

Національна Академія Наук України
Інститут українознавства ім.І.Крип'якевича

СЛОВНИК української МОВИ

XVI - першої половини XVII ст.

Випуск 7

Г - Д

Львів
2000

Сьомий випуск є складовою частиною Словника української мови XVI — першої половини XVII ст. — першої в історії української культури праці, яка подає інформацію про книжну і народнорозмовну лексику української мови цього періоду. Випуск містить 1126 слів на літери Г (головнѣйший-гѣръ), Г і Д (д-десятина); тут подано їх семантичну, граматичну і стилістичну характеристику. Ілюстративний матеріал наводиться з урахуванням хронології, територіального поширення та жанрових особливостей писемних пам'яток. Уперше в українській історичній лексикографічній практиці у цитованому матеріалі збережений наголос слів.

Редакційна колегія

к.ф.н. *Д.Гринчишин* (відп. ред.),
к.ф.н. *У.Єдлінська*, д.ф.н. *Л.Полюга*,
к.ф.н. *Н.Осташ*, к.ф.н. *М.Чікало*,
к.ф.н. *О.Кривицька* (секретар)

Від редакційної колегії

Сьомий випуск уклали кандидати філол. наук
М.Сенів (головнѣйший-государъ),
О.Захарків (готоване-гѣръ, г),
мол. наук. співроб. Р.Гринько (д-десятина)

Редактори 7-го випуску

Д.Гринчишин, У.Єдлінська, Л.Полюга,
М.Чікало

Рецензенти

к.ф.н. *В.Карпова*, к.ф.н. *І.Ощипко*

Випуск до видання підготували

к.ф.н. *Г.Войтів, О.Кривицька, Н.Осташ, М.Чіка*
Комп'ютерна верстка — Л.Голощук
Комп'ютерний набір — Л.Голощук, О.Тріль

Словник української мови
XVI — першої половини XVII ст.:

У 28-ми вип./НАН України

Інститут українознавства

ім. І. Крип'якевича;

відп. ред. *Д.Гринчишин*.

Вип. 7. Г (головнѣйший-гѣръ),

Г, Д (д-десятина)

Укладачі мол. наук. співроб. *Р.Гринько*,
кандидати філол. наук. *О.Захарків, М.Сенів*

Консультант доктор філос. наук М.Кашуба

Львів, 2000. — 256 с.

Випуск опублікований за фінансовим сприянням
Фонду катедр українознавства Гарвардського університету

ISBN 966-02-1728-5

© Інститут українознавства ім.І.Крип'якевича
НАН України, 2000

ГОЛОВНѢЙШИЙ, ГОЛОВНѢЙШІЙ, ГОЛОВНЕЙШИЙ, ГОЛОВЪНЕЙШИЙ *прикм. в. ст.*

1. (*основніший, важливіший*) головніший: Всѣхъ тыхъ мѣсть, где мыто берутъ, пя(т)деся(т) и семь, ѡкромя гдрѣски(х) и и(н)ши(х) мытъ головне(и)шихъ (Луцьк, 1545 *ТУ* 67); А е(ст)ли бы дѣтиные име(н)я в ро(з)ны(х) повете(х) бы(ли) то(г)ды вря(д) в кото(р)ом повете головне(и)шее име(н)е ты(х) дѣте(и) буде(т) // мае(т) ѡпекуна придати (1566 *ВЛС* 67 зв.); рядом идучи писания Скарги, начавши от предмови королевское..., где показуетъ знаки, почему познавается правдивая церковь божия, с тых головнѣйшихъ филиаровъ фундаменту его избравши, сопротивные духовному разуму слова его (1600-1601 *Виш.Кр.отв.* 163); Чотыры цнѣты головнѣйшіе, мѣдростъ, ... справедливостъ, мѣжность, мѣрность (Львѣв, 1646 *Зобр.* 76 зв.).

2. (*старший над кимсь*) головнѣйший: А по страченью того Гринка, который и вмираючи на тогѡжь Станислава воласть... яко о головнѣйшого розбойника, просили, абы его ваша милость намъ выдалъ (Луцьк, 1566 *РЕА* II, 164); Головнѣ(и)ши(х) еретикѡ(в)... Кири(л) стѣ(и) поглѣ(м)лѣе(т), которіи зле вѣрѣю(т) ѡ снѣ бжѡ(м) (Вильна, 1596 *З.Каз.* 85 зв.); И не выставилъ тамъ Петра головнѣйшимъ учителемъ (Київ, 1621 *Кон.Пал.* 464).

3. (*чільний, центральний*) головний; головнѣйший: що ся дотыче(т) хре(с)то(в) который маю(т) бы(ти) на то(и) це(р)кви а вы на(м) пришлите ѡди(н) що мае(т) бы(ти) голо(в)не(и)ши(и) (Сучава, 1558 *ЛСБ* 25); мѣсто лвовъ в рѣ(с)ко(м) повѣте головнѣ(и)шее (Львѣв, 1595 *ЛСБ* 277, 1 зв.); митропблѣа, головнѣ(и)шее мѣсто вѣ яко(м) повѣтѣ (1596 *ЛЗ* 58).

ГОЛОВНЯ, ГОЛОВНА, ГОЛОВЪНЯ ж. 1. (*недогоріле поліно*) головня: дельце спижьное одно голо(в)нею лежитъ скри(в)лено вельми поведають якъ городъ горель з вежи спало (1552 *ОЛЗ* 160); Якъ бовѣмъ головна зтрѣдна огня оухѡдитъ, такъ и дѣша огня смѣрти, за великою працею (Вильна, 1627 *Дух.б.* 239); titio, nis, головня гашеная (1642 *ЛС* 398); *У порівн.:* заразъ поче(р)нѣлъ хлѣбъ ѡны(и) яко головна (поч. XVII ст. *Пчела* 3).

2. ч. Вл. н.: Дворанинѣ нашомѣ, князю Петрѣ Головнѣ (Краків, 1512 *АС* III, 99); Степанъ головня (1649 *РЗВ* 208).

ГОЛОВОНЬКА ж. Голівонька: Bydnaiasz ma hołowońko Oś oś mene hroszy zbáwiu Lich czołowik mich zostáwiu (Яворів, 1619 *Гав.* 19).

ГОЛОВЧАНЕ, ГОЛОВЦАНЫ мн. (*мешканці Головчі або Головчан*) головчани: приказѣю вам... абысте емѣ были допомочны вшитци такъ головчане конецъ вышши(и), яко и громада вицовская (Самбір, 1582 *Свенц.* 75); 1 пя(ц) вапна... за то(и) голо(в)щано(м) и(з) во(и)то(вс)ки(м) іо(р)гѣ(л)то(м) зло(т) 65 (Львѣв, 1627 *ЛСБ* 1051, 1).

ГОЛОВЩИНА, ГОЛОВЩИЗНА ж. 1. Плата, штрафъ за убивство: Такъ тежъ которые люди ихъ... на поли погинѣли, а если бѣдѣтъ люди, тогды ты маешъ за нихъ головщины тымъ паномъ ихъ платити (Вильна, 1546 *АС* IV, 457); А если бы судья... забил(л) на суде тогды маеть быти каранъ го(р)ломъ а бли(з)кимъ з ыме(н)я его голо(в)щина плачона быти маеть (1566 *ВЛС* 51 зв.); ѡ голо(в)щина(х) (Там же, 94); а та(к) мы су(д) за таковы(м) при(з)на(н)е(м) ты(х) злочин(и)цо(в) за такы(и) злы(и) а бе(з)бож(н)ны(и) дчино(к) и(х) на кара(н)е го(р)ло(м) а плаче(н)е

голо(в)щины за тыхъ попаленыхъ з мае(т)но(ст)и ихъ всказде(м) (Володимир, 1588 ЖКК I, 303); отпущтілі тот его злый учинок... не хотячи жадныхъ голоуцизнь и навезок браті (Дермань, 1639 ВИАС II, 262).

2. Убивство: жаловал Их Милости князь Андрей Коширский на княза Васи́ла Ковелского ѿ кривдахъ своихъ, яко ѿ квалтехъ, ѿ боехъ, ѿ головщинахъ так и в забирали землю и иншихъ многихъ речахъ (Милянчи, 1530 АС III, 367); Тежъ уста(в)уемъ и(ж) где бы са трафило жаловати которому шла(х)тичу на по(д)даны(х)... ѿ раны и ѿ голо(в)щины тогды ѿ то судити вра(д)ме(ст)ски(и) мае(т) (1566 ВЛС 12); всего за головщины, за бои и за раны верху менены двесте и пятьдесят коп грошей (Луцьк, 1566 АрхЮЗР 8/VI, 183).

ГОЛОВЪКО ч. Головка, головань. Вл. н.: Миско Головъко (1649 РЗВ 373).

ГОЛОГЛАВЕЦЬ ч. (безволоссяна голові) лисий, -ого; голомозий, -ого: а Гологглаве(ц) како да члчко(м) са приподобает(т), а для того я(к) нбо ѿ(т) земля. (!) та(к) голаа голова ѿ(т) космато(и); мбслію, достои(н)ство(м)... пред бгмъ дале(ч)е ѿ(т)стоитъ (п. 1596 Виш.Кн. 230 зв.).

ГОЛОГЛАВЫЙ прикм. (який не має волосся на голові) лисий, голомозий: Или не вѣдае(ш), я(к) многопре(д)стоащи(м) гблоглавы(м), трепѣ(р)ны(м), и многопѣр'нымъ, макгероносце(м)... ѿ цр(с)твіи бжо(м)... и поме(ч)тати // не може(т) (п. 1596 Виш.Кн. 238 зв.-239).

ГОЛОДЕНСТВО с. Голодування: inedia голоденство (I пол. XVII ст. Своб. 20).

ГОЛОДЕНЪ див. ГОЛОДНЫЙ.

ГОЛОДЕНЬ див. ГОЛОДНЫЙ.

ГОЛОДНОСТЬ ж. Голод: а(л)чба, голбдно(ст) (1596 ЛЗ 25); Алчба: Лакне(н)е, голбдность (1627 ЛБ 5); Ненасыть: Нэсыть, голбдно(ст) збгт'наа (Там же, 74).

ГОЛОДНЫЙ, ГОЛОДЕНЪ, ГОЛОДЕНЬ прикм. 1. (який відчуває голод) голодный: оученици же его были голод'ни и почали трѣгати колосы и ясти (1556-1561 ПС 55); вже бли(з)ко ме(с)та вшо(л) петръ з гори на до(л) молитиса... и трафилосе и(ж) на то(т) ча(с) бы(л) голоде(н) и хоте(л) е(с)ти (II пол. XVI ст. КА 52); Если голоденъ ворогъ твуй, нагодуй его (XVI ст. НС 220); Чудъ то знаменитый и

оно, ижъ до голодныхъ лвоуь и до ядовитого смока вкиненный пророкъ Божій Даниль не // згинуть! (Київ, 1621 Кон.Пал. 1067-1068); fames голоде(н) бдті (I пол. XVII ст. Своб. 20); лбдъ пыл'новаль его, бдддчи голо(д)ный (Київ, 1637 УЕ Кал. 427); збпбно(ст)... зго(д)ливаа е(ст) з голо(д)ны(м) жо-лбдко(м) (серед. XVII ст. Кас. 67);

(який перебуває без їжі) голодный: Позрѣте на даниила ѿ(т) всѣ(х) ѿпущен'ного лежачого посре-дѣ лвоуь в' голодѣ велико(м) боуддчого, южъ п'ане днѣ пребыль голбдныи (поч. XVII ст. Проп.р. 157 зв.).

2. У знач. ім. голодный, -ого: не тб(л)ко за вчй-но(к)... сддїти бѣ бде(т), та(к)же и за тбе што голбдного не нако(р)мили (Вильна, 1596 З.Каз. 10 зв.); чомъ было вамъ жаль голодныхъ и жадныхъ (XVI ст. НС 11); Богъ судити будетъ, также и за то, што голодного не накормили (1603 Пут. 60); сбро-тѣ... прїими в' до(м) твой, (и дай голо(д)номѣ) хлѣба (Чалгани, 1603 УЕ №78, 11); голбдныхъ, гбйне прекормилесь (Луцьк, 1628 Андр.Лям. 11); Прагнд-чи(х) водбоу не напоиль есь. хлѣбомъ голбдныхъ не накормилесь (серед. XVII ст. Хрон. 58); У порівн.: южъ одїнь з ва(с) в' радѣ за пѣчью... оусѣвши яко голбдный бный їстый до коухни, на люди с тылѣ загледалъ (Острог, 1598 Отп.КО 30); продають достоенства, пѣнази збирають яко голодные (Острог, 1598-1599 Апокр. 166).

3. Неврожайний, голодный: А што са дотыче(т) люде(и) мои(х) которые по(д) ты(м) часо(м) голо(д)-ны(м) с тое ча(ст)и за де(р)жанья моего про(ч) са розышли (П'ятигорщин, 1572 ЛНБ 103, 459/IIIс, 126); Не есть тѣды той прикля(д) на зопсованіе пбстѣ, але на часъ голбдный (Київ, бл. 1619 О обр. 177); Бо крѣвнымъ, и всѣмъ людемъ, вмѣль выгодити, Под' часъ прикро голбдныхъ часовъ выкормити (Луцьк, 1628 Андр.Лям. 7).

4. Перен. (спраглиий наукового пізнання) голодный: Фебе давцо свѣтлости... Завитай до Печѣрскихъ садовъ цноторбдныхъ, И до краевъ Россійскихъ в' Надкѣ голодныхъ (Київ, 1632 Євх. 303).

◊ голодный на пенези — (який не має грошей) безгрішний: на той столицы сами светокупцы седаютъ, а до нихъ николи жадного учоного и побожного слать не могутъ, бо ихъ не мають;

одно голодные на пенеzi а убоги (Вільна, 1597 РИБ XIX, 234).

ГОЛОДНѢТИ дієсл. недок. 1. (залишатися без їжі довгий час) голодувати: Пусть ест сесе: голоднѣти, не исти, терпѣти усему, тѣлу своему не угажати (XVI ст. НС 37).

2. Перен. (відчувати нестачу чого-небудь) голодувати: Такъ Прп(д)біє твое, печаловитымъ обмышлава(н)емъ, абы сынѡве Правослѡвныи, дла недостаткѡ Экземпларѡ(в) не голоднѣли, в'часне вспомагаѣти промышлавѡе(т) (Київ, 1648 МКСВ 347).

ГОЛОДНЯКЪ ч. Діал. Голодняк "голодный". Вл. н.: Семень Голо(д)някъ (1649 РЗВ 154).

ГОЛОДОВАТИ дієсл. недок. (довгий час залишатися без їжі, постійно недоїдати) голодувати: мно́го гро́шей з робѡты ка(ж)до́го зби(р) ма́ю(т)... мо́гѡтъ,... не голодова́ти (серед. XVII ст. Кас. 40).

ГОЛОДЪ, ГОЛОДЪ ч. 1. (гостре відчуття потреби в їжі, сильне бажання їсти) голод: то(т) ко(н) а(л)бо во(л) здохне́тъ безъ причины ображенья и(ж) робѡчи имъ не порва(л) не заби(л) або голодо(м) не ѡмори(л), тогды такового конѡ... платити не повине(н) (1566 ВЛС 74); гедеш(н) болоба(н)... // ... василия... в селѣ стрятине́ голодо(м) чтыри дни мори́ль (Берестя, 1594 ЛСБ 260, 1-1 зв.); на то́мъ... со́н'миши... однихъ доушено,... дроу́гихъ гб́лодомъ мо́рено (Острог, 1598 Відн.КО 20); в то(и) ямѣ мори(л) мя голодо(м) чтыри дни (Гологори, XVI ст. ЛНБ 4, 1136, 35, 1 зв.); та(м) ла́за(р) трѣпль(л)... гб́лодѣ, великой бѣды (XVI ст. УЄ №29519, 126 зв.); честуй насѣ добре и латво кгдажъ естехмы змо(р)довѡни и напо(л) ѡмарлыи голодомъ и прагнене(м) (к. XVI ст. Розм. 39 зв.); Алка́ніе: Прагненье ѣдла, ѣсти хоте(н)е, чѣтьє гб́лодѣ (1627 ЛБ 5); але и коли гб́лодомъ тра́питъ, па́литъ, рѣжетъ,... и тогды найбол'шее свое старѡніє... напро́тивъ хѡромѣ показѣетъ (Київ, 1637 УЄ Кал. 250); та(к) цѣлы(и) днѣ и ночь хѡдачи по пѣстыни... ѡ(т) голодѣ и прагненѡ... поклакнѡвши мо́лилися... и в'... млтѡвѣ сконѡли (серед. XVII ст. Кас. 88 зв.);

(тривале недоїдання через відсутність їжі) голод: бо́рзо мно́го тѡрковъ и тата(р) москва побѣла. а дрѣгѣи з гб́лодѣ поздыхѡли (1509-1633 Остр.л. 127); ангель прино́сь такому хлѣба, нѣжъ бы умеръ изъ

голоду (XVI ст. НС 96); ѡ яко(ж) оу ѡ(т)ца моего мно́го наемнѣковъ а ка(ж)домоу достато(к) хлѣба, а я голодо(м) оумираю (к. XVI ст. УЄ №31, 4 зв.); Та́къже и протѣвникѡве, гды все што мѣли потрави́ли, в' та́къ срѡгѣи недоста́токъ, и нево́лю з' гб́лодѣ в'пали, же и тѣла члове́чи,... мѣсли ѣсти (Київ, 1627 Тр. 668); лю(д) еди(н) татаре выбрали, дрѣгѣи(и) ѡ(т) меча погину(л), третѣи(и) ѡ(т) голодѣ, че(т)ве(р)ти(и) о(т) повѣтря (серед. XVII ст. ЛЛ 180).

2. (відсутність або гостра нестача хлѣба та інших продуктів харчування) голод: потомъ боудоу(т) мори страшнии голоди велиции (1489 Чет. 364 зв.); ро(к) ѡа́фи. Братславъ ѡ(т) татаръ взѡтъ. и в по́лщи голодѣ великіи и мо(р) быль (1509-1633 Остр.л. 126 зв.); тог'ды быль великѣи(и) голодѣ по в'сеи зем'ли (1556-1561 ПЄ 224 зв.); Естли бы хто в голо(д) челядь свою нево(л)ную выби(л) з дому... а тая челядь сами себе ѡ голо(д) переко(р)мили таковыє... не маю́т быти нево(л)ними але во(л)ными (1566 ВЛС 96 зв.); к тому те(ж) они жаловали и(ж) де(и) коли были лета лихие во(и)ны голоды... ино пре(д)ки по(д)даны(х) наши(х)... до(з)волили были са(н)ку... халу́пу... по(с)тавити (Київ, 1585 ЛОИИ 68, 1, 27, 2); пото(м) пришо(л) голо(д) на всю землю египе(т)скую (II пол. XVI ст. КА 32); мы безчесныи до нынѣшняго часа, терпиме голодѣ и безвудя (XVI ст. НС 40); пото(м)... была по́во(д), и(ж) мно́го мѣсть и сѣль, рѣка́ми затопла́ли..., с чого бы(л) великіи гб́ло(д) (Львів, поч. XVII ст. Крон. 57); Але мало не такий голодѣ былъ, якъ въ Самаріи (1636-1650 ХЛ 80); А по все́мъ свѣте хлѣба не было, и гб́лодѣ стѣснѣль быль всю зѣмлю (серед. XVII ст. Хрон. 74 зв.).

3. Перен. (відсутність, нестача, брак чогось) голод: препоу́щоу на ва(с)... гб́ло(д) слѡва бж́іа (Львів, 1585 УЄ №5, 13 зв., на полях); Таковѣи абовѣи́м члове́къ голодѣ барзо велѣкого дѣшевного, то естѣ грѣхѣ... подя́ти не може́тъ (Маркова, 1619 Позд. брат. 214); Па́стырасте мѣли, Гб́лодѣсте дѣшного, за нѣмъ не терпѣли (Луцьк, 1628 Андр.Лям. 15); Нѣх'же вѣрныи гб́лодомъ, жаде́нъ са не трѡбжитъ, Ка́ллисть Дѣшамъ ѡбфѣте, по́кармѣ примѡжитъ (Київ, 1637 МКСВ 326); якѡ ѡ(т) волка драпѣжного порѡна и пожа́рта не была; такъ и гб́лодомъ бе(з) дѣшо́кѡрмноѣ збавенноѣ Єв(г)лскоѣ Наѣ-

ки, ... выхѣжна и оуморѣна не зостала (Львів, 1646 *Жел.Сл.* 2 зв.).

4. Вл. н.: вря(д)ники и(х) мл̄(с)ти... маючи з собою... // Ивана Голода... кгва(л)то(в)не по(д)даны(х) манасты(р)ски(х)... позбивали (Володимир, 1578 *ТУ* 170-171); Степа(н) Голо(д) (1649 *РЗВ* 21).

ГОЛОЛЕДИЦА, ГОЛОЛИДИЦА ж. Ожеледь, ожеледица: голоть гололедица (II пол. XVI ст. *ЛА* 181); голо(т) вода змерзлая, гололидица (Там же); Гблоть: лѣдъ, серѣнь, ожелѣдица, гололѣдица (1627 *ЛБ* 26).

ГОЛОНКА див. **ГОЛЕНКА**.

ГОЛОПУПЪ ч. (*безпере пташеня*) голопуцьок: птенець голопуць-птаха (II пол. XVI ст. *ЛА* 188).

Див. ще **ГОЛОПУПА**.

ГОЛОПУПА с. Те саме, що **голопуць**: Птенець: Дитя́ каждого пта́ха. Голопѣпа, пѣта(т)ко (1627 *ЛБ* 103).

ГОЛОСИТИ, ГОЛОСИТЬ дієсл. недок. 1. (що і без додатка) (*голосно оповіщати, повідомляти, оголошувати, розголошувати*) голосити: вѣщаю, повѣдаю говорѣ голошѣ (1596 *ЛЗ* 34); Оуставичне тѣи стѣи труобы, труобать и голоса(т) оповѣдаючи оупадломѣ вавилонѣ, страшливый соудъ бжій (Почаїв, 1618 *Зерц.* 39 зв.); Вѣщаю: глю, мѣвлю, повѣдаю, говорѣ, голошѣ (1627 *ЛБ* 24); Мнѣ твои цнѣты в' серцѣ пристоитъ носити, Любѣвь къ Бгѣ, цѣркви, намъ, наавъ голосити (Луцьк, 1628 *Андр. Лям.* тит. зв.); Нехай ганби ѿд людий не бѣдѣ зносити, Твое имя стѣе в свѣтѣ голосити (I пол. XVII ст. *Рез.* 176); рѣдичѣве егѣ все якъ естъ, пре(д) мнѣгими люд'ми голбсать и признавають (Київ, 1637 *УС Кал.* 280); голошѣ deŕlago (*Уж.* 1645, 62 зв.).

2. (*голосно плакати, тужити*) голосити: Голошу: Жалобно плачу (1627 *ЛБ* 26); Длѣ тѣгѣ прѣтѣ и мы ѡкаанныѣ плачѣмѣ, и голосѣмѣ (Київ, 1637 *УС Кал.* 953).

ГОЛОСИТИСА дієсл. недок. Проголошуватися, оголошуватися: Прѣтожѣ ихъ слава в' нѣбо якъ стрѣла в'носити, И на вѣки са, бѣдетъ, в' людѣхъ голосити (Київ, 1630 *Соб. на г.Стетк.* тит. зв.).

ГОЛОСЛОВНЕ присл. (*необґрунтовано, не підтверджено фактами*) голослівно: але ми тѣе добре, не голосло(в)не але писаніє(м) покажѣте,

и за(с) того добре, пожито(к) ми покажѣте (1598 *Виш.Кн.* 284).

ГОЛОСЛОВНЫЙ прикм. (*необґрунтований, не підтверджений доказами, фактами*) голослівний: Слухай, отступнику, правѣ церковныхъ, а не на голословныхъ своихъ снахъ полегай! (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 644); "Безъ пословѣ, мовитѣ отступникѣ, папѣжскихъ соборѣ вселенскій быти не можетъ." Але то штоденни отступницкіи плетки, голословни басни! (Там же, 702).

ГОЛОСНО присл. 1. (*уголос*) голосно: нестерѣ... сре(д) иудейства голосно кликнѣтъ (1489 *Чет.* 58); А ѡнь... явѣши еи за роукоу еи голосно реклѣ девиче вѣста(нь) (1556-1561 *ПЄ* 252 зв.); в ты(х) книга(х) наши(х) то(л)ко цнѣта слава вѣтѣна на правѣю сторону голо(с)но трѣбѣчи сведѣцтво фалы... годне выдаѣе(т) (1582 *Кр.Стр.* 10 зв.); Тако (же) и вы мнимали е(ст)е затвoro(м) вѣтолѣти язы(к) Никифоро(в)... та(к) авно и голо(с)но ѡбличае(т), и(ж)... непра(в)дѣ до ко(н)ца ѡбнажае(т) (1598 *Виш.Кн.* 310 зв.); на давѣдовы(х) гоусле(х) пѣснь зайграймо гблосно (Острог, 1607 *Лѣк.* 117); Петровымъ гблосомъ гблосно волаючи; Г(с)ди спаси на(с), вѣбав' на(с) Панѣ, волаймо (Київ, 1637 *УС Кал.* 445).

2. Прилюдно, публічно: ПП по(с)ла(н)ци з се(и)му... и дрѣги(и) ли(ст) ѡ(д) пра(к)тика з ва(р)шавы, ... ѡ(д)дали, котрыє всѣ голо(с)но были чытаны (Львів, 1637 *ЛСБ* 1043, 48 зв.).

ГОЛОСНОСТЬ ж. (*сила звуку чогось*) голос, звучання: возыйде бѣ в' восклиц(к)новеніи, и гѣ в' гласѣ си(л)ныи оу голосности трѣбы (к. XVI ст. *УС* №31, 78).

Див. ще **ГОЛОСЪ**.

ГОЛОСНЫЙ, ГОЛОСНЫ прикм. 1. (*який сильно звучить, гучний*) голосний: в' патокѣ великий кгды иудаша хлопата страшили тѣми крѣкотѣками, в' которого была не голосна, мѣсель зѣбами трѣскѣ докладати (Острог, 1587 *См.Кл.* 17 зв.); посла(л) свои слѣги, з гблo(с)ны(м) ѡповѣда(н)емъ призываючи до кѣлиха (Вільна, 1596 *З.Каз.* 105); Послоухаймо... якъ голбсна слѣвь горячи(х) мелодіа... нѣ(с)ѣ самыхъ вѣсоко(ст) прѣражаѣтъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 30); clarisonus голо(с)ны (I пол. XVII ст. *Сем.* 50).

2. (*відвертий, явний*) голосний: приехати не хотѣла и мешкат се з ним, чинячи на него и на здраве его розмаитые похвалки и голосные погрозки, забороняла (Луцьк, 1604 *АрхЮЗР* 8/III, 497).

3. *Перен. (загальновідомий)* голосний: И шѣкавши бѣвѣмъ не найдешъ, лежачого албо мѣвленого оу якогѣ зъ старѣхъ Бгослѣвцѣвъ и дѣкторѣвъ, котѣры(х) слава гѣлосна ѣсть ѡ(т) ко(н)ца нѣа до конца егѡ (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 236).

ГОЛОСЪ, ГОЛОСЬ ч. 1. (*суккупність звуків, які видає людина або тварина*) голос: вси людие кликнули велики(м) голосо(м) (1489 *Чет.* 20 зв.); Голосъ милого моего (поч. XVI ст. *Песн.п.* 51); Того же рѣкд ди(в) члѣчи вродилося дѣта... скригитало збѣами, голосо(м) страшны(м) ричѣчи (1509-1633 *Остр.л.* 126); его же то вы голоса николи есте не слышали (1556-1561 *ПЕ* 363); якъ тежъ видимо, вороны, га(и)вороны, крѣ(ки), ка(в)ки,... сороки, котѣры(х) тежъ ѣ(с)ть еденъ а(ч) нешто ро(з)ны(и) пѣря(м) и голосами рожа(т) (1582 *Кр.Стр.* 47); А бетѣжнѣй вытказавъ ему великѣмъ голосо(мъ) (XVI ст. *НС* 60); И станули фа(л)шивыи свѣ(д)ки, и почали си(л)ны(м) голосо(м) мовити (XVI ст. *УЕ Трост.* 64); если гѣлосъ его оуслѣшите, не затвѣр(п)жайте жъ ср(д)цѣ ваши(х) (Острог, 1607 *Лѣк.* 26); А снатъ и всегѣ свѣта кгминъ, волалять мѣвачи: И гѣлосомъ бѣрзо жалоснымъ завѣдачи (Львѣв, 1616 *Бер.В.* 89); Овца моа гѣлосѣ мѣего слѣхаю(т), а на чужѣй гѣлосъ не идѣ(т) (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 88); По(д)носилъ гѣлосъ свѣй якъ трѣбѣ (Вильна, 1620 *См.Каз.* 20); котѣрый то возный,... тую иньфамию на позваномъ, тутъ, на ратушу любелскомъ... голосо(мъ) вынеслымъ обволалъ (Люблѣн, 1638 *АрхЮЗР* 3/1, 377); жа(д)ного живѣго члѣка гѣлосѣ не чѣти (серед. XVII ст. *Кас.* 16 зв.); Котѣры(и) во(з)ны(и) с пови(н)ности свое(и) во(з)но(в)ско(и) голосо(мъ) выне(с)лы(м) при велю шляхъты и люде(и) ро(з)но(и) ко(н)дицие(и) чере(з) кого бы бы(л) забитни... ѡбвола(л) и до ведомости приве(л) (Житомир, 1650 *ДМВН* 199); **голосъ выпущати див. ВЫПУЩАТИ; однимъ (еднимъ) голосо(мъ)** — в один голос, одностайно: ѡ(т)повѣдалъ весь людъ однимъ гѣлосомъ: вси слова г(ѣ)дни...оучинѣмо (серед. XVII ст. *Хрон.* 101); Стѣа Василицса... видѣла вѣсъ Лѣкъ Стѣхъ Дѣвѣ,... Ко-

тѣрыи цр(с)кѣй Кр(с)тѣ нѣсачи, еднымъ гѣлосомъ до Дѣвы... мѣвилы (Київ, 1625 *МІКСВ* 156);

у *знач. присл. голосо(мъ): а*) публѣчно, прилюдно: пан Василей Гулевич... тут же стоячи, показал листь меновный, котѣрый... голосо(мъ) перед нами при всѣхъ был читан (Луцьк, 1570 *АрхЮЗР* 8/VI, 281); **б**) голосно, вглас: Котѣрыѣ Бга творца своего хвалили, И имѣ его гѣлосомъ всѣ выносили (Львѣв, 1616 *Бер.В.* 72); при ско(н)ченно... всѣ... гѣлосом(м) спѣвають, Слава ѡ(т)цѣ І снѣ, и стѣмѣ дхѣ (серед. XVII ст. *Кас.* 15).

2. (*спосіб передачі думок*) мова: не зовѣ(т)са вси язѣки крѣщенныѣ въ има ѡ(т)ца и снѣ и стѣо дхѣ инъши(м) имене(м), начѣ(н)ши ѡ(т) восхо(д)ныхъ сторо(н), и до запа(д)ны(х):... ко(ж)ды(и) ѡ(т)-мѣнѣны(и) свои(м) гѣлосом(м) Зовомы(и) язѣкъ, А меновѣте грѣци, арапи... москъва, и наша рѣ(с), то(л)ко хр(с)тѣанинъ (п. 1596 *Виш.Кн.* 250 зв.); **живѣй гѣлосъ** — усна мова, усне мовленнѣ: една(к) далѣко бѣрзѣй ѣсть полезнѣйшее гды з нѣмѣхъ лѣтеръ вѣ живѣй ѡборочѣетса гѣлосъ (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 3 зв.); **живимъ голосо(мъ)** — усно: ѡ(н) живы(м) гѣлосом(м) и прикладом(м) преда(л) вшиткоу покоутоу и побо(ж)нѣй живѣ(т) залица(л) (XVI ст. *УЕ* №29519, 49).

3. (*людський голос як матеріал вокального мистецтва*) голос: те(ж) при(ш)лите до на(с) чѣтыри дѣяки млоде(н)ци добрыи... ѡ(д)но што бы мели голѣсы добрии (Сучава, 1558 *ЛСБ* 24); Бѣзство вѣ трѣхъ персѣнахъ вѣ нѣбѣ выхваляючи, Насѣ гѣлѣсы своими оувеселѣючи (Львѣв, 1616 *Бер.В.* 81); Мѣсѣка: зы, Спѣваки, а(б) играчѣ на голѣсы спѣваючи, а(б) граючи ѡ(т) се(д)ми вызволенѣ(х) четвѣрта(а) наѣк(а) (1627 *ЛБ* 223); а що бѣлшаа, не тылѣко грѣхами за шпѣцѣныхъ не выслѣхивѣетъ, алѣ брѣдатса на(д)то гѣлосомъ ихъ, и вдѣчнѣй далѣко бѣ(з) розмнѣныхъ слѣхаѣтъ быдлѣтъ рыкѣна (Київ, 1648 *МІКСВ* 349).

4. (*те, що почуте, сприйняте органами слуху*) звук, звучаннѣ: сусѣды его ѡколичныѣ, котѣрыѣ, услышавши голос, и его [лѣ]дѣ ѡборонили (Житомир, 1584 *АЖМУ* 77); сталиса громы и голѣсы и лы(с)кавици и трасе(н)а землѣ (XVI ст. *КАЗ* 617); Если безвѣстный гѣлосъ труба дасть, кто ино наготовитъ ся на гарцѣ (XVI ст. *НС* 165); Грѣмъ бѣвѣмъ

быль страшный, же ω(т) гблосѣ его земля задрѣ-
жала (Київ, 1625 *Сур.Сл.* 125); Коли теды весь людѣ
кричалѣ, а в трѣбы трѣблѣно, скбро во оушахъ мнѣ-
жства и гблос и трѣблѣнѣе забримѣло (серед. XVII ст.
Хрон. 163);

звучання, шум. *У порівн.*: голо(с) его яко голо(с)
во(д) многи(х) (XVI ст. *КАЗ* 595); слыша(л) є(с)ми
голо(с) з неба яко голо(с) многи(х) во(д) (Там же,
634).

5. (чие-небудь веління з приводу чогось) воля, го-
лос, думка: кѣто вѣходитъ дверѣми то єсть пастырѣ
овечый... и овѣтѣ слоухаю(т) голоса его (1556-1561
ПС 389); Мѣлыи хмѣры оболочокѣ, кгды по(д)
насвѣтлѣйшее слнце по(д)стоупи(т), мѣло не ввє(с)
свѣ(т) потє(м)нає(т), и мѣлѣ квѣсѣ все вѣмѣщеніє
квѣситѣ, свѣтчитѣ гблосѣ бжій (Острог, 1598 *Отп.*
КО 5); Не едности то гблосѣ єсть, але схисмы (то
єсть отщепенства) (Київ, 1621 *Кон.Пал.* 420); не-
послушныхъ напинаемо, абы голосу нашего
пастырского послушавши,... о томъ найпервей ради-
ли, яко бы согласіє вѣры православной всѣ една-
ково разумѣли и содержали (Городок, 1640 *ПККДА*
I-1, 70); Шандій его и слѣхай гблосѣ его, а ни его лѣг-
цѣ повѣжай (серед. XVII ст. *Хрон.* 100 зв.).

6. Підтримка, згода, голос: Яко(ж) многие ба-
ча(т) з многи(х) важны(х) причи(н) с пожи(т)ко(м)
посполито(м) быти абы на то(и) столиці... ωтє(ц)
Балаба(н) зостава(л), до которєе права нале(ж)нос-
ти и вєлє гблос(в) и зы(ч)ливости має(т) (Острог,
1607 *ЛСБ* 410, 1 зв.); Єп(с)кпи зѣсь и ѳєодори(т)
гблосы гѣи принѣвши и похвалѣвши мѣва(т) (Київ,
бл. 1619 *Аз.В.* 127).

7. Поговорі; чутка: осквє(р)ню воздѣ(х) по(д)нб(с)-
ны(и), и ωтрѣю гблос(м) слѣхи лю(д)скіє (1598
Виш.Кн. 292 зв.); ихъ втєкло до вѣйска непріѣте(л)-
ска(г) ѡвѣ таємнє. котѣры(м) араповє распоролѣ брѣ-
ха... бо то(т) голо(с) ω ни(х) пѣщено бѣло (Львѣв, поч.
XVII ст. *Крон.* 83 зв.); Носилѣса тотѣ гблосѣ, межѣ
старозакѣнными ω(т)цѣми (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 3);

(вѣстка про щось) повѣдомленнѣя: Яко(ж) самѣ
тѣа спрѣва вѣша оу всѣ(х) людє(и) ненавѣсти ва(м)
єднѣти нѣ має(т) яко ω ва(с) шамраніна и гблосы
нарѣкѣна... бѣити не має(т) (Острог, 1599 *Кл.Острп.*
218); Дошло ма вѣдати ис писана певны(х) ωсо(б)

и(з) гблос(в) посполиты(х),... и(ж) вѣм... Исаяи
Балабанѣ спротиви(в)шисѣ... розрѣ(х) ѣчинили
(Острог, 1607 *ЛСБ* 410, 1); Але гды южѣ вѣполнилѣ-
са чѣсь порожѣнѣа: гдѣмѣ южѣ блѣговѣствованіѣ,
по Ап(с)лскомѣ гблосѣ, Бжѣмѣ порѣдомѣ плодовиѣта
зостѣла, слѣвлюсѣ, хвалѣсѣ,... и тѣшѣсѣ (Вѣльна,
1620 *См.К.* 3).

8. Поклик, заклик: ω(н) потрѣбачѣ, на котѣрого
гбл(с) вси мртѣвы з грѣбовѣ повстанѣють на соу(д)
(поч. XVII ст. *Проп.р.* 285 зв.); За тѣмѣ гблосомѣ идѣ
(Євѣ або Вѣльна, п. 1616 *Прич.отєх.* 14); Мѣмка...
видѣла же ѡнѣ з грѣбовѣ выстѣпѣють..., же на гб-
лосѣ Діѣкона волѣаючогѣ выходѣли вѣнѣ (Київ,
1625 *Кон.Ом.* 157); не на гблосѣ тоєи чѣрѣвници
самѣиль сє оуказа(л) (серед. XVII ст. *Хрон.* 239);

голосѣ мати (мѣти) — мати право гблосу: и(х)
сино(д) єсть самы(х) бѣскѣпо(в) трибѣна(л), і ниhto
та(м) гблосѣ не маєтѣ, одно ѡни (Острог, 1598-1599
Апокр. 52 зв.); лайкѣ цѣсарѣ палеоло(г) на синѣдѣ
фєрѣрскомѣ и флорѣнскомѣ, не тѣлко гблосѣ мѣлѣ,
але тежѣ... незвычѣйнє маршалковѣлѣ (Острог,
1598-1599 *Апокр.* 54); **мати вольный гблосѣ** — ма-
ти право вѣльно висловлювати свою думку: Што
єслибы такѣ было, тєды и дворничка вѣлялетова
маєтѣ волный // гблосѣ на соборє (Вѣльна, 1599
Ант. 799-801); **одностайнымѣ гблосомѣ, єдно-
стайными гблосы** — одностайно, єдноголосно:
позваныє, мимо позволенє становѣ коронныхъ...
важылисє секту якуюсѣ новую,... декрєтами...
заборонєную, а правомѣ посполитымѣ одностай-
нымѣ гблосомѣ за чѣртовскую декларѣваную,...
проводити (Львѣв, 1644 *АрхѣЮЗР* 1/VI, 789); брата
є(д)носта(и)ными гблосы... избрѣли и впрѣсили змє-
жи сєбє... ста(р)шихѣ брати(и)... котѣры(м) ω(т)-
дано ска(р)бы (Львѣв, 1608 *ЛСБ* 1043, 11).

Див. щє ГЛАСѢ.

ГОЛОТА¹ ж. 1. (бѣдна без мѣйна людина) бѣдняк,
ѣб. голота: ту(т) ѣ мє(с)тє его короле(в)скєє мл(с)ти
володимєри яко голотѣ и не ѡселогѣ при(с)тигнєно
проси(л) абы... спрѣвє(д)ливо(ст) скѣтє(ч)ная ѣчине-
на была (Миленовичѣ, 1583 *ЖКК* II, 166); Яко жѣ, я
будучи паномѣ его, а до того ижѣ єсть голотѣю, —
нєтѣ вєдома откулѣ, засадилѣ єсми прѣятєлєй
своихѣ,... // ...хотєчи радѣ вѣ томѣ зажити (Луцѣк,

1609 *АрхЮЗР* 6/1, 347-348); п̄ну Миколаєви Наво(з)скому... владзою уряду мое(го) старо(с)-ти(н)ского, є(с)ли-(с) ѡсєлы(и) — яко ѡсєлому, а є(с)ли-(с) неѡсєлы(и) — яко неѡсєлому и голоте (Володимир, 1617 *ТУ* 261); Не на голотѣ прѣто словѣ засажайса, але мѡцѣ и вагѣ, а найболшей роздѣмь мѡвачихъ оуважай (Київ, бл. 1619 *О обр.* 101); Рака: Порбжнїй,... мета(ф): Блазе(н), не(н)дзны(и), голѡта, гѣлтѣй, нещѡба, лѡтрѣ (1627 *ЛБ* 229);

неосїла людина: Голота неосѣльный. *Sine loco homo* (1650 *ЛК* 440).

2. ч. Вл. н.: Семень голота (1649 *РЗВ* 184); И(л)ко Голота (Там же, 383 зв.).

ГОЛОТА² ж. (*голе тїло*) нагота, голизна: *nuditas*, нагота, голота (1642 *ЛС* 282).

Див. ще ГОЛУСТЬ.

ГОЛОТНЫЙ *прикм.* Льодяний: Гѡлотный. *Glatialis* (1650 *ЛК* 440).

ГОЛОТЬ¹ ж. (*цсл. голоть*) (*голе, відкрите місце*) голизна: скѡрки козлѣчїи ѡбвиндла ѡколо рѣкѣ и голѡть шїй єгѡ ѡкрїла (серед. XVII ст. *Хрон.* 41 зв.).

ГОЛОТЬ² ж. (*цсл. голоть*) ожеледь: тебе г(с)и бѣ нашѣ слави(т) всѣ тварѣ змиєвѣ и всѣ без(д)ны огнь градѣ снѣгѣ голоть (1489 *Чет.* 144 зв.); Гѡлоть. *Glaties* (1650 *ЛК* 440).

ГОЛОШЕНЕ, ГОЛОШЕНЬЕ с. Віщання; (*про птахів*) щєбетання: вєщанїє, повѣданье голошѣ(н)є (1596 *ЛЗ* 34); Вѣщанїє: повѣданье, мовѣнье, голошѣенье (1627 *ЛБ* 24); Птїчє влѣхвованїє: Вѣщба, вѣще(н)є с̄ птѣховѣ, щѡ быває(т) с̄ птїчєгѡ игранїѣ и мнѡгѡгѡ голоше(н)ѣ, ѡлбо щєбета(н)ѣ (Там же, 103).

Пор. ГОЛОСИТИ.

ГОЛУБЕНЯ с. Голубеня. Вл. н., ч.: Иванѣ Голубеня (1649 *РЗВ* 448 зв.); Петро Голѣбєня (Там же).

ГОЛУБЕЦЬ, ГОЛУБЕЦЬ ч. 1. (*птах ряду голу-бодїбних*) голубець, голуб: А пото(м) того петрѣ папежа цеса(р)... замѣрова(л)... ѡ сто(в)пу на д̄ неде-лїй, қоторї(и)... в то(м) везе(н)ю седечи... голубца з ѡха ко(р)мїть и з у(ст) поїть (поч. XVII ст. *ЦНБ* 476 П/1736, 51); ѡченїи... спомїнаю(т) птѣхы, гоуци, голоу(б)цѣ, воробѣта ї ины(х) покѣрмовѣ (Львїв, поч. XVII ст. *Крон.* 161 зв.); *columbulus*, голубець (1642 *ЛС* 130); *У порївн.*: Ать я васѣ посылаю, якѣ

уцѣ посередѣ вовкувѣ, будѣте мудрѣ, якѣ гадины, и безвїнны, якѣ голубцѣ (XVI ст. *НЄ* 87).

2. Вл. н.: у Анѣдрея Голубца... свичѣ за пол-золото(го) (Луцьк, 1619 *АрхЮЗР* 6/1, 404); Васко Голубець з сыновцами своїми... жито и пшеницу молотили (Володимир, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 376).

Див. ще ГОЛУБЬ.

ГОЛУБИНЕЦЬ ч. Голубник, голубня: Сьвакѣ, ѡбх: сѣтиско, ѡбо бѣла(с), ѡ(б) запроваже(н)є в̄ нево(л)ство, а(б) наверне(н)є твоє: си(р): Голѣбї-не(ц), бни(к) (1627 *ЛБ* 235).

Див. ще ГОЛУБНИКЪ.

ГОЛУБИННЫЙ, ГОЛУБИНЫЙ, ГОЛУБИНЬ

прикм. 1. Голубиний, голуб'ячий: тогды дх̄ стѣи на немѣ ѡпочива(л) видѣние(м) голѣбїны(м) (1489 *Чет.* 114); не є(ст) то подо(з)ре(н)є але ѡваже(н)є спра(в) мѣваючи ча(с)тѣю ро(з)мовѣ зо всакими про-ти(в)ными лю(д)ми не де(р)жачи стороны и(х) але ѡвечи(м) незлобие(м)... и цѣло(с)тїю голѣбї(н)ною я(к) х(с) надчи(л) по(с)тѣпѣючи (Львїв, 1599 *ЦДІА Лен.* 823, 3, 67, 6); У сюмѣ євангелїи єсть напи-сано,... якѣ пришовѣ духѣ святой у кѣпу голубин-нумѣ и отець святой якѣ мовивѣ за сына своего (XVI ст. *НЄ* 202); Дух Святой в особи голубиной, на Сына сходячий и на нем ѡпочивающий, былѣ ви-денѣ (Вїльна, 1600 *Катех.* 54); Гдѣ жѣ то хотѣль чловекѣ той, крилами голѣбїнными летѣти (поч. XVII ст. *Пчела* 55); Лѣпей прѣто былѣ крїла голубї-ные вѣзѣти, и ѡ(т)летѣти... во пѣстыню (Єв'є або Вїльна, п. 1616 *Прич.отех.* 11); Бжѣ(с)твомѣ нб̄са ѡтворѣеть, и Дх̄а Ст̄го вѣ видѣнїи голѣбїнѣ покѣ-здетѣ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 24 нєнум.); бж(с)твѣнного Дх̄а, в̄ поставѣ голѣбїной на нѣго схѡдачѡго вї-дѣль (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 936); Голубинный, *Colum- binus* (1650 *ЛК* 440); *У порївн.*: черны яко гавранѣ, очи єго яко голубины надѣ потоки водными (поч. XVI ст. *Пєсн.п.* 54); кула якѣ голѣбїное я(н)це (1552 *ОЛЗ* 160); отдали... далєй бєлый камен великий, яко дїямент, з голубиное яйце (Володимир, 1613 *АрхЮЗР* 1/VI, 427).

2. (*поетично*) ласкавий, лагїдний: Ой, красна єси ты, прїетелко моя мїлая, очи твої голубинны (поч. XVI ст. *Пєсн.п.* 50); Очи твої голубинны кромѣ того, што ся внутрѣ таять (Там же, 52).

ГОЛУБИЦА, ГОЛУБИЦЯ, ГОЛУБИЦА ж.

1. (самка голуба) голубица, голубка: Вл(д)ко г̄и... ω(т) вс̄хъ с̄твореній лет̄аючихъ оулюбильт еси со- бѣ голѣбницѣ одноу (Острог, 1598 *Отп.КО* 311 зв.); во(д) на ωст̄атокъ оуспокоены(х) голоубица вер- ноуѡвѡшис̄а принесла (поч. XVII ст. *Проп.р.* 294 зв.); А пожд̄авши ещѣ семъ // днѣй дрѣг̄ихъ, повт̄оре п̄с- тильт голѣбницѣ з Корабл̄а (серед. XVII ст. *Хрон.* 15 зв.-16); Голубица. Columba (1650 *ЛК* 440); Упор̄ивн.: вы... ма(т)кѣ свою, кот̄ораа ва(с) спл̄одила, и... я(к) ч̄адолюб̄иваа голѣбница в̄ыко(р)мила и в̄ыховала, ω(т)п̄с̄тили (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 225); дивая голубица — (дикий голуб) горлиця: palumbula, ди- вая голубица (1642 *ЛС* 298).

2. Перен. (як втілення непорочно чистого — про душу, Духа Святого, Діву Марію) голубка: х̄(с̄)ъ меж̄и вс̄ми в̄ъ ап̄(с)лехъ свою м̄тр̄ь вказал̄ь не- скверн̄ю чист̄ю голѣбницю (1489 *Чет.* 40); Єго д̄ша якъ п̄т̄ашокъ ω(т) тенѣтъ таємныхъ Л̄овцовъ оушла... нашла собѣ мѣшканѣ голѣбница тиха Гн̄ѣзд̄о в' небѣ (Вільна, 1620 *Лям.К.* 9); ω голѣбницѣ Д̄во, южъ с̄на н̄маєшъ (Льв̄ив, 1631 *Волк.* 14 зв.); Т̄б̄й Д̄ха ст̄г̄ω; в' Перс̄он̄ѣ Голѣбниц̄и показ̄е (Черніг̄ив, 1646 *Перло* 76); д̄ше ст̄аа; люб̄имаа Голѣбницѣ моа (Там же, 159); (пестливе звертання до жінки) голубка: ωтвори мнѣ сестро моа, голоубице моа (поч. XVII ст. *Проп.р.* 160).

Див. ще ГОЛУБКА.

ГОЛУБИЧИЩЬ ч. (цсл. голоубичишт̄ь) голу- беня, голуб'я: Голубичищ̄ь: P̄ip̄io. Pullus columbi- n(us) (1650 *ЛК* 440).

ГОЛУБИЧКА ж., перен. (пестливе звертання до жінки) голубочка, голубонька: А мильи мои мо- вильт ко мнѣ: встань, поспешись, пріетелко моя милая, голубичко моя красная, а поиди (поч. XVI ст. *Песн.п.* 51); Голос̄ь милого моего, толкучего до менѣ: отвори ми,... голубичко моя непоскверне- ная! (Там же, 53).

ГОЛУБКА ж. 1. Те саме, що голубица у 1 знач.: Г̄бл̄д̄б̄ь. Голѣбница: Голѣбка (1627 *ЛБ* 26).

2. Перен. (пестливе називання або звертання до жінки, дівчини) голубка: одна есь, голубко моя досконалая моя, єдина есть матери своєї, выбрана родителници своєї (поч. XVI ст. *Песн.п.* 54); Смотри

якъ то голѣбка ноах̄д слѣжила, мы о ба не дбаємъ только бѣ злост̄ь плѣжила (Острог, 1581 *Римша, Хрон.* 33).

ГОЛУБКО, ГОЛУБЬКО ч. Голубок. Вл. н.: При- шо(л) андреи ис̄ь сыно(м) свои(м)... ктурую имали близькость меж̄и мушато(м) игнато(м) и меж̄и го- лубько(м) грицо(м) (Одрехова, 1550 *ЦДІАЛ* 37, 16, 14); на ты(м) с̄д̄ѣло право о(д)рехо(в)скы (!)... ила(ш) голубко. феду(р) ка(р)пья и ины(х) немало добры(х) люд̄и в̄ѣры го(д)ны(х) (Одрехова, 1581 *ЦДІАЛ* 37, 1, 14 зв.).

Див. ще ГОЛУБОКЪ, ГОЛУБОНЬКО, ГО- ЛУБЧИКЪ.

ГОЛУБНИКЪ ч. Голубник: С̄в̄акъ, ωбх: с̄ѣтис- ко, а́бо б̄ала(с), а(б) запроваж̄е(н)є в' нево(л)ство, а(б) наверне(н)є твоє: си(р) Голѣб̄ине(ц), бни(к) (1627 *ЛБ* 235); Голубникъ. Columbarium. Peristero- trophium (1650 *ЛК* 440).

Див. ще ГОЛУБИНЕЦЬ.

ГОЛУБОКЪ ч. Голубок: яко хробачо(к) боу- де(т) нап̄ерв̄ѣй, пото(м) яко голоубокъ, а(ж) пр̄і- йдетъ ко своєи м̄ѣр̄ѣ, б̄дет̄ь яко ωр̄ѣл̄ь (Льв̄ив, поч. XVII ст. *Крон.* 44 зв.).

Див. ще ГОЛУБКО, ГОЛУБОНЬКО, ГОЛУБ- ЧИКЪ.

ГОЛУБОНЬКО ч. (пестливе звертання до хлопця, чоловіка) голубонько: Postuy postuy Holu- bonko rozmowlu z toboiu Ne zury sia moy milenki bu- dum zyty zo mnoiu (серед. XVII ст. *ЗНТШ* LXXIV, 132).

Див. ще ГОЛУБКО, ГОЛУБОКЪ, ГОЛУБ- ЧИКЪ.

ГОЛУБЧИКЪ ч. Голубчик. Вл. н.: Ан̄ѣдр̄ѣ(и) Голѣбчи(к) (1649 *РЗВ* 370 зв.).

Див. ще ГОЛУБКО, ГОЛУБОКЪ, ГОЛУ- БОНЬКО.

ГОЛУБЪ, ГОЛУБЬ ч. 1. (птах̄ ряду голубо- подібних) голуб: Вшоль іс̄ до храмоу б̄ж̄ієго... и стол̄ц̄ѣ ты(х) которыи прода(в)али голоубы выме- таль (1556-1561 *ПЄ* 90); Цена птахамъ домовымъ. Г̄д̄сь три гроши,... селезе(н) гро(ш) голѣ(б) гро(ш) (1556 *ВЛС* 99 зв.); з̄ара(з) г̄б̄лоубъ воуишоль ω(т) пр̄ѣта, и полѣт̄ѣл̄ь н̄а головуу іосифа (XVI ст. *УЄ* №29519, 156 зв.); Тес̄алони... хвали(ли) боц̄ана... //

Сіріане... голууба (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 62 зв.-63); Но(и) ѡсмого дня, гѡлуба с ковчега сѡши ѡглядѡти выпѡстѡяль (поч. XVII ст. *ЦНБ* 476 П/1736, 53); Пѡнѡ, Бѣѡ... ѡ(т) Гѡлѡба щѡрости ѡ(т) овци покѡбри Позычали (Вільна, 1620, *Лям.К.* 23); гѡлѡбѡ прѡстымъ и щѡырымъ ѡсть, а затѡмъ и вси гѡлѡби тоѡи натѡры (Вільна, 1627 *Дух.б.* 142); Гѡлѡби... хотѡй и дѡти оу ныхъ берѡтъ... до Панѡв своѡхъ верѡяютъса (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 340); Голубъ. *Columbus* (1650 *ЛК* 440); голубъ дивий — дикий голуб: *oenas, dis*, голубъ дивий(й) (1642 *ЛС* 289); голубъ лѡсний — дикий (сизий) голуб: *palumbes*, голубъ лѡсний(й) (1642 *ЛС* 298); *У порѡвн.*: боудѡте моудри яко змѡи. и цѡли яко голууби (1556-1561 *ПЄ* 16 зв.).

2. *Перен. (як вѡтѡлення чистоти, щѡрости, уособлення Святого Духа)* голуб: Нѡакѡй члѡкъ идѡчѡй мѡмо ѡбра(з) Спѡсо(в) верг(л) кѡмѡ(н) на нѡго, и заразъ... гѡлѡ(б) Дѡхъ с(т). вѡшо(л) зѡ оустъ егѡ (Київ, 1619 *О обр.* 26); ѡ, якъ мнѡго никчѡмныхъ крѡкѡв ѡбѡялѡсь: И чѡстыми Гѡлубы Бѣѡ вчинѡлѡсь (Луцьк, 1628 *Андр.Лям.* 5); Затвердѡло ср(д)це моѡ ра(ч) змакчѡти,... Кѡторѡе бы моглѡ менѡ оубѡлѡити зѡ чѡрного крѡка бѡлымъ гѡлѡбо(м) в(ъ)чинѡити (Львів, 1631 *Волк.* 8); Кѡто зѡсь Гѡлѡба дѡбре ѡважѡеть Лѡдскѡсть и щѡрѡсть лѡтво имъ признаѡеть (Париж, 1645 *На г.Бр.* 5); *У порѡвн.*: кр(с)тивѡса ѡс... // ...и видѡль дѡа бжѡи яко голууба прихѡдащѡго на нѡ (1556-1561 *ПЄ* 27-27 зв.).

3. *(прикраса з паперу, воску, сѡбла та інших матеріалів у вигляді голууба)* голуб: Над престолом волтары (!) голубъ сребреный позлотистый (Київ, 1554 *КМПИ* I, дод. 7); Гѡлѡбѡ сребрны(и) з ла(н)цѡшкѡ(м) на(д) престоло(м) (Луцьк, бл. 1627 *ПКРДА* I-2, 259); Осѡбно в ро(з)ны(х) штѡкахъ срѡбро Два голуубы... зѡ ро(з)прѡсте(р)тymi скры(д)лами (Львів, 1637 *Ив.Усп.* 20).

4. *(звертання до чоловіка)* голуб: Та ne zury sia holubie kochany Budum z toboiu zyty ne z iynszemi Panu (серед. XVII ст. *ЗНТШ* LXXIV, 132).

5. Вл. н.: пнѡ гѡлѡбѡ маѡ(т) пнѡ ива(ш)ка маѡ(т) боронити (Львів, 1595 *Юр.* 20); Ива(н) Гѡлѡбѡ (1649 *РЗВ* 62); Собко Голубъ (Там же, 388).

Див. ще ГОЛУБЕЦЬ.

ГОЛУБЫЙ *прикм. (про колір)* голубий: было... каразыи ше(ст) поставовъ голуубы(х) (Луцьк, 1565 *ТУ* 111); воит... взял... сукъню лунъскую голуубую (Луцьк, 1566 *СИМКЦА* 61); А то ѡсть менѡвите взяли и пограбили въ нихъ: у Лукаша взяли коня сивого... // ерѡмякъ голубый, Лунский... саянъ Влоский, зеленый (Володимир, 1585 *АрхЮЗР* 6/1, 150-151).

ГОЛУБЬ *див.* **ГОЛУБЬ.**

ГОЛУБѢТИ *дієсл. недок. (мати голубий колір)* голуубѡти: гѡлѡбѡю *columbesco* (*Уж.* 1645, 60 зв.).

ГОЛУБА *с. 1. (пташа голууба)* голууб'я: вѡсакыи млѡденѡць моужескаго полоу ѡтворѡючи ложе сна стѡ гѡви наречѡтьса абы даль жрѡтѡву за нѡго ѡбѡтѡницоу... двоѡ гор'личѡкъ алѡбо двоѡ // голуубать (1556-1561 *ПЄ* 214-214 зв.); *piriones* гѡлѡбата (I пол. XVII ст. *Сем.* 137); А ѡсли бы з пѡтаства была ѡфѡра г(с)лѡ чинѡнна зѡ синогорлицъ алѡбо з гѡлѡбѡтъ ѡферѡе ю сѡѡенникъ оу олѡтара (серед. XVII ст. *Хрон.* 114 зв.).

2. Те саме, що голуубъ у 1 знач.: А коли се выпѡлнѡтъ дни очищѡнѡ... за дочкѡ принесѡ барѡнка рѡчногѡ на всѡсоженѡе, и гѡлѡба ѡбо синогѡрлицѡ за грѡхъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 119 зв.).

ГОЛУЗА *ж. 1.* Гѡлляка: ко(н)... ко(з)ло(в)ско(г) кѡторы(и) бы(л) до голуубы привезаны(и) з страѡд... ѡ(р)вѡвщы(с) додѡму прибе(г) (Овруч, 1643 *ЛНБ* 5, II 4064, 164 зв.).

2. Вл. н.: Мѡщѡне лѡцѡкѡе Мѡтфе(и) седельникъ... Фе(д)кѡ цыбѡли(н) затѡ... гѡлѡза (1552 *ОЛЗ* 182 зв.); я(р)мола Гѡлѡза (1649 *РЗВ* 342 зв.).

ГОЛУЗКА *див.* **ГАЛУЗКА.**

ГОЛУЗЬЕ *див.* **ГАЛУЗЕ.**

ГОЛУЗЯ *див.* **ГАЛУЗЕ.**

ГОЛУСТЬ *ж. (стп. gołość)* нагѡта, голизна: Кѡ насъ разлѡчитъ видѡ любѡе Бжѡи, ци скорбѡ, ци тѡснѡта, ци гѡнѡня, ци рубѡня, ци голодѡ, ци голуустъ, ци бѡда, ци мѡчъ, ци щѡ, якъ ѡсть написѡно, чѡмѡ дѡля тебе, Госпѡди нѡ морѡтуѡеме (XVI ст. *НЄ* 47).

*Див. ще ГОЛОТА*².

ГОЛЦА, ГОЛЦА *ж.* Гѡлка: Вѡѡи или вѡтѡвь: рѡсчѡка, гѡлѡ(з), гѡль, или гѡлцѡ з лѡстамъ (1627 *ЛБ* 24); Сѡчѡецъ: сѡчѡкъ, запѡрѡшка, колѡсѡкъ, порѡшѡкъ, или гѡлѡзка, гѡлцѡ (Там же, 125).

ГОЛЫЙ, ГОЛЬ *прикм. 1. (без одягу; оголений)*

голий: а единь нѣякыи младенецъ шоль за ни(м) оболоченыи в' простирало по голомъ тѣлѣ (1556-1561 ПС 188 зв.); Не зе(м)ла ли ты ѿ(т) землѣ, яко и сирамах' оубогѣи и гблый (1596 Виш.Кн. 256 зв.); Роука Мойсеева если была гблаа, прокѣзд якоую(с) носѣла (поч. XVII ст. Проп.р. 231);

у знач. *ім. (той, хто не має на собі одягу)* голий: Коли мешъ видѣти голого, одезы и покрыи его (XVI ст. НС 17); У порівн.: ано такъ ся ему въ томъ щастить, "якъ голому въ кропивѣ" (Київ, 1621 Коп.Пал. 589).

2. (*позбавлений достатку*) бідний, голий: што пощ(т)дававши, самъ постаромѣ оубоги(м) и голым' зостаєт (Вільна, 1627 Дух.б. 190); Худый: Прбстый, гблый, по(д)лы(и), недостатѣчный (1627 ЛБ 145).

3. *Перен. (позбавлений чеснот)* пустий: к(д)ы члкъ ра(з)богатѣ(т)... а коли оумираєт... много кла(д)уть поло(т)на на него и соукуна але голымъ е(ст) доброты и оучи(н)ковъ стѣ(х) (к. XVI ст. УС №31, 211 зв.); Што(ж) ми за пожитокъ с ты(х) селъ, и имѣне(и), и бога(т)ства великого, коли а нагъ и го(л) бе(з) всего того в пеклѣ седѣти боуду (1599-1600 Виш.Кн. 209 зв.).

4. Голий, незакритий, непокрытий: Горо(д)ни такъ же голые (1552 ОКр.З. 145); А ѿтъ тоє вежи пошла стена мѣрованаа чере(з) перекопъ ажъ до замкѣ ве(р)хнего гола и покрытъа жа(д)ного нетъ (1552 ОЛЗ 168); по правой стороне вшедши въ церквоу, иконѣ великю, абы тоє все голоє местце застѣпила... вымалевать, тамъ поставити (1577 АС VI, 77); Іс оупрацовавши(с) ѿ(т) хѣдѣ, сѣдѣ(л) та(к) на (голо)м) исто(ч)ницѣ (Острог, 1599 Кл.Остр. 220); а в самую церкви подле того окъна мисце голоє (Луцьк, 1621 АрхЮЗР 1/VI, 492);

(*про одяг*) голий, непокрытий, необшитий: шу-ба голая завыйковая (Тороканів, 1555 ЧИОНЛ V-3, 159); панъ,... Вилгорский,... шаты едѣвабные... и голые кожушки куние,... // ...въ коморе, зъ слугами... замкнувъши, запечатавали (Луцьк, 1593 АрхЮЗР 1/І, 361-362); смѣе(т)са явно з шапокъ и макгеро(к) чирвоны(х) и чоръны(х) кѣтнорованы(х) и голы(х) (п. 1596 Виш.Кн. 230); коли матъка наша мене заму(ж) давала то(г)ды

за мъною дала шубъку кунюю голуу (Київ, 1615 ЦНБ II 23261, 1 зв.);

(*нічим не покритий*) голий: лѣже, лѣжко глѣтса егда гболо е(ст) (1627 ЛБ 89); пото(мъ) изъ постелѣ твоєи ели живого виве(р)ндѣтъ и на землѣ голой тебе положа(т) (Чорна, 1629 Діал. о см. 268);

голая шабля, голый мечъ, палашиъ голый — (*шабля або меч, вишняті з піхов*) гола (оголена) шабля, голий (оголений) меч, палаши: Васка, месчанина, челядѣ пана Козики, зъ голыми шаблями... до дому оного впадши взяли жону его (Луцьк, 1650 АрхЮЗР 6/І, 569); Оузбрбеныи рыцери з гблымъ мечемъ готѣвый до бѣи (Дермань, 1604 Нал. На г. Остр. тит. зв.); А речи тыє, которые // при на(с) видите,... шабе(л) две, палашиъ голы(и) (Володимир, 1608 ТУ 244).

5. (*який не має волосся, листя і т. ін., позбавлений рослинності*) голий, непорослий: И велъ насъ по(д)старостыи(и) бересте(и)ски(и) до реки пере-ве(с)ки... голымъ болотомъ (1546 ОГ 18); ва(с)ко и(з) золочова, и ти(м)ко и(з) те(р)наполя (!)... езнали доброво(л)не, жесмо продали имѣня, то е(ст) ѿгоро(д) голы(и) (Львів, 1594 Юр. 15); а дла того я(к) нѣо ѿ(т) земла (!) та(к) голаа голова ѿ(т) космато(и); мыслѣю, досто(и)нство(м) го(д)ностю, и оучтѣвостю пре(д) бгмъ дале(ч)е ѿ(т)стоитъ (п. 1596 Виш. Кн. 230 зв.); На которого уставичную статечную працу и молитвы я... ку оздобе тоє церкви и ку пристойному житю своему в побудованю дому власнымъ сумѣтомъ своимъ на голомъ кгрунте церковномъ надѣ ставкомъ учиниль (Любче, 1622 АрхЮЗР 1/VI, 519); Тѣтъ мѣсаць... все створѣне оувеселѣєт, тѣтъ гблыи дѣрева ѿдѣваєт (Вільна, 1627 Дух.б. 56).

6. (*який представлений без додатків, без нічого іншого*) голий, самий: А hołoho p̄latu na starostu prycho dyt z myta p̄iatdesiat kop hroszy (Вінниця, 1545 АрхЮЗР 6/І, 22); владыцтва не разъ Рымляномъ давано, которые владыцтва... за контрактомъ пуццали, побравшы себе имения церковные, а только голые церкви путивши (Вільна, 1599 Ант. 853); дла того и(ж) не то(л)ко искѣса ино(ч)скаго не знаєте, але ни того самого гблого имени што е(ст) инокъ не слыхѣли е(с)те (1598 Виш.Кн. 280);

Народе христїанській... южъ вѣкъ мой ѿ(т) мене оуплыноуль... // гблый мой титуль тьлко межн вами зосталь (Острог, 1603 *Лям.Остр.* 16-17); Меновите взято... голое пашни такъ ѿ шпихлир ѿяко въ и(н)ши(х) коморахъ (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 106 зв.);

(без тексту, без позначок) голий, чистий: отецъ Моисей Подгаецкій положилъ тестаментъ... отца Кирила Терлецкого..., у паперъ голый увиненый (Луцьк, 1607 *АСД* I, 230); А една(к) Иле(с)мы змогли до(и)ти На голо(и) ка(р)тѣ намъ Подано (Львів, 1609 *ЛСБ* 421).

7. *Перен.* (без підтвердження, без пояснення) голий: голослівний, необгрунтований: такие... сведецьства голые на сторону есмо ѿ(т)ложи(в)ши выроко(м) наши(м) г(с)дрски(м) ѿны(х) жидо(в)... во(л)ными есмо вчини(ли) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 61); Зачимъ тотъ вырокъ ихъ,... также и тые мамрамы ихъ голые, которые тамъ же зъ иншими sprawy въ схованьяхъ есть, симъ тестаментомъ мимъ касую (Луцьк, 1607 *АСД* I, 233); Хотячи Креуза отступникъ найвышее судїйство Римского бїскупа показати... жадныхъ правъ на то, прикладали голыми выставити то усилуеть (Київ, 1621 *Кон.Пал.* 648); и записы голые безъ и(н)титуляции были (Київ, 1633 *ЛНБ* 5, II 4060, 30 зв.); меновите взято шкатлѣ... в которо(и) были... ли(с)ты записы, ѿбликги голые (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 104); погинули... контрактъ одъ жида... арендара... также взглядомъ затриманя мембраму голого съ подписомъ рукъ шляхецких и зъ печатми повереного ему яко арендаторови манифестантисъ (Кременецъ, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 225); голое мовене слова, голое речене слова, речене голого слова, голое слово — голї слова, голослівне твердження: А заплати(в)ши... заруки шкоды и наклады на голое мове(н)е // слова кро(м) права присеги и доводу... сее постанове(н)е и вгода... тве(р)до... де(р)жано быти мае(т) (Ляхівці, 1599 *ЛНБ* 103, 19/Id, 266, 25 зв.-26); стороне ображоно(и) другую двесте копъ гроше(и) заплати(ти) маю и вси шкоды на голое рече(н)е слова ихъ нагородити пови(н)на буду (Житомир, 1584 *АЖМУ* 153); на(д)то вси шкоды наклады на рече(н)е голого слова его мл(ст)и кро(м) доводѣ и

присеги нагородити (Ковель, 1578 *ЖКК* I, 109); Ее милость отказала: "ижъ дей я на голое слово мужицкое вряднику своему за того вола платити не кажу" (Луцьк, 1570 *Ив.* 269);

(позбавлений сенсу) безмістовний: геретыкове правы церковными възгордили и отмѣнили стародавние церемонїи крещенїя светого и тайны Хрыстовы одкинули, и голыми починили (Вільна, 1595 *Ун.гр.* 164); сопротивные духовному разуму слова его, и голы и безобразны евангелскому и апостольскому согласию, поставляю их пред очи ваши на пляц (1600-1601 *Виш.Кр.отв.* 163); Если оучїнки наши гблые згбла ласки бжеи мѣти не бѣдоу(т) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 231).

8. *У знач. ім.* Голий. Вл. н.: Тимошъ Голы(и) (1649 *РЗВ* 404 зв.); Хвеско Голы(и) (Там же, 405).

9. У складї вл. н.: голая потылица: Ма(р)ти(н) голая потылица (1649 *РЗВ* 27); голый камень: великнзи збаражские... ѿ(т) михновы пасеки... до врычыща голого камня (1546 *ОГ* 88).

ГОЛЬ ж. Гїлка, галузка: вѣтвь, гбль (1596 *ЛЗ* 32); Вѣїа или вѣтвь: рбсчка, галѣ(з) гбль, или голца з лїстамъ (1627 *ЛБ* 24); Рбзга, лѣторбсль, гбль, рбсчка (Там же, 109); Авимелехъ... похватївши секарѣ оуталъ гбль з дѣрева (серед. XVII ст. *Хрон.* 181).

ГОЛЬБЪ ч. Дерево або зламана гїлляка: хотар Михоучаном... ѿт край Дѣброви ѿт едно гольба соухого и назнаменана (1517 *ДВВ* I, 8).

ГОЛЬЕ див. ГОЛЕ.

ГОЛЬТЯЙ, ГОЛЬТАЙ ч. Гультяй, гульвіса, нероба: ты сорома для лю(д)ско(г). што гольтяи еси. смертью хоче(ш) оубежати (1489 *Чет.* 58); боудѣчи богаты(м) и вбльнымъ, слоугбю и голтаемъ, и наймито(м) не(н)дзнымъ ста(л)са (Острог, 1607 *Лѣк.* 29); а христїани(н) нѣкг(д)ы с преложе(н)ства голтае(м) не ставае(т)са, анѣ з богатога оуббги(м) (Там же, 104).

ГОЛЬТЯЙСТВО с. Гультяйство: тогды несеть... голосно кликнуоуль. ни молодость црю. ни гольтяйство. ни спротьство. ани безоумье. ани сорома дѣла. ка(к) же ты говори(ш) (1489 *Чет.* 58 зв.).

ГОЛѢНКА див. ГОЛЕНКА.

ГОЛѢННИЙ див. ГОЛЕННИЙ.

ГОЛѢНѢКА див. ГОЛЕНКА.

ГОЛѢНЬ *див. ГОЛЕНЬ.*

ГОЛЯКЪ, ГОЛАКЪ ч. 1. Голякъ: обличѣніе дїавола миродер'жца и преле(ст)ный лѡвь его вѣка сего скѡро погибѡуща(г), ѡ(т) совле(к)шагоса с' хитровплетены(х) сѣте(и) его, голака стра(н)ника: ко дрѡгомѡ бѡдѡщомѡ вѣкѡ градѡщаго учинѣное (1599-1600 *Виш.Кн.* 203 зв.).

2. Вл. н.: Семень Голякъ (1649 *РЗВ* 376).

ГОМИЛІЯ ж. (*гр. ὁμιλία*) (*промова релігійно-повчального змісту, яка виголошується в церкві під час богослужіння*) проповідь: Иоанъ Златоустый... вь казанью своемъ, вь книгахъ 5, гомиліи 1, о складѣ вѣры такъ мовить (Вильна, 1595 *Ун.гр.* 126); А Златоустый вь гомиліи 81 на Матфея мовить (Вильна, 1608 *Гарм.* 203).

ГОМОНИТИ *дієсл. недок. (розмовляти тихо, приглушено)* гомоніти: мол'влю, гомоню, гѡчѡ (1596 *ЛЗ* 57); Молвлію: Замѣша(н)є рѡстыркъ чинію, трѡщѡса, фрасѡюса, заколѡчѡю, ... гомонію, замѡчѡю, гѡчѡ, кричѡ (1627 *ЛБ* 65); Пліщъ: Гѡжъ, крик'... неплицѡй, да невѡзмолствїи, негѡчїи, анѣ гомонїи (Там же, 82).

ГОМОНЪ ч. (*звучання розмови; гамір від розмови*) гомін, розмова: мол'ва, гѡмонъ, гѡ(к) ѡ(т) мѡвы лю(д)скои, ѡкри(к) и ты(ж) трѡба (1596 *ЛЗ* 56); Безмолствію: в затїшѡ албо без гѡмонѡ живѡ (1627 *ЛБ* 6); Слѣпец'... сѣдѣль при дорѡзѣ ѡной, а послѣшавши гѡмон' людїи... пытал' што бы то было (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 717).

2. (*безладний шум, гамір*) гомін: превелебные отцове епископи заразъ просили [пословъ короля], абы... съ повинности своее..., опатрили покой, якобы безъ розѡруховъ и гомоновъ и гуковъ и постраховъ, духовные свое sprawy отправить могъли (Вильна, 1597 *РНБ* XIX, 188); Чомѡ в' кѡждѡ недѣлю, не бе(з) гѡмонѡ, печалованїи и прац' домѡвых' застаѡемо (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 667).

3. Вл. н.: Петро гомонъ (1649 *РЗВ* 188).

ГОМОРЪ ч. (*лат. gomer*) біблійська міра сипучих і рідких тіл: гомор, гомо(р) мѣра (1642 *ЛС* 210); гомѡръ на кѡждѡ гѡловѡ водлѡгъ лічѡбъ дшѣ вѡшихъ, котѡріи мѣшкають в намѣтехъ, такъ наберѣте (серед. XVII ст. *Хрон.* 93 зв.).

ГОНЕНЕ, ГОНЕНИЕ, ГОНЕНІЄ, ГОНЕНЬЄ, ГОНѢНИЄ, ГОНѢНЯ с. (*цсл. гонение*) (*піддавання утискам*) переслїдування, гоніння: бы(ст) гонѣние велико на хр(с)тъяны (1489 *Чет.* 139 зв.); Се ест, остало еще папѣ римскому... гонение велие сотворити, православныхъ томити и мучити (1588-1596 *Виш.Кн.* 140); на црковъ светѡю восто(ч)ную пренагабанъе и частые гонения преследованіе великое и тяжары... на на(с) находа(т) (Берестя, 1590 *ЛСБ* 141); твоѡ мл(с)ть воздвїгъ гонение ѡ(т) лѣтъ давны(х) на це(р)ковъ (Супрасльський монастир, 1593 *ЛСБ* 233); А в то(м) повстало гоненіє в рогатинѣ ра(д) бра(т)ства и па(с)ки ерети(ц)кіє (Гологори, XVI ст. *ЛНБ* 4, 1136, 35, 1); Кто насъ разлучить выдѣ любве Божїи, ци скорѡбъ, ци тѣснота, ци гонѣня, ци рубаня, ци голодъ (XVI ст. *НЄ* 47); Якож дознала церковъ божїя его злости и гоненїя (Львів, 1605-1606 *Перест.* 30); Пото(м) рѡкѡ а х л с ѡуже знала [кнажна], що оумыслила воздвїгнѣти гоненіє на црковъ (1636 *Остр.л.* 131); Тымъ рѡм'ен'цемъ зафарбовавши ср(д)ца свои, Ап(с)лѡве... стерегли пїлне, абы не оугасалъ нѣгды, абы... ни скѡрѡбъ, ни тѣснота, ни гоненіє, ... ничѡго згѡла протївногѡ, ал'бо помысл'ногѡ ѡ(т) любве Бжїа не ѡ(т)разило (Київ, 1648 *МКСВ* 349); Гоненіє. Persecutio. Vexatio (1650 *ЛК* 440).

○ гонене следомъ — викриття злочину, слїдство, розслїдування: гонє(н)є следо(м) вь яко(и) ко(л)вє шкоде покраде(н)но(и) (1566 *ВЛС* 103 зв.); а тогъ артыкуль до того не належить, одно належить о гонене следомъ (Житомир, 1586 *АрхЮЗР* 6/1, 155).

ГОНЕРЪ *див. ГОНОРЪ.*

ГОНЕЦЪ ч. Гонецъ, посланецъ: А подѣ послы и гонцы наши мають... подводы давати, подлѣ давного обычая (Краків, 1507 *АЗР* II, 11); По(д)воды по(д) послы го(н)цы (1552 *ОЛЗ* 180); подводы и стацеи посломъ и го(н)цомъ ви(н)ни да(вати) (1552 *ООвр.* 3. 104); Подводу... тые мѣщане Луцкіє, ... не мають давати большей, одно подводу одну а проводника на кони подѣ гонца Нашого, коли тамъ черезъ Луцко гонцы у справахъ Нашихъ до Насъ, ... ѣздити будутъ (Вильна, 1556 *РЕА* II, 53); Вь томъ же листѣ списокъ: Што есмо писати казали до тебе, абысь отъ гонца царского вѣдомость взялъ о тыхъ козакохъ (Рудни-

ки, 1561 АЮЗР II, 157); Яко по(д)воды хто бы пере(д) ты(м) давалъ... намъ г(с)дру по(с)ло(м) и го(н)цомъ ншимъ,... то водлу(г) стародавнего обычаю в цело(с)ти zostавуе(м) (1566 ВЛС 8); Гонѣцъ. Veredarius. Pegasarius (1650 ЛК 440).

ГОНИМЫЙ *діеприкм.* (який зазнав гоніння, переслідування) переслідуваний: То єсть же ѡнны с̄тыи въ окрѣтномъ гонѣнію, крѣлиса и ѡ(т)почивали въ пд̄стынахъ,... ѡ(т)почивала гонимаа жена въ пд̄стыни въ дн̄ь ско(р)б̄нїа свѣго (Почаїв, 1618 Зерц. 59 зв.).

ГОНИТВА ж. 1. (переслідування з метою с̄іймати) гонитва: а то знаки суть гонитвы тоєє за мною, почавши отъ села Бежова, ажъ до Чернехова, а, немогучи вже мѣне досытъ чинити, назадъ вернулисе (Житомир, 1611 АрхЮЗР 3/1, 165).

2. Перегони: Олімбіа, ... оу Єллинъ абѡ Грѣковъ, гонїтва и потыканье са называєтъ, котрѡе в̄ ч̄тыри лѣта бывало (Львів, 1614 Кн. о св. 443); Игралїще: Игриско, мѣсце где гонїтвы бывають, и поєдїнки (1627 ЛБ 44); Стадїонъ,... плаць до завоудъ, або до гонїтвы (Там же, 121); Гдыбы якїй справедливый Кроль засѣлъ на мѣсци якомъ позбріщно(м), пере(д) которы(м) бы лю(д) рицѣрскїй ѡ(т)правова(л) Гонїтвы, дла одѣржана ѡ(т) него за звїта(з)ствѡ Корѡны... рекл̄ бы зайсте Крол̄, же... который в̄ той гонїтвѣ мѡ(ж)не ставитиса бѡдет̄, и звїтажи(т), томѡ наготована єст̄ таа Корѡна (Київ, 1637 УЄ Кал. 158); А прѣто таковы(м) дозоро(м) пожа(д)ливо(ст) чрѣва звїтажи(в)ши, не боуде(м) мѣти приганы... я(к) на гони(т)ва(х) або игрїска(х) оли(м)пїиски(х) (серед. XVII ст. Кас. 72); Гонїтва. Certamen. Decur[s]i[o] (1650 ЛК 440).

3. *Перен.* (переслідування якої-небудь мети) гонитва: Гонїтвою оуганала Смѣртъ неоужїта, Ѡ(т) пѣрвого дн̄а житїа: ажъ по вса лѣта (Львів, 1615 Лям.Жел. 7 зв.); Котры(х) крв[ї] своєи, дла вѣры не лѣтовалъ: И дла гонїтв̄ ме(н)жны(х), са(м)-са впро(д) коронова(л) (Львів, 1616 Бер.В. 84); Пѡдвигъ: ...гонїтва, старанье, трѡже(н)є (1627 ЛБ 85); бто южъ доворот̄ Пѡста прибыли есмѡ, а дѡхѡвнаа нам̄ гони(т)ва з̄ звїтазства Корѡнами, єст̄ прелѡжона (Київ, 1637 УЄ Кал. 56).

ГОНИТВНЫЙ *прикм.* Який стосується гонок, змагань. ◊ **ГОНИТВНЫЙ ПЛАЦЪ** *див.* ПЛЯЦЪ.

ГОНИТЕЛКА ж. Гонителька, переслідувачка: дочка александрова... была гонителька на православны(х). Цр̄ковь оу ѡстрозѣ стаго онѣфрѣа повелѣ розметати (1509-1633 *Остр.л.* 129 зв.).

ГОНИТЕЛЬ ч. (*цсл.* гонитель) Гонитель, переслідувач: павель бы(л) великий гонитель на х(с)а (1489 *Чет.* 114 зв.); не бѣ(з) вѣдома и порады и бл̄(с)вения фу(н)довано бра(т)ство школу и дрѣка(р)ню самага(ж) пото(м) гонителя на то є(г) м(с) гедешона болобана го(р)цѣ губителя (Львів, 1587 ЛСБ 83); гонитель, пренаслѣдѡвца (1596 ЛЗ 41); Обличает вас на земли, яко вы правдѣ сопотивници, гонители и мучители есте ся стали (1598 *Виш.Кн.* 125); дла ва̄шего збавѣна оупокорїлемьса, и с̄ покѡри моєи, не горжд̄ нѣ грѣшниками,... нѣ гонител̄ми (Почаїв, 1618 *Зерц.* 40); Посадїлъ єсї при бѡкѡ свѡемъ // Грѣшниковъ, Разбойниковъ,... Гонїтелей, Блѣдницѣ (Чернігів, 1646 *Перло* 28 зв.-29); persecutor, гоните(л) (1642 ЛС 311).

ГОНИТИ, ГОНІТІ, ГОНИГЪ, ГОНИТЬ *дієсл.* *недок.* 1. (кого) (*змушувати рухатися в певному напрямку*) гнати, гонити: а то єсть бродъ кѡды и(з) села... Ляховичъ быдло гонятъ (1546 *ОГ* 23 зв.); зогнавши стадо... с̄ пол̄ плодных, нагнали ихъ... в збожа озимы и ярины... и такъ тым стадом гонячи его... через вси поля (Луцьк, 1604 *АрхЮЗР* 1/VI, 350); И потрѡжи(л) ихъ г(с)д̄ь пред̄ обличьемъ Ізраїла,... и гонїлъ ихъ дорѡгою встѣп̄д̄ веферѡнскогѡ (серед. XVII ст. *Хрон.* 166 зв.); *Образно:* ѡ чл̄вѣче сѡа(т)ны(и) // почтѡ тѣнь гѡнишь, и не мѡжешъ поимати, сѡа(т)а бо сѡа(т)с(т)вѣе (Чернігів, 1646 *Перло* 123-123 зв.);

(кого на що, в що) (*примусово посилати куди-небудь з якоюсь метою*) гнати, гонити: а он дей, побравши плуги и з волы, гонил их до Заборовля орати (1561 *АрхЮЗР* 8/VI, 101); И отъ того дей часу панъ Богданъ Борейко почаль насъ на роботу до двора своего гонити и нами замышляты (Луцьк, 1572 *АрхЮЗР* 6/I, 95); кн̄гня ку(р)п̄ская... // ...по(д)данымъ тамошнимъ же хотешовьскимъ грабежи чинить а до работы и(х) гони(т),... фо(л)-варокъ ѡ(т)дала нѣякомѡ... чл̄вквї незаслѡженомѡ (Ковель, 1585 *ЖКК* I, 256-257); панове свѣтскїи... ієреевъ Божїихъ такъ непѡбожне шануютъ, же и

поборы зъ нихъ берутъ... на подводы и толоки гонять, робити кажуть (Київ, 1621 *Кон.Пал.* 1128); тая унѣя гвалтъ... чинить... и гонить насъ въ латинскій костюль (бл. 1626 *Кир.Н.* 14); А на по(д)воды микола(и) ба(р)зо са(р)кну(л) я не буду ди(и) никого гонити на прокля(т)е и на заби(т)е (Ясси, 1627 *ЛСБ* 499); Припонѣждію: Принаглѣю... гоню, квѣплюса (1627 *ЛБ* 87); котóрой штóса енѡ кбл'векъ... протівить... все тóе ѡ(т)далѣти ѡ(т) насъ оучить насъ Гь и ѡ(т)гонити: а иж' злопомнѣніе и протівит'са любви, и на оупáдокъ еѣ гонить (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 59).

2. (кого, кого від кого, з чого і без додатка) (*примушувати йти геть, залишати що-небудь*) гонити, гнати, проганяти, виганяти: И роз'рывоваль // оужища и поуа и бываль гонень ѡ(т) бѣсовъ на поустьяню (1556-1561 *ПС* 249-249 зв.); Панове дей Ощовские пана Бориса почали бити; онъ дей от нихъ ажъ утекъ з дому и всѣдши на санки, побѣгъ из двора до дому... а они дей на него кгвалту закликали были и гонити его, бити казали (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 403); ба(р)тошко... поча(л) гони(т) по(д)воевожого и(з) га(и)дѣкы его во(н) з мана(с)тыра (Львів, 1590 *ЛНБ* 4, 1136, 2, 30, 2); Коли гонить насъ, рѣци намъ увыйти у стадо свинное (XVI ст. *НЄ* 152); еднихъ бовѣмъ звязавши во темность замкнуль, а другихъ розказаль гонити (1603 *Пит.* 68); члѣкъ незббжнй, бы и нѣхто не гони(л) оутѣкаеть (поч. XVII ст. *Проп.р.* 145 зв.); гонили ихъ непріѣтели ѡ(т) брѣмы ажъ до катафардса (серед. XVII ст. *Хрон.* 163 зв.).

3. (за ким, кого) (*доганяти, переслідувати*) гнатися, гонитися: нижли што са дотычет тых Козаков, которыи... прибравши са по Татарски, сторождъ страшили и за нею гонили (Вільна, 1541 *AS* IV, 292); а же(м) зале(д)ве з ме(с)та вѣха(л) которые мещане ра(д)ци... за мною яко за яки(м) злочи(н)цею гонили (Луцьк, 1571 *ЖКК* I, 33); они на впоминанье мое не (д)баючи за ни(м) гонили (Володимир, 1572 *ЖКК* II, 37); один з них, на имя Вечорко, добывъши шабли, почал за нею гонити, ажъ тая девка у воду в Стыр скочила (Луцьк, 1575 *АрхЮЗР* 8/VI, 424); Яко(ж)... за се(с)ренъцемъ нши(м) Ка(с)яномъ, по(д)даные князя Кирила Ружиньского... гонили, хотячи его ѡ

го(р)ло приправити (Житомир, 1583 *АЖМУ* 54); Онъ упивъшися и маючы зъ собою того жъ паницу чернѣца Хриштофа, пришедъшы в монастырь, киями за попом гонили, ледво до дому своего утек (Луцьк, 1605 *АрхЮЗР* 1/VI, 367); той на-тыхъ-мѣсть опричникъ своихъ за нимъ послалъ въ погоню, приказавши имъ, абы и себе, и коній не щадячи гонили за нимъ (Київ, 1621 *Кон.Пал.* 1059); и гдѣ видѣли є(г) жо(л)нѣре, гонити почали за нею (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* №29515, 428); Кто шо(л) за челядю гонили, стреляли (Київ, 1632 *ЛНБ* 5, II 4060, 3 зв.); а ѡ(т) спрацованья оутекаючихъ гонить не могли (серед. XVII ст. *Хрон.* 178 зв.); урожоный пан Михал Тульковский, кгда его хотели тыежъ принципалове улапити, а за немъ гонили, зачымъ заледве в тот час ушоль (Володимир, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 67); гонити следомъ, следомъ (слѣдомъ) гонити — розшукувати: И гонили, де(и), следо(м) за ты(м), воло(м) (Житомир, 1582 *АЖМУ* 38); О которой шкоде заразъ доведавши ся, способивши, ведлугъ права посполитого, на копу людей добрыхъ, суседов околичныхъ, слѣдомъ гонили (Луцьк, 1601 *АрхЮЗР* 6/I, 281).

4. (*ганяючи, переслідуючи звірину*) ловити: а че(р)касцы яко бояре та(к) мещане и козаки не маю(т)... ты(м) берего(м) ѡ(т) быстрицы а(ж) до є(р)данѣ бобро(в) гонити (Черкаси, 1544 *ЦНБ* ДА/П-216, 101); бобры только тамъ гонать полови(н)ники (1552 *ОКан.З.* 25 зв.); и к тому де(и) вѣша мл(ст) дна вчора(ш)него ѡ суботу... пнѣ(и) мое(и) с по(д)даными єе ѡступ чини(л) зве(р) гони(л) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 9); а в ре(ч)це собкѣ вни(з) ставѣ ярославова и в ре(ч)ци лопени бобро(в) гонили и половили (Вінниця, 1602 *ЛНБ* 5, II 4050, 61); тóты мысли(в)цѣ не птѣхо(в), ани заяцѣ гбна(т), але злбсти лю(де)мъ розмаитые выражаю(т) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 65);

(*виловлювати рибу*) ловити: И никто да имеет тамо овци пасти, или рыбѣ гонити (1576 *МЭФ* 94).

5. (*швидко бігти, мчатися*) гнатися: За быстрымъ злоторбгимъ, кто еленемъ гонить, И зъ Надкъ в свой пожитокъ, дорогій часъ клбни(т) (Київ, 1632 *Євх.* 298).

6. *Перен.* (*прагнути до чогось; домагатися чогось*) гонитися (за чим): всѣ бо настоащаго вѣка гона(т), да са его бл҃гими оудовла(т) и насытатъ (до 1596, *Виш.Кн.* 263); о то(м) са и подчає(т), за чи(м) гонити хоче(т), як бы тоє прагненоє вхвѣтити мѡгль (1598 *Виш.Кн.* 278 зв.); Желиборскій... Подъ вырѡкомъса посполытымъ нахѡдачи, До крѣсѣ емоу замѣреного гѡначи (Львѣв, 1615 *Лям.Жел.* 3 зв.).

7. (кого, на що) (*з метою принизити, знищити, пиддати утискам*) переслѣдувати: а є(с)ми іс которого ты гонишь тру(д)но є(ст) тобѣ проти(в) ѡ(с)на брыкати (II пол. XVI ст. *КА* 45); хлѡпи х(с)вы гѡненые и ѡплюваныє ѡбещеше(н)ны(є)... лѣпшиє... ѡ(т) ни(х) были, и ннѣ сѣтъ (1598 *Виш.Кн.* 290); што есте в' цркви вѣсточной злого ѡбачили... людѣе мой что ми вѣздаєте, за мѡннѡ жѣл'чъ, за вѡдѡ ѡше(т), сѡвль, сѡвле, что ма гонѣли (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 218); а прето к(д)ыбы и сцѣннѣци были. пилнѣ наѡуки стѡи. ѡ и певне оумѣли бы ты(ж) и людє(м) дати еи и ѡборонѣти ѡ(т) неприятеля... которѣи гона(т) на вѣрѣ нашѡ и зако(н) (к. XVI ст. *УЄ* №31, 182 зв.); Так и погѡнове хрестіан гонили и мѡдрости божей себе не смирили (к. XVI ст. *Укр.П.* 86); а ты, Скарго,... людей... шкалюєш, гониш, срамотиш (1608-1609 *Виш. Зач.* 21); При томъ же Троѡнѣ... Євстафію Плакѣдѣ... оуказѡлса образъ Распѣтѣа Хвѡ..., и былъ до нѣго глѡсь Чѡмѡма гѡнишь Плакѣдо (Киѣв, бл. 1619 *О обр.* 14); мнѡгѣѣ прихѡдатъ до цркви, и дрѡбать азѣкомъ тѣсачѡ вѣршѡвъ молѣтовныхъ; а выхѡдачи з' цркви не вѣдають што рекли... бѣжѡт', спѣшатса аковы были кимъ гѡнены (Киѣв, 1637 *УЄ Кал.* 542).

♦ **гонити на здоровѣе, на здоровѣе гонити** (кого) — важити, замѣрѣтися, зазіхати на чѣсь здоров'я, життя: па(н) а(н)дре(и) мо(н)то(л)тѣ з слѡгмаи конъно збро(и)но гонячи на здоровѣе мое слѡвѣ боя(р) и по(д)даныхъ моихъ... по крѣнтє моє(м) ездилъ (1577 *ЖКК* I, 85); А гдєбых... на здоровѣе пана Каспорово гонилъ... // тогды на тотъ часъ мене горломъ карати маєтъ (Луцкѣ, 1582 *АрхЮЗР* 8/III, 335-336).

ГОНИТИСЯ, ГОНИТИСЬ, ГОНИТИСА *дієсл. недок.* 1. (за ким) (*переслѣдувати кого-небудь*) гнатися, гонитися: Бгѣ лю(д) свой з' Єгиптѡ прє(з) Моисеа вывелъ, гѡначиса за лю-

домъ Бжѣимъ та(ж)ко згрѣшили (Вільна, 1627 *Дух.б.* 44).

2. *Перен.* (*прагнути чого-небудь, домагатися чогось*) гонитися (за чим): Если тое малое скажете ми извѣстно, буду раздѣити, яко ползует вас тая брѣдна, за чим ся гоните (1599-1600 *Виш.Кн.* 153); ины(х) ваши(х) папѣжей великое мно(ж)ствѡ воевалиса ѡстѡвивши црковъ бѡжю и гѡнили(с) за злѡто(м) и срѣбро(м) и мѣстами (к. XVI-поч. XVII ст. *Кн. о лат.* 101); гонятся и одни одного для власти сану и позысканья имѣний и перебѣгают и уперѣжают, власнѣ як конские заводницы для закладу (Унів, 1605 *Виш.Домн.* 191); ты(м) бѣстрѣи гонѣтиса и за ихъ дѣлными а не смерте(л)ной хвѣлы и пѡмѡти гѡдными спрѡвами и пѡстѣпками (Єв'є, 1616 *УЄ Єв.* 2 нєнум.).

ГОНИТЬ *див. ГОНИТИ.*

ГОНИТЬ *див. ГОНИТИ.*

ГОНОРОВАТИ *дієсл. недок.* (*стп. honogowati*) (кого) (*гѣдно шанувати, вшановувати*) величати: црковъ каѡолическаа... постановѣла стѣий и хвалѣбный [крѣстъ]... по(д) тѣтоуло(м) вѣ(з)движенѣна тогѡжъ кр(с)та стѣго жебы ѡного та(к) ѡкроугъ солєнѣте(р) целєброва(л), и гѡнѡровалъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 294).

ГОНОРЦИ *присл.* Гонористо, з гонором: алѣ іс гѡнѡрци. фѡ(р)телємъ того вжи(л). роспѡро(л) собѣ скороу по(д) кѡлѣно(м). вложи(л) та(м) кар'ткуѡ... гдѣ то са гнѣтѣ загоило, и не болѣло (Львѣв, поч. XVII ст. *Крон.* 52).

ГОНОРЪ, ГОНЕРЪ *ч. (стч., стп. honog, лат. honog)* пошана, почєсть, слава, *діал.* гонор: Пѡнева(ж) И Лявдє Пра(в) На ко(ж)ды(и) рокъ Платѣмо, И Гѡне(р) вшєляки(и) Нѡсѣмо (Львѣв, 1609 *ЛСБ* 421); Такъ и свѣтъ з фѡртѣною, поднесєтъ члѣвєка на гѡнѡрѣ высокѣй, потомъ его на долъ кѣнєтѣ и розбѣєтѣ (поч. XVII ст. *Пчєла* 29); Юрєй Чартѡрийскій... жалѡвалъ... ижѣ... при ѡдправѡванъю судовъ [Кѡлпытовские] слѡвы непристойными, славе, гѡнѡровѣ, защности дому и фамилие... его милѡсти // ...злаяли (Вѡлодимир, 1619 *АрхЮЗР* 8/III, 555-556); которая то калумниѡ поводѡви ани его гѡнѡровѣ жаднымъ спѡсобѡмъ... шкѡдити не маєтъ (Льѡблѣн, 1624 *АрхЮЗР* 3/I, 279); Мѡєщ' на кѡнєц'... и Слѡги, а то

для чести и Гонорѣ того Пресвѣтлого Дѣмѣ Кнажѣтѣ Корєцки(х) (Київ, 1625 *Кіз.Ходк.* 4 нenum.); Цїтра єднѣкъ зѣ лїотнею при тобѣ зостѣнетъ: И вѣ Надкахѣ твоїй Гѣнорѣ, нѣгды не вѣстанетѣ (Київ, 1632 *Єах.* 303); Загѣны роспѣщѣетъ, вѣ свѣтѣвые двѣры: Летїтѣ на высѣкїе, рыцѣрства гѣнѣры (Львїв, 1642 *Бут.* 4 зв.); панове Трыпо(л)сцы... хотєчы прѣте(с)туючого страха(м)... накорми(т), го(с)поду є(г)[о] вколѣ ѡ(с)кочи(в)ши, словы у(с)чыпливыми... гѣнѣрови єго ба(р)зо шко(д)ливыми лжа(т) сромѣ(т)не... почєли (Житомир, 1649 *ДМВН* 180).

ГОНТЪ див. ГОНТЪ.

ГОНЧАРЕНКО ч. (*син гончаря*) гончаренко. Вл. н.: Писалъ и присылалъ до... замку господарьского Житомирского... урожоный панъ Остафей Стрыбыль, оповедаючись, и обтежливе жалуючи... // на Гончаренка зѣ Рачина (Житомир, 1618 *АрхЮЗР* 3/I, 213-214).

ГОНЧАРОВЫЙ, ГОНЧАРОВЪ, ГОНЪЧАРЕВЪ *прикм.* (*який стосується гончаря*) гончарів, гончаря. У складі вл. н.: **гончаровый лесокъ**: ѡтъ перевоза к го(н)чаровомѣ леску (1546 *ОГ* 27); **врѣчыще гонъчарово**: подѣстарости(и) берестє(и)-ски(и) з людьми... дивинъцы... вели насъ ... ѡтъ добрицы кѣ врѣчышу гонъчареве (1546 *ОГ* 27); **руля гончарова**: на бѣ карчємные блюзнѣрцы архїереи, же ты(ж) то рѣкомо добродѣйство чинатъ розоумѣю чи о собѣ: роулю гончаровоу, абы та(м) посторонны(х) оубогы(х) погрѣбати, коупили (поч. XVII ст. *Проп.р.* 100 зв.).

ГОНЧАРСКИЙ, ГОНЧАРСКИЙ, ГОНЧАРЪСКИЙ *прикм.* 1. Гончарський: сосу(д) скуде(л)ничь начине гончарское (II пол. XVI ст. *ЛА* 190); Ото ч(с)тныи снѣве сїѣни одѣяныи прѣвы(м) злѣто(м) ѡ(т)мѣнили са есте в начинѣ глинанѣое, и в робѣтѣ рѣ(к) го(н)чарьски(х) (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 228); скѣдѣлничный: Скорѣпаный, глинаный, гончарський (1627 *ЛБ* 115).

2. У складі вл. н.: **брама гончарская**: выйди на долину сна еннина, котораа есть в вѣздѣ до брамы гончарской (серед. XVII ст. *Хрон.* 353); **поле гончарское**: архїереи ж взявшї сребренїкї и... купїлї за них поле гончарское для погребєня оубогих (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 52); **руля гончарская**:

карчємные блюзнѣрцы архїереи взѣли л̄ сребникъ заплѣтоу ѡшацованнѣю,... и дали ихъ на рѣлю гонча(р)скѣю (поч. XVII ст. *Проп.р.* 100 зв.).

ГОНЧАРЪ, ГОНЧЕРЪ, ГОНЧАРЪ, ГОНЪЧАРЪ, ГОНЧАРЪ ч. 1. Гончар: До(и)лиде, ковалю, столару,... го(н)чару. Тымъ всѣмъ голо(в)щины по два(д)цати ко(п) гроше(и) (1566 *ВЛС* 94 зв.); скѣде(л)никъ гончаръ (II пол. XVI ст. *ЛА* 190); аргїлла по латы(н)ски... глина ѡбычнаа порѣ(с)ки... а пристѣи(т) она гончарѣ(м)... они дѣлаю(т) з неї горшки (XVI ст. *Травн.* 495 зв.); За ѡдина(д)ца(т) латѣ дале(м) гро(ш) ̄ и ква(р)тни(к) гончарѣ(м) ѡ(т) паца (Львїв, 1616 *ЛСБ* 1044, 6 зв.); Скѣдѣлникъ: Гончаръ (1627 *ЛБ* 115); гончарѣ(м) за вѣфугрованѣе пѣца и пѣецъка дале(м) гро(ш) 25 (1630 *ЛСБ* 1052, 4); гончарѣ(м) за дахѣ(вѣкѣ) фг. 19 (Львїв, 1634 *ЛСБ* 1054, 10 зв.); гончарѣ(м) местьские маю(т) чергоу послугѣвати до монастыря, то ест пєчы и комины робити (Луцьк, 1642 *КМПП* II, 235); Гончаръ, Figulus (1650 *ЛК* 440).

2. Вл. н.: а меновите на смерть забитые: Трохим Годотовєя, Юрко Гончар (Житомир, 1618 *ЧИОНЛ* XV-3, 150); Пилипъ гончаръ (1649 *РЗВ* 188); пан Иван Кєвлич... се прѣтєстовал прѣтивко подданым..., Ивану Гончару бурмїстру Шустику пивовару (Житомир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 471).

ГОНЧАРЫХА ж. (*дружина гончаря*) гончариха. У складі вл. н.: **могила гончарыхи**: Врадъникъ... з бояры... вель... ѡ(т) могилы го(н)чарыхи к вє(р)-хомъ болѣта (1546 *ОГ* 92).

ГОНЧЕРЪ див. ГОНЧАРЪ.

ГОНЧАРЪ див. ГОНЧАРЪ.

ГОНЪЧАРЕВЪ див. ГОНЧАРОВЫЙ.

ГОНЫ *мн.* (*українська міра довжини від 60 до 120 сажнів*) гоны: а на мори ѡ(т) велико(г)[о] // вѣт-роу влѣны были вѣсталї и греблїса якобы стаянїи або гоновъ двадєса(т) и па(т) або тридєса(т) (1556-1561 *ПЄ* 366); была вїфанїа близко ѡ(т) ієр(с)лима яко бы падєса(т) стаянїи або ровныхъ гоновъ (Там же, 395); Пѣприще: Мїла, замыкаєтса, а крѣкѣвъ: або бсмѣ стѣдїй, стѣїовъ, гѣнѣ(в), а вѣрѣста, патѣа чѣсть мїлѣ полскої (1627 *ЛБ* 88);

◊ **гоны бобровые, бобровые гоны** — угїддѣ, де водїлїся бѣбри; дїлянкї вїдвєдєнї для полѣваннѣя

на бобрів: дал есми ему тоє селище Трибѣсовъ со
всим тым, што к тому селищу здавна прислухало, и
з бобровыми гоны, и с пасаками (Брацлав, 1505-1506
АрхЮЗР 8/IV, 174); я левко ласкови(ч)... прода(л)
есми... имѣнье свое... из ловы звериными и пта-
шьими из бобровыми гоны (Милянвичи, 1538 *Арх.Р*
фотокоп. 44); Они двѣ входы... вступаютъ... ко-
торые з да(в)ны(х) часо(в) в поко(и)но(м) де(р)жа-
(н)и были и всакіе пожитки с ни(х) мели як(к)
бобровые гоны... та(к) и ры(б)ные входы по озеромъ
(Черкаси, 1544 *ЦНБДА/П-216*, 101); ждковъ отъдано
панѣ богѣшѣ по(д)ска(р)бемѣ... з ловы з(в)ери(н)ыми
и бобровыми гоны (1552 *ОЛЗ* 191 зв.); бобровые го-
ны та(м) вбываю(т) до два(д)ца(ти) бобро(в) (Вар-
шава, 1616 *ООЗ-2*, 3 зв.); маєтностъ... нашоу... про-
дали... // ...з гоны бобровыми (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II
4060, 132-132 зв.).

ГОНЬЗНУТИ *дієсл. недок. (цсл. гоньзноути)*
побігти, утекти: Гонзе, и гонзндвѣ: Оушбѣл, вѣткѣ,
вѣтгѣ, а(л)бо вымкнѣ(л)са, гоньзнѣ(л), бежалѣ (1627
ЛБ 27).

ГОНѢНЯ *див. ГОНЕНЕ.*

ГОНАЧІЙ *дієприкм. Переслідуваний:* Крестъ
Хвѣ гоначій, запѣрши(с)а всего, и дши власнои,
оумысль своѣй вѣ любовь Хвѣ впоєный мѣти маєтъ
(Вільна, 1627 *Дух.б.* 351).

ГОРА *ж. 1. (значне підвищення над навколишньою*
місцевістю) гора: Голосъ милого моего; а и тотъ то
есть пришлоъ скачючи по горахъ а перескакиваючи
погорки и холмы (поч. XVI ст. *Песн.п.* 51); от Ми-
халкова ставица по грѣшѣ, котораа на гори стоит, а
от горы в болотце долгое (Торговиця, 1527 *АС* III,
304); тамъ дрѣгаа гора такъ же высока яко замъко-
ваа (1552 *ОВин.З.* 130 зв.); Гора замъковаа высока
досытъ и прыкра (1552 *ОКЗ* 34); У вышель ω(т)тоу-
доу іс... и встопилъ на гороу и сѣлъ тамъ (1556-1561
ПС 71); сесь пусть безъ человекѣи силы бывѣ, али
не было тамъ покарму на горѣ (XVI ст. *НС* 16); тотъ...
заразъ вѣ одѣждѣ по(д)лѣю оубравса, и на горы вѣ
пдстѣню ω(т)ишбѣл (Острог, 1607 *Лѣк.* 79); Вама:
Вышына, соко(ст) а(б) гора (1627 *ЛБ* 190); Орфѣо-
во спѣва(н)е, Рѣки, Лѣсы, боры Тѣшило, Фѣбово
тѣжъ розаснѣло горы (Київ, 1632 *Свх.* 302); Прорва-
лиса жерѣла... и линѣла вода... такъ йжъ // зѣлили

дѣбы, зѣмки, гѣры, на котбрѣи люди бѣжалѣ
(серед. XVII ст. *Хрон.* 15-15 зв.); Гора. Mons (1650 *ЛК*
440); У порівн.: Велиорыбѣ е(ст) яко гѣра (Львѣв,
поч. XVII ст. *Крон.* 26);

тільки мн. (гориста місцевість) гори: Того(ж)
рѣкѣ ω(т) яна замойского войско его поражено, а
са(м)презъ // горы яко пѣсь оутѣкѣ (1509-1633 *Остр.л.*
127 зв.-128); А лежи(т) тая краина... в тало(и) азые
...где сѣ(т) славные горы (1582 *Кр.Стр.* 31); Сатѣри
лю(дѣ) лѣсныи вѣ гѣра(х), албо вѣ велики(х) лѣсе(х)
бываю(т) (Львѣв, поч. XVII ст. *Крон.* 25); ѡныи стѣи
вѣ ѡкрѣтномъ гонѣнію, крѣлиса и ω(т)почивѣли вѣ
пдстѣнахъ, вѣ гѣрахъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 59 зв.);
Образно: Нехайса весела(т) нѣса а ро(з)радѣтса
земла; спѣвайте гѣры хвалоу (поч. XVII ст. *Проп.р.*
128); **гора божая** — гора Сіон: Иди протѣвко Мои-
сѣѡви на пдщѣ. Котѣрый вышоль протѣвѣ емѣ на гѣрѣ
бѣжю и поцѣловѣлъ егѡ (серед. XVII ст. *Хрон.* 82 зв.);
гора Господня — те саме, що **гора божая:** будет во
остатніе дни оказана гора Господня и дом Божий
наверх горы, и поднесетса вышше над пагорки (Виль-
на, 1600 *Катех.* 70); **небесные горы** — оселя Бога та
ангелѣв: поты(м) сброкѣ днѣи на мѣри свѣта того
блоукалоса. южъ коли(с) на высѣки(х) нѣ(с)ны(х)
гора(х) ω(т)почѣло (поч. XVII ст. *Проп.р.* 195 зв.);
Святая гора — (*місце паломництва східного право-*
славного світу в Греції) Свята гора: скажу вам, иж
по всей турской земли тѣхъ мошей и тѣхъ тѣл освя-
щенных, // ...умножилоса, тогда некоторые про-
баторы вѣры и благочестия нашего и латынского
мниси, взявши(с)я от Святой горы, пошли искати и
видѣти в родѣ латынскомъ мошей либо тѣла (1608-
1609 *Виш.Зач.* 220-221);

у знач. присл. горою — уверх: повел по старым-
же гранем... ωт хвоцанца... под лѣсь... и там далѣй
горою посеред лѣса... в болото... которое болото
делит имѣне княза Андрѣево... ис княза Василе-
вим имѣнем (Ковель, 1519 *АС* III, 188); мы... ему...
даемо вѣ старостѣвѣ нашимъ... пустыню ку осажаню
людми,... почавши с конѣца горою Сулы от Сняти-
на, рубежа московского, ажъ вниз до устя Днепра
(Варшава, 1578 *ЧИОНЛXIV-3*, 85); **кѣ горѣ** — вверх,
угору: позри к горѣ на нѣо и вижъ стѣи же никита
(1489 *Чет.* 31 зв.); слѣхи тамъ приходат ѡ поганствѣ

Татарех, ижбы мѣли ити къ горѣ Днепра (Вільна, 1541 AS IV, 280).

2. (*верхній поверх будинку*) горище, *діал.* гора: над одною светличкою комора на горі (Луцьк, 1571 *АрхЮЗР* 8/VI, 350); я тоє тяжкое збите и змордоване маю безвинне от мужа своего... , бо дей во мнѣ внутри збивши, з горы светлицы роstrутил, не задаючи великих знаков на тѣли (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 360); Тамъже на горі светлочка съ коморкою малою (Локачі, 1593 *АрхЮЗР* 1/I, 369); Гóрница: На горѣ на бѣдова(н)ю до(м) (1627 *ЛБ* 27); Трикрóвникъ: Горá на трéтемъ пáтрѣ, Сáла (Там же, 134); 5 трамовъ до и(з)депъки на свашче(н)нически(и) до(м) на горѣ fr. 16 и 10 (Львiв, 1634 *ЛСБ* 1054, 15); на горѣ дóмѣ на мѣстцы способно(м) склáли каменье (серед. XVII ст. *Хрон.* 481 зв.).

3. (*велика кiлькiсть чогось*) гора: такъ матѣжи, ростырки гóрѣ // вiнесли (Острог, 1598 *Ист.фл.син.* 56-56 зв.); Ёсли жъ за Кантъ весóлый гóры людеи читили: Слѣшнѣй бы(с)мы намъ Рáдость дáнью сватiли (Киiв, 1632 *Євх.* 302).

4. Найвищий рiвень у досягненнi чогось: единою бовѣ(м) того исидора таа(ж) м(д)рость пло(т)скаа, котораа и вм(с) в' тшдiю слáвицѣ мiра сего взбѣдила, в горѣ высокомы(с)лiа двигнѣла и взне(с)ла (1598 *Виш.Кн.* 277); введе и наса(ди) и(х) в гороу годности своєї. а гора называс(т)са ла(с)ка его стáа (к. XVI ст. *УЄ* №31, 164 зв.); кáждый снадне обáчишь великiи гóры в' ней прiмдрости нб(с)ной (Почаїв, 1618 *Зерц.* 6 зв. ненум.); а звлáца гды слнце пре(д)вѣчное... дѣшѣ знобѣ на гороу сп(с)нiа по(д)носитъ (Киiв, 1632 *Євх.* 293); Бовѣмъ той На гóрáхъ высóкши моу(д)рости лѣтáе. Гды В костѣлѣ католицкомъ Вѣрѣ правдiвдiю мáе (Чернiвiв, 1646 *Перло* 1 ненум.); **горы постигати** — досягати найбiльших успiхiв у чомусь: Подземнiи мученики гóры постигáли, постом и прáцами тѣла избужали (к. XVI ст. *Укр.п.* 88).

5. У складi вл. н.: **гора Андреева**: Воротенскою речкою къ полам Сереховицким... через тыи пола // мимо горѣ Андрѣевѣ (Ковель, 1540 AS IV, 237-238); **гора аѳонская**: Видачи то рiмане... стрáшившиса великимъ стрáхомъ // цѣлы(х) монастырѣвѣ оствивши, о(т)тагноули о(т) горы аѳонской (Острог, 1598 *Ист.фл.син.* 55-55 зв.); **гора Єлеонская**: Дѣшѣ

вѣрнiи пристѣпѣте до горi Єлеѳонской (Чернiвiв, 1646 *Перло* 66); **гора красовская**: много Камене тесаного выда(л) з горы красо(в)ское (Львiв, 1592 *ЛСБ* 1039, 1); **гора оливная**: агглы... всѣ (!) кровѣ, которѣю на горѣ оливной, в рáтѣшѣ пилата,... выл'лалъ бѣль, пiлне зобрáли (поч. XVII ст. *Проп.р.* 164 зв.); **гора Плешивая**: прыве(л) насъ кѣ горі которѣю мениль быти... гора Плешивая (1546 *ОГ* 20 зв.); **гора синайская**: видѣ(л) є(м) оу видѣнiи на горѣ синайско(и) много лю(ди) незлiчени(х) (XVI ст. *УЄ* №29519, 35); **гора сiонская**: Прѣто на горѣ сiонской поставлѣни, тѣи о(т) тѣла Кровiю Хр(с)тóвою кѣплѣни (Чернiвiв, 1646 *Перло* 54 зв.); **гора Хорiвская**: мо(и)сѣй... в'ше(д) на горѣ Хорiвскѣю, огладати зѣмлю обѣтовáннiю (Чернiвiв, 1646 *Перло* 168); **гора Чеховая**: то(т) забѣковецъ и гора названая Чеховая (Унiв, 1581 *ЛСБ* 61); **гора Фаворская**: на горѣ Фаворскѣю единѣхъ извѣдитъ (Чернiвiв, 1646 *Перло* 72); **горы Арменские**: о(т)-почiнѣлъ корáбль на гóрáхъ Арменскихъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 15 зв.); **горы Маюмские**: Погрѣбѣ єи старецъ Зѳсiма в' гóрáхъ Маюмскихъ (Киiв, 1627 *Гр.* 698); **горы святого спаса**: Пра(з)ничные ярмарѣки, што вы зовете съборами оц(с)тѣте я(к) в жидичи(нѣ), и в' гора(х) стѣго спса (п. 1596 *Виш.Кн.* 258); **Алпiйские горы**: нехáй вѣдають новою надкою... в' повѣтахъ и землáхъ штѣ за Алпiйскими... гóрáми (Киiв, 1619 *Гр.Сл.* 195); **быкова гора**: стáноу(л)... на горѣ в' арменiи, которѣю гóроу звáно, быкова гóра (Львiв, поч. XVII ст. *Хрон.* 6 зв.); **Каменная гора**: о(д) Каме(н)ное горы до села Грабо(в)ца (Житомирщина, 1649 *ККПС* 202); **княжая гора**: о(т) врочища кнѣжее горы до перехрестья дороги (Луцьк, 1585 *ЛНБ* 5, II 4043, 118); **красная гора**: о(т) гаю на краснѣю горѣ (1546 *ОГ* 51); **лисова гора**: прывель до горы которѣю мениль лисовѣ горѣ (1546 *ОГ* 21 зв.); **Лысая гора**: заставил есми... приселок Лысую Гору (Луцьк, 1563 *АрхЮЗР* 8/VI, 132); **Пиринiйские горы**: нехáй вѣдають... новою надкою... в' повѣтахъ и землáхъ штѣ за Пиринiйскими... гóрáми (Киiв, 1619 *Гр.Сл.* 195); **светая гора**: в' месте Луцкомъ, на светой Горе (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 1/I, 181).

◊ **гору брати** — добиватися переваги, брати гору: Бы ся весь свѣтъ на правду гнѣвати хотѣль, гору

она брати повинна (Київ, 1621 *Кон.Пал.* 1090); **гору взяти** — перемогти, взяти гору: злоба же и лжа всѣх опанует и гору возмет (1600-1601 *Виш.Кр.отв.* 184); **гору отримати** (над ким) — перемогти (кого), взяти гору (над ким): Бѣдь безпѣченъ Свѣцанскій, Крестъ зъ Стрѣлою мѣешъ, в' Гербѣ, лѣцню на(д) врагѣмъ горѣ ѡтримѣешъ (Київ, 1637 *МКСВ* 334); **горы перевертати** — робити дуже багато, перевертати гори: Ажъ быхъ имавъ вѣру, што быхъ горы перевертавъ, а любве не имаю, нѣчого емъ (XVI ст. *НС* 11); **горы переставлати** — те саме, що **горы перевертати**: хо(т) бы(х) ма(л) на(д) лю(ди) розоу(м) и бы(х) мѣль такоую вѣроу, же бы(х) горы мѣгъ переставлати (XVI ст. *УЕ* №29519, 219 зв.).

ГОРАЗДО *присл.* (*цсл.* гораздо) гаразд, добре, як слід: Ино мы дла того послали там дворянина нашего Ивашка Тѣра и казали ємо ємѣ ѡ том гораздо достаточне довѣдатиса (Мельник, 1501 *AS* I, 146); архима(н)дры(т)... протасе(и) довѣда(в)ши пе(в)ности гораздо в стары(х) старцов оу право не (в)ступуючи ...тоє целины ѡранѣе постѣпился... манастырю пѣсты(н)скому вѣчно (Київ, 1510 *Арх.Р.* фотокоп. 28).

Див. ще ГОРАЗДЪ¹.

ГОРАЗДИЙ *прикм.* Вмѣлий, вправний, досвідчений: боудоу(т) гораздии писци писали или иконьници (1489 *Чет.* 366).

ГОРАЗДЪ¹, ГОРАЗДЪ, ГАРАЗДЪ, ГАРАЗДЪ, ГАРАСТЪ *невідм.* (*цсл.* гораздо) *I. присл.* 1. Гаразд, добре, як слід: мы са того гораздъ достаточне довѣдали, штож то єст тые имѣна... княза ѡстрозского (Луцьк, 1511 *AS* III, 92); ро(з)мышля(и)те якъ бы то было гораздъ (Стратин, 1561 *ЛСБ* 35); Гораздъ дознавайте, кулко фелю находиме посту святого (XVI ст. *НС* 25); а то са(м) знаючи гораздъ бѣзтво(м) свой(м) стѣ(м) о таковои моуцѣ своєи, и ишо(л) є(ст) // до Іер(с)лима (XVI ст. *УЕ Трост.* 69-70); єно са прислѣхай гораздъ. а якїи слѣва мѣви(т) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 151); многокра(т) богѣтомоу ѡ(т)вѣди(т)са оучинїти гора(з)дъ (1645 *УЕ* 32, 197).

2. Достатньо, значно: Ве(не)дикть... выкопа(в)ши змы водою чистою. и оуложи оу // пита якоеко(л)ве(к) на но(ч). зама(ж) гара(з)дъ роумѣно(ст) въ члѣцѣ ѡказѣть коли єго пие(т) (XVI ст. *УТ* фото-

коп. 2 зв.-3); мы деи то гораздъ заплатимо (Луцьк, 1564 *Ив.* 263); И кгда вже панъ нашъ гораздъ подпивати почаль, тѣды тотъ Василей Шабановичъ пошоль зъ светлицы до сеней (Володимир, 1601 *АрхЮЗР* 8/III, 481).

3. Правильно, точно: кто єсть хрестіанинъ, нагай мовить гораздъ, якъ ся годить постити (XVI ст. *НС* 13); усе мы єго Богомъ побываме, хотъ зле учинивъ, хотъ гораздъ (Там же, 212); въ церкви на книгахъ гораздъ читаль (1577 *AS* VI, 78); жадны(м) способомъ гара(з)дъ потрафїти не мѣжет (Острог, 1587 *См.Кл.* 14).

4. Міцно, надійно: Мостъ замѣковы(и) на палехъ ...гора(з)дъ вроблены(и) (1552 *ОЖЗ* 120 зв.); оу па(н)ствѣ своємъ замкнѣмоса горазд(д)ъ, заволочѣмо ланцоухами ворота (к. XVI ст. *УЕ* №31, 50).

II. част. (*вживається для вираження згоди*) добре, гаразд: Klim: Narast, ta ty zwirka toho kupy — dam ioho ne droho (Яворів, 1619 *Гав.* 18).

Див. ще ГОРАЗДО.

ГОРАЗДЪ² *ч.* Добро, *діал.* гаразд: Багме, можець са гнѣвати и покартати насъ, коли не будеме чинити гораздъ сусѣдумъ нашимъ (XVI ст. *НС* 138); Про то чомъ не кельтовавъ и не роздававъ гораздъ сусѣдумъ (Там же, 139); Fortuna diwny riczy pŕodit' Nekoli horásd nekoli lichy rodit' (Раків, поч. XVII ст. *Траг.* фотокоп. 1 зв.).

ГОРАЧЕ *див.* ГОРЯЧЕ.

ГОРАЧЕЙ *див.* ГОРАЧЕЙ.

ГОРАЧИЙ *див.* ГОРЯЧИЙ.

ГОРАЧКА *див.* ГОРЯЧКА.

ГОРАЧНОСТЬ *ж.* Те саме, що **горячость**: Часомъ отъ зноу, то отъ горячности Опрочь хлеба потравъ и безводной млости Тымъ способомъ веку онъ молодого зажилъ (поч. XVII ст. *КЛ* 92).

ГОРАЧОСТЬ *див.* ГОРЯЧОСТЬ.

ГОРАЧОСТЬ *див.* ГОРЯЧОСТЬ.

ГОРАЧШИЙ *див.* ГОРЯЧШИЙ.

ГОРАЧЫЙ *див.* ГОРЯЧИЙ.

ГОРБА *див.* ГУРБА.

ГОРБАКА *ж.* Спина, хребет, опуклїсть: dorsum горбака (I пол. XVII ст. *Сем.* 75).

ГОРБАТЫЙ, ГОРБАТИЙ, ГОРЪБАТИЙ, ГОРЪБАТЫЙ *прикм.* 1. (*який має горб; вигнутий*

горбом, скручений) горбатий: слака, скб(р)ченаа // го(р)батаа (1596 ЛЗ 76-77); Если тѣло якого члка есть кшта(л)тное, ... гды голова пре(з) дѣрѣ якю пере(и)детъ, то иншое тѣло перейдетъ, если за(с) горбатое, брѣ(х) добрый маючое не може(т) пере(и)ти (поч. XVII ст. *Проп.р.* 206); Слачѣнь: Скрбчѣный, ... горбатый (1627 ЛБ 117); Члвкъ если бѣдетъ слѣпый або хромый, ... ёсли горбатый... не пристѣпитъ оферовать оферъ бгѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 123 зв.); gibbus, го(р)бати(й), сляче(н), скоче(н) (1642 ЛС 209); Горбатый. Gibbosus (1650 ЛК 440).

2. У знач. ім. Горбатий. Вл. н.: Лѣдикъ Горѣбаты (1649 РЗВ 133 зв.); Карѣпъ горѣбати(й) (Там же, 432 зв.).

ГОРБАЧЬ ч. Горбач, горбань. Вл. н.: по(д)даные ...ничипо(р) го(р)бачъ (Житомир, 1609 ЦДІАК 11, 1, 5, 34); Яника Горбача... выкрадено (Луцьк, 1623 *АрхЮЗР* 6/1, 444); Васко Горбачъ (1649 РЗВ 447).

ГОРБИКЪ, ГОРЬБИКЪ ч. Горбик. Вл. н.: Сенко дей, дождавшися ночи, и пошоль... до подданого пана Петрова, Радка Горбика (Володимир, 1577 *АрхЮЗР* 6/1, 103); Данило Горбыкъ (1649 РЗВ 325); Иванъ Горбыкъ (Там же, 441).

ГОРБОКЪ ч. (невелике підвищення на площині) горбок: Просто чере(з) поле ро(в)ниною... до го(р)ба круто(го)... // и ѿ(т) то(го) го(р)бъка чере(з) долину на дрѣги(и) горбъ (б. Кременця, 1606 ЛНБ 103, 60/Іе, 254, 47-47 зв.); parodontides, горбки при я(с)ле(х) (!) (1642 ЛС 301).

ГОРБЪ, ГОРЬБЪ ч. 1. (невелике округле підвищення на площині; пагорок) горб: К той дорожке прилегла в головах земля Теремьская от места... через горбъ великий, ажъ до высокого горбу (Підгайці, 1571 *АрхЮЗР* 8/VI, 367); на... горбе... плитницѣ... вробивши, цеглы въ ней наделати (1577 *ASVI*, 77); а (в) дрѣгю сторону а(ж) кѣ границы пна красное(л)ского заня(в)ши кгрѣ(н)ты, го(р)бъ ре(ч)ку климете(н)ку (Жорница, 1590 ЛНБ 5, II 4047, 18); А сесе зе(м)ля, що е(м) и(з) лѣса вырубалъ на го(р)бѣ при Левъковы(х) двѣ нивы (Бенедиківці, 1603 *НЗУж.* XIV, 222); ѿ(т) то(го) го(р)бъка чере(з) долину на дрѣги(и) горбъ... вправо е(ст)... кгру(нт) святе(ц)ки(и) (б. Кременця, 1606 ЛНБ 103, 60/Іе, 254, 47 зв.); Горбъ. Gibbus . Tuber (1650 ЛК 440).

2. Вл. н.: ва(с)ко горѣбъ (1649 РЗВ 99 зв.).

ГОРЬБИКЪ див. **ГОРБИКЪ**.

ГОРДЕ присл. (з *достойністю*) гордо, гордови-то: тот злый человекъ..., не боячисе а ни пана Бога, а ни жадное зверхности од него постановленое, горде и своволне дня теперешнего смял, яко ми справу дано, у мещанина одного дитя хрыстит (Володимир, 1601 *АрхЮЗР* 1/VI, 311); А Николай, и его товариство въ таковою превѣгѣ послѣзноулиса, же и фѣк-гѣрами... землемѣрными, скритое и выображеню не по(д)лѣглое преистотного Бо(з)ства горде дмѣтса оказати мимо и на(д) писмо (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 211).

Див. ще **ГОРДО**.

ГОРДЕЙСКИЙ прикм. Надто гордый, зарозумілий: старейшие над повинующимся гордейскими, вышними, лутшими, славнѣйшими и главнѣйшими не показывают (1600-1601 *Виш.Кр.отв.* 183).

ГОРДЕЛИВЫЙ, ГОРЪДЕЛИВЫЙ, ГОРДЕЛИВЪ прикм. (*пихатий*) гордый: В покорныхъ пастырехъ Христосъ пробывает, але горѣделивыхъ далѣче минает (к. XVI ст. *Укр.п.* 78); сѣтъ тыжъ тѣмъ и иншіи того(ж) цехѣ люде; горѣделивыи, лакомыи // вѣдирѣцы (Почаїв, 1618 *Зерц.* 70-70 зв.); fastosus, кичливъ, го(р)деливъ (1642 ЛС 194).

Див. ще **ГОРДЫЙ**.

ГОРДЖЪНЬЕ с. Гордина, гордість, погорда: Щавство: Гре(ч): Влакеія, зѣ пещоты недбалство и взгоржѣнье, лѣннѣство, ... пыха, Взгѣрда, горджѣнье (1627 ЛБ 158).

Див. ще **ГОРДОСТЬ, ГОРДЫНИ, ГОРДЫНЯ, ГОРДѢНИЯ**.

ГОРДИТЕЛЬ ч. Гордій, гордівник: Гордитель. Contemptor. Sp[г]jetor (1650 ЛК 440).

ГОРДИТИ, ГОРЪДИТИ дієсл. *недок.* (ким, чим) (*ставитися до кого-, чого-небудь зневажливо; з погордою; нехтувати ким-, чим-небудь*) гордити, гордувати: она не хоче(т) мѣзды ани жадаеть даровъ не горѣдитъ оубогими (1489 *Чет.* 52 зв.); Сталосе ше(м)ра(н)е грекомъ проти(в) жидо(м) и(ж) го(р)дили вдовицами и(х) (II пол. XVI ст. *КА* 28); Из домѣ оубогого древодѣлъ (sic! — *Прим. вид.*) рачилъса народити, всѣхъ оучачи, абы оубогими не хотѣли горѣдити (Львів, 1591 *Просф.* 74); Давали такою причинѣ та(к) власне израи(л)чици го(р)-

дачі сѣнѣми самоилевы(ми) (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 217); для чого и до згоды... склоняются рачишь, указуючи того причину и... набольшей тую, ижъ насъ утискують, трапятъ, горьдять, брыдятся нами (Вильна, 1599 *Ант.* 598); А повѣжено кѣто ва(с) слушаеть мене слѣхае(т): а кѣто ва́ми го(р)дитъ, мною го(р)дитъ (к. XVI - I пол. XVII ст. *ЦНБ* 74 П/20, 22 зв.); для ва́шего збавѣна оупокорѣлемъса, и с покори моѣи, не горждѣ нѣ грѣшниками, нѣ разбѣйниками (Почаїв, 1618 *Зери.* 40); Оунедостоаю: Чиню негоднымъ, горждѣ, брыджуса, зневажаю (1627 *ЛБ* 139); збогими еси го(р)дилъ (Чорна, 1629 *Діал.* 270); люди лёгко и(х)... горьдѣти ѣми моглѣ (Львів, 1645 *О тайн.* 144).

ГОРДИТСЯ, ГОРДИТИСЯ, ГОРДИТИСЯ, ГОРДИТИСА, ГРЪДИТСЯ *дієсл. недок. 1.* (*пишати ся, почувати перевагу в чомусь*) гордиться (чим): го(р)джѣ(с), пышно(с) (1596 *ЛЗ* 40); прѣвое смиренѣе розвѣмючи то ѿ собѣ, и(ж) нѣма(ш)са чи(м) грѣдити (п. 1596 *Виш.Кн.* 239); Сътвори́ль бы(л) бѣ члѣка... дхѣ да(л) за ласкѣ, а тѣло абы са не горьди(л) (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 215); Вша́(к) вѣдаешъ, же кождый хтѣся на свѣтѣ роди(т), Мѣситъ тѣжъ змерети: прѣжно са тѣтѣ го(р)дитъ (Київ, 1622 *Сак.В.* 47 зв.); Прѣто дарѣмне горди́шьса и хва́лишь с твѣгѣо царства (Чернігів, 1646 *Перло* 126 зв.); Горжуся. *Superbio* (1650 *ЛК* 440).

2. (*зневажливо, звисока ставитися до інших, бути пишатим, зарозумілим*) гордиться: вси церемонии наши стародавныя... привилиемъ... утвердили есмо... яко Русинъ Рымляниномъ, такъ и Рымлянинъ Русиномъ гордѣти и сторонитѣся и одинъ другому злоречити... не можетъ (Рожанка, 1598 *Л.Пот.* 993); ани презо(р)ствуйте, ани го(р)дѣтѣса, и не по(д)носѣте вѣ гнѣвѣ рѣга ва́шего (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 227); любовь дльго трѣпѣть млѣ(с)тивыи бываееть нѣкому не завидѣ(т), не прево(з)носитѣ(с) го(р)дитѣса не кохаееть (к. XVI ст. *УЄ* №31, 13).

ГОРДО *присл. 1.* (*з достойністю*) гордо: они же стѣи гордо ѿ(т)вечали емоу (1489 *Чет.* 140 зв.).

2. Пыхато, гордо: дани и ко(ж)ды(х) приходо(в) з ни(х) не бра(л) ѿ(н) напроти(в) прѣдкуючи гордо з бытны(х) словъ мовѣ(л) много поведаячи (Київ, 1555-1568 *Гр.Мат.* 1); Ви(ди)те ли, як(к) дѣ(х) а(н)ти-

христо(в), ваши мѣхи надѣ(в) и ѣсти го(р)до дыхае(т) и рыгае(т) (1598 *Виш.Кн.* 287); кгдыса присмѣтрить што са за неправость дѣееть ѿ(т) тѣхъ котѣрыи на высѣкѣсть по(д)носатѣ брѣвъ, (тѣ естѣ котѣрыи гордо собѣ починаю(т)) и хва́латѣса же Ап(с)льскѣи посѣли мѣсца (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 190); *imperion*, гордо (1642 *ЛС* 227); денница, а́бо свѣтонѣсенъ, котѣрыи са вѣ пыхъ подѣнести пѣчалъ ѿ собѣ гордо (серед. XVII ст. *Хрон.* 3 зв.).

Див. ще ГОРДЕ.

ГОРДОВЫСОКИЙ *прикм.* Пишний, гордый: Духъ то абовѣмъ естѣ гордовысокой думы, славолюбія и сребролюбѣя — надѣ всѣмъ свѣтомъ пановати (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 692).

ГОРДОСЕРДЫЙ *прикм.* (*пыхатий, чванливий*) гордый: брыдкій естѣ такѣвый члѣкъ пере(д) Бѣгомъ, вѣдлѣгъ пѣсма стѣгѣо мовачѣгѣо: нечѣсть естѣ пре(д) Глѣмъ всакъ гордѣсердый (Київ, 1637 *УЄ* *Кал.* 4).

ГОРДОСТНЫЙ, ГОРДОСНЫЙ, ГОРДОСТЕНЬ, ГРЪДОСТНЫЙ *прикм.* (*пыхатий, чванливий*) гордый, гордовитый: Таж латинник свѣдѣтельства от писания о сем дати не может никакоже, покорити же ся истиннѣ гордостный дух его ему не попустит (1588-1596 *Виш.Кн.* 129); А ты, костел латинский... гордосного прѣложенства и старѣйшинства... не снижил и не ущербил (1608-1609 *Виш.Зач.* 227); Самогѣодный: Дѣрзы(и), надѣты(и), презорѣвый, гордостень, яростень (1627 *ЛБ* 111).

ГОРДОСТЬ, ГРЪДОСТЬ *ж. 1.* (*почуття особистої гідності, самоповаги*) гордість: григѣрій... кгды... приѣхалъ з великою смѣлостью и гордостью вше(д)ши вѣ црѣковъ, на мѣстѣо патріаршо(м) ставши оповѣдалъса быти патріархо(м) (Острог, 1598 *Ист.фл.син.* 52 зв.); Такъ смиряно передъ тѣмъ папѣжѣовъ, зкладано ихъ гордость, и прочая (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 547); подлость погребѣ(н)а прѣтивѣтъса гордѣсти (Київ, 1625 *Коп.Ом.* 168); они идѣтъ на насъ зѣ мно́жествомъ оупѣрнымъ и зѣ гордостью (серед. XVII ст. *Хрон.* 480).

2. (*надмірно висока думка про себе і зневага до інших; пыхатість*) гордість, гордовитість: онъ прѣменилъ са ѿ(т) блѣгодати на злобоу гордѣсти сполнивса (1489 *Чет.* 75 зв.); то пакъ они тѣмъ в болшѣю горьдость поднесѣши са, посла нашего... на

смерть замордовали (Вільна, 1557 AS VI, 22); тотъ папежъ великого богатства набыль, и въ гордость дьяволскую поднесся (1582 *Посл. до лат.* 1125); тоє ω(т)поведи... мѣти не могло, то(л)ко оказѹючи его в томъ чортоподобнѹ гордость и бѣ(и)ство (Острог, 1587 *См.Кл.* 6 зв.); Въмѣсто зась смирення простоты, и нищеты; грѣдо(ст), хитро(ст)... владѣть (до 1596 *Виш.Кн.* 261 зв.); го(р)дѣна, пыха, горѣдость (1596 *ЛЗ* 40); от которого сам гордостю своею отщепился (Львѣв, 1605-1606 *Перест.* 46); за гордость и прогивенство Богъ з неба ангеловъ звергль во преисподняя (Киѣв, 1626 *ЧИОНЛ* V-3, 217); Взгърда...своболность, пыха, гордость (1627 *ЛБ* 94); Ро(з)суди которы(и) ту вы(н)нѣ(и)шы(и) в таково(и) го(р)до(с)ти (1636 *Лям. о приг.* 3 зв.); Пре(з) тоє троакое лекарство бързо слѣдшне забѣгаѣтса ѡны(м) тре(м) хоробамъ, яко все еже есть в мѣре пѣхоть пло(т)скаа... и гордость жите(и)скаа есть (Львѣв, 1645 *О тайн.* 98); але жа(д)ны(м) спѣсобо(м) видѣти не може(м)... грѣдость, лако(м)ство... и иныи злыи рѣчи Не тѣлко Крѣдлѣве..., але и стѣителѣ речѣнныи в гѣрдости... тогѡ свѣта, потонѣли (Чернѣгѣв, 1646 *Перло* 134 зв.); Гѣрдость. Superbia. Iactantia. Argogantia (1650 *ЛК* 440);

в гордость власти — стати гордим, пихатим: Видиши ли, госпоже Домникие, як пан Юрко не вѣсть нашего слѣда,... зараз на верховный христов степенъ вскочил и в гордость мнѣния... впал (Унѣв, 1605 *Виш. Дюмн.* 189).

Див. ГОРДЖѢНЬЕ, ГОРДЫНИ, ГОРДЫНЯ, ГОРДѢНИЯ.

ГОРДЫЙ, ГОРЬДЫЙ, ГОРДЪ, ГРЬДЫЙ
прикм. 1. (сповнений особистої гѣдності, самоповаги)
гордый: Дла чѣго... да(л)са еси звестѣ... томоу здѣвна оупѣрномѣ и гѣрдомѣ кгрѣцкомѣ нарѣдѣ (Острог, 1598 *Ист.фл.син.* 47); Але вы, вѣрнѣи,... святую отчѣзну душам заховѣйте, и не послѣдѹйте горьдому народу (к. XVI ст. *Укр.л.* 74); Послоухѣйте прошѣ людѣ пышныи, го(р)дыи (поч. XVII ст. *Проп.р.* 265); Арсенѣи нѣякѣи,... достоинствомъ дѣаконъ, обычаи неуставѣчныи и гордый... до... папежа Римского удался (Киѣв, 1621 *Кон.Пал.* 1040); Где гѣрдое Вбинство, всѣ снѣдоша въ ѣдъ (Чернѣгѣв, 1646 *Перло* 123); *Образно:* Была его слава — окѣвы и

темница, не папѣ творная гордая столѣца (к. XVI ст. *Укр.л.* 8).

2. Перен. (сповнений високого смислу) гордый: Их же голос божѣи, як трѣсти, попалять, и гѣрдыи мѣсли на землю развратѣть (к. XVI ст. *Укр.л.* 71); видѣвши неисцѣлную рану гордаго помысла латинского, мудрость от здраваго мудрования благочестивое вѣры отсѣкли (1608-1609 *Виш.Зач.* 208).

3. (пихатий, зухвалый) гордый, гордовитый: не бѣдѣте величави и горди (1489 *Чет.* 351); за многимъ напомниманемъ в такомъ гордом предсавзѣти своемъ не взналися (Вільна, 1557 AS VI, 22); до розмаѣты(х) примѣво(к) протѣвко намъ з выкриканьемъ насмѣванья пѣхоть бере(т), абы са его с той иноходы зразѣти могло, и же бы хто на тѣе его гѣрдыи крѣики гладачи, оуловѣтиса емѣ не дѣль (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 52 зв.); Того... показати не можеш, абы з школы... богоносец выѣти имѣл, только все оной блаженной наукѣ сопровѣтницы, — горды, величавы, пишны, надуты (1608-1609 *Виш.Зач.* 225); Апѣклѣтанъ... бѣль гѣрдыи, форѣтѣнныи, ѡкрѣтѣнныи на хрѣ(с)тѣаны (Львѣв, поч. XVII ст. *Крон.* 36 зв.); Але и прѣти(в) Єв(г)лѣста Іѡанна пѣтварь складѣти не лакаю(т)са, котѣрыи на все гѣрды (Киѣв, 1619 *Гр.Сл.* 232); вѣдѣйте любѣи(м)ци мой яко бѣ роугаѣ(т)са // грѣдому и несѣтомуу богѣчоу (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* №29515, 278 зв.-279); Которы(и) же то та(к) бы(л) го(р)ды(и) же ся ва(м) спрѣтивы(л) (1636 *Лям. о приг.* 3 зв.); не бѣди кѣщѣнни(к), ни игрѣць, ни срамѣслѣвецъ, ни бѣи, ни гѣрдѣ, ни величѣвъ (Львѣв, 1642 *Жел.П.* 2); Гордый. Superbus. Argogans. Tumid(us) (1650 *ЛК* 440);

у знач. ім. гордый: Бѣ гордымъ прѣтивѣть ся, а смиреннымъ даѣть благодѣть (XVI ст. *НЄ* 5); гѣ...горды(м) прѣтивѣтса (Корець, 1618 *З.Поуч.* 173); Гѣ бѣ, (мѣвитѣ пѣсмо стѣе,) гѣрдимъ прѣтѣви(т)са, а смиреннымъ даѣть блг(д)тѣ (Киѣв, 1637 *УЄ* *Кал.* 6);

перен.: Или не вѣдаѣшъ, я(к) на ты(х) гѣрды(х) бадавѣа(х), Вѣлахах... трѣ(п) сво(ѣ)... вѣмѣстити не може(т) (п. 1596, *Виш.Кн.* 238 зв.); Папежъ на него за то гордыи роги поднесль (Киѣв, 1621 *Кон.Пал.* 1091); Boh ieho wkazał... Azeby pokornych od ruk onych hordych mocno obwarował (1648 *П. про перем.* 202).

4. Грізний, жорстокий: несторъ... видить гордо(г) хвалачиса въ злобе силно(г) // оного нечисто(г) цр̄а (1489 *Чет.* 57-57 зв.); сами ся до кгр̄д(н)т̄ѣ были, абы живо крыжако(м) го(р)ды(м) не пришли в р̄дкы (1582 *Кр.Стр.* 46); на(д) вс̄ѣми его го(р)дыми силами... // ...смѣртъ ѿ(т) гр̄ѣха на свѣтъ выпроваженю подопталъ (поч. XVII ст. *Пчела* 40-40 зв.).

ГОРДЫНИ ж. (цсл. гр̄дыни) гордість, гордовитість. *Образно:* О гордая гордыни, кичишься до неба, але во глубину снідеши до ада (к. XVI ст. *Укр.п.* 77).

Див. ще ГОРДЖЪНЬЕ, ГОРДОСТЬ, ГОРДЫНЯ, ГОРДЪНІЯ.

ГОРДЫНЯ, ГОРДЫНА, ГР̄ДЫНА ж. 1. (*гордість, пихатість*) гординя: Явл̄ашеса пресл̄авно ѿ(т) нач̄ала даже и донн̄ѣ, видимыхъ врагъ и невидимыхъ низлага(и) гр̄дынь (Острог, 1581 *См.В.* 7 зв.); Набоженство зъ гордынею музикъ отправуютъ, а не зъ богобойност̄ю (бл. 1626 *Кир.Н.* 27); Т̄ажестъ: Т̄агот̄а, ... повага, помпа, ... гордыня (1627 *ЛБ* 135); *Horodunia:* Руча (Жовква, 1641 *Dict.* 57); И ре(ч) патріар̄ха до цр̄а... по(д)неси... ѿчи... и оузри(ш) аг̄гла б̄ж̄іа // кот̄орый пришо(л) оупокорити г̄р̄дыню твою (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* №29515, 345-345 зв.); Прѣто въ п̄рвыхъ смѣртъ, оубиваєтъ лако(м)ство, и заростъ тл̄дмитъ, гордыню гамдєтъ (Чернігів, 1646 *Перло* 120 зв.); О нат̄р̄ѣ гордыни, або пыхи (серед. XVII ст. *Кас.* 146).

2. ч. Вл. н.: а хлопятом моим: Кордышу две копе грошей, // ... Мокренскому, Гордыни, тым по копе грошей (Тороканів, 1555 *ЧИОНЛ* V-3, 158-159).

Див. ще ГОРДЖЪНЬЕ, ГОРДОСТЬ, ГОРДЫНИ, ГОРДЪНІЯ.

ГОРДЪЙШИЙ *прикм. в. ст. (пихатіиший)* гордіший, гордовитіший: в плодоношенію християнства от вс̄ѣх язык латынскій род и вшетечн̄ѣиший, нестаточн̄ѣиший и гордіиший есть! (1600-1601 *Виш. Кр.отв.* 180).

ГОРДЪНІЯ ж. Гордість: прешбредоша ѿца моего брата... ч(с)тъ многая и горд̄ѣния боярь его (1489 *Чет.* 238 зв.).

Див. ще ГОРДЖЪНЬЕ, ГОРДОСТЬ, ГОРДЫНИ, ГОРДЫНЯ.

ГОРДЪНЬЕСА с. Гордування: Помпа: Кичєніє, горд̄ѣньеса, ѿказіа, Бѣта, ѿкорізна (1627 *ЛБ* 87).

ГОРДЪТИ, ГОРЪДЪТИ, ГР̄ДЪТИ *дієсл. недок.* (чим, ким) (*ставитися гордовито до кого-, чого-небудь, нехтувати ким-, чим-небудь*) гордѣти, гордувати: она не хоче(т) м̄зды ани жадаєтъ даровъ не гор̄дѣти оубогими (1489 *Чет.* 52 зв.); А кто бы го(р)д̄ѣлъ... бра(т)скимъ с̄домъ якъ пресл̄вникъ це(р)кве с̄ди(т)ся (Львів, 1586 *ЛСБ* 71); оубогими оучтаи не гр̄дѣ(л) из гр̄шники товариство мава(л) (XVI ст. *УЄ* №29519, 50); П̄ане... в̄ѣ(м) оу тебе, т̄ане, Лечъ якъ оный Мон̄арха, котр̄ѣи вод̄ѣ тр̄ѡха Не горд̄ѣвши, ра(д) прина(л), хоч̄ай была пл̄ѡха (Київ, 1618 *Възер.* 16); Б̄гъ сл̄ѡшне боронитъ, ...люде(м), кот̄орыи... дар̄омъ бо(з)кимъ го(р)д̄ѣли (Чернігів, 1646 *Перло* 125).

ГОРЕ¹ с. 1. (*душевні переживання, печаль, смуток*) горе: Й з̄лато и п̄апа тая тебе забуде, и горе и плачи с тобою пребуде (к. XVI ст. *Укр.п.* 80); Н̄ащо ч̄їстаа П̄анна... См̄ѣтневолаєтъ. Оувы, та ж̄каа ск̄орб̄ь ма обточ̄ила, ѿ(т)хлань... см̄ѣтк̄(в) поглот̄ила, Обыйшло мене гл̄ѣб̄бкое м̄оре Г̄оркое г̄оре (Львів, 1631 *Волк.* 20 зв.).

2. (*обставини, події, що викликають страждання; біда, лихо, нещастя*) горе: Ж̄їдове с̄хо прошли чирвоное море, кормиль ихъ б̄ѣ на п̄вци не было имъ горе (Острог, 1581 *Римшиа, Хрон.* 36).

3. *У знач. присудк. сл. (погано, біда кому-, чому-небудь)* горе: нине горе мн̄ѣ (1489 *Чет.* 33); Б̄ѣда и горе чолов̄ѣку тому! (поч. XVI ст. *Песн.п.* 49); Горе тоб̄ѣ хоразинь горе тоб̄ѣ (1556-1561 *ПЄ* 54); Горе оным, иже церков изражають (к. XVI ст. *Укр.п.* 73); горе пишучимъ лукавство! б̄ѣда тымъ, которыи пишуть неправду (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 706); Ѡ Адонаю Г̄и б̄ѣда(ж) намъ, г̄оре намъ, жесь ѿ(т) насъ в̄заль Ел̄їсс̄єа ѿ(т)ца нашого (Київ, 1625 *Коп.Каз.* 17); Г̄оре гр̄шнымъ, але б̄л̄шее г̄оре нем̄їлостивымъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 51); Той аб̄ѡв̄ѣмъ заправды не п̄астыро(м) а̄ле власны(м) є(ст) бал̄вано(м), // ...о горе так̄овымъ, м̄овить С̄н̄ѣ Б̄ж̄їй! (Львів, 1645 *Жел. Тр.* 5-5 зв.); г̄оре г̄оре намъ, що безъ см̄ѣрти в̄ѣчноо см̄ѣртю оумираємъ (Чернігів, 1646 *Перло* 156 зв.).

4. *У знач. виг. (уживається при вираженні душевних страждань, викликаних бідою, лихом)* горе: И

дѣти малыи з ними отлучають, о горе, о горе, и сами згибають (!) (к. XVI ст. *Укр.п.* 76); Знаменованіа Междомѣтіа сѣть различна... Плачѣщаго: яко охъ ѿ ѿ ѿ: Сѣтѣющаго, яко ѿ, оувы, горе (Св'е, 1619 *См.Грам.* 194); **О** горе, ѿ бѣда. Если на(д)естественнаа цнѣта,... пананъ тыхъ не вспомогло (Київ, бл. 1619 *О обр.* 124); Волаі оумілно, горе мнѣ, ѿ горе (Львів, 1631 *Волк.* 16); волайте, Горе Горе, южъ близько Дѣнь Пан'скаі (Київ, 1637 *УЕ Кал.* 65); Горе. Ва(е) (1650 *ЛК* 440).

ГОРЕ² див. **ГОРЬ.**

ГОРЕЙ див. **ГОРЬИ.**

ГОРЕКЪ див. **ГОРКИЙ.**

ГОРЕЛКА див. **ГОРЬЛКА.**

ГОРЕЛКОВЫЙ прикм. Те саме, що **горѣлча-ный**: дали есмо мещаномъ нашимъ вижвовски(м), на посполитую потребу и(х) местскую корчму горелковую (Ломза, 1553 *ЦДІАЛ* 201, 4, 51).

Див. ще **ГОРЕЛОЧНЫЙ.**

ГОРЕЛОЧНЫЙ прикм. Те саме, що **горѣлча-ный**: пан Вацлав Садковский... карчемъ дошинкованя напиткомъ вшелякимъ чотыри заложивъши, шынкъ вшелякий: медовый, пивный, винный, и горелочный, дня оснадцатого... сентебра... на его милость отца митрополита установил (Житомир, 1618 *АрхЮЗР* 1/VI, 469).

Див. ще **ГОРЕЛКОВЫЙ.**

ГОРЕЛЧАНЫЙ див. **ГОРЬЛЧАНЫЙ.**

ГОРЕЛЪКА див. **ГОРЬЛКА.**

ГОРЕСТЬ ж. 1. Гіркість, гіркота: вода... розна дѣлаєть иногда оубѣливая и очернивая и обобранивая сладость чина и горестъ (1489 *Чет.* 212); въ ядре(х) сла(д)ки(х) мигда(л)ны(х) во ѡкѣсе мала горестъ яви(т)са (XVI ст. *Травн.* 40); Аще не бы ѿ(т) геѣньскаго дѣма горести, и мрака Не бы въ дѣши нашеи реченаго бѣжіа страха (Львів, 1615 *Лям. Жел.* 1); Горестъ. *Amaritudo* (1650 *ЛК* 440); *Образно*: **АГГЛЪ**: ...вслаждалъ еси себѣ вещь го(р)кѣю, а горе(ст) роздѣлль еси быти сладостию (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 276).

2. Горе, смуток: облегчи г(с)и таготѣ нашу и горестъ (1489 *Чет.* 144 зв.); дово(л)но овца(м) свое страданіе... терпѣти и в собѣ самы(х) ско(р)бѣ и горе(ст) тѣю слышати (1598 *Виш.Кн.* 285); Скѣм-

помъ, або лѣомъ: кгда недостанетъ покаръмѣ з лѣвѣ ихъ, тогда ѿны въ горести ср(д)ца своѣго рычать (Почаїв, 1618 *Зери.* 38); Мѣрра: Прикраа, а(б) горе(ст) (1627 *ЛБ* 222); грѣшницы въ мѣкахъ яко лѣвы възревѣтъ, и начнѣтъ въ горести дѣшѣ свои з глѣдѣ терзати тѣла свои (Чернігів, 1646 *Перло* 157).

ГОРЕТИ див. **ГОРЬТИ.**

ГОРИ див. **ГОРЬ.**

ГОРИЗОНТЪ, ХОРИЗОНТЪ ч. (*сmn. horizon, свн. Horizont, лат. horizon, -ontis, гр. ὁρίζων, -οντος*)

1. Горизонт, обрій, небокрай: Горизонтъ: польъ нѣа намъ видѣмого (Почаїв, 1618 *Зери.* 7 зв. ненум.).

2. *Перен.* Коло, сфера дії: Фѣбе давцо свѣтлости, всего свѣта око,... Спѣстї на нашъ Хоризонтъ скѣтокъ твоѣи мѣци (Київ, 1632 *Свх.* 303).

ГОРИЛКА див. **ГОРЬЛКА.**

ГОРИЛЧАНЫЙ див. **ГОРЬЛЧАНЫЙ.**

ГОРИСТЫЙ, ГОРИСТИЙ прикм. (*покрытий горами*) гористый: Аарѣнь: Горѣ [крѣпкаа], а(л)бо горѣстый (1627 *ЛБ* 170); *montos(us)*, гори(с)ти(й) (1642 *ЛС* 272); Гористый. *Montos(us)* (1650 *ЛК* 440).

ГОРИЙ див. **ГОРЬИ.**

ГОРКА, ГУРКА ж. 1. (*незначне підвищення, невелика гора*) гірка: вели насъ панове Бокеи... // до роли... ѡказѣючи намъ го(р)кѣ на то(и) роли (1546 *ОГ* 60-60 зв.); а зъ болотца долиною, а зъ долины на гурку, межою (Невмиричі, 1552 *АрхЮЗР* 4/1, 59); *mons, monticul(us)*, гора, горка (1642 *ЛС* 272).

2. Поверх, верхня частина чогось: в школѣ такъ на го(р)цѣ такъ на долѣ що лавы пороблено г(рш) ВІ (Львів, 1607 *ЛСБ* 1044, 5); блонѣро(м) ѿ(д) роботы тро(х) ѿболо(н) и дрѣги(х) тро(х) на гѣ(р)кѣ ф. 11 и 10 (Львів, 1634 *ЛСБ* 1054, 10).

3. Посуд для варіння горілки: Кгда протестансъ котѣлов два пивных, купленые за золотыхъ осмьдесятъ, а горокъ горелчаныхъ, купленые по золотыхъ трыдцати, каждый зособный с трубами, притрубками (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3//IV, 406).

ГОРКАВЫЙ, ГОРЬКАВЫЙ прикм. у знач. ім. Гаркавий. Вл. н.: Адамъ Горькавый (1649 *РЗВ* 49); Тимошъ Го(р)кавы(й) (Там же, 383 зв.); Свѣтѣхъ го(р)кавый (Там же, 439).

ГОРКИ мн. Гірки. Вл. н.: тежъ на имену Горкахъ... доживотѣ и сумы десетъ тисечей золотыхъ

личбы полской... мне записалъ... князь Александръ Черторискій (Сільце, 1531 *АрхЮЗР* 7/1, 29); я его милости князю Александру, брату своему, пустиль замокъ и... имень Шпрахи а Горки... зъ платы грошовыми (Чорторийськ, 1547 *АрхЮЗР* 7/1, 21).

ГОРКИЙ, ГОРКІЙ, ГОРКЫЙ, ГОРЬКИЙ, ГОРЬКИЙ, ГОРЕКЪ, ГОРОКЪ, ГРЬКИЙ, ГРЬКІЙ, ГУРКИЙ *прикм.* 1. (який має своєрідний їдкий, різкий смак) гіркий: Томѣ неборакови в' м(с)ць ра(з) трафи(т)са напитиса и то бѣ(з) бракъ, што знайде(т), горькое ли, йли ква(с)ное пиво альбо ме(д) (п. 1596 *Виш.Кн.* 255); Кѣли оцѣве зыли ягодѣ гръкоюу, тог(д)ы и оу дѣтѣи бывали оскѣмины на зѣубе(х) (к. XVI ст. *УС* №77, 58); оуважаю оноюу палицю подльговѣтоую завѣсивши на поуци оужа мѣданого, дерево ты(ж) прикріе и гръкіе воды ѡсоложающее (поч. XVII ст. *Проп.р.* 295); бѣгъ зѣмлю различными цвѣты, покривъ // наготову еа; и ѡбогати(в)... плоды многими сла(д)кими и гѣркими (Почаїв, 1618 *Зери.* 14-14 зв.); Гѣрекъ: Гѣркіи (1627 *ЛБ* 27); Оцтомъ зъ гѣркоую жѣлчу Пана напавѣшь (Львѣв, 1631 *Волк.* 17); Частѣкротъ и медъ нѣкоторымъ гѣрокъ бѣти здѣл'са (Київ, 1637 *УС Кал.* 670); страшнаа прѣпастъ по(д)зѣмнаа, мѣре огнѣнное, сѣрчанымъ огнѣмъ горѣщее, и дѣимомъ смродливымъ и гѣркимъ покрѣто(е) (Чернігѣв, 1646 *Перло* 155 зв.); не могли пить воды з мѣрры, дла тогѣ, же бѣли гѣрки (серед. XVII ст. *Хрон.* 93); Горекъ. *Amarus* (1650 *ЛК* 440).

2. *Перен.* (який виражає горе, страждання; викликаний горем, прикрістю) гіркий: бы(л) есмѣ оу великой печали и в горки(х) слезахъ (1489 *Чет.* 49 зв.); [А] поты(м) прочоутивши са, рекла, изъ горькими с(л)езами говорила (XVI ст. *УС Трост.* 78); Петръ,... отщепенец былъ и з горкимъ плачемъ и с покаяніемъ своимъ до апостольскаго лика принятъ ест (Львѣв, 1605-1606 *Перест.* 47); дѣбрѣи зъ свѣта сѣдитъ... Зосталцѣмъ гѣркіи смѣтокъ рѣдитъ (Вильна, 1620 *Лям. К.* 9); Плакали... всѣ Египтѣане, Гѣркое выпѣщали зъ внѣтра нарекан'е (Луцьк, 1628 *Андр.Лям.* 6); ѡ(т) ихъ гѣркогѣ плачѣ, и крикѣ,... Нѣбо засмѣти(т)са, землѣ ѡубоит'са (Чернігѣв, 1646 *Перло* 155); ты знаѣшь оца твоегѣ... а гѣркогѣ ср(д)ца якѣ медвѣдицѣ котѣрой побрѣно дѣти (серед. XVII ст. *Хрон.* 268 зв.).

3. *Перен.* (зумовлений тяжкими умовами) гіркий: А еслиже тѣе дла найму горького дочасного..., паномъ своимъ не прыплатили, такъ пилное старане о овцахъ нѣмыхъ... мѣвають (Вильна, 1595 *Ун.гр.* 113); царъ... вышолъ неѡ(т)мѣнны(м) ср(д)цѣмъ и зѣнїцею ѡба, хотачѣ выконати на(д) нѣми гѣркѣю и страшнѣю смѣртъ (Острог, 1598 *Отп.КО* 10); ци рѣвное жѣ то противъ бѣзконѣчнымъ вѣкомъ и моукамъ гѣркимъ и срѣкгимъ ѡнымъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 38); Еслибы тобѣ была гѣркоую хорѣба,... бѣа мѣлоуи (поч. XVII ст. *Проп.р.* 221 зв.); розмышлѣти мѣемо, абѣсмо того свѣтного животѣ котѣрый естъ гѣркіи и нѣндзный не жаловали (Київ, 1625 *Кон.Ом.* 161); вызволаетъ зъ темности египтѣ тажкого ярма, и горькой неволи (Вильна, 1627 *Дух.б.* 94); вдѣчность вызволѣн'а зъ гѣркои неволѣ показовали (Київ, 1632 *МКСВ* 276); конецъ егѣ гѣрокъ бѣрзо в' мѣкахъ геенскихъ (Чернігѣв, 1646 *Перло* 5); **горькую чашу пити** — страждати, зазнавати багато горя, пити гѣрку чашу: Кѣждый юи [смерти] шїю свою наставити моуситъ. Кѣждый зъ насъ повїненъ то бѣудетъ оучинїти, Же моуситъ гѣркѣю чѣшѣ тоую пїти (Львѣв, 1615 *Лям.Жел.* 3); **сѣ гѣркои чѣши напитиса** — зазнати багато горя, стражданъ: И цный Желиборскїи прѣ(д) тѣмъ напѣемъ сѣходїлъ... Абѣса былъ с' тои гѣркои чѣши напїлъ (Львѣв, 1615 *Лям.Жел.* 3 зв.).

4. (значний за ступенемъ) тяжкий: овунъ мовивъ и вадивъ гуркыи грѣхы на него (XVI ст. *НС* 67);

5. (який приносить горе, нещастя, прикрѣщи) гіркий: оубоимѣса горького того часа, коли стрѣтати на(с) ѡныи оканныи дѣяволи (1489 *Чет.* 278); уды, которые // первей промежку себе горькую и страшливую войну и неприязнь мѣли... тѣе ото засъ знову поедналисе и до згоды... пришли (Рожанка, 1598 *Л.Пот.* 991-993); *Образно:* иди во(з)ми книги... и буду(т) го(р)ки жолу(д)кови твоему (XVI ст. *КАЗ* 623); Гѣркіи то... овоцъ вѣ костелѣ Рымскомъ нынѣшнемъ уростили (Київ, 1621 *Кон.Пал.* 689); И щѣ мнѣ бѣсѣве згѣтовѣли чѣшѣ гѣркогѣ огнѣ сѣрчаного пїти (Чернігѣв, 1646 *Перло* 8);

у знач. ім. с. р. **горькое** — (те, що неприємне, прикрѣ) гѣрке: тѣа мл(с)тъ з гѣркогѣ соло(д)кое чини(т) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 221 зв.); Любїте глѣю-

шим' сла́дкое горко, а го́ркое сла́дко, и полагаю-
щи(м) свѣтъ во тмѣ, и тмѣ во свѣтъ (Київ, 1621 *Коп.
Пал. (Лв.)* 29); дѣмѡни оуказѣють нево́лникѡви
своѣмѣ го́ркое за сла(д)кое, тмѣ за свѣтъ (Чернігів,
1646 *Перло* 124).

6. (який викликає співчуття, бідний, нещасний)
гіркий: Штожъ было иншого намъ, бѣднимъ и гор-
кимъ подпасычомъ, чинити?! (Вільна, 1595 *Ун.гр.*
114); Ѡ го́ркое твоє па(н)ство (п. 1596 *Виш.Кн.* 257);
кг(ды) по велики(х) пра́ца(х) оныхъ в го(р)комъ
своѣ(м) животѣ задрѣмлю(т), и присни(т)са имъ во
снѣ же в рѡскоши... соу(т), вѣстáвши жа(д)ное с того
сноу потѣхи нѣ ма́ють (Острог, 1607 *Лѣк.* 37).

7. (який дошкулює, вражає) гіркий: Звѣро(в)
бе(з)словѣсныхъ натѣра естъ оува́зана якѡ натѣра
оужá горкá и ядовита, и вси оужí такими (Вільна,
1627 *Дух.б.* 142); Прыяте(л)ская оутѣхо горкая пры
бесѣде (1636 *Лям. о пр.* 3).

8. У знач. ім. Гіркий. Вл. н.: Игна(т) Го(р)ки(и)
(1649 *РЗВ* 177); Жданъ го(р)кый (Там же, 323).

ГОРКО, ГОРЬКО, ГРЬКО, ГУРЬКО, ГУРЬКО
присл. 1. (з відчуттям гіркого смаку) гірко: amarus
го(р)ко (I пол. XVII ст. *Сем.* 20); Горко amare (*Уж.*
1643, 50 зв.); Го́рко. Amare (1650 *ЛК* 440).

2. (багато, сильно) гірко: молодець... задры-
жа(л) заплакаль горько (1489 *Чет.* 45); вѣспоматаль
петръ ѡное то слово которое емоу былъ іс пови-
дѣ(л)... и почаль плакаты грько (1556-1561 *ПС* 191);
пойди до грѡбѣ и ѡбáчь... и застогни го́рко (Острог,
1607 *Лѣк.* 37); го́рко плакаль Езеки́(л)..., гды Фал-
тіа Ванѣѡв' ѡмѣрль (Київ, 1625 *Коп.Каз.* 17); Плач-
тежь горливе: слѣзы, го́рко выпѣска́йте (Луцьк, 1628
Андр.Лям. 8); Рыда́й го́рко, ламентѡй, выпѣщай
сле(з) то́ки (Львів, 1631 *Волк.* 6); ѡ(т) мо́лодости, аж'
до дна ѡстáтнего того го́рко выбра́довати бѣдѣт'
(Львів, 1642 *Час.Слово* 267 зв.); таковыи неха́й го́р-
ко здыха́еть в' слеза(х) (Устрики, I пол. XVII ст.
УС №29515, 297); тыи начнѣтъ го́рко рыда́ти (1646
Перло 150).

3. У знач. присудк. сл. (тяжко, прикро) гірко:
Али, члѡвѣче хрестянине, сесе ти май хосновато...
што бы не было сердцю твоему гурько (XVI ст. *НС*
93); гурько будетъ тымъ, котрыи не имають одежь
свадьбовои (Там же, 133); ннѣ имъ сла(д)ко, но вѣ

ѡнь вѣкъ боудеть яко полѣнь горко (к. XVI-поч.
XVII ст. *Кн. о лат.* 129 зв.).

ГОРКОБЫСТРИЙ *прикм.* Сповнений надмірно-
го болю: Ѡ дѡше моá дѡше, чемѣ не рыда́ешь; Гор-
кобыстри(х) слез' з' очій чем' не выпѣщáеш' (Львів,
1631 *Волк.* 12).

ГОРКОДОРОГИЙ *прикм.* Гіркодорогий: того
за(с) не видиши, и(ж) за твои(м) черево(м)... шка-
тѣлы з' флашами, напо(л)не(н)ными вино(м), ма(л)-
мазы́єю з' горѣ(л)кою го(р)кодорогою волоча(т)
(1596 *Виш.Кн.* 256).

ГОРКОКРВАВЫЙ *прикм., перен.* Невтішний,
надмірний: Лѣчь южъ ѡ(т) грѡбѣ твоѣго не встанѣ,
Горкокрáвы(х) слѣз' то́чи(т) не престáнѣ (Львів,
1631 *Волк.* 21 зв.).

ГОРКОЛЮБЕЦЬ ч. Той, хто любить гірке:
еще еси пе(р)цолубецъ // ...к'минолюбецъ, цѣкро-
любецъ и дрѡги(х) брѣденъ гор'ко и сла(д)колю-
бецъ (п. 1596 *Виш.Кн.* 249-249 зв.).

ГОРКОПЕЛЫННЫЙ *прикм., перен.* (який ви-
ражає горе) невтїшний, гіркий: И вы(ж) Спѣдѣе з
Нїщихъ, к' Грѡбѣ пристѣпѣте Горкопелы́нныи л'зы,
з' очій вы́пѣстѣте (Луцьк, 1628 *Андр.Лям.* 8).

ГОРКОСМУТНЕ *присл.* Дуже сумно: Мой то
грѣхí Дѡѡ обнажи́ли, Сна́ твоѣго, в то(м) грѡбѣ
зложи́ли. Мнѣ горкосмѣтне пристѡи(т) рыда́ти,
Тáжко вздыха́ти (Львів, 1631 *Волк.* 21 зв.).

ГОРКОСТЬ, ГОРКОСТЬ, ГРЬКОСТЬ, ГУРКОСТЬ ж. 1. (неприємний смак, протилежний
солодкому) гіркість: к(ды) вода схо(ди)ть з нѡа ви-
(ди)мо є(д)но во є(ди)но́сті єи, и(ж) є(ст) вѣда але
ро(з)ли(ч)ныи рѣчи чина(т) са в не(и) є(д)но чи-
ни(т) бѣло, дрѡгое чини(т) чрѣно... а ино(г)ды
бѣде(т) соло(д)кость и го(р)кость (к. XVI ст. *УС*
№31, 87 зв.); снѡве пр(о)рко(в)... не могли йсти ѡ(т)
горкости, але кды всѣпа(л) елисе(и) моўки, не бы-
ло большъ бынамнѣ(и) в го́ршкоу го(р)кости (поч.
XVII ст. *Проп.р.* 221 зв.); Горко(ст) (*Уж.* 1645, 41);
наліи людемъ абы ѣлы, и не было бѡлшей жа́днои
го́ркости в' горниѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 323 зв.);
Образно: того по́кармъ, в'мѣсто грѡнъ Вїнны(х),
го́ркость бѣсо(в)скаа (Львів, 1642 *Час.Слово* 275 зв.).

2. *Перен.* Прикроші, горе; тягар: Што вла(с)не
томѣ езерѣ прировнати може(м) то(т) ма́рны(и)

вѣ(х) грѣкостіи наплънены(и) свѣ(т) в' котро(м) ро(з)майты(х) дівовъ страхо(в)... ра(з)множилоса дѣсы(т) (Львів, 1585 УЄ №5, 264, на полях); ты(ж) есмо емоу приносити скроухѣ гор'кости и жалости въ ср(д)ца(х) наши(х)... вын'ны (Чалгани, 1603 УЄ №78, 51); за пле(т)ки то роздѣти боудешъ, если соло(д)кость го(р)костю назовоу (Острог, 1607 Лѣк. 42); мѣсли вѣстѣпки твои в го(р)костіи дѣши твоей (Київ, 1623 *Мог.Кн.* 56); На каркѣ му, о сыну, дужо наступаешъ; и горкостю ему ся въ горлѣ ставашъ (Львів, 1630 *Траг.п.* 164); грѣхъ соло(д)костію. въ ср(д)це члѣкоу вѣходи(т) але из гор'костію виходи(т) (Височани, 1635 УЄ №62, 40 зв.); кѣ гор'кости приводіли живос(т) ихъ робѣтами тѣжкими..., и вшеллакою слѣдѣжою (серед. XVII ст. *Хрон.* 78 зв.).

3. *Перен.* Відчуття неприхильності, злості, гніву: тотъ па(н) до котѣрого то чіни(т) в горкостіи ср(д)ца по(д) чѣсъ и шарлѣты... бываю(т) оу него як сметѣе (Острог, 1587 *См.Кл.* 15 зв.); го(р)ло их е(ст) гробо(м) ѡтвороны(м)... которы(х) ѡста прокліна(н)ѣ и го(р)ко(с)ти по(л)ны су(т) (II пол. XVI ст. *КА* 247); Гѣрестъ: Гѣркостъ, нахилѣніе кѣ гнѣвѣ (1627 *ЛБ* 27); **быти в горкостіи жолчи** — перебувати у великому гнѣві, злѣбі: пока(и)са... а проси бѣга а чѣ(и) тобѣ буде(т) ѡ(т)пущена мы(с)ль ср(д)ца твоего, бо та вижу бы(т) в го(р)ко(с)ти жо(л)чи и въ зва(з)ку зло(с)ти (II пол. XVI ст. *КА* 41).

ГОРКОТИРАНСКІЙ *прикм.* Дуже жорстокий: Горкотіранскій южъ намъ не пандѣтъ Дѣкретъ, гды в' сѣой Софійи Про(д)кѣдѣтъ,... Пѣстырь побѣжный (Київ, 1633 *Евфон.* 308).

ГОРКОТОЧНЫЙ *прикм.* (викликаний сильним горем) рясний: Велице са тѣшитъ и вдовѣ позостѣла; Слѣзы горкотѣчные прѣдко оусѣшдѣтъ (Львів, 1642 *Бут.* 5 зв.).

ГОРКУША *див.* **ГАРЪКУША.**

ГОРЛАЧЪ, ГОРЪЛАЧЪ *ч.* Горлань, горлач. *Вл. н.:* Процы(к) Горлачъ (1649 *РЗВ* 133); гри(ц)ко горълачъ (Там же, 187); Кѣзма го(р)лачъ (Там же, 193).

ГОРЛИВЕ *присл.* (*стп.* gorliwie) ревно, пыльно, щиро: Плѣчтежъ горліве: слѣзы горко выпѣскайте, Ѡчѣ, Ѡчѣ нашъ, гдѣсь естъ (Луцьк, 1628 *Андр. Лям.* 8); Ѡ милости Бжїа, тож' са розшираешъ,

Тѣжъ кѣ на(м) беззакѣнны(м) горліве палаеш' (Львів, 1631 *Волк.* 4 зв.); Новинѣ оутѣшндю, з' вѣкѡ(в) жадѣндю, Ѡ(т) Бѣ Тѣвѣрца з давны(х) лѣтъ обѣцѣндю. Котѣрой вѣ Пр(о)рци горліве жадѣли (Там же, 24).

ГОРЛИВОСТЬ, ГОРЛІВОСТЬ, ГОРЛИВОСТЬ *ж.* (*стп.* gorliwość) ревнисть, пылнисть, стараннисть: кто, абы то смѣле оучинили, лѣтра, калвѣнайкотѣрые... ихъ наслѣдѣють,... наоучиль... людѣй ѡсоблївое натоуры,... горѣчѣе горливости... кдѣ твой нѡвые вѣмыслы псовати потоуѣже оусилоуѣють (Дермань, 1605 *Мел.Л.* 31); абѡвѣмъ котѣрые до злѣго показѣли великоую горлівость. и до добѣрго тоуѣжъ покажоутъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 74); Аще ѣгли в нѣвѣ в земли... блѣженной ѡквїтне чїна(т) лѣбви и горлївостіи ѡвоцы, ещѣ то невѣлїкий дївѣ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 248 зв.); санъ их' [подвиги] полнил' з' великоую горливостю завжды (Вїльна, 1627 *Дух.б.* 14); Ревноѡбразїе: Зѣвистъ, горлїваа милость, ѣлбо горлїво(ст) в' милости (1627 *ЛБ* 108); Црѣковъ засъ наша Правослѣвнаа, горливостю дознѣнною Вѣм(с)... на многїхъ мѣсцахъ... велице контентѣт'са (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 7); Іакѡ то естъ горлївость, невѣрства, и вѣры (Львів, 1642 *Бут.* 4).

ГОРЛИВЫЙ, ГОРЪЛИВЫЙ *прикм.* (*стп.* gorliwy) ревний, пыльный; старанный; уважний: церковь Восточная... теперъ вже, за милосердѣемъ Божимъ и съ узнанемъ... многїхъ отецъ, веры свѣтое горъливыхъ, зъ оною вселенъскою церковью приведена естъ до единости, давнѣно пожеданое (Вїльна, 1599 *Ант.* 961); Ты якъ вѣлце потѣжный в' оучїнкѣ горлїво(м), Веде(ш) яко мѡва(т), рѣй в' дѣлѣ свѣтоблїво(м) (Київ, 1618 *Вѣзер.* 15); Ревнїтель: ...милостни(к) горлївый, наслѣдѣвца (1627 *ЛБ* 108); Ѡ дѣшѣхъ Повѣрѣныхъ, горлївое дѣбан'е, Вѣмъ Сынѡмъ своїмъ, слѣдѣиль (Луцьк, 1628 *Андр.Лям.* 15); Радовалемся... яко пѣстырь, часто погледаючи и пылно во умѣ размышляючи... великую вашїхъ милостей ку Церкви Божей горливую милость (Київ, 1644 *КМПП* II, 288);

сильный, дошкульный: Вїси(т) Іс на дрѣвѣ срѣдѣ пригвожденный... Вїси(т), а горлївое прагнѣнье зснѣдѣаетъ Его внѣтрности, я(к) мѣчъ ѡстрїй пробѣдѣетъ (Львів, 1631 *Волк.* 16 зв.).

ГОРЛИНКА ж. Те саме, що **горличка**. У порівн.: красны соуть ягодки лица твоего, яко горьлинка, шіа твоя яко златое монисто (поч. XVI ст. *Песн.п.* 50).

ГОРЛИЦА¹, ГОРЛИЦЯ ж. (*лісовий птах, менший від голуба; дикий голуб*) горлиця: гóрлиця, гóрлицѣ (Львів, 1591 *Адел.* 20); Аасѳіръ: Бѣгѣнъ, ...гонѣцъ, подвѣдникъ, або квапливостъ гóрлицѣ (1627 *ЛБ* 170); Horlica: sinogarlica (Жовква, 1641 *Dist.* 57); йныи яко дроуголоубйвыи горлицѣ ѿ зѣмлю са ро(з)бива́ли (Устрики, I пол. XVII ст. УЄ №29515, 414 зв.); turtur, ris, го(р)лица (1642 *ЛС* 405).

ГОРЛИЦА² ж. Назва риби: trygon, па(с)те(р)-накъ или го(р)лица риба (1642 *ЛС* 404).

ГОРЛИЧИНЪ прикм. (*належний горлиці*) горличин: голось горьличинъ слышанъ естъ въ земли нашей (поч. XVI ст. *Песн.п.* 51).

ГОРЛИЧКА ж. Горличка: в'сакий младенець мужескаго полоу ѿтворяючи ложе сна сто гви наречеться абы даль жрѣтвоу за него ѿбѣтницоу ...двоое (!) гор'личокъ ал'бо двоое // голоубать (1556-1561 *ПС* 214-214 зв.); да(л) жрѣтвоу за него, я(к)жъ е(ст) речено въ закѣни гни, двоое горличо(к) (XVI ст. УЄ *Літк.* 1).

Див. ще ГОРЛИНКА.

ГОРЛИЦКИЙ прикм. ◊ поставъ горлицкий див. **ПОСТАВЪ**.

ГОРЛИВОСТЬ див. **ГОРЛИВОСТЬ**.

ГОРЛО, ГОРЪЛО, ГРЪЛО с. 1. (*передня частина шиї*) горло: она [малжонка]... мужа своего... ножом в горло сколола (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 409); а видечи знаки, так на голове раны, яко и на горле або на шии сине, яко бы винцем шию обложил (Луцьк, 1604 *АрхЮЗР* 8/III, 494); А та(к) во(з)ны(и)... ѿ(г)леда(л)... по(д) го(р)ломъ рану кривавую (Житомир, 1650 *ДМВН* 202).

2. (*початок стравоходу і дихальних шляхів*) горло, гортань: Сѣдела есми, а оwoщіе его сладко горлу моему (поч. XVI ст. *Песн.п.* 50); видилъ есми у него рану... синюю, снат ся кост спадала, которая горло окрывает (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 386); Гортань, го(р)ло (1596 *ЛЗ* 40); Та(к)же тоє зеліе бы его кто пи(л) а(л)бо оуживати коли... го(р)ло боли(т) или глава, оувари оу выцѣ (XVI ст. УТ фотокоп. 11 зв.);

guttur горло (I пол. XVII ст. *Сем.* 89); Хлохотаніе: клокота(н)е в' го(р)лѣ, в' котлѣ (1627 *ЛБ* 144); Аггль: что(ж) за сила твоя бѣде(т), ѿбогій члѣвѣче, ижъ дрижаніе се(р)дца настѣпде(т)... языкъ ѿмо(ль)-кне(т), го(р)ло ѿхрапѣтъ (Чорна, 1629 *Диал. о. см.* 267); ѿбжиралъся еси, ажъ и го(р)ло з'де(р)жати не могло (Там же, 271); *Образно*: Вѣмъ яко вы(ш)шіе есте, и а ва(м) признати мѣшѣ, але чрево(м) ро(с)-кошнѣ(й)ши(м) и го(р)ло(м) сла(с)толюбнѣйши(м) (1598 *Виш.Кн.* 290 зв.); Го(р)ло и(х) е(ст) гробо(м) ѿвороны(м) (II пол. XVI ст. *КА* 247); У порівн.: Хлохощѣ: клокощѣ: Клекочѣ, якъ в' горлѣ, в' горшкѣ в' котлѣ (1627 *ЛБ* 144).

3. *Перен.* Життя: Ино мы, ... видячи его, ижъ онъ мѣшкаеть на шляху Татарскомъ и завжды горла своего на службѣ нашей не лютуеть, ... тыи селища... ему есмо дали (Люблін, 1506 *АЗР* I, 368); Я... выслугу мою... выслужилъ на... великомъ королі Жикгмонте, на кони моемъ // седечи а горла моего не жалуючи на господарьской службе (Київ, 1510 *АрхЮЗР* I/VI, 14-15); я не та(к) тоє име(н)е тра(чу) але и го(р)ло и че(ст) свою (Володимир, 1544 *ЛНБ* 103, 22/Id, 2032, 5 зв.); не естъ имъ прав, еслиже маот якдю ѿсторожност ѿколо себе, не чинат вины ено абы горла своего боронили, кгдыбы к чомѣ пришло (Белз, 1552 *AS* VI, 128); видечи, же замочокъ вколо людми... былъ оточень, ... зъ горломъ, съ пріятелы своими, зъ замочку ледва уехали (Луцьк, 1565 *АрхЮЗР* I/I, 11); А ве(д)же кому идеть ѿ го(р)ло або ѿ че(ст) в таково(и) речи ко(ж)ды(и) можеть себе прокѣдратора... мети (1566 *ВЛС* 35 зв.); па(н) воевода ме(н)ски(и)... на го(р)ло мое мне ѿповеда(л) абы(х) са его стерегъ (Володимир, 1578 *ЖКК* I, 138); люди жо(р)нищские заледве з го(р)лы ѿ(т) всеє маєтности повтекали (Жорнища, 1590 *ЛНБ* 5, II 4046, 148); раднѣй призвѣлили бысмо тепѣрь зѣра(з) крѣвью и го(р)лы своїми приплатіти (Острог, 1598 *Ист.фл.син.* 47 зв.); на сѣдахъ кримѣнальныхъ, где ѿ гóрло комѣ идетъ, жебыс'мо не засѣдали (Київ, 1637 УЄ *Кал.* 89); **горла важити** — ризикувати життям: плѣвцы гóрла свой вѣжатъ, жеса́ на бндю ѿ(т)ногѣ пѣщяють (Львів, 1614 *Кн. о св.* 440); **горла збавити (позбавити), позбавити горла** — позбавити життя: то вѣм не пристои(т) ѿбогого чоловѣка зва(л)чи(т)

го(р)ла збави(т) (Ковель, 1574 ЖЖК II, 281); хотечи оного позбавити горла,... заседши..., подь вербами... пана моего пострелили (Луцьк, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 145); Андрея... намовяла,... // жебы ее мужа а пана своего горла позбавил (Луцьк, 1604 *АрхЮЗР* 8/III, 497-498); **горло втратити (стратити)** — втратити (віддати) життя: Єго Милость... в такихъ слѣдбах и гораа (!) своего втратити не лютовал (Вільна, 1522 *АС* III, 235); дѣхни(н) сы(н) проти(в) рѣси зра(д)ливѣ имене(м) кроле(в)ски(м) пишѣчи выда(л) за што го(р)ло свое страти(л) ъ ви(л)ни (Львѣв, 1599 *ЦДИА Лен.* 823, 3, 67, 6 зв.); **горло дати (подати)** — віддати життя: Если он признает, же не по конѣ пана воеводы кѣвского, але от мене з здрадою ездиль, я готовъ горло мое дати (Львѣв, 1605-1606 *Перест.* 38); Невиннѣтокъ, котрыи бы мѣ задѣлали: За щобы слоушне горла свои подавали (Львѣв, 1616 *Бер.В.* 82); **горло класти** — віддавати життя: отъ поганъ Турковъ и Татаровъ на кождые часы барзо не мало здоровье и горла свои кладучи, народу хрестіянского высвобожаютъ (Киѣв, 1610 *АЮЗР* II, 59); **горло наставовати** — ризикувати життям: крови своее проливать... не жаловали... противъ неприятелемъ горла свои наставовали (Варшава, 1590 *ЧИОНЛ* XIV-3, 98); **горло положить** — віддати життя: готови не только врьдовъ позбывати, але и горло свое (для познаное правды) охотне положить! (Вільна, 1599 *Ант.* 957); **горло ставити** — віддавати життя: дла покою лѣодьскаго и горло свое ставиль в рѣки тѣранови идѣчи (XVI ст. *УС* №29519, 281 зв.); **горло тратити** — віддавати життя: хто горло и уцтливость свою за якій выступок тратит (Львѣв, 1605-1606 *Перест.* 42); **горломъ даровати** — помилувати, дарувати життя: А такъ я, уходечи того срокгого караня а просечи... пана Каспора о змилованя, абы онъ яко хрестіянскій человекъ, змиловавшись надо мною, горломъ даровалъ и вызволил (Луцьк, 1582 *АрхЮЗР* 8/III, 334); **горломъ запечатати** — пожертвувати життям: Ты бо маешь... горлами своими тую статечност свою запечатати (Вільна, 1600 *Катех.* 76); **горломъ печатати** — жертвувати життям: дла народѣ нашого гѣрло(м) свои(м) печѣтати готѣвъ (Острог, 1598 *Ист.фл.син.* 48 зв.); **взяти горло** — забрати життя:

вѣзме фарабнъ гѣрло твое и завѣситъ тебе на дѣревѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 65 зв.); **выдавати горло** — посилати на втрату життя: Они вѣдаю(т) гѣрла подданы(х) свои(х) на смѣртъ абы оборонили живо(т) сво(и) (Височани, 1635 *УС* №62, 19 зв.); **на горло осадити (посадити)** — ув'язнити до кінця життя: будучи я посажонъ тутъ вѣ замку Луцкомъ за обжалованьемъ балвера Луцкого Каспора же былъ мене зъ жоною своею... тутъ... на чужолозстве учиненомъ засталъ... и... на горло былъ осадиль (Луцьк, 1582 *АрхЮЗР* 8/III, 334); у Могилевѣ килка мѣщанъ за вѣру на горло посажонѣ (Киѣв, п. 1621 *АСД* I, 266); **на горло стояти, стояти на горло** — важитися на життя: Дрѣгая [причина] кгды зна(ч)ную кри(в)дѣ чини(т) родичу або которы(м) колве обычаемъ на го(р)ло стои(т) (1566 *ВЛС* 77); Третья [причина] кгды сы(н) або де(в)ка... зѣ (з)лости або з ненави(с)ти стои(т) на го(р)ло родичѣ (Там же); **о горло стати** — позбавити життя: во их частые вѣсти доходят, якобы имъ Ваша Милость ѿ горло стат мѣл (Белз, 1552 *АС* VI, 128).

4. *Перен.* Смерть: И на горло пред судомъ, дужо просили, На збавителя фалшь срокгій сшиваючи (Львѣв, 1630 *Траг.п.* 163); **горло заслужити** — заслужити смерть: А мы почуваємося, жѣсмо ничого такового не учинили, чим бысмо мѣли горло заслужити (Львѣв, 1605-1606 *Перест.* 42); **горломъ (на горле) карати, карати горломъ** — карати смертю: где са в то(м) ви(н)нымъ быти покажѣтъ, ничимъ и(н)шимъ то(л)ко го(р)лом карати роскажемъ (1566 *ВЛС* 57 зв.); иныхъ гултяевъ, безъ службы будучихъ, яко лозныхъ,... [имали] и на горлѣ карали (Варшава, 1596 *АрхЮЗР* 3/I, 131); оного, яко банита и правомъ приконаного, поймати и на горле карати маеть (Луцьк, 1609 *АрхЮЗР* 6/I, 367); А если бы судья по(д)судокъ и писарь самъ... заби(л) на суде тогды маеть быти каранъ горломъ (1566 *ВЛС* 51 зв.); мают... // ...подданныхъ судити, винныхъ и непослушныхъ... безъ апеляцый до нас карати, бы теж и горлом, если бы который заслужил (Локачі, 1591 *ПККДА* I-2, 164-165); **горломъ скарати** — покарати смертю: слѣджебникъ... кнзя... просиль абы... за вѣстѣпокъ его [мѣжа] горломъ скарано выдати казалъ (1566 *ЖЖК* I, 5); **данъе горла** —

смертна кара, страта: то самъ сознаваю, ижъ нешто инъшого за такой выступъ мой не заслужиломъ былъ, одно даньемъ горла (Луцьк, 1582 *АрхЮЗР* 8/III, 334); **на горло** — на смерть: ѿ похвалъку за которою бы стала якая шкода и ѿповѣ(д) на го(р)ло (1566 *ВЛС* 90 зв.); **на горло всказати** (кого) — засудити на смерть: такъ есмо нашли и сказали, ижъ Желехъ во всемъ томъ... виннымъ зосталъ и мы... его... за тотъ его таковой ѿчинокъ на горло всказали (Вільна, 1566 *AS* VI, 285); **на горло всказывати** (кого) — засуджувати на смерть: мы... его... за тотъ его таковой ѿчинокъ на горло всказываемъ (Вільна, 1565 *AS* VI, 281); **на горло судити** (кого) — те саме, що **на горло всказывати**: ежели его будете на горло судити, теда васъ всихъ и ката постриляю позабываю (Володимир, 1640 *АрхЮЗР* 6/I, 532); **о горло приправити, приправити о горло** — заподіяти смерть, убити: я ѿ мало(м) его ѿперездъ по(х)валяє(т)ся забити зрадою ѿ(т)рѣтою ѿ го(р)ло приправи(т)и (Ковель, 1574 *ЖКК* II, 276); коли бы(х) не уехалъ, подобно бы мя ѿ го(р)ло приправили (Житомир, 1584 *АЖМУ* 104); ѿде(н) другого приправи(л) ѿ го(р)ло (1566 *ВЛС* 90); **погрозити горломъ** (кому) — погрожувати смертю: погрозилъ емѣ сѣда гѣрломъ (XVI ст. *УЄ* №29519, 264 зв.); **подъ горломъ** — під загрозою (страхом) смерті: А то тебе, княже старосто, приказуемъ подъ утра тою вряду твоего, а тебе, поборца, подъ горъломъ твоимъ (Вільна, 1563 *РИБ* XXX, 716); **сказовати на горло** (кого) — засуджувати на смерть: я, бачачи таковыє розные интенцыє и зданя ихъ, сказуючи ихъ всихъ яко злочинцовъ на горло (Луцьк, 1596 *АрхЮЗР* 3/I, 121).

5. Хутро тварини з передньої частини шиї: Панъ Юре(и) Макаровичъ... заграбилъ... шапочъка ѿксамитная чо(р)ная малая... собольцемъ по(д)шитая... шапочъка чо(р)ная... го(р)лами по(д)шитая (Київ, 1633 *ЛНБ* 5, II 4060, 26).

◊ **въ горлѣ ставатися** (кому) — ставати на перешкодї: На каркъ му, о сыну, дужо наступаешъ: И горкостю ему ся въ горлѣ ставашъ (Львів, 1630 *Траг.п.* 164); **за горла имати (поймати)** (кого) — насильно схопити: мы кажемъ... самых панов и их людей за горла мощно имати и к намъ их слати

(Краків, 1539 *AS* IV, 203); мы... с ка(н)цлерей нїое ли(с)ты роскаже(м) выдати... и за го(р)ло его по(и)ма(в)ши... карати роскажемъ (1566 *ВЛС* 57 зв.); **костю в горлѣ стати** — стати на перешкодї, стати кісткою в горлі: якаса и(м) тые пора(д)ки, мімо бжїє люб(д)скїє ѿставы заплаћили, а праве кбстю в гѣрлѣ стаіли (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 218); **по горло** — дуже багато, по (саме) горло: А если бысь того хотель, стережи, абыхъ тебе ихъ сведецътвы по горъло не натъкаль, и явне тебе ими покональ (Володимир, 1598-1599 *Відп.ПО* 1073); **стати до горла** — стати до сутички: при них се стат до горла оферовали, о што ест противко них правне поступлено и през певных возных... тую белую челяд... арештовано (Луцьк, 1604 *АрхЮЗР* 8/III, 495).

ГОРЛОВАТИ *дієсл. недок. (важно, без відпочинку працювати)* гарувати: але ѿ бѣда! не хѣчемъ дати: а діаволь каже(т) тобѣ працювати, горловати, али(т) все зара(з) справоуешъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 184 зв.).

ГОРЛОВЫЙ *прикм. 1. (шиийний, гортанный)* горловий: перервавши мѣстце раны, да выточитъ кровъ егѿ на край олтаря, а пѣхирикъ го(р)ловый и пѣрье // покинетъ... гдѣ попе(л) высыпѣють (серед. XVII ст. *Хрон.* 114 зв.-115).

2. (*про вузький прохід у чому-небудь*) горловий: але все вѣ свое чѣрево якъ вѣ прѣпасть гѣрловымъ рынштѣкомъ ткаль и лалъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 599).

3. (*кримінальний, карний*) смертельний, горловий: за тотъ учинокъ презъ тебе пополненный, винъ горловыхъ и чти отсуженя позываетъ... на рокъ вышъ написанный (Люблін, 1638 *АрхЮЗР* 3/I, 376); а тые зась, которые кровь невинную пролели и покой нарушили, горлового караня не уйдуть (Ямпіль, 1650 *АрхЮЗР* 6/I, 574).

ГОРЛАНЫЙ *прикм.* Горловий, гортанный: ки ми(н) же то(л)ченъ и смѣше(н) со ѿксѣсом и с водою, и прїато хриплєнїє горланое ѿмєса а то є(ст) асма (XVI ст. *Травн.* 138).

ГОРМАКЪ *див. ГЕРМАКЪ.*

ГОРНАШЪ *ч. (стп. harnasz, свн. harnas)* панцир: яко вежа Давидова шїа твоя, которая жъ то ест оудѣлана зъ дѣлы пушечными, а щитовъ висить изъ нее и всякіи горнашъ мощныхъ (поч. XVI ст. *Песн.п.* 52).

ГОРНЕ *присл.* Зверхньо, звисока, гордо: коли в' надѣю тѣхъ свойхъ хорѡши(х) почѣтковъ горне мѣслити, а на(д) йншіе са выносіти почѣлъ [костель римский], заты(м) же са вырокъ ап(с)л'скій на(д) нѣмъ выконалъ, зо всѣхъ мѣрѣ видимо (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 182); Ты вѣрюю стоишь, не мысль же горне, але бойса жебы бѣ такъ якъ жидо(в) не выталъ (Там же).

ГОРНЕЕ *присл. в ст.* Више: Превышайшее: Горнее, на(и)вы(ш)шее (1627 *ЛБ* 92).

Пор. **ГОРНЕ.**

ГОРНЕЦЪ, ГАРНЕЦЪ, ГОРНЕЦЪ, ГОРЪНЕЦЪ *ч. 1.* (глиняний або мідний посуд, у якому варять їжу) горщик, горнецъ: Тако(ж) кого кила нападе(т) яецъ ѡзми ско(л)ко коурачи(х)... и вължи въ новий го(р)нецъ и поста(в) на оугли на во(л)номъ ѡгни и вари та(к) до(л)го а(ж) з ни(х) выиде(т) вода че(р)вонаа (XVI ст. *УТ* фотокоп. 5); в' старіи горнецъ не сыплю(т) глины, землѣ, // и(ж) бы был мѡцнейшій (Львѣв, поч. XVII ст. *Крон.* 17); Сакраментъ... влѡженный в' кипѣчій горнецъ роспѣстѣльса и в' небытіе пришо(л) (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 248); Скъдѣль: Глиняный збѣнъ, или горнецъ (1627 *ЛБ* 115); Горнецъ ола (*Уж.* 1645, 40); Приставъ горнецъ великій а двари потравѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 323); Горнецъ. Olla (1650 *ЛК* 440).

2. (*міра місткості*) горнецъ: дають со всѣго села того старосте на го(д)... два горнцы масла въ ѡбеюхъ горнцохъ рѣчка местская (1552 *ОВол.З.* 195 зв.); От гарнѣца вина рынского пнѣзи чотыры (Вільна, 1563 *ТУ* 103); Отъ винъ всякихъ... отъ каждого гарнца пнз. 2 (Берестечко, 1566 *РИБ* XXX, 398); у Сенка Гайдука — масла горнецъ за золотыхъ полтора (Луцьк, 1619 *АрхЮЗР* 6/1, 405); 18 ге(н)ва(р) в второ(к) по по(с)вещеню ѡбѣдъ бра(т)ски(и) на вл(д)ку, че(р)нцо(в)... з пиво(м), ме(д)о(м), вина 8 го(р)це(и) (!) (Львѣв, 1631 *ЛСБ* 1051, 5а); Але мало не такий голодъ былъ, якъ въ Самаріи Хлѣбъ одинъ былъ по 6 золотыхъ,... а гарнецъ пива по 4 золотыхъ (1636-1650 *ХЛ* 80); *congius*, го(р)щокъ, мѣра, го(р)нецъ (1642 *ЛС* 135); мѡвить г(с)дѣ бгѣ Израилевъ: горнецъ мѡки не вѣстане(т), ани жбѣнокъ мѡсла не ѡбде(т), ажъ до днѣ которо(г)о земли дасть г(с)дѣ дѡждъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 310).

ГОРНЕЧНЫЙ *прим.* Горшковий: Горнечный. Ollaris (1650 *ЛК* 440).

ГОРНИЙ, ГОРНІЙ, ГОРНЫЙ, ГУРНИЙ *прим. 1.* (який розташований, міститься зверху) верхній, горішній: И правдѣе ест' члѣкъ нѡмомъ и землѣю, ѡ(т) пѡпа горнаа часть члѣка ест' нѡмомъ: дѡлнаа же землѣю, такъ и въ горнеи части, члѣка, въ главѣ в бѣло(м) и безкрѡвномъ мѡзкѣ, оумъ невидимый (Почаїв, 1618 *Зерц.* 2 зв.); за ѡковѣ до гѣ(р)него ѡ(к)на на fr. 3 и 17 (Львѣв, 1634 *ЛСБ* 1054, 10); *super(us)*, ве(р)хни(й), го(р)ни(й) (1642 *ЛС* 389); Горный. *Superus. Supernus. Montan(us)* (1650 *ЛК* 440).

2. (*розташований на високому місці або на горі*) горішній: Романъ Овсяный... столпъ поставивши на месте горнемъ Киевскомъ, около церкви Святое Софея, рассказалъ зась намесникови своему... волность вшелякую обволавши, яко въ месте належить (Житомир, 1586 *АрхЮЗР* 7/1, 253); Вставши Мѣрїа, пошла на горныѣ [мѣста] спѣшнѡ до мѣста Іюдиана (Київ, 1637 *УС Кал.* 817).

3. (який видобувається з гірських надр) гірський: ха(н)ниба(л)... поки та(м) [в гишпаниї] панова(л) на ко(ж)ды(и) рокъ дванадцѣ(т) бочокъ золота чи(с)того з доходу(в) го(р)ни(х) бира(л) (1582 *Кр.Стр.* 31 зв.).

4. *Перен.* (належний зверхнім силам) божественний, небесний, всевишній: Але тое цр(с)тво направити, а привернути ѡбица(л)... ѡномуу горне(мѣ) цр(с)твѣ (Львѣв, 1585 *УС* № 5, 156 зв., на полях); пр(с)таа бѣа не зара(з) з сѣно(м) взышла на горный оутѣ(ш)ны(и) замо(к) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 275 зв.); Бѡ и вперѣ(д) ѡ(т) не(г)о го(р)ніи Бо(з)скіи моцѣрства Серафѣмѡве скѣтко(м) тѡ оуказали... Пр(о)ркѣ Исаїи (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 291); По тѣхъ зѣмныхъ трѡдахъ и працахъ // Вѣтхни собѣ в' горныхъ палацахъ (Київ, 1622 *Сак.В.* 41 зв.-42); Плѣчте, бо южъ дѣлей вѣмъ не бѣдѣтъ слѣджѣти, Мѣситъ до Горныхъ Кгмѣховъ з' землѣ вѣстѣпѣти (Луцьк, 1628 *Андр. Лям.* 7); Вѣше рѣздма и премоу(д)рости мои, якѡ в горне(м) мѣрѣ страшнои и нестерпимо(и) слѣвы твоей (Чернігѣв, 1646 *Перло* 57 зв.); А слѣги црѣ сірїиска(г) мѡвили емѣ: Бгѣ горній, бгѣ Израилевъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 313 зв.); **горний Іерусалимъ** — (який знаходиться високо) горній (небесний)

Іерусалим: слѣда Х(с)ва ско(р)бнаго не топтали и не(л)кгримаціи ко го(р)немѣ іер(с)лимѣ забавоу млтвы ѓмноє не творили (1598 *Виш.Кн.* 269); дай мѣ Ісе Хе за тѣи матеріални црквы в оной горнего Іер(с)ліма Црквы жити (Київ, 1624 *МКСВ* 101).

5. У знач. ім. Вл. н.: Матвѣй Горный (1649 *РЗВ* 55).

ГОРНИЦА, ГОРНИЦЯ, ГОРЬНИЦА, ГРЬНИЦА ж. (цсл. горьница) (*гарно прибрана кімната*) горница: а онь вамь оукаже(т) гръницоу великоюу и оусланоую (1556-1561 *ПС* 318); вшо(л)ъ ап(с)лы своими въ горницю и ѡсади(л) сто(л) (XVI ст. *УС* №29519, 38); с комнатами в одной келиѣ двѣ, то есть горница и коморка в сени (Пересопница, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 297); А то на с(т) и свѣтлого сіонѣ горници напро(д) оумыль ноги Ап(с)ломъ (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 178); соenaculum, вєчє(р)ни(к), го(р)-ница (1642 *ЛС* 128);

(помешкання у верхній частині будинку) горница: агрикъ... вземъ за роукоу сна своего възведь є(г) на горницю свою (1489 *Чет.* 99); реклъ до неї Іліа дай мнѣ сна твоего и взаль єго з' єї лона, и несль єго на горницѣ гдѣ самъ мешкаль, и положиль на ложѣ своемъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 310).

ГОРНІЙ див. **ГОРНИЙ**.

ГОРНОСТАЄВЫЙ, ГОРЬНОСТАЄВЫЙ, ГОРНОСТАЄВЪ прикм. 1. (зі шкіри горностая) горностаєвий: панъ... Вилгорский... голые кожушки куніе, горностаєвые, попеличие и лисіе,... // ... въ коморе, зъ слугами... замъкнувши запечатовали (Луцьк, 1593 *АрхЮЗР* 1/I, 361-362); Панъ Юре(и) Макаровичъ... заграбиль... Кожѣхъ горностаєвы(и) крыты(и) сѣкномъ пу(л)кгранатовы(м) вышъ-невы(м) (Київ, 1633 *ЛНБ* 5, II 4060, 26).

2. У знач. ім. Вл. н.: панъ ратомъски(и)... за по(д)воды мещанъ ималь и везаль... пѣгами билъ ажъ са ѡткъдпили люди пна го(р)ностаєвы на (и)ма селивонецъ и воблы (1552 *ОЖЗ* 122 зв.).

ГОРНОСТАЙ, ГОРЬНОСТАЙ, ГРОНОСТАЙ ч. 1. (цінний хутровий звір родини куніцевих) горностай: лєвко Бендетовичъ... мель... тимцо(в) с... Го(р)ностає(в) сороко(в) з' (Берестя, 1583 *Мит. кн.* 1 зв.); Павелъ григо(р)євичъ... ме(л)... бобровъ кары(х) в го(р)ностає(в) ѡде(н) сорокъ (Там же, 8 зв.); Панъ Юре(и) Макаровичъ заграбиль го(р)-

ностає(в) соро(к) ка(ж)ды(и) го(р)носта(и) Кѣпованы(и) по по(л) золото(г) (Київ, 1633 *ЛНБ* 5, II 4060, 26 зв.); Горностай. *Mustella alba* (1650 *ЛК* 441).

2. Вл. н.: мы устне подскарбему земскому пану Івану Горностаю розказали (Краків, *АрхЮЗР* 1532 8/V, 7); Я, Кри(ш)тоф Бору(ш)ко(в)ски(и)... видє(л) є(с)ми воло(к) ѡ(с)мъдєся(т) на кгру(н)тє за(с)та(в)но(мъ) ѡ(т)... пна Самѣля Го(р)но(с)тая (Житомир, 1609 *ДМВН* 148).

ГОРНОСТАЙКА ж. Хутро з горностая: взяли... плащикъ китайки брунатное, горностаиками подшитый (Луцьк, 1598 *АрхЮЗР* 1/VI, 242); розказаль вмл(с) слугамъ... которые... пограбили по(л)чамарокъ го(р)носта(и)ками по(д)шиты(и) (Київ, 1617 *ЦДІАЛ* 181, 2, 125, 2, 1 зв.).

ГОРНОШОКЪ ч. Горшечок: а то з' тыхъ словъ пррощи(х), з нѣздрь єго вѣшо(л) ды(м) го(р)ношка запалєного (поч. XVII ст. *Проп.р.* 244 зв.).

ГОРНУТИ дієсл. недок., перен. (на кого, к кому) (*тягнути, прихилати, схилати на свій бік*) горнути (до кого): Неслушне бискупъ Римскій на одного себе все горнеть и одного себе выставляеть (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 721).

ГОРНУТИСЯ, ГОРНУТИСА, ГОРЬНУТИСЯ дієсл. недок. (до кого, до чого) перен. (*прагнути до зближення*) горнутися: Не здалося намъ с тѣхъ, котѣрыє са до насъ ѡ(т)зывали и горноули никѣго спосрѣдкѣ себе выпихати (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 91); такій костєль за фалшійвый почитовати и ѡ(т) нєго оутѣкати, а до іншого незвоеваного горноути-са потреба (Там же, 157); о владыце Львовъскомъ, же тежъ тамъ съ паны Рымляны списовалься въ некоторыхъ речахъ, даючи знати всимъ по себе, же ся самъ до тое единости горънулъ (Вільна, 1599 *Ант.* 617); А наболшей гдѣ колвекъ едно есть што скубсти, тамъ ся горнуть (1603 *Пит.* 95).

ГОРНЧАРСКИЙ прикм. Гончарний: иди а возми флашкѣ горнчарскѣю глинанѣю и нѣкоторыхъ з' старшы(х) людѣ и ѡ(т) старшыхъ сѣщенниковъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 353).

ГОРНЪ, ГОРНЬ, ГОРЬНЬ ч. Горно, горнило: Ку(х)ня в не(и) двери... коми(н) глиною облєплє(н) и го(р)нъ (Забороль, 1566 *ЛВКРДА* III-2, 5); Такъ же и злѣтникъ албо сребродѣлца, в пєвнѣю мѣрѣ горнь

розпалáеть (Вільна, 1627 *Дух.б.* 232); а от гор на выпаленого начиня поголовья шестеро мают давати до монастыря подь утраченъемъ горну (Луцьк, 1642 *КМІМ* II, 235).

ГОРНЫЙ *див.* **ГОРНИЙ**.

ГОРОВАТИ *дієсл. недок.* Гарувати: Spodobai mi sie żywot twoy — Lubosz tobie horowaty, Day precz z tobą (!) poiechaty (1625 *П. про Кул.* 23); On horuie, On czotuie (Там же, 25); Такъже и мы́ бе(д)на́я русь, Малó не в таковое неволи горуемъ, А стго̄ предания Правосла́вные ве́ры не ω(т)ступае(м) (поч. XVII ст. *ЦНБ* 476 П/1736, 53).

ГОРОДБА *ж.* Огорожа: жаловала на ва(с)... Марина васи(л)евна клюко(в)ского ω томъ што(ж) ... вра(д)никъ... проламавши и порѣбавши горо(д)-бу плоты и же(р)дье я(ч)меню на (д)вадца(т) ко(п) вытра(в)лено (Берестя, 1566 *ЛНБ* 103, 401/IIIс, 1572, 24).

ГОРОДЕЦЬ¹ *ч. 1.* (невелике укріплення) містечко: даровал есми сына моего... всим Степанем..., з мыты и корчмами и з городцем и со всею волостью Степанскою (Острог, 1522 *АС* III, 237); тая река привела на... плесо... А ω(т) городъца ли(ч)ково // плесо (1546 *ОГ* 27-27 зв.).

2. Вл. н.: приви́лия... наданые Косътюкови Федоровичови... на Городецъ, Тотовичи, Мохъче (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 236).

ГОРОДЕЦЬ² *ч. (загороджене місце)* городецъ: На дворе и во горо(д)цы дле(и)ни(ц) со пьчолами і на коре(н) вы(д)ра(ли) (1571 *ЛНБ* 103, 15/Іс, 1855, 2 зв.).

ГОРОДИСКИЙ *прикм. (який належить до города, міста)* городський: Къ тому вси месъчане ровеньские... уставичъне до гаевъ, запустовъ городиских кгвалтъовъне наездзаочы, дерева сосънового... // ... на чотырдесять тысячей... вырубали (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 117-118); Богда(н) хме(л)нишки(и) ге(т)манъ з во(и)ско(м)... запоро(з)кимъ... ωзна(и)муе(м) ты(м) писане(м) наши(м)... ме(ш)чаномъ максимовъски(м) городи(с)ки(м) абы(с)те во вьсе(м) по(с)лушъными были ω(т)цомъ... мана(с)тыра пу(с)ты(н)ско(г) (Чигирин, 1650 *Гр.Хм.М.* 293, 1, 309).

ГОРОДИСКО *с. 1.* Те саме, що **городище** у 1 знач.: который кгрунтъ и урочисче належить до

маетности Берездовское... яко и на другую сторону ажъ до городиска, подле Корчика новоосажоного, лежитъ (Луцьк, 1623 *АрхЮЗР* 6/І, 441); ωдъ того ставъка,... речъкою внизъ идучи,... городиско старовечъное, тежъ Рубежъками назъваное, лежитъ (Київщина, 1638 *ККПС* 191).

2. У складі вл. н.: **Старое городиско**: ихъ милость,... хотечи пана протестуючого зъ кгрунтовъ... вытиснуть, а до места Коростешова... сель Нового и Старого городисковъ, привернуть, року теперешнего... зъ рознымъ оружьемъ на село пана протестуючого наехали (Житомир, 1643 *АрхЮЗР* 6/І, 535).

ГОРОДИСЧЕ *див.* **ГОРОДИЩЕ**.

ГОРОДИТИ *дієсл. недок. (ставити огорожу, тин, паркан)* городити: Ѡгороды овощовые городать (1552 *ОЛЗ* 185); бела рыба вса томѣ хто городить є(з) (1552 *ООЗ*-1, 51); єсть меновите дво(р) бѣдовати и ѡколо городити ста(и)ни хлевы (Черногород, 1578 *ПВКРДА* III-2, 57); ω(н) [марко] повине(н) часть плоту городи(ти) (Одрехова, 1578 *ЦДІАЛ* 37, 1, 28); Тогды я та(м) сады садиль и плоты городиль (Бенедиківці, 1603 *НЗУжг.* XIV, 224); ω(т) плотѣ що городили по(л) золотого (Львів, 1607-1645 *РДВ* 3 зв.).

ГОРОДИШЪЧЕ *див.* **ГОРОДИЩЕ**.

ГОРОДИЩАНЫ *мн. (мешканці Городища)* городищани: а секѣнъцы а гридъчаны а бояры городищаны (1546 *ОГ* 35 зв.).

ГОРОДИЩЕ, ГОРОДИСЧЕ, ГОРОДИШЧЕ, ГОРОДИШЪЧЕ, ХОРОДИЩЕ *с. 1.* (поселення, укріплене валами і ровами) городище: тая земля ω(т) киева за днепро(м)... слухала къ городищѣ к халеплю (Київ, 1508 *ПИ* №4); Городище жъ старода(в)ное широко з валы немалые (1552 *ОКан.* 3. 18 зв.); велели есмо емѣ... дерево на бѣдоване замкѣ тамошнего со пна рѣбаючи, готовати и на городище спѣскати (Вільна, 1561 *АС* VII, 67); Повыше(и) городища и ѡсады... всѣ кгрѣнты пана по(д)коморного... на себе забра(л) (Брацлав, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 25); дале(м)... в рѣки по(з)во(в) зе(м)ски(х)... два пнѣ лѣкашѣ лиса(ц)ко(мѣ) в дворе его М(л)... в городищѣ (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 32); приказдю абы вм(ст)... ѣ дороги перехре(ст)ное

которая иде(т)... до городи(с)ча гринова... самъ очевисто... сталъ (Новий Острів, 1614 ЛНБ 5, III 4054, 102); ве(р) твоя... наслале(с)... слдгъ... на том городищи не мало остатков огорѣлых (Володимир, 1571 АрхЮЗР 8/IV, 133); на власнѣю мае(т)но(ст) ихъ дедичнѣю во(р)скло гли(н)щызнѣ на городище и(х)... бе(л)ско... наехавъшы салетрѣ з него робили (Київ, 1622 ЦНБ II 23265, 1); приточилас справа... ото, ижъ позванный... важиль се... // ...городисче Грайворонъ и слободы... кгвалтовне посегнути (Варшава, 1643 ЧИОНЛ XIV-3, 161-162);

(місце, де збереглися рештки укріпленого поселення) городище: Би(л) намъ чело(м) писа(р) на(ш)... И проси(л) насъ абыхмо емѣ позволили въ его имѣнны... замо(к) бѣдовати на старо(м) городищи (Межиріччя, 1503 Арх.Р. фотокоп. 50); А еще перекажаютъ вѣдомъ шнымъ таковымъ же обычаемъ копачи з драбовъ которые по городищамъ и селищамъ шнымъ ходачи могилы роскопываютъ (1552 ОКан. 3. 29); замо(к) ш(с)трѣски(и) за днепро(м)... на ре(ч)це о(с)трѣ в(р)сте на старо(м) городищи, около це(р)кви старода(в)ное мурованое олдстелое (Варшава, 1616 ООЗ-2, 1).

2. Вл. н.: а Городище шбадва заставили посполѣ в девеностѣ копах грошей (Кременецъ, 1547 АS IV, 554); Писан в Городищи (Городище, 1551 АS VI, 118); а такъ я и на тоѣ име(н)е мое городишъче право мое... вѣливаю (Варковичі, 1572 ЛНБ 5, III 4071, 33 зв.); и також даем и потврждаем... пет фалчи виногради Хородище (1583 DBB I, 86); манифестацию заноси(л) ш почине(н)е спра(в)... то е(ст) привилее(в), дистозици(и) (!) на Прержовъ, Городисче (Житомир, 1650 ДМВН 196); У складі вл. н.: **городище Бельское:** не ведати, для яке причины [Корыбут — Вишневецкій] вышъпоменены салетры... около городишча Белского... тримаеть (Варшава, 1622 ЧИОНЛ XIV-3, 139); **городище Земенское:** А позволили есмо князю Федору от городища Земенского до берегу землѣ церковное гребелку засыпати (Земно, 1516 АрхЮЗР 8/IV, 30); **городище Четвертенское:** з обѣ сторон кѣ правѣ были позвали са кгвалты, бои,... а шособливе ш третью част городища Четвертенского (Дубно, 1559 АS VI, 42).

ГОРОДНИЧИЙ, ГОРОДНИЧІЙ, ГОРОДНИЧЫЙ, ГОРОДЪНИЧИЙ, ГОРОДНИЧИЙ ч.

(урядова особа, що має вищу владу у городському замку, комендант фортеці) городничий: я Петрѣшко Мѣшатичъ городничій лѣцкій съзнаваю сим моимъ листомъ каждомѣ добромѣ комѣ бѣдет потребѣ того вѣдати (Луцьк, 1506 АS I, 131); Велмо(ж)номѣ... до(б)родѣю... сопѣзе... горо(д)ничомѣ троцкомѣ (Острог, 1511 ЛОИИ 124, 1, 4, 1); И тыхъ листовъ пан... воевода... выслѣхавши, росказал з рѣки его комисарѣми там выехати: сѣди и городничомѣ Каменецкомѣ (Краків, 1536 АS IV, 62); дають тогды городничемѣ отъ каждое городни по в гроши (1552 ОВол.З. 195); я алекса(н)дро жора(в)ницки(и) клю(ч)никъ и горо(д)ничи(и) лу(ц)ки(и)... визнаваю си(м) мои(м) квито(м) (Кременецъ, 1570 ЛНБ 103, 46/Id, 3752, 2); Передомною... подѣстаростимъ луцькимъ ш(т)... пна старосѣты ключъника и городъничого луцького... возъны(и)... григоре(и)... // созналъ тыми словы (Луцьк, 1577 ЖКК I, 79-80); А пры томъ были... па(н) во(з)ны(и) и горо(д)ничы(и) (Єсківці, 1581 ЛНБ 5, II 4044, 100 зв.); Здало се ми до вм(с)тѣ(и) зосла(т) вроженого пана Ивана волынца Че(р)нчицкого горо(д)ничого лѣцкого и сна его Алекса(н)дра (Острог, 1607 ЛСБ 410, 1); Я Станисла(в)...ключникъ и горо(д)ничы(и) Киевски(и) а я Полониа Черевчыевна малжонка его власнаа... есмо позывали по(з)вы земскими... пана вѣдора Ходику... ш некоторые кривды мои (Київ, 1621 ЦНБ II, 20756, 1); проте(с)товали проти(в)ко урожоному его м(л). пану Семенови Выкгуры, горо(д)ничо(му) кие(в)ско(му) (Житомир, 1650 ДМВН 204).

ГОРОДНЫЙ прикм. (який стосується горѣду) городній: черезъ того жъ урядника своего боярѣ и подданых плоты коло огородовъ подданымъ ихъ повырѣбали и городную ярину в нивеч обернули (Луцьк, 1641 АрхЮЗР 1/VI, 765); castellaneus, горо(д)ны(й) (1642 ЛС 114).

ГОРОДНЯ, ГОРОДНА, ГОРОДЪНЯ ж.
1. Частина замкової стіни; прогін моста: казали есмо емѣ в тых замкох наших шсмотрѣти, яко: веж, городен старых и новых и всакого бѣдована замко-

вого и парканов мѣстьских (Краків, 1540 AS IV, 232); Люди зема(н)ские... // пови(н)ни в кажъды(и) год ѿ сватомъ юрѣи вешнемъ городъни свои целы ѿправены... ѿсобно ѿказати городъничемъ (1552 *ОВол.З.* 195 зв.-196); три горо(д)ни... совитыми стенами рѣблены (1552 *ОКан.З.* 18 зв.); Горо(д)на не накрыта ни (в)сходѣ ани помостѣ нетъ (1552 *ОКр.З.* 146 зв.); Городе(н) кѣ бла(н)кованье на ныхъ с по(д)сябитьемъ две городни не накрыты а (в) некоторыхъ городняхъ и помостовъ немало повибирано (1552 *ОЧерк.З.* 4); а ѿ(т) тоєе коморы на обла(н)ки лизено по драбине а тыми обла(н)ками чере(з) три горо(д)ни идено а(ж) до тоє вежи которая на(д) ворота (Володимир, 1578 *ЖКК* I, 96); а вси(х) городе(н) стари(х), и нови(х) три(д)це(т) (Варшава, 1616 *ООЗ-2*, 1).

2. Огорожа, стіна: А въ городе с тыми слѣгами церковъными... повинноватьство ихъ на варъте городенъ своихъ в замъкъ дла ѿбороны колоды колье каменье на *горо(д)не(х)* мети и водѣ ставити (1552 *ОКЗ* 46).

ГОРОДНАНѢ *мн.* Мешканці Городна: горо(д)-нанѣ, и ви(л)невъцы, хожывали до Позънанья (Берестя, 1526 *ТУ* 52).

ГОРОДОВИЙ *див.* **ГОРОДОВЫЙ.**

ГОРОДОВЩИНА *ж.* Вид податку: вызволяемъ ихъ отъ всихъ служебъ... и тежъ отъ старостиныхъ платовъ: отъ капщизны и мыта, и городовщины, на пять годъ (Краків, 1527 *РЕА* I, 148); тежъ въ тую пять лѣтъ не мають они старостѣ... городовщины давать (Там же).

ГОРОДОВЫЙ, ГОРОДОВИЙ *прикм.* 1. (*який стосується города, належить або підлягає йому*) городський, городовий: што перед тымъ с того сѣла Птиче люди хожывали к городской роботѣ до Крѣманца, ино с того есмо их вызволили (Львів, 1509 *AS* III, 70); даровал есми сына моего... всим Степанем... и сѣлы городовыми и боарскими (Острог, 1522 *AS* III, 237); ему досталася... млина городского... третаа часть (Краків, 1527 *ЛНМ* Рк 2743); Озера городовыи ѱтупныи з днепра (1552 *ОЧерк.З.* 11); слѣги городовые ива(н) Тѣ(р)чинъ... За(н)ко либа (Там же); просили... наместника городского, о везене до далшого попартя (Володимир, 1601 *АрхЮЗР* 8/III, 483).

2. (*який стосується міської судової інстанції*) міський: его мл(с)ть г(с)дрь на(ш) тыи вси врады городовыи... да(л) и(х) мѣщана(м) (Київ, 1518 *Арх.Р.* фотокоп. 29); выпи(с) с кни(г) городовы(х) креманецки(х) (Кременець, 1571 *ЛНБ* 103, 26/Id, 1813, 9); жалова(л) в суду городского кремянецкого панъ Михайло Хре(н)нищки(й) (Кременець, 1571 *ЛНБ* 5, II 4043, 83); *tabulari(us)*, городови(й) писа(р) (1642 *ЛС* 392).

3. *У знач. ім.* Городовий слуга: слѣжать зъ городовыми (1552 *ОКан.З.* 26).

ГОРОДОКЪ *ч.* 1. (*укріплена маленька фортеця*) містечко: Колодеза в замъкъ ни при горо(д)къ ани пота(и)ника к воде нетъ (1552 *ОЛЗ* 161); илка ѿсидити на томъ мѣсцѣ з горо(д)ка змыслъне слали по него (Рогатин, 1591 *ЛСБ* 162); далистѣ его в дрѣго(м) месте всади(т) в горо(д)ку мо(р)дова(т) (1600 *ЦНБ* 476 П/1736, 16 зв.).

2. *Вл. н.:* а *my wam mestco ustawuiem*, на koto-roie maiete wsi z zemli wołynskoie iechati y polożyti meży Horodka y Dubrowicy (Краків, 1539 *ŽD* VI, 152); Привилей кнегини Семеновое Ревенъское... на имене Городокъ на Волини (Київ, 1554 *КМПМ* I, дод. 10); И митрополи(т)... поставиль вл(д)ку пре-мыслского жонатого на че(р)не(ц)тво и на попы в мѣсте городку по(д) лвовомъ (1600 *ЦНБ* 176 П/1736, 46); въ которомъ селцу Городку подданныхъ дво-ришныхъ, щоденныхъ тринадцать (Володимир, 1626 *АрхЮЗР* 6/1, 3 зв.).

Див. ще ГРОДОКЪ.

ГОРОДСКИЙ *прикм.* Те саме, що **городовый** у 1 знач.: и те(ж)... лю(ди)... дорогѣ заѿрали што иде(т) ѿ(т) пусты(н)ки на великую дорогѣ горо(д)-скую (Київ, 1510 *Арх.Р.* фотокоп. 28); Из дозволенемъ господара нашего... дал есми князю Андрѣю ...мѣсца своего церковного городского ѣ подовъжь семи сажен (Володимир, 1513 *AS* III, 103); Въ томъ року..., гдысмося были зѣехали въ Городской маетности монастыра печерского зъ ними и я въ той же матеріи згоды Руси къ Русю трактуючи, усъмотрѣлисмо пыльную потребу собору (Дермань, 1628 *КМПМ* I, дод. 318).

ГОРОДЧАНИНЪ *ч.* 1. (*мешканець міста*) міщанин, городянин: на к(г)ва(л)тъ ту(т) са были

збигли люди тутошние горо(д)чане хотачи вра(д)-ника самого... позабива(ти) (Володимир, 1567 ЦДІАК 28, 1, 2, 8).

2. Вл. н.: Богда(н)Горо(д)чанинъ (1649 РЗВ 388 зв.).

ГОРОДЫ ч. 1. (укріплене місце з оборонними спорудами) ѓород, з́амок: у... Щуровы роты козакъ умеръ Митенко, а после того козака на мене, на городъ, пришли отумерлые речи (Вільна, 1503 АрхЮЗР 3/І, 1); вжо не мають тые люди... иных поплатков к городѣ давати (Львів, 1509 АS III, 70); Горо(д)ни радомъ яко и(х) хто роби(ть) дше(д)ши ъ горо(д) налево ѡтъ брони воротное (1552 ООвр.3. 96 зв); Свинюхи и корытница и шесть приселокъ а городъ и местечко и торъгъ (1552 ОВол.3. 201); Такъ же мы... шлюбуе(м)... светски(х) городо(в) дворо(в)... заграни(ч)нико(м)... давати не маємъ (1566 ВЛС 3); Вы есте свѣт міроу бо ся не может город оукрытї который верхъ горы стоит (Володимир, 1571 УЄ Вол. 44); не одинъ тамъ городъ, место, поле кровию сплынуло (поч. XVII ст. КЛ 87); Тойже Ярославъ и городъ на горѣ при церкви святой Софіи збудоваль былъ, и валами великими обточиль его (Київ, 1621 Кон.Пал. 1009); Копия зъ универсалу его кр. милости и зъ листу,... отъ товариства нашего зъ городовъ дошла (Осм'яновка, 1629 КМПИ I, дод. 370); Городъ. Castrum (1650 ЛК 440).

2. (населений пункт) місто: а еще са кн<а>зю Андрѣю достало ѡпроче города Камана... дворъ Бужковичи (Кошир, 1502 АS 147); а кгда вдова съ статкомъ до и(н)шого города замѣжъ идетъ ѡтъ нее выхо(д)ного в копе грш' (1552 ОБрац.3. 144); выданые с ка(н)целярии его кр мл(с)ти дни-ве(р)салы и публикованые по города(х) и актахъ кгро(д)ски(х) на зеха(н)еса... на(м)... до Киева (Корець, 1629 ЛСБ 574); подъ ко(р)суно(м) городомъ попали ѡбадва в неволю (Черкаси, 1648 ВУР фотокоп. 12); тамъ ѡ(т)туль с пулшѣ пишѣтъ до на(с) просячи ѡ ми(р) и ѡ вгодѣ а ту(т) по бли(ж)-нихъ городо(х)... розмаитии мѣки задають (під Константиновом, 1648 ЦДАДА 124, 3, 31); **городъ волный** — місто з управою самоврядування: Богда(н) хме(л)ни(ц)ки(и) ге(т)ма(н) зо (в)си(м) во(и)-скомъ... запоро(з)ки(м) воеводѣ города во(л)ного

феодорѣ ю(р)евичу а(р)сеньеву... здравие (Чигирин, 1649 ЦДАДА 124, 3, 33, 1).

3. Місто з населенням города, укріплення: тьи млины на(м) его мл(с)ть да(л), абы годовлѣ была томѣ нашемѣ городѣ, сороцѣ сторожномѣ ѡ(т) поганства (Гирлов, 1512 Cost.DB 81).

4. Вл. н.: Ива(не)ць краве(ц) и(з) жоною своею тацею... продали... имѣна которое зове(т) горо(д) (Львів, 1584 Юр. 8).

ГОРОДЪ², ГОРОДЪ ч. Горѣд: ѡгоро(д)никовъ пови(н)но(ст) в городе(х) копати... сееное ѡробленое спратати (Черногород, 1578 ПВКРДА III-2, 57); суму пнзе(и) позычоную... за совитости зарѣки... з садомъ, из городомъ... песочинскому... поступую в моцъ (Кременець, 1583 ЛНБ 5, II 4045, 31 зв.); купи(л)... федько... городъ (Львів, 1584 Юр. 6 зв.); продали до(м) с плаце(м) з бѣдова(н)е(м) з нивами з городами (Житомир, 1605 ЦДІАК 11, 1, 4, 12); Лѣхъ: Мѣрава, плац' порбжні(и) травѣю ѡбрѣслы(и) четверогранны, якъ бывають' горѣды, грады (1627 ЛБ 60); Настя записуе дрѣгомѣ зятови... дрѣгую половинѣ ролѣ и вши(т)кого та(к) в буди(н)ка(х) и в роля(х) и в города(х) и в сада(х) (Одрехова, 1648 ЦДІАЛ 37, 2, 54 зв.).

ГОРОЖА ж. Горожа, огорожа: я... продало(м) ...пляць... со вси(м)... будоване(м) которое на то(м) пляцѣ тепе(р) есть з садо(м) и(з) горожою (Київ, 1597 ЦНБ ДА/П-216, 45); Плѣтъ, или граде(ж): Пло(т), горѣжа (1627 ЛБ 83).

ГОРОКЪ див. ГОРКИЙ.

ГОРОЛЕТНЫЙ прикм. Який проходить верхом, який біжить, летить висотами: И оукрасивъ его видѣніе, различнымъ свѣтомъ: горолетнымъ, свѣтонѣсны(м) скороходнымъ слнцемъ (Почаїв, 1618 Зерц. 17).

ГОРОХОВЫЙ прикм. (який стосується гороху) гороховий: Але вижу, (же) твое гороховые кули зъ соломеныхъ делъ, яко отъ скалы недвижимое, отлетаютъ (Володимир, 1598-1599 Відп. ПО 1051); hilum, плѣска чо(р)ная бобовая или гороховая (1642 ЛС 218); всѣ деватеры Нѣба: и нашъ видимый сей мѣръ. такъ е(ст) великою рѣчѣ; в рѣцѣ той бѣтности бѡ(з)кои, якѡ в рѣцѣ твѣей, зѣрно гѣроховое (Чернігів, 1646 Перло 12).

ГОРОХЪ, ГОРОХЪ ч. (*бот. pisum sativum*)

1. (*рослина*) горох: а жита дей жатого шестдесят коп ѓзали, проса многие пожали, а иншиє дей проса и горохи вытопытали (Луцьк, 1560 *АС* III, 60); пиза по латы(н)ски... а по роу(с)ски горохъ... // ...горохъ вверху не борзо росте(т) (XVI ст. *Травн.* 379-379 зв.); меновите взято... горохъ сты(р)тъ две (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 106 зв.); взяли... татарки... гороху стырту, в которой копиць было двесте (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 405); **волчий горохъ** — конюшина, люцерна: medica, а(е), во(л)чи(й) горох трава (1642 *ЛС* 265).

2. (*насіння цієї рослини*) горох: а на тѣю стравѣ дал тринадцат полтий маса... а по полкорца горохѣ (Володимир, 1545 *АС* IV, 421); дають со вьсего села... горохѣ мащѣ (1552 *ОВол.З.* 195 зв.); кнзь Воронещки(и)... взялъ... гороху ме(р) пя(т)на(д)ца(т) (Житомир, 1584 *АЖМУ* 76); взято... // ...гречки бо(ч)ка... горохѣ бочка (Київ, 1590 *ЦДІАЛ* 823, 1, 133, 74-74 зв.); W toim kápustu tlustoiu W toim rozpustymo łoiu Do horochu ot tak znáiesz (Яворів, 1619 *Гав.* 17); горохѣ полумеро(к) по грошій к̄ и вши(ст)ко было тане (серед. XVII ст. *ЛЛ* 176).

ГОРОЧО *присл.* Те саме, що **горяче** у 1 знач.: perferuidus ба(р)зо горочо (I пол. XVII ст. *Сем.* 134).

ГОРОЧОСТЬ *див. ГОРЯЧОСТЬ.*

ГОРОШНИЙ *прикм.* Те саме, що **горушний**: але правдѣ ва(м) мѣвлю. Если бы есте вѣрѣ мѣли, я(к) зе(р)но горо(ш)но и рѣкли бысте гѣрѣ той пре(и)ди ѡ(т)тола, и преїде(т) (XVI ст. *УЄ* №29519, 95 зв.).

ГОРОШОКЪ ч. 1. (*назва деяких трав'янистих рослин родини бобових*) горошок: коконидѣанъ по ла(т.) камелеа по гре(ч.)... а по рѣ(с) горошки обычна (XVI ст. *Травн.* 144 зв.).

2. *лише у мн. горошки* — ліки у формі кульок, пілюлі: сѣмакъ по ла(т)... сѣма(к) рѣ(с)ски... то сѣма стѣдено е(ст)... в сѣмакъ толченомъ дѣлае(м) горошки (XVI ст. *Травн.* 434 зв.).

3. *лише у мн. горошки.* Вл. н.: другий позовъ... пану Миколаєви... в маєтности его ве вси Горошкахъ... в хате на столе положилъ (Житомир, 1643 *АрхЮЗР* 1/VI, 774).

ГОРСТЬ, ГОРЪСТЬ, ГРЪСТЬ ж. (*цсл. грѣсть*)

1. (*невелика кількість чого-небудь*) пригорща, жменя: Мѣисій і аѣро(н) в'зали по го(р)сти попелѣ с коміна (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 18 зв.); х̄с... ѡ(т) поути оутроуждѣса гѣрсти воды зїмной хочеть, а и той не мѣже(т) оупросити? (поч. XVII ст. *Проп.р.* 185); dragma, горъсть (1642 *ЛС* 171); одїнь възметъ гѣрсть пѣлнѣю мѣки бѣлой и оливы (серед. XVII ст. *Хрон.* 115);

жмут, пучок: рѣкоать: снѣпъ, гѣрсть котѣраа сѣрпомъ бываєтъ ѓжѣта. рѣкоєсть, где рѣкбю имѣємо и держимо (1627 *ЛБ* 110).

2. *Перен.* Влада, панування: а щѣ жъ ѡ всего свѣта крѣли (!), котѣрый де(р)житъ не часть якою землѣ, але оувесь ѡкрѣгъ свѣта, альбо рѣчей все тѣе ѡго(р)ноувъ го(р)стью всѣхъ людѣй жменею (Острог, 1607 *Лѣк.* 50); Княжати темности, на каркъ наступуешъ: И вѣрныхъ своихъ, зъ гѣрсти му одиймуешъ (Львів, 1630 *Траг.п.* 165); **в грѣсти дръжати** (кого, що) — тримати в руках (кого, що), мати владу (над ким, над чим): не бойтѣса дла того лаха, але оубо(й)теса лахова творца, котѣрїй на лаховѣ и насъ всѣхъ дѣши в' свое(й) грѣсти дръжи(т) (1596 *Виш.Кн.* 259); **въ гѣрсти мати** (що) — тримати в руках: Котрый Небо и землю въ гѣрсти маєтъ: Тотъ ся за насъ въ грѣбѣ маломъ погрѣбаєтъ (Львів, 1630 *Траг.п.* 161).

ГОРТАННІКЪ ч. Той, хто має зоб, воло: Гортаннікъ. Gutt[u]rosus (1650 *ЛК* 440).

ГОРТАНОБЪСЕЦЪ ч. Ненажера, пажера, обжера: Ласкосрѣдый: Полизачъ мїсо(к), талѣрѣвъ, гортанобѣсець, чревобѣсець (1627 *ЛБ* 57).

ГОРТАНОБЪСІЄ с. Обжерливість, пажерливість: Ласкосрѣдство: Чревиолакомство, гортанобѣсіє (1627 *ЛБ* 57).

ГОРТАНЬ, ГОРТАНЬ, ГРѢТАНЬ, ГЫРТАНЬ ч. (*цсл. грѣтань*) 1. (*верхня частина дихального горла*) гортань: го(р)тань, го(р)ло (1596 *ЛЗ* 40); славы й бога(т)ства дѣтїснѣлиса есте... насыщѣете чрево... гла(с)каете го(р)тань смачнѣйши(ми) кѣсы (1598 *Виш.Кн.* 274); а кг(д)ы его левъ хѣтѣ(л) пожерети, ѓпха(л) емоу рѣкѣ в' гѣртань, и дръжа(л) за азы(к) так' до(л)го а(ж) л'ва оумориль (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 61); нѣчого еднѣкъ

знайти не могла чемоу бы могла го(р)та(н) або го(р)ло его ко(м)парова́ти (поч. XVII ст. *Проп.р.* 235 зв.); Артїрій, Грътань їмже вѣхбди(т) вндѣръ вода, и вѣ(з)дѣ(х) (1627 *ЛБ* 180); palatum, поднебене, го(р)та(н) (1642 *ЛС* 298).

2. Голос, який виходить з гортані: и ничтѣ же тако полѣзно естѣ яко же слѣшанїе слова бѣжїа. яко пр(о)ркѣ двѣд гле(т), ко́ль сладка гортанї моємѣ словеса твоа́ па́че ме́да оустамъ мои(м) (Заблудів, 1568 *УЄ* №552, 2); Грубъ одопертый ихъ гыртань, своими языки на лести живутъ (XVI ст. *НЄ* 124); ви(д) его яко ливанъ избѣранъ, и яко ке́дрове, гортань его сла́дость (поч. XVII ст. *Проп.р.* 135 зв.).

ГОРУШИЦА ж. (*цсл.* гороушица) насіння, зерно гірчиці: euzomos, горушица (1642 *ЛС* 85); Горушица. Sinapi (1650 *ЛК* 440); **горушица польная** — (*бот.* sinapis arvensis) гірчиця польова: egysimon, горушица пол(ъ)ная (1642 *ЛС* 183).

Див. ще ГОРЧИЦА.

ГОРУШНИЙ *прикм.* Гірчичний: Правду мовлю вамъ: коли бы есте тулькую вѣру имали, якъ зерно горушное, и рекли бесте горѣ сѣю: пуйди выдѣтъ тамъ (XVI ст. *НЄ* 118); Горушний. Granum (1650 *ЛК* 440).

ГОРЦЕ, ГОРЦИ *присл., перен.* Багато, сильно, гірко: ѿ(т)тола во(з)расте зело смущате(л)ны(и) и противны(и) це(р)кве х(с)ве, ѿ которо(м) всу(м)неваюса и го(р)це сѣтѣю ѿ велико(и) нестате(ч)ности (Новгородок, 1592 *ЛСБ* 213); Ты мрачное кнѣжа сатано лѣжавый,... Рыдаи го(р)ци съ ни(м) преиспо(д)ний Аде, разорити тебе дже г(с)дѣ граде (к. XVI-поч. XVII ст. *ЛДПИ* 182, 61).

ГОРЧАВѢТИ *дієсл. недок.* Гіркнути: inatagesco, горчавѣю (1642 *ЛС* 229).

ГОРЧАНЕ *мн. (назва жителів с. Горки)* горчани: на то(и) стороне направе ратенъско поку(л) вешняя вода бывае(т) поту(л) го(р)чане гаты и езы свои маю(т) (1546 *ОГ* 32).

ГОРЧАРЧИКЪ ч. Учень гончаря: мне тут в тое коморе добывалъ панъ Михайло Тимошевичъ Пузовский, с подданымъ отца своего,... а с горчарчиком, который у гончара паней Уменское за товариша мешкаеть (Володимир, 1579 *АрхЮЗР* 1/VI, 65).

Пор. ГОНЧАРЬ.

ГОРЧИТИ *дієсл. недок. (набирати або надавати гіркуватого смаку)* гірчити: вода // з' нѣа схѣдаци,... На фигѣво(м) дѣревѣ ѿсоложае(т) а на полынѣ горчїтѣ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 261-262); Вода з' нѣа схѣдаци... розмаѣтыѣ скѣutki справдѣеть,... солѣдитѣ, и горчїтъ (Там же, 324); Горчю. Amarefico. Amarum basio (1650 *ЛК* 440).

ГОРЧИЦА, ГОРЧИЦЯ, ГОРЧЫЦА ж.

1. (*трав'яниста олійна рослина з родини хрестоцвітних*) гірчиця: трава горчицы... аще вари(м) тѣ травѣ... с капѣстою,... тогда она невредителна (XVI ст. *Травн.* 188 зв.); горчица бѣлаа... та трава двема обычаи росте(т) (Там же).

2. (*приправа до страви*) гірчиця: яне... принеси талѣръкѣв принеси мѣштардѣ горчицѣ (к. XVI ст. *Розм.* 12); А с(т) Григорїй... мѣви(т), южѣ тѣразѣ не баранка, не горчїцѣ, не опрѣсноко(в) поживаемо (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 272); Горѣшица: Горчїца (1627 *ЛБ* 27); Бгѣ... пре(з)... оуживанѣ прикрыхъ з' желтанїцею и горчїцами змѣшаныхъ ѿпрѣсноковъ,... срѣго приказалъ (Київ, 1632 *МКСВ* 276).

3. ч. Вл. н.: штурмамы... быдла... беручи, до домовъ своихъ отправаживали... у Горчицы: коня, купленого за семь копѣ грошей (Житомир, 1618 *АрхЮЗР* 3/1, 217).

Див. ще ГОРУШИЦА.

ГОРЧИЦОВАТЬ *прикм.* Те саме, що **горчичковать**: яно(к) иванови(ч) на не(м) зброя... ко(н) по(д) ни(м) го(р)чицова(т) (1567 *ЦБ Лит.* 16, 3, 88 зв.).

ГОРЧИЦЯ *див. ГОРЧИЦА.*

ГОРЧИЧКОВАТЬ *прикм.* (*про масть коня*) з гірчичним відтінком: Пахоло(к) ве(т)сла(в) ро(з)би(ц)ки(и)... по(д) ни(м) ко(н) бе(л) го(р)чи(ч)кова(т) (1567 *ЦБ Лит.* 16, 3, 88); Пахоло(к) стани(с)ла(в) ло(т)ро(в)ски(и)... ко(н) по(д) ни(м) си(в) го(р)чи(ч)кова(т) (Там же, 90).

Див. ще ГОРЧИЦОВАТЬ.

ГОРЧИЧНО *присл.* Гірчично: Горѣшно: Горчїчно (1627 *ЛБ* 27).

ГОРЧИЧНИЙ, ГОРЧІЧНИЙ, ГОРЬЧИЧНИЙ, ГРЪЧИЧНИЙ *прикм. (належний гірчиці)* гірчичний: хс оучить народы..., и подобенствы ѿ сѣмени выкладае(т) и прикладъ дае(т) ѿ коуколи и ѿ зерноу горчично(м) (1556-1561 *ЛЄ* 60); Єв(г)лис-

та выписуе(т)ь... ω зерноу горьчично(м)ь (Там же, 139); зрно гръчи(ч)ное,... коли всѣяно бы-
вае(т) в' землю, менш є(ст) ω(т) всѣ(х) сѣмень
которые соу(т) на зем'ли (Там же, 141 зв.); тыж
оучтиві сворному прімовляет, тыж яко повѣдаєт
ω цртвіи бжїи, ку зерну горчичному (Володи-
мир, 1571 УЄ Вол. 78); са(м) избавите(л) мови(т)
пре(з) є(в)(г)листа ст̄о(г) к(д)ы бысте мови(т)
вѣроу мали яко зе(р)но го(р)чи(ч)ное и казали
бысте горѣ которо(и)ко(л)ве(к) преити на и(н)шее
мѣсце теды бы прешла (к. XVI ст. УЄ №31, 105 зв.).

ГОРЧЫЦА див. **ГОРЧИЦА**.

ГОРШЕ, ГОРШЕЕ, ГОРШЕЙ, ГОРШЪ,
ГУРШЕ присл. в. ст. 1. Гірше: началъ агрикъ и
жена его горше того тоужити (1489 Чет. 96 зв.); она
ся горшъ ку мѣне оказовала (Гуляльники, 1573
АрхЮЗР 8/III, 281); И случи(т)са на(м) послѣд-
ная го(р)ше пе(р)вы(х) (Львів, 1590 ЛБН 4, 1136, 2,
30, 2 зв.); Ать уже здоровъ есь, уже дале не согрѣ-
шай, ать не буде ти гурше (XVI ст. НЄ 61); А тымъ,
що ся zostали, не было мякко, горше одъ татаръ
(1636-1650 ХЛ 81); Тмами тем християн в плѣн
запровожают, А що горш — тобою нам, пане, вка-
ряют (1648 Елег. 152); не доси(т) що по деревѣ хро-
ба(ц)тва были, але еще го(р)ше що посѣяно, то и тоє
пойѣдаю(т) (!)... робаки (серед. XVII ст. ЛЛ 176).

2. Більше: попалїли вѣдми в миропблю для
перестѣта мбрѣ. ано еще гбрше мерло (1509-1633
Остр.л. 130 зв.); за велико пи(л)ными по(т)ребами
дѣховными и злою дорогою которая и(м) дале(и)
ты(м) горше(и) се псує не могли(с)мо та(м) ъ ва(с)
быти (Рогатин, 1591 ЛСБ 158); абовѣмъ го(р)шее лю-
дїи ненавида(т) бѣсове нѣжли скотины (к. XVI ст.
УЄ №31, 218); Бо м(д)ры(м) ѡны(м) вѣратъ, и такъ
поспоу(л)ство гор(ш) ω(т) повѣтра злѣго псоую(т)
(поч. XVII ст. Проп.р. 211); Снатъ подобно горшей
якоесь злое покажется, коли 1660 и б будетъ ся
писати (Київ, 1621 Кон.Пал. 316).

Див. ще ГОРШО, ГОРЪЙ.

ГОРШІЙ, ГОРШІЙ, ГОРШЫЙ, ГОРЪШЫЙ,
ГРЪШЫЙ прикм. в. ст. 1. Гірший: рекль емоу
каждыи члѣк напередь доброе вино даєть и якъ ся
южь попьють тогды горшее давае(т) (1556-1561
ЛЄ 347 зв.); ту(т) вла(с)не зглажонъ буде(т) и...

ми(с)то а(н)тихре(с)та теперешнего... настане(т)
иныйи(и) го(р)ши(и) (XVI ст. КАЗ 631, на полях);
Не почита(и)са лѣпши(м) на(д) йны(х) абы(с) не
бы(л) розѣмѣны(м) го(р)ши(м) пре(д) б̄го(м) (Київ,
1623 Мог.Кн. 16); а за тымъ и гнѣву Божого трудно
бы се ухоронити,... а потомъ животь добрый на
горшій перемѣнити (Київ, 1644 КММ II, 288);

у знач. ім. с. р. **горшее** — гірше: еди(н) б̄гъ
вѣдаєть если што дѣлей горшее на(с) не поткаєть
(Острог, 1587 См.Кл. 13 зв.); Єгда ω(т)лучи(т)са
го(р)шее тог(д)а лу(ч)шему съвокупи(т)са н̄бо
(Перемишль, 1592 ЛСБ 399); А што гбршого, ижъ
Щцѣвская и Снѡвская не єдина єсть вола (Київ,
1619 Гр.Сл. 256); Злыи бо... люде и чародѣе пре-
дспѣють на гбршее пре(л)шѣеми и в' прѣлестъ
ввѣдачи (Київ, бл. 1619 Аз.В. 316); **што горшая** —
що гірше: А то — для окаянное мамоны, для суетно
славы людское,... а што горшая — для недбалости,
лѣнивства вѣдомости (1603 Пит. 97).

2. Більший: ничего ей не помог'ло але еще в'
гршее нездорова приш'ла (1556-1561 ЛЄ 144 зв.);
на не(м) не тѣлько ничѣго са дѣброго не справило,
але еще ты(м) гбршаа ненависть оу хр(с)тїан'ствѣ
заквѣрила (Острог, 1598 Ист.фл.син. 53 зв.); О, горе
вамъ, книжници, попове, якъ вы пустошите хыжѣ
удовичїи,... того дѣля горшее осужденіє прїймаєт
(XVI ст. НЄ 30); а прето ты(ж) є(ст) тепе(р) оу
го(р)ши(х) моука(х) и(ж) до сєго ча(с)у (к. XVI ст.
УЄ №31, 66); они... сами особами своими далших
горших кривдъ и шкод нам чинит не могучи
(Житомир, 1618 ЧИОНЛ XV-3, 153); на тотъ часъ
при быгъности козацкое в Луцьку конъверсу-
чим, рады и помоцы на дезоляцію горшую косте-
лов... оферовалсе правѣне чынити (Луцьк, 1649
АрхЮЗР 3/IV, 155).

ГОРШИТИ дієсл. недок. (стп. gorszyć) (кого)
Подавати поганий приклад, діал. згіршувати:
Прето(ж) радѡватиса в кара(н)ю достои(т) лѣпше,
ани(ж)ли го(р)шити (Острог, 1587 См.Кл. 12); вь
школахъ тамже будучихъ млодзъ розного стану
людий наукою блудною горшити и заражати...
допустиль (Люблін, 1644 АрхЮЗР 1/VI, 795);

(кого) викликати невдоволення (у кого):
напоминаєть оученикы абы были покор'ни а
ближнихъ не горшили (1556-1561 ЛЄ 159);

деморалізувати: Если тогда правое око твое горши(т) тебе вырви его (Хорошів, 1581 *Є.Нег.* 6).

ГОРШИТИСА, ГОРШИТЬСЯ *дієсл. недок.* (чим) (бути неприємно враженим) обурюватися, *діал.* згіршуватися: За чимъ ся mezi людми великий нерядъ въ... житю... дѣтъ, ... ижъ, ихъ прикладомъ, и иные добрые люде горшиться мусятъ (Луцьк, 1582 *АрхЮЗР* 1/1, 118); а ижъ сѹтъ в ѣбѣжествѣ, и по(д) росказова(н)емъ пога(н)ски, тому са дивовати не маємо, ани са тымъ горшѣмо (Острого, 1587 *См.Кл.* 11 зв.); Спѣхомъ тѣжъ и фортѣною ѳныхъ не горшѣса (Київ, бл. *Аз.В.* 316); если непослѣдшого, ... если ѳбмѳвѣд оуслѣши(ш)... не ѳбража(и)са ты(м), не горшѣса (серед. XVII ст. *Кас.* 59 зв.).

ГОРШІЙ *див. ГОРШИЙ.*

ГОРШО *присл. в. ст.* Те саме, що **горше** у 1 знач.: юж од тое любве братерское... опускаете и од оное сѣроните, въ опрессие, уховай Боже, горшо а нижели теперъ zostавали (Київ, 1644 *КМПМ* II, 288).

Див. ще ГОРЬЙ.

ГОРШОКЪ *див. ГОРЩОКЪ.*

ГОРШЧОКЪ *див. ГОРЩОКЪ.*

ГОРШЪ *див. ГОРШЕ.*

ГОРШЫЙ *див. ГОРШИЙ.*

ГОРЩАНИЙ *прикм.* Горшковий: ollaris, го(р)щаний (1642 *ЛС* 291).

Див. ще ГОРЩКОВЫЙ.

ГОРЩЕЧОКЪ *ч.* Горщечок: auxilla, го(р)щечокъ (1642 *ЛС* 99).

Див. ще ГОРЩОЧОКЪ.

ГОРЩИКЪ *ч.* Те саме, що **горшокъ**: Koli ryby dostánemo W toim horsczyku zwáremo (Яворів, 1619 *Гав.* 17); нашли въ ней горщикъ ни щимъ а большей ничого (поч. XVII ст. *КЛ* 85); ollula, го(р)щикъ (1642 *ЛС* 291).

ГОРЩКОВЫЙ *прикм.* Горшковий. ◊ **мыто горщковое** *див. МЫТО.*

Див. ще ГОРЩАНИЙ.

ГОРЩОКЪ, ГОРШОКЪ, ГОРШЧОКЪ, ГОРЬЩОКЪ *ч. 1.* (глиняний або металевий посуд) горшок, горщик: а к томѣ еще и(з) собою приносятъ ді го(р)шковъ великихъ што имъ

тивонъ в нихъ ести варить (1552 *ОЛЗ* 186 зв.); Ку(х)ня в не(и) двери... рожны три коте(л) ѳде(н) и горшчо(к) медены (Забороль, 1566 *ПВКРДА* III, 5); васко ша(н)даевичъ кобырне(ц) ме(л)... го(р)щко(в) белы(х) и полеваны(х) ко(п) е̄ (Берестя, 1583 *Мит. кн.* 32 зв.); конобъ (!) горшокъ мѣдьяный (II пол. XVI ст. *ЛА* 184); на дворци намъ оказано дѣры до коморы... сыры, масла побрано, молоко зъ горщками потовчно (Луцьк, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 161); оувари чо(р)нобы(л) з (в)ино(м) оу ново(м) горщкоу и процѣди (XVI ст. *УТ* фотокоп. 10 зв.); за два го(р)шъки г(р) 16 (Львів, 1633 *ЛСБ* 1054, 2 зв.); sасabus, го(р)щокъ (1642 *ЛС* 106); горшокъ oла (*Уж.* 1645, 40); *У порівн.:* Клекочѣ, якъ в ѣ горлѣ, в ѣ горщкѣ в ѣ котлѣ (1627 *ЛБ* 144).

2. Міра місткості: В Чо(р)торы(и)ску князе(и) старостичовъ луцки(х) ѳтъ комяги берутъ... по горщку, по кола(ч)у, по шестидесять головаже(н) соли (Луцьк, 1545 *ТУ* 66); солоду три корцы — масла горшокъ, а сыров двадцат семь (Володава, 1553 *AS* VI, 13); маетьно(ст)... ты(х) по(д)дányхъ... пограбили // ...сыро(в) три(д)це(т)... масла два горъшки (Луцьк, 1619 *АрхЮЗР* 6/I, 403).

Див. ще ГОРЩИКЪ.

ГОРЩОЧОКЪ *ч.* Те саме, що **горщечокъ**: Czy bis czy lich czolowik wpráwił mene tycho W to nestiestie welike szcom vbstwo swoje Potołk wnywocz obrotył te horszczoczki moie (Яворів, 1619 *Гав.* 19).

ГОРЪБАНЬ *ч.* Горбань. Вл. н.: Гаврило Горъбань (1649 *РЗВ* 393).

ГОРЪБЫНЬКА *ж.* Горбинка. Вл. н., ч.: Єсипъ горъбынька (1649 *РЗВ* 104).

ГОРЪКАВЕЦЪ *ч.* Гаркавецъ. Вл. н.: Ва(с)ко Горъкавецъ (1649 *РЗВ* 126).

ГОРЪСТЬ *див. ГОРСТЬ.*

ГОРЪШОКЪ *див. ГОРЩОКЪ.*

ГОРЪШЫЙ *див. ГОРШИЙ.*

ГОРЪЩОКЪ *див. ГОРЩОКЪ.*

ГОРЬЦВѢТЬ *ч.* Медунка: consiligo, горыцвѣтъ трава (1642 *ЛС* 139).

ГОРЬКИЙ *див. ГОРКИЙ.*

ГОРЬЧИЧНЫЙ *див. ГОРЧИЧНЫЙ.*

ГОРЬ, ГОРЕ, ГОРИ *присл. (цсл. горѣ) 1.* (за напрямком) догори, вгору: а хотаръ тому выщепи-санномѣ монастирѣ... от липѣ знаменанѣ и могила копана, та гори бѣжовиноу (Сучава, 1503 *Cost.S.* 260); а минаючи селище... до озера ѡветицкого... ѡ(т) озера в ре(ч)ку прудище горе прудище(м) водою живиноу пѣскаючи (Київ, 1585 *ЛОИИ* 68, 1, 27, 2 зв.); Такъ пушовъ Затѣхей сесь, лишивъ, што бы видѣвъ Христа, ище вилѣзъ горѣ на одинъ пень (XVI ст. *НС* 181); Трѣтаа стихія вода... тѣжка, лацно порѣшима, и гѣрѣ възносима, прозрачна (Почаїв, 1618 *Зерц.* 12); гды двигнетъ вода, горѣ зо (д)на тогди море оумали(т)ся (серед. XVII ст. *Луц.* 538).

2. (у верхній частині чоґось) вгори: такъ тежъ на теле небожчика княза Ярослава видели есмо въ правомъ ѡде зы сподѣ и горе чотырма кѣлами пострелонъ (Луцьк, 1564 *AS* VI, 259); мѣлощи, знагла, долѣ, горѣ (Львів, 1591 *Адел.* 155); вѣзѣвши пастырь пѣлицо хотѣлъ оударити, и(ж) не шли ѡвцѣ, и роука его задрѣжалася горѣ (XVI ст. *УС* №29519, 160); И Чиръ дарова(л) мя... пувъ нивы широкои // а пув нивы вырубавъ горѣ и(з) лѣса (Бенедиківці, 1603 *НЗУж.* XIV, 221-222); ѡбрѣтоша главѣ его, долѣ въ сѣпли проходнѣмъ, и ноуѣ его гѣрѣ тычѣщи (1627 *ЛБ* 119);

на небесах: Шестый хосень: якъ Христосъ тѣломъ бывъ, што узьявъ горѣ выдъ светои Маріи (XVI ст. *НС* 195); ѡ члѣколюбіа Бѣґо! Котѣрый гѣрѣ з' ѡщѣмъ сѣди(т) (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 189).

ГОРЬИ, ГОРЕИ, ГОРИИ *присл. в. ст. 1.* Те саме, що горше у 1 знач.: реклѣ адъ дьяволоу лишиша его штобы ти не было горѣи (1489 *Чет.* 321 зв.); в бара́новци знашли вѣдмѣ кѣлка и бо́алиса палити абы не гѣрїи было (1509-1633 *Остр.л.* 130 зв.); ѡтяжени естесмо мы Наро(д) рѣски(и), ѡ(т) Народа По(л)ского ярмомъ На(д) Египьскую Неволю, же насъ лечъ Бе(з) меча, Але горѣ(и) Нѣжъ мече(м) С пото(м)ствы выгѣбляють (Львів, 1609 *ЛСБ* 421); горей *vems* (*Уж.* 1643, 51 зв.); бѣдетъ тобѣ тое горѣи, нижли все злое, которое колвекъ прихожало на тебе ѡ(т) молодости твоей ажъ доселѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 272).

2. Те саме, що горше у 2 знач.: Не бачу, жебы церковь Греческая... въ поступкахъ якихъ помножитися мела, але што далей, тымъ горей нищитъ (Рожанка, 1598 *Л.Пом.* 1021).

Див. ще ГОРШО.

ГОРЬЛКА, ГОРЬЛЪКА, ГОРЬЛЬКА, ГОРЕЛКА, ГОРЕЛЪКА, ГОРИЛКА, ГОРИЛЪКА *ж. (алкогольный напиток) горілка:* А мыто и горѣлку... Мошко у князя закупе(т) не завѣжды ровно (Житомир, 1545 *ТУ* 71); А ѡтъ горелѣки платъ такъ же идеть (1552 *ОВин.З.* 134 зв.); на горѣ(л)ку в гро(ш) (Львів, 1591 *ЛСБ* 1036, 11); взяли... пива бочокъ дванадцатъ,... горилки бочка (Володимир, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 138); положи(л) є(с)ми позо(в) ...пнѣ Стани(с)лавѣ дѣбро(в)скомѣ... ѡ незаплачене за горе(л)кѣ пе(в)ное сѣмы пнѣзе(и) (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 47); добре бы п(н) локгофету... послати шкату(л)ки хо(ч) малю(ч)ки(и) з гори(л)кою (Ясси, 1627 *ЛСБ* 499, 2); тоею трутизноу,... тую горелѣку приправивѣши... дала небожчикови (Луцьк, 1631 *АрхЮЗР* 8/III, 584); меновите взято... горелѣки кѣфѣ деся(т) (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 106); Тѣжъ розѣмѣи... ѡ горѣлцѣ, и всѣкїй // напѣи, если без мѣры: то смѣртъ (Чернігів, 1646 *Перло* 4 зв.-5); **горелка аквавита, горилка аквавитая** — назва горілки "вода життя": горелки-аквавиты сто кварть (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 117); у арендара... горилки кварть шесть аквавитои взяли (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 6/I, 569); **горѣлки паленья, паленья горелки** — процес виготовлення горілки: просечи насъ за то, абыхмо... мѣщаномъ волности пивоваренья... горѣлки паленья ...надали (Варшава, 1585 *АрхЮЗР* 7/III, 282); начинъя ро(з)ные до варенья пива и паленья горе(л)ки по(т)ребные (Кам'яногірка, 1611 *ЛНБ* 5, II 4053, 31); **горелку курити** — виготовляти горілку: Не вм(ст) ли... сами и(з) свои(ми) слѣговинами... горе(л)ки препѣщѣные кѣрите (1598 *Виш.Кн.* 272 зв.).

Див. ще ЗГОРЬЛЪКА.

ГОРЬЛЧАНЬИ, ГОРЬЛОЧАНЬИ, ГОРЕЛЧАНЬИ, ГОРЕЛЪЧАНЬИ, ГОРЕЛЬЧАНЬИ, ГОРИЛЧАНЬИ *прикм. Горілчаний:* ко(р)чма горе(ль)чанаа (1552 *ООвр.З.* 103 зв.); староста нашъ

...аренъдовалъ... жыду володимерскому...ко(р)чму медовые, пивные и горельчаные (Вильна, 1560 ТУ89); па(н)... Немиричь... запродалъ мнѣ... ко(р)чму медовую, пивную и горе(л)чаную (1584 АЖМУ 121); в той час в том дворе было // ...горелчаныхъ кадей три (Володимир, 1568 АрхЮЗР 8/III, 163-164); пограбили... бань двѣ а котлувъ два горѣлочаныхъ (Володимир, 1597 АрхЮЗР 1/VI, 137); котлы и банѣ горѣлчаные, также у кухни: котлы, секачи, рожны,... то все побрано (Луцьк, 1597 АрхЮЗР 1/VI, 161); по(з)ваны(и) побра(л)... ко(т)ло(в) горе(л)чаны(х) с трубами ше(ст)на(д)ца(т) (Винница, 1610 ЛНБ 5, II 4052, 148 зв.); грабежи починилъ... котловъ горилчаныхъ зъ винницы пять (Луцьк, 1619 АрхЮЗР 6/I, 406); котловъ горелчаныхъ дванадцать и одинъ затиралныи... кгвалтовне позабиравши... до вуйта..., отвезти... розказали (Житомир, 1650 АрхЮЗР 6/I, 566).

Див. ще **ГОРЕЛКОВЫЙ, ГОРЕЛОЧНЫЙ.**

ГОРѢЛЫЙ, ГОРЕЛЫЙ прикм. (обпалений *вогнем*) горілий: горелы(х) гаковъницъ гѣ некоторые шправивъши могѣтъ быти кѣ стрельбе пригожие (1552 ОЖЗ 119); теж сребра и злота горѣлого... описати и зличити не могли (Володимир, 1571 АрхЮЗР 8/IV, 133); Балтrome(и) станицлавови(ч)... ме(л)... меди старое горелое камене(и) по(л) г̄ (Берестя, 1583 Мит.кн. 44 зв.).

◊ **вино горѣлоє** див. **ВИНО**¹.

ГОРѢНЕ, ГОРѢНІЄ с. Горіння: толко што едно олѣю для горѣня лямпъ своихъ въ начиняхъ своихъ..., не просвѣтилися въ добродѣйствѣ своемъ (1603 Пут. 54); Горѣніе. Feguor. Ardor. Flagrantia (1650 ЛК 440).

ГОРѢНОСНЫЙ прикм. 1. Який піднімається вверх: тогда бы свѣтло(с)ть и(х) і теплота, яко с прирже́на горѣноснаа; вса бы са оберноула в'згбръд и на высоту приходіла (Почаїв, 1618 Зерц. 15).

2. У знач. ім. с. р. **горѣносное** — жертвоприношення: Анаѣфора, по Слове(н)скѣ възноше́ніе или горѣносноє, а то єсть власне часть онаа Агнце(м) на(з)вана(а) (Київ, бл. 1619 Аз.В. 266).

ГОРѢНЧАНЕ мн. Жителі села Горінчева: Извѣстно да є(ст), иже сію книгѣ зовемую Мѣнею И(з)браню купили стадо Хво, мешкаючее у повѣ-

тѣ Марамориши, у селѣ Горѣнь[чевѣ],... вшитки Горѣнчане и придали єи та(м)же до цркѣи Горанецькой (1645 Яв.Из. 16).

ГОРѢТИ, ГОРЕТИ, ГОРИТИ дієсл. недок.

1. (*піддаватися дії вогню, знищуватися вогнем*) горіти: яросла(в)ль горіль в'ярмарокъ вѣгорило все мѣсто (1509-1633 Остр.л. 130 зв.); Того всего платѣ выходитъ с тыхъ мешчанъ которые не горели лд копы... грш¹ (1552 ОКр.З. 150); Ано бы лѣпѣй гасити, коли у сусѣда горитъ, нижли коли до твоего даху прийдетъ! (Вильна, 1595 Ун.гр. 147); огонь горитъ ѿ(т)че намъ не зимно (к. XVI ст. Розм. 24 зв.); Чуда то, заправды, суть знаменитыи: слѣпому прозрѣти и паперови въ огни не горѣти (Київ, 1621 Коп. Пал. 1066); Горѣ fragro (Уж. 1645, 66 зв.); видѣль ижъ кглина горѣла а не згорѣла (серед. XVII ст. Хрон. 81); Горю. Ardeo... Flagro (1650 ЛК 440); *Образно*: а вѣм... волалесь лѣпѣй негорачи(м) зостати, ни(ж)бысь на горачю вноутрьной валкы пламенемъ ѿ(т)чизноу мѣль гладѣти (Острог, 1598-1599 Апокр. 2 зв.);

(*спалахувати під час вибуху вулкана*) горіти: та(м) ѿколо гбры // воды горачїи, выпѣщаю(т) и(з) себе кліи кг(д)ы скала горитъ... тотъ огонь ...часо(м) гбри(т) и плыне(т) яко ѿлово (Львів, поч. XVII ст. Крон. 27 зв.-28);

перен. (*перебувати в неклї*) горіти: жа(д)ное помочи южъ намъ с того не боуде(т),... кгды горѣти боудемо (Острог, 1607 Лѣк. 33); Sut tam y lichoie zunki... Wsi horeiut аз po vszy (Яворів, 1619 Гав. 22); сла(д)кїй початокъ грѣха... конецъ бързо гбркїй, в' мбрѣ геенскомъ, котороє горитъ огнемъ сѣрчанымъ (Чернігів, 1646 Перло 5).

2. (*випромінювати світло, світитися*) горіти: он' былъ яко све(ча) котораа гори(т) а свѣтитъ але вы не хотѣли абысте(с) радовали в' ча(с) свѣчена є(т) (1556-1561 ПС 362 зв.); не то(л)ко свѣчѣ мѣ(и), але старá(и)са жѣбы и горѣла (Вильна, 1596 З.Каз. 83 зв.); то(т) же вставилъ в костеле лямпы в какга(н)ца(х) гор(є)т (поч. XVII ст. ЦНБ 476 П/1736, 50 зв.); всѣхъ, мовить, до ласки прїймѣ которыи-са под'дадѣтъ пѣки Походна горѣти бде(т) (Київ, 1625 Коп.Каз. 21); *Образно*: Як' нѣакаа мглістаа мѣць находить, и... ѿтѣнаєть свѣчѣ, котораа оустав-

не горѣла и свѣтила: такъ на тамѣтню свѣтлость покрывка нападаѣтъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 75).

3. *Перен. (пройматися сильним почуттям, пристрасно захоплюватися чим-небудь)* горіти: Радѣйтеса Аггловес... вѣрнии слѣги; огнѣмъ любви Бѣжи горѣщи (Чернігів, 1646 *Перло* 41); Але есѣче и тутъ запаль срогости и тыранѣства пана Шылневого угаситисе не можетъ, лечь, где далей, болшими запалами горѣючи в предсѣвзятых замыслахъ,... до господи протестантисъ и до иньшихъ, гдес оногo зналѣсѣти сподеваль (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 309).

4. *Перен. (відчувати жар)* горіти: Монѣхъ бо вѣмъ едѣнъ, Ісаакъ ѣменемъ. Гды єдного часѣ тѣжкимъ тѣла горѣль запале(н)емъ, бѣгомъ до нѣго пришѣлъ (Київ, 1627 *Тр.* 557).

ГОРѢХЪ ч. (*плід горіхового дерева або ліщини*) горіх. ◊ **горѣхи гризти** — боротися, воювати: такъ же ѣме(р)... па(н) лукашъ жо(л)кевскій // ...шо с козаками горѣхи гри(з) (серед. XVII ст. *ЛЛ* 173-174).

ГОРЯЧЕ, ГОРАЧЕ, ГОРАЧЕ *присл. 1. (дуже тепло)* горяче: а коли оузрѣте, ѣже вѣтръ сполѣдне вѣет, тогды мовѣте, горяче бѣдет (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 78);

пекуче: пото(м) четвѣ(р)ты(и) аньгѣ(л) выли(л) ба(н)ку свою на со(л)ныце и дано ему горяче трати ти люде ѡгнѣ(м) (XVI ст. *КАЗ* 640).

2. *Перен. (пристрасно, із сильним почуттям)* дуже, горяче: ревнѣю: мѣлѣю, горяче мѣлѣю (1627 *ЛБ* 108).

Див. ще ГОРОЧО, ГОРАЧО.

ГОРЯЧИЙ, ГАРАЧИЙ, ГОРАЧИЙ, ГОРАЧЫЙ, ГОРАЧИЙ, ГОРАЧІЙ, ГОРАЧЫЙ *прикм. 1. (який має високу температуру; сильно нагрітий)* горячий: вышоль лоть из содома паль з нѣа оге(н) и каменіе гѣрачѣе и погоубило вѣсе (1556-1561 *ПС* 298); Алѣ и слѣнчноє горѣчѣе кѣло пробнѣми блистаѣтъ (Львѣв, 1591 *Проф.* 65); если хочѣтъ пити, напуѣ его чомъ, тогo чинячи, угля горячѣе спрятуешъ на голову его (XVI ст. *НС* 220); надо мною висит(т) срогѣи гнѣвъ Бѣжій,... подо мною глѣбокій дѣль пѣкла горячого (поч. XVII ст. *Пчела* б); тамъ вода тѣснѣчися кгвѣльтомъ загрѣваѣтса: и схѣдитъ горѣчаа (Почаѣв, 1618 *Зерц.* 13);

пошли ми Серафѣма з' оуглемъ горѣчи(м) поपालити безакѣнѣа мой (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 243); *perfectus*(us) тепли(й) горячи(и) (1642 *ЛС* 307); Нѣкотории звѣзди су(т)ъ студѣнаго прирѣженя а инии горячого (серед. XVII ст. *Луц.* 541); тѣдѣ для пѣхи для того зве(р)женъ з неба ажъ до гарачого пѣкла по(д) землю (Там же, 525);

у *знач. ім. с. р. горячѣе* — горяче: Абѣса познѣло и рѣзнѣ было... горѣчѣе ѡ(т) стѣдѣного, великоє ѡ(т) малѣго (Почаѣв, 1618 *Зерц.* 29 зв. нѣнум.); ѣкѡ и презѣтѣе познавѣешъ сѣлѣ... горѣчого и стѣдѣного (Чернігів, 1646 *Перло* 3).

2. (*який горить*) палаючий: ѣко вода гасит(т) горячій огонь, та(к) ѣлѣмоу(ж)на спротивлѣтса грѣхо(м) (Львѣв, 1585 *УЄ* №5, 233, на полях); вода мѣрскаа... дошѣдши до гранѣць горѣчого мѣста ефѣрѣскаго, водѣнистими ѡблаки чѣнитъ противлѣнѣе и шоумъ страшний (Почаѣв, 1618 *Зерц.* 10); та(м) естѣ єдна // гора с то(и) гори ви(д)но сѣркѣ горячую (серед. XVII ст. *Луц.* 535-536).

3. Гострий, пекучий: амброзієва трава є(ст) горяча и соуха... ѣзвы заживлає(т) (XVI ст. *Травн.* 28); катапусѣева трава собою горяча є(ст) (Там же, 157 зв.).

4. *Перен. Щирый, палкий, пристрасний:* мы всѣ с пи(л)ностю а молитвою горячѣю и слезами оупережаймо до его стоѣ мл(с)ти, абы на(с) рачи(л) заховати ве(д)ла... мл(с)рѣдѣа // своего (к. XVI ст. *УЄ* №31, 99-99 зв.); бѣудемо... мы тѣплѣю горѣчоую вѣрѣ проповѣдати инѣ(м) люде(м) (Чолгани, 1603 *УЄ* №78, 50 зв.); А видячи его такову ю горячую милость святѣйшій патріархъ до церкви божѣй, часто а часто его навѣжалъ (Львѣв, 1605-1606 *Перест.* 27); Послоухаймо... ѣкъ голѣснаа слѣвъ горячи(х) мелѣдѣа або ви(м)ѣонѣа (!) нѣ(с)ъ... вѣсоко(ст) прѣражѣѣтъ (поч. XVII *Проп.р.* 30); ѡповидѣ(л) же при жегнаню ксе(н)дза... для прия(з)ни горячо(и)... ѡбѣца(л) емѣ чам(л)ѣтъ а(н)кѣ(р)ский (Львѣв, 1617 *ЛСБ* 1043, 26 зв.); Если лѣскы дѣа стѣго попросимо ср(д)це(м) горѣчи(м),... абы нашъ розѣмъ щѣплѣй... // гоѣне послѣковати рачѣль (Там же, 247-247 зв.); я сѣ времѣ нѣмѣлоє присмотрѣлъ... чѣсты(м) и горячымъ млтѣвамъ (Київ, 1623 *МИКСВ* 83); И снѣдне постѣпи(т)

на гороу досконалости през... Горачюю любо(в) и приазнь (Київ, 1625 *МКСВ* 131); Што(ж) рече(м) ѿ похва́ла(х) ѿ(т) инши(х)... горáчи(х) еє коха(н)-кѡ(в) ѡной оучинѣныхъ? (Київ, 1634 *МКСВ* 312); маеть на(д) то [ієреї]... Ха..., чере(з) моли(т)вы горачыє просити ѿ ласкѣ имъ (Львів, 1645 *О тайн.* 85); З давны(х) часѡвъ, былѡ горачѡе пожаданѣ поббжны(х) и оувáжныхъ... людей, абы могли были мѣти надкѣ ѿ Артикѣлахъ... Вѣры на́шей Христіанскої (Львів, 1646 *Зобр.* 2 зв.); такъ члѣвкѣ гди студенаго прирѡженя то естъ невѣрни(и)... тотъ много мовить... и рихло повѣдаеть, а хто горячѡго тїи много женъ мають (серед. XVII ст. *Луц.* 541); **горачиї слезы** *див.* **СЛЕЗА.**

5. *Перен.* Бистрий, кмїтливий: Принесли мѡви(т) оумбсло(м) горáчи(м) и проу(д)кы(м) ѿ(т) побожного ср(д)ца, прѣвѣстка панѡу на дѣло, и на бѣдовáна домоу (поч. XVII ст. *Проп.р.* 185 зв.);

запальний: Абѣсмо оуставїчнѣ на пáматї... ѡнїхъ розмышлáючи, горáчими до выполне(н)á приказáній егѡ ѡхѡтными стáвилиса (Київ, 1632 *МКСВ* 271).

♦ **на горячѡї крѣви** — на мїсці злочину: а кгды ѡ то(м) заби(т)ю люде(м)... ѡ(з)намено... ты(х) которыє се впоминали пна Григо(р)я Ко(с)тюшковича абы выда(л) мо(р)дера ѡ(с)тапка слѣгѣ своего на горячѡ(и) крѣви и (с)вежи(м) вчи(н)кѣ слѣха(т) не хоте(л) (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 39); **на горячѡмъ слѣду** — по горячѡму слѣду: тогды село Шепетѡвкá на горячѡмъ слѣду, забравши громаду, привели были тѡе шкоды слѣдѣ до села // Скалина (Кременець, 1594 *АрхїОЗР* 6/1, 242-243); **на горячѡмъ учынку** — (на мїсці злочину) на горячѡму: змежи ты(х) межѡбо(и)цо(в) кгва(л)то(в)нико(в) на ѡно(м) горячѡ(м) вчи(н)кѣ и мѣжѡбо(и)ствѣ некотѡры(х) дво(х)... по(и)мали (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 11 зв.); **фѣбра горячая** *див.* **ФЕБРА.**

ГОРЯЧКА, ГОРАЧКА, ГОРАЧКА *ж.* 1. (*відвищена температура тіла*) горячка, жар: Хс... // ...вшѡблѣ бѡвѣ(м) в' до(м) Сїмоновѣ, тѣщѣ лютѣ фѣброю и горáчкою трапленѣю самы(и) слѡво(м) оуздорѡви(л) (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 308-309); на горá(ч)кѣ..., и(м) бѡлей воды пѣмо, ты(м) бѡлей прагне(н)á собѣ причинáемо (Вільна, 1627 *Дух.б.*

(Передм. I), 6); Издмленїє: ѡшалѣньє, захожѣньє в' гѡловѣ з' горáчки (1627 *ЛБ* 47); вну(т)рности бѣде(т) горячка пекти (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 267); Если телѣсною горáчкою ѡбложѣны бѣдѣчи, во(з)дѣрждѣмоса ѡ(д) пѡкармѣ телѣсногѡ (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 914);

(*хвороба*) горячка: Тогды... наведуѡу на васъ... страхъ, ѡпѣхлїнѣ и горáчкѣ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 749); я з школы занѣ(с) в до(м) хорѡбу горячкѣ: и всѣ хорѣли в домѣ (серед. XVII ст. *ЛЛ* 167).

2. *ч.* Вл. н.: Терешко гѡра(ч)кá (1552 *ОЖЗ* 125); Прокопѣ Гѡря(ч)кá Сотныкѣ... Ма(р)кѡ Гѡря(ч)кá (1649 *РЗВ* 340).

ГОРЯЧѡСТЬ, ГОРАЧѡСТЬ, ГОРАЧѡСТЬ, ГОРАЧѢСТЬ, ГОРАЧѡСТЬ *ж.* 1. Спѣка, жара: ти послѣ(д)нїи єдиноу годїноу толѣко робїли и ров'ны и(х) єси на(м) оучинїлѣ понєсьши(м) тагѡтоу днѣ и гѡрачѣсть (1556-1561 *ПЄ* 86 зв.); коли быває(т) горячѡ(ст), вода се ставає(т) якъ лю(д) зи(м)ная (1582 *Кр.Стр.* 26 зв.); не буду(т) вжє... прагнути ани на ни(х) со(л)нцѣ вѡдари(т) ани жа(д)на гѡрачѡсть, бѡ барано(в)... буде(т) па(с)ти и буде(т) и(х) провадити до живы(х) же-ре(л) во(д) (XVI ст. *КАЗ* 616); сѣтворїте(л) зїмны(м) страна(м)... свои ѡсобно да(л) звѣрата, которїи гѡрачѡ(сти) стрѣпѣти не мѡгоу(т) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 27); жебѣмъ сонѣ з'дѡлалѣ цѣлѣ два(д)цать днѣй и нѡчѣй... не вхѡдїлѣмъ по(д) покрїте, в'дѣнь ѡ(д) гѡрачѡсти палаючи, а в'нѡчи ѡ(д) стѣдени дрижачи (Вільна, 1627 *Дух.б.* 4 зв.); естъ велика(я) гѡрачѡсть ѡ(т) сло(н)ца (серед. XVII ст. *Луц.* 532).

2. (*сильне тепло, що виділяється або йде від чого-небудь нагрітого, розжареного*) жар: Потѣче(т) рѣка ѡгннѣнаа ѡ(т) вѡстѡка каменїє,... и всакѡ живѡ(т)но ѡ(т) гѡрачѡсти... ѡгна того якѡ вѡскѣ растáетса (XVI ст. *УЄ* №29519, 12); єсли трафїтѣ водѣ прѡходѣ, блїзко воул'кана... тогѡда загрѣваєтса водá, и з горáчѣстю вхѡдїтѣ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 13); в' тѡї часѣ слнцѣ стáне палїти горáчѣстю своєю (Чернїгів, 1646 *Перло* 140 зв.); о то(и) зе(м)лѣ и гѡрачѡ(с)ти нѣхто не може повѣдѣти которая естъ в пеклѣ (серед. XVII ст. *Луц.* 526);

сильный заряд тепла: агротипи маю(т) великю горячость и жь гди // сходя(т)ся в едно мѣсце то сами ся попадаю(т) (серед. XVII ст. Луц. 531-532).

3. Горячка: не палить горячестъ тѣль (Острог, 1607 Лѣк. 44).

4. *Перен.* Щирість, палкість, пристрасність: люди таковыя были которые и Господа Бога зъ горячостью миловали (Вільна, 1597 РИБ XIX, 186); распалѣмо и огѣнь сердѣчною горѣчести нашею до бѣга (Дермань, 1604 Охт. 13); великаа озаблост) станѣ ншего, о(т)хилаемоса о(т) горѣчости прикладо(в) сты(х) о(т)цѣ, идѣчи за ма(р)ностами лѣкоме свѣта сего (Київ, 1623 Мог.Кн. 23); Прагнѣ зъ горѣчостью тамъ завше почивати (Львів, 1631 Волк. 22 зв.); два волы забивши, а мѣса ихъ... оуваривши, и людъ ними почестовавши горѣчость охѣты своеѣ оказалъ (Київ, 1637 УЄ Кал. 553); з такою горѣчостю писма стго читана(м), млтва(м) и рѣкодѣлемъ, вѣ днѣ и вночи заба(в)лѣлиса (серед. XVII ст. Кас. 12 зв.).

Див. ще ГОРАЧНОСТЬ.

ГОРЯЧЪ ч. Спекса, жара: *діал.* горяч: такъ зайсте, часты(м) и веліки(м) горячо(м) высвшеная земля, пісковы подобная (Манява, 1619 Прив.Феод. 287 зв.).

ГОРАЧЕ *див. ГОРЯЧЕ.*

ГОРАЧЕЙ, ГОРАЧЕЙ *присл. в. ст., перен.* Палкіше, сильніше: Бо неріхлю берѣчі(и), для о(д)кладѣ и до(л)гого ожиданѣа Бжего, бѣлей запалѣетъса, и горѣчей нб(с)ныхъ дѣбрь пожадѣтъ (Вільна, 1627 Дух.б. 277);

(з бѣльшим натхненням) натхненніше: нѣваа и примѣшаючаа оказыва се оуродѣла наѣки мои оновити: и в нихъ горѣчей и стѣслей, працювати (Єв'є або Вільна, п. 1616 *Прич.отех.* 7).

ГОРАЧЕСТЬ *див. ГОРЯЧОСТЬ.*

ГОРАЧИЙ *див. ГОРЯЧИЙ.*

ГОРАЧИЙ *див. ГОРЯЧИЙ.*

ГОРАЧКА *див. ГОРЯЧКА.*

ГОРАЧО *присл.* Те саме, що **горяче** у 2 знач.: Чого кождый Православный цѣлымъ ср(д)цемъ пожадати, и горѣчю прагнѣти маѣтъ (Вільна, 1620 *См.Каз.* 24 зв.); И инде тотъ же оучитель чиначи пространное о то(м) каза(н)е, мѣжи йными горѣчо

напоминаѣтъ, жебѣсмо оумѣрлымъ помѣчь... и офѣры давали (Київ, 1625 *Кон.Ом.* 152).

Див. ще ГОРОЧО.

ГОРАЧОСТЬ *див. ГОРЯЧОСТЬ.*

ГОРАЧШИЙ, ГОРАЧШИЙ *прикм. в. ст.,*

перен. Щиріший, палкіший, пристрасніший: и то есть чѣмъ перевышшають тѣхъ которые не оупали, и жь горѣчшоую мають сердѣчноую хѣтъ (Острог, 1607 Лѣк. 75); О(т)кдль кѣ способле(н)ю се до нашихъ оборѣнь: и правды в самой рѣчи Венѣцкой выроздмѣнью: новой и гора(ч)шой наѣки, нѣвые сѣтъ мне даны оказые (Єв'є або Вільна, п.1616 *Прич.отех.* 7); Чи(м) барѣйшіи его околѣ насъ прѣмысль и горѣчшюу мѣлѣсть на(м) роздѣмѣти годѣтъса (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 255); По нѣмъ Михайл'...а зась теофиль... тогѣжъ образѣборскогоу шалѣнства еще горѣчшими наслѣдѣвцами были (Київ, 1637 УЄ Кал. 77); ты(м) гора(ч)ши(м) околѣ дѣхо(в)ного постѣпкѣ... з щирѣстю ср(д)ца покаже(т)са, имъ боуде(т) // набожнѣ(и)ши(м) до послѣдше(н)ства и до робѣты (серед. XVII ст. Кас. 8 зв.).

ГОРАЩИЙ, ГОРАЩИЙ *діеприкм. у знач.*

*прикм. (цсл. горащии) палаючий: гѣмонь... повелѣ(л) свечами огными горащими жечи тѣло ее по ребромъ (1489 Чет. 65); вѣдѣли на цркви замковой на каждои бѣнѣ по три свѣщи горащии (1509-1633 Остр.л. 132); Пѣсмъ хѣта потрѣбныхъ, ясневелѣмѣжный... пнѣ, горящымъ огнѣмъ людѣской прѣтивности мнѣго быти пожѣртыхъ,... мыслилемъ о томъ, якобѣмъ о(т) такогѣ огна обварѣвати бѣль мѣль (Острог, 1598-1599 Апокр. 2); мене самѣго на остѣтокъ обѣचितъ, яки(и) есте(м) з натоуры, ю(ж) не в коупинѣ горѣще(и)... але лице(м) вѣ лице, и вѣ вла(с)ной натоурѣ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 233 зв.); ідоложѣрцемъ, и всѣмъ лжѣивымъ,... горѣщемъ огнѣмъ и жѣпеломъ... есть смѣртъ вѣбраа (Вільна, 1620 *См.Каз.* 13 зв.).*

ГОСАННА *див. ОСАННА.*

ГОСПОДА ж. 1. (*домашне житло, домѣвка*)

господа: слѣги, або приатели ее,... // ...приехавши на господѣ княза Дмитровѣ,... брони емѣ в рѣках...немаючѣмъ, до смѣрти забили (Вільна, 1558 AS 212-213); всѣ мѣщане... прише(д)ши до го(с)поды наше(и)... зрѣчницами... моего... слугу... бѣ(з)ви(н)-

не... збили (Володимир, 1567 ЦДІАК 28, 1, 2, 29); Т́ые(ж) посл́ове... до митрополита... ѣздили, кот́орого и в' господѣ его и в' цркви... знайти не могли (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 12); каза(л) мя слуга(м) свои(м) з бра(т)ско(г) дому вывѣ(д)ши до себе приве(с)ти, и поставити в господѣ пре(д) лице(м) свои(м) (Гологори, XVI ст. *ЛНБ* 4, 1136, 1 зв.); а господа моа далеко зтондѣ есть (к. XVI ст. *Розм.* 52); та(м)же в осовьца(х) в го(с)поде Панѣ бгѣ дѣха своего одѣда(л) (Київ, 1632 *ЛНБ* 5, II 4060, 3 зв.); тамъ же вы тых подданных,... до господа своео, додому,... запровадивши... обухами били (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 465); *Образно*: Не тамо дом божій, где злѣбом госпѣда, и не любить Христос, где мерзости згода (к. XVI ст. *Укр.п.* 77).

2. (*двір та господарські будівлі*) господарство: тополи купували дей в госпѣде у челоуѣка твоео милости у Хвалця Полуляховича (Луцьк, 1554 *ВИАС* I, 10); Тежъ вста(в)уемъ хто бы на чи(и) до(м) або на госпѣду кгва(л)то(м) наеха(л) або нашо(л), а то(т) господарѣ домовы(и)... кгва(л)товника... заби(л)... маеть сѣседо(м) околичнымъ обволати (1566 *ВЛС* 89); и за пристойнѣйшю то рѣчь почитали і нїжъ гдѣ бы его албо по домѣхъ албо госпѣдахъ чюжи(х) шѣкати мѣли (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 86 зв.); Кгды... еха(л) пнѣ вилиго(р)ски(и) чере(з) ме(с)то лѣба(р)то(в) та(м) же до (г)спѣди и до домѣ мещанина люба(р)то(в)ско(г)... 8(с)тѣпи(л) (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 22 зв.); панове Трыпо(л)сцы... хотечы прѣте(с)туючого страхо(м)... нако(р)ми(т), го(с)поду е(г)[о] вколо ѡ(с)жочи(в)ши, словы у(с)чыпливыми... челя(д) его де(с)пѣ(к)това(т) почели (Житомир, 1649 *ДМВН* 180).

3. (*тимчасовий нічліг*) заїжджий двір: бо-м нигде ся у мѣсти у госпѣде не станови(л) (Луцьк, 1572 *АрхЮЗР* 8/III, 267); мусили то купити, что въ макеліи продано, по нашему въ гостинномъ дому, въ госпѣде (Супральський монастир, 1580 *Пис.пр.лют.* 166); Спытаймыса тѣ кого ѡ доброй господѣ того мѣста (к. XVI ст. *Розм.* 38); приехавши до госпѣды до Обухова, и абы посланьца за нимъ по(з)ваная сторона зара(з) слала, домавяльсе (Київщина, 1639 *ККПС* 289);

наймане житло, мѣсце нічлігу: кот́орого [сан'кгѣшка] марци(н) з'боровскіи догони(л) в чеха(х) и на господѣ раниль неоубраного (1509-1633 *Остр.л.* 126 зв.); А за увязанье и займованье господѣ... вышло того всего 13 копѣ и 40 грошей и 4 гроши (1521 *АЛРГ* 172); посторо(н)нїи дѣти всакого станѣ живѣчи 8 господа(х), пре(д) госпѣдаре(м) своимъ, наѣку тую... прочитати пови(н)ни з вѣкладо(м) (Львів, 1587 *ЛСБ* 87, 4 зв.); ѡвѣ(с) актѣ то(г) вѣсѣля... прѣтрвали до годинѣ пяти... вночь кгды вси гости господѣ своихъ собе ѡ(д) пана го(с)пѣдара назначоныхъ ро(з)ежджалисе (Київ, 1632 *ЛНБ* 5, II 4060, 2 зв.); **госпѣдою стати, стати госпѣдою** — тимчасово замешкати: И трафило ми ся, в дорозе едучи, госпѣдою ста(ти)... в пана... щениевско(г)[о] в дому его (1584 *АЖМУ* 97); приехал до дому моего свещеникѣ Николскїи..., и сталѣ госпѣдою в дому моемъ (Житомир, 1586 *АрхЮЗР* 1/VI, 78); **стояти госпѣдою** — тимчасово замешкувати: Та(м) же... виде(л) е(с)ми... где стоя(л) са(м) па(н) Си(н)гае(в)ски(и) го(с)пѣдою зна(т) изба свежо зъ гако(в)ни(ц) стреляна (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 6).

4. *Перен.* В'язница: тамъ же приведеши, муки розмаитые, ведле воли своеи, чинили, збили, зморѣдовали, и до госпѣды, и до везеня сажали (Луцьк, 1590 *АрхЮЗР* 1/I, 274).

ГОСПѣДАРЕЦЪ, ГОСПѣДАРЕЦЪ ч. Те саме, що **госпѣдарѣ** у 1 знач.: Кириакѣ: Госпѣдскїи, ма(к): Госпѣдарѣцѣ (1627 *ЛБ* 216); Члоуѣк' нѣкѣоторый бѣлѣ Госпѣдарѣцѣ, кот́орый насадиль винницѣ,... и в'копаль в' ней прѣсѣ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 485).

Див. ще **ГОСПѣДАРЪНИКЪ**.

ГОСПѣДАРИНИ ж. (*цсл.* госпѣдарини) те саме, що **госпѣдариня** у 1 знач.: Милостиваа, нааснейшаа госпѣдарини, кнѣгини (Степань, 1544 *АS* IV, 412).

ГОСПѣДАРИНЯ, ГОСПѣДАРИНА, ГОСПѣДАРИНА, ГОСПѣДАРЫНЯ ж. 1. (*дружина короля, воеводи*) володарка: Нижли естли бы мѣла волю королева... за тое имене тѣи пѣнязи... намѣ отложити и коли колвек... госпѣдарини нашео на то воля будет пѣнязи намѣ отдати (Шумбар, 1538 *АрхЮЗР* 8/III, 12); зъ госпѣдарынею маеть са

слѣга и подданный ѿ кождой справѣ певными Слова и причинами ѿбыходити (Краків, 1538 AS IV, 164); ча(ст) тоє половицы име(н)я своего... продалъ есми па(н)у жда(н)у демеховичѣ дворанинѣ г(с)дрини нашо(и)... намѣстнику ровѣ(н)скомѣ (Красне, 1542 *Арх.Р.* фотокоп. 67); Єлизафта (!) Могилина воеводина и го(с)подарина з божен ла(с)ки земли мо(л)да(в)скои (Ясси, 1510 *ЛСБ* 429, 1).

2. (достойника) дружина, жінка: корол Єго Милост... дал тоє имѣне... господарини моеї, кнагини Семенової (Острог, 1516 AS III, 138); Што са дотычет ѿпеки, напрод господарини и матѣхне моеї милої... и дѣткамъ..., то все порѣчаю въ ѿпекѣ напрод Панѣ Богѣ, а потомъ... велможнымъ паномъ (Рожанка, 1571 AS VII, 396).

3. Мати Божа: А Прч(с)таа господарина въ Виѿаніи была, и не вѣдала того то(л)ко ср(д)це еи то чоуло (XVI ст. *УС Трост.* 68).

Див. ще ГОСПОДАРИНИ.

ГОСПОДАРНЬЙ, ГОСПОДАРЪНЬЙ, ГОСПОДАРНЬЙ *прикм.* Господарний, хазяйновитий: кождый книж'никъ наоученыи цр(с)твію нѣсномоу подобень естъ чл̄кови господарномуу которыи выноси(т) ѿ(т) схована своего // новаа и ветхаа (1556-1561 *ПЄ* 64 зв.-65); Подобно е(ст) цр(с)тво нѣ(с)ноє чл̄кови господарномуу (Там же, 85 зв.); чл̄къ нѣкоторій бы(л) баръзо до(мо)ви(т) або го(с)подаръный, которіи насади(л) виногра(д) (к. XVI ст. *УС* №31, 163 зв.); Стройтелный: Господаръный: справный, порадный (1627 *ЛБ* 123).

ГОСПОДАРОВАТИ *дієсл. недок. (робити щонебудь за власним розсудом)* господарювати: всаженьемъ арона на господарство волѣское, великіє долгы втагну(л) былъ на волѣхы, котѣрыє бы ихъ зніщити былии моуѣли, бы былъ и(м) бѣлше аро(н) господарова(л) (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 89 зв.); Господарюю. *Administro rem familiarum* (1650 *ЛК* 440).

ГОСПОДАРОВНА *ж.* Дочка правителя, господаря: Жикгимонтъ третій... на... господаровне волоской... декретомъ... нашимъ... // ...тую баницію... обволаля (Варшава, 1618 *ЧИОНЛХІV*-3, 115-116).

ГОСПОДАРСКИЙ, ГОСПОДАРСКІЙ, ГОСПОДАРСКИЙ, ГОСПОДАРСКИЙ, ГОСПОДАРСКИЙ, ОСПОДАРСКИЙ, ОСПОДАРСКИЙ *прикм. 1. (який належить господареві, верховному правителеві або стосується його)*

господарський, королівський: которыи храборъ добрая дѣла багатырьскаа вдѣлає(т) на ѿподарско(м) дворѣ (1489 *Чет.* 39); я есми подлѣг г<о>с<по>д<а>рського приказана кн<а>зю Василю на тоє имѣнье... ѿвазана дал (Кременецъ, 1505 AS I, 131); господарь мой, князь Константин... дал тоє имѣне... слѣзѣ своемѣ съ своей ласки господарское (Острог, 1516 AS III, 138); князь Андрей... Кошерский... до того имени господарского приехал (Чернче Городок, 1543 AS IV, 353); ѿложили были есмо гнѣвъ и неласкѣ нашѣ господарскѣю на пана Ивана... Сопѣгѣ (Берестя, 1544 AS IV, 408); Палаць г(с)дрьски(и) в стене на по(д)клетехъ новозбѣдованъ // с протесѣа сосѣнового (1552 *ОВол.З.* 194-194 зв.); Порохѣ гаковни(ч)ного што недавно съ скарбѣ г(с)дрьского прислано д̄ боче(ч)ки (1552 *ОЧерк.З.* 6); И доводачи князь Романъ того припорѣчена..., положиль передъ Єго... Милостію выпись съ книгъ врьдѣ замкѣ Господарского (Петрків, 1564 AS VI, 248); Те(ж) хто бы на дворе нашо(м) г(с)дрско(м) што ѿкра(л)... має(т) кара(н) быти (1566 *ВЛС* 107 зв.); которы(и) листь на врьде г(с)дрскомъ луцкомъ ставши ѿчевисто мы до книгъ... кгрѣдскихъ вы(з)нали (Гоща, 1571 *ЛНБ* 103, 15/Іс, 1855, 23 зв.); Прото пилне прошѣ абы... въ кождого врьдѣ Єго Милости господарского, дла записана въ книги,... за целый, а ненарѣшонный тестаментъ приймаванъ былъ (1577 AS VI, 85); поехала-(м)... была до за(м)ку г(с)дрьско(г){о} (Житомир, 1583 *АЖМУ* 45); Миса самосрибная з фѣкгурами пра(з)нико(в) бѣи и ге(р)бѣ го(с)пода(р)ски(и) (Львѣв, 1637 *Інв.Усп.* 20 зв.); За тымъ звькло(и) ласце и любви м(л): ваши(х) Пи(л)нося врьчаю з Монастыра Господа(р)ского Я(с)ского (Ясси, 1642 *ЛСБ* 557); Господарскій, *Familianis* (1650 *ЛК* 440); **листь господарский див. ЛИСТЬ²;**

(який виконується для господаря, верховного правителя) господарський, королівський: тьи селища и дѣтем еє держати и службу господарь-

скую с них // служити (Вінниця, 1508 *АрхЮЗР* 8/IV, 176-177); в недостаткѣ моем зашла мене слѣжба господарская (Острог, 1537 *АС IV*, 72); Села с которыхъ выживало слѣгъ паньцерьныхъ на слѣжбѣ г(с)дрѣскою (1552 *ОКЗ* 46 зв.); кнѣзь а(н)дре(и) миха(и)лови(ч) ку(р)пски(и)... са(м) с по(ч)томъ немалымъ кѣ служ(ж)бе нашо(и) г(с)дрско(и) земско(и)... противъ неприятеля нашого моско(в)ского вбо(р)зде вые(ж)дчае(т) (Вильна, 1579 *ЖКК I*, 180).

2. (пов'язаний з діяльністю господаря) господарський, хазайський: Смотрѣніе: смотрѣнье, // гла(д)жѣнье,... господарство, споражѣнье господарское. албо шафарство, и роздѣленье (1627 *ЛБ* 117-118); Строеніе: Раджѣ(н)е. Домоправленіе,... домовбе оуслѣгова(н)е, дбмомъ опѣка(н)еса, оурадъ господарскій (Там же, 122).

3. (підлеглий господареві, верховному правителеві) господарський, королівський: Я, Юхно Семенович Кошка, земинин господарский повѣту Бряславского (Стрижовець, 1508 *АрхЮЗР* 8/IV, 177); Мы сѣди и еднаки полюбовны: Иван Богданович Сопѣга... маршалок ѡсподарский, а Мартин Тѣрѣ, секретар пана воеводы Виленского (Краків, бл. 1531 *АС III*, 390); если з места або з волости по(и)де(ть) по(д)данаа // г(с)дрѣскаа за люде(и) кна(з)ски(х)... ві гроше(и) (1552 *ОЖЗ* 123 зв.-124); Писала и присылала... до мене... зе(м)янка г(с)дрѣская земли Кие(в)ское... служебника своего, жалуючи... на землянина господа(р)ского... Богдана Стрыбыла (Житомир, 1583 *АЖМУ* 66); па(н) сѣдя... доводечи старода(в)ны(х) грани(ц)... показа(л)... ли(ст) комиса(р)ски(и) граничны(и) зошло(г) пна петра загоро(в)ско(г) ма(р)ша(л)ка г(с)дрѣско(г) (Луцьк, 1607 *ЛНБ* 5, II 4052, 15 зв.); на привѣтѣ п(н) фео(д)ра кама(р)ша го(с)пода(р)ского во лво(ве) братіа кѡ(ш)тѣ учыни(ли) зло(т) б и з (Львів, 1628 *ЛСБ* 1051, 5).

ГОСПОДАРСТВО, ГОСПОДАРЪСТВО, ГОСПОДАРСТВО, ГОСЪПОДАРСТВО, ГОСПОДАРСТВО с. 1. (рухоме й нерухоме майно) господарство: па(н) я(н) виту(н)ски(и) сыплючи ста(в) на(к)лад(д) нашео гдрѣ(с)ство (!) прибавла-

ючи дво (и)ме(н)ю нашо(м) (Київ, 1571 *ПИ №15*); Прошѣ ты, коло господарства моего пилнуй дѣже! (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 18); по наступеню трѣвогъ... // ...поводове вси речи и господарства свое, так же тежъ быдла, стада,... ово зѣгола вѣсе господарство въ тих маетьностяхъ... зоставѣши, до места Олыки оддохати мусели (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 421-422); которы то месчане... госьподарство домовое: лъны конопѣли и города позасеваные,... побрала и на свой пожиток обернули (Там же, 453).

2. Держава, земля, володіння: Мигаль воевода шѣлтанскій наѣхавши на господарство волоское, выгналь еремѣа (1509-1633 *Остр.л.* 127 зв.); не бойся, Аде, пане мой милій!... Еще я в господарствѣ твоємъ не ѡспалый (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 20); ѡ чо(м) ѡсобная ѡ то на не(г) протѣ(с)таця бы(т) мае(т) и ро(з)ные и(н)шые шкоды в го(с)пода(р)стве починеными (Київ, 1643 *ЛНБ* 5, II 4064, 131 зв.); Такъже ѡ Александрѣ великомъ ѡ Римски(х) ѡ Еллінски(х)... црѣхъ ѡ Россійски(х) и ѡ литовски(х) Г(с)пдрства(х) (серед. XVII ст. *Хрон.* 1); Божиєю милостию великого госьподара... великого князя Алексія... всея рѣсии самодержъци и многи(х) господарствѣ господара (Переяслав, 1650 *ЦДАДА* 124, 3, 38);

(керівництво державою) панування: кнѣзь вышневецкій з таростою (!) каменецк(и)м)... в земли волбской, тѣрковъ и татаръ... поразіли и сна еремѣина на господарство волоское всадили (1509-1633 *Остр.л.* 128); всажѣнемъ арона на господарство волоское великіе долги втагну(л) былъ на волѡхы (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 89 зв.).

3. Господарювання, ведення господарства: Въ дворцахъ, направа, порадокъ, ѡпатрность ѡколо вѣсего и господарство пожиточное маеть быти делано (1577 *АС VI*, 84); ты хаме ѡри ро(л)ю, и и(н)ши(м) го(с)подарство(м) и реме(с)ло(м) при(с)то(и)не по(т)ребы ѡ(т)правѣ(и), якъ мѣжикъ (1582 *Кр.Стр.* 21 зв.); радиль емѣ ѡць абы... са ѡжениль, и господарством са бавиль (XVI ст. *УЄ* №29519, 270); Абовѣмъ болшей его тягнетъ старане о жонѣ, о дѣтехъ, о господарствѣ дому своего, анижли о церкви божей (1603 *Пит.* 84); Смотрѣніе: смотрѣнье, // гла(д)жѣнье,... догледа(н)е,

господарство (1627 ЛБ 117-118); Всѣ которыѣ пчолѣ работности и господарствѣ... подобными себе чинатъ... рѣчи соло(д)кѣи и пожитечныѣ збираютъ (Київ, 1637 УЄ Кал. 398); *Образно*: Кгды(ж) гѣ бгѣ... почина(л) господа(р)ство свое і яко прайый ѿ(т)цѣ чела(д)ный, на початкоу сътвори(л) нбо и землю (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 2 зв.).

Див. ще ГОСУДАРСТВО.

ГОСПОДАРИКЪ ч. (*титул верховного правителя*) володар, господар: Петрашко(ви) го(с)пода(р)чико(ви) воло(с)комѣ... апосто(л) третръ (!) дрѣкѣ старо(г) ива(н) мо(с)китина (!), продаемъ за зло(т) 22 (Львів, 1626 ЛСБ 1049, 6 зв.).

Див. ще ГОСПОДАРЬ.

ГОСПОДАРЬ, ГОСПОДАРЬ, ГОСПОДАРЬ, ГОСЪПОДАРЬ, КГОСПОДАРЬ, ОСПОДАРЬ, ОСПОДАРЬ ч. 1. (*власник дому, господарства; землевласник*) господар, хазяїн, власник, пан: чудо страшное холопъ ѿсподара продае(т) (1489 *Чет.* 319); Кравцьовъ в месте г(с)дре(и) домовыхъ ѣ коморъниковъ к̄ (1552 *ОВол.З.* 200 зв.); егда пришель вечеръ рекль господарь винограда // к' пристав'никуо своему призови работ'никовъ. и заплаті имь (1556-1561 *ПС* 86-86 зв.); посторо(н)ни дѣти всакого станѣ живѣчи ѣ господа(х), пре(д) господаре(м) своимъ, надку тую што в школѣ ѣчили, прочитати пови(н)ни з выкладо(м) (Львів, 1587 *ЛСБ* 87, 4 зв.); а якобы в пѣсты(и) до(м) вшоль где кгосподаря не ма(ш) чинить што хочеть (Острог, 1587 *См.Кл.* 6 зв.); добре се на(м) дѣе(т) пане Господарѣ дякѣмъ тобѣ (к. XVI ст. *Розм.* 42 зв.); то(т) господа(р) не далъ пѣназа... ты(л)к(о) тѣи котѣри оу вин'ници панско(и) работали (поч. XVII ст. *Проп.р.* 214 зв.); Бѣда томѣ домѣ. Где Господарь клѣмца (Вильна, 1620 *Лям.К.* 24); Господарь, въ дому своемъ беспечне будучи, въ томъ же покою подпильный уснулъ (Київ, 1621 *Кон.Пал.* 1061); Господинъ: Панъ, господарь (1627 *ЛБ* 27); Часъ тѣды естъ весолый, скѣро нива, гѣине Зродивши: господа(р)а вѣспокобитъ пристѣине (Луцьк, 1628 *Андр.Лям.* 18); Бѣль еди(н) члѣкъ господарь котѣри насади(л) ви(н)ницѣ (1645 *УЄ* №32, 122); мы ннѣ на томъ свѣтѣ живѣмъ, ты(л)ко яко оу корчмѣ, а господарь в' той корчмѣ гнѣвливыи (Чернігів, 1646 *Перло* 128 зв.);

потом и самъ тотъ господар Ребъчей меноваль, же и оного бито (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 478); *У порівн.*: в' главѣ еї... мова естъ ѿ семи аггла(х) яко господа(р)а(х) або економа(х) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 285 зв.).

2. (*глава сім'ї*) господар: А невдѣчнаа и слѣпаа жена! що почрѣпаала, да(ст) господарѣ своему, котѣри ей чоужолѣжницю ховаль, а х(с)тѣ грѣсти вѣды не хоче(т) дати (поч. XVII ст. *Проп.р.* 186); При се(м) ѿзна(и)мѣю вм(с) и(ж) ей м(л) дѣмно споле(ч)не з господаре(м) свои(м) ѿ(т)правила мя и(з) я(с) до чарнове(ц) (Снятин, 1607 *ЛСБ* 418).

3. (*титул верховных правителей, вищих духовных осіб*) правитель, володар, господар: Приказанемъ г<о>с<п>од<а>ра нашего короля его м<и>л<о>сти полского и великого кн<а>за Александра литовского (Кошир, 1502 *AS* I, 147); мл(с)тѣю бжѣію, мы стефа(н) воево(да), г(с)п(д)ръ земли молдавской, знаменито чини(м) ис си(м) листѣ(м) наши(м) (Бадевци, 1503 *Cost.S.* 255); а он мает с того имѣнья господарю его милости послужити (Винница, 1504 *АрхЮЗР* 8/IV, 173); Кнѣзь корѣцкѣи до волѣхъ вшѣдши стѣфана домшича на то(т) часъ господа(р)а выгналь (1509-1633 *Остр.л.* 129); А по нашем животѣ, кто бѣдет господарь нашеи земли..., тот бы им не порѣшил // нашего дааніа и потврѣженіа (Хуші, 1528 *МЭФ* 40-41); Господарю нашему милостивому, преосвященному архіепископу киръ Селивестру (Київ, 1556-1568 *АЮЗР* I, 300); А такъ мы господарь... выроком нашим то есмо знашли, абы в той справе достаточнейшее выведане зъ стороны наше ѣчинено было (Вильна, 1565 *AS* VI, 278); Ино, милостивый господарю, новая и неслыханая речъ овечки на пастыря жалуются (Львів, 1605-1606 *Перест.* 41); Господа(р) Его м(л) написа(л) вм(с)тѣ... же посылает(т) ва(м) гро(ш) то в ли(с)тѣ, але воро(к) пороже(н) (Стратин, 1607 *ЛСБ* 418); зычили быхмо собѣ самодержца господаря тако(го) в свое(и) земли яко Ваша ца(р)ская велможно(ст) (Черкаси, 1648 *ВУР* фотокоп. 12); црковъ... во Львовѣ ѿспода(р)а волоскѣи збѣдоваль (серед. XVII ст. *ЛЛ* 177); Наясънѣ(и)шого великого гѣсподара Яна Казимера божию

милостию короля польского и великого князя литовского... здравия зычимъ (Переяслав, 1650 ЦДАДА 124, 3, 38).

4. Господь Бог: пришолъ самъ ѡсподаръ х(с)ъ нба и земли (1489 Чет. 263 зв.).

Див. ще **ГОСПОДАРЕЦЬ, ГОСПОДАРЧИКЪ, ГОСПОДАРЪНИКЪ, ГОСУДАРЬ.**

ГОСПОДАРЪНИКЪ ч. Те саме, що **господарь** у 1 знач.: а при томъ были деся(т)ники го(с)подаръники... кие(в)ские па(н) я(н) липовъка а пнѣ микъла(ш) (Київ, 1615 ЦНБ II 23261, 2).

Див. ще **ГОСПОДАРЕЦЬ.**

ГОСПОДАРЫНЯ *див.* **ГОСПОДАРИНЯ.**

ГОСПОДАРЬ *див.* **ГОСПОДАРЬ.**

ГОСПОДАРЬСКИЙ *див.* **ГОСПОДАРСКИЙ.**

ГОСПОДЕНЬ *див.* **ГОСПОДНИЙ.**

ГОСПОДЕНЬ *див.* **ГОСПОДНИЙ.**

ГОСПОДИНЬ, ГОСПОДИНЬ, ГОСПОДЫНЬ, ГОСПОДЫНЬ, ОСПОДИНЬ ч. (*цсл.* **господинь**)

1. Господар, хазяїн, пан: Приказанемъ господина нашего, княза... Острозкого (Святе озеро, 1509 AS III, 68); Я тоє имѣнье продал на вѣчность господынѣ нашомѣ старшомѣ князю Костентинѣ... за петдесат коп грошей Литовское монеты (Острог, 1523 AS III, 253); А при томъ были и того добре звѣдомѣ люди добрыи: Господынѣ и дада наш старший, староста креманецкий, пан Якуб Михайлович (Торговица, 1527 AS III, 305); змилова(в) же са г(с)днѣ на(д) слоугою ты(м) поустиль его и долгъ ѡ(т)поустиль емоу (1556-1561 ПЄ 81 зв.); чомоу господинѣ мбй плаче(т) (Острог, 1607 Лѣк. 3); Господиновѣ ѡ(т) погребѣ крама(р)ки бабы, и ѡ(т) хлопца, гроше(й) д̄ (Львів, 1607-1645 РДВ 10); Панъ, а(б) Господи(н) (1627 ЛБ216); herus господи(н) (1642 ЛС 217); Господинѣ дому. Hostes. Pater familias (1650 ЛК 440);

(*ввічлива форма звертання*) пан: Велможный княже, господине и брате мой милый, кѣ мнѣ ласкаве сприязливый (Вільна, 1543 AS IV, 372); И просили его рекоучи стан тоу с нами господине бо южъ коу вечероу есть и днѣ са южъ склѣнили (1556-1561 ПЄ 333); ѡзнали гднѣ ласкавию чителнику наве(т) и вра(ж)дѣ лати(н)никовъ, которую мають здавна на на(с) (поч. XVII ст. ЦНБ 476 П/1736, 52);

И штѣжъ зайсте на(д)то бѣдетъ безбожнѣйше, ѡ Господинѣ Феодѣре (Київ, 1619 Гр.Сл. 240).

2. (*титул вищихъ свѣтскихъ и духовныхъ достойныхъ*) пан: А при томъ были господинѣ нашѣ отец и владыка луцкый Кириль,... а панѣ Петрушко Мушатичъ (Луцк, 1505 АрхЮЗР 8/IV, 227); продали есмо въ Бозѣ господину отцу митрополиту кievскому... наши власныи отчизныи и дѣдичныи люди даньники (Новгородок, 1518 АЮЗР I, 58); Я князь Василей Михайлович Сенкгѣшковича... Мѣл есми змовѣ з господином и братом моим (Вильна, 1522 AS III, 231); Вашѣ Милость за то господина моего проше, абы ми Ваша Милость тоє закопище заробит дозволити рачиль до делѣ (Мстиславль, 1553 AS VI, 134); Ѡсценномѣ и въ стѣмъ дѣсѣ възлюбленомѣ г(с)днѣ георгію археп(с)кпѣ землѣ мо(л)давскои (Львів, 1590 ЛСБ 146); Вѣзѣрднѣкъ цнѣтъ Превелѣбногѣ в̄ Бзѣ Его Милости, Г(с)дна Ѡ(т)ца Елисея Плетенецкого, Архимандрита Киевского (Київ, 1618 Вѣзер. 14); З̄ сего а тебе Г(с)дна моего и Ѡ(т)ца в̄ дѣхѣ моѣмъ витаяю (Вильна, 1620 См.Каз. 8); жадали ѡт нас Гдинове ѡтцеве Монастира общежите(л)ного Густинского... надане за отпущеніе грѣхов свои(х) немало кгрунту для выхован̄а мешкаючихъ (Чигирин, 1648 ЦДИАК 203, 1, 4, 1).

ГОСПОДИНЯ, ГОСПОДЫНЯ, ГОСПОДЫНА

ж. 1. Господиня, хазяйка: materfamilias, го(с)подиня, госпожа (1642 ЛС 264); Господыня hospita (Уж. 1645, 28 зв.); рознемоглѣсе снѣ жены г(с)дыни, а была немо(ч) велми тажкаа, такъ же в немѣ дхѣ не зостало (серед. XVII ст. Хрон. 310).

2. Пані, володарка: Матрѣна: Оучтѣваа невѣста, пані, господына, и(л) прѣваа мати (1627 ЛБ 222); heга, го(с)пожа, го(с)подиня, владичица (1642 ЛС 217); Зузанъна Куявинская... убезпечѣная зоставала... з господынею того жѣ дворка (Луцк, 1644 АрхЮЗР 8/III, 600).

Див. ще **ГОСПОДЫНИ, ГОСПОЖА, ГОСПОЖДА.**

ГОСПОДНИЙ, ГОСПОДНІЙ, ГОСПОДЕНЬ, ГОСПОДЕНЬ *прикм.* (*який стосується Господа Бога, належить йому*) Господній, Божий: явилася вода силою господнею (1489 Чет. 7 зв.); Оуготовати-

те поу(т) гн̄ь и правы(и) (1556-1561 ПЄ 129 зв.); На ро(с)каза(н)є его мл(с)ти вла(с)ное хочемо ту(и) церкви госпо(д)ни накладо(м) наши(м) сътвори(ти) образы (Сучава, 1558 ЛСБ 22); прокла(т) бо вса(к) твора(и) дѣла гн̄а съ небрежение(м) (Перемишль, 1592 ЛСБ 399); приказано ест Пасхи обходь стеречи отъ четырнадцатого луны ажъ до 21 дня // такъ, абы день Господень светилсе (Вильна, 1595 Ун.гр. 142-143); Изъ жонами были апостолы, а братя Господня (XVI ст. НЄ 92); аг̄гль гн̄ь на кож(д)ое лѣто схожоваль до тои коупели и замоучова(л) водоу (к. XVI ст. УЄ №31, 62 зв.); Воля ест господня нам ныне терпѣти (к. XVI ст. Укр.п. 81); рабу же господню не подобает сваритися (1608-1609 Виш.Зач. 212); Але если зда(ст)ся и ѱ(т)легло, поки ѱплонеть гнѣвъ г(с)нѣ (Київ, 1621 ЛСБ 483, 1 зв.); И розгнѣвалсе бг̄ъ и станѣль Аг̄гль г(с)днѣй на дорозѣ против варлаамови (серед. XVII ст. Хрон. 141); **воскресение господнее** див. **ВОСКРЕСЕНИЕ**; **книга закона Господнего** див. **КНИГА**; **обрезаніе Господне** див. **ОБРѢЗАНІЕ**; **стретене Господне** див. **СТРѢТЕНИЕ**.

Див. ще **ГОСПОДСКИЙ, ГОСПОДСТВЕННЫЙ**.

ГОСПОДСКИЙ, ГОСПОДСКІЙ, ГОСПОДСКИЙ прикм. 1. (належащий *господареві, володареві, панові*) господарський, панський: Ку тому дей люди твоее милости господские... в подданого церковнаго человека... свирепу у борони гнедую украли (Луцьк, 1554 ВИАС I, 10); если бо зе(м)ного закона обычай таковы(и) власти г(с)дские, цареве и кролеве обыходити и заживати звѣкли, и(ж) кроме заслѣги, ч(с)ти и дикгнита(р)ства, ... вповы(ш)шеню титѣлѣ даровны(м) обычае(м), нико(му) да(р)мо не дають ани во(з)вышаю(т) (1598 Виш.Кн. 269).

2. (властивий *Богові*) божий, господній: Кириіакъ: Господскій. ма(к) Господарець (1627 ЛБ 216); Господские праздники, праздники господские див. **ПРАЗНИКЪ**.

Див. ще **ГОСПОДНИЙ, ГОСПОДСТВЕННЫЙ**. **ГОСПОДСТВЕННО** присл. Справді, переважно: Истѣво: истизна, госпо(д)ствѣнно (1627 ЛБ 51).

Див. ще **ГОСПОДСТВЕННЪ**.

ГОСПОДСТВЕННЫЙ, ГОСПОДЪСТВЕННЫЙ

прикм. 1. (належащий *володареві*) власний, панський: Истѣво: Госпо(д)ствѣ(н)ны(и), власны(и) (1627 ЛБ 51).

2. Божий, Господній. ◊ **господьственные праздники** див. **ПРАЗНИКЪ**.

Див. ще **ГОСПОДНИЙ, ГОСПОДСКИЙ**.

ГОСПОДСТВЕННЪ присл. Те саме, що **господственно**: Истѣвъ, ѱ: Истѣтне, госпо(д)ствѣннѣ. п̄ански, власне, стале (1627 ЛБ 51).

ГОСПОДСТВІЕ, ГОСПОДСТВИЕ, ГОСПОДЪСТВИЕ, ГОСПОДЪСТВІЕ с. (цсл. *господьствие*) 1. Те саме, що **господство** у 1 знач.: Црѣ... на землю пришо(л) не имѣя ан̄гло(в) ни архан̄гловъ ни престоловъ господствія ни силы (1489 Чет. 111).

2. Те саме, що **господство** у 2 знач.: Чи не бо(л)ше(и) же бѣде(т) соро(м) на все(л)енско(м) позбрищи, пре(д) тмы тмами аг̄гль, архаг̄гль, нача(л) властїй, Пр(с)тлѣ гъствїй, си(л) (1598 Виш.Кн. 276-276 зв.); Сут архіерейства, начала, престолы господствїя и силы, и вся совершенная аггельскому чину подобная служба (Львів, 1605-1606 Перест. 46); Дѣвать ест х̄рѱ(в) аг̄гльских': Пр(с)тѣбли, Херѣвїми, Серафїми, Начала, Власти, Сїлы, Г(дс)твїа, Архан̄ггли, и аг̄глы (Львів, 1646 Зобр. 6 зв.); Трѣтью часть, нїжеі ѱ(д) ѱныхъ ѱбоіхъ, якѱ Гд̄(ст)вїа, Архаг̄глы, и Аг̄глы мѣти зезвѣлила (Київ, 1646 Моґ.Тр. 922).

ГОСПОДСТВО, ГОСПОДЪСТВО с. 1. Панування, влада: Хвалачи(с) бл̄(с)вачи его ве(с)поль з̄ ѱ(т)цем' и ст̄ымъ д̄хомъ единобо(ж)ство. единѣ моцъ и госпо(д)ство которомѣ належиѣ вшелакаа слава, честь и по(к)лонѣ ннѣ и за(в)жды (Київ, 1619 Гр.Сл. 308).

2. (один із чинів *ангельської ієрархії*) ангел Господній: только свой чин отдѣленный держаль такъ, якъ тежъ иншіе чиноначальници, архангели, аггели, престолы и господства, силы и херувими и... серафими свой чин держали (Львів, 1605-1606 Перест. 46); Радѣйтеся Аг̄гловѣ, речѣннїи Гѱспѱ(д)ства, Вы таковѱ Имени П̄анскагѱ гѱ(д)ны (Чернігів, 1646 Перло 40 зв.).

3. (*титул молдавських воевод*) величність: а на то є(с)ит) вѣра нашего г(с)д)а вышеписанного, мы стефана воеводи (Бадевці, 1503 *Cost.S.* 256); А на то ест вѣра нашего господства... вѣра пана... дворника Горнѣи земли (Ясси, 1587 *МЭФ* 130).

Див. ще **ГОСПОДСТВІЄ.**

ГОСПОДСТВОВАТИ, ГОСПОДЪСТВОВАТИ
дієсл. недок. Панувати, правити: простыи люде... хотять притерпѣти великую досаду и смерть дѣля Христа Бога, чомъ Бугъ метъ господствовать и правда его на насъ прійдетъ (XVI ст. *НЄ* 105); Кр(с)те господствоуай (!) дне(с) въ все(м) мірѣ, тобою христіане сіають в' вѣрѣ (Дермань, 1603 *Нал.Кр.* 2); Обладая: Владнѣ, госпо(д)ствѣю, паннѣю, ѡбласть показѣю (1627 *ЛБ* 148); Слава тебѣ прѣ Нб(с)ный, Всѣми пр(с)твѣющій. и Гїи прѣстый, Всѣми Госпо(д)ствѣющій (Чернігів, 1646 *Перло* 29 зв.).

ГОСПОДЪ *див.* **ГОСПОДЪ.**

ГОСПОДЫНИ *ж. (цсл. господини)* те саме, що **господиня** у 1 знач.: потомъ дей до мене кнегини Четвертенскаа, господини домовая приходила, гамѣючи, абыхъ я тамъ до княза Ярослава дла помсты, Желехова зранаена, не ходилъ (Петрків, 1564 *AS VI*, 252); за которы(м) де(и) розогна(н)емъ его люде(и) господини домовая... на чотыри золоты(х) по(л)ски(х) себе шкодуеть (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 26); лечь где є(ст) Господини заразъ бѣдетъ (к. XVI ст. *Розм.* 42 зв.).

Див. ще **ГОСПОЖА, ГОСПОЖДА.**

ГОСПОДЫНЪ *див.* **ГОСПОДИНЪ.**

ГОСПОДЫНЬ *див.* **ГОСПОДИНЬ.**

ГОСПОДЫНА *див.* **ГОСПОДИНЯ.**

ГОСПОДЪ, ГОСПОДЪ *ч. (цсл. господь) (одне з імен Бога, введено у Новий Заповіт Ісусом Христом)* Господь: г(с)ь славы дасть ти разѣмъ (1489 *Чет.* 2); А по нашем животѣ,... пак бѣд кого господь избереет господарем быти нашеи Молдавской земли, тот бы им не порѣшил нашего // даанія... али бы им оутвѣрдил и оукрѣпил (Хуші, 1528 *МЭФ* 40-41); былъ тамо ажъ до смѣрти иродовы абы(с) выплѣнило то што є(ст) речен'но ѡ(т) г̄а пр(о)ркомъ (1556-1561 *ПС* 25); Въ томъ месецы г̄а жиды крижовали (Острог, 1581 *Римша, Хрон.* 33); хлѣ-

бы квашенные нехай бѣдѣ(т) печены с перворо(д)ны(х) жи(т) г̄ви (Вільна, 1596 *З.Каз.* 45); В то(м) конѣчно(м) ѡбнищенію, дченици послѣдѣючи х(с)ѣ, еще не могли таи(н)ства вѣры навѣкнѣти,... дла того и прихода(т) пытаючи г̄а (1598 *Виш. Кн.* 270 зв.); вѣруй ись правдовъ (*в ориг. правдовъ. — Прим. вид.*) великовъ, ажъ ти простить Господь усѣ грѣхы твои (XVI ст. *НЄ* 8); Павел святыи научаючи мовит, же от Господа то принял, под хлѣбом тѣло, под виномъ кровь Спасителеву (Львів, 1605-1606 *Перест.* 55); Г(с)дѣ бовѣмъ пышнымъ спротивлѣет'са, а покѣрнымъ даѣтъ ласкѣ (Київ, 1627 *Тр.* 11); бл(с)вени раби тьи, коли прійде г̄ь, и застанеть и(х) чоуйны(х) (Височани, 1635 *УЄ* №62, 4); назва(л) има мѣстца ѡнагѣ квѣшенье, дла тогѣ, же сынѣве Израїлеви кѣсили г(с)да (серед. XVII ст. *Хрон.* 94 зв.); Господь. Dominus. Herus (1650 *ЛК* 440);

у складі усталених зворотів — звертання до Господа Бога: **Hospody pomiluj nas** — Господи, помилуй нас: Hospody pomiluj nas (Раків, поч. XVII ст. *Траг.* 4 зв.); **господи помози ми** — Господи, помози мені: она... поклонилася ємоу и рекла // г̄и помози ми (1556-1561 *ПС* 70 зв.-71); **змилиуйса надъ нами господи** — змилиуйся над нами, Господи: змилоуйса над' нами г̄ди..., бѣсмо нѣзбыть напблнени в' зга(р)ды (Острог, 1607 *Лѣк.* 10-11); **прости мя, господи** — прости мені, Господи: И тако реку, хотя жь безпечно, прости мя, господи (1608-1609 *Виш.Зач.* 219); **slawa tobi hospody** — слава тобі, Господи: O slawa tobi hospody Ominut nas teper hlody (Яворів, 1619 *Гав.* 21); **господь Христось, Христось Господь** — Христос Господь: таковыи... да ест подобень іюдѣ и проклатомѣ арїи..., иже възъпиша на господа христа (Сучава, 1503 *Cost.S.* 261); Жадень евангелиста не пише, жебы Христось Господь прѣсникомъ Жидовскимъ своимъ ученикомъ подавалъ, але хлѣбомъ (1603 *Пит.* 43); **богъ господь, господь богъ** *див.* **БОГЪ; починути въ Господѣ** *див.* **ПОЧИНУТИ.**

ГОСПОДЬСКИ *присл.* Як пан, по-панському: Сам всѣм, а не одному ноги умыл и первость в послѣдности сам собою рабски, а не господьски всѣм изобразил (1600-1601 *Виш.Кр.отв.* 177).

ГОСПОДЬСКИЙ *див.* **ГОСПОДСКИЙ.**

ГОСПОДЬСТВЕННЫЙ див. ГОСПОДСТВЕННЫЙ.

ГОСПОДЬСТВИЕ див. ГОСПОДСТВІЕ.

ГОСПОДЬСТВІЕ див. ГОСПОДСТВІЕ.

ГОСПОДСТВО див. ГОСПОДСТВО.

ГОСПОДСТВОВАТИ див. ГОСПОДСТВОВАТИ.

ГОСПОЖА, ОСПОЖА ж. 1. Володарка, пані: поимѣ та женою и боудеши ми госпожа (1489 *Чет.* 62 зв.); Велеможной княгини госпожи, сестре и невѣстце моей милой,... княгини Ивановой Юревича... чолом-битье (Острог, 1520 *А⁵* III, 195); а заты(м)са ласце лѣпшо(и) вѣм залаца(м) г(с)пожи свое(й) и прошѣ и(ж) бы вѣм на на(с) ве(р)ны(х) приятеле(и)... взгля(д) и баче(н)е рачила ме(т) (Ковель, 1574 *ЖКК* II, 277); Видиши ли, госпоже Домникие, як пан Юрко не вѣсть нашего слѣда, почину и степени к богу приводящего (Унів, 1605 *Виш.Домн.* 189); Бл̄гословенный плод твой, ѿ Анно госпоже, Который Бг̄тъ ѡлюбилъ и собѣ взят може (I пол. XVII ст. *Рез.* 178); Мр̄іа, или Маріамъ: Владѣщаа, или Г(с)жа (1627 *ЛБ* 222); Богданъ Хме(л)ни(ц)кий... ѡзнаймуем и Владзою Гетма(н)скою сурове напоминае(м), абысте... Че(ст)ной Зако(н)ницы го(с)пжы Магдалинѣ Белецкой Игумені Печерской... Послушни были (Київ, 1648 *ЛОИИ* 68, 1);

(ввічлива форма звертання) добродійка: А панъ Угриновский почаль ей мовити: "Госпоже пани Несвецкая! Якомъ я через людей добрых и самъ через себе малжонъка твоего и твою милость не по однокрот навпоминалъ..." (Луцьк, 1563 *АрхЮЗР* 8/III, 52).

2. (про Богородицю) владичиця, повелителька: епискѣпъ александрииский хвалу писалъ ѡспожы бѣи (1489 *Чет.* 47 зв.); г(с)жа наша прч(с)таа плакала (Смотрич, II пол. XVI ст. *Проп.Д.* 10 зв.); ѡ(д)повидѣль іюда не бойса г(с)же (поч. XVII ст. *УЕ* №256, 8 зв.); ѡ г(с)пже моа, То дівна слава твоа. Ты на(д) всѣх преславнѣйша (Чернігів, 1646 *Перло* 36).

3. Господиня, хазяйка: materfamilias, господиня, госпожа (1642 *ЛС* 264).

Див. ще **ГОСПОДИНЯ, ГОСПОДИНИ, ГОСПОЖДА.**

ГОСПОЖДА ж. (цсл. госпожда) 1. Те саме, що **госпожа** у 1 знач.: такдо єсми ѡмовѣ ѡчинили сь вышере(ч)нны(м) Крале(м)..., иже тоую то пре(д)реченнѣю кролевнѣ... вышере(ч)нномѣ нашемѣ... воеводи... маю(т) дати абы емѣ была жена и г(с)ж(д)а земли мо(л)да(в)скои (Люблін, 1506 *Cost.DB* 440); розумили є(с)ми и(ж) позосталаа г(с)пж(д)а є(г) не хоче(т) на(с) до то(г) допѣстити (Ясси, 1607 *ЛСБ* 413).

2. (жінка) дружина: оучили єсми и вѣзадоушїе... родителеи наших и за наше здравїе... и за здравїе и спасенїе госпожди нашеи марїи, и за // здравїе и спасенїе дѣтеи наших (Сучава, 1503 *Cost.S.* 259-260); мы... посла(н)ныи коу... кралю по(л)скомѣ, кнѣзю лито(в)скомѣ... ѡпросити... наиясиѣишѣю кнѣжнѣ па(н)нѣ а(л)жбитоу,... абы... єи мл(с)тѣ была г(с)п(д)реви нашемѣ г(с)ж(д)а (Люблін, 1506 *Cost.DB* 440).

Див. ще **ГОСПОДИНЯ, ГОСПОДИНИ.**

ГОСТИНА ж. 1. (перебування в гостях, поза власним домом, вітчизною) гостювання, гостина: Кгдѣ... Кирилъ нашъ архіманѣдрита з вашихъ краевѣ приѣхалъ, и нѣякіи гостїны своеє исправова(н)а албо радуо... ѡ(т)даваль (Дермань, 1605 *Мел.Л.* 7); А в том часе приехал до Зимна в гостину до братьи своих рожных чернець (Володимир, 1624 *АрхЮЗР* 1/VI, 539); Если естєсѣмѡ вѣ дорѡзѣ або вѣ гостинѣ, вѣ день стѣий Цркви не минаймѡ (Київ, 1637 *УЕ Кал.* 880); Образно: Штѡса мѡвить маю фрасовати, зѣ гостїны до ѡ(т)чизны ѡ(т)ходячи ѡ вѣры Бл̄гочестївогѡ ср(д)ца (Вільна, 1620 *См.Каз.* 23);

перебування поза домом: Поневажъ бовѣмъ нѣкоторые недозрѣлѣю и безъ часѣ частѡкротъ вѣ гостинѣ поднали смѣртъ, тѡ естѣ, вѣ мѡри, и вѣ горѣхъ непроходимыхъ... Памать тымъ всѣмъ Каѡолицкаа црkvѣ ѡтправовала (Київ, 1627 *Тр.* 37).

2. Частвування, діал. гостина: потумъ пушовъ, тай ждавъ Христа до своеи хыжѣ на гостину, та вульми ся готовивъ (XVI ст. *НЄ* 91).

3. Заїжджий двір, місце нічлігу: се(с)сия братиамъ на котро(и) во пе(р)вѣе... ѡмова была, же тєды не всѣ братия в дома(х) ся (для го(с)тины в дорога(х)) находилися (Львів, 1637 *ЛСБ* 1043, 48).

Див. ще **ГОЩЕНЕ.**

ГОСТИНЕЦЬ¹, ГОСТИНЕЦЬ, ГОСТЫНЕЦЬ,

ГОСЪТИНЕЦЬ ч. 1. (*битий шлях*) гостинець:

Волковым лѣсом повели до дороги великое, гостинца (Шайно 1538 *AS IV*, 173); **Отъ** того села отънимаєтъ кнѣзь... сеножати ѓ гостинъца (1552 *ОВол.* 319 зв.); мы служебнико(в) промытныхъ розослани гостинцомъ стеречи (Луцьк, 1565 *TU* 110); просили... на(с) вси станы абы на кгру(н)те(х) своихъ... во(л)но было... ко(р)чмы при го(с)ти(н)ца(х) бѣдовати (1566 *ВЛС* 133); тоє... имене мое... з... мыто(м) и гости(н)це(м)... //... продаю (Луцьк, 1613 *ЛНБ* 5, III 4054, 1 зв.-2); Штѣбя явно в той... войнѣ показало, Же ихъ по всѣхъ гостинцахъ много поздыхало (Київ, 1622 *Сак.В.* 49); ехали є(с)мо го(с)ти(н)це(м)... а(ж) до (с)тены (Житомирщина, 1638 *ККПС* 180); за которым роскопанем гостинець, перед тым никгда не бывалый... учинил (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 264); *Образно*: Но оны пусть тѣм широким гостинцем хитрости и науки лживое пелгримуют, яко хотят (1600-1601 *Виш.Кр.отв.* 161); смѣрть гостинець по котѣро(м) прироже(н)є наше схѣдит (Острог, 1607 *Лѣк.* 124); **гостинець великий** — битий шлях, гостинець: два копыцы надъ гостинцомъ великимъ которы(и)... до переяславля идеть (Ковалин, 1599 *ЦНБ ДА/П-216*, 99 зв.); *У складі вл. н.:* **гостынець Вышенский**: мешанка Барышполская... продала ниву свою... лежачую подле нивы... на гостынцу Вышенском (Бориспіль, 1637 *АБМУ* 21); **гостинець житомерский**: па(н) Семашко... по(д) го(с)ти(н)це(м) житоме(р)ским... по(д)данныхъ моихъ двоухъ ...// позбиваль (Житомир, 1584 *АЖМУ* 81-82); **гостинець каменецкий**: При гости(н)ци старожит(н)о(м) камене(ц)комъ (біля Кременця, 1606 *ЛНБ* 103, 60/Іе, 254, 47); **гостинець луцкий**: приказю абы вм(с)... ѓ дороги Перехре(ст)ное которая иде(т) чере(з) гостине(ц) лу(ц)ки(и)... самъ очевисто... сталъ (Новий Острів, 1614 *ЛНБ* 5, III 4054, 102); **гостинець тихомльський**: При гости(н)ци... новона(з)вано(м) тихомльски(м) (біля Кременця, 1606 *ЛНБ* 103, 60/Іе, 254, 47).

2. Заїжджий двір, притулок для мандрівників: Трдной працы назбытъ людемъ вѣ прохоже(н)ю, **Оказалоє** мѣстце, и вѣрхъ знаменїтый, Лечь

гостинець вѣ пребѣтїю бѣрзо не оужїтый (Київ, 1632 *Євх.* 296).

3. *Перен.* (*зі словами вендрувати, йти, прибудитися, простувати, торувати, ходити та ін.*) напрямок, шлях розвитку, діяльності; дорога: За ихъ повѣдомъ ѿ йстинный пастырь простѣшь на(м) гостинець ко нѣ(с)номѣ царѣ (Львів, 1591 *Просф.* 66); Постараймо(с) найми(л)шїи хр(с)тіане правы(м) гости(н)це(м) ити (XVI ст. *УЄ* №29519, 22 зв.); И русских немало попов тыми ж стежками на свой гостинець прибудилося (Львів, 1605-1606 *Перест.* 45); Не ширѣкимъ гостинцемъ роспоустне хѣдачи, Але оузкою Стѣжкою себе вѣдачи (Львів, 1615 *Лям.Жел.* 5 зв.); Лѣчь ѿны нехѣй гостинцемъ своимъ вендрю(т) (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 228); Што ижъ такъ єсть, якобы... дѣбре оуторованымъ гостинцемъ идѣчи... надки стѣхъ ѿ(т)цовъ... наслѣдѣючи... Приказѣмъ тѣды Знама... Креста... ставити (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 79); а то(т) идѣчи оуторованымъ звѣчаю гостинце(м), комѣ бы налѣжнѣй ѿ(т) на(с) бы(л) ѿфѣрованый? (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 79); **на широкий гостинець выскочити див. ВЫСКОЧИТИ.**

ГОСТИНЕЦЬ² ч. Подарунок, гостинець: Мзды: Гостинцѣ (1627 *ЛБ* 63).

ГОСТИНИКЪ див. **ГОСТИННИКЪ.**

ГОСТИНИЦА див. **ГОСТИННИЦЯ.**

ГОСТИННИЙ див. **ГОСТИННЫЙ.**

ГОСТИННИКЪ, ГОСТИНИКЪ ч. 1. Господар заїжджого двору, корчми: Вѣсепріятникъ: Гостинникъ, корчмаръ (1627 *ЛБ* 22); имене бо твоѣ многа и велика сѣт, по словесї г(с)ни и стѣхъ его: сїи же сѣт,... стройте(л), кѣпе(ц), гости(н)никъ, стра(ж) (Львів, 1642 *Жел.П.* 6); stabulari(us), го(с)ти(н)никъ (1642 *ЛС* 379).

2. *Перен.* Господар дому Господнього (церкви): Христось... повюезъ его у хыжу густьскую — того єсть церковь светая... давъ гостинникумъ — учителюмъ, патріархумъ, владыкумъ, попумъ лишивъ на(сѣ) грѣшныи (XVI ст. *НЄ* 160).

ГОСТИННИЦЯ, ГОСТИНИЦА, ГОСТИННИЦА, ГОСТИНЬНИЦЯ ж. (*притулок для мандрівників*) заїжджий двір; тимчасовий нічліг: и припровадиль є(г)[о] ажъ до гостинницѣ и печаловалса ѿ немъ (1556-1561 *ПЄ* 246 зв.);

Самарянинъ же нѣакійсь ишо(л), и оувидѣвши
 прішо(л) на(д) него, и в̄м(с)рди(л) са на(д) ни(м), и
 пристѣпи(в)ши, завинѣ(л) раны его... и привю(л)
 его в гости(н)нищю (XVI ст. УЄ №29519, 131 зв.);
 вз(л) оногo чл̄ка зраненогo, и принѣ(с) его до
 гостиньницѣ (к. XVI ст. УЄ №77, 159 зв.); Похва-
 лае(т) ев(г)ліста побѣжно(ст) самаританина,
 который чоловѣка ѿ(т) разбѣйнико(в) раненогo //
 и ошарпаного всадивши на кона припровадилъ до
 гостиньницы (поч. XVII ст. *Проп.р.* 14-14 зв.); А то на
 Монастырь заложенъа Патріаршескаго общего
 житіа... при томъ и на гостинищю странниковъ
 Дѣховнихъ вѣры Церкви всходніе..., о чомъ ширей
 тотъ запись... въ себе обмовлае(т) (Київ, 1615
ПВКРДА II, 5); В̄сепріятелище: Гостиница, корч-
 ма (1627 *ЛБ* 22); Hostinnica: gospoda (Жовква, 1641
Dict. 57); taberna, а(е), храм, скиния, го(с)ти(н)-
 ница, ко(р)чма (1642 *ЛС* 392); *Образно*: еще не
 естехъмо це(р)ковью Б̄жею и мешканъемъ Д̄ха
 ст̄го: бо еще капищемъ ба(л)ванѡвъ, и гости(н)-
 ницею дѣховъ злѡсти есте(х)мо, дла навѣлности
 намѣтности дѣши (Вільна, 1627 *Дух.б.* 225).

**ГОСТИННЫЙ, ГОСТИННИЙ, ГОСТИНЫЙ,
 ГОСЪТЫНЪНИЙ** *прикм.* Який стосується за-
 їжджого двору або належить до нього: hospitales,
 стра(н)ноприе(м)ни(й), го(с)ти(н)ни(й) (1642 *ЛС*
 220); Гостинний. Hospitalis (1650 *ЛК* 440); **гости-
 нный дворець** *див.* ДВОРЕЦЪ; **гостинный домъ**
див. ДОМЪ; **возъ гостинный** *див.* ВОЗЪ; **дорога**
див. ДОРОГА; **людъ гостинный** *див.*
 ЛЮДЪ; **право гостинное** *див.* ПРАВО; **судъ**
госътынъный *див.* СУДЪ.

Див. ще ГУСТЬСКИЙ.

ГОСТИНЬНИЦЯ *див.* ГОСТИННИЦЯ.

ГОСТИТИ, ГОСЪТИТИ *дієсл. недок.* 1. (кого і
 без додатка) (*частувати*) гостити, вгощати: вл(д)ка
 ласкание(м) его подышо(л) и гости(л) и дарова(л)
 его спровожение(м) почести великоа є(мѡ) (Ново-
 городок, 1592 *ЛСБ* 213); Витіаю: Гощоу (1627 *ЛБ* 16);
 Мы ты(м)... которыѣ дѣшею лѣкнѣ(т), прагнѣт(т)
 и госта(т)... ратѣнкѣ и помочи додава(и)мѡ (Київ, 1637
УЄ Кал. 54).

2. (*бути в гостях*) гостити, гостювати: ту(т), в
 земли его кроле(в)ское мл̄(с)ти, ѿ(т) ко(л)кадеса(т)

ле(т) гостимо (Луцьк, 1563 *ТУ* 102); мои панѡве
 можем ли тѣ гостити презъ тѡю ночь (к. XVI ст.
Розм. 39); Гошѣ hospitor (*Уж.* 1645, 69); панъ Бене-
 дектъ Островский... сведчыльсе на... месчанъ...
 которіе... наехавшы... гостѣтили, виоленьтер
 покочачывшы (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 116).

ГОСТЫНЕЦЪ *див.* ГОСТИНЕЦЪ¹.

ГОСТЬ, ГОСТЬ, ГОСЪТЬ, ГОСТЬ, КГОСТЬ

ч. 1. Купецъ, торговецъ; прибулий купецъ: те(ж)
 госте(м) доброво(л)но со вси(х) па(н)ствѣ наши(х)
 имѣеть (!) ездѣ(ти) до того єго мѣсте(ч)ка до ле(в)-
 кова и торгова(ти) (Межиріччя, 1503 *Арх.Р.* фото-
 коп. 50); мостовое зъ гостѣтя — одъ воза по полу-
 грошку брата (Вільна, 1509 *АрхЮЗР* 5/I, 29);
 Торговъцы тѣбыльцы и гости дають старосте
 ѡбе(ст)ки ѡтъ головы або ѡтъ воза по грошѣ (1552
ООЗ-1, 47 зв.).

2. (*особа, яка прибула кудись із певною метою*)
 мандрівник: И тамъ... странны(х) гостѣи дѣхов-
 ны(х) иноковъ при(й)мовали (Берестя, 1590 *ЛСБ*
 143); В̄ша Кн(ж): Мл(ст):... даровала... гостемъ
 Странноприѣмницѣ, Слѣгѣмъ Б̄жимъ оушанованѣ
 (Київ, 1625 *Кіз.Ходк.* 2 ненум.); Иноплеменникъ:
 Чѣжозѣмецъ, приходень, гость, обчій, чѣжозѣмскій
 (1627 *ЛБ* 49); якѡ Покрѣвный вѣшѣ Кн(ж) Мл(с)тъ
 мѣль привитати, Гѡста зъ чѣжихъ зѣмль до Ѧ(т)чиз-
 ны Дѡмѣ... своѣго щасливе прибулого (Київ, 1632
МКСВ 268); гѡста албо чѣжозѣмца, албо тогѡ,
 который где не мае(т) головы своѣи склонити, вѣ
 дѡмъ свѡй принати (Львѣв, 1646 *Зобр.* 69 зв.); Если
 бы са оубогатилъ оу васъ приходжій и гость, а братъ
 твоѣ зѡубѡжавши прода(т)ь са емѣ, по запрода(н)ью
 мѡже бы(т)ь ѡ(т)кѣплень (серед. XVII ст. *Хрон.* 126);
У порівн.: сами силы нб(с)ныа... проса(т) Абысмо...
 през... оный прикля(д) вѣрно(го)... боу ро(з)сѣа(л)
 вѣ бл(с)ве(н)ствѣ я(к) звѣзды нб(с)ныа, мно(з)ст-
 во(м) пото(м)ства, ѡ(т)чества незѣмного Авраѡмова,
 я(к) гостѣ а перgrimове на земли (Острог, 1599
Кл.Остр. 203).

3. (*той, хто приходить, приїздить відвідати*
кого-небудь вдома; запрошений на гостину) гість:
 А хтѡ бы хотѣ(л) изъ госте(м) быти на то(и) чти
 мае(т) дати на де(н) два грошѣ ѡ бра(т)скѡю скринь-
 кѣ (Львѣв, 1544 *ЛСБ* 10); ги коли єсмо тебе видѣли

ал'чного, ... // ...а любо гостє(м), ал'бо нагого... не послужили єс'мо тобѣ (1556-1561 *ПС* 109); Хто бы... в до(м) сво(и) позва(л) до себе гостя на вчту... а того госта... зби(л)... таковы(и)... має(т)... шкодѣ платити (1566 *ВЛС* 93); што я, то услышавши, рѣзвей на церковь уходити-мъ зъ кгостьми своими мусиль (Володимир, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 135); панове гости якъ се вамъ подобає(т) тоє вино? (к. XVI ст. *Розм.* 42); прїавши гбста в до(м) свои имѣ(л) бы(с) его спе(р)во(т)кѣ частовати (Київ, 1623 *Мог.Кн.* 57); Оугощяю: Честѣю, гбста честѣю (1627 *ЛБ* 136); Ѡ пѣтре здавна Гостю пожаданыи! (Київ, 1633 *Евфон.* 308); hospes, tis, го(с)т(ъ), стране(н), го(с)пода(р) (1642 *ЛС* 220); сѣдмъ оучинковъ мл(с)рдныхъ... котрии сѣтъ, Лакавчогѡ накормити,... Гбста в' домъ своіи принати (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 909); такового робити а(ж) до пѣтѣ придчаю(т), абы... жи(в)но(ст) ...дла го(с)та готовѣю зѣвше мѣль (серед. XVII ст. *Кас.* 11); Гбсть. Hospes (1650 *ЛК* 440); *Образно*: Радѣйса вмѣстїлище, тѣ с бовѣм' вмѣстил(а), з' вѣкѡ(в) пожаданого гбста породїла (Львів, 1631 *Волк.* 26).

4. (*часто випадковий*) відвідувач, гїсть: Теды разомъ... о той згубе... взяла ведомость, же до того Савки Марковича якийсь гостѣ тоє ночи,... приехалъ, — оная зась тоє жь ночи до дня отехалъ (Луцьк, 1598 *АрхЮЗР* 6/I, 271); бы(л) врѣтопъ пѣсрѣ(д) мѣста, а в' то(м) врѣтопѣ бѣла шѡпа, гдѣ гостѣ ставали (к. XVI ст. *УЄ* №77, 189 зв.); *Образно*: заправды небе(с)ки(м) застѣпо(м) оного дша и тѣло стерѣжена бѣде(т), котѡрыи пребывающого в' собѣ Га нѣба... маєтъ гбста (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 307); не мѣ(и)са тѣ на зе(м)ли за дѣдича мѣ(и)са раче(и) за выгна(н)ца або гбста на зе(м)ли (Київ, 1623 *Мог.Кн.* 21).

ГОСУДАРИНЯ ж. (*вѣчлива форма звертання до Богородици*) панї: ѡ намл(с)рдѣишаа г(с)дарїне наша не є(ст) на то вола твбего сна (II пол. XVI ст. *Проп.Д.* 16).

ГОСУДАРСКИЙ *прикм.* Який належить володареві, правителеві: А при томъ были люди добріи..., панъ Николай Янушевский, а дворянинъ государский, князь Андрей Ивановичъ Неледенский (Київ, 1531 *АрхЮЗР* 7/I, 70).

ГОСУДАРСТВО с. Держава, володїння: Наяснѣйшого великого государя... короля Полского и великого князя Литовского и иныхъ многихъ государствъ государя и обладателя (!), его королевской милости отъ Адама Соколского... воеводѣ Хотмышского города (Полтава, 1647 *АЮЗР* III, 98).

ГОСУДАРЬ, ГОСУДАРЬ, ОСУДАРЬ ч. 1. (*титул верховних правителїв, вищих духовних осїб*) правитель, володар: а естли бы инако хто з насъ,... того имения вышеименного подѣ паномъ иваномъ Немѣричомъ хотѣлъ его доставати, тогда маєтъ заплатити государу, королю его милости, вины пять сотъ копѣ грошей (Київ, 1531 *АрхЮЗР* 7/I, 70); Славнѣйшему и пресвѣтлому благочестивому же и православному государю и князю Острозскому, воеводѣ кїевскому,... и прочимъ православнымъ и благочестивымъ паномъ и княземъ, всея Малыя Россїи, сынѡмъ о Господѣ возлюбленнымъ нашего смиренїа (Константинополь, 1594 *Малиш.* II, 23); Наяснѣйшого великого государя... короля Полского и великого князя Литовского и иныхъ многихъ государствъ государя..., его королевской милости отъ Адама Соколского... воеводѣ Хотмышского города (Полтава, 1647 *АЮЗР* III, 98); (*вѣчлива форма звертання*) володар, правитель: Богомъ избранный и отъ Христа возлюбленный государю нашъ, пастырю и вчителю, пресвѣтїишїи митрополите кїевскїи и галицкїи и всея Руси Кирь Сильвестре (Київ, 1557 *КМПМ* I, дод. 22).

2. Вл. н.: Иванъ Ѡсѣда(р) (1649 *РЗВ* 331).

Див. ще ГОСПОДАРЬ.

ГОТОВАНЄ с. (*праця, спрямована на виконання чого-небудь, на здїйснення певного акту*) готування, підготовка: Штѡ все чась готована поваги сѣдовѡй оукѣзѣтъ, а не самѣю сѣдовѣю справѣ (Київ, бл. 1619 *О обр.* 136).

ГОТОВАТИ, ГОТОВАТИ, ГОТОВАТЬ *дієсл. недок. 1.* (що) (*працювати для здїйснення чого-небудь, підготовляти*) готувати: Антїхрїсто(в) прїхо(д) блїзко чѣйте, Протївѣ вопрѣсовъ ѡ(т)вѣты готѣйте (Львів, 1591 *Просф.* 75); нб(с)ный ѡ(т)цѣ стрѣлы гнѣвоу своего готоуєтъ вѣпоустити (поч. XVII ст. *Проп.р.* 168); арраго готовати (I пол. XVII ст. *Сем.* 26); Належѣ: Выполнѣю, готѣю,

задаю, томѣ тѣе албо бвое (1627 ЛБ 62); а робота ихъ была вѣдлѣ(г) намѣвы готѣвана зъ обѣхъ сторѣнь... в' еднѣ годинѣ оударили потѣгою на мѣсто такъ по земли якъ и по морю (Київ, 1627 Тр. 661); Готую. Paro. Pra(e)paro. Instruo. Apto (1650 ЛК 440);

вѣщувати: блѣдаа лоуна дбждъ на(м) знаменуеуеуе; краснаа вѣтры тѣхѣе готоуеуе (поч. XVII ст. Проп.р. 270 зв.).

2. (що) (приводити що-небудь у придатний для використання стан) готувати: Нѣи архѣ готѣеуе божимъ повелѣнѣемъ, абы вѣ потѣпъ не згѣндлѣ зъ свои(м) поколенѣемъ (Острог, 1581 Римша, Хрон. 36); а хлопомъ пешимъ, черни, до двора хворостъ и солому, на примѣтъ до запаленѣя, готувати веливши..., вѣ дворѣ мой Жабецький вломилися (Луцьк, 1586 АрхЮЗР 1/1, 229); Іоаннь тыжъ Ялмѣжникъ, предъ смертю зачалъ Грѣбъ собѣ готѣвати, але го не кончалъ (Київ, 1622 Сак.В. 43 зв.); а Патѣй,... самъ почалъ возы готувати (бл. 1626 Кир.Н. 12);

(збирати, складати з метою певного застосування) готувати: мы... велели есмо емѣ [дворанинѣ нашомѣ]... дерево на бѣдоване замкѣ тамошнего со пна рѣбаючи, готувати и на городище спѣскаати (Вильна, 1561 AS VII, 67); Да проклати бѣдѣтъ влѣдки, арѣхима(н)дри(ти), и игѣмени, которѣе... // ...на мѣсто(х) стѣ(х) лежачи грѣшѣ збираю(т), с ты(х) доходо(в) на бѣгомо(л)ци хѣви наданѣны(х), дѣвѣкамъ своимъ вѣно готѣю(т), Снѣи ѡдѣваю(т) (до 1596 Виш.Кн. 263 зв.-264); А ввѣдшы ихъ в домъ принѣслъ воды и оумѣли нѣги свои..., ажъ пришѣвъ Іѣсифъ в полѣдне а они готѣвали дѣры (серед. XVII ст. Хрон. 70);

(їжу) готувати: Тые тѣды дни чотыры,... называлися приготоуанемъ, вѣ которыхъ толко готѣвали баранка, але еше его не поживали (1603 Пит. 45); гды сѣсѣдовѣвъ своѣхъ, абѣ прѣятелѣй... честѣвати хотѣтъ, и на ѡбѣдъ ихъ до себе абѣ на вечерѣ запрѣшѣютъ: не едину, анѣ еднѣкѣ потрѣвы, але... розмаѣтыѣ готѣютъ (Київ, 1637 УС Кал. 433); Вѣдѣлисмо те(ж) еднѣго... // же собѣ са(м) нѣгды ... иссти (!) не готѣвалъ (серед. XVII ст. Кас. 80).

3. Перен. (що) (дорогу, канал і под.) прокладаати, будувати, готувати: А штожъ естъ для милого

Бога, если то не естъ антихристови широкую дорогу слать и готѣвать, абы тымъ борзѣй, коли приидетъ, остатка допсоваль? (Вильна, 1595 Ун.гр. 165); Готѣйте пѣтъ г(с)днь, справе(д)ливый дѣлайте сте(ж)ки его, абѣвѣмъ ко(ж)дый долъ и гѣра поровнаю(т) зѣмла (Львѣв, поч. XVII ст. Крон. 33); Тымъ же спѣсобомъ , и ѡгорѣдъ на пѣстыни, и на мѣстѣцахъ смродливыхъ мѣти хотѣчѣй, вѣпро(д) вычищѣетъ... канѣлы для воды готѣетъ (Вильна, 1627 Дух.б. 164); Того тѣды оубрѣвши повтѣре Кѣллиста стѣго вѣ Дѣалѣктѣ Россѣйскѣй, абы, шасливѣй сынѣве црѣкви Востѣчноѣ, вѣ то(и) лѣдѣцѣ плывѣаючѣ дорѣги до нѣа собѣ готѣвали (Київ, 1637 УС Кал. 4).

4. (що кому, що на кого, на що) замишляти, мати намір зробити (що кому), визначати (що кому), передбачати (що для кого): паве(л) стѣи мѣви(т) и(ж) то короткое а легкое оутрапенѣе... дивне великѣю а невымовнѣю на(м) хвалоу готоуе(т) (Львѣв, 1585 УС №5, 233, на полях); писмо стѣе чи(м) далѣ(и) его читаешъ, ты(м) бо(л)шъ непребрѣный скарбъ собѣ в нѣѣ готѣешъ (Київ, 1623 Моѣ.Кн. 2 зв.); Чѣсъ тымъ всѣмъ справѣетъ, Котѣрый вѣдлѣгъ себе, тѣрминъ намъ готѣетъ (Луцьк, 1628 Андр.Лѣм. 18); Готѣвалъ еси на насъ пекло вязенѣя (I пол. XVII ст. Сл. о зб. 22); Ты на глѣвѣ моѣ нечѣстѣю, злѣтѣю корѣнѣ цр(с)тва Нѣ(с)ногѣ готѣешъ (Чернѣгѣв, 1646 Перло 99 зв.).

5. (що) (сприяти чѣмусь) давати, готувати: А ласка Божѣя естъ двѣякая: еднѣ естъ уперѣжаючѣя, которѣя приправуеуе албо готуеуе велику волю, абы добре хотѣлъ; а другѣя помагаючѣя (Вильна, 1600 Катѣх. 50).

6. (що, на що) Спрѣмовувати (на що), наvertsати (на що), готувати (до чѣго): ѡ набоже(н)ствѣ хочѣ са старѣти, и ср(д)це моѣ готѣвати абы(м) прина(м)нѣ(и) малый плѣмень бо(з)кого запалѣна... ѡде(р)жа(л) (Київ, 1623 Моѣ.Кн. 47 зв.); Снѣ Бжѣй... малѣю зарѣу свѣта свѣгѣгѣ покѣзѣдешъ, А дѣшъ и ср(д)ца нашѣ, на вѣрѣ твоѣ готѣешъ (Чернѣгѣв, 1646 Перло 72).

7. (кого в що) (про бойове спорѣдженнѣя) забезпечувати (кого чим), готувати (для кого що): А ѡни почали лю(д) слоужѣбный вѣ вбирѣ и ѡроужѣе готѣвати (XVI ст. УС Трост. 55).

Див. ще ГОТОВИТИ.

ГОТОВАТИСА¹, ГОТОВАТИСЕ *дієсл. недок.*

1. (*зумовлюватись чим-небудь*) спричиняється: Незлічобные тѣды тѣе Ри(м)ской століцы нѡвые ѡ(д)мѣны, и заразливые блѣды, котѡрими... оупадокъ дѣшний се готѣтъ' (Єв'е або Вільна, п. 1616 *Прич.отех.* 8 зв.).

2. Робитися: Таки́мъ бовѣмъ спѡсобомъ все са збѣдѣтъ, Што са в' пожитокъ Цр̄кве, в' тобѣ готѣтъ (Київ, 1630 *Имнол.* 3).

ГОТОВАТИСА², ГОТОВАТИСЯ, ГОТОВАТИСЕ *дієсл. недок.* 1. (к чому) (*працювати, підготовляючи що-небудь*) готуватися (до чого): Потѡмъ то́тъ Арій кгды са повтѡре к' диспѡта́ціи готѡвѣлъ намѡбвивши сына Цѡрского... оумеръ (Київ, бл. 1619 *О обр.* 16); Зйждѡ: Бѣдѣю, приправѣю, ... албо ѡсилѣю, кѡшѣса, покоштовѣюса, готѣюса, берѣса на щѡ, або выставлѣю (1627 *ЛБ* 43).

2. (к чому, до чого, на що, до чого чим і без додатка) (*приводити себе до стану готовності для чогось*) готувати себе, готуватися (до чого): хѡче пѡвелъ абы са мал'жен'кове до ча(с)у пов'стагали ѡ(т) мал'женской спра́вы. тогды заисте болше потреба выстерѣгати(с) кѣдѣса кто готоуе до тои... стѡсти (Львів, 1585 *УЄ* №5, 114 зв., на полях); Не маю чого хвалити, же наша Русь // посужають Рымляновъ вѣ томъ, ижъ они на паметку погребенія Христова, также готуючыся ку недѣли, постятъ завжды суботы (Вільна, 1608 *Гарм.* 217-218); чл̄къ ...са маеть готувати на ѡны(и) страшны сѣдъ бж̄ий (Корець, 1618 *З.Поуч.* 171); Што не то́лко чиніли са́ми Хр(с)ті́ане, Але ты́жъ и(з) невѣрныхъ мно́ги погѡне. Абы таки(м) спѡсобомъ на смерть памятали, До не́и ся добрыми дѣлы готѡвѣли (Київ, 1622 *Сак.В.* 41 зв.); мы, возлюбле(н)ныѣ брат'а, // и поднесѣмоса, и на ѡбѣцѡное его Втѡрое при(ст)е готѣймо́са (Київ, 1637 *УЄ* *Кал.* 303-304); Потрѣба мѡцно вѣрити, и на не́и са готѡвѣти, чыстою дѣшею, з' доброю вѣрою, и тѣломъ бе(з)грѣшнимъ (Чернігів, 1646 *Перло* 147 зв.).

3. (на що, к чому і без додатка) Мати намір, готуватися, збиратися (робити що): тогды маеть дрѡгой стороне передъ ѡнымъ рокомъ ѡ фѡрѡбе своєї дѡть знати, абы ѡн кѡ правѣ са не готовѡл (Львів, 1537 *AS* IV, 92); мы дочки своеє за тебе не

дамо, и ку тому ся року не готуємо (Луцьк, 1563 *АрхЮЗР* 8/III, 53); И видишь ми се подобень быти ѡнымъ комедийнымъ жакомъ, которые... ступають поважне, и готуются, якобы што великого и мудрого мовити хотели (Володимир, 1599 *Відн.ПО* 1043); А ти, Іѡане, поиди вѣ адѣ... // ...розумѣю, же ти ѡ(т)толь оутекти ся готуешь (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 23-24); сама ее милость... наслала слугу своего... который... подданныхъ трѡхъ... выгналъ, которые для грозбы и грабежу прочъ пошли, и другие прочъ для того готуютъ се (Луцьк, 1619 *АрхЮЗР* 6/I, 398); Чекаѣтъ неѡрожаю збѡжа, и в' дорожнію гѣмна своѣ ѡтворити готѣтъ'са (Київ, 1637 *УЄ* *Кал.* 655); якѡ Аѡронъ Старозако(н)ный Сщѣнникъ готѣючиса в'хѡдити на Мл̄твѡ до Ст̄аа // ст̄ыхъ, бралъ на Пѣрси свои разѣмное сѣдѡвъ албо Раціѡналь (Київ, 1639 *МИКСВ* 218-219); Не годи(т)са жа(д)номѡ оста(т)него помаза(н)а оузычѣти, котѡрыи // бы та(ж)ко не хорова(л), а(ч)кѡл'векъ бы ѡномѡ котѡры(и)са на небе(з)пѣчное жекглова(н)е готѣтъ' (Львів, 1645 *О тайн.* 120-121);

(*мати щось на увазі, настроюватись на щось*) готуватися: а то рачиль оучинити для юды абы не шо(л) до жидовъ, повидѣлъ бы и(м) иже тамъ боуде ве(ч)ераль прѡтоса готоуйте абысмы или пасхоу (поч. XVII ст. *УЄ* №256, 10).

4. (проти чого) Запобігати (чому), страхувати себе (перед чим): Албо в' лѣкарски(х) наѡкахъ найдѣю чїиса люде не такъ постѣповати звѣкли, коли проти(в) хѡры(х) припа(д)ковъ албо пригѡдъ готѣю́тса; Ижъ... помѣрковѡніє скрѡмного жита на́прѡдъ ѡповѣдають хѡры(м) (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 194).

ГОТОВАТЬ *див. ГОТОВАТИ.*

ГОТОВЕ *див. ГОТЫ.*

ГОТОВИЗНА *ж. (стп. gotowizna) (наявний за-нас майна, грошей)* готівка: А чого на квитацие не выдадутъ, то мають на(м) готовизною(ж) доплатити (Краків, 1507 *ТУ* 47); Я князь Костентин... визнаваю... Штож... понал єсми был за себе жонѡ, дочкѡ княза Семена... и взал єсми по ней посагѡ не мало, яко имѣней, так готовизны, скарбов, клейнѡтов, золота, срѣбра, перел и иныхъ многыхъ рѡхомыхъ рѣчей (Острог, 1522 *AS* III, 236); Я... тѣю сѡмѡ пѣнажнѡ сем тисѡч золотых, которѣю

есми в готовизне и в монѣте Полской взал, записю жоне моеи (Краків, 1539 *AS IV*, 177); Если бы ште(ц)... шмерь,... тогды... девки водле описѣ або тастаме(н)тѣ,... // его маю(т) быти выправованы яко бѣде(т) имъ описано з готови(з)ны зоста(в)леное (1566 *ВЛС 62-62* зв.); Къ тому што ся дотычетъ готовизны и речей рухомахъ, то есть тутъ въ Клевани, въ брата моего Михайла, скрынка, въ которой копъ семьдесятъ грошей, въ той же скрынце обрुсовъ три, ручниковъ десять (Клевань, 1571 *АрхЮЗР 1/1*, 33); кгдажъ при каждомъ зъ нихъ маетности моеи готовизны грошей ани речи рухомахъ золота и серебра, клейнотовъ, ланцуховъ, шать,... при нихъ ничего не зоставилъ (Краків, 1595 *АСД I*, 198); Пры то(и)же се(с)сии шбебрали дво(х) брати(и) з по(с)ро(д)ку себе до завѣдованя и прыробку су(м)ми которая ся в готови(з)нѣ на грѣ(н)тѣ находи(т) (Львѣв, 1637 *ЛСБ 1043*, 48 зв.).

ГОТОВИЙ *див. ГОТОВЫЙ.*

ГОТОВИТИ, ГОТОВИТЬ *дієсл. недок. 1.* (що для чоґо) (*приводити щось у стан готовності, збирати для використання*) готовити: многии... начали радити и кр(с)ть готовити (1489 *Чет.* 164 зв.); которое войско, облеґши тоє имене мое,... а хлопомъ пешимъ, черни, дрова, хворостъ и солому, на при мѣтъ до запаленья, готовити велевши и... до штурму,... квалтомъ и моцью, припустили (Луцьк, 1586 *АрхЮЗР 1/1*, 225); И каза(л) и(м) жо(л)нѣрѣ, воу(й)ско готовити (XVI ст. *УѢ Трост.* 47); такъ же вшелякихъ чолновъ и статковъ водныхъ готовити и приспособлять заказали (Варшава, 1617 *АрхЮЗР 3/1*, 202); року *шахли*... на украинѣ козаки брѣли... мних(в)... палили едны, а дрѣґыи гумна молотили,... жывно(ст) собѣ готовили (серед. XVII ст. *ЛЛ 175*);

(іжу) готовити: Марѣа... почала готовити обѣдъ (XVI ст. *НС 188*); тепѣрь хлѣбъ на шфѣровникъ принѣсимо: котѣрый, же зъ пшеницы готѣванъ бываѣтъ, тѣчнымъ называѣтъса (Киѣв, 1637 *УѢ Кал.* 496).

2. (кого, що) (*підпорядковувати певній меті*) спрямовувати, вести: Готовѣте дѣла, готовѣте чѣстоє жѣтїє, готовѣте Бґоу го(ж)денїє (до 1596 *Виш.Кн.* 267); нѣакаа Навка и Побѣдка чере(з)

Стыхъ ш(т)це(в) вѣнайдена есть, и оучѣнена для тоѣ причѣны, жебѣсѣмо оуправовали и готѣвили себѣ на дѣховныи праґцы Пѣста (Киѣв, 1637 *УѢ Кал.* 2).

Див. ще ГОТОВАТИ.

ГОТОВИТИСА, ГОТОВИТИСЕ, ГОТОВИТИСА *дієсл. недок. 1.* (на що) (*обдумувати, здійснювати що-небудь*) готовитися (до чоґо): Я бѣмъ тѣжъ ш Астролѣтра(х) Крѣлехъ промѣви(л), На щомъса ачкѣлве(к) зовѣмъ и не готѣви(л) (Львѣв, 1616 *Бер.В.* 77).

2. (на що) (*здійснювати підготовку до чоґо-небудь*) готовитися (до чоґо): тогды дей я до домѣ своего поехал, хотачи на слѣжбѣ... господарьскѣю готовити са (1533 *AS III*, 411); потумъ пушовъ, тай ждавъ Христа до своеи хыжѣ на гостину, та вульми ся готовивъ (XVI ст. *НС 91*); чоґо я будучи певен, уфаючи..., обетници и приреченю слова еє милости, стараючися и готовячися на веселе,... не малый коштъ и утрату поднял (Луцьк, 1593 *АрхЮЗР 8/III*, 453); нехай еи проклинаю(т), которыи проклинають днѣ той которо(го) се готовитъ възрѣшитъ китъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 57-57 зв.);

(на що, к чоґу, до чоґо і з інфінітивом) (*приводити себе до стану готовності*) готовитися (до чоґо і з інфінітивом): дѣла добрая чинити готвимса (1489 *Чет.* 218 зв.); И коґося вашей милости будетъ видети до того замку... у заставу послати ваша бы мл. тымъ поветамъ подданымъ нашымъ розказали, ажъ бы они... за часу к тому ся готовили (Краків, 1532 *АрхЮЗР 8/V*, 7); Готѣвишся его [антихриста], як Христа, прѣяти и послушанїє оному отдати (к. XVI ст. *Укр.п.* 83); готовѣте(ж) са на исхо(д) ко бѣдѣщемѣ вѣкѣ (до 1596 *Виш.Кн.* 267); анѣ готѣвитиса на сме(р)ть на каждый дѣнь, анѣ на блѣсти частїє и раны,... на розбой ш(т) розбѣйнико(в) анѣ на то абы пови(н)ные зражѣли (Остроґ, 1607 *Лѣк.* 65); Колада. Кѣждый вѣрный сего днѣа дѣхомъ веселїса: А на пристѣе Хѣви пѣлне готѣвиса (Киѣв, 1618 *Вѣзер.* 16); Двѣхъ Архїеп(с)пѣвѣ еще вамъ приточѣмъ: Яко ся готѣвили на смерть, и речъ скончѣмъ (Киѣв, 1622 *Сак.В.* 43).

Див. ще ГОТОВАТИСА.

ГОТОВИТЬ *див. ГОТОВИТИ.*

ГОТОВЛЕНЬЄ с. Готування, підготовка (до чогось): Кири́на: Стѣна або Тра́м', або зѣмно(ст), забѣжѣнье або готовлѣнье (1627 ЛБ 216).

ГОТОВНЕЙШИЙ *прикм. в. ст. (такий, який виявляє більшу готовність до чого-небудь)* старанніший, ретельніший: братъ наш дзревши на... вѣрндю... слѣжбѣ... княза Семена Юревича з Голшан,... хотачи его на потом готовнейшого и охвотнейшого кѣ тойже истой слѣжбе своей заховати... дал... емѣ... имѣне... Головин (Краків, 1507 АС III, 39).

Див. ще ГОТОВШИЙ.

ГОТОВНОСТЬ ж. Те саме, що **готовность** у I знач.: послалисмы до его милости, ксендза арцыбискупа Львовского, оповедаючисе его милости зъ нашуею ку приступенью до сенодовыхъ справъ хутною готовностью (Берестя, 1596 АрхЮЗР 1/1, 521).

ГОТОВО *присл. 1. (уже підготовлено)* готово: а та(к) абы есте пи(л)ность чинили яко бы тая це(р)ко(в) сею ве(с)ною могла све(р)шена быти. бо мы маємо все готово яко иконы завѣсы (Ясси, 1559 ЛСБ 29); которые [листы] въ голосъ читаль... толькожь, кромъ нашихъ пановъ... ниhto поруску не зрозумилъ Алесмы мели полатине преложоный готово, и скоро поруску прочиталь панъ Воловичъ, тогда заразъ тотъ полатине читано (Рим, 1595 АрхЮЗР 1/1, 483).

2. Напоготові: parate, готово (1642 ЛС 301).

Див. ще ГОТОВЦЕМЪ.

ГОТОВОСТЬ ж. 1. (*вияв згоди на що-небудь, вияв бажання зробити що-небудь*) готовність: тые свитки на том сведецтве готовостью ся быт ку присязе ставили (Луцьк, 1583 АрхЮЗР 8/III, 405); послали есмо до его мл(с)ти ѿ(т)ца арцыбискупя лво(в)ского, оповѣдаючися его мл(с)ти, з нашеи кѣ пристоупле(н)ю до синодовы(х) справъ хѣтливою готовостью (Острог, 1598-1599 Апокр. 12); А тепе(р) сна(т) и готовости екзе(м)плира не машъ и мысли вѣм ѿ(т) тое работы далеки (Вишнівецъ, 1614 ЛСБ 454); панъ Бранский... приехал, такъ же никого не засѣтавши,... стамѣтуль одѣехалъ, которого готовость,... до акту веселного обадва раза видивши, ...освѣдѣчил (Луцьк, 1638 АрхЮЗР 8/III, 599); въ **готовости** — з готовністю, охоче: А пѣрвымъ и

наособливимъ спѣсобомъ в' досконалои его готовости оуфность, на которой онъ всею дшѣю своею полѣгаль, былъ емѣ непорѣчный оный Агнець бѣжій (Вільна, 1620 См.Каз. 25); вшелѣкдю перешкѣдѣ прѣчь ѿ(т)дѣливши в' готовости на подвиги приходили (Київ, 1627 Тр. 10); до **готовости быти** — бути готовим: В Трѣтей, оумилѣннаа и плачлїваа мѣва, и всѣхъ до пожегнѣн'аса з' Преставлѣннымъ з' оупомнѣнемъ до готовости на смѣрть, бѣде(т) (Київ, 1625 Кон.Каз. 6); зо **всею готовостью** — при повній готовності: А такъ и(х) мл(с)ть пѣнове Трипо(л)ские,... зо всею готово(ст)ю и доводами своими... назавтрее... у грани(ц) свои(х) се становили (Трипілля, 1599 ККПС 115).

2. (*стан, до якого себе приводить людина*) готовність: Готовости молитва въ трѣзвости а в вѣрѣ ...боачїса Бѣга, И тыхъ дверей, где нїзко презъ порѣгъ дорѣга (Вільна, 1620 Лям.К. 23); ѿ готовости ли на смѣрть припоминаѣти бѣдѣ, ѿ томъ заправды потребнаа есть рѣчь чѣсто оучити (Київ, 1625 Кон.Каз. 5); Я Галышка Гулевичовъна... абы, кгда ся не сподиваю, не заволачь Панъ и Створецъ души моеи, а не нашедши готовости, дверей своего палацу на прысте свое перед нею не замкнуль, — вчесне,... стороны души, тела, маетности... роспоражаю и мети хочю непорушьно (Луцьк, 1641 ПККДА I-1, 72).

3. (*закінченість, завершеність якого-небудь почину*) готовність, готовість: Едень цѣрь... вырокъ... выдалъ... абы для готовости егѣ, и прѣдкого выста на выполнение декретѣ... на свитаню грали (поч. XVII ст. Пчела 5).

4. (*речі, що становлять цїлість у комплекті*) готове, -ого: за жада(н)е(м) вѣм(с)тѣвъ пре(з) че(р)нцовъ... которые... повѣда(ли) и(ж)... ты(х) книгъ скорыкгова(н)е и вся готово(ст) была ѿ(т)правлена (Вишнівецъ, 1614 ЛСБ 454); мнѣго корабле(и) свойхъ потрѣтили, и дзбрѣныхъ жолнѣрѣ(в), и вшелѣкдю готѣвост', котѣрѣю на потрѣбѣ принесли были з' собѣю, потерѣли, и вернѣлиса з' великою вѣтрагою до зе(м)лѣ своѣи (Київ, 1627 Тр. 666).

Див. ще ГОТОВНОСТЬ.

ГОТОВЦЕМЪ *присл.* Напоготові: а уваживъши то, же... ведомости пѣ(в)ные таковые суть, же

во(и)ско пога(н)ское,... веле шко(д)... починили и тепе(р) в поля(х) готовце(м) стоя(т)... // ...тедя (!) (Познач. вид.) я тую справу зо вьсімь ее ефект(о)м о(д)кладаю (Київщина, 1639 ККПС 234-235).

Див. ще **ГОТОВО**.

ГОТОВШИЙ *прикм. в. ст.* Здатніший, спроможніший: папежници мы(с)ла(т) яко бы иного ми(т)рополита папе(з)кого вве(с)ти мо(г)ли и ипатиа владыкѣ володимер(р)ского на сне понѣжаю(т) или владыкѣ (!) лѣ(ц)кого котори(и) е(с)т на все гото(в)ши(и) и запечата(л) ва(м) це(р)ков(в) (Львів, 1599 ЦДІА Лен. 823, 3, 67, 6).

Див. ще **ГОТОВНЕЙШИЙ**.

ГОТОВЫЙ, ГОТОВИЙ, ГОТОВЬ, ГОТУВЬ *прикм. 1.* (на що і без додатка) (який знаходиться у стані готовності до чого-небудь) **готовый**: теды по(и)дѣмо готовь естемь (к. XVI ст. Розм. 41); ходѣмъ панове мои естесте готовы (Там же, 48);

готовый (до чого, на що): Роспалени срѣемъ, дѣмл(с)ти Хвы: И на оувельбѣна егѣ зо всѣмъ готѣвы (Львів, 1616 Бер.В. 80); Вы нато самѣ Бгомъ избраны... Абыто всѣ Народове чѣли, И кѣ Бгѣ са презь васъ наvernѣли до Цр(с)тва Нѣ(с)ногѣ на вѣрѣ Хвѣ, Ннѣ абы мѣли дѣшѣ свою готѣвѣ (Чернігів, 1646 Перло 45); **готовь быти, быти готовь (готовымъ)** (к чому, на що і без додатка) — бути готовим, бути наготові (до чого): Пристѣпѣте Иноки а внимайте себе, ѿ своѣй смѣрти... и готѣви кѣ той бѣдѣ (Київ, 1625 Кон.Каз. 37); и вы боу(д)те готѣви вь которою годину са не надѣваете снѣ члѣчскыи прійдеть (1556-1561 ПЕ 104); тоѣ твоѣ зданѣ ганиль безподобно ап(с)лѣ, который всѣ(м) намъ росказууеть, быти готѣвымы ѿ реча(х) вѣры наше выводы давати (Дермань, 1605 Мел.Л. 8 зв.); Прѣто васъ молю ѿ дрѣзи Хви, Бѣдѣте ннѣ на про(з)бѣ мою готѣви (Чернігів, 1646 Перло 46); **готовымъ ставитися, статися готовымъ** (на що, кому ким) — бути готовим: Бо ми жадного съ таковыхъ,... которые зѣ наукъ вашихъ выходятъ, не укажешъ... абы мѣлѣ на всякое богоугодное дѣло... готовымъ ся ставити (1603 Пум. 108); Станся Бгѣ самѣ маткою гѣтова (I пол. XVII ст. Рез. 180).

2. (з інфінитивом) (який виявляє готовність робити що-небудь; згоден на певну дію) **готовый, ладен**:

А Михель мовиль: Готовь есми... перевести того жидовкою Жидкою, которой ты скриню позычала (Краків, 1518 РЕА I, 94); я... готовь есми... того довести, иж тест мой... тых земель ѿ сѣпокойномъ держани и поживани былѣ (Львів, 1537 АS IV, 84); онь реклѣ ги готовь е(с)мь с тобою... на сѣмртѣ поити (1556-1561 ПЕ 320); то(г) всего // пра(в)не ѿмоцованные пана криницкого на кнѣзя кирика рѣжи(н)ского довести готовы были (Кременець, 1581 ЛНБ 5, II 4044, 88-88 зв.); мы... на кгру(н)тѣ где са на(м) кри(в)да дѣе выехати были готовы (б. Києва, 1585 ЦНБ ДА/П-216, 1 зв.); а то а для славы про(д)ковъ наші(х), и для нарѣдѣ нашого гѣрло(м) свои(м) печѣтати готѣвѣ (Острог, 1598 Ист.фл.син. 48 зв.); чомъ заправды жадаеть Бгѣ, што бесме призывали (Бога) на помучь собѣ, чомъ май готувь овунь учинити нашѣ гораздѣ, нѣжѣ мы его просити (XVI ст. НС 71); готовь естѣ виншовати тобѣ (к. XVI ст. Розм. 43 зв.); ва(ш) м(л) все(г) добра зичи и гото(в) служити лѣка(ш) строи(ч) (Сучава, 1599 ЛСБ 331); дѣшѣ свою на конѣцѣ добры(и) сей пѣстырь за ѿвцы Хвы положити завжды былѣ готѣвый (Вильна, 1620 См.Каз. 20 зв.); Зрадлиwie то твои, ѿ младенче, слова, которимъ я вѣрити не естемь гѣтова (I пол. XVII ст. Рез. 180); прѣте(с)туючи(и)... пита(л)се межи паны Трыпо(л)скы, которы(м) бы тая сума... належи(т) мѣла, гѣто(в) еѣ будучы ѿ(д)да(т) (Житомир, 1649 ДМВН 180); **готовь вѣ огонь и яму** — (готовый до рѣшучих учинкѣв) ладен (сочити) в огонь і в воду: готѣвѣ былѣ бы вѣ Огонь и Ямѣ... якѣ цаловѣлѣ слѣды, Несытымъ былѣ ихъ надѣкъ... ихъ бесѣды, слова, Шкрипта... В мѣсли... клалѣ во дни и вѣ нѣчи (Вильна, 1620 Лям.К. 7);

(на що, до чого, к чому і без додатка) (в іменниковій конструкції) (такий, який виявляє готовність, бажання до чого-небудь) **готовый**: он завжды за ихъ позванѣемъ перед королемъ... са становилѣ и ку отказѣ имъ был готѣвѣ (1533 АS III, 410); Пишеш, иж... еси кѣ послѣзе нашей господарской гѣтов (Краків, 1543 АS IV, 359); хотя и естѣ пан Иваницький ку тому веселю и року готѣвѣ, але я не гѣтов с тых // причинѣ, иж мя пасынокъ мой позвалѣ (Овруч, 1565 АрхЮЗР 8/III, 93-94); то дѣ(и)

кды то(т) рокъ... припа(л)... кна(з) але(к)са(н)-де(р) буре(м)ски(и) с приате(л)ми своими ку то(и) вгоде... бы(л) гото(в) (Луцьк, 1583 ЛНБ 5, II 4045, 17 зв.); а подобе(н)ство сара(н)чи были подо(б)ны коне(м) готовы(м) к битве (XVI ст. КАЗ 621); Оузбрённый рьщеръ з гольмъ мечёмъ готовый до бои, абы ѡ(т)чизна и речъ посполитаа была в покои (Дермань, 1604 *Нал. на г. Остр.* тит. зв.); Пастыру добрый, Цркви Хвои потрібный. Весполь з Велёбнымъ Презвитерствомъ Мѣста Лвова, Котрыхъ рада к збодованю завше готова (Львѣв, 1616 *Бер.В.* 66); на главѣ ихъ... црѣь крѡткій на спсєніє всѣхъ готовый (Почаїв, 1618 *Зерц.* 64 зв.); Гербъ: Воинъ нагій зъ шаблею на кони безъ сѣдла: што значйтъ завше готовый и прѣдкій преважный и сердечный нарѡдъ Рѡсскій до Войны (Київ, 1623 *МКСВ* 74); За чи(м) абы(с)те в. м. ...до вшелякое росправы правъное были готовы (Горошки, 1642 *ДМВН* 224); Инокъ яко воинъ христо(в) готѡвы(м) завше до бою боудѣчи виненъ чрєсла своа препѡсавши має(т) оуставичне ходити (серед. XVII ст. *Кас.* 1 зв.); **готовый на лакомство** — ласий, лакомий, жадібний: Члкъ... готѡвый на лако(м)ство, ненасычбный на сребролюбѡство (Острог, 1607 *Лѣк.* 119).

3. (доведений до готовності, придатний для використання або споживання) виготовлений, приготовлений, готовый: бѣдова(н)є пере(д) замъкомъ светлица нова... а и сєнь не крыта еше све(т)лочька малаа проти(в) по(л)трєта сажъна готоваа на ме(ш)канье (1552 *ООвр.З.* 101); повѣжъте зъванны(м) иже є(ст) обѣ(д) мои... и всѣ потреби готовы соуть (1556-1561 *ПС* 94); ино чули є(с)мо и(ж) ѡди(н) є(ст) гото(в)... да(и)те на(м) зна(ти) если тыи звоны су(т) готовы (Хуші, 1558 *ЛСБ* 27); оно выбраннымъ готово естъ царство небесное (XVI ст. *НС* 12); и мѡви(л) рцѣте зва(н)ны(м) ю(ж) обѣ(д) мои гото(в) є(ст) (XVI ст. *УЄ* №29915, 105 зв.); перший ставъ подѣ Локошомъ на сполномъ кгрунте и млынъ готовый (Володимир, 1606 *АрхЮЗР* 6/1, 336); укажытежъ хотя едино зъ тыхъ: чы мають сакрамента готовые для хворыхъ, чы ховають ихъ для прыгоды, яко ваша церковь? (Вильна, 1608 *Гарм.* 207); Грѣхъ жало смѣрти ннѣ спалєно огнємъ Бж(с)тва хва, А намъ до Нба добга готѡва (Чер-

нігів, 1646 *Перло* 61 зв.); На(д) то, такѡвого робити а(ж) до пѡтѣ придчаю(т), абы вла(с)ными рѣка-ми... жи(в)но(ст)... для го(с)та готѡвдо завше мѣльз (серед. XVII ст. *Кас.* 11);

у знач. ім. с. р. **готовое** — готове, приготоване: Кмахи в немъ два четверѣ схѡва(н)ю на доле д̄ а на горе д̄ нижъли еше в немъ ничого нетъ готового (1552 *ОЛЗ* 158);

(який уже повністю виготовлений) готовый: медѣ тежъ ѡѣтѡсть великаа а прѣ(д)не доброго чистого белого бє(з) бо(р)те(и)... не только с пасекъ але готово(г) сѣвєпєто(вѣ) выдираючи (1552 *Обрац.З.* 143 зв.); што ѡ(д)но ко(л)вєкъ на то(м) кгру(н)те мое(м) было засеяно, то все ѡдно пожали, а другое готовое побрали (Житомир, 1583 *АЖМУ* 63); пограбили... меду прєсного готового ручєкъ сємь (Вінниця, 1603 *АрхЮЗР* 7/II, 387); тыє то насланъцы... // ...рѣдни... с поташємъ готовымъ вже в бѡчки запакованымъ и зо вѣсѣми... инъши-ми пожи(т)ками на Єго м(л) Пна Стражъника... неправъне... взяли (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 103-103 зв.); и дрѣги позо(в) та(к)же ѡ(д)жы(в)ляючи справѣ до готово(г) зыскѣ на зошъломъ панѣ ѡли-зарѣ ѡтрѣманого ѡ непрызнанє такъже записѣ на сємъ тисєчє золоты(х) по(л)ски(х) (Київ, 1646 *ЦДІАЛен.* 823, 1, 763, 14 зв.).

4. (який не вимагає труднощів, підготовки) підготований: А если бы(с) неѡпатрѣне заглєдѣвшы(с) на ѡманѣ свѣта в ново(т)никѣ якѡю и послизнѣ(л)ся готовое Прыняте в це(р)кви Ма(т)ки Своеє маєшь (Київ, 1621 *ЛСБ* 483, 1); Такъже и Пѣрскій Воевѡда ємѣ ся ѡказѡвалъ, и тамтѡтъ ѡ(т) Асіи а сєй ѡ(т) Єврѡпы, якъ дїкїи звѣри... срѡжилися на царствдо чєє мѣсто, мнѣмаючи йжъ імъ латвое и готѡвое естъ на оуловєньє (Київ, 1627 *Тр.* 661);

у знач. ім. с. р. **готовое** — (те, що не вимагає труднощів у підготовці) готове: А прѣдєя небожата все скромне зносять, ... не волають на соймикахъ..., толко *готового* што на нихъ Панъ Богъ допуститъ смѡт-рять, будучы готовы... горло свое (для познаное правды) охотне положыти! (Вильна, 1599 *Ант.* 957);

(такий, який є під рукою, зручний у користуванні) готовый: *perexpedit(us)*, наручни(й), готови(й) (1642 *ЛС* 307); Готовый. *Paratus* (1650 *ЛК* 440);

(який легко набутти) готовий: parabilis, готови(й) (1642 ЛС 301); на готовое прийти — прийти на готове: а маємо очеківати и ворога. и ю(ж) помалѣ малѣ высылает(т)... передо(ж)джо(в), абы на готовое приш(д)ши остано(к) полови(л) (Вильна, 1596 З.Каз. 51).

5. (до дії) готовий: самого Христа... на суд влекут, и свѣдки збираются, судіевы готовы, блазнове зо всѣм народом Христу ругаются (Львів, 1605-1606 Перест. 47);

(про гроші) наявний, готовий: И они, до розсудку комисарского, на моей рукоймѣ мають быти у готовой заплатѣ (1537 РЕА I, 209); если которого годѣ мед са не зродит, тогда дают грошми за каждое ведро медѣ по пол копѣ грошей..., а чиншѣ готового платѣ... в каждый годѣ дают зо всего села полпеты копы грошей Литовских (Сушично, 1569 AS VII, 329); мы... продали есмо... до(м) ншѣ... з дерево(м) садовымѣ за певню готовую... сѣмѣ пнзе(и) (Київ, 1616 ЦДІАК 221, 1, 62, 1);

у знач. ім. **готовые** — готівка: принѣсь панѣ ѳеодо(р) хѣдикъ з домѣ братского чиншѣ зо(л) по(л) иі готовыхъ (Львів, 1605 ЛСБ 1044, 1); такъ и трохъ со(т) золотыхъ готовыхъ изо всеѣ маетьности рѣхомое... квитируемъ и его мл(с)ти вольного чинимъ вечными часы (Висоцьк, 1616 ЛНБ 103, 15/Іс, 1865, 11); **готовые гроши** див. **ГРОШИ**; **готовые пѣнязи** див. **ПѢНЯЗИ**; **готовый грошъ** див. **ГРОШЪ**.

6. Видимий, неминучий: Гды(ж) и орачѣ в надѣи плѣдовъ сѣтеѣ, и працѣ подыимѣтѣ, в терпливости... и кдпѣцѣ вѣдаѣтъ себе мѣрю, и готовой смѣрти, дла зыскѣ (Вильна, 1627 Дух.б. 118).

7. (кому, до кого) Вірний, відданий, щирый: И: якъ се маешь Л: добре се маю з ласки божой тобѣ готовыи (к. XVI ст. Розм. 5 зв.); поздоровлѣнїе ѳ(т) на(с)... прото и(ж) есте на(м) всѣгды готѣви бѣли ѣ вѣрѣ, правѣдомо(в)ни (Львів, поч. XVII ст. Крон. 60 зв.); Третій — тогожѣ привилей былѣ, ижѣ... Римскій епископѣ... // ... былѣ вѣри православной посторожца и оборонца готовый, стался оттоль звязкомѣ навѣборнѣйшимѣ въ сполечности церковной (Київ, 1621 Кон.Пал. 715-716); Так те(ж) и инших кости

моученик Хр(с)твых а тых мѣлесь причинцов до Бга готовых (Венеція, 1641 Анаф. 21);

(про ласку) відданий, самовідданий, щирый: Немѣншиѣ те(ж) мои // оу наяснѣйшой Рѣчипосполїтои Венѣцкои прислѣги ѳное мнѣ, котѣраа прирѣжны(м) моимѣ Кнажѣтемѣ еѣтъ, ласкѣ готѣвѣю выставлѣли (Єв'е або Вильна, п. 1616 Прич.отех. 3-3 зв.).

ГОЦЪ виг. (звуконаслідування, яким супроводжується підстрибування на radoцax, у танці) гоц, гоп: Гоцъ (Уж. 1645, 74).

ГОЩЕНЄ с. (дія) частування: та(к) бовѣ(м) и прѣвые блѣгоч(с)тївые црїе хрѣста(н)скїе... пѣшо в пѣстыню драба(н)товали, и та(м) ѳ хѣ забавляючи(х)са на помо(ч) или ѳ причинѣ кѣ бѣгѣ, своєю покѣрою собѣ еднали, и сѣхого хлѣба з ними причашали, и еѣще похвалѣ томѣ гощѣню... // ты(м) ѳбычае(м) чини(ли) (п. 1596 Виш.Кн. 240 зв.-241).

Див. ще **ГОСТИНА**.

ГРА, ИГРА ж. 1. Забава, розвага: ѳдно мають смотрѣти того пилне, если таковыѣ люди... себе сами, домѣ, дети... во всакой почтливости выховывають, нестатѣчностями, ѳпилствомѣ, танцами, играми, прохожками пѣстошными..., брыдатѣ се (1577 AS VI, 75); Сѣнѣвникѣ, Тѣтъ котѣрый до справова(н)а игрѣ налѣжитѣ, и тѣмѣса бавитѣ (1627 ЛБ 131); Аггль: ...а когда не могль еси вѣщечной своѣѣ жа(ж)дѣ догодити, то чини(ль) еси себѣ... то бѣди(н)ками ѳбытими, то... мѣзкою, спѣваками и иними играми, до нечистоты способными (Чорна, 1629 Дїал. о см. 272); Игры дивы творѣщыа, или, дивотворныа: Кѣкглѣрства, кѣклы, Комѣдїи... и тѣмѣ подобныи (Львів, 1642 Жел.П. 7 зв.); тѣи грѣша(т) котѣрыи... в пѣнствѣ и збѣйтнѣх ѣжѣрта(х) и играхѣ, а не в набѣжныхъ и милосѣрдныхъ оучїнкахъ день стѣий трѣватѣ (Київ, 1646 Мог.Тр. 907).

2. (про ігри, веселощі) відгомін, відзвуки: А старѣшїй его снѣ... коли... оуслышаль пѣсни и игры и призѣвавѣши единого слоугоу спыталѣ его... шѣто то еѣсть а ѳнѣ рекль е(моу) бра(т) твои пришоль и забиль ѳтецѣ твои телѣца кормленого дла того иже са к нему здоровѣ наврѣноуль (1556-1561 ПС 290); А приблѣжившиса кѣ домѣ оуслышаль игры и

танцы, то ест', радость на нѣ... котораа са з' навернена и обачена са грѣшника... дѣяти звѣкла (Київ, 1637 УЄ Кал. 34).

3. (заняття, підпорядковане певним правилам, яке є одночасно розвагою) гра: Авраміасъ, штѣчка нѣкотра а и верже(н)є до игръ кѣсткою (1627 ЛБ 171); Кѣби, абѣ Кѣби: ѿ(т) Кгрѣцкоѿ слѣва, и Кувеса: Кѣстки, Гра, абѣ Гранье кѣстокъ (Львів, 1642 Жел.П. 7 зв.); Ламехъ мѣль три снѣ одного звано вобзъ втори(и) Івоалъ, трети(и) ивуѣаль то(г) игри вими(с)лилъ, ивоалъ пѣ(с)ни, ѣсвалъ тотъ билъ ковалемъ (серед. XVII ст. Луц. 529).

4. Перен. Гра, видовище: А когда неподвижно правдивы костел римский, а о чем же правдивые все уставы, законы..., молитвы... згвалтовал и в шидерскую, машкарскую и комединскую игру хвалу божию претворил? (1600-1061 Виш.Кр.отв. 181);

(навмисні непорядні дії) фальш, обман, гра: Рѣганіє: Наиграва(н)є, шида(р)ство, насмѣва(н)є, оущыпливо(ст), албо игра (1627 ЛБ 110); **презь игру** — без труднощів, легко, жартома: То если дѣйнишь миле и абымъ такъ рекль презь игръ до розмаитыхъ языковъ познана прийдешъ (к. XVI ст. Розм. 4).

5. Танці, забава: Пре(д) бгаче(м) на вшелакіи игри играно... а оубѣгого ѣ гной точили чрѣви (XVI ст. УЄ №29519, 125 зв.); *Образно*: А для того видѣвши и(ж) тѣю игръ вм(с) скѣчете, которое нѣтѣ дѣдка дѣво(л) вм(с) заигра(л), ѿ(т)повѣдати на ба(с)ни не хочѣ (1598 Виш.Кн. 277 зв.).

6. (умова між сперечальниками) гра, биття об заклад: Повелѣте (ж) пѣнове би(с)кѣпи, тоєи гры, мнѣго реченной, по свое(и) сме(р)ти спробовати, если са вѣшь трѣпъ ро(з)сыпле(т), до ѣбцаго всѣхъ воскрѣніа, тогда ѣзра(т) тые гладачии пробовничи, што є(ст) наша православны(х) вѣра (1598 Виш.Кн. 291 зв.).

◊ **гра (игра) идетъ** (о що) — справа стосується (чого), мова йде, йдеться (про що): Штѣжъ єгда тоутъ о всѣхъ празднико(х) ѿ(т)мѣненыю... // ...а затымъ о приведѣньє оу вонтпливость... іншихъ всѣхъ намъ призвойты(х) порѣдковъ игра иде(т), азали то такъ лѣгѣце вѣжити годитъ (Острог, 1598-1599 Апокр. 49-49 зв.); А такъ не о дату, гра идетъ,

где ся што становило..., але о правду и о речъ самую (Вильна, 1599 Ант. 705).

ГРАБАРОВЪ *прикм.* (який стосується грабаря) грабарів: въ воде, утекаючи, потонулые: Белко Павловичъ, грабаровъ сынъ, дѣвчинка малая (Житомир, 1618 АрхЮЗР 3/1, 262).

ГРАБАРЪ, ГРАБАРЪ, КГРАБАРЪ *ч.* (стп. grabarz, сѣн. grabaere, нѣн. Gräber) 1. Грабар, землекоп: и тежъ млынъ на рече Стыру... будовати есми былъ почаль коштомъ... своимъ власнымъ, ровы у двоухъ мѣстыцахъ черезъ болоце, копаючи на полмили, за властный грошъ свой грабари наймующи (Луцьк, 1585 АрхЮЗР 1/1, 195); К тому гесе(л) грабаро(в) и млынаро(в)... розогна(л) (Жорнища, 1590 ЛНБ 5, II 4046, 148); у по(з)ве пѣна Дешко(в)ского є(ст) написано, што па(н) Дешко(в)ски(и) позыва(л) кнѣза Ружи(н)ского ѿ бо(и) грабаро(в) свои(х) (Київ, 1595 ККПС 75); Грабаръ. Fossor. Lacunarius (1650 ЛК 441).

2. Вл. н.: у Яна Грабара сеножат на пятнадцат воз вытравити казали (1561 АрхЮЗР 8/IV, 102); шляхе(т)на(я) Пѣни ѿдаряя яновая Ко(з)ловская... Ска(р)жила... напроти(в)ко... сидорови луко(м)-скому... і каруче(н)кови Кграбарови во(и)тови старому иванови (Овруч, 1643 ЛНБ 5, II 4064, 164). У Петра Грабара воловъ два — золотыхъ тридцать (Кременецъ, 1649 АрхЮЗР 3/IV, 142); Васи(л) Грабаръ (1649 РЗВ 403 зв.).

ГРАБЕЖ *див.* **ГРАБѢЖЪ**.

ГРАБЕЖНЫЙ *прикм.* (здобутий грабежем) крадений: Которие урадь нинешъни(и) тые кони грабе(ж)ные ѿгледавъши... презенътись принялъ (Житомир, 1650 ДМВН 214).

ГРАБЕЖОВЫЙ *прикм.* (який пов'язаний з грабежем) грабѣжний. ◊ **дати акцію грабежовую** *див.* **АКЦІЯ**.

ГРАБЕЖСТВО *див.* **ГРАБѢЖСТВО**.

ГРАБЕЖЪ *див.* **ГРАБѢЖЪ**.

ГРАБЕЖЪ *див.* **ГРАБѢЖЪ**.

ГРАБИ *див.* **ГРАБЯ**.

ГРАБИНА *ж., зб.* 1. (грабові тички) грабина: 4 хлопо(м) ѿ(т) вынесеня на влицѣ шабро(в) за 2 д(н) ...и на пѣво злѣ(т) 2 и 6 1/2... 1 возъ парою кони(и) грабины для кнутлевъ кѣплєно зъ топори(с)ко(м)

до соки(р) за гро(ш) и 26 1/2 (Львів, 1628 ЛСБ 1051, 5 зв.).

2. ч. Вл. н.: остапъ грабина (1649 РЗВ 205).

ГРАБИТЕЛЬ ч. Грабіжник: ω грабителе(х) пр(о)ркъ захѣи рекль (1489 Чет. 340); Лихоимцев грабитель вълчей натуры, указуючихся въ [о]вечей покори (к. XVI ст. Укр.п. 71); а ктобы их' порушыл ω(т) це(р)кве ша(н)бро(н)скей то нарече(т)ся яко еде(н) ω(т) разбойни(к) и грабите(л) стѣх' бжѣих' ...и мае по(п) бга молити за ихъ ω(д)пущение грѣховъ (Шанброн, I пол. XVII ст. Свенц.Кат. 52); Також(д)е блюди, да не исплѣснѣвѣю(т),... или взѣты бѣдѣтъ ω(т) несщѣнныхъ рѣкъ... нѣже пріемли принѣсы въ бжѣй жертѣвникъ ω(т) невѣрныхъ,... ω(т) грабител', или властител' немилосѣрдны(х) (Львів, 1642 Жел.П. 4 зв.).

ГРАБИТИ дієсл. недок. 1. (кого, що і без додатка) (незаконно відбирати в кого чуже майно) грабувати: мѣздоимецъ... въ днь грабить (1489 Чет. 340); што есмо имъ розказали парканъ оправовати, и вы к тому паркану своихъ слугъ приставляете, и за то слуги ваши ихъ грабятъ, и децкують (Краків, 1532 АрхЮЗР 5/1, 32); он дей... ъ мои властныи дѣбровы уеждчаеъ и людей моихъ збиваеъ и грабить (Львів, 1537 АС IV, 83); хто... хотя бы и не рани(л) ани би(л) то(л)ко наехалъ а граби(л) такъ же кгва(л)тъ маеъ заплатити (1566 ВЛС 36); по(д)даны(х) мои(х)... граби(л) кони волю су(к)маны в нихъ бра(л) (Вінниця, 1584 ЛНБ 5, II 4045, 75); Если ж' тѣды такъ срѣгій сѣдъ ω(т)нѣсатъ, которыѣ... мѣлости не чѣнатъ, якъ бѣрзѣй срѣжшомѣ сѣдѣ подлѣгѣтъ котѣрыѣ чѣжѣе грабѣтъ и драпѣжатъ (Київ, 1637 УЄ Кал. 53); сами... у подданныхъ // былицких, яко и в дворе поводов, акгравовали и незносне грабили (Володимир, 1650 АрхЮЗР 3/IV, 469-470).

2. (кого за що) Конфіскувати (майно) (в кого або чие): а хто бы животинѣ маючи конѣ не де(р)жалъ того староста грабить, за ωгѣ(р)щинѣ (1552 ОВін.З. 132 зв.); а воевода... кажеъ имъ... ѡрати большъ нижѣли пови(н)ность ихъ и за то ихъ грабить быдло (1552 ОКЗ 45); ω томъ веда(и)те и(ж) я маючи в то(м) надкѣ и ро(с)каза(н)е на листе е(г) кроле(в)ско(и) мл(с)ти на ва(с) люде(х) смеди(н)скихъ на самы(х) и мае(т)ностѣ(х) ваши(х) ω(т)правовати

и за то ва(с) грабити буду (Володимир, 1567 ЦДІАК 28, 1, 2, 78).

3. (під кого) Захоплювати у своє відання: викария и послушник его смѣет и важится тытуломъ церкве святого Спаса тытуловатися,... и церков под себе прелюбодѣйско грабити (Київ, 1629 АрхЮЗР 1/VI, 601).

Див. ще **ГРАБЛИВАТИ**.

ГРАБИЦА ж. Конфіскація, штраф. ◊ мѣрная грабица — штраф у вигляді конфіскації частини землі: Кгды мужикъ... на роботу не выидеть... ма быть мѣрною грабицою каранъ (1529 АЗР II, 197).

Див. ще **ГРАБѢЖЪ**.

ГРАБЛЕНІЄ, ГРАБЛѢНЬЄ с. Пограбування, грабіж: резонимства и граблѣнья ѡбегаимо (1489 Чет. 163); Оува(ж)те(ж) дѣбро ли е(ст) злѣто и(з) ржеію мѣшеіно,... добра ли мл(с)тѣн(я) ω(т) рѣки граблѣніа (Острог, 1599 Кл.Остр. 227).

Див. ще **ГРАБѢЖЪ**.

ГРАБЛИВАТИ дієсл. недок., многокр. (кого) (неодноразово) грабувати: они... поведе(ли) и(ж) в по(д)воды не поедемъ... а до того са знае(м) же есмо деса(т)ника збили за то и(ж) на(с) граблива(л) (Володимир, 1567 ЦДІАК 28, 1, 2, 10).

Див. ще **ГРАБИТИ**.

ГРАБЛѢ ч. Те саме, що граблѣ: mate[o]la, мотика, граблѣ (1642 ЛС 264).

ГРАБЛѢ мн. (сільськогосподарське знаряддѣ) граблі: мотыкъ г. а двѣ до ва(п)на граблѣ трое ры(д)ле(в) еде(н) а дрѣгѣи злы(и)... // ...вза(л) емъ у пана антона(г) (Львів, 1592 ЛСБ 1037, 11-12); ірпѣсѣ, граблѣ, волока, борона (1642 ЛС 246).

Див. ще **ГРАБЛѢ**.

ГРАБЛѢНЬЄ див. **ГРАБЛЕНІЄ**.

ГРАБОВЫЙ прикм. 1. (який стосується граба) грабовий: caprineus, грабовы(й) (1642 ЛС 113).

2. У знач. ім. Грабовий. Вл. н.: Иванъ Грабовы(и) (1649 РЗВ 135).

ГРАБѢ ч. 1. (дерево) граб: caprinus, грабѣ (1642 ЛС 113); орн(us), яво(р), ясе(н), грабѣ (Там же, 295).

2. Вл. н.: Єсифъ грабѣ (1649 РЗВ 171).

ГРАБѢЖИТИ дієсл. недок. (кого) (робити шкоду, кривду) кривдити: Не мѣжемѣ приносѣти Бгѣ дарѣвъ: если блѣжнихъ крѣвдимѣ, если брѣтѣю

(бо и по(д)даныѣ наші, братіа наші сѣтъ) бѣ(з)винне грабѣжимѡ (Київ, 1637 УЄ Кал. 730).

ГРАБѢЖСТВО, ГРАБѢЖЬСТВО, ГРАБЕЖСТВО с. (нахил до грабежу) грабування: горе ва(м) к'ниж'ниці и фарисее лицемѣр'ниці ижъ... в'нуотрь есте пол'ни грабеж'ства и неправ'ды (1556-1561 ПЄ 99); братіе не вдаваимо себе сами въ блоу(д) чюжеложьства... піаньства и грабѣжьства (XVI ст. УИ 1911/2, 74); Тысь мене Гїи створїлъ, и за твоєю всесил'ною помочю вол'нымъ ѡ(т) вшел'акой несправедливости, и грабѣжьства... бываю (Київ, 1637 УЄ Кал. 8).

ГРАБѢЖЬ, ГРАБЕЖ, ГРАБЕЖЬ, ГРАБЕЖЬ
ч. 1. (пограбування) грабіж: а што са дотычеть кгвалтовъ, грабежовъ и иныхъ кривд, въ томъ передъ тыми сѣдами ѡдинъ дрѣгомѣ права достоати не хотели (Краків, 1524 АS III, 260); Жаловал нам маршалок Волынской земли... што ж дей ѡт подданных наших... людем его грабѣжи са стали (Краків, 1525 АS III, 275); емѣ и врадникомъ... и людемъ его... кривды и втиски великие са деют ѣ кгвалтех, ѣ наездках, боех, грабежох (Львів, 1537 АS IV, 90); Семен Ю(р)еви(ч) го(л)ша(н)ски(и)... позва(л) былъ... кѣ правд... ѡ бои грабежи и ѡ и(н)шие ...речи яко шыре(и) в по(з)ве є(ст) ѡписано (Вільна, 1555 ЦДІА Лен. 823, 1, 42); ннѣ вы закон'ниці што жь є(сть) з'внуот'рнее ваше пол'но є(ст) грабежов або лоупѣз'ства и нес'праведливос'ти (1556-1561 ПЄ 270 зв.); прото Абы твоя мл(ст) пнѣ по(д)комори(и)... пере(д) судом) мои(м)... са(м) ста(л) и в то(м) се пну су(д)и зє(м)скому бра(с)лавскому... ѡ то(т) грабе(ж) ѡсправе(д)ливи(л) (Брацлав, 1595 ЛНБ 5, II 4048, 128); Того(ж) року... да(л) є(с)ми позо(в) зє(м)ски(и)... пнѣ ю(р)ю можени(ц)комѣ то є(ст) ѡ грабе(ж) по(д)даны(х) ровъбо(в)ски(х) (Люблін, 1618 ЦДІАЛ 181, 2, 102, 9, 1 зв.); ѡ которы(и) то грабе(ж) ѡ совитосѣтъ и вины пра(в)ные за тымъ походячие пово(д) вѣм позываетъ (Київ, 1633 ЛНБ 5, II 4060, 56 зв.); панъ паве(л) счениевьски(и) заноси(л) манифестацию свою противько врожономѣ панѣ янови лакгевъницькомѣ... ижъ ѡ(н) бѣдѣчи... кви(т)... в справе ѡ (г)рабежѣ жита... в суде... ѡтримано(и) и пѣбликовано(и)... ѡ чо(м) шыре(и)... тотъ квитъ в себе ѡписѣе (Житомир, 1647

ЦДІАК 11, 1, 12, 33); **грабежъ чинити (починити, учинити)** — грабувати (пограбувати): то(г)ды постанови(в)ши са очивисто пере(д) нами фило(н) сема(ш)ко мови(л) и(ж) де(и) я пна ѡсо(в)ского з нивы его... никгды не выбива(л) и грабежо(в) або грани(ц) в земли его не чини(л) (Київ, 1580 ЛНБ 5, II 4044, 69); Та(м) же в то(м) дворѣ... шкоды и грабежи великие бѣ(з)правне ѡ(т) его м(л) починены (Жорнища, 1590 ЛНБ 5, II 4046, 148); А тепе(р) в торьговицы кна(з) иванъ масальски(и)... ихъ грабить пе(р)ши(и) имъ тотъ грабежѣ вчинилъ (1552 ОЛЗ 179 зв.); **мати грабежѣ** — бути пограбованим: И, маючи... я такову(ю) зє(л)живо(сть) и грабе(ж) ѡт єе самое и сыно(в) єе, а(ж) пехотою до до(му) свое(г)[о] вороти(в)шиися, при(ш)ла (Житомир, 1583 АЖМУ 46).

2. Конфіскація майна: горо(д)ни в̄ вси(х) гдрьскихъ и зема(н)ски(х) люде(и) грабе(ж)ми и(х) зароблены (1552 ОВін.З. 130 зв.); Грабежѣ што имъ починено. ѣ иванъца кѣ(з)мича кона вз(л)... А на(д)то де(и) взалъ н̄ ма(ц) пшеницы (1552 ОЛЗ 189 зв.); ѣказа(в)шы декретъ ѡному... сѣдѣ голо(в)но(г) трибѣналѣ любе(л)ско(г)... пытали(с)мы абы то(т) грабе(ж)... за не(г) заплати(л) (Бородянка, 1638 ЦДІАК 140, 1, 125, 1); **въ грабежѣ брати** — привласнювати, конфіскувати: ѣста(в)уємъ и(ж) нихта стада свере(п)его на деди(ч)не чѣжо(и) такъ те(ж) и на свое(и) вла(ст)но(и) испаси за(и)мовати не має(т) ани (в) грабе(ж) брати... але має(т) ѡсветчи(в)ши сѣсѣдѣ ѡтогнати до того пна чие стадо є(ст) (1566 ВЛС 97 зв.).

3. Пограбовані речі: А естли бы хто пограби(л) не доводачи права тогды має(т) дати вины на(м)... три ру(б)ли грше(и), а грабе(ж) совито навезати и шкодѣ та(к) же совито ѡправити (1566 ВЛС 12 зв.); даю в то(м) моцъ... абы за тѣю всю суму пнзе(и)... сподкавъши... по(д)даны(х) мои(х)... граби(л)... и ты(м) грабежо(м) свои(м) заплатѣ за тую всю сѣмѣ пнзе(и)... вчинилъ шацѣючи ѣвесѣ то(т) грабе(ж)... яко са(м) похочетъ (Вінниця, 1584 ЛНБ 5, II 4045, 75); пото(м) тые вси речи и грабежы выше(и) ѡписаные до немирова ѡ(т)проважоны (Жорнища, 1590 ЛНБ 5, II 4046, 148); игѣме(н)... и бра(т)я че(р)ны... ѡповедали и вызнали... ѡ... ро(з)ные грабежы та(к)

в побра(н)ю дерева на... бддованья яко в побраню на поли збожа в копа(х) немолоченого (Київ, 1591 ЦНБ ДА/П-216, 110); а вм(с) то все на сво(и) пожитокъ власны(и) ѡбе(р)нулъ и ѡ кры(в)де и шкоде стороны поводовое... и доведено бдде(т) абы вм(с)... за преречоны(и) грабежъ поводови во(д)лу(г) права... заплати(л) (Київ, 1617 ЦДІАЛ 181, 2, 125, 1 зв.).

Див. ще ГРАБИЦА, ГРАБЛЕНІЄ.

ГРАБЪЖЪСТВО *див. ГРАБЪЖСТВО.*

ГРАБЯ *див. ГРАБЯ.*

ГРАВАТИ *дієсл. недок., многокр.* (на чому, чим) (на музичному інструменті) неодноразово грати: пото(м) кгды ве(д)лѡ(г) свое(г) ѡбычаю, на (ж)мон(д)ски(х) трѡба(х)... гравали, ке(р)нѡ(с)... шля(х)тиче(в) мѡл при собѡ немало з народѡ (1582 *Кр.Стр.* 86); Арістофѡронъ: Нач(и)не на котрѡмъ обѡды нѡсать, або ширѡкаа мѡса,... або окрѡгла(а) шѡба котрѡю прѡ(д) чѡсы гравѡно (1627 *ЛБ* 180).

Див. ще ГРАТИ.

ГРАДА *ж.* Гряда: таа землѡ маѡт быти в мою сторонѡ, к Тѡрийскѡ, к Ѡбынежѡ и к Болблом, покол Перегонища въ Серебреницѡ впали... ѡттол градою к Волчѡ Яме по Серебреницѡж (Турійськ, 1540 *AS* IV, 241); с тоѡ дубровы на полѡ градою до копца (Свищѡв, 1553 *АрхЮЗР* 8/VI, 28); прѡтопопа виле(н)ски(и) ѡте(ц) григо(р)ко(в) котори(и) григо(р)ко митрополита на градѡ це(р)ковнѡю приве(л) запечатали ва(м) це(р)ко(в) (Лѡвѡв, 1599 *ЦДІА Лен.* 823, 3, 67, 6).

ГРАДАРЬ *ч. (цсл. градарь)* городник, овочівник: Градарь. Hortulanus. Olitor (1650 *ЛК* 440).

ГРАДЕЖЬ *ч. (цсл. градежь)* плѡт, огорожа: Градежь. плѡ(т). Seps. Seps (1650 *ЛК* 441).

ГРАДЕЦЬ *ч. (цсл. градьць)* (провінційне мѡсто) мѡстечко: orpidum, orpidulum, градъ, градець (1642 *ЛС* 293).

Див. ще ГОРОДЕЦЬ¹.

ГРАДНЫЙ *прикм. (цсл. градный)* мѡський: ананѡя и фадѡи... побѡялиса со собою нести во горо(д) ѡбразѡ г(с)нѡ и схоронили оу каменѡи стенѡ граднѡи (1489 *Чет.* 267 зв.).

Див. ще ГРАДСКИЙ.

ГРАДОВСТВО *с.* Мѡцевѡсть для розбудѡви, розмѡщення чоґось: Землемѡрѡе,... Єсть сѡє хѡдѡ-

жѡство зѡлѡ полѡзно кѡ размѡренѡю градо(в)ства и пѡтѡй, и кѡ ѡнымъ вѡще(м) пѡче бѡлши(м) (1627 *ЛБ* 43).

ГРАДОВЫЙ *прикм.* Градовѡй: абѡвѡмъ на Єгѡнскомъ мѡри гды бѡрзо мнѡгѡи плынѡдѡи корабѡи, градъ зъ нѡба зъпѡлъ зънѡгла, и... камѡнѡе ѡное градѡвое вѡ вѡдѡ мѡрскѡю вѡпѡдши, справѡѡтѡ то, же на тыхъ мѡстѡхъ кипѡтѡи бѡдетѡ (Київ, 1627 *Тр.* 668).

ГРАДСКИЙ *прикм. (цсл. градський)* мѡський: Вы, войтове, бурмѡстровѡе, лантвойтове, власт мирскѡя, градскѡя и повсюду, не дадѡте Руси ни єдино прѡстранство в жизни их,... в сусѡдствѡѡ любѡви не показуйте, ниже с ними сѡ общѡтѡе, пѡче же их ненавидите (1588-1596 *Виш.Кн.* 149); А такихъ ѡсобѡхъ потребѡѡемъ для тоґо, же не то(л)ко в град(д)скихъ ѡбщежитѡи(х) але и в пѡсты(н)ныхъ всюду такіи ѡсобы бываю(т) ѡбирѡны (Луцьк, 1624 *ПВКРДА* I-1, 61); orpidgenus, градски(и) (1642 *ЛС* 293).

Див. ще ГРАДНЫЙ.

ГРАДЬ¹, ГРАДЬ *ч. (цсл. градъ)* 1. (великий населений пункт) мѡсто, город: в то врѡма бы(ст) въ граде томъ моужъ невѡренъ (1489 *Чет.* 7); Мл(с)тию бо(ж)єю... Арѡєни(и) Єп(с)пѡ Бѡгѡспѡсаємы(х) градо(в)... ѡ свѡте(м) дѡсе... млѡтѡвѡ нѡша кѡ мл(с)тѡвому бѡгѡ... всеґда (Перемѡишь, 1547 *ЛСБ* 11); И вѡшо(д)ши ѡс в корабѡль и прѡеидѡ и прѡидѡ вѡ сво(и) градъ и сѡ принѡсоша ємоу рослѡбѡленъноґо (1556-1561 *ПЄ* 45); нѡкѡтѡрыѡе мѡщѡне и прѡдѡмѡщѡне грѡда Лѡвоѡ... ве(р)глѡисѡ на прѡлоґе(н)ство ста(р)шихъ своѡи(х) дѡхѡвнѡи(х) стѡновѡ навѡ(ш)шихъ (Київ, 1590 *ЛНБ* 4, 1136, 32, 1); Писѡнъ вѡ бѡгѡспѡсаємомъ граде Лѡвоѡе (Лѡвѡв, 1591 *ЛСБ* 154); та(к)же желѡниє(м)... вѡєѡводы Киевскѡ(г) прѡишли єсмо во град(д) Лѡво(в)... и сѡдо(м)... єп(с)па до собѡрѡ сѡдѡитѡся ѡстави(ли) єсмо (Берѡстя, 1594 *ЛСБ* 260, 1 зв.); Школѡ же во градѡ при церкѡви вѡше(ѡи)... возставѡистѡе (Бѡла Церкѡва, 1620 *ЛСБ* 480, 1); Бѡгѡмо(л)цѡмъ нѡши(м) че(ст)нѡи(м)... и(з)... парафѡнѡи всѡ(х) ѡ(б)ще(и) цѡркѡве бѡгѡспѡсаємомѡ града Лѡвоѡа... блѡгѡсловѡниє нашѡе (Путѡятинцѡ, 1636 *ЛСБ* 532); orpidum, orpidulum, градъ, градець (1642 *ЛС* 293); Градъ. Vrbs. Civitas (1650 *ЛК* 441); Да(н) въ градѡ Ирклѡѡевѡ (Ірклѡіѡв, 1650 *ЦДАДА*

124, 3, 37); **градъ главный** — (античне місто-держава) метрополія: Градъ главный. Metropolis (1650 ЛК 441); *Образно*: кр(с)тъ воз(д)визаетса и вси гради ликоствоую(т) (1489 Чет. 27).

2. У складі вл. н.: **градъ Берестейский** — Берестя: Писан во богоспасаемом граде Берестейскомъ (Берестя, 1594 ЗНТШ ХХVIII, 10); **градъ Венецкий** — Венеція: Прето(ж) квѣтнеш и в славно(м) тѣ градъ Венецко(м) дае цнота цнымъ мѣсце и в панствѣ тѣре(ц)ко(м) (Венеція, 1641 Анаф. 22); **градъ Луцкий** — Луцьк: хотячи тую справу зась поднести и на соборъ порядне вытянути послалемъ былъ потестацию (!) до граду Луцкого (Дермань, 1628 КММ I, дод. 320); **градъ Ливовский** — Львів: И(х) мл(с)ти пано(м) ме(с)чано(м) бра(т)ствѣ ч(с)тно(г) хра(м) ѡспеніа прч(с)тои бѣи гра(да) Ли(в)ѡска(г) (!) пріателе(м) мои(м) любими(м) (Ясси, 1601 ЛСБ 359, 2 зв.); **градъ самарейский** — Самарія: Въ оную годину прішо(л) хс въ градъ самарейский (к. XVI ст. УЕ №31, 67).

2. *Перен.* (місце перебування праведників після смерті) царство небесне, рай: възнесъл са в мѣсто зѡлото(м) оусланое, самъ гра(д) зѡлото чистое (поч. XVII ст. Проп.р. 102 зв.); В нѡвой // зась ласце ..найдовѡли са такѡвыи... люде, котѡрыи... тѣ(т) нѡ свѣтѣ мѣста кѡ мешка(н)ю не маючи... але оного гѡрнего, и вѣчне, в прішло(м) бе(з)конѣчномъ животѣ, трѡяючого гра(да),... шѡкаючи, тою зѣмною... слѡвою не тѡлко гѡрдѣли, але са тежъ брѣдили (Єв'є, 1616 УЕ Єв. 1-2 нунум.); жѣтѣмъ бе(з)грѣшнимъ... идѣте къ Нѡ(с)номѣ Іер(с)лімѣ... тѡмо вѡшь градъ, и тѡмо // вѡмъ вѣчне жѣти наготѡванѡ (Чернігѡв, 1646 Перло 166 зв.-167); **градъ небесный** — небесне царство: видѣ(л) іѡа(н) вѣ апокаліпси(м) агг(ла), котѡры(и) жезло(м) золоты(м) гра(д) онъ нѡ(с)ны(и) котѡрый з нѡа зстоупоуючѣй видѣлъ мѣри(л) (поч. XVII ст. Проп.р. 258).

ГРАДЪ² ч. (вид атмосферних опадів) град: тебе г(с)и бе нашъ слави(т) всѡ тварь змиеве и всѡ бѣз(д)ны ѡгнь градъ снѣгъ голоть (1489 Чет. 144 зв.); за спустошенѣмъ неприятелскимъ... албо через град побитемъ збожя отошли, албо для суши и поводи млыны стонули, тогды... водле ошачованя людей добрых нагородити маемъ (Горохѡв, 1593 ПККДА

1-2, 159); велики(и) гра(д) яко це(т)наровы(и) спа(л) з неба (XVI ст. КАЗ 642); на непріатѣли нашѣ спѡлъ градъ великѣй (Дермань, 1604 Охт. 11); тог(д)ы гѣ бѣ грѡмы перепѣсти(л) великѣи, и(з) грады зѣ блисканіемъ (Львів, поч. XVII ст. Хрон. 18 зв.); То тежъ особливе тому арендарови нашему тымъ листомъ варуемъ, еслибы, Боже уховѡй, спустошеня тыхъ маетностей..., отъ граду, шанци..., на чомъ бы тотъ арендаръ шкоду милъ,... теды мы, тое все упатруючи, повинны будемъ на то по прѣятелю одному высадитъ (Бердичѡв, 1611 АрхЮЗР 6/1, 374); не оуспѣла ѡнаѡ вода потоповаѡ, ѡгнь содо(м)скѣй и гра(д) зѣ грѡмѡ... напоуща(л) (Устрики, I пол. XVII ст. УЕ №29515, 57 зв.); градъ бѡвѣмъ срѡгѣй и навѡлный зѣ нѡа спѡдши, и гѡрѡчость на мѡри оучинѣвши смѡлѡ кораблѣй розварилъ (Киѡв, 1627 Тр. 683); Але ж мѣсто роси град з снѣгомъ обачу (1648 Елег. 152); тѡлко во земли Гесемской,... градъ не падалъ (серед. XVII ст. Хрон. 86 зв.); Градъ идеть. Grandinat (1650 ЛК 441).

ГРАДЪ див. **ГРАДЪ**¹.

ГРАЖАНИНЪ ч. (житель міста) горожанин, громадянин: слышавшо гражане што(ж) прѣближилъса моучитель (1489 Чет. 61); И тымъ нашимъ листомъ въ воспоминаніе предаемъ... гражаномъ мѣста сего во вѣчныя роды (Львів, 1586 ЛСБ 71); вси(м) вокѡпе пано(м) гражано(м) и мешчано(м) гали(ц)ки(м) то(т) ли(ст) ѡтдати належит (Рогатин, 1591 ЛСБ 158); Предаѣ(м) же гражано(м) града кома(р)на право сие въ ве(ч)ныя роды и ірароды (Перемишль, 1592 ЛСБ 399); гражане лѡвские... жаловали(с) на еп(с)па... гѣдеѡна болобана (Берестя, 1594 ЛСБ 260, 1); В православіи цвѣтѡщѣй а мнѣ велице ла(с)кавыи панове братѣя гражане лѡ(в)скѣе (Киѡв, 1624 ЛСБ 493, 1).

Див. ще **ГРАЖДАНИНЪ**.

ГРАЖАНСКИЙ прикм. Мѣський: Всѣмъ повсюдѣ идеже слѡдчитса ведати сие... писаніе... сослѡжителе(м) гража(н)ски(м)... ѡзна(и)мѣемъ... ижъ... Миха(и)ло Сидоровичъ... сво(и) чи(н)... ч(с)тно и блѡгпраще прѣпрово(ж)далъ (Львів, 1602 ЛСБ 1043, 6).

ГРАЖАНСТВО с. (приналежність до певної громади, суспільства) громадянство: Покайте са

и вы ѿ еп(с)пи..., възрыдайте гражѣнства сіо(н)-ского, ѿ(т)далѣна оужа(л)теса (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 226).

ГРАЖДАНИНЪ ч. (цсл. гражданинъ) те саме, що **гражанинъ**: В то время пришли пре(д)на(с),... граждане града Кома(р)на (Перемишль, 1592 *ЛСБ* 399); Мы смиренный Михаилъ Рагоза... возвѣщаемъ... о том, иж молиша нас священныи ерей... и при нимъ благочестивые и христоролюбивые граждане места... Любелского... прияти чин братства светого (Берестя, 1594 *ЗНТШ* XXVIII, 8); Благочестивым и православным христіяном малое росии, братству лвовскому и виленскому, таже всѣм подгорским обывателем, гражданои и началствующим в своих державах рода шляхецкого (1608-1609 *Виш.Зач.* 198); Бл̄гочестія... ѿ ги... славетны(м) гра(ж)данѡ(м) въ мало(и) росіи б̄госп̄саемого града лвова (Афон, 1614 *ЛСБ* 446, 2 зв.); oppidi(с)us, гражданинъ (1642 *ЛС* 293); Прѣто вы Нб(с)ныи съжителѣ, и граждане, и Пѣрвыи Іер(с)ліма... мѣщане (Чернігів, 1646 *Перло* 49).

ГРАЖДАНСКИЙ *прикм.* (цсл. гражданский) суспільный; державный: politi[c](us), гражда(н)ски(й) (1642 *ЛС* 320).

ГРАЖДАНСТВО с. (цсл. гражданство) 1. (*перевування в певному суспільному середовищі*) проживання: Житѣлство, полїтеѡца, ф̄мѡ. // граждѣнство, житіє, рѣчь посполїтаѣ, полїція, помещкѣнѣ, мешкѣнѣ (1627 *ЛБ* 37-38).

2. (*легкість у спілкуванні*) товаришкѣсть: Іерог, гражда(н)ство, лѣпота, красота (1642 *ЛС* 253).

ГРАКЪ ч. Забава, гулянка [?]: а вы подобні будете чл̄ком чекающим г̄на своего, коли са вернет з граку [з велиа] абы емоу борзо ѿ(т)воріли (Володимир, 1571 *УС Вол.* 76).

ГРАМАТИКА, ГРАМАТЫКА, ГРАММАТИКА, ГРАММАТИКА, ГРАММАТИКА, ГРАМАТИКА, КГРАМАТЫКА, ГРАММАТИКА, ГРАММАТИКА, ГРАММАТЫК ж. (*лат. grammatica, гр. γραμματικῆ*) 1. (*наука про будову мови*) граматика, словесність: Поранд... по моли(т)ва(х) ...вчитиса маю(т) // дрѣбли, пса(л)тыри, или граматыки з розвазованье(м) еи (Львѣв, 1587 *ЛСБ* 87, 4-4 зв.); Потомъ кгра(м)матики учать (Там же,

8 зв.); И грамматику грецкую из словенским писмом не Арсеній ли,... во Львове... учил в школѣ двѣ лѣтѣ? (Львѣв, 1605-1606 *Перест.* 43); По Часослѡва за(с) и Псалтыри... // выдчен'ю са ѡваѣ Грамматїка з' вѣкладомъ, то есть з' показован'емъ и оужыван'емъ еи пожиткѡ(в) настѡпитъ (Св'ѣ, 1619 *См.Грам.* 3 зв.-4); Слѡбъ: Складъ. Есть ты(ж) в' Грамматїцѣ слѡбъ (1627 *ЛБ* 116); Кбрень умѣѣтности пѣршїй. Грамматїка, вчитъ Слѡвъ и мѡвы (Київ, 1632 *Свх.* 294); а третїй бы дети шляхецкие,... по руску и по латїни, грамматики, синтаксим и поетыки учил (Луцьк, 1636 *АрхЮЗР* I/VI, 716).

2. (*посїбник з граматїки*) граматика: я... впрѣ(и)мвю хѡтъ зы(ч)ливо(ст)... же в̄м(л)... две кни(ж)ки граматыки до на(с) послати (!) (Вільна, 1591 *ЛСБ* 212); важи(л)е(м)са... из' // дрѣкв вѣдати ...пер'вю ѿ(т) семи наѡкъ кграматїкѣ (Вільна, 1596 *Грам.З.* 2 зв.-3); Школѣ кгре(ц)квю заложилъ ...и кграматыкѣ кгрецквю и(з) словенскимъ писмомъ... до дрѣкв выдалъ (1600 *ЦНБ* 476 П/1736, 44 зв.); Далѣ(м)... деся(т) граматы(к) и к̄ книжо(к) ѿ во(с)пытаниа ча(д) (Львѣв, 1616 *ЛСБ* 1047, 10 зв.); Каталогъ бра(ц)ки(и)... Шапо(ч)ка Атласоваѣ. Грамати(к) словѣ(н)ски(х) дрѣкованыхъ чѡтыри (Луцьк, бл. 1627 *ПВКРДА* I-2, 266); Инвентар' сирѣчь порадное ѡписана вѣщеи... гра(м)матика клена(р)ди (Львѣв, 1637 *Ив.Усп.* 41); а що ся тыче(т) и(ж) вѣдаю(т) же то пи(с)мо старое и по(р)дзѣвлюѣе, маете ту гра(м)матику гре(ц)кую того пи(с)ма що Ва(м) П Прокопови(ч) далъ покажи(т) же еи если потреба того вкажет его го(с)пода(р)ско(и) м(л) (Львѣв, 1642 *ЛСБ* 559, 1).

ГРАМАТИЧЕСКИЙ, ГРАМАТЫЧЕСКИЙ, ГРАММАТИЧЕСКИЙ, ГРАММАТИЧЕСКИЙ *прикм.* Те саме, що **граматычный**: При то(м) тыжь и дрѣка(р)ню ѡпущен'ную видвїгнули, стараючися ...абы знову наше писма друкованы были... для розмноження граматическое наѡки старожитнаго поря(д)ку ст̄го бл̄гочестїя грѣчесакого закону (Львѣв, 1587 *ЛСБ* 83); зрозѣме(в)шы я с писа(н)я листѣ в̄м... же послали есте сѣще(г) во ва(с) вченїя изѡображенїя граматыче(с)кого хѡдожества его же сами вконе(ц) дости(г)ше и ины(х) дово(л)ствуете (Оліта, 1591 *ЛСБ* 185); при(и)де во градъ илвовъ

свѣтѣиши Ки(р) Іоаки(м) патріархъ... встробити... шко(л)ную гра(м)мати(ч)скую елли(н)скаго и словес(н)скаго писаніа (Львів, 1592 ЛСБ 193).

ГРАМАТЫКА див. **ГРАМАТИКА**.

ГРАМАТЫЧЕСКИЙ див. **ГРАМАТИЧЕСКИЙ**.

ГРАМАТЫЧНЫЙ, ГРАММАТИЧНЫЙ, ГРАММАТИЧНЫЙ, ГРАММАТИЧНЫЙ прикм.

Грамати́чний: я... пи(л)не прошѣ жебы в̄м(с) до тоє(ж) надки граматы(ч)ное пи(с)ма кгре(ц)ко(г)... делателя искѣ(с)на то є(ст) дидяскала... на(м) възичи(т) и... посла(т) рачили (Вільна, 1591 ЛСБ 181, 1); А ѿ собѣ а(з) и са(м) свѣдите(л)ство ва(м) даю, яко грамати(ч)ного дроба(з)кѣ не и(з)оучи(х), ритори(ч)ное игръшки не вида(х), философьского высокоме(ч)тате(л)ного ни слы́ха(х) (1599-1600 Виш.Кн. 203); скажѣте ми ѿ прем(д)рїи ѿ(т) ваши(х) хитростей и х̄дожествъ граматы(ч)ни(х), діалектичны(х), рыторичны(х) и философски(х), яки(м) способо(м) Х̄с... ѿ(т)верзе оумъ раздѣти писаніе (1599-1600 Виш.Кн., КС/XXIX, 114); На-в̄читъ в̄ речѣнїихъ розозн̄а ро(з)лїчности гра(м)матїчны(х) слова частїй: нав̄читъ Имѣнь склонѣнїа, а Глаголѣвъ спраженїа (Єв'є, 1619 См.Грам. 2 зв.); Дѣткамъ оучїтиса починаючимъ Букварь... з̄ той Гра(м)матїки вычерпненный абѣ склонѣнїамъ Гра(м)матичнымъ з̄ лѣтъ детїн-ныхъ з̄ мовою заразъ привыкали, до выдчен̄а пода-ванъ нех̄ай бѣдетъ (Там же, 3 зв.).

Див. ще **ГРАМАТИЧЕСКИЙ**.

ГРАММАТИКЪ, ГРАММАТИКЪ, ГРАММАТИКЪ, КГРАММАТИКЪ, КРАММАТИКЪ ч. 1. Учений: еще и тепе(р) естъ великая звезда и га(д)ка межи кра(м)матиками (1582 Кр.Стр. 72); Палемо(н) в римѣ был(л) славны(м) кгра(м)мати-ко(м) за тиверїа цесаря и за кла(в)дїа (Там же, 72); grammatistes, грам(м)атикъ, пи(с)ме(н)ник (1642 ЛС 211).

2. Авгор граматики, граматик: їншіи ритори(ц)кой поваги оучїли, їншіи засе гра(м)матїками и поѣтами zostавши, ведлѣгъ зда(н)а їсторїи писали (Вільна, 1627 Дух.б. 352).

ГРАММАТИЧКА ж. (наука про будову мови) грамати́ка: Нынѣ же в латинском родѣ... изучивши грамматичку, и... рыторичку, ... мудрыми ся

зовут, проповѣдают, учат, а и сами в безумїи и буйствѣ премудрости мира сего с̄дят (1599-1600 Виш.Кн. 154).

ГРАММАТИЧНЫЙ див. **ГРАМАТЫЧНЫЙ**.

ГРАММАТИЧСКИЙ див. **ГРАМАТИЧЕСКИЙ**.

ГРАММАТИКА див. **ГРАМАТИКА**.

ГРАММОТНИКЪ, ГРЯМОТНИКЪ ч.

1. Учитель, (їсторично) дяк: Грамотникъ: дѣто-учитель, дажѣ (1627 ЛБ 28).

2. (освѣчена людина) грамотїй, книголюб: literator, пи(с)мен(н)икъ, книжникъ, грядо(т)никъ (1642 ЛС 256).

ГРАМОТА ж. 1. (вмїння читати і писати) гра-мота: вже бы(ст) врѣ(м) оучитиса отроча(т) дали є(г) родители грамоте оучити (1489 Чет. 147 зв.).

2. (офіційний документ юридичного характеру) грамота: в ч̄ждем̄ же предѣлѣ не сл̄джи, не взем̄ ѿ(т) еп(с)копа грамоты: бе(з) егѣ же волѣ не творї ничтѣже (Львів, 1642 Жел.П. 5 зв.).

3. (письмовое повідомлення) грамота, лист, послання: Посл̄нїе, сїрѣ(ч), гра́мота, ли(ст), посл̄нїе (1627 ЛБ 89); Строни грамотъ ваше ве(л)можности до пана Киселя послу(в) ваши(х) визволивши(х) (!) сами ихъ ѿтошле(м) (Черкаси, 1648 ДБХ фотокоп. 11); **грамота честная** — грамота, з правдивою інформацією про когось: Сего ради послахомъ в̄рныхъ братїи братства нашего... съ грамотами честными святѣиши(х) патріарховъ (Львів, 1592 ЛСБ 182); **отпустная грамота** — грамота про дозвіл священникам на перехід до їншої епархїї: попо(в) чужи(х) предѣловъ при(и)мовати бе(з) ѿ(т)пустное грамоты и бл̄гослове(н)я звыклого... а любе(з)ные пре(з)витери ѿ(т)ню(д) ставити и сове(р)шити не мае(м) (Берестя, 1590 ЛСБ 118); **повеленая грамота** — поручальна грамота: Архіеп(с)копоу и Єп(с)кпомъ с̄ чоужїхъ Єп(с)кпей Дьакѣвъ безъ повелѣное Гра́моты... на Сц̄енство їхъ никакоже не ставити (Львів, 1614 Вил.соб. 8).

4. (запис у церкві на молитву за покійних) гра-мота, запис: а ктѣ на сѣмъ свѣтѣ щедритъ и даетъ нїщимъ ялм̄жны въ Има Х̄во за д̄шами оуме(р)-лы(х); и до гра́мотъ їмена ихъ в̄писѣшъ... узритъ

тоє всё пре(д) собою въ днѣ соу(д)ный (поч. XVII ст. Пчела 16).

ГРАМОТИКИЙ ч. Учитель граматки: Можетъ бо истенное слово просветити... безъ граматкии и риторикки (Супральський монастир, 1580 *Пис.пр.лют.* 174).

ГРАМОТОНОСЕЦЬ ч. Посланецъ із листом, грамотою: tabellari(us), грамотоносець, поселъ (1642 *ЛС* 392).

ГРАМУХА ж. Вид турецької тканини: от кейсяка грамухи грошей двадцять; от коберца малого грошей чотыри (Вільна, 1568-1573 *ПККДА* II, дод. 560).

ГРАНАТОВЫЙ, ГРАНАТОВЫЙ, КГРАНАТОВЫЙ прикм. 1. (кольору граната) гранатовый: пограблено: дѣлию мою бурнатную, кгранатовую (Луцьк, 1586 *АрхЮЗР* 1/1, 231); В той же скрыни было полкопеняче кгранатовое кунами подшитое (Володимир, 1590 *ЖКК* II, 218); пограбили... жупанъ канавацовый, делея кгранатовая, дуплею подшита, которые коштывали пултораста золотыхъ полских (Володимир, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 136); побрали... шнурекъ злотый..., ферезию кгранатовую, белымъ атласомъ подшитую (Луцьк. 1622 *АрхЮЗР* 6/1, 429).

2. (який стосується плоду граната) гранатовый. ◊ **яблоко гранатовое** див. **ЯБЛОКО**.

Див. ще **ГРАНОВИТЫЙ**.

ГРАНАТОКЪ ч. (назва рослини) гранатик: Гранатокъ зѣліе. Norminum (1650 *ЛК* 441).

ГРАНАТЬ, КГРАНАТЬ ч. (нім. Granat (-apfel), лат. pomum granatum) 1. (дерево) гранат: Гранатъ древо. Malus punica (1650 *ЛК* 441).

2. Рід тканини: Гранатъ сукно. Purpura uiolacea aut sa(e)gul[e]a (1650 *ЛК* 441); а оу дѣль при ногѣхъ тоеи(ж) рѣзы в' ъколо оучѣнишь яко мѣло кгранаты з' Іакыйфѣ, и шарлѣтѣ, и кармазинѣ переплетѣючи, в посередѣ звѣнки в' кбѣло (серед. XVII ст. *Хрон.* 105 зв.).

3. Рід посуду: Гранатъ. Siscuta (1650 *ЛК* 441).

ГРАНЕСЛОВЪ ч. (цсл. гранесловъ) вірш: а гды вѣчеръ настѣпитъ, пой оустанѣвленю Пѣвечерню и Гранеслови каѣісмѣ ѿ(т) псалтѣра (Київ, 1625 *Кіз.Н.* 200).

Див. ще **ГРАНЕСЪ**.

ГРАНЕСЪ ч. Те саме, що **гранесловъ**: Гранесъ. ст(х). Ve[rs]us carmen (1650 *ЛК* 441).

ГРАНИСТІЙ прикм. Гранчастий: Крестъ во(з)двиза(л)ны(и) велики(и) з' распятіе(мъ) рыты(мъ)... по(д) кре(с)то(м) галька до(л)говатограни(с)тая з кѣзиками гранистими (Львів, 1637 *Інв.Усп.* 4 зв.); Мирница срибна грани(с)тая (Там же, 18).

Див. ще **ГРАНЯТИЙ**.

ГРАНИЦЯ, ГРАНИЦА, ГРАНИЦА, ГРАНИЦА, ГРАНИЦА, КГРАНИЦА ж. 1. (природна або умовна лінія позначення і розмежування територій, смуга, знак поділу) межа, границя: И князь Андрѣй повѣл исъ своими старци по гранем, привел к лѣсѣ до рѣчки до Лобанки, а рек: Потол моѣ граница (Острог, 1506 *AS* III, 38); Szto iesmo... namowili y żadali iesmo Twoieie Miłosti, aby Twoia Miłost wyiechał z pany koruny polskoie na poprawenie hranic mezy zemli wołynskoie y z korunoiu polskoieu (Краків, 1523 *ZD* VI, 149); горою тою по долині великѣю то естъ Охматовская граница з нами (Торговиця, 1527 *AS* III, 305); За росказаньемъ г(с)дра Корола... Васильемъ Тишкевичомъ а Во(и)техомъ Лена(р)товичомъ ста(л)са попи(с) границъ и шкодъ межи великого кна(з)ства Лито(в)ского и корѣны Польское (1546 *ОГ* 1); которая гребля до кгрѣ(н)тѣ монастырского приткнѣла где є(ст)... дѣб стари(и) и камѣнь велики(и) ѡкопани(и) стои(т) з написо(м) потолка граница монастырская до вѣева (Унів, 1581 *ЛСБ* 61, 1 зв.); у тоє дорожки скончилася граница // свищовская (Луцьк, 1587 *ЛНБ* 5, II 4046, 31-31 зв.); вѣша мл(ст)... наехавшы... на кгрѣ(нт) его мл(ст)и име(н)є жо(р)нищское... по границѣ дани(л)ковскѣю... всѣ кгрѣнты пана по(д)коморого на себе забра(л) (Брацлав, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 25); граница кгрѣнтѣ села ...пашевы до поменены(х) грани(ц) боре(м)ское и золочо(в)ское прилегла (Новий Острів, 1614 *ЛНБ* 5, III 4054, 101 зв.); Предѣл: Граница, крѣсь, повѣ(т) (1627 *ЛБ* 93); синожать тая границею от цемляковъ (ажъ до) Непра ажъ до дуба хорошаго, там же далей до кривого дуба (Льбче, 1637 *Арх.Мил.* 227); рокѣ а х п і... мѣца юна є дна Была авизия з инквизицією з декретѣ трибѣна(л)ского наказаного за епископ-

ства ве(л) Афанасия Кгрѣпецкого ѿ попованье стары(х) грани(ц) монастыр(с)ки(х) которые починалися ѿ(т) высокои горы (Львѣ, I пол. XVII ст. *Ап.Покр.з.* 112 а); И такъ почалъ Палеом(н) либа, оныхъ Народоѡвъ приводѣти до добрыхъ ѡбычае(в), а змоцнѣвшиса на ѡномъ мѣсцѣ, розмножилъ и ро(з)ширивъ Гранѣцѣ свои, и зоставилъ потѡмкомъ своимъ (Чернѣгѣ, 1646 *Перло* 3 зв. нenum.); то(л)ко за ты(х) своево(л)цо(в) нага(и)цовъ не (ш)любуе(м) которые ѿ(д) грани(ц) недалеко кочую(т) (Чигирин, 1649 *ЦДАДА* 124, 3, 33, 1); **границу делати** — встановлювати, визначати границу, между володѣння певними знаками: хто бы тое име(н)е куневъ держа(л) ѿ кгрѣ(н)ты зе(м)леные... зъ суседы обапо(л)ными и с ки(м)ко(л)векъ копу вести и границѣ делати (Букойма, 1579 *ЛНБ* 5, II 4044, 52 зв.); **границу класти** (кому) — те саме, що **границу делати**: а тыи комисари ѿ(т) княза... высланыи, имъ тыхъ границ не клали (Чернче Городок, 1543 *AS* IV, 354); **границу покласти** — встановити, визначити границу, между володѣння певними знаками: И мы за ними едѣчи по тымъ мѣстом, границы поклали и копцы покопали (Ковель, 1519 *AS* III, 188); **границу положить** — те саме, що **границу покласти**: Клиноватои ниви границу положили есми уверхъ подле малой долини (Киѣв, 1507 *АрхЮЗР* 1/VI, 9); **границу чинити** (учинити) — встановлювати (встановити), визначати (визначити) границу, между володѣння певними знаками: трибуналъ казалъ... граници чинити на афектацию сторонъ ѡбохъ (Киѣв, 1643 *ДМВН* 246); Которые то границы... чере(з) декре(т) мо(и)... ѣчини(в)ши и копцами засыпа(в)ши наказю абы и(х) мл(ст) ѡбоя сторона... де(р)жали ...и ты(х) грани(ц)... не взрушали (б. Кременца, 1606 *ЛНБ* 103, 60/1е, 254, 47 зв.); **чинене** (учинене) **границы** — встановлення, визначення граници: В том пан Юрко сопротивляется слѣдови... светыхъ отец..., которые... по себѣ будучимъ степенѣ до того благодатного дару починили и границу закопали (Унѣв, 1605 *Виш.Домн.* 189); декретови ншо(му)... поводови во(д)лу(г) пра(в)ны(х) документо(в) дѣдикованы(х)... // ...прислухалисе проваже(н)ю на(с)... и чине(н)ю грани(ц)... и сыпа(н)ю копъцовъ (Ісаіки, 1642 *ДМВН* 225-226); прото абы вм(л) на

рокѣ сталь... сказа(н)я пово(д)ства поводом(м) кѣ ѣчине(н)ю грани(ц)... прислуха(л)се дѣктомъ стороны поводовое (Луцьк, 1614 *ЛНБ* 5, III 4054, 101 зв.); **у границахъ** — по сусѣдству, межувати: име(н)е жизнѣко(в)ское бли(з)ко ѣ граница(х) з ыме(н)емъ пана григо(р)а сенюты лаховецкого лаховцами лежитъ (Дубно, 1589 *ЛНБ* 103, 18/1с, 1936, 46); **сыпане границъ** — визначення межъ міжъ володѣннями: Я присегаю па(н)у бгу... и(ж)... его мл(с)ти... вере(н) бѣдѣ спра(в)уючи то(т) ѣря(д) верне а справедливѣ такъ на сѣде мое(м) подѣкоморскомъ, яко те(ж) и при сыпа(н)ю границъ (1566 *ВЛС* 59);

(*межа, що роздѣляє держави*) кордон, граница: Мы... тѣю землю... емѣ присѣдили по тымъ врочищамъ: поченши ѿ(т) болота великого,... до реки... и тою рекою... до граници Лацкое (Мизове, 1537 *AS* IV, 100); Браславль подольски(й) замокъ с поветомъ своимъ ѡсобнымъ състарода(в)на великого кня(з)ства литовьского поветъ по границѣ волоскѣю по днестрѣ (1552 *Обрац.З.* 142); его королевьская мл(с)ть... росказа(т)... рачи(л), абы и(х) мл(с)ть во (и)ме(н)яхъ свои(х) коморы и прикоморки... мѣти допуша(т)... для списова(н)я товаро(в), которые зъ-за граници иду(т) на Вольт(н) (Луцьк, 1567 *ТУ* 120); А в то(м) граница была заперта и крѡль его м(л) ѣ швецѣи быль, а ту(р)цы з ѣграми во(и)ну зачали (1600 *ЦНБ* 476 П/1736, 46); недалѣко ѿ(т) границъ тои землѣ... е(ст) мѣсто... аполонѣа (Львѣв, поч. XVII ст. *Крон.* 27 зв.); Котѡрого тѡтѣ Рыцерь, зѣ Войскомъ Запорожскимъ ѡ(т)провадилъ вѣ покою, кѣ границомъ Волоскимъ (Киѣв, 1622 *Сак.В.* 46); Нѣртгъ рѣкѣ Красомѡвства... Нѣль принѣлъ седмѡжрѡдлыхъ южѣ Навѣкъ высѡки(х), Южѣ потечѣтъ до границъ Россѣи ширѡкихъ (Киѣв, 1632 *Сак.* 295); неха(и) и ваши и наши кѡпъци на граници станѣтъ и все собѣ съчо в кого побрано поворочають (Переяслав, 1650 *ЦДАДА* 124, 3, 38); **за границею** — (*за межами своѣй держави*) за кордоном, за границею: Село ловьковъ... тепе(р) де(р)жать сыны его... живѣтъ за границею (1552 *ОЖЗ* 128 зв.); **за границу** — (*до чужѡй держави*) за кордон, за границу: На память, кому Господарь, его милость, дозволилъ стуки воску за границу пропускати

(Львів, 1509-1510 *PEA* III, 91); людей з ыменей тых... немало проч на воли повтекали за границѣ (Луцк, 1567 *AS VII*, 130).

2. (належна певному народові земля) територія, держава: А есть тая земля наша Прилѣпская посполитая въ границахъ звѣчныхъ старыхъ (Новгородок, 1518 *АЮЗР I*, 58); маеть его милость то на ласкавой памети... абы панѣства его милости, каждое у своихъ границахъ певныхъ (1554 *РИБ XXX*, 262); В справахъ... за оголошѣньемъ воины, не ѣдѣтъ оучѣнныи и велѣмѣжи на ню,... а хтѣжъ идѣтъ: мѣлодѣжь, оубо(з)ство, и хлѣпство, котѣрымъ гды звѣта(з)ство на(д) нѣприятелемъ за выгнѣньемъ зъ границъ пѣнѣства егѣ одѣржати здѣритѣса ко(н)тенѣтѣцію и корѣнѣ (Вильна, 1627 *Дух.б.* 342); Такъ выгладитъ тотъ людъ всѣхъ котѣрыи на границахъ наші(х) мѣшкають, якъ звѣкль волѣ травѣ ажь до корѣна выедѣтъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 141).

3. (окреслення на папері) лінія: Границею ѡбвестіи въ аркѣшѣ папѣрѣ, Котры(м) до выличе(н)ѣ нѣхтъ не найде(т) мѣрѣ (Київ, 1618 *Вѣзер.* 16).

4. Обрій, небокрай, кінець: хотяи былъ еси далеко ѡ(т) зе(м)ли, еднакъ же шѣкаль еси зѣвѣрей по гора(х), по лѣса(х), ажь до сами(х) границъ свѣта (Чорна, 1629 *Диал. о см.* 271).

5. *Перен. (початковий або кінцевий момент чогось)* межа, міра: я въ мѣлодисти (!) мѣей, часѣ згромажѣнѣа мѣегѣ, то есть, добродѣтелей, границы не мѣлемъ, але вшелѣякій часъ погѣжій ми былъ до згромажѣнѣа (Київ, 1625 *Кіз.Н.* 196); Тымъ слѣвомъ, и глѣбѣкостю сѣдѣвъ твоихъ Хѣ, оулѣчишь и ѡное, Великогоѣ Василѣа, мѣвачогѣ, ижь смѣрти нанѣсѣтѣса, гды границы жѣвота выполнатѣса, а границы живота волю менѣемъ Бжѣую (Київ, 1627 *Тр.* 40); **замѣрити границы** — визначити термін, встановити час: Своѣмъ абѣвѣмъ замѣро(м) и ѡграничѣнѣемъ дѣнь по нѣчи,... и всѣ часы по часахъ (не прѣскакѣдючи собѣ замѣрѣны(х) и разъ ѡ(т) Бга подѣаны(х) границъ,) настѣпѣю(т) (Київ, 1634 *МІКСВ* 311).

6. *Перен. (допустима норма чого-небудь)* межа, границя: бѣдѣчи дѣди(ч), владыче(с)тѣвѣючи на(с) ...пѣстошили котори(и) не де(р)жи(т) жа(д)наѣ

граница, аѣ зако(н) божи(и), аѣ жа(д)ные права, аѣ декрета, аѣ записы и по(д)писы ихъ е(д)но прѣ(з) всѣ стѣны лѣзѣтъ гва(л)то(м) (Львів, 1596 *ЛСБ* 297 зв.); хто до (д)на тои прѣпасти проникне(т); хто границы еи окрѣужи(т) (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 171); шѣкаючи порѣ(д)ко(в) лѣпѣши(х), оны(х) границъ, вѣчне // въ цркви положѣного порѣдѣкоу, ѡ(т) трина(дцѣти) соѣтъ лѣ(т) цѣлотрѣвѣячогѣ не нарушили естѣ (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 224-225); а ижь [овечка] блоукаючи са заблѣдила... в далѣкѣю нѣякѣю дорогоу, за самою правды границѣ заше(д)ши (Острог, 1607 *Лѣк.* 28); а ели же дѣша пасѣтѣса въ границахъ смрѣтельныхъ,... тогда ѡ(т)лѣчѣнѣа бывѣеть, ѡ(т) нѣси (Почаїв, 1618 *Зерц.* 24); За быстрымъ злоторѣгимъ, кто еленемъ гѣнитъ, И зъ Навѣ въ свѣой пожитокъ, дорогій часъ клѣни(т). Есть граница праѣць тѣрдыхъ Бѣзкаѣ Навѣка, Оузычѣеть оучѣны(м), гды въ бѣгѣ мѣнштѣка (Київ, 1632 *Євх.* 298); Котѣры(и) боудѣчи якъ стѣа якаѣсь граница ко(н)це(м) старѣго, а поча(т)ко(м) сста(л)са нѣваго те(с)таме(н)тѣ. Бо та(к) ѣ ев(г)лѣсты читаемо (серед. XVII ст. *Кас.* 2 зв.).

7. (*сфера впливу*) границя: Кгды ѡбѣчили дѣаволь: якъ роспрѣстранѣласа цркви хѣа, на лице всеи землѣ, и якъ // кѣнѣцы границъ свѣоныхъ постѣрѣла въ ѡбѣи вѣки... тогда... въѣрѣжи(л)са бѣвъ на цркви и на сна еи прѣворѣдного (Почаїв, 1618 *Зерц.* 59 зв.-60); отцеве собѣору Картагѣнскогѣ заборѣняють, абы Римскій епископъ зъ прѣдѣловъ, то есть зъ границъ своей дѣецезіи, зъ судами не вискаковаль (Київ, 1621 *Кон.Пал.* 581); Прѣчь зъ Рѣксолѣнскихъ, смѣтки оустѣпѣйте Границъ, лѣменты ср(д)ца не тѣрѣдите (Київ, 1633 *Евфон.* 307).

8. Традиція: Вспѣминаючи на того што мѣви(т), абы(с) не переклада(л) границъ вѣчныхъ, котѣрыхъ замѣрили Ѡцѣ твой (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 215); ѡнѣ... за православіе исти(н)ныѣ вѣры, ни в чѣмъ границъ...не прѣскакѣдючи застановатѣса шлюбѣвалъ (Острог, 1598 *Ист.фл.син.* 36 зв.); И нинѣ еденъ другогѣ поволуете, замутивши люди, границѣ прѣскакаючи, суду убѣгаючи (Львів, 1605-1606 *Перест.* 43); **границы отцовскіи, отцовскіи границы** — батьківські традиції: новѣго архіере(а) прѣгнетѣ... с кр(е)сѣ границъ ѡ(т)цевѣскы(х)

выламоуетеса (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 217); Граніцы нарѣшати Щѣвскіи естъ небе(з)пѣчнаа (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 204).

9. Настанова, вказівка: Вѣдаю же(м) з грани(ц) того ліствѣ вышоль, але ма ты(м) дароуй, бо(м) то не с хѣти оучини(л), але з жалю (Острог, 1607 *Лѣк.* 114).

◊ **безъ замѣрена границѣ** — безмежно: Недѣавнѣ: Безпредѣлнѣ, бѣзъ замѣрена кресѣ и границѣ (1627 *ЛБ* 76).

ГРАНИЧЕНЕ, ГРАНИЧЕНЬЕ, ГРАНИЧЕНЬЕ, ГРАНИЧЕНЯ с. 1. (*простір, обмежений правом власності*) межі: Которые имена... зо всим на все, яко са тые имена въ кгрѣнтех, в широкости, в обыходех и в граниченю своем здавна мают, Его Милости князю Романѣ Ѳедоровичѣ Санкгѣшковича,... дарѣю (Камінь, 1571 *AS VII*, 384).

2. (*процедура окреслення границь, установлення меж*) розмежування: Чого жъ князь... жаловаль, ижъ граничене было далѣй отложено (1506 *АЗР I*, 373); Ѡ рокъ завиты(и) на землю выехати: Те(ж) вѣста(в)уемъ и(ж) рокъ сторона(м) ку граниче(н)ю... не має(т) дале(и) ѡ(т)ложонъ бы(ти) (1566 *ВЛС* 78); покладали при томъ листы... где небожъчикъ станове(н)а и справы меваль з розными ѡсобами ѡколичъными з стороны граниче(н)а и ро(з)ницъ ѡтъ того име(н)а кове(л)ского вчиненые (Володимир, 1569 *ЖКК II*, 194); А туто(р) не належитъ до граниченъя, але до данъя а(с)систе(н)цыи (Люблін, 1643 *ДМВН* 228);

судова справа про встановлення границь: А естли бы хто пере(д) ты(м) роком // бы(л) немо(ц)нымъ має(т) жити поки ѡ(н) выздоровее(т) а коли выздоровее(т) маю(т) его судьи листомъ ѡбослати и рокъ зложити... где бы са трафило граниче(н)я ѡ ре(ч) ва(ж)ную выше(и) два(д)цати бочо(к) земли, то(г)ды судья... маючи при себе люде(и) добрыхъ тую зе(м)лю... граничити мають (1566 *ВЛС* 78 зв.).

ГРАНИЧИТИ, ГРАНИЧИТЬ *дієсл. недок. 1.* (з чим) (*мати спільну границю, бути суміжним*) граничити, межувати: кгрунтъ нашъ Смыковский зъ кгрунтомъ Колодезскимъ граничить (Луцьк, 1594 *АрхЮЗР I/I*, 436); а маѣтности свои великіи

мѣлъ почавши ѡ(т) Лѣцка зъ Повѣтомъ Пінскимъ вѣдѣлжъ, а вѣширъ зъ Чарторійскомъ граничачи (Київ, 1623 *МКСВ* 73); И вѣказоваль, же ты(м) болото(м) и ре(ч)кою Бу(и)мере(м) граничить Коте(л)ня з Ло(в)ковомъ (Житомирщина, 1639 *ККПС* 211).

2. (що з чим і без додатка) (*бути природною межею*) відмежовувати, розмежовувати (що від чого): тая речка Сырецъ граничить, — никгды вступованя жадного якъ въ тую ниву, и въ сеножати, отъ земли монастырское черезъ Сырецъ речку не бывало (Київ, 1539 *АрхЮЗР I/VI*, 29); пове(т) Кремьяне(ц)ки(и) с поветомъ Киевски(м) река Случъ граничи(т) (Житомир, 1584 *АЖМУ* 92); которые то бояре,... // ...тым стадом гонячи его по збожям через вси поля..., почавши от дороги, которая идет с Колодежей... и которая граничит кгрунтъ Угриновский з Буремлемъ... збожа... пасли (Луцьк, 1604 *АрхЮЗР I/VI*, 349-350); то(т) же... панъ Каменацьки(и)... протестова(л)се ѡ то, ижъ... панъ Прилуцьки(и)... пре(з) реку Собъ переше(д)ши, которая кгрунтъ христановские з добры Кошыловскими граничить, важылисе добра и кгрунтъ... // ѡседати... и шкоды... задава(т) не перестаю(т) (Ісаїки, 1643 *ДМВН* 251-252).

3. Проводити, встановлювати границі, межі: они с ним тьи границы граничили (Чернче Городок, 1543 *AS IV*, 354); А неха(и) намъ выдадѣтъ або впоменѣтъ тыхъ хто бы ме(л) тые копцы засыпывати и граничити (1546 *ОГ* 19); где бы са трафило граниче(н)я ѡ ре(ч) ва(ж)ную выше(и) два(д)цати бочо(к) земли, то(г)ды судья... маючи при себе люде(и) добрыхъ тую зе(м)лю ѡ(б)ѣха(в)ши справовати ко(н)чити и граничити мають (1566 *ВЛС* 78 зв.); по всѣ(х) варѣварскы(х) зѣмла(х) боудѣче еп(с)пи,... абы поставлѣли са, а зато не на(с) варва(р)скими землѣми, еще в то(т) ча(с), гды есмо крѣщеніа не принѣли были, граничачи парэфѣи назывѣли (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 225); тѣ(т) жа(д)ны(х) грани(ц) николи не чыни(л) комо(р)никъ... // ...зачи(м) ѡ то стати не може(т) яко и то што комисаре граничили межи дѣблянами а свищово(м) до грани(ц) бѣкоє(м)ски(х) (Луцьк, 1607 *ЛНБ* 5, II 4052, 18 зв.-19); твою м(л)., пнѣ

комо(р)нику, на ме(ст)це свое высыла(м) то спра-
вовать и, ве(д)ле декрету..., суди(т), граничи(ть) и
ко(п)цы сыпа(т) (Харлеж, 1595 *ККПС* 61); Потомъ
роковъ розъныхъ копыцы, которыми кгрунъты
манастырские граничонные были,... оные знесль
(Луцьк, 1641 *АрхЮЗР* 1/VI, 765); я а(л)бо // уря(д)
мо(и),... граничити и копыцы сыпати буду (Ісаїки,
1643 *ДМВН* 242-243).

ГРАНИЧНИКЪ ч. Межовик, межувальник:
то(и) же то граничникъ дсыпа(л) ко́пцѣя якобы
навѣкы. то е(ст) ро(з)множилъ ненави(ст)... меж
тѣми двѣма наро́ды (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 159).

**ГРАНИЧНЫЙ, ГРАНИЧЬНЫЙ, ГРАНИЧ-
НЫЙ, КГРАНИЧНЫЙ** *прикм.* 1. (*розташований*
на межі, на границі або спеціально встановлений
для розмежування чогось) межовий: а мы... дороги
есмо... не видели аи (!) ины(х) никаки(х) знако(в)
границ(ч)ны(х) коуды они на(с) водили (Київ, 1508-
1523 *ПИ* №5); Жалова(л)... сенюта на князя... и(ж)
де(и) и(н)ши(х) копыцо(в) грани(ч)ны(х) немало
которые деля(т) // землю... поро(с)копывати и
по(п)совати... его мл(с)ть... вели(л) (Ляхівці, 1554
ЛНБ 103, 19/Id, 1988, 24-24 зв.); А выеха(в)ши и
огледа(в)ши выводовъ права листо(в) и знако(в)
границ(ч)ны(х) и светко(в) чие листы лепъшие и
знаки граничные я(в)не(и)шиє... будутъ тую сторо-
нѣ має(т) ку доводѣ припу(с)тити (1566 *ВЛС* 59 зв.);
панъ воевода... таковою границою описалъ: почав-
ши отъ рѣки Днѣпра уверхъ озера Затона, а зъ того
озера... ровчакомъ... простуючи до колодезей у
вербъ граничныхъ (Городно, 1568 *АЗР* III, 146);
тѣ(т) якобы мели бы(т) тры копыцы грани(ч)ны(х)
дсыпаные (Луцьк, 1607 *ЛНБ* 5, II 4052, 15 зв.); если
бы паль нижеменованный граничный надъ рѣчкою
въ // способъ пяты убытый, за поднесенемъ греб-
ли и ставѣ ихъ залитый былъ, розѣменно быть не
маєть (Загайці, 1637 *ПВКРДА* IV-1, 66-67); до-
ро(ж)ку грани(ч)ную пошрано и (з)гублено
(Київщина, 1639 *ККПС* 272); теды тым же коми-
саром нашимъ,... даемо владзу, абы..., тыле разы
зъезджали на тое розграниченъе, ажбы его //
скутечне отправили, копыцами и иншими гранич-
ными знаками означили (Варшава, 1646 *ЧИОНЛ*
XIV-3, 180-181).

2. (*який знаходиться біля границі*) прикордон-
ний, пограничний: завжды ѿ(т) та(м)ту(л), ве(д)ле
права, заводы граничные бываю(т) показованы з
обу(д)ву сторонѣ (Київщина, 1600 *ККПС* 141).

3. (*який стосується процедури розмежування*
території, встановлення границь) розмежуваль-
ний, межовий: Во всаки(х) розница(х) земны(х)
кграни(ч)ны(х)... має(т) по(д)коморы(и)... ро(к)
завиты(и) складати на выездѣ на кгру(нт)... на
всакие розницы // ...граничные (1566 *ВЛС* 59-
59 зв.); актъ граничный *див.* АКТЪ; коморникъ
граничный *див.* КОМОРИКЪ; листь гранич-
ный *див.* ЛИСТЬ²; справа граничная *див.*
СПРАВА; судъ граничный *див.* СУДЪ; тер-
минъ граничный *див.* ТЕРМИНЪ.

Див. ще ГРАННЫЙ.

ГРАНЦА *див.* ГРАНИЦЯ.

ГРАННИЦА *див.* ГРАНИЦЯ.

ГРАННЫЙ, ГРАНЬНЫЙ *прикм.* Те саме, що
граничный у 1 знач.: отъ того леса через листь...
до гранного копыца до болота, по половине того
болота кѣ копыцѣ,... который... межи волчого леса
и Вольмского (Мизове, 1537 *АС* IV, 100); пото(м)
прывели насъ по(д)старости(и) любо(м)ски(и) с
пны дханъски(ми) к сосне... // ...и поведили в
то(и) сосне были знаки граньные едножъ ихъ
вырѣбали ѿ(л)тѣшъцы люди великого кня(з)ства
(1546 *ОГ* 16-16 зв.).

ГРАНО с. Кут, ріг: Грано. Angulus (1650 *ЛК* 441).

ГРАНОВИТЫЙ *прикм.* (*який стосується плоду*
граната) гранатовий. ◊ грановитое яблоко *див.*
ЯБЛОКО.

Див. ще ГРАНАТОВЫЙ.

ГРАНЬ, ГРАНЬ, КГРАНЬ ж. 1. Межа, граница,
грань: Шостый лист розездный на перкгамене
князя Ивана Четвертенского... который мѣль з
дѣдом княжим князем Иваном Корецкимъ от имени
своего Хлапотина, в котором грани меновите
описаны от пяты, где ся збегла земля Корецкая,
Звеголская, Хлапотинская (Володимир, 1571
АрхЮЗР 8/VI, 128); за тые пола ездил есми по(д)
бары(ш)пола тыми(ж) знамены кгранью яко естъ
выше(и) написано (б. Киева, 1585 *ЦНБ* ДА/П-216, 3);
не ведати, для якое прычины [Корыбут-Вишневец-

кий] вышьпомененные салетры околы рекъ Хороля, Псла, грани великое... и грани сухое... и на иншихъ мѣстьцахъ... тримаеть (Варшава, 1622 *ЧИОНЛ* XIV-3, 139); **грани покласти** (з ким, з чим) — встановити межі, провести границі: а князь Василей повѣдил, штож ѡтцѣ его, князю Михайлѣ с князем Андрѣем ѡ тот ѡстров розездъ был и грани были покладены (Ковель, 1519 *AS* III, 188); **грани положити** (з чим) — те саме, що **грани покласти**: грань тоей ниви положили есми зъ Софѣскою землею (Київ, 1507 *АрхЮЗР* 1/VI, 9); **учинити грани** (з ким) — те саме, що **грани покласти**: Се азъ смиренъный Пафнотей, епископъ володимерский, зволившия зо всею еже о Хрысте братьею, священниками епископие Володимерское, учинили есмо грани зъ... Федором Чорторыским от земли церковное Володимерское, а княжое земли Земенское по речку, которая идетъ отъ Горечова до реки Луга (Земно, 1516 *АрхЮЗР* 8/IV, 29).

2. (*зарубка на дереві, насип, вал тощо*) межовой знак: И князь Андрѣй повѣл исъ своими старци по гранем (Острог, 1506 *AS* III, 38); И мы,... змеривши ѡжищи,... по тымъ врочищамъ... копцы засыпали и грани зарѣбали (Мизове, 1537 *AS* IV, 99); по(д)-старости(и) бересте(и)ски(и) з людьми г(с)дрѣски-ми коденѣскими... // ...ѡказывали намъ грани стары зарослые звечыстѣе ѡ сосна(х) великихъ ѡ два(д)цати и въ шести а инъшыя многіе поведили ижъ выкажены и выжъжены (1546 *ОГ* 9 зв.-10); Жалова(л)... сенюта на князя... и(ж) де(и)... //... и(н)шыя гране в дере(в)и по ду(б)ю поделаные его мл(с)тъ повырубова(т) и попали(ти) вели(л) (Ляхівці, 1554 *ЛНБ* 103, 19/Id, 1988, 24-24 зв.); в то(и) липе была грань рѣбежи, але выгорела (Київ, 1592 *ЦНБ* ДА/II-216, 110); Усихъ сумою копцовъ семъдеся(т) усыпано естъ, межи которыми копцами по деревью, дубью и бере(з)ю грани (Рожів, 1600 *ККПС* 163); **грани положити** — зробити зарубки, поставити певні межові знаки: и в томъ дѣбѣ грани положили (Острог, 1506 *AS* III, 38).

3. (*ріг, кут, руб, край, де стираються різні площини*) грань: а черезъ тое болото по речку Луг до земли Бужьковское, где Марков Став маеть грань

свою из Бужковичами, по границу Дудранку (Земно, 1516 *АрхЮЗР* 8/IV, 30); грань, оуго(л), часть, штѣка (1596 *ЛЗ* 42); жидове нѡса(т) реме(н)-ныи оузлы, а // звинены на чѣтыри грани, і якобы коло(д)ки (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 89 зв.-90); **лежати у грани** (з чим) — бути суміжним, междувати: земени(н) г(с)дрски(и)... тыми созналъ словы, и(ж)... продалъ есми на вечно(ст) име(н)е свое ѡ(т)чизное, лежачое... на(д) рекою Тетеро(в)ю у гра(н) з кгрунты чу(д)новски(м)... и ѡстро(в) мо(и) Дрыглово(м) ѡбрубомъ лежачи(и), з лю(д)-ми... и зо вси(ми) кгру(н)ты того име(н)я Де(д)-ковецъ (Житомир, 1584 *АЖМУ* 137).

4. Розділ: Указуемъ тежъ право духовное, въ правилахъ светыхъ отцовъ, у грани первой, глава пятая заповеди третее, собора во Нѣкии правила шостого (Володимир, 1583 *АрхЮЗР* 1/I, 173).

5. Зображення, начертання: Зѣцный клеинотъ Долматовъ, и в' цркѣви Презѣцныхъ и в' рѣчи посполитои оуслѣгою значныхъ: Хрыстіанствѣ што слѣжитъ, все то в' собѣ маеть, гды своими гранями в' Гербѣ ѡбъяснѣеть (Київ, 1624 *На г. Долм.* 2).

ГРАНЬЕ, ИГРАНЄ, ИГРАНІЄ, ИГРАНЬЄ, ИГРАНА с. Забава, гра; (*на музичнихъ інструментахъ*) грання, гра: если не забѣви(л) інде игра(н)емъ,... или на(д) по(т)рѣбѣ спѣль, и затымъ бы до школы не пришо(л), довѣдатиса все(г), и привести его маю(т) (Львів, 1587 *ЛСБ* 87); александеръ... барзо са с того веселиль поки видѣль, и(ж) тайнамъ црѣко(в)нымъ игранѣ и(х) не шкодило (XVI ст. *УЄ* №29519, 249 зв.); подобен коневи... который,... коли траву ощутить... не вѣда, як ся поимати даст от игранья скаканья и шаленья ради своеволие владности (Унів, 1605 *Виш.Домн.* 191); бо и смѣртъ вѣша Бѣ пріємна и мѣла бѣдетъ, и Пѡгрѣбъ вѣш'... чѣдѡвне и зъ весѡлымъ гранѣмъ ѡ(т)правовѣтиса бѣде(т) (Київ, 1625 *Кон.Каз.* 43); Птиче влѣхвованіе: Вѣщба,... що бывае(т) с' птичегѡ игранѣа и многѡго голоше(н)а, ѡлбо щѣбета(н)а (1627 *ЛБ* 103); Кѡби, ѡбѡ, Кѡби: ѡ(т) Крѣцкогѡ слѡва, и Кувеса: Кѡстки, Гра, ѡбѡ Граньє кѡстокъ (Львів, 1642 *Жел. П.* 7 зв.); лѣкавыи шатанъ, тѣлко в' ѡчахъ и в' помыслѣ лю(д)скѡмъ; покѡздетъ... рѡскошь тогѡ свѣта; банкети, пѣанство... игранѣа,

спѣвана... бога́цтво, и всакоє грѣхотворѣніє (Чернігів, 1646 *Перло* 120 зв.).

ГРАНЯТИЙ *прикм.* Те саме, що **гранистий**: Крестъ... столе(ц) срибны(и) з на(д)писо(м) григория дѣды вѣ(р)хѣ того сто(л)ца оуку(в)ка... з вежы(ч)ками д̄ гранятими, и пято(и) половица (Львів, 1637 *Інв.Усп.* 4 зв.).

ГРАТИ, ИГРАТИ *дієсл. недок. 1.* (в що) (*у кости, карти, шахи т. ін.*) грати: не мови(т) иди в домы преложоны(х) и шлахе(т)ски(х), бо в то(и) шкѣль оучатса играти, або в шахи о(т) вѣчера ажъ до свитана (поч. XVII ст. *Проп.р.* 217); Хартїи и тавліа оупотребляю(т): в' кѣстки играю(т) и в' карты (1627 *ЛБ* 143).

2. (з чим і без додатка) Бавитися, забавлятися, розважатися: онъ его пере(д) народы выславоуе(т) а зако(н)ники дѣте(м) играючи(м) прировновае(т) (1556-1561 *ЛС* 239); жадное зверхности не маючы надъ владыками, побрала имъ маетности церковные, [яко] посполите мовятъ: "коли левъ дремлетъ, кроликове играютъ" (Вільна, 1599 *Ант.* 841); такѣвыє рѣбы и(ж) окроуты перевертаю(т), иж' если и(х) дзѣако(м) не о(т)страши(т), албо вѣргоу(т) в мѣре бочкбу якою порѣжнюю, з' котѣрою рыба играеть (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 26); заразъ бовѣмъ, скоро декретъ погибел'ный о(т) справе(д)ливого сѣдии виданыи бѣде(т), дияволь възрадѣ(т)ся, пекло все восклицати и играти бѣде(т) (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 273); Видимо, анѣ снѣги намъ оубѣгли, земля травѣ выпѣскаеть,... бѣдло играеть...: все са... о(т)новляет' (Київ, 1637 *УС Кал.* 222); Познаваемѣ з давнїхъ вѣковъ, якѣ При потопѣ люде пили и или, скакали и грали, али несподѣване оумѣрени водами потопным(и) (Чернігів, 1646 *Перло* 126); **оть радости играти** — сповнюватися радістю; торжествувати: Нѣо съ землєю о(т) Радости играеть (Чернігів, 1646 *Перло* 61); двѣа моѣ ннѣ о(т) радости играеть (Там же, 57);

(у що) (*ляльками*) гратися, бавитися (чим): Вшакъ не у куклы то играти — писмомъ Божиимъ ширмовати! (Володимир, 1598-1599 *Відп. ПО* 1049).

3. (у що, на що, на чому, кому, що) (*на музичних инструментах*) грати (на чому кому, що): Каинове за(с) сынове... вынашли наперо(д) всякие реме(с)ла, тѣба(н) мѣзыку, и вси и(н)стрѣме(н)та на которы(х) играю(т) (1582 *Кр.Стр.* 18 зв.); слыша(л) е(с)ми голо(с) спевако(в) играючи(х) на гу(с)ле(х) свои(х) (XVI ст. *КАЗ* 634); на(д) всѣ(х) бо(л)ванѣ(в) бы(л) еде(н)... котѣромѣ кро(л) всѣ(м) росказа(в) // кланатиса, гды в трѣбы и о(р)ганы в пѣщки играно (Вільна, 1596 *З.Каз.* 64-64 зв.); спѣвайте Бѣ, грайте Панд, котѣрый встѣпилъ на небо (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 286); Ликованїє: Танцованье, танец' котѣрогѣ граютъ (1627 *ЛБ* 58); Л. Лѣаки: Люсованїє,... о(т) слова, Лакѣо: Граю на пища́лцѣ, спѣваю, Воляю (Львів, 1642 *Жел.П.* 7 зв.).

4. *Перен.* (по чому) Ширяти, витати, грати: видѣли смо ижъ тѣло по повѣтрѣ играеть, двѣры нѣ(с)ные отверзаютса (поч. XVII ст. *Проп.р.* 197).

5. *Перен.* (*міняти вигляд*) вигравати, мінитися: тако и свѣ(т) тѣй... пѣни(т)ся нечїстотами, и о(т) забѣйства играеть кривавыми во(л)нами (Устрики, I пол. XVII ст. *УС* №29515, 234 зв.); Но и(з)бави на(с) о(т) лѣакогѣ, міра сегѣ лестївого... Котѣрый ...о(т) ѣбїйства; играе кривавыми волнами (Чернігів, 1646 *Перло* 21 зв.).

Див. ще **ГРАВАТИ, ИГРАТИСЯ, ИГРОВАТИ.**

ГРАТИФИКОВАТИ *дієсл. недок. (стп. gratyfikować, лат. gratificare)* (кому) винагороджувати, обдаровувати (кого): в' тѣт' же дѣмъ працѣ тѣю мою вношѣ... дедикѣю и офѣрѣю: ты(м) гратифікѣючи не то(л)ко ва(м) влѣсны(м) Пото(м)кѣ(м), але и пови(н)ны(м), преставлши(м)са и живы(м) (Київ, 1627 *МКСВ* 185).

ГРАФИЯ, ГРАФѢЯ *ж.* (*гр. γραφεῖον*) знаяддя для писання. *Образно:* языкъ твои яко графия сюды говорить (1489 *Чет.* 355); В м̄... тоую свою архи синагогоу згѣды, не на тѣблица(х) ср(д)цѣ плотаны(х), котѣраа бы мѣцнѣй стаястою графѣєю на камени діамѣн'тово(м) вык'шта(л)тована в' ср(д)ц(а) вѣрны(х) вѣпойласа, але на пѣскоу ле(г)комысл'ного оупѣроу (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 214).

ГРАЧЪ, ГРАЧЪ, КГРАЧЪ, ИГРАЧЪ *ч.*

1. Гравецъ, музыкант: Лїкѣ: Зѣстѣ, албо згрома-

же(н)є спѣваковѣ: лѹбѣ грачѣвѣ, или тѣнецъ (1627 ЛБ 58); Сопѣць: Игрѣчь, пишѣални(к), сѣрмѣчь, корнетѣста(1627 ЛБ 119); И рѣкль двѣ кнажѣтѣмъ... абы постановѣли з брѣтѣи своѣи играчи на инстрѣмѣтѣхъ мѣзѣцѣкихъ на псалтыра(х) и гѣслѣхъ и цимбѣлѣхъ, абы се розлегѣлъ на высѣкѣсти гѣлѣсь весѣлѣа (серед. XVII ст. Хрон. 250 зв.).

2. Азартный гравецъ: естли бы те(ж) хто на кого не довелъ. то што на него вѣщи(п)ливого мѣви(л). а то(т) бы обвинены(и) бы(ла) ѡсоба легка злого захова(н)я — посполиты(и) ко(р)чѣ(м)ни(к) кгра(ч) подозрены(и)... // таковому... не маѣтъ тотъ хто его помѣвилъ жадное тру(д)ности ѡ(т) ѡ(б)виненого терпѣти (1566 ВЛС 110 зв.).

ГРЕБЕЛКА, ГРЕБЕЛЪКА ж. Гребелька: А позволили есмо князю Федору... гребелку засыпать (Земно, 1516 АрхЮЗР 8/IV, 30); повѣдилъ панъ светицки(и) по лево(и) стороне великое кня(з)ство... а по праву перева(л)ская, ѡ(т) того леса... до копѣцовъ старыхъ... ѡ(т)туль до гребельки которая є(ст) на то(и) же рѣ(ч)цѣ рѣмѣнцѣ (1546 ОГ 46); в тамѣтомъ мѣстѣцѣ ѡ ве(р)бокъ то(л)ко тро(х) кгрдѣнто(в)... нарѣжники се сходя(т) гдѣ тепѣ(р) пнѣ бѣ(л)зски(и) свежѣю гребѣ(л)кѣ всыпал(и) (Новий Острѣв, 1614 ЛНБ 5, III 4054, 103); противѣко того млынѣка и гребельки помененое,... кгруднту до добрѣ его не занято (Киѣвщина, 1638 ККПС 191).

ГРЕБЕЛНОЄ див. **ГРЕБЕЛЬНОЄ**.

ГРЕБЕЛНЫЙ див. **ГРЕБЕЛЬНЫЙ**.

ГРЕБЕЛЬНОЄ, ГРЕБЕЛНОЄ с. (мито вѣд греблѣ, оплата за переѣзд греблѣ) гребельне: в Дунаевѣ гребѣ(л)ного по пнѣзю (Кременецъ, 1545 ТУ 71); ѡзна(и)муемъ, ижъ:... ко(р)чмы медовые, пивные и горелѣчѣные кремѣне(ц)киѣ и гребельное пры пѣвны(х) млынѣ(х) нашихъ кремѣне(ц)кихъ дѣ(р)жали ѡ(т) на(с) аренѣдою жыдова нашѣе пѣвны (Вильна, 560 ТУ 90); мнѣ король Єго Милѣсть... ѡтъ воза кѣпѣцкого по чѣтыри пенѣзи гребельного, зъ ласки своѣе, брати далъ (1577 АС VI, 80); **мыто гребельное** див. **МЫТО**.

Див. щѣ **ГРЕБЛЕННОЄ**.

ГРЕБЕЛЬНЫЙ, ГРЕБЕЛНЫЙ, ГРЕБЕЛЬНЫЙ прикм. (який стосуѣтся греблѣ) гребельный.

◊ **мыто гребельное** див. **МЫТО**.

ГРЕБЕНЕЦЪ ч. (на голови деякихъ птахѣв) гребѣнецъ: cristula, гребенець, чубецъ (1642 ЛС 147).

ГРЕБЕННИКЪ, ГРЕБЕНЪНИКЪ, ГРЕБЕНЪНИКЪ ч. (той, хто вироблѣе гребѣни) гребѣнникъ. Вл. н.: теперѣ... тотъ ѡстровъ дерѣжить земѣнинѣ заморѣнокъ Мещане... Якимѣ бонѣдарѣ... зѣ(н)ко гребѣ(н)никъ... // ...иванѣ волыне(ц) (Чорнобилъ, 1552 ОЧорн.З. 57 зв.-58); Тымѣко Гребѣнѣникъ (1649 РЗВ 130 зв.); Анѣдрѣй гребѣнѣникъ (Там же, 431 зв.).

ГРЕБЕННЫЙ прикм. у знач. ім. Гребѣнный. Вл. н.: У ѡниска Гребѣ(н)ного пограблено: кобы(л) — ѡсмѣ (Житомир, 1584 АЖМУ 111).

ГРЕБЕНОВИДНЫЙ прикм. (який формѣю нагадуѣ гребѣнь для чесаннѣ волосѣя) гребѣнѣстий: restinat(us), гребѣнови(д)ни(й) (1642 ЛС 303).

ГРЕБЕНЬ, ГРЕБЕНЪ, ГРЕБѢН ч. 1. (для розѣсѣуваннѣ волосѣя) гребѣнь, гребѣнецъ: в том же возѣ знашли рѣчѣ(и) крамны(х) немало, то єсть: тафѣтуевѣ чи(р)воныхъ па(т),... гребѣне(и) ѡриховы(х) три тахри (Луцьк, 1565 ТУ 112); жупа(н) взя(л) шары(и), ко(с)тришевы(и)... мыла брусо(к), гребѣ(н), греб(б)ло (Житомир, 1582 АЖМУ 44); юда шилимовичѣ... мелѣ... гапликовѣ стугѣвѣ звонковѣ гребѣне(и) зѣ(р)каль поѣсо(в) цѣтковаты(х)... за ко(п)ї (Берѣстя, 1583 Мит.кн. 62 зв.).

2. Борѣна: Грѣбѣнь. Pecten (1650 ЛК 441); pecten, pis, гребѣ(н), брацало, бронѣ (1642 ЛС 303).

3. (на голови деякихъ птахѣв) гребѣнь: гребѣн — crista (I пол. XVII ст. Свѣб. 21); crista, гребѣн(ѣ) у кура, чубѣ (1642 ЛС 147).

4. (щѣт на мурѣ) заборѣло: такъ же тежѣ стена стоить накрыта бѣ(з) ѡбла(н)кованѣа и гребѣни на мѣрѣ вездѣ са порысовали (Луцьк, 1552 ОЛЗ 158).

ГРЕБЕЦЪ ч. 1. Весляр: Гребѣць. Nauta. Remex (1650 ЛК 441).

2. Громѣдѣльник, гребѣць: Нѣхай они только даѣтъ по двѣнадцѣти гребѣцовѣ (1501 АЗР I, 227).

3. Борѣнувальник: sarritor, ris, гребѣць (1642 ЛС 361).

ГРЕБѢН див. **ГРЕБЕНЬ**.

ГРЕБІН *див. ГРЕБЕНЬ.*

ГРЕБЛЕННОЄ *с.* Те саме, що **гребельное**:
Berut... hreblennoho po pienieziu (1545 *ЛВКРДА*
IV-2, 227).

ГРЕБЛИЩЕ *с.* Місце, де була гребля: минувши
крыницю и старое греблице, ажъ до сеножати и до
островъка на болоте (Клевань, 1595 *АрхЮЗР* 1/1,
475); во(д)лу(г) по(з)ву на оное ме(ст)це у греб-
лица старого, где речка Лучишовъка у Ру(д)ку
Слепе(ц)кую упадае(т), су(д) по(д)комо(р)ски(и)
хотечи поставити, с того ме(ст)ца ехати, где па(н)
Стрыбы(л) стоя(л) (Житомирщина, 1598 *ККПС*
92); па(н) Стрыбы(л)... до греблица ехати не
допускае(т) (Там же, 93).

ГРЕБЛО *с.* 1. Весло: Hreblo: wiosło: łopata
(Жовква, 1641 *Dict.* 59); Греблѡ. Remus (1650 *ЛК*
441).

2. Скребло, *диал.* гребло: че(т)ве(р)ты(и) жупа(н)
взя(л) шары(и),... хусто(к) две... мыла брусо(к),
гребѣ(н), греб(л)о... полубо(т)ки (Житомир, 1582
АЖМУ 44); кгда розседлаѣшь ѡкгонь розважи
...ѡзми гребло которое есть в воркѣ седловы(м)
(к. XVI ст. *Розм.* 40); Гарасимъ матфиевичъ ви(л)-
невце(ц) мель... Гребель л̄... ѡ(б)ре(з)ко(в) бобро-
вы(х) за ко(п) в̄ (Берестя, 1583 *Мит.кн.* 52 зв.);
столярѣ ѡ(т) до(ш)кі гр(ш) г̄... греб(л)о гр(ш) г̄
(Львів, 1592 *ЛСБ* 1037, 7 зв.); strigilis гребло (I пол.
XVII ст. *Сем.* 165); И на дворе взяли сано(к) двое
залѣби(ц) дѣ(г) две ле(и)цо(в) двои ре(м)яны(х)
гребло (Житомир, 1620 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 6).

3. Гребля: Одъ гребла дорогою городскою черезъ
Болотвину рѣчку (1509 *АЮЗР* I, 39).

Див. ще ГРЕБЛЯ.

ГРЕБЛЯ, ГРЕБЛА, ГРОБЛЯ, ГРОБЪЛЯ, ГРЪБЛЯ, ХРЕБЛЯ *ж.* 1. Рів або насип, вал навко-
ло міста: противъ замочку владычнего заточивши,
а одно дело на гребли, подле замочку великого
(Луцьк, 1565 *АрхЮЗР* 1/1, 10); титоу(с) вчини(л)
около мѣста шанць і якѡ греблю, четы(р)деса(т)
стаанъ в̄здл(ж)ъ (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 84);
помененый Федоръ Липка... // ...двор Полоньский
и буду на гробли зъ своим гултайством спалиль
и в попель обернулъ (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV,
73); тамъ же видилъ могилу при гробъли усыпа-

ную, где тело лежитъ зошълое помененое панее
Зофии Яблонъское (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 435).

2. Гребля: на тои грѣблѣ есмо стояли с архи-
мандритом его млстю Протасіемъ (Київ, 1508-1509
АрхЮЗР 8/IV, 160); А на томъ дей местцы, где
Петрашко калусовский мыто беретъ ни мосту, ани
гребли нетъ (Краків, 1511 *АЛРГ* 147); ѡттолѣ по
ѡбѣ стороны потока ставова до хребли, та долоу
тим же потѡжком до плѡть царини,... то есть вес
хотарь вышереченным пасикам (Гирлов, 1519 *ДВВ*
II, 2); Кто бы кому... млы(н) сказы(л) або греблю
перекопа(л)... таковы(и) мае(т) платити кгва(л)тъ
(1566 *ВЛС* 87 зв.); В ыменю моемъ Дегтеве, ачъ-
колвекъ здавна,... гребла, ставъ и млынъ былъ
(1577 *АС* VI, 83); вправо кѣ млиновца(м) а(ж) до
греблѣ ставѣ (Унів, 1581 *ЛСБ* 61, 1 зв.); на ре(ч)це
климетине и сваричо(в)це... виде(л) есми же
гребли сыплю(т) (Жорнища, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047,
18 зв.); греблю ѡсыпало(м) на ре(ч)це Селезе-
но(в)це (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 54); п̄нове
Тишове... гребли позасыповали (Горошки 1642
ДМВН 222); ее мл. пани Песляковая,... обачивъ-
ши на гребли громаду людей немало,... заледво
до леса ушъла (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 132).

3. У складі вл. н. **новая гребля**: Его м̄(л)
Па(н) Стражъникъ... Помочъниковъ свои(х)...
наслалъ на... Село новю греблю, Село Старики
(Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 103).

Див. ще ГРЕБЛО.

ГРЕБТИ¹, ГРЕЗТИ, ГРЕСТИ *дієсл. недок.*

1. (*сіно, збіжжя*) громадити: Косать сено старосте
мещане лете де(н) ѡди(н). А гре(з)ти и пратати
сена того не пови(н)ни ѡ(д)но которые косити не
выходать тые гре(з)ти пови(н)ни (1552 *ОВін.З.*
134 зв.); Село (!) з болота возать што в̄і косаровъ
накосать але сами не косать ѡ(д)но гребѣтъ (1552
ОЛЗ 184); гребти вел грести (*Уж.* 1645, 61).

2. (*землю*) розпушувати, боронувати, культи-
вувати: sargio, is, гребу, очищаю (1642 *ЛС* 361).

3. Веслувати: они... борздо почали грести к не-
моу (1489 *Чет.* 244 зв.); Гребу. Remigo (1650 *ЛК* 441).

Див. ще ГРЕБТИСА¹.

ГРЕБТИ², ГРЕБЪСТИ *дієсл. недок.* 1. (що)
(*померлих*) ховати, хоронити: преречоные особы...

тела змерьлых людей арештують и гребсти их забороняють (Луцьк, 1648 *АрхЮЗР* 1/VI, 815); подлѣгъ можности свое(и) голодны(х) кормиль, нагихъ ѡдѣваль, оумерлыи и замордованыи з пилностью гребль (серед. XVII ст. *Хрон.* 384).

2. *Перен.* (що) (*про талант — занедбувати*) закопувати: мы... Талантовъ, которыѣ с'мо взѣли ...не крыймо: не гребѣмъ ихъ в' собѣ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 531).

ГРЕБТИСА¹, ГРЕСТИСА *дієсл. недок.*

1. Веслувати: они же хотахѣ к берегу грестиса (1489 *Чет.* 91); было тихо море и они вѣскоре почали са грести со радостию (Там же, 94 зв.); оученици его... всѣли в лодю... // ...и греблиса якобы стаянїи [або гонове] двадеса(т) и па(т) (1556-1561 *ПС* 365 зв.- 366).

Див. ще ГРЕБТИ¹.

ГРЕБТИСА² *дієсл. недок., перен.* (у що) (*про грѣхи*) поринати (у що), загрузати (в чому): И сесь пусть есть, якъ одна узда, котрымъ увяжеме тѣло наше, що бы не жадало дѣль сегосвѣтнихъ, али на сюмъ свѣтѣ, що бы ся не грюбъ у грѣхи (XVI ст. *НС* 27).

ГРЕБЪСТИ *див. ГРЕБТИ².*

ГРЕБЪНЬКА *ж. Діал.* гребінка "грубе полотно". Вл. н., ч.: Иванъ Гребѣнька (1649 *РЗВ* 149 зв.).

ГРЕДА *див. ГРЯДА.*

ГРЕДИЛЪ *ч.* Градиль, грядиль. Вл. н.: Миско гредиль (1649 *РЗВ* 82).

ГРЕЗНО *с. (винограду)* гроно: И ре(к) до ни(х): южъ тоу(т) с вами бо(л)ше не боудоу пити ѡ(т) ты(х) грезновъ, едно въ цр(с)твїи ѡца моего (XVI ст. *УЄ Трост.* 53); постава твоя приподобана есть палмѣ, а сесца персеи твоихъ грезнови винному (поч. XVI ст. *Песн.л.* 55).

Див. ще ГРЪЗНЬ.

ГРЕЗТИ *див. ГРЕБТИ¹.*

ГРЕКИНИ *ж.* Грекия: черницю была грекини боу(д)чи (1489 *Чет.* 237).

ГРЕКЪ, ГРЕКЪ, КГРЕКЪ *ч. (мн. греки, грекове)* 1. Грек: в то врѣма готове имѣли валькѣ со греки (1489 *Чет.* 29 зв.); в ро(с)сѣянїе греко(в) мае(т) поити и наочати греки [еллины] (1556-1561 *ПС* 375); Такъ же и ли(ст)... чита(н) бы(л) по

гре(ц)ки(и) пе(р)вѣе, што было греко(м) ба(р)зо вдачне, а пото(м) и по рѣскии (Львїв, 1590 *ЛНБ* 4, 1136, 2, 30, 1); Дѣля сихъ... дѣль ходять люди до церкви, котрыи суть угре хотъ грекове, хотъ нѣмцѣ, хотъ ляхове, котрыи ходять до церкви (XVI ст. *НС* 166); Ѡ дшѣ стѣи, которіе правдиве в нѣ(с)ны(х) палаца(х) триоу(м)фѣю(т), а не в коутѣ якомъ свѣта знайдѣются до соудного днѣ, яко бри(д)ко нѣколи(с) армѣни и грекове вѣрили (поч. XVII ст. *Проп.р.* 237); оздоблѣють тѣи кѣлива... яко то оу прем(д)рыхъ грековъ и оу молдѣвовъ видимо (Київ, 1625 *Коп.Ом.* 161); и и(н)ныи кѣпци греки бывши ту(т) ѣ мене свѣдѣте(л)ствовали ѡ то(м)... еп(с)пѣ ки(р) Киприянѣ и(ж) е(ст) свѣтите(л) че(ст)ны(и) (Київ, 1649 *ЦДАДА* 124, 3, 34);

(*схїдного віросповідання*) грек: выткну(л) на плацъ еретековъ кгрецки(х) и с тѣми теперъ всѣхъ правовѣрныхъ при грекахъ у вѣре стоячихъ зровнѣнати и змѣшати ра(д) бы (Острог, 1587 *См.Кл.* 6 зв.); До чого ему помагають такъ Лютеранове, яко и Калвинистове,... учечи, же креченіе не до конца гладить всихъ Грековъ и не даеъ ласки (Вільна, 1595 *Ун.гр.* 163); те(ж) грѣковъ не хѣчемъ слѣхати, и(з)горшили на(с) сами патриарховѣ, и мы те(ж) послѣшенствомъ изго(р)дыли (1600 *ЦНБ* 476 П/1736, 44); Папезникъ: Явне то видимо, же отъ того часу, отъ которого Грекове ваши зъ костеломъ Римскимъ сполечность розервали, заразы на нихъ Панъ Богъ тое проклятое ярмо вложилъ (1603 *Пит.* 30).

2. Вл. н.: Пе(р)ши(и) па(н) Ма(р)ко гре(к). д(р)ѣгы(и) па(н) гри(ц)ко дѣда (Львїв, 1579-1588 *ЛСБ* 1034, 1); в клатву вкладаемъ... и тыжъ лукаша крамара. ивана соханца. Василия. Антония грека (Берестя, 1590 *ЛСБ* 142); Кириякъ Кгрекъ (1649 *РЗВ* 32 зв.); Ива(н) Грекъ (Там же, 308 зв.).

Див. ще ГРЕЧАНИНЪ, ГРЕЧИНЪ.

ГРЕМЕТИ *див. ГРИМЪТИ.*

ГРЕМЪТИ *див. ГРИМЪТИ.*

ГРЕСТИ *див. ГРЕБТИ¹.*

ГРЕСТИСА *див. ГРЕБТИСА¹.*

ГРЕХОВНЫЙ *див. ГРЪХОВНЫЙ.*

ГРЕХЪ *див. ГРЪХЪ.*

ГРЕЦАНЫЙ *див. ГРЕЧАНЫЙ.*

ГРЕЦКИЙ *прикм.* Те саме, що **гречаний**: Што дей одно было ринштунку моего: зброя... пановки, ручницы и иншихъ речей, вшелякое живности — муки ржаные, пшеничъные а грецкие... — все погорело (Луцьк, 1582 *АрхЮЗР* 6/1, 130).

Див. ще ГРЕЧИШНЫЙ.

ГРЕЧАНИЙ *див. ГРЕЧАНЫЙ.*

ГРЕЧАНИКЪ *ч.* Гречаник. Вл. н.: А такъ, взявши певную ведомость у жоны моее або (!) въсемъ шкоды моее немалое, которая ми стала отъ... Рожищанъ: Жданца и Павъла... отъ Мыхна Гречаника... отъ Федка Шевка (Луцьк, 1582 *АрхЮЗР* 6/1, 129); ѿмелянъ гречаникъ (1649 *РЗВ* 195 зв.).

ГРЕЧАНИНЪ *ч.* Грек. Вл. н.: купе(ц)... на има Тиме(р) Гречани(н) (Луцьк, 1563 *ТУ* 100).

Див. ще ГРЕЧИНЪ.

ГРЕЧАНЫЙ, ГРЕЦАНЫЙ, ГРЕЧАНИЙ, ГРЕЧЧАНЫЙ, ГРИЧАНЫЙ *прикм.* 1. (*виготовлений з гречки*) гречаний: а в друго(и) коморе... муки белое меро(к) две крупъ гричаны(х) ме(р)жа (Кременецъ, 1571 *ЛНБ* 103, 16/1с, 1921, 6 зв.); А въ спижарни взяли: муки пшеничної маць пять... крупъ ячмѣнъныхъ маць двѣ, грецаныхъ три (Володимир, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 137); взяли... // ...муки греччаное маць две (Луцьк, 1598 *АрхЮЗР* 1/VI, 242-243); сименъя лняного четвертъ, конопъного пулъмацы... крупъ гречаных пулъмацы, ягол четвертъ, муки житъное маца, пшеницы четвертъ, греччаное пулъмацы (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 155); ксендзъ Антъоний Янишевъский... //... противъко... громаде яровицькой... о побранье в кляшъгоре розъмаитого збожа: крупъ гречаных пулъмацы..., ягол четвертъ, муки житъное маца... оферовалсе правъне чынити не занехати сведчыл (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 154-155).

2. *Узнач. ім.* Гречаний. Вл. н.: Стефанъ гречани(и) (1649 *РЗВ* 131); ва(с)ко Гречаны(и) (Там же, 154).

Див. ще ГРЕЦКИЙ, ГРЕЧИШНЫЙ.

ГРЕЧИНЪ, ГРЕЧИНЪ, КГРЕЧИНЪ *ч.* 1. Те саме, що **грекъ** у 1 знач.: ѿни всѣ звыте(з)ства... нехто и(н)ши(и) не вло(х)... не гречи(н), не фра(н)-цѣ(з), ани а(н)ге(л)чикъ показова(л), ѿдно лито(в)-ские княжата (1582 *Кр.Стр.* 10); року тисеча 332...

пишетъ Грегорасъ Кгречинъ, ижъ папа послалъ до Царогороду двухъ епископовъ, которые Грековъ упоминали (Вильна, 1597 *РИБ* XIX, 278); Не есть розлуки ни жидови, ни гречинови (XVI ст. *НС* 80); Никола, родомъ Гречинъ... въ послушенствѣ патріархи Константинопольского статечъне трвалъ (Київ, 1621 *Кон.Пал.* 1012); ференць кѣшнѣ(р), за коня тѣре(ц)кого котро(г) гречинъ бра(т)ствѣ охромлено(г), даль... з(лт) 20 (Львів, 1623 *ЛСБ* 1049, 4); Елладій: Гречинъ (1627 *ЛБ* 204).

2. Вл. н.: На то(т) ча(с) были... семы(и) па(н) Сава гречи(н). Ѡсмы(и) па(н) ива(н) намѣсни(к) (Львів, 1579-1588 *ЛСБ* 1034, 1); ти(м)ко сирота з яворова е(ст) ѿ(т)даны(и) на надкѣ... пнѣ марко гречи(н) да(л) сна своего гаври(с)ка (Львів, 1587 *ЛСБ* 1034, 2 зв.).

Див. ще ГРЕЧАНИНЪ.

ГРЕЧИХА, ГРЕЧЫХА, ГЪРЕЧИХА *ж.* 1. Те саме, що **гречка** у 1 знач.: По(д)старости(и) бересте(и)ски(и) поведи(л) ижъ... по томѣ боло-тѣ по ѿстрове(х) есть гречыхи и проса и пчолы (1546 *ОГ* 21); гъречихи копъ сто, кожъдая по грошей двадцать чотыри (Луцьк, 1567 *ВИАС* I, 12); у Мицка Прихожего... // ...попалили... жита стоговъ два, ...гречихи стогъ (Житомир, 1587 *АрхЮЗР* 3/1, 20-21).

2. Те саме, що **гречка** у 2 знач.: Молоченое гречи-хи десат корцей, проса пол корца (Володава, 1553 *AS* VI, 13); взято... // ...ѿвса меро(к) семъ гречихи бо(ч)ки по(л)пяты Київ, 1591 *ЦДИАЛ* 823, 1, 133, 81).

3. *ч.* Вл. н.: А по то(и) розмове и жалобе свое(и) игуме(н) и че(р)нцы... ставили... светки люде(и) добры(х)... на (и)ме... пе(т)ръ гречи-ха... за(н)ко затыче(н)ко (Київ, 1585 *ЛОИИ* 68, 1, 27, 2 зв.).

ГРЕЧИШНЫЙ, ГРЕЧИШЪНЫЙ *прикм.* Те саме, що **гречаний** у 1 знач.: в житникѣ крѣпъ ѿвсъяны(х) бочокъ кѣ а гречишъныхъ по(л)девяти бочки (1552 *ОЧерк.З.* 7); въ житникѣ крѣпъ ...гречи(ш)ныхъ в̄ ячъныхъ с̄ и миръка (1552 *ОКан.З.* 21).

Див. ще ГРЕЦКИЙ.

ГРЕЧКА, ГРЕЧЬКА *ж.* 1. (*рослина*) гречка: Того же рѣкѣ саранча великаа была, иже поѣла

грѣчки и проса (1509-1633 *Остр.л.* 129); пан Василей Федорович Гдлевич... на пола, стадо и быдло нагнавши, грѣчки потоптал, а жатой грѣчки взал // двесте коп, а потоптал на триста коп (Луцьк, 1558 *AS VII*, 38-39); кнзъ ку(р)пски(и)... ѿ василья //...грѣчкѣ... с пола побрати казалъ (II пол. XVI ст. *ЖКК II*, 131-132); И то рокъ былъ тугій. Еслибъ не ярина, грѣчки и проса, то люде бъ зъ голоду поми- рали (1636-1650 *ХЛ 78*); Помененые ѡсобы... готовое збоже ро(з)ное жита пшеницы грѣчки... пожавши... тое все молотили продавали пива варечи (Київ, 1643 *ЛНБ 5*, II 4064, 131); cгiос, грѣ(ч)ка (1642 *ЛС 146*).

2. (*зерно цієї рослини*) грѣчка: Съ свирна моего взято деветнадцать маць жита,... чотыри мацы грѣчки (Клевань, 1571 *АрхЮЗР 1/1*, 34); К тому те(ж) млы(н)... спали(т)... розказалъ, в которо(м)... млыне было выме(р)ку збо(ж)я жита мерокъ дева(т)деся(т) и три,... грѣчки — мерокъ чотыри (Житомир, 1584 *АЖМУ 123*); взято... ѿ вдовы гани мано(и)ловоє воловъ два... // ...грѣчки бо(ч)ка (Київ, 1590 *ЦДИА Лен.* 823, 1, 133, 74-74 зв.); Въ Петровщину по двадцать золотыхъ было жито и по 4, просо по 12 и грѣчка, а овесь по осмъ золо- тыхъ (1636-1650 *ХЛ 78*); жито било колода по зо(л): к̄в: а грѣчка по зо(л) ѿ̄ (серед. XVII ст. *ЛЛ 176*).

3. ч. Вл. н.: Што ся ткнетъ таляровъ..., тьемъ тежъ самъ на тотъ часъ роздалъ...: Оксентию... копъ две..., Грѣцце копу (Луцьк, 1570 *АрхЮЗР 1/1*, 25); Иванъ грѣчка (1649 *РЗВ 365*).

Див. ще ГРЕЧИХА, ГРИКА.

ГРЕЧЧАНЫЙ *див. ГРЕЧАНЫЙ.*

ГРЕЧЪНИЩЕ с. Грѣчанище: панъ лашъ... вель насъ наѣко(с) горы ѡное... черезъ межы поля засеяныє ржищми и грѣчънищами... // до ездъ которого зовѣтъ головны(и) ездъ (1546 *ОГ 74* зв.-75).

ГРЕЧЫХА *див. ГРЕЧИХА.*

ГРЕШИТИ *див. ГРЪШИТИ.*

ГРЕШНИЙ *див. ГРЪШНИЙ.*

ГРЕШНИКЪ *див. ГРЪШНИКЪ.*

ГРЕШНЫЙ *див. ГРЪШНЫЙ.*

ГРЕШНЪЙШИЙ *прикм. в. ст.* Більш грішний: рекль имь вы надѣтеса иже бы тыи то галилеяне на(д) всѣ(х) которыи живоуть в галилеи грешнѣй-

шими были иже они таковыи // рѣчи трѣпѣли (1556-1561 *ЛС 279-279* зв.).

ГРИБОВЫЙ, ГРИБОВИЙ *прикм.* Грибний; грибовидний: fungosus, грибови(й), дѣрковати(й) (1642 *ЛС 204*); Грибовий. Fungos(us) (1650 *ЛК 441*).

ГРИБЪ, ГРИБЪ ч. 1. *бот. (fungus)* гриб: ѡднги по ла(т)... а по рѣ(с). грибы или рыжики или иныи гѣбы тѣмъ по(до)бны (XVI ст. *Травн.* 228); Тѣбери по латы(н). ...по рѣ(с). грибы или рыжи(ки)... Серапиѡ(н) глѣтъ, что тѣбе(р) есть коре(н) крѣгло- ва(т) растѣ(щ) на верхъ земли, листовия не имѣя, а цвѣто(м) черле(н) (Там же, 454); фаску масла доброгo..., грибов сухихъ девет сотъ, кождое сто по золотому рахуючи,... то все... пограбилъ и на свой пожитокъ обернул (Луцьк, 1635 *АрхЮЗР 1/VI*, 699); segaunium, грибъ перуновы(и) (1642 *ЛС 118*); Грибъ. Fungus. Huber (1650 *ЛК 441*).

2. Вл. н.: юсипъ грыбъ (1649 *РЗВ 122* зв.); ва(с)ко грыбъ (Там же, 138 зв.).

ГРИВА, ГРИВА ж. (*кінська*) грива: виде(л) есми ... (в) коня тисавого по(д) гривою ра(н)у з лѣка наскро(з) пробитѣю (Володимир, 1575 *ЖКК I*, 60-61); поиди повѣжъ ѡномѣ неха(и) коня моего до воды поведе(т) // и... ѡхандоживѣши гривѣ ѡседла- етъ (к. XVI ст. *Розм.* 46 зв.-47); алекса(н)дръ шо(л) до него, ѡздѣ вѣложи(л)..., гривѣ чесалъ (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 70 зв.); грива — iubaе (I пол. XVII ст. *Своб.* 104); iuba, а(е), грива ко(н)ская (1642 *ЛС 245*).

2. Вл. н.: подданыє его мл. пана Еловицъкого... часто а густо на маєтнoсти его мл. пана старосты уреньдовского, то естъ, местечко Стобухъву и села до него належачые: Верхи, Боровно, Обѣжир, Гриву... и инышыє маєтнoсти, наезджаючи, розныє речы... побрала (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР 3/IV*, 304).

ГРИВАТИЙ *прикм.* Гриватий, гривастий: iuba- tus, гривати(й) (1642 *ЛС 244*).

Див. ще ГРИВЯСТЫЙ.

ГРИВЕНКА, ГРИВЕНЪКА, ГРИВЕНЬКА ж.

1. Те саме, що гривна у 2 знач.: По(д)старостемѣ ѡтъ корованѣ чамлять сафьянъ полъ литры шо(л)кѣ гривенъка перѣцѣ (1552 *ОЧерк.З.* 8 зв.).

2. Підвісок до ікони: Гривено(к) двѣ злогістихъ ѡ(т) ѡбразо(в) с камыками про(с)тыми (Луцьк, бл. 1627 *ПВКРДА I-2*, 259); На то(м)же ѡбразѣ крї-

жико(в) сребрны(х) два, и гривенька, або мѣсачокъ сребрны(и) (Там же, 263).

Див. ще ГРИВЕНОКЪ, ГРИВЕНОЧКА.

ГРИВЕНОКЪ ч. Те саме, що гривенка у 2 знач.: А два гривенки с каме(н)ми. а ѿди(н) с пе(р)лами прч(с)тоє (Луцьк, бл. 1627 ПВКРДА I-2, 261).

ГРИВЕНОЧКА ж. Те саме, що гривенка у 2 знач.: На образи Тайное Вечери Господа нашего Иисуса Христа, што над Царскими дверми, вѣнецъ и гривеночка одна (1631 АСД VI, 111).

ГРИВЕНЬКА див. ГРИВЕНКА.

ГРИВЕНЬКА див. ГРИВЕНКА.

ГРИВНА, ГРИВНЯ, ГРИВЪНА, ГРИВНА ж.

1. (*грошова единиця*) гривня: того вши(т)кого выносить... за пиво гри(в)на бє(з) пѣвѣтрига гро(ш) за рыбы... *s.* гро(ш) (Одрехова, серед. XVI ст. ЦДІАЛ 37, 16, 20); тыжь котораа жона маючи десять драгѣмь [або десять гривень, або десять гроши] если бы загоубила единою драгѣмоу а чи не зажигаєть свѣчѣ... и гладаєть сѣ пилѣносѣтю ажъ бы нащѣла (1556-1561 ПС 228); шкоды поменєныє... себе шацѣмь... // ...на десять тисече(и) гриве(н) (Вільна, 1580 ЖКК I, 190-191); арсєни(и) влдѣка... покѣи вѣчны(и) чинѣти са(м) и на потѣ(м)кы свои подѣ тыся(ч)ю гривень записа(л)сѣ (Берестя, 1590 ЛСБ 143); и привели емѣ единого должнѣка которѣи бы(л) емоу винє(н) тисачѣоу гривень (к. XVI ст. УС №31, 156); То па(к) его м(л) па(н) краковски(и)... // ...вины чоты(р)на(д)цати гриве(н) гроше(и) по(л)ски(х) не запла(л) (Вінниця, 1605 ЛНБ 5, II 4051, 110-110 зв.); И за Еде(н) разѣ звонєня до Слѣдѣбы Бжеи вазєна(м) Ѡкрѣтне, И виною По Три(д)ца(т) Гриве(н) з насѣ Берѣчи Карѣтъ (Львѣв, 1609 ЛСБ 421, I зв.); прото пово(д)... по две(ст)є гыве(н) си(м) по(з)во(м) позыває(т) (Киѣв, 1621 ЛСБ 421, I зв.); **гривна полская** — польська гривня: збєго(в) свои(х) ко(л)мо(в)ски(и) шацѣтѣ себе по пяти сотѣ гриве(н) по(л)ски(х) ка(ж)до(г) з ни(х) з особна (Кременецѣ, 1600 ЛНБ 103, 15/1с, 1860, 17); А вѣ(с) ...ихъ выдати не хочєшь, Которыхъ себе пово(д)овє Кожѣдо(г)о зособна шацѣютѣ,... // по петисотѣ гривень польскихъ (Киѣв, 1635 ЛНБ 5, II 4060, 139 зв.-140).

2. Единица ваги, яка вѣдповѣдала прибл. 1 фунтовѣ: А тыхъ часѣв позычил есми в княза Или...

сто гривен сребра доброго, робленого в мисахъ... и в ковшохъ, кождѣю гривнѣ шацѣючи по чотыри копы грошей з роботою (Луцьк, 1534 АС III, 472); а в третє(и) скры(н)це... полсо(в) сребрны(х) три в которы(х) по чотыри гри(в)нє сребра (Кременецѣ, 1571 ЛНБ 103, 16/1с, 1921, 6 зв.); є(д)на кади(л)ница срѣбрьнаѣ позлотистаѣ важи(т) ζ гривень срѣбра (Львѣв, 1579 ЛСБ 1033); чарокъ дванадѣцѣть сребрныхъ белыхъ в ка(ж)до(и) чарце по пѣлтори гривнѣи кажѣдая гривнѣна по золотыхъ дванадѣцѣть три (Киѣв, 1635 ЛНБ 5, II 4060, 104 зв.); сребра гривен тридцѣт, сукєн парѣ килка (Луцьк, 1649 АрхЮЗР 3/IV, 330).

3. Прикраса: вузложи(л) бо на него стѣи бори(с) гривну златоую (1489 Чет. 242); Образ великаго Спаса сребромѣ оправєный позлотистый, каменєй на немѣ петнадѣцѣть, гривна золотая, другая сребреная (Киѣв, 1554 КМПИ I, дод. 7).

ГРИВОСТРЫЖЦА, ГРИВОСТРЫЗЦА ч. Цирюльник: А гривострызцу по волости не ѣздити, а ни льну брати (1511 АЗР II, 89); А гривострызцу по волости не ѣздити, а ни льну брати (1547 АЗР III, 17).

ГРИВЯСТЫЙ прикм. Те саме, що **гриватий**: Гривястый. *Iubatus* (1650 ЛК 441).

ГРИДНЯ, ГРИДНА ж. Примѣщення для чєлядѣ: тотѣже болрин твой, Яцко Патрикѣвич... зо всѣми людми тых имѣней твоих... гридни двѣ с под клѣты (!) сожгли (Вільна, 1546 АС IV, 474); Бѣдова(н)є в замѣкѣ. цє(р)ковѣ Покрова 8 вежахъ гри(д)на а две све(т)лицы при земѣли... кѣхѣна пивѣница (1552 ОВін.З. 130 зв.); она, вшедши до гридни, пыталасѣ о небожчику пану чєляди: гдє бы былѣ? (Луцьк, 1583 АрхЮЗР 8/III, 375); пивница; зрубъ на столпахъ недоробленый; гридня сѣ кухнею; стайня великая (Вєлєдники, 1595 АрхЮЗР 6/I, 246).

ГРИЗА ж. *Диал.* гризѣ, гризь "колька; пронос". Вл. н., ч.: Данило Гриза (1649 РЗВ 38 зв.).

Див. ще ГРИЗЬ.

ГРИЗЕНЄ, ГРИЗЕНІЄ с. Бѣль, рѣзь: Стѣжєнїє болєсноє: Като(в)скаѣ мѣка, гризе(н)є вѣ животѣ (1627 ЛБ 123); *verminos(us)*, черви(с)ти(и), гризєнїє терпящи(и) (1642 ЛС 410).

ГРИЗТИ, ГРІЗИТИ, ГРЫЗТИ, ГРЪЗТИ дієсл. недок. 1. (що і без додатка) (роздрібновати зубами що-небудь тверде) гризти: Даги(л) коудеравыи є(ст) ве(л)ми добръ, наще пораноу гризти коре(н) (XVI ст. УТ фотокоп. 3 зв.); грізити — rodo (I пол. XVII ст. Своб. 21); rodo, is, гризу (1642 ЛС 356); грызѣ (Уж. 1645, 65 зв.); такъ же ѡме(р)... па(н) лукашъ жо(л)кевскій // ...що с козаками горѣхи гри(з) (серед. XVII ст. ЛЛ 173-174);

(ранити, стискуючи зубами) кусати, кусатися: тогда впаде на тѣло антихристово бѣлезнь таж-каа; и начнетъ языкъ свѣй; якѡ песь гри(з)ти (Чернігів, 1646 Перло 141); тамо грѣшници... начнѣтъ в' гѣрести дѣшѣ свои з глѣдѣ терзѣти тѣла свои: и збѣы грізти якѡ пси глѣднии (Там же, 157);

жалити, кусати: з ѡсть кѣнскихъ; ѡгнь сѣрчаній пѣлитъ, а задѣ змѣя ядовѣтаа гризетъ (Чернігів, 1646 Перло 141);

(про черв'яків і т. п.) точити, гризти: сталаса на(д) ни(м) пом'ста бѣжѣя явна, и(ж) хробѣци жѣво(т) его... грізли а(ж) до смѣрти (Львів, поч. XVII ст. Крон. 51 зв.); в' не(м) же ѡгнь пали(т), а не спалитъ... че(р)вѣ гризетъ, а не снѣдає(т) (Чорна, 1629 Діал. о см. 278); Образно: Ѡ бо(з)скаа вел-мѣжности,... котѣраа справоуетъ всѣ рѣчи... вѣдаю дѣбре же вѣрныхъ и власны(х) снѣвъ цѣрков-ны(х) змоцнаетъ, а прѣтѣвны(х) гризе(т) (XVII ст. Проп.р. 140 зв.); Кѣжды(и) вѣдлѣгъ ѡнои прѣпо-вѣсти, мѣетъ своѣго мѣла, што его грызѣтъ (Київ, 1632 МІКСВ 283).

2. (кого) Болѣти (кого), дошкуляти (кому): Та(к)же кого гри(з) гризе(т) по животоу змѣша(и) боуквицоу з водою оуваривши пѣи здра(в) боуде(ш) ѡ(т) всѣкои боле(с)ти (XVI ст. УТ фотокоп. 8);

безос. болѣти: Та(к)же коли ко(г) коло поупа грѣзе(т) а(л)бо где и(н)де навари кропивна(г) сѣна (!) и змѣша(и) стѣ(р)ши з ме(д)о(м)... и пѣи оуздра(в)лає(т) боле(ст) (XVI ст. УТ фотокоп. 9).

3. Перен. (кого) Мучити: Рѣвность прѣвды дѣмѣ бѣжого грѣзла ма (Острог, 1598 Отп. КО 2); Вемъ, же то геретиковъ болить и грызетъ ихъ не по малу, коли хрестияне старожытное веры католическое згажаются (Вільна, 1599 Ант. 665); Ро(з)бира(и) пилно сѣмлена твое, а... правдѣвою скрѣхою...

очисти... жебы(с) нѣчого та(ж)кого не ма(л)... що бы та гри(з)ло (Київ, 1623 Мог.Кн. 52); **грызетъ сумнене (сумнена), сумнене грызетъ див. СУМНЕНЕ; совѣсть грызетъ див. СОВѢСТЬ.**

ГРИЗТИСА, ГРЫЗТИСА дієсл. недок. Жури-тися, гризтися: Оуха(п)лѣюса: кѣсаюса, гризѣса (1627 ЛБ 142).

♦ в сѣмѣню **грызтиса** — мучитися докорами сумлѣння: А смѣлца іоуда... в сѣмѣню ста(л)са дѣжо грѣзти (поч. XVII ст. Проп.р. 100).

ГРИЗЬ ж. Колька, діал. гризь, гриза: Также коре(н) кропи(в)ны(и) змѣша(и) з вино(м) приложи кѣ животоу оутробоу оуздра(в)лає(т) тве(р)доую и гри(з), и кто корѣ(н) кропи(в)нии гризе(т), то гри(з) мѣнає(т) (XVI ст. УТ фотокоп. 10); Та(к)же кого гри(з) гризе(т) по животоу змѣша(и) боукви-цоу з водою оуваривши пѣи (Там же, 8).

Див. ще **ГРИЗА**.

ГРИКА ж. Те саме, що **гречка** у 2 знач.: Овса посѣяно бочокъ 25. Грики посѣяно (1571 АСД I, 149); Грики на насѣнье ма битъ посѣяно бочокъ шеснадцатъ (1571 АСД IV, 241).

Див. ще **ГРЕЧИХА**.

ГРИМАТИ дієсл. недок. Грюкати, гримати: into-по, аs, гримаю, звѣцаю (1642 ЛС 244).

ГРИМѢТИ, ГРЕМЕТИ, ГРЕМѢТИ дієсл. недок. 1. (без додатка) голосно звучати, лунати: persono, бряцаю, гри(м)лю (1642 ЛС 311);

(про голосний звук) долинати: Слоушне тыи слѣва... мѣли бы гримѣти в' слѣхи наша (Львів, 1585 УЄ №5, 261, на полях); Не все то теды Перунъ, што зъ Риму гремить (Київ, 1621 Кон.Пал 667);

(відбивати голосні звуки) відлунювати: getono, аs, гри(м)лю 1642 ЛС 353).

2. (про грим) гримѣти: Року 1613 месяца ноября 3 дня ... громъ гремевъ и дождь былъ сильными (поч. XVII ст. КЛ 81);

безос. гримѣти: гри(д) великій пада(л), гримѣло страшливо (Львів, поч. XVII ст. Крон. 88); того жъ року а не(д) поста гримѣло и блискало (серед. XVII ст. ЛЛ 165); Гримѣтъ. Tonat (1650 ЛК 441).

ГРИПА ж. Діал. грипа "незграбна людина, тов-ста жінка". Вл. н., ч.: ѡме(л)я(н) попо(в) бра(т), ива(н) грипа, и(л)ко еме(ц) (Житомир, 1609 ЦДІАК 11, 1, 5, 11).

ГРИФЪ, ГРИФЪ, ГРЫФЪ, ГРИФЪ, ГРЫФЪ
ч. (*стп. gryf, лат. gryps, груп(h)is, гр. γρύψ*)
(*фантастична істота з головою орла й тулубом лева*) гриф, грифон: А грѣфъ значи(т) смѣлы(и): Же повѣтрнихъ якъ зѣмны(х) дѣх(в) снадне оуйдешъ Ѡ Кнажно (Київ, 1625 *МКСВ* 134); Нбгъ: Грыфъ. Леві(т),... Нбгпотка, орѣлъ великі(и) (1627 *ЛБ* 78); Прироженъ Грѣфа хто хоче познати, Впроуд) мѣсить фізеліонкомъ Вѣрѣ даѣти. Бовѣмъ Грѣфъ Гѣръ боронить (Чернігів, 1646 *Перло* 1 нenum.); С тѣми жь се помешали грѣфове, которіи зъ великой прѣдкости се в тва(р) ріцѣромъ метали (серед. XVII ст. *Хрон.* 461 зв.); Тѣды оумыслил в своѣмъ ср(д)цѣ справить то якъ бы егѡ грѣфове могли поднѣсть на высѡкость повѣтра (Там же, 463).

Див. ще ГРАФЪ.

ГРИХЪ *див. ГРѢХЪ.*

ГРИЦЬ ч., *перен., зневажл.* Селянин: ка(н)цлѣ-ра Жо(л)ковського... забито, и коре(ц)кого взято, бо без // козаковъ воинѣ точи(л): мови(л) такъ: не хочѣ я з грицами воевати, неха(и) идѣ(т) до ролѣ albo свинѣ пасти (серед. XVII ст. *ЛЛ* 166-167).

ГРИЧАНЫЙ *див. ГРЕЧАНЫЙ.*

ГРИШНЫЙ *див. ГРѢШНЫЙ.*

ГРІВА *див. ГРИВА.*

ГРИФЪ *див. ГРИФЪ.*

ГРИХЪ *див. ГРѢХЪ.*

ГРИШТИ *див. ГРѢШИТИ.*

ГРИШИТИ *див. ГРѢШИТИ.*

ГРОБИЩЕ с. (*місце поховання*) могила, грѣб: водили его по гробищахъ, всѣати хотачи в ср(д)ца лю(д)скіи мнѣма(н)е небожности полное (Київ, 1637 *УС Кал.* II, 139-139 зв.).

Див. ще ГРОБОВИСКО.

ГРОБЛЯ *див. ГРЕБЛЯ.*

ГРОБНИЦА ж. 1. (*особлива посудина для зберігання Святих Дарів*) кіот: гробница малаа срѣбрьнаа из накры(в)кою край позолотистый (Львів, 1579 *ЛСБ* 1033); Гробница для запа(с)наго тѣла хвѣ, окрѣглая ве ср(д)ку отворы(с)тая (Львів, 1637 *Инв.Усп.* 18).

2. Гробница, склеп: на предѣмьстѣ крако(в)-скомъ по(д) горою високою... прѣ(д)ковъ наши(х) гробница и шпита(л) (Львів, к. XVI ст. *ЛНБ* 4. 2, 31);

обывате(л) мѣлта(н)ски(и)... похова(н) в гро(б)-ница(х) новы(х) (Львів, 1622 *ЛСБ* 1049, 2); кня(з) жа(с)ла(в)ски(и): ховаючи слѣгѣ свое(г) в гро(б)-ница(х) новое це(р)кве... да(л) пры погребѣ зло(т) 22 (Там же, 6).

Див. ще ГРОБЪ.

ГРОБНЫЙ *прикм. (який стосується гробу)* гробовий: тогды иосифъ... вложил его въ гробѣ, который былъ вытесанъ въ камени, и // привалилъ каменъ къ дверемъ гробнымъ (Володимир, 1571 *УС Вол.* 68-69); пре(з) третью [ре(ч) роздѣмьютъ] трѣ(д)но(ст) іс хѣ з мртвы(х) в гробѣ(х) въскрѣ(с)-шого и якъ змѣю такъ сѣптѣльне пре(з) камѣнь гробный по(л)защаго... не зостаѣ(л) жѣдного слѣдѣ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 249 зв.); Положилъ тѣды Іосифъ прѣч(с)тное оноѣ Гнѣ тѣло в гробѣ зъ камена вытесаномъ, и на оустіѣ гробное каменъ великій привалилъ (Київ, 1637 *УС Кал.* 228); Тѣи Агглюве стѣи; Каменъ Гробный ѡ(т)валили (Чернігів, 1646 *Перло* 61 зв.).

Див. ще ГРОБОВЫЙ.

ГРОБОВЕЦЪ, ГРОБОВЕЦЪ ч. Те саме, що гробница у 2 знач.: в че(т)ве(р) на(и)пе(р)ше коли посадку и гробо(в)ци збирали с цркве котори(и) робили хлопо(в) ѣ (Львів, 1591 *ЛСБ* 1036, 28); мікола(и) добра(н)ски(и), продавши гробове(ц) прокоповичѣ, ѡ(т)да(л) мнѣ зло(т) 9 (Львів, 1623 *ЛСБ* 1049, 4); андрѣѣѣви гру(н)тарѣ за ѡ(т)крите и спущѣ(н) во(д) з гробовцо(в) зло(т) 2 (Львів, 1630 *ЛСБ* 1052, 5 зв.).

ГРОБОВИСКО с. Печера, в якій ховали покійників: Не в гробовискахъ мѣшкаѣтъ п'яница и вшетѣчникъ, але в злѣстахъ (Київ, 1637 *УС Кал.* 622); могила, грѣб: пленипотѣ(н)тъ... доводилъ того, же то(т) копе(ц) є(ст) реалите(р), усыпаны(и), а не гробовиско, яко сторона поводовая тве(р)ди(т) (Житомирщина, 1639 *ККПС* 210).

Див. ще ГРОБИЩЕ.

ГРОБОВЫЙ *прикм.* Те саме, що гробный: иосифъ... привалилъ каменъ великий къ дверѣ(м) гробовы(м) и ѡ(т)ишоль прочь (1556-1561 *ПС* 121); привалили камѣнь великий на дверѣ гробови (XVI ст. *НС* 54); тѣла наши хробакомъ на зѣдѣна гробовымъ предадатсѣ (поч. XVII ст. *Пчела* 10).

ГРОБОКОПАТЕЛЬ ч. Гробокопач, грабар: Гробокопатель. Sepulchri fossor (1650 ЛК 441).

ГРОБОПРОКОПАТЕЛЬ ч. Той, хто перекопує могили з метою грабежу, могильний злодій: злодѣе и гробопрѣкопатель, а ночныи скоучѣкѣве бѣгѣнове чѣжолѣжници; лишѣни свѣта нб(с)ного (Почаїв, 1618 Зерц. 37).

ГРОБЪ, ГРОБЪ ГРУБЪ, ГРОБЪ ч. 1. Печера; підземелля: а тѣ(и) же то всегда в'ночи в' гора(х) и в гробѣ(х) былъ крычалъ и би(л) са(м) себе каменіємъ (1556-1561 ПЄ 143); Чимъ розгневаныи, (Барда намовиль цесара, же) Игнатя не только зъ столицы скинуть, але его до вязеня въ гробы якисъ подалъ (Вильна, РИБ XIX, 270); чомъ Марко... и Лука такъ мовятъ, ажъ жили у полонинахъ и у гробѣхъ (XVI ст. НЄ 101); отступникове... зъ того жъ Зонары приводятъ. якобы Фотій и Барда... мордуючи Игнатіа... нагого звязавши въ студню або въ гробъ вкинули (Київ, 1621 Кон.Пал. 740).

2. Грѣб, могила; гробница: иосифъ в'зав'вши тѣло об'вивъ є плашеницею чистою и положиль его в' новѣмъ свое(м) гробѣ которыи былъ вытесанъ в' камени (1556-1561 ПЄ 121); для того роскажі пишно стеречи грѣбу: аж до третег дня (Володимир, 1571 УЄ Вол. 55); у хѣдобѣ вмирающи(х) покро(в) на гробы и погрѣбаниа а ц(р)кви по(д)атие... того ра(ди) на потребѣ це(р)ковную людие имѣние свое давали (Перемишль, 1592 ЛСБ 399); ѡ(т) гробу що копа(ли) г(рш) д̄ (Львів, 1594-1595 ЛСБ 1041, 9); и об'вили тѣло Иисусово изъ мастью умѣстѣ, ... и поклали его у грубъ новый, ... и привалили камѣнь великый на дверѣ гробови (XVI ст. НЄ 54); по-роскопывали есте грѣбы прѣдковѣ (Острог, 1598 Отн.КО 16 зв.); Мають бо и гробы златыи оздобу, але внутри полни чловечого смраду (к. XVI ст. Укр.л. 79); Я тѣжъ вамъ хочѣ кил'ка прѣкладовѣ вказати: Яко са звыкли люде на смерть готовати... Гробы, трѣнны, на(д)грѣбки прѣ(д) сме(р)тю рядачи (Київ, 1622 Сак.В. 41 зв.); Жѣпище: Грѣбъ (1627 ЛБ 38); monumentum, памятька, гробъ (1642 ЛС 273); А са(м)... Хво̄ вѣскрсеніе вѣзвѣщашъ, Грѣбъ тощѣ вчнкѣмъ показѣшъ (Чернігів, 1646 Перло 43); дома, маетьности их мечемъ и огнемъ спустошили, притом костелы Божие зъпрофановали,

гробы одкрываючы, тела умерлых обнажали (Луцьк, 1649 АрхЮЗР 3/IV, 226); У порівн.: гор вамъ к'ниж'ници и фарисее лицемѣр'ници иже есте есте яко гробове не(з)наемьи члци хѣда(т) а не вѣ дають (1556-1561 ПЄ 271); Грубъ одопертый их гыртань (XVI ст. НЄ 124); **гробу отдавати** (кого) — проводжати в останню дорогу, ховати, хоронити тот прыход даю и записую, абы... паны старосты.. православных, опатруючи недостатки и нагости их прикрываючы, и кормячы, и гробу отдаючы (Луцьк, 1638 АрхЮЗР 1/VI, 746); **до гроба (гробу гробовѣ) опровадити (опроважати, опровожати провадити, проважати, провожати), кѣ гробу опровадити, опровадити (отпровадити) ко (кѣ гробу, отпровадити (попровадити) до гробу (гробу) (кого, що) — (про обряд похорону) проваджати (провести) в останню дорогу, ховати (поховати), хоронити (похоронити): ннѣ члкъ здѣро(в) а дѣ вечера хорѣбою заражо(н) а на зау(т)р'нѣи шны(и) днѣ до гроба опроважаю(т) (1645 УЄ №32 82); Такъ тежъ И ме(р)твы(х) тѣль до гробовѣ провадити... бороня(т) (Львів, 1609 ЛСБ 421, 1 зв.) В напасте(х), и в бѣдахъ, и в недѣзѣхъ брѣтїи своѣї помагати. И до грѣбѣ равнѣчестно проважати (Львів 1591 ЛСБ 157); в напастех, в бедах и в недузехъ братии своей сановнымъ помагати и до грѣбѣ равнѣчестно провожати нищих (Берестя, 1594 ЗНТШ ХХVIII, 9); и ты(ж) на ко(г) бѣ перепѣсти(т) изъ бра(т)ства ча(с) смѣртны(и) мае(м) егѣ... кѣ грѣбѣ опровадити (Львів, 1544 ЛСБ 10); А которыи бы ѡ(т) ни(х) прѣстаѣи(л)са с того свѣта, маю(т) егѣ всѣ ѡ(т)провадити до грѣбѣ съ свѣщѣми (Львів 1603 ЛСБ 384); А коли умреть якый чловѣкъ що бы изъ честю попровадити до гроба (XVI ст. НЄ 55); **гробу предаватиса** — (про останній етап похоронного обряду) класти в могилу, хоронити (кого): Плѣчте съ мнѣю; всѣ Дѣвы сіѣнскїи; яко Женїхъ ва(ш) Грѣбѣ прѣдаѣтсѣ (Чернігів, 1646 Перло 93); **нести до гробу** (кого) — те саме, що **гробу отдавати**: оуста(л) яко ѡ(т) сна ѡный юнош которого ю(ж) несено до грѣбѣ (к. XVI ст. УЄ №31 200); **отпроважене ко гробу** (кого) — похорон свѣчѣ маю(т) быти бра(т)ские ко ѡ(т)проваженю мертвого ко грѣбѣ (Львів, 1602 ЛСБ 369).**

3. *Перен.* Смерть: але послѣ того гробѣ, и по роба(ч)ствѣ тепѣрешне(м), в'спаматѣй неоумираючіе ѡныє че(р)ви, и ѡгѡнь незагасаючій (Острог, 1607 *Лѣк.* 37); та(к) ты(ж) бѣти не могло, абы справѣдливости слнцѣ хс̄ темною см̄рти краиною, и гробо(м) мѣ(л) быти затриманый (поч. XVII ст. *Проп.р.* 153 зв.); О... жалю, котрій мя внутрь турбуеъ, Же тя, о сыну мой, гробъ тот подымуеъ (Львѣв, 1630 *Траг.п.* 165); Я той мой Клейнот(ъ), твою оутѣхѣ пріймю, С тою и до гробѣ са моего готю (Львѣв, 1631 *Волк.* 22 зв.); **въ гробъ покладати (складати)** (кого) — спричиняти смерть, умертвляти: Дла менѣ то грѣшного Іс̄ оумираеъ, Мои(х) грѣх(в) мнозство в' гробъ его покладае(т) (Львѣв, 1631 *Волк.* 22); таа бовѣмъ то е(ст) Рыцѣрка, котораа... Крблевъ, Гетманѡвъ, Рыцѣровъ, // ...з' шѣмных' коній в' гробы ихъ складаеъ (Киѣв, 1625 *Коп.Каз.* 42-43); **въ гробъ положить ся** — умерти: Хотьжесь, и въ гробъ, рачиль ся положить, Але на то,... Абысь презъ встанье зъ гробу,... Радости вѣрныхъ своихъ гоине набавиль (Львѣв, 1630 *Траг.п.* 165); **з гробовъ вьстати** — ожити, воскреснути: Тогди... ме(р)твїи з гробо(в) вьстанѣтъ (к. XVI ст. *УС* 31, 9); **зступовати въ гробъ** — те саме, що **в гроб отходити**: не допоущай дши нашой з'стѣповати с фрасоун'комъ в' гробъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 78); **извести отъ гробъ** (кого) — воскресити: се азъ ѡтворѣ мѡгїлы вашѣ; и изведѣ васъ ѡ(т) грѡбѣ вашихъ; и да(м) дх̄ въ васъ (Чернїгів, 1646 *Перло* 146 зв.); **изыти из гробовъ** — воскреснути: приходитъ такѡвый часъ; якѡ всѣ лежачїи въ грѡбехъ;... ѡживѣтъ, изы(и)дѣтъ из гробѡвъ (Чернїгів, 1646 *Перло* 246 зв.); **ити в гробъ** — умерати: ничогомъ тоу(т) з собою не принеслъ, и ничѡго не ѡ(т)несоу идоучи в гро(б) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 243); **лежащїй въ гробъ** — мертвий, умерлий, небїжчик: приходитъ такѡвый часъ; якѡ всѣ лежачїи въ грѡбехъ;... ѡживѣтъ, изы(и)дѣтъ из гробѡвъ (Чернїгів, 1646 *Перло* 246 зв.).

4. Домовина, труна: Покрывала на гробы князские и панские (Киѣв, 1554 *КМПИ*, дод.. 8); ра(к)ка, трѣна гро(б) (1596 *ЛЗ* 72); водосланенъ гробъ: во Нѣкгдысь Тавїѡа, скѡро дѡхѣ выпѣстїла, внѣтъ громада ѡбѡства, е(и) Грѡбъ ѡб'крѣжїла (Луцк,

1628 *Андр.Лям.* 8); Александрь... приказалъ ѣ въ гробѣ сховатъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 399).

5. Плащаниця, місце знаходження (зберїгання) плащаницї: И такъ в тѣхъ цр̄к'вахъ все лѣто набѣженство не правїлоса, в замковой цр̄кви и гробъ б(ж) стоалъ все лѣто (1509-1633 *Остр.л.* 132); Трагодїа хс̄ Пасхонъ въ Пятокъ Великїй, По вложеноу Плащеницѣ въ Гробъ (Львѣв, 1630 *Траг.п.* 161); ставленье гробу нового в цр̄кви на во(с)кресенїе... дале(м) з(л) 3 и 28 розбїранье того(ж) гробу по свѣтхъ коштуе(тъ) зло(т) 2 и 12 (Львѣв, 1632 *ЛСБ* 1052, 6).

6. Вл. н.: У Максима Гроба на правой руке надъ локтемъ рана тятая (Луцк, 1617 *АрхЮЗР* 6/І, 386).

◊ **гробъ тмы кромѣшней** — пекло: внемлѣте себѣ жебысте съ ѡны(м) ськрѣвши(м) талантъ в' Грѡбъ тмы кромѣшней не были вкїнены (Киѣв, 1625 *Коп.Каз.* 36).

Див. ще **ГРОБНИЦА.**

ГРОДОКЪ ч. (*смп.* grodek) те саме, що **городокъ** у 1 знач.: мусел ся уже до инших гродков удават (Луцк, 1605 *АрхЮЗР* 8/ІІІ, 509).

ГРОДСКИЙ *див.* **ГРОДСКИЙ.**

ГРОДЪ *див.* **ГРОДЪ.**

ГРОЖЕНА, ГРОЖЕНЕ с. Грозїння, грозьба, погроза: неблнаа засъ покѡса чоута(м) телѣсны(м) боу(л) задаеъ... дх̄ албовѣ(м) е(ст) чир'ствый албо ѡхо(т)ный: але тѣло м'дло и оулѡмно, и ты(м) срѡгое грѡжѣна, лагодны(м) чїни(т) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 90); че(т)ве(р)ты(и) позевъ ѡ(д) того(ж) повода по того(ж) по(з)вано(г) ѡ вчиненя пре(з) по(з)вано(г) на повода зна(ч)не(и) ѡ(д)поведи грѡже(н)емъ заби(т) (Житомир, 1643 *ЦДАК* 11, 1, 10, 77).

Див. ще **ГРОЗА, ГРОЗБА.**

ГРОЗА ж. 1. Те саме, що **грожена**: Прїслѡха(и) же са хр(с)тїа(н)скїй члѣче, я(к) тоєи звѣрхности оуживали стїи ап(с)лы, я(к)... до дѣшного збавленїа припр(о)вили (!) наоукою... а не грозою, едно прозбою (XVI ст. *УС* №29519, 56 зв.); И якъ дїта кроле(в)ское, споча(т)коу в пѡдлом' вихова(н)ю, и по(д) страхомъ и грозбою, абы са фольгова(н)емъ не погѡршило (Острог, 1607 *Лѣк.* 46); Яже не доставши ему фарисей-

скаго самохвалства в рѣчах, до устрашения прибѣгъ и страхомъ и грозою свой разум запечатовал (1608-1609 *Виш.Зач.* 210).

2. Суворість; кара, мука: Пойдимъ же до стану чернеческого. Тамъ ани послушенства, ани грозы правое нетъ (Рожанка, 1598 *Л.Пот.* 1023); Поста-раймо(с) яко бы(с)мо грозы оубѣгли, а ласки бжеи достали (XVI ст. УЄ №29915, 12 зв.); не потреба та(м) дѣвола боѣтиса,... анѣ пеке(л)ное грозы, анѣ смрти (Острог, 1607 *Лѣк.* 46); А затѣмъ знаменитю знаменитого Киприана надѣ держимо,... Никого мовить, не сѣдачи... Ани бовѣмъ жаденъ з насъ Еп(с)копомъ, себе быти инѣхъ еп(с)коповъ оустановилъ: албо тиранскою грозою, до мѣсѣ послѣшенства колеговъ свойхъ притискалъ (Єв'е або Вильна, п. 1616 *Прич. отех.* 17 зв.); Татѣе ω(т)-йдѣ(т) въ стра(х) непостоѣне(н),... а разбойници, въ грозѣ неисповѣдимю, и тмѣ кромѣшню (1627 *ЛБ* 131).

Див. ще ГРОЗБА.

ГРОЗБА, ГРОЗЪБА ж. Те саме, що **гроженя**: За(с) коли(м)... заблѣди(л), предсе мене на про(с)-тѣю дорогѣ приве(л), а (в) презвеликое небезпече(н)ство, и выбави(л) мене гро(з)бою жолнеро(в) и га(и)дѣковъ (1582 *Кр.Стр.* 6 зв.); всѣкое колѣно абы са мѣ... поклонило ро(з)майтыми пра(к)-тѣиками ласкою... про(з)бѣю, гро(з)бою, каранье(м) ...чере(з) послѣ(в) и слѣ(г) свои(х) оурѣдѣ дѣхо(в)-ного и свѣцко́го привѣди(т) (Вильна, 1596 *З.Каз.* 35 зв.); его кнежацкая милость,... смель... розъмаитые грозбы, одъповеданья забити, утопити и внивеч обернути (Володимир, 1619 *АрхЮЗР* 8/III, 558); Теофилъ зась, грозбы Иннокентіеви, якъ жадной зверхности надъ столицею... немаючого, необавляючися, отписуетъ до него (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 650); Прещеніе: Грозба, за́казъ, загро́жѣнье (1627 *ЛБ* 96); Гди грѣшная дѣша наидетъ с того свѣта, тогда дияволь при(иде) з великою грозою, ко ней (серед. XVII ст. *Луц.* 546); Грозба. Мина(е). *Comminatio* (1650 *ЛК* 441).

Див. ще ГРОЗА.

ГРОЗДА ж. Гроно, китиця: *asinus*, зерно ягоды ви(н)ныя, гро(з)да (1642 *ЛС* 66).

Див. ще ГРОЗДЪ.

ГРОЗДИСТІЙ *прикм.* Гроновий; гронопо-дібний: *racemat(us)*, грозди(с)ти(й) (1642 *ЛС* 344).

Див. ще ГРОЗДНЫЙ.

ГРОЗДІЄ с. Гроно: в'сакоє (бо) древо ω(т) плода своего познано боуде(т) не ω(т) трѣна бо избираю(т) смѣквы [фик'ги] ани с коупины зби-рають гроз'діа (1556-1561 *ПЄ* 238); *basca(e)*, гроздіе, ягоды (1642 *ЛС* 99).

ГРОЗДНЫЙ *прикм.* Те саме, що **гроздистый**: Гроздний. *Ra[ce]mos(us)*. *Racematus* (1650 *ЛК* 441).

ГРОЗДОРОДНИЙ *прикм.* Гроновий: *racemifer*, гроздородни(й) (1642 *ЛС* 344).

ГРОЗДЪ ч. Те саме, що **грозда**: по дело(х) ихъ познаете и(х) если (ж) избираю(т) трѣна грозды или з рѣпа смѣквы такъ бо и всакоє древо доброе пло(д) добрый роди(т) а злоє дерево и пло(д) злый роди(т) (1556-1561 *ПЄ* 40); *botā*, гро(з)дъ, ягода (1642 *ЛС* 104); а вызнаваючи грѣхи свои боу... то дѣбрый пло(д) принесемо... сѣтворителеви, и красны(х) оны(х) грѣздовъ съберѣмо въ точилохъ (1645 УЄ №32, 126); Матеріа или вещь Крѣве Хвои, е(ст) Вино ω(т) плода лѣзнаго, с'ї есть, ω(т) грѣздовъ винной лозы истѣченое (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 237).

ГРОЗИТИ, ГРОЗИТЬ *дієсл. недок. 1.* (кому чим і без додатка) Грізно застерігати (кого), погро-жувати (кому): а доухове нечистии... крычали мовачи. ты еси снѣ бжій. а ω(н) много грозилъ и(м). абы его не обявляли (1556-1561 *ПЄ* 137); намѣстникъ его Анѣдруский, порѣвавшись дей до мене словы дотѣкливими, соромотилъ, заразы гросить ми почаль отъ пана Боровицького (Луцьк, 1591 *АрхЮЗР* 1/І, 319); Котѣрый ннѣ грѣзи(т), а зав'тра оумираетъ... ннѣ межи похлѣбцами, а зав'тра в робѣцствѣ (Острог, 1607 *Лѣк.* 119); Кгдыжъ грѣзи(т) же конѣчне нимъ крестити боуде(т), И жад(н)еса тамъ з невѣрны(х) пре(д) нимъ не збѣде(т) (Львів, 1616 *Бер.В.* 94); якъ аще не покѣтеса, бѣе причащеніа вчиню ва(с), тоестъ не нанѣсачи імъ ω(т)лѣченіа, але грѣзачи (Київ, 1625 *Коп.Ом.* 156); кгды чернци, одправивши набоженства, вси при-шли до избѣы,... то южъ [панъ Тишкевичъ] фукат почаль, грозити наехати на маетности манастыр-ские, каже пустошити (Луцьк, 1627 *АрхЮЗР* 1/VI,

588); Притом-же, отче Симоновський, розказуемо... же грозишъ и страшишъ их, абыс не важыли рыбъ ловити на потребу... нашу, а кажешъ, же будут за тое караны (1649 *ШКН* 180);

(чим, кому ким, кому чим) погрожувати (кому ким, чим), залякувати (кого ким, чим), нахвалятися: па(н) н̄шъ... на(м) всимъ ты(м) же кара(н)емъ грози(л) (Кременець, 1563 *ЛНБ* 103, 26/Id, 1810, 20 зв.); а пото(м) на(м) с погро(ж)ками почали ки(и)ми грози(т) мовечи є(д)те собе з добро(м) про(ч) поко(л) ва(с) што лихое не по(т)каеть (Володимир, 1578 *ЖКК* I, 101); не всякимъ дей забитьемъ и вынищеньемъ грозить (Вільна, 1595 *Ун.гр.* 131); И выдали есте остатную книжку свою противъ книжки н̄якого Филялета, грозячи ему кіем (Львів, 1605-1606 *Перест.* 45); тогожъ дня въ день собору того грозечи намъ, же дей "вась... имать и вязать буду..." (Київ, 1610 *АЮЗР* II, 61); скривжбный бовѣ(м) на тебе единого по(м)стоу кривды своеє вкладаетъ. ꙗ томоу кто кривди(т) тобю грѣзи(т) (Острог, 1614 *Тест.* 164); Вышоль самъ протъ..., просячи..., абы такого тиранства... не заживали, а грозячи имъ страшноу... помстоу за то (Київ, 1621 *Кон.Пал.* 1021); **грози(т)и подъ горлы** (кому), **грози(т)и кулею в бокъ** (кому) — погрожувати фізичною розправою: арцыбискупа // львовского запечатовали заказуючи и грозячи имъ подъ горлы, абы церкви не отмыкали и службы божей не отпраовали (Галич, 1584 *MCSL* I-1, 98-99); а никоторое з ни(х) и лаяти на(м) почали абы(х)мо с ты(х) кгрѣ(н)товъ зара(з) про(ч) ехали грозячи на(м) кулею в бокъ (Жорнища, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 18 зв.);

(на кого чим) погрожувати (кому чим): Панъ Юре(и) Макаровичъ... // ...до замо(ч)кѣ впавьши... стражою местечько тое шточивъши на протестѣючихъ грозечи забитою сме(р)тю пѣститъ до замочьку, местечька не хотель (Київ, 1633 *ЛНБ* 5, II 4060, 23 зв.-24).

2. (кому, кому за що і без додатка) Лаяти, сварити (кого за що): мещане... назбирали собѣ помо(ч)никовъ ѡ(т) шлѣхты... вбѣгли до цр̄кве зо ор̄джемъ и стрельбою грозачи ко(р)чемными невѣчтивыми слѡвы (Київ, 1590 *ЛНБ* 4, 1136, 32, 1);

петрѣ иша(н) о(у)здоро(в)лаю(т) хромого. петрѣ ...поведае(т) и(ж) са то стало имене(м) хри(с)товы(м), грози(т) ты(м) которыи его не слушаю(т) (II пол. XVI ст. *КА* 12); Абысь стѣнь кролевѣства твоєго бе(з) пригѣны заховѣль, в̄ якихъ справа(х) ѣ инши(м) грозишъ, ты(х) самъ чинити выстерѣгайса (Острог, 1614 *Тест.* 148); А гды онъ такъ волаэль, в̄пѣредъ идѣчѣй грозили емѣ, абы оумѡлкль (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 719).

3. Загрожувати: землѣ трасѣнамъ знѣта бѣвши грозила же бѣдра свои не могоучи стрѣпѣти по(д) морды(р)цами рѡсторгне(т) и погрѣхотѣны(х) з̄ брѣлами землѣ и и(х) спрѡсноко(в) в собѣ скрѣетъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 104 зв.);

безос. (кому чим) загрожувати: И та(м) же нѣ мори гды пльндлы, // оусталь велѣкій вѣтрѣ навалности и прѡпасти мѡрскѣи, и близко емѣ смртю грозило (XVI ст. *УЄ* №29519, 268 зв.).

ГРОЗИТИСЯ, ГРОЗИТИСЕ, ГРОЗИТИСА
дієсл. недок. 1. (кого, на кого і без додатка) (*погрожувати кому-небудь, залякувати когось*) грозитися (кому): болшей уже дерева до замку носити подданымъ не допустиль, грозечися ихъ, если бы болшей дерева носили, з̄ мосту скидати (Володимир, 1591 *АрхЮЗР* 1/І, 301); а Патѣй,... самъ зе Льова утѣкъ, грозячися на мещанъ, же его за митрополита не приняли (бл. 1626 *Кир.Н.* 12); отецъ архимандритъ такие похвалки чиниль,... и наконецъ грозитѣсе маетности палити (Житомир, 1629 *АрхЮЗР* 1/VI, 604);

(*робити загрозливий жест*) грозитися: Вхѡдачи тѣды емѣ в̄ огорѣдъ, забѣгъ емѣ дѣволъ з̄ мечемъ гѡлымъ грѡзачиса на него (Вільна, 1627 *Дух.б.* (Передм. II), 5 зв.).

2. (на кого) Загрожувати (кому): чотыри ѡкрѣтныи гѣди на него грозили са (поч. XVII ст. *Пчела* 7 зв.).

ГРОЗИТЬ див. ГРОЗИТИ.

ГРОЗНЕ *присл.* Те саме, що **грозно** у 1 знач.: та(к) яко гро(з)не ѡбица(л) пре(з) пр(ѡ)рка бж̄іа амоса оу главѣ ѣ мови(т) тыми слѡвы, препуощоу на ва(с) голо(д) велѣкыи, и(ж) боудете голо(д)ны слѡва бж̄іа (к. XVI ст. *УЄ* №31, 4); Лечъ слѣдхайте якѡ прѡтѣвко таковѡмѣ малжѣствѣ Г(с)дѣ Бг̄ъ грѡзне мѡвить (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 930);

(сердито) грізно: Мовы(л) грозне Самди(л) пр(о)рокъ... // Которого для порады през чары възбдыла. Оная вѣщая невѣста гды на(д) нимъ ворожыла. Мовячы про що(ж) ми покоя не даешъ в мое(м) гробѣ (1636 *Лям.о пр.* 5 зв.-6).

2. Те саме, що **грозно** у 2 знач.: рачи ваша милость...таковымъ попомъ словомъ своимъ господарскимъ грозне розказати, ижъ бы они въ послѣшенствѣ были вряду Софійского (Київ, 1556-1568 *АЮЗР I*, 301).

ГРОЗНІЙ *див. ГРОЗНЫЙ.*

ГРОЗНО *присл.* 1. (*суворо*) грізно: он... хочет их бити, ино панове... грозно писали ѿ том до Нарбѣта и тот лист послали через хлопца... Федка (Вільна, 1543 *AS IV*, 372).

2. Твердо, рішуче, категорично: А прото приказѣмъ тобе, ажбы еси... всимъ княземъ,... которыи имена свои ѿ Володимерскомъ повѣте мают,... грозно приказал, ажбы они людей своих ѿтаковыхъ злочинствъ повѣстагнѣли (Краків, 1539 *AS IV*, 203); А заказуемъ гро(з)но, абы... мытники нѣши никому ни на чие розказанье на квитатея(х) не давали (Вільна, 1547 *TU* 75); ѿста(в)уемъ те(ж) гро(з)но приказуючи абы нхто... не сме(л) въ зброя(х)... до судѣ... приходити (1566 *ВЛС* 50 зв.); Слѣха(и) же Пāvла, яко твою свою наѣкѣ клѣтвою грѣзно печѣтѣ(т) (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 218); А якъ до васъ придѣтъ, грозно ѿ(т)повѣдайте, И плечима дверѣ мощно подпирайте (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 29).

Див. ще ГРОЗНЕ.

ГРОЗНОСТЬ *ж.* Лихо, небезпека; загроза: та(м) единостайное бѣж(с)тво... є(ди)на сила... // пре(д) котрого силою страшат(с)є вси страхи и гро(з)ности земныи и пеке(л)ныи (к. XVI ст. *УС* №31, 94 зв.); Страшенъ єсть Днѣ Оны(и) втораго приста хѣа, и пришлаго сѣда братие, страшное, и грозностен, Маєстатѣ Онаго (Там же, 8 зв.).

ГРОЗНЫЙ, ГРОЗНІЙ, ГРУЗНЫЙ *прикм.* 1. (*суворий*) грізний: Што єсмо... до тебе писали, ...под грознымъ караньемъ приказуючи, абы еси на то добрѣю бачность мель (Вільна, 1541 *AS IV*, 295); Али мы, братя, не уподобляиме ся злomu, али добромu, если хочеме не видѣти надѣ собовъ, анѣ чути

грузной карности, котрую то Павелъ святыи потвержеаетъ (XVI ст. *НС* 220); И сїи ж Христовы церкви не побѣдятъ... И срамоту прїимуть ѿ оного славы, и суд его грозный сѣкрушитъ им главы (к. XVI ст. *Укр.п.* 72); А по сме(р)ти в де(н) Сѣда Справе(д)ливаго и гро(з)наго Ла(с)кавы(м) и Милостивы(м) ставити сѣ рѣчи(л) (Львїв, 1609 *ЛСБ* 422); Я з ча(с)ти моеє дѣховничое митрополита(н)ское страшнымъ хѣа бѣа моего именемъ и гро(з)нымъ а справе(д)ливымъ..., а з ча(с)ти во(и)ска... Запоро(з)ского еслибы якоє не(д)бальство ѿколо наѣкъ... пошляковано,... по(л)тори тисечи золотыхъ... штого(д) чинити повинни будѣтъ (Київ, 1622 *ЛСБ* 486, 1 зв.); Хр(с)тосъ идеть до насъ просто. Црѣ грозній (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 28); Гро(з)ный. Мїнах (1650 *ЛК* 441);

(з погрозою, пересторогою) погрозливиий: Нехай вас тоє гордое дмухане,... и широкословное блекотаня, грозное розказанье,... не упевняет! (1598 *Виш.Кн.* 125); варѣи абысѣ не послышалъ и сѣмъ грѣзного ѿного гѣлосѣ (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 210); не дла чога такъ тыи слова страшливы(и) и гро(з)ныи написано єдно до на(с), абы(с)мо... престали чинити злостїи свои(х) (Височани, 1635 *УС* №62, 3); Старѣйжєса тѣды, абы на тобѣ не пѣла, вышь полѣженаа, Бѣзкаа грѣзнаа примѣвка: ѿ Пѣстырѣ и балѣане, и про(ч) (Львїв, 1645 *Жел.Тр.* 5).

2. (*страшный*) грізний: Красна си, милая моя,... грозна, яко спица къ бою сряжена! (поч. XVI ст. *Песн.п.* 54); Томѣ кгвалтъ и грознаа збрѣа, не мѣжетъ нѣгды зопсовѣти покѣа (Львїв, 1591 *Просф.* 68); ѿ госпоже моа Смерти, тожъ еси мѣнѣ страшнаа барзо твой грозны(и), глядячи на тебе, а ѿди во мнѣ трепещѣтъ..., глѣдѣчи на твоє ѿрѣжие и на твою кривѣю косѣ (XVI ст. *Сл. о см.* 335).

ГРОЗНѢШИЙ *прикм. в. ст. (страшніший)* грізніший: бо надѣ смерть нѣмашъ нѣчога гро(з)нѣшого, а на сѣдѣ Божи(и) нѣмашъ страшнѣшого ї на мѣки пекелнїє нѣмашъ тяшаго (!) (XVI ст. *Сл. о см.* 336).

Пор. ГРОЗНЫЙ.

ГРОМАДА, ГЪРОМАДА, ГРОМАДА, КГРОМАДА *ж.* 1. (*натовп, юрба*) громада, група: там же до их милости и до нас возных вышли перед

браму пят чоловіковъ у чернецкомъ оденю и два попы з немалою громадою людей (Луцьк, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 203); Нашедши там немалою громаду хлопства, так мещан его королевское милости, яко и подданных панов Загоровских..., а слышачи там бытъ завартого человека невинного,... отбилом замокъ (Володимир, 1601 *АрхЮЗР* 1/VI, 310); Немалая є(ст) рє(ч) в монастыре(х) мє(ш)кати, дшѣ свою спса(ти). Ле(ч) бо(л)шаа є(ст) рє(ч) межи громадами люде(и) бгобо(и)не преме(ш)кати (Київ, 1623 *Мог.Кн.* 21); Тѣлпа: Кѣпа, громада (1627 *ЛБ* 132); пани Песляковая,... обачивъшы на гребли громаду людей немало,... прудько ко дворови едучыхъ,... заледво до леса ушгъла (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 132);

(*тварин*) стадо: Ажъ са громада бдйволицъ оказала, зъ котѣрыхъ о(д)на прѣтивъ его стала (Вільна, 1627 *Дух.б.* 5 зв.).

2. (*самоуправне поземельне селянське об'єднання*) громада: прото мы... просимє... пана шольтыси... рачъ намъ дати листъ свои правѣдѣ ѡ(т) громады своєи (Одрехова, серед. XVI ст. *ЦДІАЛ* 37, 14, 17); би(л) на(м) чоло(м) еп(с)кпи(и) наше(и) и громада з дорогошева... жебы(х)мо мы єму ли(ст) нашъ на то дали (Стрятин, 1565 *ЛСБ* 39, 1); Деміянъ Ладожинскій а церковникъ Фолварскій,... и прочая и цѣла громада Фолварска въ притомности пароха Афтанас (Фольварк, 1606 *НЗУжг.* XIV, 226); позволилемъ того всего на прозбу тых подданныхъ и всеє громады селъ Зимна и Горичова (Володимир, 1624 *АрхЮЗР* 1/VI, 539); село и кгрмада Илинки... дерева такогѣ на чотыри тысячы... воев кгвальтовъне вырубали (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 118);

(*об'єднання людей за спільними інтересами*) громада: прише(д)ши пере(д) на(с)... по(п) стефа(н)... с пере(д)мѣста Краков(в)ского изъ громадою парафѣи... ѡца никѡлы... ѡ(б)являючи и прѡсачи на(с) (Львів, 1544 *ЛСБ* 10); ѡ(т) вывозѣ вапна громадѣ и злоты(х) (Львів, 1591 *ЛСБ* 1036, 9 зв.); Сего ради мы смиреній еп(с)кпѣ оувидѣ(в)ши и(х) потребоу такѣвю, и розници котѣрыє межи собою мали. Єдины называючися громадою, а дрѣгыє бра(т)ство(м). що не тѣлко не є(ст)

хртїан'ско, але и противко роздѣмови самѡмѣ,... Кды(ж) такового роздѣоєнѣ и межи нїми не єсть. всѣ(х) бѡвѣ(м) єдна ма(т)ка цр̄ко(в) вселєн'скаа породїла (Львів, 1603 *ЛСБ* 384);

(*збори, рада, віче*) громада: Кто хочеть прїяти з доброй волѣ, прѣвѣе має дати 6 грош личбы полскои, а прїемши братство, мають ся сходити у громаду въ 4 неделѣ (Перемишль, 1563 *АрхЮЗР* 1/VI, 51); И о томъ мужобойцы, не могучисє припытать, на тѣретеи остатней гѣромаде, всказалемъ дей имъ всимъ присягнуть (Луцьк, 1596 *Ив.* 281); я(н) снєти(н)ски(и)... по(д)даны(м) всимъ до громады зобранымъ пови(н)ность и послушенство... полнити и ѡ(д)давати приказалъ (Київ, 1628 *ЦНБ* II 23264, 1); панъ Линевскій... громады збирать и жадное речи огледать,... не допустилъ (Луцьк, 1633 *АрхЮЗР* 6/I, 496); возъны(и)... подѣданы(х) тамошнихъ до гѣромады зволавъши и ѡ новымъ дерѣжавъцы имъ ѡбѣвєстьтивъши, подѣданство и посѣлушенство ажебы звыча(и)ное пану своему пельнили, ѡбѣвєстїилъ (Житомир, 1650 *ДМВН* 215).

3. (*велика кїлькїсть чого-небудь*) громадѣя, маса: Плачь ншѣ... плач' сирѡтъ, вдов', болю Не оуимѣють... зо всїхъ рєчей мѡлю До внѣтрности до дшїи громадами сѣплєть. Ахъ стогнѣне тѣжкоє, ажъ за Сер(д)це щїплєть (Вільна, 1620 *Лям.К.* 4); Веселїся... матко наша, Риме, бо ся отворяють запоры скарбницъ... абы ся до тебе стекали потоки и громады скарбовъ незличонїи! (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 875); и бѣло на што смотрїти, по всѣхъ выспахъ, по бєрегахъ, по прїстанєхъ, и по затѡкахъ, тѣ єст', кѣпы и громады поганѡвъ поздыхалыхъ выкинєныхъ лежачїи (Київ, 1627 *Тр.* 668);

купа; стос: Повелѣл скласти великоу громадоу дровъ (1489 *Чет.* 32); А то ис тою цеглоу сѡмѣючи котораа ѡ печи выпалєна вѣе а не выбрана а не палєное цеглы сѡхѡє жѣ аї грома(д) або стыртъ по(д) дахомъ тамъ же в цегельни (1552 *ОКЗ* 37); а на десатомъ мѣстцѣ видєли єсмо громадѣ клєпковъ немалѣю складєнѣю до которѡє громады знати лѣчина с огнемъ была по(д)ложена нижли громада не згорєла подобно де(и) єє до(ж)чѣ загасїл (1577 *ЖКК* I, 87); Состѣв: Згромажє(н)є,

громада, стѣсь дрѣвъ, кѣпа (1627 ЛБ 119); агмен громада кѣпа (I пол. XVII ст. Сем. 11); aseruus, купа, громада, собраніє (1642 ЛС 66).

4. У знач. присл. **громадою** — (разом) гуртом, спільно: aseruatim, купно, громадою (1642 ЛС 66); Громадою gregatim (Уж. 1643, 51); Тыи пришли... с тмы грѣха, Въ множествѣ своемъ громадѣю, За вѣшею надкою Нб̄(с)ною и радою (Чернігів, 1646 Перло 48 зв.).

ГРОМАДИТИ дієсл. недок. 1. (збирати, складати що-небудь до купи) громадити: aggero громадити (I пол. XVII ст. Сем. 18); Громѣжу. Congrego. Congero. Conglobo (1650 ЛК 441);

2. (поступово збирати, відкладати щось) нагромаджувати, діал. громадити: тои то ночи дшоу твою вытагно(у)(т) ѡ(т) тебе, а тоє што еси наготоваль комоу боудеть такъ есть каждыи которы(и) собѣ громадитъ (1556-1561 ПС 274 зв.); такъ есть каждыи которій събѣ громадит, а не въ бга̄ богатѣет (Володимир, 1571 УС Вол. 75).

3. (масово винищувати кого-небудь) вигублювати: Косить ѡна и Княжатъ, спблѣ з' ихъ Княгїнами, Громѣдять Кашталяновъ, і з' Воеводами (Київ, 1622 Сак.В. 50).

ГРОМАДКА ж. (групка, гурток) громадка: Первая причина або первая поступку такового Христового таемница есть таемница единости громадки апостольской (Київ, 1621 Коп.Пал. 426).

Пор. ГРОМАДА.

ГРОМАДНЫЙ прикм. Численний; одностайний: а чимъ же йнши(м) фѣлшъ тогѣ оудава̄нья маємо показѣти, однѣ громаднымъ на протестѣи са по(д)писованьемъ; же въ квѣлтѣ не до кгва(л)тѣ, але до писма са оутѣкаемо (Острог, 1598-1599 Апокр. 81); Громѣднѣи. Aserualis. Numerosus (1650 ЛК 441).

ГРОМАДСКИЙ, ГРОМАЦКЫ, ГРОМАЦКЫЙ, ГРОМАДСКИЙ, КГРОМАДСКИЙ, КГРОМАДСКИЙ прикм. 1. (який стосується селянського об'єднання) громадський: А теперъ зась... тые ж два человеки Панас а Дмитръ,... черков (!) Шуровицкую громадскую,... кгвалтомъ отнявши, оному попу Репновскому через посулы отдали (Кременець, 1597 АрхЮЗР 1/VI, 122); при то(м) бы(л)... вои(т) громацкы фѣдѣръ (Одрехова, 1631

ЦДИАЛ 37, 2, 46 зв.); Бы(л) при томъ... панъ микола(и) одреховскы(и). вѣ(и)тъ грома(ц)кы(и)... ти(м)ко присяжникъ (Одрехова, 1634 ЦДИАЛ 37, 2, 48 зв.); Сынъ еє Андрій будучи пушкаром монастырским и громадским, маючи в моцы своеи стрелбу..., то потаемене, ку шкоде громадское с цекаву марне распорошивши, проч ободва з маткою своею пошли (Дермань, 1638 ВИАС II, 259); **листь громадский див. ЛИСТЬ.**

2. У знач. ім. Вл. н.: Павель Кгрома(д)ский (1649 РЗВ 120); панъ Вацѣлав Орловський... протестоваль се противько... Кгабриелеви Кгромадському (Луцьк, 1649 АрхЮЗР 3/IV, 45).

ГРОМАЖАНИНЪ ч. Член селянської громади: А тымъ дей слуги и подданые его тотъ следъ, зъ розказаня его почали... затирати, а нась, громажанъ, зъ фуками и зъ погрозьками отправиль (Кременець, 1594 АрхЮЗР 6/I, 243).

ГРОМАКЪ ч. (араб. gumak, тат. uruhmak, arhamak, стп. hromak) баский верховий кинь: Пахло(к) иванъ ѡле(х)нови(ч)... по(д) ни(м) грома(к) гне(д) (1567 ЦБ Лит. 16, 3, 88 зв.); Товары(ш) василе(и)... по(д) ни(м) грома(к) ры(ж) (Там же, 93 зв.); при которо(м) де(и) выби(т)ю мае(т)нос(т) мою рѣхомѣю... побра(л)... а то е(ст) меновите... коня сивого... дрѣгого громака тисавого (Житомир, 1605 ЦДИАК 11, 1, 4, 40 зв.).

ГРОМАЦКЫ див. ГРОМАДСКИЙ.

ГРОМАЦКЫЙ див. ГРОМАДСКИЙ.

ГРОМИТИ дієсл. недок. 1. (що) (розбивати, знищувати) громити: мно(з)ство козако(в)... громили по колкукротъ корованы купѣцовъ турецьки(х) (Вільна, 1545 ТУ 71); Ѧ(т)казъ г(с)дра корола его мило(сти) ѡ тые корованы громленые гоньцо(м) цра̄ перекопського Маньцыру (Там же, 72).

2. (кого, що) (завдавати поразки противникові) громити, розбивати: Наливайко в слѣдцѣ и в моги лѣвѣ великїи шкоды почини(л), и самъ грѣмленъ, а пото(м) пойманъ, и на па(л) збїтъ (1509-1633 Остр. л. 127 зв.); Наро(д) рѣски(и)... ѡ еденъ Бокъ з Народо(м) По(л)скимъ становши, Завше вѣ(р)не И менъже вшеляки(х) Неприятеле(в) Коронны(х)... громять (Львів, 1609 ЛСБ 421, 3); Нерѣ(з)ѡнъ громиль

ѡрды Татáрѡ(в) на шлáкахъ (Київ, 1622 *Сак.В.* 40 зв.); с то(и) сла(в): фами(л): виходили... сла(в); Рїцэрѡве, якѡ Богѡшь... Котѡрый непоедїнъ ра(з) громи(л) татáрѡ(в) (Чернігів, 1646 *Перло* 4 ненум.); зновъ в копачовѣ жо(л)нѣрѡ(в)... збили, и возы (и)х побрали з ска(р)бами пото(м) и в дынарѣ жо(л)нѣрѡ(в) громили (серед. XVII ст. *ЛЛ* 169); *Образно*: Припоасáнъ по бедрѣ твоє(м) мѣчь бг̄словіє(м) кован̄ный. дѡбрый воїне, ... Слáвный и непорѡчный, с тым са ты рѡшáешъ смѣле, и грѡмишь нимъ бг̄опротївныхъ сна́дне и оумѣле (Львів, 1591 *Просф.* 66).

3. (кого, що, чому) (*лаяти, ганьбити, картати*) громити (кого, за що): намъ была пришла та справа пре(д) є(г) мл̄(с)ти П̄на Ка(н)цлера на(и)вышаго ге(т)мана Коронного чого и(х) ба(р)зо громи(л): мовячи и(ж) тая справа всего народѣ рѣ(с)кого... за собою тягне(т) (Львів, 1595 *ЛСБ* 277, 1 зв.); Паматáйте на мои зычлївыи слѡва: ... Якомѣ громїль розпѣстность Пъáнство злост̄ свавѡлю (Вільна, 1620 *Лям.К.* 22); Содо(м)чико(м) причїною западе́на... не было ѡпи(л)ство вїна... слѡхай як(г) г̄(с)дь пре(з) пророка лає(т) и грѡми(т) мѣстѣ ієрѡсалӣ(м)скомѣ (серед. XVII ст. *Кас.* 65).

ГРОМНИЦѢ, ГРОМНИЦЫ, ГРОМЬНИЦЫ *мн. (назва свята)* Стрїтення: Тру(ш) а Ниса(н) Си(м)шичь... де(р)жали комору восковую Лу(ц)кую два годы, почо(н) ѡ(т) Гро(м)ницѣ (Вільна, 1509 *ТУ* 49); застави(л) есми тѡю ча(ст)... ѡ(т) гро(м)ни(ц) бли(з)ко при(и)дучи(х) свата ри(м)ско(г)... до ѡ(с)ми го(д) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 12); запи(с) За(н)чя(т) рокѣ б̄жи ꙗ̄ х̄г̄ в пято(к) пре(д) гром̄ницами (Одрехова, 1603 *ЦДІАЛ* 37, 1, 29); Скоро по(д) се(и)мъ земля са трасла на... гдромницѣ (!) (серед. XVII ст. *ЛЛ* 174).

ГРОМНИЧНЫЙ, ГРОМНИЧЬНЫЙ *прикм.* Який припадає на період Стрїтення: Ты(х) часо(в) єдучи мнє, Даниєлеви, ... на я(р)маро(к) громни(ч)ны(и) року теперешнего... всѣ товары на коморе поборово(и) и мы(т)но(и) Кове(л)ско(и) ѡповеда(л) и пописа(л) (Володимир, 1569 *ТУ* 133); помененые купцы, ... на я(р)марѣку неда(в)но прошломѣ тамошенемѣ Любе(л)скомѣ громничьномѣ... пе(р)цу камене(и) пу(л)трина(д)цета, ...

смели и важилисе // продати и продали (Володимир, 1626 *ТУ* 276-277).

ГРОМОВЫЙ, ГРОМОВЪ *прикм. (який стосується грому, грому з блискавкою)* громовой: Але ѡное бо(л)шее а видимое подобє(н)ство было ѡ той силѣ г̄ней... к(д)ы са оуказаль мно(г)кро(т), яко сто(л)пъ громовой троякою барѣвою... на поуци (к. XVI ст. *УЄ* №31, 93); якъ свѣ(д)чатъ пога(н)скїє книги и жъ та(м) ковалѣ есть тий кую(т) громовой стрѣли (серед. XVII ст. *Луц.* 536); Громовой. Tonitrualis (1650 *ЛК* 441); **сынъ громовъ** *див. СЫНЪ*.

ГРОМОГЛАСНЫЙ *прикм.* Лункий, дзвїнкий, го́лосний: Гдєса одїнъ з̄ незбѡжных̄ срѡдзе заюшáетъ, Громоглáсный полїчокъ Панд̄ вытинаєт̄ (Львів, 1631 *Волк.* 5 зв.).

ГРОМОКОВАТЬ *прикм.* Як громак, баский: я(н) межеви(ч)... по(д) ни(м) ко(н) бру(д)носи(в) громокова(т) (1567 *ЦБ Лит.* 16, 3, 87 зв.).

ГРОМОКЪ *ч.* Вид коштовного камня: brontia, перунокъ бисє(р) или громо(к) (1642 *ЛС* 105).

ГРОМОТЪ *ч. (звук грому)* грїм, гуркїт: Та́ко и на воздоу́съ бывáетъ такѡвое противлєніє, и грѡмотѣ, глáсъ грѡма, и блискáнїа (Почаїв, 1618 *Зерц.* 10).

ГРОМЪ, ГРОМЬ, ГРУМЪ, ГРОМЪ *ч. 1. (при электричних розрядах в атмосферї)* грїм, грїм разом із блискавкою, перун: крыжъ камены(и) громъ на полы росколѡлъ але самъ ѡвесъ целѣ (1546 *ОГ* 84); яко... грѡми не в̄дáрат̄, сїлы нѡ(с)ныа не подвїгнѡтса (Острог, 1598 *Отп.КО* 16); великїи рыбы балєны... на главѣ маю(т) якобы два коми(н)ки, котѡрыми вѡдоу оузгѡрѣ вымѣтѡю(т) бы гром̄, а пероу(н) гоучи(т) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 26 зв.); громъ гремєвь и дождь былъ сильный (поч. XVII ст. *КЛ* 81); спáль градъ великїй и пѣрѣнъ огнїстый, и грѡмы оудáрили (Дермань, 1603 *Охт.* 11); Тѣтнѡ: Грѣмъ, пѣрѣнъ (1627 *ЛБ* 134); гро(м) сроги(и) вдары(л) тужъ на(д) звона(ми) (Львів, 1630 *ЛСБ* 1052, 4 зв.); Такъ якъ бы ѡво сл̄нце, гды мглѣ розганáетъ Дожчѣ, Грѡмы, тѣмности, а дєнь розаснáетъ (Київ, 1632 *Євх.* 295); г̄(с)дь дáль грѡмы и градъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 86 зв.); *У порїєн.*: Котрѡго наоука, якъ грѡмъ, оголошáетъ (Львів, 1614 *Кн. о св.* 405); Гѡлосѣ са егѡ, якъ грѡмѣ лакáючи (Львів, 1616 *Бер.В.* 89); ѡко мѡє: по невѡли слѣзы...

влива́еть, Гды ѿный страшливы(и) дѣкреть яко грѣмъ страшный бліснетъ (Чернігів, 1646 *Перло* 152);

перен. (про спалахи гніву, погорди і под.) грім: Папежъ... на патріарху громы гордості своєї випустилъ (Київ, 1621 *Кон.Пал.* 1091); Вѣмъ жєсь нѣгды(с) срѣгїи звѣклъ грѣмы носїти, Тепєрь срѣгость в' ласкавость чась южъ ѿ(т)гѣнїти (Київ, 1632 *Євх.* 292).

2. (*перев. сильний*) звук, галас: А кгды ся та(к) ѿбыдвѣ сторонѣ з велики(м) громо(м), и крыко(м) ѿхотне по(т)ка(ли) марыѣ(с) фо(р)тельвѣ хитры(х) дживаючи порази(л) ци(м)бро(в) (1582 *Кр.Стр.* 45); топ(us), звукъ, гла(с), гро(м) (1642 *ЛС* 399).

3. Вл. н.: долъмать громъ и(з) невестъкою своєю савиною слѣжъба платънеръскаа (1552 *ООвр.* 3. 106 зв.); Иванъ Гро(м) (1649 *РЗВ* 425 зв.).

ГРОНИСТЫЙ *прикм.* Гроновий, китичний: винница Христова..., годный овощъ з себе выдавала, а непотребное быле... не терпячи приемнымъ гронистымъ ягодамъ поносити унисненя выкидала (Київ, 1644 *КМПМ* II, 288).

ГРОНО, ГРОНО с. 1. (*винограду*) гроно, кетяг, китиця: Стережитесь ѿ(т) фалшивыхъ пророковъ... Изъ овощей и(х) познаете або збираю(т) сте(р)ну грона ви(н)ные або з осту фиги (Хорошів, 1581 *Є.Нег.* 7); зо многы(х) зєрнѣ, и многыхъ грѣнѣ хлѣ(б) и вино быває(т) (Львів, 1585 *УЄ* №5, 114, на полях); у виноградѣ вина въ коръчахъ, въ гронахъ, порубали (Луцьк, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 161); Виноградъ квїтне(т), и грѣна принѣсит' (Київ, 1625 *Злат.Н.* 127 зв.); Грѣздъ: Грѣно вина (1627 *ЛБ* 28); Скрѣмный за(с), и тїхїй,... шанѣванъ бѣдетъ... а пїшный,... и гнѣвливый, выклѣтый єсть ѿ(т) Бг̄а: того пѣкармъ в'мѣсто грѣнѣ Винны(х), гѣркост' бѣсо(в)-скаа (Львів, 1642 *Час.Слово* 275 зв.); у *порівн.*: и боудуть перси еє яко грѣнове виннишнїи (поч. XVI ст. *Песн.п.* 55); А такѣвый пло(д) жїзни вѣчнои, аболи рѣскоши Нб̄(с)ной; якѣ грѣно вина чѣдногѣ (Чернігів, 1646 *Перло* 168); *Образно*: Грѣна слѣдъкїи вин'ниці хвї; ббл'шеи славы сподѣбїлїса в' топътаню (Почаїв, 1618 *Зерц.* 59); И жебыс'мо як' дѣрево, бє(з)ѣвѣчноє, до ѿгна вѣчного пекѣл'ного ѣдослѣны не были; ає... абыс'мо

ѿ(з)дѣбныѣ и рѣсныѣ грѣна ѿбирали; а в' праса(х) ср(д)ц' ншї(х) таємне их' вытїскаючи, абыс'мо новѣго... напѣю... роскошовали (Київ, 1637 *УЄ* *Кал.* 492);

перен. нащадок: В тѣй фамїлїи всѣхъ цнѣтъ гнѣздо оувїтое, снѣ мѣдростї алексѣнд'рєрь грѣно знаменїтое (Почаїв, 1618 *На г.Луз.* I нenum.).

2. (*значна кїлькїсть*) коло, гурт: той се тамъ на ярмарку якѣсь будучи трафїлѣ,... абымъ... милостей вашихъ щляхту, которыхъ еєще въ томъ воеводствѣ волынскомъ єсть грѣно значное до того побудилъ (Дермань, 1628 *КМПМ* I, дод. 320); Кролѣваа Надкѣ, мїнѣрва Правослѣвно Каѣоличєскаа,... до того чѣсѣ бѣрзо неплѣднаа... оуродївши за лѣскою и прѣмыслѣмъ Бжїимъ не малѣе Грѣно в' Правослѣвнои Надцѣ Правослѣвныхъ Сынѣвѣ (Київ, 1632 *Євх.* 292).

ГРОНОСТАЙ *див.* ГОРНОСТАЙ.

ГРОТЪ *див.* ГРОТЬ.

ГРОХОТАТИ *дієсл. недок.* Гуркотїти, грюкати, шумїти: інсєро, запрѣцаю, кличу, грохошу (1642 *ЛС* 232); *interstrepo*, грохошу, плищу (Там же, 243); *obstrepo*, ѣшукаю, грохошу (Там же, 287).

ГРОХОТЬ ч. Грюкїт, галас, шум: Смѣхъ: Рѣдѣсть, грѣхотѣ (1627 *ЛБ* 118); *fragor*, шумѣ, грѣхот(ѣ), трѣскѣ (1642 *ЛС* 201).

ГРОШВАРЪ ч. Лїхвар (?): ка(к) и(х) права ма(д)їборъское несєть кра(в)ци ку(ш)нєри... лу(ч)ники ковали прѣдовники мыто ры(б)ное пове(ч)щїны гро(ш)варовы... а с ты(х) всї(х) ремєсникѣ(в)... г(с)дрѣ на(ш) на замо(к) свої вына(л) по два ремєсники мѣ(тї) к за(м)кѣ (Київ, 1518 *Арх.Р.* фотокѣп. 29).

ГРОШЕВЫЙ *див.* ГРОШОВЫЙ.

ГРОШИ, ГРОШЫ, ГРОШЪ, ГРОШИ *мн.*

1. (*металєві й паперѣві знаки, що є мїрою вартостї*) грѣши: Потѣмъ корѣцкїи прѣсылъ іноко(в) абы єго ѿ(т)прѣвадїли до рѣскої землї, ѣбєцѣючи їмъ нагорѣдѣ, не тїлько ѿ(т) злѣта и сребра и грѣшей, ає и мѣетность мѣлѣ дѣти (1509-1633 *Остр.л.* 129); Ѵтаманъ микїта веремїнѣ даєть... *грошѣми* по сорокѣ гроше(и)... а десѣть копѣ жїта... замѣкъ жнєть (1552 *ОКЗ* 42 зв.); толко фѣндаторы, мєщанє Льво(в)скїє маю(т)... и(х) бѣдова(н)є ѿ(т)плѣтїти...

грошми (Львів, 1591 *ЛСБ* 154); иж'диваю, выдаю грощъ накладаю (1596 *ЛЗ* 51); дробныи гроши такъ ми сѣтъ яко и золотыи (к. XVI ст. *Розм.* 51 зв.); Сребролюбіе: Коханьеса в' грощехъ, тѣе(ст), лакѣмство, страсть плѣти (1627 *ЛБ* 120); всѣ(м) дѣте(м) мои(м) дѣлитися за ровно розказую грошми ((Холм, 1648 *Тест.Ст.* 471); Того(ж) року... дорожня ся почала грощъ в горѣ пошли щора(з) вышше талярѣ были по золоты(х) д а че(р)вонны по золоты(х)... с̄: а жита колода по золоты(х) к̄д (серед. XVII ст. *ЛЛ* 167); **готовые (готовыи) гроши, гроши готовые** — готівка, готіві гроші: квиты на многіе до(л)ги... готовые гр̄ши кле(и)ноты (Варковичі, 1572 *ЛНБ* 5, III 4071, 32 зв.); за готовыи грѣши богъ запла(т) (к. XVI ст. *Розм.* 58 зв.); не мало рѣчей побрали, яко грошми // готовыми, так сѣкнами Люнскими, конми (1541 *АС* IV, 277-278); грощъ готовыи,... винѣ(н) цр̄кви наше(и) п̄н̄ бернардь (Львів, 1590 *ЛСБ* 146); **до грошей прыйти** — зібрати певну суму грошей, здобути статок: я... ле(д)во П̄ Сла(з)ку намови(в)ши... ѡказючы ему же в то(м) и це(р)кви и собѣ выгодити може(т), або згола рѣкшы хотячы абы щопрѣ(д)ше до гроше(и) пры(и)ти (Львів, 1638 *ЛСБ* 1043, 51 зв.); **заставные гроши** — грошова застава: квітъ ѡдебрана заставныхъ грѣшей (к. XVI ст. *Розм.* 71); **пожычальные гроши** — позика: цѣрокграфъ пожычальныхъ грошей (к. XVI ст. *Розм.* 71); **цыншовые гроши** — чинш: сѣмою за дан медовою с цыншовыми грошми платити в год повинны полдеватынадцат копы грошей (Сушично, 1569 *АС* VII, 329);

(певна сума) гроші: аксами(т) тень барзо добры(и)... нелатво таки(и) зна(и)демъ // за такіи гроші (к. XVI ст. *Розм.* 56-56 зв.); антихристи... за то грощъ великие в людей выбирают (поч. XVII ст. *Вол.В.* 84); Заимозаѣ(ц): Пожичаючій комѣ. тоѣст', котѣрый позычаѣтъ комѣ грѣши (1627 *ЛБ* 40).

2. Платня, заробіток: и сами то(л)ко... на мѣстох свѣты(х) лежачи, грѣшъ збираю(т), с ты(х) доходу(в) на бѣгомо(л)ци хви надан'ны(х) (до 1596 *Виш.Кн.* 264); А оны тежъ попов глупых и неученых ставят, быле грощъ брали (Львів, 1605-1606 *Перест.* 50).

ГРОШИКИ *мн.* Грошики, грошенята: Єсли хоче(ш)... гро(ши)ки собрати..., па(д) поклоними-

са, я тебе оупремѣрю (1599-1600 *Виш.Кн.* 207 зв.); Да(ш) ми зась дѣволе ремѣсльнико(м) хитрым' // и сла(в)ны(м) быти... грѣшики собѣ зберѣ, фо(л)ва(р)ки покѣплю, домо(к) приѡздѣблю (Там же, 210 зв.-211).

Пор. **ГРОШИ.**

ГРОШИКЪ *ч.* Грошик, гріш: А зышедшися в братство, маю(т) класти до скриньки по грошику; а которого застанеть знакъ братскый цѣха а не поидеть за нимъ, якъ обышлють, на томъ вины грошикъ (Перемишль, 1563 *АрхЮЗР* 1/VI, 51); прия(в)ши братство маю(т) до громады сходитися во чтыри недѣли, и кла(с)ти до (с)криньки по грошикѣ (Перемишль, 1600 *ПВКРДА* IV-1, 5).

Пор. **ГРОШЪ.**

ГРОШОВЕНЪ *ч.* Міра місткості (?): у Бондаров двѣ ведре меду... на Корчовках у Гришковыхъ сыновъ грошovenъ меду (Овруч, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 290).

ГРОШОВЛАДАТЕЛЬ *ч.* (той, хто має гроші) грошовитий, -ого: Ты его єдны(м) зове(ш), и ѡн не са(м); але з дѣволо(м) грѣшовладателе(м) (п. 1596 *Виш.Кн.* 248 зв.).

ГРОШОВЫЙ, ГРОШЕВЫЙ *прикм.* (який стосується грошей) грошовій, грошевий: А кѣпити то Єе Милость маеть, сь тыхъ пенезей..., которыемъ ѡ скринци моеи... въ монѣте грошовой зоставилъ (1577 *АС* VI, 78); кадилници две серебряны(х) ѡ(д)на бо(л)шая дрѣгая ме(н)шая рыпиды сребра грошового два (Ковель, 1578 *ЖКК* I, 118); Авгоуста ц(с)ра... монѣта грѣшеваа (поч. XVII ст. *Проп.р.* 253 зв.); При то(м) зобраню... ѡ(д)дали всѣ скла(д)ку г̄ грошевѣю до скриньки (Львів, 1633 *ЛСБ* 1043, 35 зв.); **грошове платы, платы грошове (грошевые)** *див.* ПЛАТА; **грошовый грѣхъ** *див.* ГРѣХЪ; **данъ грошова (грошевая)** *див.* ДАНЪ; **мыто грошовое** *див.* МЫТО; **податокъ грошовый** *див.* ПОДАТОКЪ; **приходъ грошовый** *див.* ПРИХОДЪ; **чиншъ (циншь) грошовый** *див.* ЧИНШЪ.

ГРОШОЛЮБИВЫЙ *прикм.* (жадібний на гроші) грошолюбний, грошолюбивый: подобны(и) бо и се(и) грѣшолюбывый йно(к) чини(т) гла(с). ѡ(т)-врѣчѣса рече ѡбѣ(т)ници своего пострѣга, и сѣберѣ грѣшъ (п. 1596 *Виш.Кн.* 248 зв.).

ГРОШОЛЮБИТЕЛЬ ч. Грошолуб: если бы и на лй(х)ву не давали, але при собѣ // хова(ли) и... гро(ш) до гроша для ро(з)мно́женья Прикладáли; таковы(х)... иноко(в) грошолюбители(и) нѣ(ст) досто(и)но йноки едиными н(а)зыватьи (п. 1596 Виш.Кн. 248-248 зв.).

ГРОШЪ, ГРОШЬ, ГРУШЬ, ГРОШЪ ч. (стч. groš, стп. grosz, лат. (denarius) grossus) (монета різного карбування і різної вартості) гріш: хто бы мѣл с них зрѣшивати т<отъ дѣль, тотъ заплатити...> тисачѣ коп грошей (Кошир, 1502 AS I, 147); а хто жъ кольвекъ чѣжогородецъ придетъ повиненъ дати ѡбестыки грошъ а подѣжъчины ѡтъ воза грошъ а ѡтъ меры збожъа по пенязю (1552 ОЧорн.З. 56); да(л) емъ... на ѡлѣ(и) г̄. гро(ш) и шеля(г) на горохъ. и на крѣпы. е̄. гро(ш) на згорѣлькѣ да(л). е(м) грѣшь (Одрехова, серед. XVI ст. ЦДИАЛ 37, 16, 18); да(л) ямъ за платви к̄ гроши(и) и грѣ(ш) за три (Львів, 1594-1595 ЛСБ 1041, 8 зв.); Яко в̄ Кролѣвской монѣтѣ албо в̄ че(р)вѣномъ золото(м), хто бы мáло штѣ образа и ваги прирѣза(л), оуве(с) червѣный албо грѣшь зфа(л)шовалъ (Київ, 1619 Гр.Сл. 234); двѣ мѣрѣ пшеницѣ за грѣшь (Чернігів, 1646 Перло 134); Прода(в)ши ѡное потае(м)не, и гроша... доста(в)ши, жебыса на дрѣги(и) здобылъ, еще бо(л)шдѣю хѣтъ маеть (серед. XVII ст. Кас. 103); **грошъ грошемъ (грошомъ)** — повнѣстю, до копійки: тогды мы маем вес тот наклад совито ѡтдати, грош грошом навезавши (Ковель, 1542 AS IV, 325); тогды винен(н) бѣдѣ... кнѣзю ку(р)пѣскомѣ... совито заплатити гро(ш) гроше(м) навезати то есть тысячѣ копъ двесте копъ гроше(и) (Володимир, 1572 ЖКК II, 51); **грошъ до гроша прикладати** — збивати копійку: Ѡ если грошѣ збираю(т)... и если бы... при собѣ // хова(ли) и кѣпа до кѣпы Привазова(ли), гро(ш) до гроша для ро(з)мно́женья Прикладáли; таковы(х) кромѣ ѡ(б)щаго житіа Поеди(н)ковы(х) иноко(в) грошолюбители(и) нѣ(ст) досто(и)но иноки едиными н(а)зыватьи (п. 1596 Виш.Кн. 248-248 зв.); **грошъ на грошъ (на грошу)** — повнѣстю, до копійки, всі гроші: естлыбы ѡни томѣ противни были, а привелибы к накладѣ якомѣ княза Кѣзмѣ ...тогды мели тыи пенези совито платити грош на грош (Луцьк, 1536 AS IV, 60); а пану Ивану Немѣ-

ричу тогды маеть плачно быти грошъ на грошу, то есть двесте копъ грошей и сорокъ копъ грошей (Київ, 1531 АрхЮЗР 7/1, 70); **грошъ литовский** — (назва монети литовського карбування) литовський гріш: ша(п)ку чо(р)ную з головы зо(р)вали а за ша(п)кою де(и) было деса(т) гроше(и) лито(в)ски(х) (Володимир, 1567 ЦДИАК 28, 1, 2, 25); **грошъ польский (польский)** — (назва срібної монети польського карбування) польський гріш: вси дають сторожѣ на го(д) з домѣ кожъдого по грошѣ по(л)скомѣ (1552 ОЧорн.З. 56); кажъды(и) с нихъ даеть на го(д) з домѣ по г̄ гроши польскихъ (1552 ОВін.З. 132); **грошъ широкий, широкий грошъ** — (назва срібної монети чеського карбування) широкий чеський гріш: а всеи дани прихо<дить> сто грошей широких а десат оузких грошей (Кошир, 1502 AS I, 148); на т(о)е попь даль вердоунокъ широки(х) гроши тымъ моужемъ (Пол. XVI ст. УИ 1911/9, 13); **узкий грошъ** — (монета малої вартості) вузький гріш: а всеи дани прихо<дить> сто грошей широких а десат оузких грошей (Кошир, 1502 AS I, 148);

(наявна сума) гроші: И вирекльса вши(т)ко(г)... и записоу<ю>чиса боронити тѡ(г) грица с̄на бры(н)цина гроше(м) свои(м) (Одрехова, 1549 ЦДИАЛ 37, 16, 1); я самъ з братом своимъ... маемъ своимъ грошомъ и накладом и молодцы провадити до Кгданска (Вільна, 1555 AS VII, 10); **готовый грошъ, грошъ готовый** — те саме, що **готовые гроши**: увъ Островѣ дворъ епископій знову увесь готовымъ грошомъ и коштомъ не малым збудовалъ (Краків, 1595 АСД I, 199); и на тыи то вси потреби церковные, што кольвекъ гроша готового было, выдаломъ все (Там же);

незначна сума, невеликі гроші, копійки: мене одну самую, в одной только шубчине, не давши мнѣ ни гроша..., безъ всего жити у Берестечку... покинул (Луцьк, 1573 АрхЮЗР 8/III, 269); бо(л)-ше(и) есми на тое гроша дати не хотель (Житомир, 1605 ЦДИАК 11, 1, 4, 50); и гроша не нашло(с) (Львів, 1616 ЛСБ 1043, 25); **гроша не брати** (в руки) — робити щось бесплатно, безкоштовно, ні копійки не брати: Якоѣ онъ о нйшихъ, оубѣгихъ старан̄е Мѣль... Гроша не бралъ в̄ рѣки (Вільна, 1620 Лям.К. 13); **ни за грошъ** — задарма, бесплатно, ні ко-

пійки: мыто да не имають платити нигде оу нашеи земли, ни великое мыто сѣча(в)ское ни по(л)ское ни малое мыто нигде оу нашеи земли ни цинѣ за грошъ (Сучава, 1522 *МЭФ* фотокоп. 12).

ГРОШЫ *див. ГРОШИ.*

ГРОШЬ *див. ГРОШЪ.*

ГРОШЪ *див. ГРОШИ.*

ГРУБЕ *присл. 1.* Різко, грубо, зухвало: Одна(к) пре(д)са... и в той наостатокъ хотя неправдѣве ѿ(т) латинникѿ(в) написаной исторіи, не пишетъ о жадномъ грѣкѣ, который бы такъ явне и грѣбе, правдѣвой греческой вѣры ѿ(т)стѣпованье мѣль былъ чинити (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 43 зв.).

2. Примітивно, невміло: Побожне зайсте потреба розвѣсти што рѣчено, ѿ намилшій тебдоуре, а не грѣбе мѣслити (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 253).

Див. ще ГРУБО.

ГРУБИАНСТВО *див. ГРУБИАНСТВО.*

ГРУБИЙ *див. ГРУБИЙ.*

ГРУБИАНСТВО, ГРУБИАНСТВО, ГРУБИЯНСТВО, ГРУБЪАНСТВО, ГРУБІАНСТВО *с.* Грубианство, грубість, простацтво; бездуховність: казанья за ересь... почитають, покрываючи свою неумеетность и грубиянство! (Рожанка, 1598 *Л.Пот.* 1023); Бо и хтожь не ведаеть, яко великое грубиянство, упоръ и забобоны суть в народе Московскомъ?! (Там же, 1017); затымъ, ижь наукъ нетъ, великое грубиянство въ нашихъ духовныхъ умножылося (Вільна, 1599 *Ант.* 587); Безчловѣчіе: Нелюдзско(ст), грѣбїанство, ... срѣгостъ (1627 *ЛБ* 7); Щавство... взгоржѣнье, лѣнївство, гнѣсность, згрибѣлость, грѣбїанство (Там же, 158); поста лѣкарство члвчомѣ прирѣженю естъ пожитѣчно, ... засъ протївнымъ спѣсобомъ ѿ(т) ѿбжїрства и грѣбїанства встїдѣ и ганѣба (Київ, 1627 *Тр.* 146).

ГРУБИЯНЪ, ГРУБЪАНЪ, ГРУБІАНЪ *ч.* Грубиан, простолюдин, простак, невіглас: а на(д) судью недка и грѣбияна не маеть ѿ свѣте ничего несправе(д)лившого коли ѿ то(м) якъ ѿсе(л) межи соловье(м) а кѣку(в)кою сѣди(т) на чи(м) се не зна(т) (1582 *Кр.Стр.* 10 зв.); сведоми добре вси, которые въ тамѣтыхъ краяхъ бывають и оныхъ Грековъ знаютъ, не Константинополскихъ грубияновъ... але оныхъ Грековъ зацѣныхъ (Володимир,

1598-1599 *Вїдн.ПО* 1067); Препрѣсть: Грѣбїанъ великі(и) (1627 *ЛБ* 95); противници наши... сѣтъ бѣрзѿ тѣжкими и насилствѣючими Православнымъ, ... безвстїдне называючи дхѣвны(х) нашихъ недками, грѣбїанами, ... волаючи ижь Рѣсь Православнаа згеретичала, ... Интенціи, и скѣтковъ Таинъ Бж(с)твенныхъ не знаеть (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 4).

ГРУБИАНСКИЙ *прикм.* Грубианський, простацький: То ми тежь великѣю надѣю чїнитъ: ижь за пѣршѣю моѣго... последованья Бгъ нагородѣ, славе, и добромѣ розвѣ(н)ю ѿ мнѣ, пѣрвей всего помочникѣмъ и ѿборѣнцою бѣдетъ: абы она... в рѣкахъ тежь грѣбїанскихъ бѣдѣчи, зе(л)живости жадной не ѿ(д)несла (Єв'е або Вільна, п. 1616 *Прич.отех.* 13 зв.).

ГРУБО *присл.* Простакувато, по-простацькому, грубо, ординарно: Чомъ она была у курварствѣ, якъ мовить май потумъ евангелистъ и пришла идъ колодязеви безъ сорѣма грубо и грѣшна, али ся обернула домувъ выдъ колодязя праведна и свята (XVI ст. *НС* 33); тѣи Вѣршѣ ѿ(т) мене грѣбо и недмѣтне написаны, ... зезвѣлиле(м) до дрѣкѣ подати (Львів, 1631 *Волк.* 2 зв.); barbare, ва(р)ва(р)ско, грубо (1642 *ЛС* 100).

Див. ще ГРУБЕ.

ГРУБОСТЬ *ж. 1.* Повнота, товстїсть, дебелїсть: дѣбелость, грѣбѣость (1596 *ЛЗ* 42); Моусїй... роспосте(р) рѣкы свои, и стѣлѣса кды прѣтагаль роўкы звѣтажали... жїдове, а кды ѿпоушаль ѿтажалые для грѣбѣости тѣла рѣкы, звѣтажали... амалекїтове (поч. XVII ст. *Проп.р.* 135); Тлѣдѣсть: Тѣлѣдѣсть, грѣбо(ст) (1627 *ЛБ* 133); якъ... игѣлное оушко не змѣщаетъ ве(л)блѣюда, ... для грѣбоѣ великости велѣблѣюдовы: такъ и дорѣга ведѣчаа в живѣтѣ не змѣщаетъ богѣтого для тѣснѣты своеѣ, а для грѣбѣости великоѣ богѣтогоѿ (Київ, 1637 *УС Кал.* 480).

2. Простота, недосконалїсть, невитонченїсть, неделїкатнїсть, грубість: аггльское е(с)ство тѣнко бѣ(з)телѣсно и неосзаѣемо естъ [тог(д)ѣ]... прѣтївъ нашеѣ грѣбѣости телѣсное [тѣнко і невещѣствѣно] (Острог, 1588 *Сур.* 11 зв.); они грѣбо(с)тїю своеѣю спрѣтївившиса в цркви корчемными словы безъ бѣязни ѿповѣдали (Київ, 1590 *ЛНБ* 4, 1136, 32, 1);

Што са тіче грѣбости, або и соупте(л)ности ѿ то(м) оуже(м)... мови(л) (1598 *Розм.пан.* 28 зв.); И такъ идѣчи скрѣзъ зѣмлю, гроубость гѣркости, и солѣность в' земли оставоуѣтъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 16 зв.); Та(м) бовѣмъ пристѣйне за тѣнемъ и приповѣстами, яко то дла грѣбости слѣдѣчовъ и нестѣткѣ дѣтїнного, шли (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 232).

ГРУБШЕ *присл. в. ст. (як простак, невіглас)* примітивнїше, ординарнїше, по-простацьки: Рожѣна бѣвѣмъ значѣніемъ и тотъ грѣбше оувѣдшиса мѣвилъ: Ижъ если родїлсьа, тѣды не былъ пре(д) рожѣніемъ, а не бѣдѣчи пре(д) рожѣніемъ, тѣды не пре(д)вѣчныи єсть (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 280).

Див. ще ГРУБЪЕ.

ГРУБШИЙ, ГРУБЪШИЙ *прикм. в. ст. (про речовини)* сталїший, тривкїший: Подобѣтъ же вѣдати ѿ елемѣнтахъ якъ не соутъ равны: єдини бѣвѣмъ лѣгкого и свѣтѣлного є(с)тва: яко бгнь, и воздѣхъ: дрѣгїи же тѣжшого и гроубшого: яко вода и земла (Почаїв, 1618 *Зерц.* 9 зв.);

(про полотно) грубший: полотна тонкого пульсетков двадцет, грубшого пульсетков пѣнадцет (Володимир, 1649 *АрхїОЗР* 3/IV, 68).

ГРУБЪ¹ *див. ГРОБЪ.*

ГРУБЪ² *див. ГРУБЫЙ.*

ГРУБЫЙ, ГРУБИЙ, ГРУБЪ *прикм. 1. (який має огрядне тіло)* грубий, повний, товстий: дебелъ грубий толстий (III пол. XVI ст. *ЛА* 181); дебелъ, грѣбы(и) (1596 *ЛЗ* 42); Многоплѣтний: Тѣло(м) грѣби(и) (1627 *ЛБ* 64); *rud(us)*, *груби(й)*, *дебели(й)* (1642 *ЛС* 357);

(великий за поперечним перерїзом) грубий: Нѣкоторые вькладѣють велѣблїюда того, быти лїндъ грѣбю в' кораблї, на котѣрой кѣтвы спусчѣны, бѣвають дла задерживѣна кораблѣ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 480);

(протилежає малий) великий: Я(ж) ...сѣ аврамїе ігдменѿ(м)... прилѿжихѿ(м) и мое гроубое (!) печѣ(т) кѣ семѣ записѣ на потвѣрж(д)єніє стѣмѣ вышєписанномѣ мѣсто (!) (1562 *DIR "А"* т. II, фотокоп. 154).

2. (великої щільності) грубий, важкий: Который, то єсть огонь, грубую матерїю на кшталтѣ желѣза пожыраєтъ (Вільна, 1595 *Ун.гр.* 131);

(про хмари, імлу і т. ін.) густий: Гды... // грѣбыи хмѣры свѣтлѣю ясность слѣнечнѣю пре(д) очѣма нѣшыми закрьють, бѣваєтъ то межї людми же и навесѣлшы(и) члѣкѣ неякі смѣтїтїся мѣсїтъ (Манява, 1619 *Прив.Феод.* 287 зв.-288); **Осажїмый:** Котѣрого мѣжно тма осажїмаа... Тѣмность з' грѣбои мглы (1627 *ЛБ* 154).

3. (нижчого гатунку) простий, грубий, невишуканий, примітивний: Христосъ тѣды, который не пришолъ былъ закона псовати, але полнити, не квашенымъ хлѣбомъ, яко грубымъ, вечеру оную, але прѣснымъ вѣ сакраментѣ отправовалъ (1603 *Пит.* 44); Дебелохдѣожникъ: Грѣндѣль, ремеснїкъ грѣбого ремеслѣ (1627 *ЛБ* 29); Ярїга: ра(д)но грѣбоє, мѣ(х), саакъ, гѣгѣрски (Там же, 161); мѣлогѿ єсмо пѣстѣ вѣгрватѣ не хотѣли... постїмо жѣ. и перестѣвали на грѣбыхъ потравахъ то єсть зѣльахъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 10 зв.).

4. (який стоїть на низькому культурному рівні) простий, дикий, некультурний, нецивілізований: А... грѣбыє лю(ди)... наложивши велики(и) ѿго(н) приняли насѣ всїхъ дла до(ж)чѣвъ и дла зимна (Хорошів, 1581 *Є.Нег.* 144); пото(м)... кѣ(р)кѣ(с) которы(и) бы(л) єще я(к) кнѣжа язика вло(с)ко(г) и лати(н)ско(г) межї народѿ(м) грѣбы(м) до ко(н)ца не (з)мени(л) а шля(х)тичѣ(в) мѣл при собѣ немало з народѣ (1582 *Кр.Стр.* 86); зобрѣлосѣ мнѣзтво, гроубыхъ варварскихъ лїудїй на рѣцѣ дѣнай (XVI ст. *УЄ* №29519, 163); Пытѣю навѣтъ, коли ѿно в' стѣ и чѣтыридѣсѣтъ лѣтъ ѿ(т) ѿныхъ спрѣсныхъ гроубыхъ поган'ски(х) нарѣдовъ вѣстроготовъ, остроготовъ, героуло(в), вандалѣвъ, гоуїнѣвъ и лон'кгобардовъ шѣстькро(т) бѣлѣ взѣтїи з'воєванный спѣштошѣбный рїмъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 157 зв.); на(з)вали ѿный край жмѣдзѣ, где в то(и) чѣсѣ мешкали нарѣдове грѣбїи; бѣз' порѣдкѣ и права; назвѣнны Цїбрѣве, и Гѣпѣдѣве (Чернїгів, 1646 *Перло* 3 зв.).

(про мову) грубуватий, вульгарний. *У порівн.:* On hlianuŃ iak zwir, wnet kryknuŃ iak Ńew na zoŃnirskie sŃowa, OstraiŃa iak micz, a hruba iak picz byŃa emu taia mowa (1648 *П. про пор.* 201).

5. Звичайний, простий, земний: А в то(м) повстѣло гонєніє в рогатинѣ ра(д) бра(т)ства и па(с)ки

ерети(ц)кіє... для пя(т)ницѣ тата(р)ско(г) свята, што собѣ грѣбные ѳчителѣ рѣ(с)киє попы ѳзаконили в люде(х) (Гологори, XVI ст. *ЛНБ* 4, 1136, 35, 1); Научайте ся, хрестяне, що естѣ хресть... соромь... и усякое злое, и бетюгъ, мука, альбо якая смерть грубая, тяжкая (XVI ст. *НС* 32); южъ на́дѣто не тѣхъ гроу́быхъ ѡфѣръ потребоуе(т), але́ инѣшихъ дѣховныхъ, лѣпѣшихъ и доскона́лшихъ (Дермань, 1603 *Охт.* 6); Яко отпал старший небесный аггелъ Сатана, з многими аггелы уподобляючися Богу вышнему, и на тоє мѣсце вступил земный грубый человекъ, на которого отступник Сатана завжды воюет и многи... смертю забиваетъ (Львѣв, 1605-1606 *Перест.* 44); Коу́меа сибѣ(л)ла... бѣла ста́ра, в просто(м) ѡдѣванію ходѣла, грѣбой твари а срокгой (Львѣв, поч. XVII ст. *Крон.* 76 зв.);

простий, недосконалий, невитончений: докончана быст сѣа книга рекомаа минея... аще оу котором стихѣ из грѣбых слов или ѡписал са буду],... или отъ забытїи оума иноици стѣий (?) (*Прим. вид.*)..., проси[у] в. м., чѣтѣе исправляючи, а мене грѣшнаго ни клинѣте (Дрогобич, 1563 *ЗНТШ СХ*, 4, 158); мѣжнаа естѣ рѣчь и на кѣждом мѣсци, и бе(з) здобыва(н)аса на такіє гроу́бые рѣчи бѣгѣ догодѣти (Дермань, 1603 *Охт.* 5); Оминають... Російскую нашу Церковь лѣта грубой простоты: свѣтити ей почала свѣтлость умѣтности и правды! (Киѣв, 1621 *Коп.Пал.* 657);

неправедный: то(т)... члѣк много лю́дѣй звѣль своєю... зра́дливою а блюзнивою мѣвою на свою стрѣнѣ... Прѣто его стѣбе писмо зѣветъ грѣбый лѣвещъ (Львѣв, поч. XVII ст. *Крон.* 10 зв.).

6. Неосвѣченный, невчений, тупий, простий: не были такъ грубыми простаками, жебы таковыми доводами подѣпирали речи своеє (Володимир, 1598-1599 *Відп.ЛО* 1109); Не суть такъ грубыми, абы вѣдати не мѣли, же Христу Господу тоє власне належитъ по всѣ вѣки выбирати роботники до винограду своего (1603 *Пит.* 27); Ва́рварь: Обѣий, грѣбы(и), нежкъ (1627 *ЛБ* 191); subagrestis, груби(и) (1642 *ЛС* 382);

у знач. ім.: абовѣ(м) сѣдіа... не почти(т) мѣдры(х) на(д) грѣбы(х), а́нѣ богаты(х)... на(д) оубѣги(х) (Вільна, 1596 *З.Каз.* 78).

ГРУБЪБЕ *присл. в. ст.* Простіше, примітивніше: такъ же еслї львы и тѣлцы истинно бо змїймъ ихъ бѣти; нѣжда всако пазногти рѣгы и шерѣсть // и прѣчаа внѣгрѣнаа и(м) імѣти. што грѣбѣ се́го и нечестѣвѣ имать бѣти... Ащели ѡа́ггглекъ и прѣчыхъ нб(с)ныхъ бе(з)телѣсныхъ сѣлахъ, сквѣрно естѣ и нечестѣво телѣсне // раздѣмѣти (Острог, 1588 *Сур.* 10 зв.-11 зв.).

ГРУБЪАНСТВО *див. ГРУБИАНСТВО.*

ГРУБЪАНЪ *див. ГРУБИАНЪ.*

ГРУДА *ж.* Груда, брила: была... ѡлова груда великая (Луцьк, 1565 *ТУ* 112); massa, а(е), помща (!) смѣшеніє, груда, брила, тѣсто (1642 *ЛС* 264).

ГРУДЕНЬ *ч. (цсл. груднь)* (*назва місяця*) листопад або грудень: съем ныне(ш)ни(и) ва(л)ны(и) два(д)ца(т) третего дня м(с)ца грѣдня рокѣ прошлого тисача пя(т)со(т) ше(ст)деса(т) ѡ(с)мого ту(т) в люблине зложили есмо (Люблін, 1569 *Пр.ВЗ* 111 зв.); М(с)ца ноємврѣа погебреискѣ маргеоусамъ, просто грѣдень (Острог, 1581 *Римша Хрон.* 33); Въ томже року 1620, дня 9 грудня по заходе слонца страшное затмение месяца было, которое было годинъ две (поч. XVII ст. *КЛ* 90).

ГРУДИ *мн. (передня верхня частина тулуба)* груди: а заты(м) его ѡдинъ с ты(х) хлопо(в) рогатиною ѣ груди вдариль (Кременець, 1563 *ЛНБ* 103, 26/Id, 1810, 8 зв.); виде(л)... те(ж) есмї... в ковала на груде(х) рану штиховую (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 26); а стѣий пѣтръ, порвавши(с) зо сноу оускѣчиль жежи ны(х) з мечо(м) и оухѣпилъ за грѣди слѣгоу (XVI ст. *УЄ* №29519, 243); **битися у груди** *див. БИТИСЯ.*

ГРУДИНА, ГРУДЫНА *ж. 1.* Грудинка: А ѡтѣ кожѣдого зверати ѣбитого грѣдина (1552 *ОБЗ* 143 зв.).

2. *ч.* Вл. н.: Степанъ Грѣдына (1649 *РЗВ* 373 зв.); Левько Грѣдина (Там же, 428 зв.).

ГРУДКА *ж.* Грудка, кулька: в земли ге(с)сєнь гдѣ жили ійлтане не была и една з градѣ крѣпля або гроу(д)ка (поч. XVII ст. *Проп.р.* 244 зв.).

ГРУДНИЙ *прикм. (який відноситься до грудей)* грудний: pectoralis, adіес. пє(р)стни(й), грудни(й) (1642 *ЛС* 303).

ГРУДЫНА *див. ГРУДИНА.*

ГРУДЬ ж. (жіноча молочна залоза) грудь: сѣма кропово... ве(л)ми пристои(т) жо(н)ка(м) кои дѣти ѓ гроудей кормать (XVI ст. *Травн.* 20); Сбсець, а: Цйцокъ, ки, цйцка. Пёръ, и, грѣдь, и (1627 *ЛБ* 119).

ГРУЗКИЙ, ГРУЗЬКИЙ прикм. 1. (у якому грузнуть) грузкий: А потом есми повел... в зеленѣю плискѣ, посеред зеленое плиски в грѣзкѣю стрѣгѣ (Пісочне, 1541 *AS* IV, 281); тина, болото грѣзкое (1596 *ЛЗ* 81).

2. У знач. ім.: Грузкий. Вл. н.: привели до рѣды которѣю называютъ грузкая (1546 *ОГ* 84 зв.); я... взя(в)ши во(з)ны(х) дво(х) з ѣрядѣ посыла(л) до села грѣ(з)кое (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 26); Демко Грѣ(з)ки(и) (1649 *РЗВ* 158 зв.).

ГРУЗКОСТЬ ж. Драговина: Тина: Болѣто, калъ, смро(д), дрѣжджѣ, грѣзкость (1627 *ЛБ* 132).

ГРУЗНЫЙ див. **ГРОЗНЫЙ**.

ГРУМЪ див. **ГРОМЪ**.

ГРУНТАРЪ див. **ГРУНТАРЪ**.

ГРУНТОВНЕЙ див. **ГРУНТОВНЕЙ**.

ГРУНТОВНЕЙШИЙ див. **ГРУНТОВНѢЙШИЙ**.

ГРУНТОВНЫЙ див. **ГРУНТОВНЫЙ**.

ГРУНТОВНѢЙШИЙ див. **ГРУНТОВНѢЙШИЙ**.

ГРУНТОВЫЙ див. **ГРУНТОВЫЙ**.

ГРУНТЪ див. **ГРУНТЪ**.

ГРУНТЬ див. **ГРУНТЬ**.

ГРУХНУТИ дієсл. док. (стп. gruchnǫć) (про звістку) рознести, пролунати, прогрімѣти, розлягтись: Востѣчній ѡ(т)ци... не вѣрачи до концѣ, послѣли... рѣтора яна, ѡ(т) которого... вѣдомость взяли, і ю(ж) гроухнуло то по все(м) мѣстѣ (Острог, 1598 *Ист.фл.син.* 50); коли оуслѣшали филистїнове и грѣхнѣло оу ни(х), же Сампсонъ вшѣлъ до мѣста (серед. XVII ст. *Хрон.* 186).

ГРУША ж. 1. (дерево) груша, грушка: а хотарь селоу... ѡттолѣ прости къ селоу на еднѣ грѣшѣ знаменанѣ що есть ѓ село ѓ Мнхѣчани и ѡт коло тои грѣши могила... над Крѣницѣ на копанѣ могилѣ (Ясси, 1508 *ДВВ* I, 3); а ѡт Михалкова ставища по грѣшѣ, котораѣ на гори стоит (Торговица, 1527 *AS* III, 304); ма(ц)ко марѣчино(в) снѣ зезна(л) доброво(л)не и(ж) прода(л)... крѣ(нт) и до(м)... страна една

ѡ(т) фе(н)ны а дрѣгая ѡ(т) ва(с)ка по ди(ч)кѣ грѣшѣ (Львѣв, 1596 *Юр.* 22); пѣро по ла(т)нски, кѣмтиранѣ по гречески... бѣренѣ по немецки а по роу(с)ски гроуши огородныѣ (XVI ст. *Травн.* 364); rugus, древо груша (1642 *ЛС* 340); Груша. Rugus (1650 *ЛК* 441).

2. (плід) груша, грушка: Свири(д) Семенови(ч) шостаць... ме(л)... пе(т)рѣшкового насе(н)я грушь сухи(х) лекрацеи... за ко(п) д/л (Берестя, 1583 *Мит.кн.* 33); овощи, груши, яблыка потрясли и попсовали, — шкоды у виногради и въ саду на двѣсти золотыхъ полскихъ учинили (Володимир, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 138); бѣлшиє дѣли, или гроуши огор(о)дниѣ, лѣчши соуть прѣаты в бра(ш)не (XVI ст. *Травн.* 364); грушь сушоныхъ осмака; ручьниковъ седмь (Пересопница, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 297).

Див. ще **ГРУШКА**.

ГРУШЕВЫЙ див. **ГРУШОВЫЙ**.

ГРУШКА, ГРУШЬКА ж. 1. Те саме, що **груша** у 1 знач.: Якобы сѣдѣ рѣзными ѡбфѣтыми дрѣвами насѣженомѣ, в' которо(м) бы грѣшки, яблка, // имѣтица ви(н)наѣ... придалѣса... пересадѣти (Вільна, 1627 *Дух.б.* 131-132); achras, грушка лѣсная (1642 *ЛС* 66); сѣдъ... вирубати казалъ, в которымъ было дерева розмаитого: яблони, орихи волоскиє, грушьки великиє (Житомир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 493); Грушка. Rugum (1650 *ЛК* 441).

2. Те саме, що **груша** у 2 знач.: Кѣне(и) васкови(ч) ...ме(л)... грѣшокъ сухи(х) камене(и) sī (Берестя, 1583 *Мит.кн.* 48); curmundula, грушки сла(д)кїє (1642 *ЛС* 150); faoniana, гру(ш)ки фавони(й)скїи че(р)вле(н)нїи (Там же, 195); взяли коня зъ возомъ, ...грушекъ поль мацы (Кременецъ, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 141).

3. ж. і ч. Вл. н.: Листъ князя Соколинського на имени Старинки у Грушки (Київ, 1554 *КМІМ* I, дод., 12); Савька грѣшька (1649 *РЗВ* 440).

ГРУШКОВЫЙ прикм. (виготовлений із груш) грушевий, діал. грушковий: тая Вовдя з маткою своєю пана Вишневого струли, и въ квасе грушковомъ то сама Вовдя задала... зеле любьше (Луцьк, 1624 *АрхЮЗР* 6/1, 450).

ГРУШОВЫЙ, ГРУШЕВЫЙ *прикм. 1.* (*який стосується груші-дерева*) грушевий: тамъ же въ писеци (!) щепы грушовыхъ и яблуневыхъ добрыхъ о килька десять поломили (Володимир, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 138);

(*виготовлений из груш*) грушевий: в том дворе было: // ...бочок двадцат порожних а одна с квасом грушовым (Володимир, 1568 *АрхЮЗР* 8/III, 163-164); вся сбки ѿ(т) разлічны(х) ѿвочій, и ягодъ источены, якоже есть, яблочный, грѣшевый (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 237).

2. У складі вл. н.: **Грушова Воля**: село Грушова Воля (Володимир, 1593 *АрхЮЗР* 1/1, 374);

у знач. ім. Грушевий. Вл. н.: Озера... грѣшовое... Бело... В тыхъ ѿзерахъ рыбъ досы(т) завжды (1552 *ОЧерк.З.* 11).

ГРУШЪ *див. ГРОШЪ.*

ГРЪДИТИСЯ *див. ГОРДИТИСЯ.*

ГРЪДОСТНЫЙ *див. ГОРДОСТНЫЙ.*

ГРЪДОСТЬ *див. ГОРДОСТЬ.*

ГРЪДЫЙ *див. ГОРДЫЙ.*

ГРЪДЫНА *див. ГОРДЫНЯ.*

ГРЪДЪТИ *див. ГОРДЪТИ.*

ГРЪКИЙ *див. ГОРКИЙ.*

ГРЪКІЙ *див. ГОРКІЙ.*

ГРЪКО *див. ГОРКО.*

ГРЪКОСТЬ *див. ГОРКОСТЬ.*

ГРЪЛО *див. ГОРЛО.*

ГРЪНИЦА *див. ГОРНИЦЯ.*

ГРЪСТЬ *див. ГОРСТЬ.*

ГРЪТАНОВСТЕКЪ *ч. Горлопан:* Еще еси грѣтановсте(к), еще еси грѣтаноиграте(л)... еще еси млекопій (п. 1596 *Виш.Кн.* 249 зв.).

ГРЪТАНОИГРАТЕЛЪ *ч. Базіка:* Еще еси грѣтановсте(к), еще еси грѣтаноиграте(л)... еще еси млáденецъ (п. 1596 *Виш.Кн.* 249 зв.).

ГРЪТАНОМУДРЕЦЪ *ч. Пустомеля:* еще еси грѣтаноиграте(л), еще еси грѣтаному(д)рець (п. 1596 *Виш.Кн.* 249 зв.).

ГРЪТАНЪ *див. ГОРТАНЪ.*

ГРЪЧИЧНЫЙ *див. ГОРЧИЧНЫЙ.*

ГРЪШИЙ *див. ГОРШИЙ.*

ГРЫБЪ *див. ГРИБЪ.*

ГРЫВАЧЪ *ч. Диал. гривач "довговолоса людина".*

Вл. н.: тые ж люде... постреляли, поранили... //... Кирыла Гривача (Варшава, 1641 *ЧИОНЛ* XIV-3, 158-159).

ГРЫВНА *див. ГРИВНА.*

ГРЫЗТИ *див. ГРИЗТИ.*

ГРЫЗТИСА *див. ГРИЗТИСА.*

ГРЫФЪ *див. ГРИФЪ.*

ГРЪЛО *с. Рукав ріки, гирло:* ѿтолѣ долѣ Прѣтовом брегѣ против Сѣхане а пак отолѣ право оу грѣлѣ Топилѣну где минет черес Трояном где и выше писанно ест (Сучава, 1520 *ДВВ* I, 16).

ГРЪБІЯ *ж. бот. (пупphaea) водяна рослина з родини гребенястих:* ѿный ѿгѣнь бы(л) исто(т)ный бо не мѣгъ бы смолы и грѣбїи и лозы, рѣзны(х) ты(х) матерїи пожирати (Острог, 1607 *Лѣк.* 22).

ГРЪБЛЯ *див. ГРЕБЛЯ.*

ГРЪЗНЪ *ч. Те саме, що грезно:* радоуиса стїтелю николая грѣзнѣ доброплоднии точка нѣтлѣния миру (1489 *Чет.* 197).

ГРЪЗТИ *див. ГРИЗТИ.*

ГРЪЗЪ *див. ГРЯЗЪ.*

ГРЪКЪ *див. ГРЕКЪ.*

ГРЪТИ *дієсл. недок. 1. (передавати своє тепло)* грїти: Створѣн'є абовѣмъ грѣт' и ѿживлѣеть дрѣгбе створѣн'є (Вільна, 1627 *Дух.б.* 121); огѣнь... розмаѣтыѣ скѣтки выдає(т): грѣтеть, палит', сушит', ростоплѣет', свѣтит', и чїстит' (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 324); Вѣтри та грѣють, и прохлаж'дають (Чернігів, 1646 *Перло* 4).

2. (*захищати від холоду*) грїти: матько... дакоюу тобѣ // ижъ есь мя кормїла... приодѣвѣлась ма и грѣла и са пѣклова́ла мною (XVI ст. *УЄ* №29519, 238 зв.-239).

ГРЪТИСА *дієсл. недок. 1. (зігрівати себе)* грїтїся: петрь пакъ... сѣдѣль ис [с]лоу(г)ми и грѣл'са в огна ((1556-1561 *ЛЄ* 189); ѿ(т)врѣгса єдинь ѿ(т) нихъ, и побѣгъ до огна, и скоро са почáль грѣти заразъ ростопилса (XVI ст. *УЄ* №29519, 196 зв.); А пото(м) слоуги жидовскїи клали ѿгѣнь в посре(д)-коу двора грѣтїса (XVI ст. *УЄ Трост.* 60); Што за похвãла // и нагорѣда нагѣмѣ и голѣдномѣ брãтѣ ести, пити, и грѣти са роскãзовати, потребъ кѣ томѣ приналѣжачи(х) не дода(в)ши (Єв'є, 1611 *УЄ Єв.*

4-5 ненум.); Не мѡвмо до потребѡющихъ вспоможе́на и ратѣнкѡ́ на́шого (нѣчо́го для ни(х) добро́го не оучини́вши;) и́дѣте в' по́кою, грѣ́йтесь, и кормѣ́теса (Київ, 1637 УЄ Кал. 521).

2. (ставати теплим) грѣтиса: та(к) бовѣ(м) вода грѣтиса мѡже(т), же пре(з) стравена прирѡже́на воды оустáлобы абовѣ(м) оными прида(т)ками захоуѡетса (поч. XVII ст. *Проп.р.* 215); **Ω(т)** вѡлны барáновъ мойхъ грѣлиса плѣчѣ́ ихъ (Київ, 1624 *МІКСВ* 101).

ГРѢХОВНЫЙ, ГРѢХОВНИЙ, ГРѢХОВНІЙ, ГРЕХОВНЫЙ *прикм.* 1. (сповнений грѣхами) грѣшний: пролѣ́тѣ бл҃гопоспѣ́шно є(ст) на(м), // Небо, я́коже се ннѣ́ тѣхаа и небѣснаа настá весна́, па́стыр до́брый на бл҃годѣ́ланіе движа́, **ω(т)** грѣ́ховнаго сна́ (Львів, 1591 *Просф.* 70-71); А што наболшая, ижъ царство грѣ́ховное широко ростегають (Вільна, 1595 *Ун.гр.* 166); Тое все слѣ́шачи наймѣ́лшіе, повста́нмо вѣ́трезивши́са. а бо(л)ше, на(д)то тымъ грѣ́ховны(м) снѡ́мъ не спѣ́мо (Острог, 1607 *Лѣк.* 125); тыи бовѣ́мъ прѡ́менами свѣ́го свѣ́тлого живота́ свѣ́тат' на(м), в' то́й тѣ́мно́й но́чи, посре́дѣ грѣ́ховнаго жи́тїа в' вѣ́цѣ́ семъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 51 зв.); А тѣ́ло свое з грѣ́ховні́ми налѡ́гами обдѣ́дали (Чернігів, 1646 *Перло* 54); **ω(т)** юногѡ штрѡ́ка, ажъ и до самѡгѡ Пр(о)рка, всѣ́ лю́де не бе(з) грѣ́ховнагѡ порѡ́к(а) (Там же, 134 зв.); а що бѡ́лшаа, не тѣ́л'кѡ грѣ́хами зашпе́цѡныхъ не выслѣ́жива́етъ, але брѣ́дат'са на(д) то гѡ́лосомъ ихъ, и вѣ́дчнѣ́й... слѣ́хае́тъ быдла́тъ рыка́на, нѣ́жъ члове́ка валáючо-госа бе(з) покѣ́ты в' спрѡ́снѡстахъ грѣ́ховныхъ, спѣ́ва́на а́л'бо чита́на (Київ, 1648 *МІКСВ* 349).

2. (який веде до грѣха, спричиняє, породжує грѣх) грѣховний: роспоусти **ω(т)** себе зва(з)ки грѣ́хо(в)нїи которїи тебе до потопленїа вѣ́чнаго тїснѣ́(т) (Чалгани, 1603 УЄ №78, 11); Римская // церковъ хлѣ́бы прѣ́сные оферуе́тъ, для того, ижъ Панъ и Збавитель нашъ безъ всякого смѣ́шенїа грѣ́ховнаго прыня́лъ тѣ́ло (Вільна, 1608 *Гарм.* 201-202); И зъ звязковъ грѣ́ховныхъ, всѣ́ ся освобѡдѣ́те (Львів, 1630 *Траг.п.* 173);

(який визначає релігійні догми, настанови) грѣховний: теле(ц) са розоумѣ́тъ снѣ́ бжї́й котрїй є(ст) покоушени́й та(ж)костю́ закона грѣ́ховнаго

выбавляючи на(с) **ω(т)** пекла (к. XVI ст. УЄ №31, 5 зв.); Тѣ́лець, ижъ не дозна́лъ ярма́ закона грѣ́ховнагѡ упитанны́й (Київ, 1637 УЄ Кал. 33).

3. (який є наслідком грѣхів, спричинений, викликаний грѣхами) грѣховний: на(с) хсѣ́ воздвизае́(т) лежачи(х) вѣ́ греховно́й погібелї (1489 *Чет.* 25 зв.); Мы же грѣ́шнїи, исполнени язвѣ́ греховныхъ, плачемся своихъ греховъ (Супрасльскїй монастир, 1580 *Пис.пр.лют.* 155); пости(т), альче(т), и стражѣ́де(т) за до(л)гъ грѣ́ховны(й) покѣ́тою плати(т) и о(т)мщае́(т) (п. 1596 *Виш.Кн.* 255 зв.); Хто правосла́вно́й вѣ́ры отступáет, та́кий сѣ́ светими жребїа́ нѣ́ мае́т... и душа́ его́ мерѣ́тва, и самъ е́сть гнѡ́сная греховна́я жертва (к. XVI ст. *Укр.п.* 74); Ачъ колвекъ если хотя́жъ и лѣ́карства потребуе́тъ, абы на ранахъ грѣ́ховныхъ и на злыхъ справахъ своихъ злѣ́ченъ былъ (Єгипет, 1602 *Диал.* 53); Поча́лъ да́лей **ω** дѣ́шномъ лѣ́карствѣ́ мѣ́слити, Я́къ бы **ω(т)** зма́з' грѣ́ховныхъ' мѡ́гл' ен ѡчи́стити (Київ, 1622 *Сак.В.* 47); не до́сытъ ва́мъ на то́мъ, жебы́сте то́л'кѡ **ω(т)** оупáдкѡ грѣ́ховнаго повста́ли, але... дѡ́ховное хоже́ніе ва́ше ко́нчачи, спѣ́шне ходї́ли (Київ, 1637 УЄ Кал. 112); Ужаснї́са те́ды члѣ́че... пы́тгай сѡ́мнѣ́на своѣ́гѡ, ежели не зоста́ла на ѡ́нымъ яка́а зма́за грѣ́ховнаа (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 911).

4. (який утотожнюється або порівнюється з грѣхом, який є носієм грѣха) грѣховний: Ты́ же ннѣ́ позна́й нещасли́вый грѣ́шникѡ́... я́ко мл(с)тивый и ла́скавый бгѣ́, подае́тъ тебѣ́ лѣ́карство, на твою́ трѣ́тїзнѣ́ грѣ́ховнѣ́ю, пока́ніе, тил'ко не погордї́ даромъ его́ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 41 зв.); Пеликане́ мої Нб(с)нїи... я́ко вїдѣ́лесь ма́ оу провѣ́днїю́ твоє́мъ бо(з)комъ, **ω(т)** зма́ пекѣ́лногѡ, ядомъ грѣ́ховни(м) на(д)хне́(н)но(г), и сме́ртю вѣ́чною оуморѣ́нногѡ. Прѣ́то Ко́пѣмъ (Чернігів, 1646 *Перло* 99); *Образно:* То в' хлѣ́бѣ́ телѣ́сномъ, але и дѣ́шевно(г) хлѣ́ба ина́чеи трѣ́днѡ оубѣ́лїти ты́л'кѡ пре(з) ѡмы́т'є слѣ́зъ покѣ́тнихъ, и высáн'є до́скона́лоє кѡ́кляю грѣ́ховно́гѡ (Київ, 1648 *МІКСВ* 348).

Див. ще **ГРѢШНЫЙ.**

ГРѢХОЛЮБЕЦЬ ч. (людина, схильна до грѣха) грѣшник; грѣхолобець: несѣ́тїи грѣ́холобѣ́ци, я́ко є́ленѣ́ рога́тыи, бѣ́дáють в' рѡ́скошахъ... по разлї́чныхъ па́ствїскахъ грѣ́ха (Почаїв, 1618 *Зерц.* 37 зв.);

ежелі жити простороно... то таковыи оучинки грѣхлюбцевъ (Устрики, I пол. XVII ст. УЄ №29515, 159); дай то за страх' и боязнь; грѣхлюбцемъ: а за радость вѣчню трѣдлюбцемъ (Чернігів, 1646 Перло 169 зв.).

ГРѢХОЛЮБИВЫЙ, ГРѢХОЛЮБИВІЙ *прикм.* (який має схильність до гріхів) грішний; гріхлюбний: Ремѣ(н)ны(и) за(с) поаєь дла того ино(к) носи(т), я(ко) да оубіе(т)... // ...прагненна грѣхлюбивоє, придавлѣючи кожд̄ кожею (п. 1596 Виш.Кн. 233 зв.-234); Нехай бѣде... Вѣла твоя стѣа добротливаа, А не наша вѣла грѣхлюбиваа (Чернігів, 1646 Перло 17 зв.); Прѣто ты члѣче грѣхлюбивіѣ, не слѣхай раді, и хитрои дѣволскои зрады (Там же, 124 зв.).

Див. ще ГРѢХОЛЮБНЫЙ.

ГРѢХОЛЮБИЕ *с.* (схильність до гріхів) гріховність; гріхлюбство: Прийми... Бже , сію малюю мрѣжд̄, або сѣткѣ... и вѣверзю въ море великое вѣка сегѡ и за(и)ми ею: множе(с)твѡ... рыбѣ, ѡ(т) всѣкогѡ // рѡда члѣческогѡ, абы из глѣбыни невѣрїа, и мрачногѡ грѣхлюбїа, лѡвци, и рибытви твоѣ, витагнѣли ихъ; на свѣтъ чѣ(с)тогѡ нѣ(с)ногѡ зѣфѣра (Чернігів, 1646 Перло 169 зв.-170).

ГРѢХОЛЮБНЫЙ, ГРѢХОЛЮБНИЙ *прикм.* Те саме, що **грѣхлюбивый**: так же и убогѡму иноку не до прѣнїа еретическогѡ упражнєнїе, коли бѣси помыслы перевертают и тѣло на похоти грѣхлюбные разжигают (1608-1609 Виш.Зач. 209); А с тѣхъ се(д)ми грѣхѡвъ; всѣ грѣхи тогѡ свѣта рѡдѣтѣса, и похѡдѣтѣ; въ мїрѣ в' чѡловѣцехъ грѣхлюбныхъ (Чернігів, 1646 Перло 114); А на лѡжи смѣртномъ... гдѣ ты поїзришь, наза(д) себе на житїе твоѣ грѣхлюбное, али за тобою идѣтъ, множество грѣхѡвъ твои(х), оу страшни(х) лицахъ... ѡчи твои ѡ(т) ни(х) ѡ(т)вратишь (Там же, 125).

ГРѢХОЛЮБИВІЙ *див.* **ГРѢХОЛЮБИВЫЙ.**

ГРѢХОПАДНЕ *присл.* У грїхах, грїховно: Михаилъ Рогоза, Кирило Терлецкий... непобожне и грѣхпадне жили (1621 ПККДА I, 126).

ГРѢХОРОДНЫЙ *прикм.* (схильний до гріхів) грішний: Прѣто розказалъ жонѣ и дѣти мои продати. Душѣ мою и пло(т) грѣхоро(д)нню, на мѡки вѣчнии послат(и) (Чернігів, 1646 Перло 19 зв.).

ГРѢХОТВОРЕНІЕ *с.* (порушення релігійно-моральних догм) грїхѡпаднїя: лѣкавыи шатанъ... показѣтъ... рѡскошь тогѡ свѣта, банкѣти, пѣнство... сребролюбїе, пожадливость несѣтаа, богѣтвѡ, и всѣкое грѣхѡтворенїе (Чернігів, 1646 Перло 120 зв.).

ГРѢХОТВОРЕЦЪ *ч.* (той, хто робить грїхи, грїшить) грїшник, грїхѡводник: ѡ грѣхѡтворци... яконѣйпрѣдѣше оутѣкайте ѡ(т) сатаны, и ѡ(т) грѣха его (Почаїв, 1618 Зерц. 36); оучи(т) дѣволъ грѣхѡтворца, покаанїе свое, до утра ѡ(т)кладати (Чернігів, 1646 Перло 124 зв.).

ГРѢХОТВОРНЫЙ *прикм.* (такий, який робить грїхи; стѡвнений грїхами) грішний: Прѣто молю та Гїи мѡи, тѣю грѣхѡтворнѣю дѣшѣ мою, ѡзаблѣю загрѣй Кровью твоею прѣстою горѣчею (Чернігів, 1646 Перло 97 зв.); Абѡвѣмъ вѡлею ѡ(т)цевскою ...звѣтажи(л) дѣвола грѣхѡтворногѡ (Там же, 132 зв.).

ГРѢХОЧИСТИТЕЛЬНЫЙ, ГРѢХОЧИСТИТЕЛЬНЫЙ *прикм.* Який очищає від гріхів: ѡ(т)че... и то ѡ(т) тебѣ завѣліко приймѣ гдѣ ми з' наймитами Твоѣми грѣхѡчистїтелны(х) дѡбрѣ твоѣхъ причаститисѣ позволїиш' (Київ, 1637 УЄ Кал. 30); не присагѣймо анѣ на писмѡ Бжеє, анѣ на грѣхѡчистїтел' нюю мѡкѣ Ха Бга нашего (Там же, 996).

ГРѢХЪ, ГРѢХЪ, ГРЕХЪ, ГРИХЪ *ч. 1.* (порушення релігійно-моральних догм) грїх: Дроугїи грѣхъ праве прѡтивныи тѡи стѡсти є(ст) гнѣв, и нечистѡ(ст) и вшѣлакое плѡгавѣство и неоучїтѡвѣсть телеснаа (Львів, 1585 УЄ №5, 114, на полях); мѣжебѡйство, и чѣжелѡбжство, и злодѣйство... и всѣкїѣй грѣхъ поплѡни(л)сѣ на земли (Вільна, 1596 З.Каз. 18); А значитсѣ и(ж) то бы(л) ве(л)ми велики(и) а не(з)но(с)ны(и) гре(х) бо добровольне грѣшил' (II пол. XVI ст. КА 22, на полях); всакаа непра(в)да є(ст) грѣ(х) (Там же, 221); Коуса(т) на(с) дѣаво(л) и зараждѣ(т) на(с) грѣхѡ(м) смѣртлѣны(м) (XVI ст. УЄ №29519, 44 зв.); позвѣрховный бѡвѣ(м) грѣх' люде бѣча(т), а то що в' глѣбѡкости дѣшевной, єдино ты(л)ко прѣ(д) котѡры(м) нѣчѡго не є(ст) тѣйно бѣчи(т) ѡко (Острог, 1614 Тест. 162); Не поставѣ намѣ Бже ншѣ за грѣхъ нарѣкана (Вільна, 1620 Лям.К. 12); Крѣ(с)тѣ Прѣ(с)тѣй ест' вѣдѡмы(и) же прѣз' нѣго Прѣдѣднегѡ Грѣха южѣ естѣсми вѡлны-

ми (Київ, 1623 *МКСВ* 79); Троа́кій грѣхъ знаменѣть, первородный, смертѣльный, и повседнѣвный (Київ, 1625 *МКСВ* 129); А называю́тсѧ головными дла то́го, же сѣтъ ко́ренемъ, и жрѣдломъ иншихъ мно́гихъ грѣхѡвъ (Львѣв, 1645 *Жел.Тр.* 4 зв.); А с тѣхъ се(д)ми грѣхѡвъ, всѣ грѣхи то́го свѣта рѡдѧтсѧ и похѡдѧтъ (Чернігѣв, 1646 *Перло* 119); Прими́р, прими́р, пане, грѣхов юж престае́м, А тебе за творцу нашего признае́м (1648 *Елег.* 153); **грошовый грѣхъ** — грошолюбство: Если то́го грошового грѣха ино(к) не чини(т) и не имае(т) ничо(го) в́ свое(м) схованю, а графи(т)сѧ емѡ о(т) то(го) чрева // и о(т) то́го го(р)ла звытажити(с), томоу нимало не чюдѡйсѧ (п. 1596 *Виш.Кн.* 248 зв.-249); в **грѣхъ упадати (впасти, упасти)** — допускатися (допуститися) грѣха, грѣшити (согрѣшити): та́къ и обѣ́, кг(д)ы в на́йго(р)шій грѣхъ впаде́мо, не кара́еть за́разъ, и сква(п)ли́ве але все дла то́го... чини(т), якобы насъ переменя́ти (Острог, 1607 *Лѣк.* 18); ско́ро члѣ́къ по крещѣ́нїи в́ грѣхъ оупада́еть, ... презъ тѡю стѣ́ю та́йнѡ ѡ(т)пѡщенїе грѣховѡв одеръжавшы зъ Бѡ́гомъ съединѧ́тсѧ (Львѣв, 1645 *О тайн.* 48); праѡ́ць на́шъ ада(м) за́ра(з) ѡ(т) створѣ́на своего мѣ́зѣрне в грѣ(х) впа́ль, и насъ всѣ(х) до то́го(ж) з собою пота́гну(л) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 190 зв.); Кото́рыи то ли́сть бы́ль на то(т) ча́сть, до члѣ́ка оупа́лого в грѣхъ ѡ(т)стѡплѣ́нья ѡ(т) ѣночества пи́санный, ѣмене́м ѡеѡдора (1607 *Лѣк.* 3 зв.); **грѣхи оставлати** — відпускати грѣхи, розрѣшати: то(г)ды мо́ць да(л) имь. не жебы мрѣ́твы(х) воскре(с)шати, але да(л) имь мо́ць грѣхи ѡставлати (к. XVI ст. *УЄ* №31, 54); **грѣхи отпускати, отпускати грѣхи** — а) відпускати грѣхи, розрѣшати: Тутъ божественный сей учитель я́сне о skutку ключей тыхъ вѣдѧти дае́тъ, же не иншее што суть, только грѣхи отпускати и задержовати (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 404); б) прощати провину: комоу гѣ́ бѣ́ да(л) ста(н) я́кыи в то(м) пребыва́и а емоу вда́чне за то да́коуи а братоу своемо́у грѣхы ѡ(т)пуска́и (к. XVI ст. *УЄ* №31, 15 зв.); если вы не ѡ(т)пѡска́ете члѣ́ко(м) грѣхо(в) и(х) и ѡ(т)цѣ́ вашѣ́ не ѡ(т)пѡсти(т) вамъ грѣхо(в) ваши(х) (I пол. XVII ст. *УЄ Кан.* 37); **грѣхи отпущати, отпущати (вытпущати) грѣхи** — те́ самое, що **грѣхи отпускати**: толко единомѡ́ христу бо́гу безгрѣш-

ному грѣхи ѡтпѡщати люде́м (поч. XVII ст. *Вол.В.* 84); и надчил всѣ́хъ сѣ́дмьдесят крот седмерицею ѡтпѡщати грѣхи (Там же); да́ль имь духъ святы́й и му́ць вытпущати грѣхы и удержати (XVI ст. *НЄ* 49); **грѣхъ учинити** — допуститися грѣха, согрѣшити: в кори(н)ѡ́ѣ за́цный нѣ́якій члѣ́къ грѣхъ оучини́ль та́ко́вый, я́кій анѣ́ жеми по́гѧны найдовѧлсѧ (Острог, 1607 *Лѣк.* 30); **оставленїе грѣховѡв** — відпущення грѣхѣв, розрѣшення: Вѣ́зъмѣте и ижѣ́те, се е(ст) тѣ́ло мое́ ламаное за ва(с) вѣ́ ѡставленїе грѣховѡв (XVI ст. *УЄ Трост.* 52); Исповѣ́дѡю еди́но Крѣ́щенїе вѣ́ ѡставленїе грѣхѡ(в) (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 902); **отпустити грѣхи** — а) відпустити грѣхи, розрѣшити: кото́ры(м) ѡ(т)пѡстѣ́те грѣхы ѡ(т)пѡста(т)сѧ, а кото́ры(м) задрѣ́жите, задрѣ́жатсѧ (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 222); если не бы́ль Бѣ́гъ, грѣхи грѣ́шницы кто ѡ(т)пѡсти́ль (Київ, 1625 *Сур.Сл.* 125 зв.); б) прости́ти провину: Є́в(г)листа выпи́соуе... ты́ж я́къ мно́гя бра(т) братоу мае́(т) ѡ(т)поустити грѣхы (1556-1561 *ПЄ* 78 зв.); **простити грѣхи** — те́ самое, що **отпустити грѣхи**: вѣ́руй и́сь правдо́въ велико́въ, ажъ ти прости́тъ Госпо́дь усѣ́ грѣхы (XVI ст. *НЄ* 8); **тма грѣха** — грѣховна безодня: снѣ́ Бж́ї́й... грѣ́шниковѡв и с тмы грѣ́ха пре(з) пока́нїе вивѡ́дитъ (Чернігѣв, 1646 *Перло* 75);

поганий вчинок; злочин: а кр(с)тили́сѧ во иорѡ́дани рѣ́цѣ ѡ(т) него́ исповѣ́дающе грѣхи своѧ (1556-1561 *ПЄ* 26 зв.); Лѣ́пше на се́(м) свѣ́те ка́ятися грѣхо(в) свои(х) ни(ж)ли на стра(ш)но(м) сѣ́дѣ́ пре(д) съборо(м) бѡ́у ѡ(т)вѣ́тъ давати (Дубно, 1588 *ЛСБ* 102); коли е́(с)ми има́ли... ва́шей мл̄(с)ти послужити гѣ́ бѣ́ ра(ди) мно́(ж)ства грѣхо(в) на́ши(х) скрѣ́бію и жало(с)тїа (!) вели́кою на(с) по́сѣ́ти(л) (Сучава, 1599 *ЛСБ* 331); рыхлѣ́й бовѣ́мъ нѣ́жли́сѧ грѣ(х) скончѣ́йтъ, зага́саю́тъ соло(д)кости, але за нѣ́хъ мо́уки нѣ́ ма́ю́тъ конѣ́ца (Острог, 1607 *Лѣк.* 106); **Ѡ** бѣ́ мои ты е́си стѣ́(и) на(д) стѣ́ми а я(м) плю́га(в)ство грѣхо(в) (Київ, 1623 *Мог.Кн.* 39 зв.); грѣхѡ́(в) на́шихъ кѧ́ймѡсѧ (Київ, 1637 *УЄ Кан.* 187); панамарѣ́ да бѡ́детъ избира́нъ непо́винный ни вѣ́ ко́ем же грѣ́сѣ́ (Львѣв, 1642 *Жел.П.* 3 зв.); **Ѡ**(т)че на́шъ стѣ́й Бѡ́слова́ленный, грѣ́ха́ми на́шими незвы́таже́ный (Чернігѣв, 1646 *Перло* 22 зв.); жо́на е́го... невсты́длїва́а, я́вне емѡ́ мо́вить ѡ

грѣхъ смѣла... ни хтѣ са не довѣдае, твое все што маю (серед. XVII ст. *Хрон.* 64); *ω* милосе(р)де е(г)[о] светое мило(с)ти, абы мене во(д)лугъ гриховъ моихъ не кара(л) прошу (Тригорськ, 1649 *ДМВН* 211); Грѣхъ. *Рессату[m]* (1650 *ЛК* 441).

2. Вина, провинна: рече к нему анхимандри(т) не стерпѣвъ иї лѣ(т) которыи грѣ(х) имае(ш) (1489 *Чет.* 4); ннѣ вымовитиса не могу(т) *ω*(т) грехоу своего кто мене ненавидитъ (1556-1561 *ПЕ* 417); неха(и) я в то(м) не бѣдѣ винень неха(и) то(т) грѣхъ на тобѣ и на приятеле(х) твои(х) бѣде(т) (Дубно, 1588 *ЛСБ* 102); приступимо до хрестияньское едности, познаймо грехъ нашъ (Вильна, 1597 *РИБ* XIX, 298); Вѣрити имаеме, чомъ овуи изъгладитъ грѣхы нашѣ и насъ справедливыми учинитъ (XVI ст. *НС* 209); *ω* котрыѣ *ω*(т) згинѣна людѣ збавляете... Тѣло хво збавѣнное имъ даючи, и крѣвь ч(с)тнѣю грѣхѣмъ ихъ на очищѣенье (Львѣв, 1614 *Кн. о св.* 29 нунум.); В старости бовѣмъ и Типографію выставилъ, зъ которои кнѣги Бж(с)тве(н)ныи Цркѣвныи и дѣчѣлищныи... якъ зъ жрѣдла потоки на обмытѣе грѣхѣмъ каючимъса выхѣдатъ а выплываютъ (Киѣв, 1625 *Кон.Каз.* 26); поха, а(е), вина, тшета, грѣхъ (1642 *ЛС* 282); той Пеликанъ Нб(с)ный... // ...Крѣвью своєю, *ω*мы(в) грѣхи нашѣ (Чернигѣв, 1646 *Перло* 63 зв.-64).

3. Порок, грѣх: Антихристъ естъ названъ челоувѣкомъ грѣху (Вильна, 1595 *Ун.гр.* 165); а вола свѣта того нѣчого иншого е(д)но грѣ(х) а хд(т) тѣла нашего (к. XVI ст. *УЕ* №31, 185); Такѣваа ли то вѣра на(д) грѣхо(м) и дѣхами под'нб(с)ными, лѣкавыми..., въ мирѣ се(м) цр(с)твое(т) (1599 *Виш.Кн.* 220); только един Христос... без грѣха (Львѣв, 1605 *Перест.* 47); Котѣраа [слава] абы васъ Всѣхъ по(д)кала бѣгъ такъ по моѣмъ *ω*(т) хѣде... Жебы зъ дѣши вашой... недѣлство... *ω*(т) тѣла грѣхъ... Оустѣпѣло (Вильна, 1620 *Лям.К.* 25); Не точѣю же се, но аще и... стрѣпѣ или краска на лицѣ дѣшевномъ грѣха ра(д) обрѣщѣт'са (Киѣв, 1628 *Дор.Поуч.* 519); заразо(м) грѣ(х) а та(к) вне(т) та свѣ(т) *ω*пануе(т) (Височани, 1635 *УЕ* №62, 58); Ибо ннѣ по(д) Нбѣмъ, на земли грѣхъ живѣтъ, и царствѣе(т) (Чернигѣв, 1646 *Перло* 145); *Образно*: если сам Златоусты потребовал утѣкати от мирскаго огня в Сигор, жебы

не згорѣвъ огнем грѣха похотным, пѣвнѣ и другим тую ж пораду без зазрѣния подавал (1615-1616 *Виш.Поз.мисл.* 239).

ГРѢШАТИ *дѣсл. недок.* Погано робити, эле чинити: Дуже грѣшають и суть у слѣпотѣ великуй, котрыи не знаютъ нѣчого... и забываютъ ся научати // за пожитокъ вѣчный (XVI ст. *НС* 123-124).

Див. ще ГРѢШИТИ.

ГРѢШЕНЬ *див. ГРѢШНЫЙ.*

ГРѢШЕНЬ *див. ГРѢШНЫЙ.*

ГРѢШИТИ, ГРѢШЫТИ, ГРЕШИТИ, ГРІШИТИ, ГРІШИТИ *дѣсл. недок.* 1. (проти чого і без додатка) (*порушувати релігійно-моральні догми*) грішити: а мы грѣши(м) што часокъ, ни са страхо(м) трвожи(м) (Острог, 1581 *Римша Хрон.* 36); а такъ они яко сами грѣшатъ, такъ сами ся тежъ безъ всякого покаянѣя розгрѣшають (Вильна, 1595 *Ун.гр.* 166); не пре(с)тавале(с) на бѣгѣ приро(д)номъ, але самъ себе ницоваль, а где не могль достати грѣха тѣле(с)наго, тамъ бѣ(з)преста(н)но злою ми(с)лѣю грѣшити не прѣставаль еси (Чорна, 1620 *Диал. о см.* 272); та(к) на(и)ми(л)шѣи хр(с)тїане... на то(м) плачливо(м) падо(л)но(м) свѣтѣ бо(л)ше грѣшимо, нѣ(ж)ли бгѣ тво(р)цѣ своємъ добре чинимо (Киѣв, 1623 *Мог.Кн.* 65 зв.); рессо, ас, грѣшу (1642 *ЛС* 303); *ω*блѣдники... зъ невѣрными мѣчитиса бѣдѣтъ; мѣвачѣи зась до себе, пѣкисмѣ // мѣлоды, грѣшѣмъ, а на старѣсть каатиса бѣдемъ (Львѣв, 1642 *Час.Слово* 276-276 зв.); Протѣвкѣ Дѣвѣтогѣ Приказана тѣи грѣшатъ, котрыѣ фалшѣве свѣдчатъ на блѣжнагѣ (Киѣв, 1646 *Мог.Тр.* 908); а *ω*(т)ци ихъ; котрыи в' досконѣломъ рѣзѣмъ грѣшѣли; тѣи повстанѣтъ на мѣкѣ вѣчнѣю (Чернигѣв, 1646 *Перло* 149); А *ω* то(м) котѣры(и)... велики(м) гѣлосѣ(м) мѣли(т)са, або що такѣго... зъ вѣтъ свои(х) выпѣскае(т) ...двоакѣ грѣши(т): пѣрвое, стае(т)са молѣтвѣ своѣи винѣве(н), же еи не(д)бѣле *ω*фѣрѣтъ г(с)дѣ бѣ; повтѣре, нескро(м)ны(м) гѣлосѣ выпѣщѣнѣе(м) (серед. XVII ст. *Кас.* 16 зв.).

2. (чим, проти кому і без додатка) (*нечесно дѣяти супроти когось, робити щось погане*) грішити: Грѣшатъ тоты попове, котрыи казятъ церкѣви, де могутъ держати учителя доброго (XVI ст. *НС* 99); с тых тѣды словъ, албо Петръ свѣтый на той час в

Рыме не быть, кгда тоє писано, або Павел святыи барзо упорне против нему грѣшит (Львѣв, 1605-1606 *Перест.* 53); то(т) кто виномъ естъ заражонный, дѣшею много и розмайте грѣшити моуцитъ (Острог, 1614 *Тест.* 157); То тѣды Киприанъ якобы за пѣвндоу рѣчь мѣлъ // ижъ Стефанъ ве(л)ми грѣшитъ, поки еретиковъ до цркви Католицкое ворочаючихъса бе(з) нѣоваго крещѣнѣа приймдетъ (Ев'е або Вильна, п. 1616 *Прич. отех.* 18-18 зв.); А Барониушъ мылитса и грѣшитъ, же теодорита о то щиплетъ, за шо Антоній... добре му заплатилъ въ книзѣ 7, главѣ 10 (Киѣв, 1621 *Кон.Пал.* 1176); маеть пытати ѿ грѣха(х) потаемнѣйшы(х)... ѿстро(ж)не... жѣбыса исповѣдьющый не надчѣль грѣшити (Львѣв, 1645 *О тайн.* 89).

3. (кого) Намовляти на грѣх, спонукати до грѣха: Наперед повѣдаєтъ хс свое оумоученіє. И напминаєт оучнкѣ абы быаи (!) покорни а ближнихъ не грѣшили (Володимир, 1571 *ВИАС II*, 58).

Див. ще ГРѢШАТИ.

ГРѢШИТИСА *дієсл. недок. (неправильно думати)* помилятися: Ев(г)листа выписоує(т) иже дивоую(т)са мнози, наоученіємъ хр(с)твы(м) и грѣше(т)са а мова(т), иже то(т) то естъ снѣ теслинъ (1556-1561 *ПС* 146 зв.).

ГРѢШКА *ж.* Провина: прости твоему сусѣдови не лише грѣшку, али довгѣ пнѣяжный (XVI ст. *НС* 121); **упасти у грѣшку** — допуститися грѣха, згрѣшити (согрѣшити): не можеъ быти, што бы овунъ не упаль тотъ члѣкъ у якую грѣшку и у гнѣвъ Божій (XVI ст. *НС* 6).

ГРѢШНИЙ *див. ГРѢШНЫЙ.*

ГРѢШНИКЪ, ГРѢШНИКЪ, ГРѢШНИКЪ, ГРѢШНИКЪ, ГРѢШНИКЪ, ГРѢШНИКЪ, ГРѢШНИКЪ *ч.* Грѣшник: Грѣшникъ приходитъ ко крещѣнью (1489 *Чет.* 125 зв.); а если жъ пакъ и всѣ(х) не послухає май же его собѣ яко поганина и явнѣо грѣшника (1556-1561 *ПС* 80); да бѣде(т) ти яко язы(ч)ни(к) и мыта(р) сирѣ(ч) яко погани(н) и явнѣо грѣшник(к) не вѣрда... но гнѣвъ бѣжи(и) пребыває(т) на не(м) (Перемишль, 1592 *ЛСБ* 399); Христосъ звалъ сыномъ бетѣжного чоловѣка, чомъ естъ отецъ усѣмъ грѣшникумъ (XVI ст. *НС* 31); Да(л) са обрѣзати, и кр(с)титы яко и(н)шии грѣшници (XVI ст. *УС*

№29519, 50); всакой члѣкъ кла(м)ца та(к) те(ж) такогѣо неправѣ(д)ника и грѣшник(а), котѣры(и) бы чогѣо дѣброго коли кѣ(л)ве(к) оучинити не мѣ(л), нѣ машь (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 223); если кто возгордит маткою, то естъ правдивой вѣры церковю, той естъ блудник, яко грѣшник, отчаятель, отщепенец и еретик, проклят от бога и отвержен от дѣдичства матерня (1600-1601 *Виш.Кр.отв.* 168); прагну твоего сп(с)нѣа грѣшничѣ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 183 зв.); не дивѣйса томоу потреба того естъ... абѣса познало, и рѣзно было, несѣтворѣное сѣщество; ѿ(т) створѣного... правда, ѿ(т) лѣжѣ, правѣдникъ ѿ(т) грѣшника (Почаѣв, 1618 *Зерц.* 29 зв. нenum.); А грѣшник(к) него(д)ны(и) зе(м)ла и поро(х) и попѣ(л) болѣто... в простости ср(д)ца моего... к тебѣ пристѣпдоу (Киѣв, 1623 *Мог.Кн.* 46 зв.); никѣго не посѣжали ани явной вшетѣчницы, ни грѣшниковъ, ани ѿбжирцовъ (Вильна, 1627 *Дух.б.* 129); оповѣдає(т) и(м) ото иде(м) до ер(с)ли(м), где бѣдѣ выда(н) в рѣки грѣшник(о)м) и погано(м) (Височани, 1635 *УС* №62, 17 зв.); рессатор, грѣшникъ (1642 *ЛС* 303); Бѣда грѣшник(о)м): брѣдкѣи... сѣтъ пре(д) Бѣгомъ (Львѣв, 1642 *Час.Слово* 274); А грѣшници яко предѣ вѣтромъ прахъ. Пре(д) лицѣмъ твоимъ непостоа(н)ны (Чернигѣв, 1646 *Перло* 73 зв.); сѣ тѣхъ тѣды причинъ и Апслъ стѣый оупоминаєтъ грѣшниковъ, абѣса зѣ гѣлосомъ грѣхами затканнымъ не ѿ(т)зываѣли до Пана, але жѣбыса пѣрвѣй ѿчѣстили (Киѣв, 1648 *МКСВ* 349).

Див. ще ГРѢШНЫЙ.

ГРѢШНИЦА, ГРѢШНИЦА, ГРѢШНИЦА *ж.*

Грѣшница: а жена которая жъ была вѣ мѣстѣ грѣшница и якъ же са довѣдала иже сѣлъ за столъ вѣ домоу фарисеово(м) принесла масти скланицо(ѣ) (1556-1561 *ПС* 243 зв.); таа невѣста... была грѣшница (XVI ст. *УС* №29915, 113 зв.); таа невѣста была пога(н)ка и грѣшница (к. XVI ст. *УС* №31, 187); Гѣднаа(с) една(к) похваѣлы же вѣрѣ свою любишь, и боронишь еи, хота(ж) бовѣ(м) сама есте(с) грѣшница, блоу(д)ница (поч. XVII ст. *Проп.р.* 186); если не бѣлъ Бѣгъ, грѣхѣи грѣшницы кто ѿ(т)пѣдѣлъ (Киѣв, 1625 *Сур.Сл.* 125 зв.); ктѣжъ... менѣ грѣшницѣ ѿправдѣтъ (Чернигѣв, 1646 *Перло* 95).

ГРѢШНИЙ *див. ГРѢШНЫЙ.*

ГРЪШНІКЪ *див. ГРЪШНИКЪ.*

ГРЪШНІЦА *див. ГРЪШНИЦА.*

ГРЪШНЫЙ, ГРЪШНИЙ, ГРЪШНІЙ, ГРЪШЪНЫЙ, ГРЕШНЫЙ, ГРЕШНИЙ, ГРЕШЪНЫЙ, ГРИШНЫЙ, ГРИШЪНЫЙ, ГРЪШЕНЪ, ГРЪШЕНЬ, ГРЪШНЫ *прикм.*

1. Грѣшнїй: А хтобы мѣлъ тоє наданье мое ѿтъ церк-ви Божеи ѿдалити... да бѣди проклатъ (!)... ѿтъ мене, челоувѣка грѣшнаго въ сей вѣкъ и въ бѣдѣщїй (Мильці, 1542 *AS IV*, 314); а моею бездѣлю не по-носи бо еси грѣшны и малооуме(н) былъ (Київ, 1554 *ПИ №1*); кто бы са оустыдилъ мене... в' родѣ семь прелюбодѣйнѣмъ и грѣшнѣмъ, и снѣ члѣкый посты-дитъ са его (1556-1561 *ПЄ 159*); а мла(д)шїй снѣ... знаменує Станѣ грѣ(ш)ны(х) люд(ди) (!) а оупа(д)-лы(х) (Львів, 1585 *УЄ №5*, 11 зв., на полях); та мы есме, люде грѣшны, винны, идеме изъ Ерусалима у Ерехомъ (XVI ст. *НЄ 159*); Прото ачѣколвекъ естехъмы и грѣшни, вшакже для него челоувѣколю-бець Богъ ховати насъ рачитъ (Єгипет, 1602 *Діал. 52*); А та(к) ти грѣшнїй а оупа(д)нїй члѣче... пы-тайса пилѣне ѿ избавители свое(м) (Чалгани, 1603 *УЄ №78*, 43 зв.); не хоче(т) бовѣ(м) смѣрти грѣшно-го члѣка, але бы са наве(р)ноул' и живѣ былъ (Острог, 1607 *Лѣк. 32*); кгдѣсмо еще были грѣшными, Хс за насъ оумѣръ (Київ, 1619 *Гр.Сл. 304*); Якожь члѣкъ грѣшнїй многими палїмъ и содержимъ грѣхами, яко то пыхобю, лакомство(м), збыткомъ, гнѣвомъ... // ...и ты(м) подобными може(т) бе(з)печне при-стѣповат(и) до прината тогѡ Бж(с)тве(н)ногѡ и Аггл(с)когѡ Хлѣба (Київ, 1646 *Мог.Тр. 914-915*); если бы ты былъ правый а не грѣшнїй, пѣвне не пойдѣсти(л) бы бгѣ тобѣ таковѡй ѡкрѣтнѡй бѡлести (серед. XVII ст. *Хрон. 58*);

(*як постійний епітет при словах душа, тѣло, що виражає визнання власних помилок, безсилості*) грѣшнїй: а погреб тѣлѡ моею грѣшномѡ выбираю с предки моими в Печерском монастыри, в Києве (Острог, 1539 *AS IV*, 206); И ѡ похова(н)ю тѣла моего грѣшнаго кгды па(н) бо(г) дѡшѡ мою грѣшнѡю с тѣла моего до хвалы своеє святоє зобрати (!) рачитъ поко(р)не прошѡ... его поховати... в мана(с)тырѡ святого Спаса (Вінниця, 1567 *ЛНБ 103, 17/Іс, 1943, 15 зв.*); Скрипчишины дочки винни

десет копѣ грошей; а большѣ того ни мѣне ни я ничого никому не виненъ, тилко Господу Богу душею моею грѣшнею (Чигирин, 1600 *ЧИОНЛ VIII-3, 15*); а я тежь... где могу... кровавымъ потом моимъ выслужити, то онъ з мене здравши пропѣтъ, же одно ледве за часом грѣшное тело могу... прикрыти (Луцьк, 1622 *АрхЮЗР 8/III, 578*); записую за працу и за сорокоустъ; абы... за душу мою грѣшнѡю ѡ(д)правили пя(т)десять золотыхъ по(л)ски(х) (Тригорськ, 1649 *ДМВН 212*).

2. У *знач. ім.* Грѣшнїй, грѣшник: грѣшныхъ засѣтма кромешная осягнетъ (Рожанка, 1598 *Л.Пот. 987*); И зайсте лѣпшаа естѣ рѣчь, гдѣса грѣшнїй наворочаетъ, а нижли гды цнотливый вывѣшаетъса и пышнитъ (Київ, 1627 *Тр. 11*); Чѣстна смѣртъ Праведныхъ, грѣшныхъ же люта (Луцьк, 1628 *Андр.Лям. 16*); Безгрѣшнаго грѣшны ѡто оутискѡ-ють, Іса невїнного ѡкрѣтне мордѡють (Львів, 1631 *Волк. 15 зв.*); Зачїмъ церковь Бжаа и грѣшныхъ, и мытаревъ прїймѣтъ (Київ, 1637 *УЄ Кал. 643*); такъже спѣвай собѣ жалосно ѡ покаїнію грѣшны(х) (Чернігів, 1646 *Перло 7 зв. нenum.*); И Стѣ(х) Оугѡдникѡ(в) свойхъ, якѡ Послѡвъ нѣакихъ, пре(з) котѡры(х) Написаные в' Сей Книзѣ, Млѣтвы, Канѡны, и Пѣнїа блгопрїятныє, якъ Контрақты згѡдныє до насъ грѣшныхъ присылаєтъ (Київ, 1648 *МІКСВ 347*).

Див. ще ГРЪШНИКЪ.

ГРЪШНЫКЪ *див. ГРЪШНИКЪ.*

ГРЪЧНѢЙШОВЪ *прикм. в. ст.* Який має больше грѣхїв: Гадаете, ажъ Галилеяне сесе грѣчнѣйшовы были выдѣ усѣхъ людей, занужъ такъ погыбли? (XVI ст. *НЄ 133*).

ГРЪШОКЪ *ч. (невеликий грѣх)* грѣшок: Про то (*в рук. то и. — Прим. вид.*) якъ (одного) (*в рук. на ѡд-ного. — Прим. вид.*) члѣвѣка грѣшковъ пришла оуда, такъ едного члѣвѣка оправленїемъ правда пришла, и за едного грѣшника пришла погыбѣль (XVI ст. *НЄ 170*).

ГРЪШЫТИ *див. ГРЪШИТИ.*

ГРЯДА, ГРЕДА, ГРАДА *ж 1. (гірське пасмо)* гряда: И они повели градою к василье(в)скомѡ озерѡ (Київ, 1508-1523 *ПИ №5*); Панъ светицъки(и)... привелъ насъ до дороги до греды (1546 *ОГ*

21); то(т) кгру(нт) ве(с)... поделили,... межі рудками Михале(в)ски(м) Бродо(м) а Ру(д)ки Гнилоє Рыболо(ва) Гне(з)да гредою (Житомирщина, 1584 ККПС 59); знову зас через греду, пришла тая сяножать до мое власное (Любче, 1637 *Арх.М.* 227).

2. (оброблена для вирощування городніх культур земля) грядка: Лѣхъ: Мѣрава, плац' порѡжні(и) травѡю ѡбрѡслы(и) четвероґранны(и), якъ бывають' горѡды, грады (1627 *ЛБ* 60);

(чого) (смуга землі, на якій ростуть городні культури) грядка: в томъ огороде... цыбули высадковъ грядъ чотыри (Луцьк, 1571 *АрхЮЗР* 8/VI, 352).

ГРЯДУЩИЙ, ГРАДУЩИЙ, ГРАДУЩИЙ
прикм. (цсл. градоушии) майбутній, прийдешній, грядущий: Боудоушиї: градоушиї (1627 *ЛБ* 13); старозаконные сакраменты з' дѣла дѣйствованого, анѣ з' власной своєї моцы, не подавали ѡ(т)пѣщенїа грѣхѡ(в), але тѡлко з' вѣры и набоже(н)ства въ градѣщаго Спсїтеля и Ис̄ Ха Пана (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 900); По третє зароблїи; на ласкѣ правосѣдногѡ Бґа; ннѣ настоащогѡ вѣка сегѡ: а онѣ тебѣ заплаити въдрѣе, градѣщогѡ вѣка (Чернігів, 1646 *Перло* 128 зв.).

2. У знач. ім. с. р. **грядущое**, у мн. **грядуша** — (те, що настане) майбутнє: обличєнїє дїавола миродер'жца и преле(ст)ный лѡвь его вѣка сего..., ѡ(т) совле(к)шагоса с' хитровплетены(х) сѣте(й) его, голака стра(н)ника: ко дрѣгомѣ бѣдѣщомѣ вѣкѣ градѣщаго учинєное (1599-1600 *Виш.Кн.* 203 зв.); Агглѡ(м) Бжїи(м), нѣсть бѡльше радѡсти в' цр(с)твѣ Нб(с)номѣ, понєже в' Бзѣ вса ѡузрить якѡ в' зерцалѣ, пред'бѣдѣша и настоаща(а), и градѣща, видїмаа и невѣдїмаа ѡ(т)крїєтєса имѣ (Чернігів, 1646 *Перло* 162).

ГРЯЗНО *присл.* Грузько: почали орать пашню по святе на пятой недели, и то вельми было грязно, и вода вельми велика была, шкоду великую низким местом и двором починила (1596 *МИВР* 65).

ГРЯЗНЫ *прикм.* Брудний: соеносус гряд(з)ны (I пол. XVII ст. *Своб.* 21).

ГРЯЗЬ, ГРѢЗЬ, ГРАЗЬ ж. 1. (розрїджена земля) болото, багно, глина, намул: тоє рекши плюноу(л) на землю и оучинилъ болото з' глины [брєнїє або

грѣзь] и помазаль ѡнымъ болото(м) ѡчи слѣпомоу (1556-1561 *ПЄ* 384 зв.); вои(т) володимє(р)ски(и) ...при(с)лавши слу(г) свои(х)..., мясо в гряд(з) собака(м) заметати... казали (Володимир, 1569 *ТУ* 136); наши церымонии Греческие болшей зъ Євангелицькими, а нижъ (!) зъ Рымляны // згажати се мели: власне такъ се згажають, якобы коли старожитное зъ новоютоу..., миро благоуханьное зъ грязью, свѣтлость съ темностию (Рожанка, 1598 *Л.Пот.* 1007-1009); Если бы жро(д)ло чїстои водѣ порѣченное было стерєчи ѡ(т) чередѣ, а видѣль бы(с) овцѣ многѡю на ѡуста(х) несѣчѡю гра(з)... иза́ли бы(с) ихъ не ѡ(т)гна(л) абѣ не замѣтили чїстою здро́ю (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 301); Брєнїє: Глїна, болѡто, калъ, гразь (1627 *ЛБ* 12).

2. Бруд: какъ можетъ гразь ѡмыти чистѡю крыницю, и какъ крещю та нб(с)ного соудью, а самѣ есми ѡсоуж(д)еныи (1489 *Чет.* 126).

ГРЯКАЛО ч. *Діал.* Грюкало "той, що сильно стукає". Вл. н.: Яцько Грякало (1649 *РЗВ* 140 зв.).

ГРЯМОТНИКЪ *див.* **ГРАММОТНИКЪ**.

ГРЯСТИ, ГРАСТИ *дієсл. недок.* (цсл. грасти)

1. (до кого і без додатка) іти: повѣчте дщери сіѡновѣ иже црѣ твои граде(ж) до тебе (поч. XVII ст. УЄ №256, 3); pergo, гряду, ше(с)твую (1642 *ЛС* 308); **передъ грасти** — іти попереду, перед вести: цари ѡ(т) востѡка на поклѡнѣ прихода(т), Звѣзды пере(д) градоу(т), пастоушкѡве са збѣгаю(т) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 6).

ГРАДА *див.* **ГРЯДА**.

ГРАДУЩИЙ *див.* **ГРЯДУЩИЙ**.

ГРАДУЩИЙ *див.* **ГРЯДУЩИЙ**.

ГРАЗЬ *див.* **ГРЯЗЬ**.

ГРАСТИ *див.* **ГРЯСТИ**.

ГУБА¹ ж. 1. Рот, уста, паща, дзьоб: не гѣба ли, зббы, язы(к), го(р)ло, в' ты(х) же граница(х) стрими(т) што и оу убѡгого (п. 1596 *Виш.Кн.* 256 зв.); кгды(м) кгвальту волать почала, первой битемѣ, а потомъ затыканемѣ губы, хотєчи мене забить, заборонили (Луцьк, 1598 *АрхЮЗР* 8/III, 477); то є(ст) почо(т) неве(р)ны(х) и ѡ(т)кинєны(х) выпи(л) реку которую смо(к) бы(л) выпу(с)тиль з губы (XVI ст. *КАЗ* 630, на полях); И тамъже далєй лжитъ, соромотитъ владыковѣ, што ядовита слина до губы

прине́сла (Вільна, 1599 *Ант.* 753); не бачи(ли) есте в' на(с)... нѣчого пога(н)ского, а вжды гоубоу своєю об'мовлаєте быти пога́ны (Львів, поч. XVII ст. *Хрон.* 147); **Обро́щajú:** Оундздю, повстагаю, завáзю гбб волб (1627 *ЛБ* 149); Знаете то(е) гора(з)дь коли коневы оу(з)дб до гббы вложить, те́ды маешь его в моци своєї (Височани, 1635 *УЄ* №62, 56 зв.); **Hуба:** гѣбка (Жовква, 1641 *Dict.* 59); повтб́ре пд́стїль голдбїцб з корабла, а она прилтѣла до негб под' вѣчерь, несбчи оливндю рб́цкб з' зелѣнымь лїстьемь вь гббѣ своєї (серед. XVII ст. *Хрон.* 16); тыежь обадва вышг менованые попы... на домъ тогож ИванаРѣбчєя... нашовши, жону его, ... теж без жадное причины з дому на подводу выволокъши, в губу пястмыи, а по хребте рогатиною били (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 476); **губу замкнути, замкнути губу** (кому) — примусити кого-небудь мовчати: а послáн'ного іса х(с)та повѣдаешь абы ты(м) котб́рїе чловеченства оное всеи таемници и справы не признавають гоубоу имь замкну(л) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 138 зв.); И наштожь потреба мно́го мб́вити, кгдб́жж можеть на(м) дб́сыть бб́ти замкнѣти гббб ты(м) котб́рыи противь правды воюють (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 226); **губу отворити** (на що, проти кого) — **а)** (*заговорити, почати говорити*) розкрити (розязвити) рот (рота) (на що, проти кого, до кого): к(д)ы нагабана маю(т) люде простые о(т) иновѣрецъ те́ды жебы мѣли и(м) о(т)повѣсти. але и по(п) те́ды и тотъ не оумѣеть гоубы отворити противко ни(х) (к. XVI ст. *УЄ* №31, 182 зв.); **б)** лаяти, кричати: Фїлялеть... только светомь лудить, удаючися за Русина, которымь николи не былъ; а гдебы его еще хто мней перекупилъ..., певне бы и на Рускую проѣсию (, которое теперь боронить,) губу отворилъ (Вільна, 1599 *Ант.* 767); **губу роззѣвити** (до кого) — (*заговорити, почати говорити*) розкрити (розязвити) рот (рота) (до кого): не смѣете анѣ гоубы ро(з)зѣви(ти), а звл(а)ща до лб́тро(в) (Львів, поч. XVII ст. *Хрон.* 148); **на шротъ губу пустити** (на кого) — розпустити губу: На тые слова Фїлялетовы, которыи уймаеть почтивость и уроженье людымь учтивымь... хотя быхъ слушьне корчемное слово ему задати могъ, — але што поможеть таковому, который на шротъ губу пустивъшы, не только на лю-

дей зацныхъ,... яко встеклый мечеться... и скрыте прываляетъ?! (Вільна, 1690 *Ант.* 867); **назадъ в губу брати** (що) — визнавати недійсним, відмовлятися від своїх слів: если то не дѣспектъ его насватшихъ панб́въ, и если(ж) неслоушне то што писа(л) ратрактовáти (наза(д) в гббб брати) (*на полях.* — *Прим. ред.*) ма́еть (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 65); **невывытая губа, невыпареная губа** — наклепницький (брехливий) рот: И повторе, и потре-те,... прошу: а естли бы тотъ жвачъ Мышка а невывытое губы чоловѣкъ... // хотѣль ми якїй псїй кусъ vyrадить... тогды бысь мя... съ прїятеля... такого неприятеля удѣлалъ, же быхъ того вѣчне на вашу милость выжаловати не могъ (Київ, 1573-1579 *АСД* I, 153-154); О, вшетечная и невыпареная губо! Яко то смѣшь мовити? (Вільна, 1599 *Ант.* 891); **Образно:** Гдї вѣрви дб́шд мою о(т) // незбб́жной гббы, и о(т) азыка здрадливого (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 124-125).

2. Щока, обличчя: оно́го... балвирчикови потомъ казалъ голити, але еще надто и вь губу полчочкъ задалъ (Володимир, 1603 *АрхЮЗР* 1/VI, 339); **висса, губа при у(ст)ну** (1642 *ЛС* 105); **губу отерти** (кому), **дати в губу, у губу дати** (кому) — вдарити в обличчя (кого), заліпити ляпаса (кому): другий чоловекъ..., знявши зъ ноги пантоѣель, губу (тому предотечышылскому) отерть! (Вільна, 1599 *Ант.* 941); Тамъ же, без вшелякое увагы,... далъ ми в губу (Луцьк, 1636 *АрхЮЗР* 1/VI, 718); и за тымъ ему у губу даль (Володимир, 1601 *АЮЗР* II, 11).

3. (*верхня і нижня складка країв рота*) губа: Хтобы комб́ рб́кб́ або ногб́ втя(л), або око, дхо, гббб зббы вытя(л),... за ко(ж)ды(и) таковы(и) члоно(к) пя(т)деса(т) ко(п) гроше(и) платити (1566 *ВЛС* 91 зв.); скура о(б)шмо(р)гнена,... а на твари губа испо(д)няня побита (Житомир, 1583 *АЖМУ* 60); Оустá, дстна: Гдба, вáрги (1627 *ЛБ* 141); Якими Левковича каменем губу до зубов впол пробито (Луцьк, 1634 *АрхЮЗР* 1/VI, 687); мно́гїѣ приходатъ до цр́кве, и дрб́бать азыкомъ тїсацб́ вѣршб́въ молитовныхъ; а выхб́дачи з' цр́квы не вѣдають што рекли: гб́бами мб́ргають, бѣжатъ, ... якобы были кимъ гб́нены (Київ, 1637 *УЄ* *Кал.* 542).

ГУБА² ж. (м'який, пористий кістк морської тварини, що добре вбирає вологу) губка: Быль пакъ тамъ съсоудъ поставлены(и) плъный щцта а они наплъннв'ши гоубоу щцто(м)... принесли до оустъ его (1556-1561 ПС 433); тогда борзо бѣгші один змежи нихъ вземши губу намочилъ еѣ щцтом... и напоилъ его (Володимир, 1571 УС Вол. 54); Мѡисе възв'ши крѡвъ тѣлчю и кѡзлю з' водою, и вѡлноу червѡною и гѣбою, кнѣги и всѣ люди, скѣнѣю и всѣ нѣчина слѣдѣбныи кропилъ (Київ, бл.1619 АзВ. 210); Губа морская. Spongia (1650 ЛК 441).

ГУБА³ ж. Затока: ѡ(н)... тую зѣ(м)лю Матѣ(и)-ко(в)щину прода(л) Богдану,... з Се(ли)щи и (з) землами пашними... с Кло(ч)ками и Коцо(в)щиною и(з) Васко(м) Барано(м) губою границою з Ла(с)ками и(з) Нородичами (Житомирщина, 1595 ККПС 64).

ГУБА⁴ ж. Гриб: за горогъ (!) з гоубами д̄ гро(ш) (Одрехова, серед. XVI ст. ЦДИАЛ 37, 16, 20); ѳднги по ла(т)... а по рѣ(с) грибы или рыжики или иньи гѣбы тѣмъ по(до)бны (XVI ст. Травн. 228); boletus, рыжокъ гѣба (1642 ЛС 104); perditio, губа, погибел(ъ) (Там же, 307).

ГУБА⁵ ж. Губа. Вл. н., ч.: в то(т) ча(с) были... Семы(и) па(н) сава гречи(н). ѡсмы(и) па(н) гри(ц)ко губа (Львѣв, 1579 ЛСБ 1033); Ива(н) Гѣба (1649 РЗВ 73).

ГУБАВО присл. Гордо, пихато, пишно, вишукано, хороше: Гѣбѡво, лѣпо: хороше. хѣпѡво: Надѣте, бѣтне, бѣчно (1627 ЛБ 28); Hubawo: nadęcie: pyszno (Жовква, 1641 Dict. 59); Губаво. Eleganter. Venuste (1650 ЛК 441).

ГУБАНЬ ч. Губань. Вл. н.: гѣбань васи(л) (1649 РЗВ 198 зв.).

Див. ще **ГУБАРЬ**.

ГУБАРЬ ч. Диал. губаль "людина з великими губами". Вл. н.: Иванъ Гѣбарь (1649 РЗВ 382); ѳедоръ Гѣбарь (Там же, 391 зв.).

Див. ще **ГУБАНЬ**.

ГУБАСТЫЙ прикм. Губчатий, пористий: Губастый. Sp[о]ngiosus (1650 ЛК 441).

ГУБАТИЙ див. **ГУБАТЫЙ**.

ГУБАТО присл. Гребенясто, зубчато: rectinatim, губато (1642 ЛС 303).

ГУБАТЫЙ, ГУБАТИЙ прикм. 1. Зубчатый: serrat(us), губати(й), половидни(й) (1642 ЛС 370).

2. У знач. ім. Губатий. Вл. н.: а з слѣ(г) в ко(р)ни не мешкаючи(х) напе(р)ве(и)... кѣха(р) маты(с)... пашко гѣбаты(и) (Житомир, 1609 ЦДИАК 11, 1, 5, 19); Конѣдра(т) Гѣбаты(и) (1649 РЗВ 391 зв.).

ГУБЕРНАТОРЪ, ГУБЕРНАТОРЪ, КГУБЕРНАТОРЪ ч. (стп. gubernator, лат. gubernator) (правитель, намісник) губернатор: тотъ листь архимандричій для вырозумѣнья ку вашей милости пану нашему милостивому, и звласче яко кгубернатору и обронцы того дому Божого, посылаемо (Київ, 1575 АСД IV, 15); сынъ садловъ разгнѣвалса на авенира, що был гетманомъ за садла ѡтца его, а потом и губернатором, по смерти садла (поч. XVII ст. Вол.В. 73); тую суму вышъ менованую до рукъ помененыхъ ихъ милостей, яко старшихъ и губернаторовъ монастыра пререченого Луцкого, всю сполна истотне заплатилъ (Луцьк, 1631 АрхЮЗР I/VI, 641).

ГУБИТЕЛНИЙ див. **ГУБИТЕЛНЫЙ**.

ГУБИТЕЛНИЦА ж. (та, що призводить до згуби, загибелі кого-небудь) згубница: Але пакъ за те богъ гѣбителницѣ сыновъ своихъ и самихъ сыновъ своихъ погубит, як ѡтступниковъ и ѡтмѣтниковъ его ѡтца, бо до чѣжоложника и противника божого — папѣжа для жонки приступилъ (поч. XVII ст. Вол.В. 82).

ГУБИТЕЛНЫЙ, ГУБИТЕЛНИЙ, ГУБИТЕЛЬНЫЙ прикм. Згубний, пагубний, небезпечний, загрозлиивий: баше бо та скверна и губительна ехидна (1489 Чет. 6 зв.); Аполлѡнїй: Гѣбїтель, ный (1627 ЛБ 178); Лумѣкъ, Нѣдѣгъ гѣбїтелны(и): хорѡба заразлїваа (Там же, 219); pestilens, пагубни(й), губите(л)ни(й) (1642 ЛС 313); зачїмъ на котѡромъ мѣсцѣ неслѣдшне тѣшиласа Зезавѣль, на тѡмже слѣдшне погїбель свою ганѣбнѡю понесла, где бѡвѣмъ ѡ(т) рѡскоши повѣбъ мѣла, тѡмже ѡ(т) смѣрти гѣбїтелногѡ пострѣлѣ не вшла (Київ, 1646 Моґ.Тр. 941).

ГУБИТЕЛНЪ присл. Згубно, пагубно, шкідливо: pestifer[e], губите(л)нѣ (1642 ЛС 313).

ГУБИТЕЛСТВО с. Згуба, пагуба, загибель, нещастя: labes, labecula, паденїе, врета (!), порокъ, губите(л)ство, скве(р)на (1642 ЛС 248); Губїтел-

ство. Pestis. Clades. Perditio. Interitus. Pernicies (1650 ЛК 441).

ГУБИТЕЛЬ, ГУБИТЕЛЬ ч. (цсл. гоубитель) (той, хто чинить шкоду чому-небудь, знищує кого-небудь) злочинець, згубник, душоуб, убивця: А што са дотыче... сыновъ моихъ... пордчаю... абы... на столцы гбителей не седали, но въ законе // господнемъ завжды волю свою мели (1577 AS VI, 71-72); згромадивши бурмистровъ въ радець и лавниковъ лавицы русское въ мѣстѣ Виленскомъ людей розного набоженства, передъ ними протестовалсе и скаргу прекладаль, — якобы онъ мѣлъ быти губителемъ набоженства Руского (Володимир, 1608 АСД VI, 116); не бе(з) вѣдома и порады и бл(с)венія фу(н)довано бра(т)ство школу и дрѣка(р)ню самого(ж) пото(м) гонителя на то е(г) м(ст) гедешна болобана го(р)цѣ губителя (Львѣв, поч. XVII ст. ЛСБ 78 зв.); interemptor, губител(ъ) (1642 ЛС 242); прѣто не хдѣли Бга Творца твбегω, сам ти доброволне пошедѣ въ слѣдѣ дѣавола гбителя твбегω (Чернѣв, 1646 Перло 158); Губитель. Perditor (1650 ЛК 441).

ГУБИТЕЛЬНЫЙ див. **ГУБИТЕЛНЫЙ**.

ГУБИТИ, ГУБЫТИ дієсл. недок. 1. (кого, чим і без додатка) (призводити до загибелі, позбавляти життя) губити, вбивати, знищувати, страчувати: па(н) бо(г) промови(л) ноєви, бо(л)ше(и) свѣта потопо(м) не залива(ти) ани лю(д)ского народѣ водою такъ скоро гбити (1582 Кр.Стр. 20 зв.); коли ишовъ Христосъ Содомъ и Гоморъ губити, тогды Авраамъ просилъ Христа за пять варышувъ (XVI ст. НС 30); ту(т) розумѣ(т) люде теле(с)ный и окру(т)ные яко бе(с)тыи и срокіи которыи дла бруха своего выдираю(т) забиваю(т) зводе(т) и губе(т) (XVI ст. КАЗ 611, на полях); Кнзи и властитѣли Слово Бжїе почтѣте, Мл(д)нцовъ незлобївы(х) не гбїте (Львѣв, 1591 Просф. 75); Поповъ до тои унѣи кгвалтом притягали,... другихъ вязанемъ и муками трапили, иншихъ... розными способами губити почали (Львѣв, 1605-1606 Перест. 41); Погблѣю: Гблѣю, трѣчѣ (1627 ЛБ 84); Стѣлоса бовѣмъ и пѣрвѣй, же до десяти милліонѣвъ Хр(с)тіанъ потратилъ Хосрой, гды Жїдове їхъ оу нѣгω кдповѣли и гбїли (Київ, 1627 Тр. 680); сам архистратигъ Михаил ѿгнем и ждпе-

лем такого бддет гббыль еслы би кто мѣл ѿ(т)далити (Середня Вижиця, 1644 Паньк. 25); Тѣтса стагѣють невѣсты гббѣчїи пло(д) в' себѣ, албо такѣвымъ помагѣючїи радою (Київ, 1646 Моґ.Тр. 908); вступиль хме(л)ни(ц)ки(и) зо всѣмъ во(и)-ско(м) на украинѣ, впоминаючи шля(х)ту днѣвѣ(р)сало(м)... абы рѣс(и) по(д)да(н)ны(х) свои(х) не губили (серед. XVII ст. ЛЛ 180).

2. (що) Руйнувати, нищити: кнзи збаражськіе... поведили ижъ розвожено губячы знаки єножъ ѿдинъ камень велики(и) в одно(и) яме єсть (1546 ОГ 79 зв.); тую дорогу и гостинець одѣ пререченого миста Красного // Ставу... губить (Луцьк, 1623 АрхїОЗР 6/1, 440-441).

3. (що) Втрачати (що), позбуватися (чого): якъ учинивъ бывъ тымъ двомъ людомъ, албо маргу губити (и) другое иманя (XVI ст. НС 102); те басни мирскаго и еретическаго духа великое смущение внимательной мысли к богу творят и теплоту и любовь ко сладости памяти божия губят (1600-1601 Виш.Кр.отв. 160); моухи оумираючи гбѣ(т) соло(д)ко(ст) масти, то е(ст) грѣхы повшѣдныє (поч. XVII ст. Проп.р. 255); а если бы котѣраа дша зблѣдила през грѣх, и съвокдпїласа съ дѣмоны такѣваа... завѣтъ кривавый лѣгце вѣжитъ посагъ вѣчного богатства гоубить (Почаїв, 1618 Зерц. 53); И трѣтїзны бѣвѣмъ мѣць и силѣ свою гбѣ(т) ѿ(т) знакѣ кр(с)тного, и дѣаволи зчезѣють, и ѿ(т) члѣка оутѣкають (Київ, бл. 1619 О обр. 80); скѣро хто трѣха оупокоєнїа закдситъ, не оумѣеть справовѣтїса, лѣчь и тѣе што достѣль губить (Вїльна, 1627 Дух.б. 257).

ГУБИТИСА дієсл. недок. (чим) Втрачатїся: Покѣрою и чїрствостю ховѣютьса и мнѣжат'са дѣры лѣски Бжїе: а пыхою и не(д)бѣлствомъ гбѣат'са (Вїльна, 1627 Дух.б. 85).

ГУБИЦА ж., бот. Водяний мох: confegua, губица (1642 ЛС 136).

ГУБКА¹ ж. Щїчка: buccuba, губка (1642 ЛС 105).

ГУБКА² ж. (м'який, пористий кїстяк морської тварини, що добре вбирає вологу) губка: они вѣзѣвши гбѣкѣ, и вѣмѣвши оу оце(т)... кѣ оусто(м) ємѣ прикѣладали (к. XVI ст. УС №77, 28 зв.); Гбѣа: Гбѣка мѣрска(а). Spongia (1627 ЛБ 28).

ГУБКА³ ж. (висушене плодове тіло гриба-трутовика, яким користуються для викрешування вогню) губка: Гнѣ(в) подобенъ огню в' желѣзѣ распаленомъ... Рвеніе же подо(б)но огню в' гѣ(б)цѣ скритомѣ и неявне распалѣючомѣса до чого при(т)кнетса все палить (1627 ЛБ 161).

ГУБКА⁴ ГУБЬКА ж. Губка. Вл. н., ч.: А то ест огородникъ один на имя Иван Губка (Луцьк, 1571 АрхЮЗР 8/VI, 353); Иванъ гѣбька (1649 РЗВ 115); Ярошъ гѣбка (Там же, 447 зв.).

ГУБЧАСТЫЙ, ГУБЧАСТИЙ, ГУБЬЧАСТЫЙ прикм. (який стосується губки, висушеного тіла гриба-трутовика, вживаного при викрешуванні вогню) губчастий, губчатий. ◊ **ПУЛГАКЪ; ручница губчастая (губьчастая) див. РУЧНИЦА.**

ГУБЫТИ див. **ГУБИТИ.**

ГУБЯЧИЙ, ГУБЯЩИЙ дієприкм. у знач. прикм. Небезпечний, грізний: капицу черьнецкую безъ встыду и боязни Божое на себе потомъ вложивши, а въ серьцу волкомъ губящимъ драпежнымъ будучи,... зъ людми геретицкими, отщепенъцами способившися, розными способы противко той справе,... поступоваль (Луцьк, 1599 АрхЮЗР 1/VI, 272);

руйнівний, руйнуючий: Хоздрой... посла(л) Сарвара своѣго Воєвѣдъ..., абы перешѣлъ и перебѣгъ, я(к) нѣакаа огнистаа блискавица палачаа, жгѣчаа, и гѣбачаа (Київ, 1627 Тр. 658).

ГУГНИВЬСТВО с. Гугнявисть: Мѣисеа сла(л) бѣ до фараѣна, абы пѣстилъ з неволѣ лю(ди) жидѣвскїи. і ѱ(н) са вымовлѣлъ гоугнивьство(м), и на мѣвѣ затинаючиса, не проу(д)кїи язы(к) (Львів, поч. XVII ст. Хрон. 117).

ГУГНИВЫЙ, ГУГНИВЫ прикм. 1. Гугнявий: ѿднѣкъ же пришѣдши в' пѣмать... ни(х)то абы не занѣдбавѣлъ... же гѣ слѣпца оумдрѣеть, же безязычна(г) и гѣгнївого мѣисѣа в' мѣвѣ оукрашѣеть... не и(ж) бы(м) и а то собѣ привлащѣлъ (Острог, 1598 Отп. КО 2 зв.); Медленозѣбны(и): Косногласны(и), гѣгнївый, заикаючїйса, шепѣ(т)лївый, момотлївы(и), заїаклївы(и), болкотлївый, сиплївый (1627 ЛБ 62); Немовдѣющї(и): шепѣчдчї(и), гѣгнївы(и), пре(з) нѣсъ мѣвчѣй (Там же, 74); Нухнї-уу: Gęgliwy: momot (Жовква, 1641 Dict. 59);

у знач. ім. И тогда скѣчи(т) хрѣмый яко ѣле(н), и ясенъ бѣде(т) азыкъ гѣгнївы(х) (Київ, бл. 1619 Аз.В. 43).

2. У знач. ім. Гугнявий. Вл. н.: Савька Гѣгнївы(и) (1649 РЗВ 408 зв.).

ГУДЕНІЄ див. **ГУДЬНЄ.**

ГУДЕНЬЄ див. **ГУДЬНЄ.**

ГУДЕЦЬ ч. (той, хто грає на сопілці, флейті або на скрипці, арфі, цитрі чи кіфарі) музикант: Hudec: Arfista: citrzysta, skrzypek (Жовква, 1641 Dict. 59); fidicen, гудець, гу(с)лець(ь), звяцате(л) на струна(х) (1642 ЛС 197); flator, дмець, гудець (Там же, 198); tibicen, пища(л)никъ, гудець, сопець, прегудникъ (Там же, 398); Гудѣць. Fidicen. Cytharista. Cythraed(us) (1650 ЛК 442).

Див. ще **ГУДОКЪ.**

ГУДИТИ дієсл. недок. (що) Гудити, ганити: И ту(т) не вѣдати што бы то было за на(в)роце(н)ѣ коли хто са(м) блѣди(т), да и(н)шы(х) за собою лѣди(т) Плохое хвѣлачи доброе гѣди(т) (Острог, 1587 См.Кл. 4 зв., на полях); А ра(з)боини(к), которы бы(л) на лѣвои сторонѣ, то(т) его стѣую мл(с)ть гоуди(л) (XVI ст. УЄ Трост. 70).

ГУДНО присудк. сл. Слід, потрібно: Али мы, братя мои любии, осокочуйме ся ты (!) неподубных дѣлъ, котрыхъ не гудно чинити (XVI ст. НЄ 212).

Див. ще **ГОДНО.**

ГУДНЫЙ прикм. Потрібний: А та(к) справиль з' зблота, и зо всїхъ вѣшеманованы(х) матѣрїи, нарамѣникъ и поѣсь, и слово гѣдное, и рїзы под' ефѣдѣ (серед. XVII ст. Хрон. 113 зв.).

ГУДОКЪ ч. Те саме, що **гудець**: с каждое головы мають дати по три гроши, а з людей волочащих,... // ...и теж з медведниковъ, дѣдниковъ, скрипковъ и с каждого гѣдка и иных,... з головы самого и белыхголовъ и детей ихъ, по ѱми грошей (Вільна, 1566 AS VII, 88-89).

ГУДЪ див. **ГОДЪ.**

ГУДЫЙ прикм. Гугнявий, невиразний: Мѣтаръ здалека стоѣчи, и та(к) гѣдѣю его мѣвѣ слѣшачи: жалоснѣ зотхнѣлъ до Гѣа Бѣа (поч. XVII ст. Пчела 17 зв.).

ГУДЬНЄ, ГУДЕНІЄ, ГУДЕНЬЄ с. Гудіння, пищання, плач, шум: Вѣскликновѣніе, ца: Выкри-

кѧне, похвалѣнье, гѣдѣнье, хлипѧнье, кричѧнье, вытьѣ, гѣкъ, гѣка(н)ѣ якъ по оумѣрломъ (1627 ЛБ 22); Гѣдѣнїе: Писка(н)ѣ, гѣдѣ(н)ѣ, пишѣ(н)ѣ (Там же, 28); Hudenie: brzęk: szum (Жовква, 1641 *Dict.* 59); bombus, зво(н) трубы(н) и гуденїе пчель (1642 ЛС 104); Гудѣнїе. Bombus (1650 ЛК 442).

ГУДѢТИ *дієсл. недок. I.* (на струнному або духовому інструменті) грати: Тамъ же деєписа сыноду Берестейского щекаромъ называєть... ино ихъ самъ хвалить и выносить, власне яко оно мовятъ: "самъ гуду, самъ же и плешу" (Вільна, 1599 *Ант.* 811); пса(л)мопѣвца обѧчивши проро(ц)ки(м) здѧлека ѧкомъ на умны(х) гоусла(х), вдарає(т), и гоуде(т) (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 213); Гудуть бо трубами, яко смѣки рыкають, где божїи анъгели приступу не мають (к. XVI ст. *Укр.п.* 76); Самогѣднїй: Дѣрзы(и), надѣты(и), презорївый, гѣрдостенъ, ...собѣ догожаютьчїй, незгодлївый, дивѧкъ, собѣ гѣдѣчїй, то сѣ(т) подобиме(н)наа (1627 ЛБ 111).

2. (про сову) пугати: bubo, гупаю, аки сова, гуду, кричу (1642 ЛС 105); Гѣдѣ боо (Уж. 1643, 37 зв.).

ГУЖВА, ГУЖЪВА *ж. Дїал.* гужва "розпарена гїлка для зв'язування". Вл. н., ч.: Ива(н) Гужва (1649 *РЗВ* 89); Иванъ Гужъва (Там же, 116 зв.); Иванъ Гѣ(жв)а (Там же, 445 зв.).

ГУЖЪ *ч.* Гуж: взято... // ...хомотовъ з гужами... реми(н)ными три (Київ, 1591 *ЦДІА Лен.* 823, 1, 133, 81 зв.-82).

ГУЗИЙ, ГУЗЪЙ *ч. Дїал.* Гузий "куций, короткий". Вл. н.: Игна(т) гѣзи(и) (1649 *РЗВ* 188); Иванъ Гѣзѣ(и) Со(т)ни(к) (Там же, 394 зв.).

ГУЗИКЪ *див. ГУЗИКЪ.*

ГУЗИЦА *ж. (частина тіла)* зад: A ia znaiu iż on sobi pois torhował: Sztoby мене muskał po czerewi Po pnhach po hyzicy u po hołowi ([Раків], поч. XVII ст. *Траг.* фотокоп. 6).

Див. ще ГУЗНА.

ГУЗНА *ж.* Те саме, що гузица: clunis гѣ(з)на (I пол. XVII ст. *Сем.* 51).

ГУЗЪ *див. ГУЗЪ.*

ГУЗЪЙ *див. ГУЗИЙ.*

ГУКАЛО *ч.* Бугай: onocrotalus, гукало, птица (1642 ЛС 292).

Див. ще ГУКОВИЩЕ.

ГУКАНЄ *с.* Галас, крик, голосіння: По оутрѧтѣ вдѧчного его спольковѧна Не оустаєть в' жалосныхъ ламентѣ гѣкѧна... трѣднаа до згѣна рѧна (Вільна, 1620 *Лям.К.* 10); Вѣскликновенїе, ца: Выкрикѧне, похвалѣнье, гѣдѣнье, хлипѧнье, кричѧнье, вытьѣ, гѣкъ, гѣка(н)ѣ якъ по оумѣрломъ (1627 ЛБ 22).

Див. ще ГУКНЕНЬЄ, ГУКЪ.

ГУКАТИ *дієсл. недок. I.* (видавати різкі звуки) гукати, (про осла) кричати: онокрѣта(л), пта(х) подобный кшта(л)то(м) лѣбедеви, кѣтѣрій пысо(к) оуложї(в)ши в' водѣ гѣкає(т) якъ осель (1596 ЛЗ 64).

2. (на кого) Покрикувати: якъ корабль мають великѣю готовость, где стѣрман' всѣми рѧдитъ и справдѣть, на однѣхъ гѣкаючи, а дрѣгим' оукѧзючи (Вільна, 1627 *Дух.б.* 148).

ГУКНЕНЄ *с.* Оклик, голосний викрик: Частѣкровать потреба было иногды гѣкнѣна, иногды именовѧна, иногды порѣшенѧ, през' што бы в' себе былъ приходилъ (Вільна, 1620 *См.Каз.* 20 зв.).

Див. ще ГУКАНЄ, ГУКЪ.

ГУКОВИЩЕ *ч. (нічний болотний птах з родини чапель)* бугай: онокрѣта(л), пта(х) подобный кшта(л)то(м) лѣбедеви, кѣтѣрій пысо(к) оуложивши в' водѣ гѣкає(т) якъ осель, гѣпа(ч), гѣковище (1596 ЛЗ 64).

Див. ще ГУКАЛО.

ГУКЪ, ГУКЪ, КГУКЪ *ч. I.* Шум, гул, гук, гуркїт: нечестивїи же ѧ(т) гоукѣ во(д)ного вѣстрашишаса, и сташа по брѣгѣ реки (1489 *Чет.* 13); сѣ того гуку огненого, великого, жона моя..., не ведаючи ни о чомъ ничого щого ся такой огонь великий взялъ,... зъ дверей заледво ся добыла (Луцьк, 1582 *АрхЮЗР* 6/І, 129); Алить гора з' шѣмомъ, гѣкомъ, и трѣскомъ, на мѣстѣци назначѣномъ стѧла, зла(к)са крѣль (Вільна, 1627 *Дух.б.* (Передм. І), 3); Шѣкъ, шѣмъ: Гѣкъ (1627 ЛБ 159); менованье авторове... з гѣко(м) и стреляємъ ба(р)зо велики(м) и ѧгро(м)-нымъ за приводомъ... при(н)ципаловъ... вѣдавшїсе... челя(д) свецькую кїями... збїяли и грабили (Володимир, 1631 *ЦДІА Лен.* 823, 1, 579, 122 зв.).

2. (безладне звучання людських голосів) гук, гам, гомїн, галас: Бъ (!) тотъ часъ сталь са гѣкъ ѣ дверей сѣннхъ и бачиломъ то, ижъ Желехъ того

Хрѣстицкогo по виденю вдарилъ ([Петрків], 1565 *AS VI*, 262); та(к) ся проти(в) влохо(м) с крико(м) и(з) гѣко(м) страшны(м) ци(м)брове с вере(с)к-ливы(м)... голосо(м) сами повтoраючи преправили (1582 *Кр.Стр.* 49 зв.); мѡл'ва, гѡмонъ, гѣ(к) ѡ(т) мѡвы лю(д)скои, ѡкри(к) и ты(ж) трѡбга (1596 *ЛЗ* 56); И то могли сенаторове слышать добре: бо были окна на улицу; а гукъ немалый тыжъ бы(лѣ) людей (1596 *МИВР* 68); мѡлва, или мл'ва: Рѡзрѣхъ, гѡмонъ, гѣкъ ѡ(т) мѡвы людскои, ѡкрикъ, трѡбга, или крикъ, звѣда... печалова(н)е (1627 *ЛБ* 65); ѡслышавши той гѣкъ, пыталъ штѡ то было: // гды... оувѣдалъ, жѣ са то дла прѣста брата егѡ дѣет'... войти до нѣхъ не хотѣлъ (Київ, 1637 *УС Кал.* 34-35);

(сильный звук голоса) крик, вереск, зойк, лемент: гѣкъ, вѣрескъ (1596 *ЛЗ* 52); Штѡ то за Плѣчь... што за гѣкъ; дѣвно ми той трѡбѡзъ (Вильна, 1620 *Лям.К.* 15); Ключъ: Комѡдїа,... крикъ, вѡплъ, гѣкъ, вѣрескъ (1627 *ЛБ* 53).

3. *Перен.* Розвага, надмірна розкіш, насолода: Кгды(ж) болше смѡтри(т) на ср(д)ца, ни(ж)ли на тые гѣки, не все было волно ве(д)ле оустѡвъ бжїи(х) и(з)рѣилтаномъ // онымъ справовати в неволи а вжды и(х) лѣпше выслѣхава(л) нижли на свободѣ (Острог, 1587 *См.Кл.* 12-12 зв.); без'мѡл'вникъ, Еримита, // котѡрый не (в) гѣкѡ а без' затрѣвожѣна свѣта того бе(з)блѡзнѣно, без' погоршѣн'а живѣтъ (1596 *ЛЗ* 31); если хо(ч) быти се(р)дечне скрѣшѡный внїиди в комо(р)кѡ твою, а ѡ(т)жени ѡ(т) себе гѣ(к) свѣта (Київ, 1623 *Мог.Кн.* 19 зв.); Но в недѡлости, и лѣнливствѣ, и мерзѣности, и шѣмрахъ, и гѣкахъ, и бѡрливостехъ насоложовалемса (Львїв, 1642 *Час.Слово* 267).

4. Вл. н.: Семень Гу(к) (1649 *РЗВ* 149 зв.); Грицко Гукъ (Там же, 380).

ГУЛТАЙ *див.* **ГУЛТЯЙ**.

ГУЛТАЙСКИЙ *див.* **ГУЛТЯЙСКИЙ**.

ГУЛТАЙСТВО *див.* **ГУЛТЯЙСТВО**.

ГУЛТЯЙ, ГУЛТАЙ, ГУЛЬТАЙ *ч.* Гультай, нероба, волоцюга, гульвіса: однихъ везеньемъ, даванемъ до замѡковъ нашихъ, а иныхъ гултяевъ, безъ службы будучихъ, яко лозныхъ, звлаща гдебы збродни якие всчинали, свовольне жили,... погрозки чинили, (имали) и на горъле карали

(Варшава, 1596 *АрхЮЗР* 3/І, 131); подчас сваволенства великого и збирания се купъ сваволных гултяев,... неякийсь Александр Кушка, взрушаючи покой посполитый, поднес корогов в мисте Трояновце,... для збирания козаков и розных гултяев (Житомир, 1618 *ЧИОНЛ* XV-3, 153); Лѣстець: Тѣлѡкъ, волоцюга, зрѣйца, зѡбдникъ, гѣлтай, котѡрый волѡчитса дла поживлѣ(н)а тѡкъ, або з мѡтѡцтвом'... з' ворожѣньем' (1627 *ЛБ* 57); Гѣлтай (*Уж.* 1645, 25); тамъ же и поменены принципалове..., зараз протестантъа и компанию его словами неучтывими лжыты и соромотиты, называючи оных гултяями, почали (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 46).

ГУЛТЯЙСКИЙ, ГУЛТАЙСКИЙ *прикм.* Гултяйський: шляхетный панъ Охремъ Грузевичъ, жаловалъ и оповѣдалъ: ижъ злодея, паробка и зрайцу своего Мацка Мартиновича, котрый...// людей своволныхъ, гултяйскихъ до колконадцѣть чловековъ зобралъ, и зъ оными, на домъ мой... наехавши, мене самого зшарпалъ, збилъ (Володимир, 1605 *АрхЮЗР* 3/І, 145-146); пришовъши з места панов Тышовъ Копачова, гултайская купа,... межѣ себе то розобрали (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 235).

ГУЛТЯЙСТВО, ГУЛТАЙСТВО, ГУЛЬТАЙСТВО *с., зб.* Юрба, натовп, ватага; банда: вышменованный Кушка с тамтым гултайством и помочниками,... наехавши на маетност нашу... почали с пулгаков стреляти, страхи розные, деспекты выражат (Житомир, 1618 *ЧИОНЛ* XV-3, 154); тамъ же припадши гултайство, з нимъ зъ Запорожя придучее, до двора моего,... з места выехалъ, въ которомъ... // рыштунки, фанты... кони ездны и робочие, оное гултайство пошарпало (Житомир, 1630 *АрхЮЗР* 3/І, 312-313); оного невинного чловека... невинне тыежъ схоластици колзиатци своволные з гултайствомъ... шаблями посекали (Луцьк, 1634 *АрхЮЗР* 1/VI, 689); Гѣлтайство Turba Nebulonum (*Уж.* 1645, 39); помененый Федор Липка... прибравши до себе козацтва и гултайства... вси збераня шляхецькие бралъ, плюндровалъ (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 72).

ГУЛЬТАЙ *див.* **ГУЛТЯЙ**.

ГУЛЬТАЙСТВО *див.* ГУЛТЯЙСТВО.

ГУЛЯКЪ ч. 1. (*той, що любить весело проводити час*) гуляка: Day szczosz mi tu za beśida, Ni pryteła, ni suśida... Niskim żyty, Rozmowity, Ni śiestryce, Ni Zołwice. — Z kozakom, z hulakom (1625 *П. про Кул.* 25).

2. Вл. н.: Григоре(и) Соко(р)..., наславши мощно, кгвалто(м) служебника своего Петра Тка(н)ча и и(н)шихъ помочниковъ... на дво(р) по(д)даного моего на (и)мя Артюха Гуляка тамъ же, деи... почали ся в домъ ломити (Житомир, 1584 *АЖМУ* 77).

ГУЛЯСЧЫЙ *див.* ГУЛЯЩИЙ.

ГУЛЯТИ, ГУЛАТИ *дієсл. недок.* 1. (*вештатися, їздити не поспішаючи*) гуляти: якъ мысливцы роспростерши звѣрять у него нагонять; такъ и нынѣшніи душоловцы и человѣкогубцы тую унѣю всюды всѣмъ указують; ее рострухаторы, якъ цыгане по ярмарку, люде гулячи хромыми конми (бл. 1626 *Кир.Н.* 23).

2. (*про верстати і т. ін.*) не використовуватись, гуляти: звѣкли аєенчіки были // чиніти, абы дѣтѣкъ свѣихъ способно(ст) довѣпоу лѣпѣй зрозоумѣли, и ихъ до цнѣты и до оучтѣвости заправили, иже пѣвными днѣми, гды прѣве всѣхъ реме(с)никѣвъ варстѣты не гоулалы, еще молодыхъ по всѣхъ оулицахъ проваділи (поч. XVII ст. *Проп.р.* 240-240 зв.).

ГУЛЯЩИЙ, ГУЛЯСЧЫЙ *дієпримк.* (*цсл. гоулащии*) 1. У знач. *примк.* (*який не працює, розважається*) гулящий: Теперь же почаль ся людъ гулящий, людъ свовольный (1607 *МИВР* 87).

2. У знач. *ім.* Гулящий. Вл. н.: макси(м)гѣля(с)чы(и) (1649 *РЗВ* 26).

ГУМА ж. (*ароматний липкий сік деяких тропічних дерев*) смола: евфорбію(м) по ла(т)... Серапіо(н)... глѣть... что авфарбію(м) есть гѣма сирѣ(ч) смола текѣща(а) и(з) древа во индѣиски(х) страна(х) (XVI ст. *Травн.* 201 зв.); смѣрна или аханьтоусъ по гречьски... а по рѣ(с) смѣрна... есть нѣкаа гоума, текоущія и(з) древа (Там же, 306).

ГУМЕННИКЪ, ГУМЕНЬНИКЪ ч. 1. Гуменный, токовий: кгдымъ... до Козина пришли, засталисмы въ посродку села урядника Козин-

ского... тивона, гуменъника и Яна старого, кухара (Луцьк, 1601 *АрхЮЗР* 6/І, 281); hogtearius, гуме(н)никъ (1642 *ЛС* 220).

2. Тік, *діал.* гумно: Єго Милость... тот... фолварок... князю Семенѣ... на вѣчность потвердил... с полми... и гѣменники и ставом (Краків, 1507 *AS* III, 40).

3. Вл. н.: У Гуменника: клячу взяли... У Белявы ременное лѣзѣво его взяли (Луцьк, 1596 *АрхЮЗР* 3/І, 91).

ГУМЕННЫЙ *примк.* Який відноситься до току, гумна: сторождѣ польндю часѣ летнего только для пашъни де(р)жать мешчане ѡ(д)нѣ ѡ мили ѡтъ места на врочищи на чотырехъ могила(х) дрѣгѣю ѡ двѣхъ милахъ на гѣме(н)но(и) дѣброве (1552 *ОВін.З.* 132 зв.); с ты(х) пожи(т)ко(в) яко и гуме(н)ны(х) та(к) и млыновы(х) и ѡзе(р)ныхъ наклада(ти) на выхова(н)є и приѡдева(н)є дете(и) (1566 *ВЛС* 67 зв.); записую... ма(л)жо(н)це мое(и)... дво(р) зо вѣсимъ будоване(м) дво(р)ны(м) и гуме(н)нымъ (Тригорськ, 1649 *ДМВН* 213).

ГУМЕНЦЕ с. (*невеликий тік з господарськими будівлями біля житла*) точок: hogteum, hogteolum, гумно, гуме(н)це (1642 *ЛС* 220).

ГУМЕНЬ *див.* ИГУМЕНЬ.

ГУМНО, ГУМЬНО с. 1. (*двір із господарськими будівлями*) гумно: гѣмно хоте(л) змета(ти) (Київ, 1510 *Арх.Р.* фотокоп. 28); тежъ што бѣдетъ старого жита въ гѣмнѣ и што бѣдетъ князь Сонкгѣшковичъ поставил на поли, то тежъ маеть собѣ побрати (Краків, 1510 *AS* III, 73); И гѣмно теж... сожгли, жита двѣсти коп (Вільна, 1546 *AS* IV, 474); Тыє люди в члѣвки до гѣмъна с цепомъ ходать (1552 *ОЛЗ* 188); Поведиль староста ижъ то все накладомъ своимъ побѣдоваль фольварокъ ѡстрогомъ гѣмно клѣнею (1552 *ООвр.З.* 101); в которого жъ то роуцѣ его лопата его а вычистить гоум'но свое а изѣбереть п'шеницоу в' жит'ницю (1556-1561 *ЛС* 219 зв.); збо(ж)я на гумне(х) дворны(х) повѣди(л) при дворѣ два стоги жита а пшеницы сто(г) (Буремль, 1560 *ЛНБ* 5, II 4043, 23 зв.); гу(м)на и иные ста(т)ки домовые неря(д)не роспрошала (1566 *ВЛС* 64); та(м) е(с)мо... нашли пашни засеяные и в гумне зложеные не молочены(х) немало (б. Киева, 1585 *ЦНБ*

ДА/П-216, 3); Не вм(с) ли алчны(х) оголоднѣваете, ... и з гѣмна стѣги и оборѣги волочите (1598 *Виш.Кн.* 272 зв.); овунъ есть намъ комора повная и гумно неискончаемое (XVI ст. *НС* 162); онъ мае(т) в роука(х) лопатѣу и згромади(т) пшеницю // до гоу(м)на своего, а половоу испали(т) оу огни негасимо(м) (XVI ст. *УС* №29519, 48-48 зв.); Гумно оплотомъ жердми огорожено, а другая клюня на селѣ пошитай, в которомъ // гумнѣ клюня рубленая, соломоу пошитай (Пересопница, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 298-299); бояри(н) па(н)цы(р)ны(и) з ыме(н)я его села Староселе(ц) на име сѣ(п)рѣ(н) да(ш)кѣви(ч) поеха(л) бы(л) до име(н)я пна григо(р)я ке(в)лича... до гѣ(м)на свое(г) где збо(ж)е его зложоно было (Житомир, 1609 *ЦДИАК* 11, 1, 5, 26); Гѣмна вѣдачи застѣвланы и загѣшены, стѣгами, и стѣртами, ... и гѣмна з' порѣжны(х) мѣстцѣ, стѣртами опрѣтавши, сѣти нѣкѣли не мѣлѣ (Київ, 1637 *УС Кал.* 652); агеа, гу(м)но, билище, боище, молотилище (1642 *ЛС* 91); Ле(ч), кгды та(м) приеха(л), ничого згола: ани быделѣ, ... ани збожѣ, в коморахъ молоченыхъ, ани в гумнѣ нияких... не заста(л) (Житомир, 1650 *ДМВН* 196);

(*приміщення для зберігання зерна*) комора, житница, шпихлѣр: посмотрѣте на птахѣ нб(с)ные же нѣ сѣют ані жноут и в гумна не зѣбрают а ѡ(т)цѣ небе(с)ный кормит их (Володимир, 1571 *УС Вол.* 48); Житница: Гѣмноб, шпѣхлѣрѣ, спѣжарна, сто-дола, клѣна (1627 *ЛБ* 38); veteraria, гу(м)на, жи(т)-ници (1642 *ЛС* 412).

2. Калач із полби, різновиду пшениці: farreum, колачѣ, гумно (1642 *ЛС* 194).

ГУМНОЧИСТИТЕЛЬ ч. Той, хто чистить, прибирае тѣк: areator, гу(м)ночи(с)тите(л), молоти(л)-ни(к) (1642 *ЛС* 91).

ГУМОРИ мн. (*стп. humor, лат. humor*) видѣлення, мокрота, вогкѣсть: а ѡто ѡ(т) прѣшеи рождества годѣны, котѣре з' оутрѣбы мате(р)неи слѣпыи и очи гоумѣрами ѡбтажѣные маючи выходимо (поч. XVII ст. *Проп.р.* 190); ефѣрскѣи ѡгнь ѡ(т) гѣмѣровѣ соуптѣльных; або вѣспарѣна зѣмнаго, и вѣднаго запалѣетсѣа (Почаїв, 1618 *Зери.* 10); А иж'са оучинѣла на перѣдѣ змѣнка ѡ Люнѣтика(х), або ѡ хорѣбѣ мѣсачной, ѡ той роздѣмѣють

нѣкотѣрыѣ, ижѣ бывѣет' з' загнилоѣ мокроты або вѣлгѣтности, котѣрѣю Латѣнницы Гѣмѣрами назывѣаютъ (Київ, 1637 *УС Кал.* 144).

ГУМЪНИЩО с. (*місце, де було гумно*) гумнище: Гѣмънищѣ замѣковѣе на перѣ(д)мѣстѣи где гѣмно г(с)дрѣское бывало и где дворе(ц) То де(р)жить панѣ василе(и) (Володимир, 1552 *ОВол.З.* 201).

ГУНБА ж, бот. Кмин: ѣенѣ(м)греко(м) по ла(т)... // гѣнба мѣ(л)ко то(л)ченаа и смѣшена с же(л)тко(м) яичнымъ... и прикладывѣе(м) к тверды(м)... апостемо(м) (XVI ст. *Травн.* 208 зв.-209).

ГУНБИНЪ *прикм.* Кминовѣи, кминний: трава гоунбина пражена вѣ елѣи деревано(м) (XVI ст. *Травн.* 209).

ГУНИЩЕ с., *зневажл. (про погану гуню)* гунище: Skázemo wam mnoho dobroho... O Mikity popy borodátom Kotri tu stoit w huniszczu kostrubátom ([Раків], поч. XVII ст. *Траг.* 1).

ГУНКА, ГУНЪКА, ГУНЬКА ж. 1. Те саме, що гуня у 1 знач.: а коли пришѣлѣ илѣа до негѣ, вскѣндѣлѣ на него свою гѣнкѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 312 зв.); И вѣзѣлѣ илѣа гѣнкѣ свою, и звинѣлѣ еи (Там же, 320).

2. Кожухар, кожушник: Милѣтарѣ: Кожарѣ, кожѣшникѣ, гѣнка (1627 *ЛБ* 63).

3. ч. Вл. н., ч.: зс по(д)сѣсе(д)ко(в)... хома скры(п)-ка, ярмола гѣ(н)ка (Житомир, 1609 *ЦДИАК* 11, 1, 5, 19); Семень Гунѣка (1649 *РЗВ* 56); Стѣнь Гунѣка (Там же, 130 зв.).

ГУННЫ мн. (*назва кочових племен*) гуни: Пытаю наветѣ, коли ѡно в' стѣ и чѣтыридѣсѣтъ лѣтъ ѡ(т) ѡныхъ спрѣсныхъ гроубыхъ поган'ски(х) нарѣдовѣ, вѣстрогѣтовѣ, героуло(в), вандѣловѣ, гоун'новѣ и лон'кгобардовѣ шѣсть кро(т) бѣлѣ вѣзѣтый з'воѣванный спѣштошѣный римѣ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 157 зв.); Напрѣдѣ рѣкѣ хѣ, ѡ(т) вѣплощѣнѣа Бѣга слѣва, тѣе мѣсто ѡ(т) сарварѣа котѣрый з' авѣрами албо Гѣннами мѣремѣ, и ѡ(т) Кагѣана скѣѣского котѣрый землѣю, Кѣнстантѣнопо(л), послѣаны бѣдѣдѣчи ѡ(т) Козрѣа царѣ Перского, облегли, чѣдо(в)не оборѣнѣла (Київ, 1625 *МКСВ* 127).

ГУНЬКА *див. ГУНКА.*

ГУНЯ, ГУНА ж. 1. (*верхній одяг із грубого домотканого сукна*) гуня: знашли гуню бѣлую ста-ую (Луцьк, 1565 ТУ 112); а меновите... взели... // ... } ивана детюка гуню чорную (Луцьк, 1595 ЛНБ 5, II 4048, 88-89); За гуню г(р) дї (Львів, 1607-1645 РДВ 7); amphitara, гуня ко(с)мата (1642 ЛС 31); Гўня. Gausape (1650 ЛК 442).

2. Кожух: милоть овѣчина, скѣ(р)ка овечаа, или ѡна (1596 ЛЗ 56); Мїлоть: Овчїна, скѣра овчаа, или сожд(х), а(л)бѣ гѣна (1627 ЛБ 63); gausapum, гуня, го(р)тище (1642 ЛС 206).

Див. ще ГУНКА.

ГУПАЛО ч. 1. (*нічний болотяний птах з родини ланель*) бугай: Онокроталь, Рѡ(с): гѣпало, пта(х) юдѣбный лѣбедеу (1627 ЛБ 225).

2. Вл. н.: А были пры то(м) вѣрядь стоюрьскы(и) ива(н) вурба(н) ла(н)тво(и)ть стоюрьскы(и) и прысаглы(и) люде пнѣ ива(н) краве(ц) пнѣ ю(с)ко упало... и ины(х) люди(и) добры(х) много (Львів, 1591 Юр. 12); Петро гѣпало (1649 РЗВ 199 зв.).

Див. ще ГУПАЧЬ.

ГУПАТИ дієсл. недок. (*про сову*) пугати, крича-ги: bubo, гупаю, аки сова, гуду, кричу (1642 ЛС 105).

ГУПАЧЬ ч. Те саме, що гупало у 1 знач.: оно-срѣта(л), пта(х) подобный кшта(л)то(м) лѣбедеви, сѣторїй пысо(к) оуложївши вѣ водѣ гѣкае(т) якъ жєль, гѣпа(ч), гѣкѣвище (1596 ЛЗ 64).

ГУРА ж. Дїал. гура "купа". Вл. н., ч.: Иванъ Гѣра (1649 РЗВ 154 зв.).

ГУРБА, ГОРБА ж. 1. Купа: жито пото(м) па(н) Ягоди(н)ски(и) с тоє комаги свое(и) на бере(г) на две-у(р)бе зсыпа(л), ѡсобливе сухое, а ѡсо(б)ливе мокрое (Володимир, 1566 ТУ 116); виде(л) есми жи-га молоченого невечено(г) в гу(м)не на току го(р)бу гораздъ нема(л)ую (Володимир, 1567 ЦДІАК 28, 1, 2, 3).

2. Вл. н., ч.: Ѳедо(р) Гѣ(р)ба (1649 РЗВ 361 зв.).

ГУРКА див. ГОРКА.

ГУРКИЙ див. ГОРКИЙ.

ГУРКОСТЬ див. ГОРКОСТЬ.

ГУРМОМЪ присл. Гуртом, разом: впадши вси гурмомъ въ оную церковь и тому попу Якову давци... пястью за шїю... и зъ церкви его выпхнули Галич, 1584 МСЛ I-1, 99); идѣт гѣрмомъ до Крѣ-

ла, пыгаютъса ѡ горѣ и мѣстѣци (Вільна, 1627 Дух.б. (Передм. I), 3); Теды роты жолнѣрства зась ся скупивши: И гурмомъ вкругъ збавителя оступивши, Ажъ до Голгоѡы го съ Крестомъ провадили (Львів, 1630 Траг.п. 163); а затымъ гурмомъ, до избы вѣшедъши... паней Корѣсаковой зъ двора,... не позволивъши оной румации до приезду зъ коньсерватъ самого пана Корсака,... уступовать казалисте (Київ, 1633 КМПМ I, дод. 543); гѣрмомъ congrega-попе (Уж. 1643, 51).

Див. ще ГУРТОМЪ.

ГУРМЪ ч. 1. (*про людей*) гурт, юрба, юрма, гро-мада, діал. гурма: тамъже гайдуки,... до манаствра... великимъ гурмомъ вѣехали (Володимир, 1591 АрхЮЗР I/1, 298); А коли Арыянове, геретикове,... и неприятелеве веры и церемонїй ихъ гурмами до церкви прїйдуть и насмеваютъся зъ ихъ церемоней — ино слепы того! (Вільна, 1599 Ант. 511).

2. Крик, галас: Пѣрсове то обачивши, вси зъ великимъ гѣрмомъ збрѡйни на кони вѣсѣдши стїгали Алєксандра (серед. XVII ст. Хрон. 421 зв.).

ГУРНИЙ див. ГОРНИЙ.

ГУРТОВНЫЙ прикм. (*який стосується продажу чого-небудь у великій кількості*) гуртовий, оптовий: Братия, котрая лѣпшо(ст) продажи гѣ(р)товной по(х)валила (Львів, 1638 ЛСБ 1043, 52).

ГУРТОМЪ присл. 1. Те саме, що гурмомъ: всѣ мѣщане... прише(д)ши до го(с)поды наше(и) гу(р)то(м) з рѣчницами,... моего... слугу... бє(з)-ви(н)не... збили (Володимир, 1567 ЦДІАК 28, 1, 2, 29).

2. Гуртом, оптом: если бы кто гуртомъ килка [книжок] откуповаль..., теды ему пустити по вї золотыхъ (1636 АрхЮЗР I/XI, 121); я... намовиле(м) и привє(л) до того П Сло(з)ку абы ѡнъ гу(р)томъ такъ євгліа, яко и пса(л)тыры и зє сто служебниковъ купиль (Львів, 1638 ЛСБ 1043, 51 зв.).

ГУРШЕ див. ГОРШЕ.

ГУРШИЙ див. ГОРШИЙ.

ГУРЪКО див. ГОРКО.

ГУРЪТОВЫЙ прикм. у знач. ім. Гуртовий. Вл. н.: Иванъ гѣртовый (1649 РЗВ 138).

ГУРЬКО див. ГОРКО.

ГУСАКЪ ч. Гусак. Вл. н.: У Степана Гусак домъ зо всею маєтностю згорєль (Житомир, 1618

АрхЮЗР 3/1, 246); Азь Григорій Пеця(къ)... книгу рекомую трио(дь) по(ст)ную и (зо) зате(м) (!) Свои(м) Наймильши(м) олексою Гусако(м) И даемо є(и)... До Ц(е)р(кв)и С(вя)таго Храма (Синечола, 1648 ЗНТШ XIX, misc. 8); Да(ц)ко Гдсакъ (1649 РЗВ 160 зв.).

ГУСАРСКИЙ, ГУСАРЪСКИЙ, УСАРСКИЙ *прикм.* Гусарський: меновите дей згнуло... радво гусарскихъ сребромъ оправныхъ два: один позлотистый, на котором дей было сребра гривень двацат, а другой рядъ непозлотистый, на которомъ дей было сребра гривень осмъ (Володимир, 1567 АрхЮЗР 8/III, 149); тамъ же... видели есми... острогъ гусарскихъ паръ три (Луцьк, 1582 АрхЮЗР 6/I, 131); та(к) те(ж) и речи // прияте(л)-ские... которые ъ мене в схова(н)ю были... скрыню возовдю... се(д)ло дса(р)ское ша(р)лато(м) крытое (Житомир, 1609 ЦДІАК 11, 1, 5, 14 зв.-15); меновите взято... рыштѣнѣкъ до во(и)ны належачого то естъ... Седель гдсарскихъ шесть кѣпленьхъ по золотыхъ десять (Київ, 1635 ЛНБ 5, II 4060, 105 зв.).

ГУСАРЬ ч. 1. Гусак: обоудиль гоусаръ гаганіе(м), камил(л)дса, котѣри замѣкъ оборѣни(л) з лю(д)ми свои(ми) и(з) причіны гоусеи (Львів, поч. XVII ст. Крон. 62 зв.).

2. Вл. н.: Андрѣ(и) Гдса(р) (1649 РЗВ 379).

ГУСЕЙ див. ГУСИЙ.

ГУСЕНИЦА, ГУСЕНИЦА, ГУСЕННИЦА ж. (*личинка метелика*) гусеница, гуси́нь: в берестѣ гдсєница была, цвѣтъ и ли(ст) обыла (1509-1633 *Остр.літ.* 129 зв.); тепе(р) тобѣ ѡ(т)да(м) за сны, котѣры(х) тобѣ гоусєница и саранча и ржа поила (поч. XVII ст. *Проп.р.* 125); Надъ то нагорожу вамъ лѣта, котѣрыи саранча, хрущъ, гусеница и робацство были пожерли, котѣрыи были моимъ войскомъ великимъ на васъ перепущенимъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 886); дсєница: Гдсєница (1627 *ЛБ* 140); егуса, гусеница (1642 *ЛС* 183); а ти гусе(н)ници падають, с того дерева во озере (серед. XVII ст. *Луц.* 533).

ГУСИ, ГУСЫ *мн.* Гуси: У дворцы быдла рога того: коров и быков всих сорок и пат... Гдсей семънатцать (Яблонь, 1551 *AS VI*, 111); Тежъ крадѣтъ свини гдси (Луцьк, 1552 *ОЛЗ* 189 зв.); Я сте(ц) з ре(п)яди пре(з)вище(м) лане(в)я зезнава(м) и(ж) е(м)

вза(л)... ѡ(д) давыда ка(в)кы... коро(в) три гусиі патеро (Одрехова, 1576 *ЦДІАЛ* 37, 16, 6); ватама(н) тули(н)ски(и) Фѣдо(р) Опанасови(ч), пса ро(с)тя(в) наполю и гусе(м) дво(м) ноги поруба(л) (Житомир, 1583 *АЖМУ* 52); гусий шестеронайцять, качекъ чотыридесять, курый пятдесять и двое (Пересопница, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 298); обоудиль гоусаръ гаганіе(м), камил(л)дса, котѣри замѣкъ оборѣни(л) з лю(д)ми свои(ми) и(з) причіны гоусеи (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 62 зв.); меновите взято... гдсе(и) пдльтораства, качокъ сто (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 106); напервѣй отдал коней трое,... гусей шестеро (Бориспіль, 1638 *АБМУ* 26); erythr[o]taones, гусы (1642 *ЛС* 183).

Див. ще ГУСЬ.

ГУСИЙ, ГУСЕЙ *прикм.* Гусячий. ◊ **гусей** *полей* див. **ПОЛЕЙ**; *гусяя нога* див. **НОГА**.

Див. ще ГУСИННЫЙ.

ГУСИННЫЙ, ГУСИНЫЙ *прикм.* Гусячий: Серьпа(н)тынъ вдо(л)жъ по(л)десати пати кдла до него побольшъ гдсиного я(и)ца (1552 *ООЗ* 45 зв.); герьбъ на нихъ лелиа... кдла зъ а(и)цо гдси(н)ное (1552 *ОКан.З.* 20); дело спижаное вдо(л)жъ деве(т) пяде(и), и на три па(л)ци, кдля зъ гдсиное яйцо (Варшава, 1616 *ООЗ-2*, 1 зв.); Гусинный. Anserinus (1650 *ЛК* 442).

Див. ще ГУСИЙ.

ГУСКА ж. 1. Гуска: chenissus, гу(с)ка (1642 *ЛС* 120).

2. ж. і ч. Вл. н.: панъ гаврило... велъ насъ... до петрова озера деръжачы петрово озеро влеве ѡ речкъѡ гдскѡ (1546 *ОГ* 55); Гдска тыро(н) (1649 *РЗВ* 174 зв.).

ГУСКОЕДЪ ч., *ірон.* Той, хто їсть гуску, гускоїд: еще еси на во(и)ноу не выбра(в)са, еще еси доматоуръ, еще еси крвое(д),... кдрое(д), гдское(д) (п. 1596 *Виш.Кн.* 249).

ГУСЛЕ див. **ГУСЛИ**.

ГУСЛЕЦЪ ч. Гусляр: fidicen, гудецъ, гу(с)-лецъ(ъ), звяцате(л) на струнах (1642 *ЛС* 197).

ГУСЛИ, ГУСЛЕ, ГУСЛЫ *мн.* Гуслі: гдсли, арфа люб(т)на, скрипца (1596 *ЛЗ* 40); слыша(л) є(с)ми голо(с) спевако(в) играючи(х) на гу(с)ле(х) свои(х) (XVI ст. *КАЗ* 634); Услышавши же руские князи и

паны повеление цареву, а найбільше писк, шум,... гусли, тимпаны и всю музыку роскоши свѣта сего, поклонилися папѣ (1600-1601 *Виш.Кр.отв.* 170); на давидовы(х) гоусле(х) пѣснь заиграймо гблосно (Острог, 1607 *Лѣк.* 117); К томоу, имѣти боуде зерцало видѣніа таинъ бжїихъ,... и гоусли сладко бримашїи (Почаїв, 1618 *Зерц.* 83); Husle: cytra: skrzydice: serby: gęsle (Жовква, 1641 *Dict.* 59); neruia(e), струни до гусловъ (1642 *ЛС* 279); И рекль двдѣ княжѣтѣмъ... абы постановїли з братїи своєї играчи на инструмѣтѣхъ мѣзыцкихъ на псалтыра(х) и гбслѣхъ и цимбалѣхъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 250 зв.); *Образно:* Хвалїте его в Пса(л)тїри и гбслѣхъ. Псалтырь е(ст) оумъ, а гбсли языкъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* (Лв.) 29).

Див. ще **ГУСЛЬ.**

ГУСЛНИЙ *прикм.* Гусельний: fidicinius, гуслни(й) (1642 *ЛС* 197).

ГУСЛНИКЪ *ч.* Гуслиар: citharista, гу(с)лникъ (1642 *ЛС* 125).

Див. ще **ГУСЛЕЦЪ.**

ГУСЛЬ, ГУСЛЬ *ж.* 1. Лїра: lyra. а(е), лира, гу(с)л(ь) (1642 *ЛС* 260).

2. Кїфара або цитра: cithara, гу(с)ль, ци(т)ра (1642 *ЛС* 125).

Див. ще **ГУСЛИ.**

ГУСТВИНА *ж.* Те саме, що **гущавина**: Лечь и жъ для тру(д)ного перебы(т)я и месць неспособныхъ, храповинъ, болотъ, густвины тамъ пово(д) до переду валу самого,... его м(л). пна по(д)коморого провади(т) не мо(г) (Київщина, 1600 *ККПС* 139); Частина: Гдствина, гдщавина (1627 *ЛБ* 157); Чашъ: Гдща, гдствина лѣсна(а), або гдсты(и) лѣсъ (Там же, 157); болото... Жрѣдло затамовало, и початокъ, кѣда вода выгѣкала загрѣзїло: деревъ тежъ гдствина, гды прїстые до жрѣдла загїнѣло (Київ, 1631 *Син.Тр.* 813).

Див. ще **ГУСТИНЯ, ГУЩАКЪ, ГУЩАВИНА.**

ГУСТИЙ *див.* **ГУСТЫЙ.**

ГУСТИНЯ *ж.* Те саме, що **гущавина**: я(к)же еи мае(т) стеречи а то та(к) бо пастѣ(х) теды ходи(т) оу гоустинѣ, г(д)е пасеть в лѣсѣ (к. XVI ст. *УЄ* №31, 182); condensitas, густина, гущъ (1642 *ЛС* 136).

Див. ще **ГУСТВИНА, ГУЩАКЪ.**

ГУСТИТИ *дієсл. недок.* Згущувати: мощѣ, помошѣ, гбщѣ, загбщѣ (*Уж.* 1645, 69).

ГУСТО, ГУСЪТО *присл.* 1. (з великою кількістю близько розміщених однорідних предметів) рясно, густо: З великою ѡсторо(ж)ністю того перестерѣгаю(т), абы... не смѣлъ жадѣ(н) згбла нѣчого в ѡста свои вложїти до идѣна и хочаїи часѣ прохожѣнаса...по сада(х)... ѡвоцы гѣсто по дѣрева(х)... ни(з)ко вїсачїе бача(т)... и котори(х)... пїе(н)кно(ст) хоу(т) до идѣна побѣди(т) (серед. XVII ст. *Кас.* 43).

2. (*дуже близько*) густо, щїльно: Тамъ мѣста, тамъ замки, тамъ тверди оборонные гоусто седать, зачимъ не ди(в) же долго са собѣ опирали и опирають (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 217 зв.);

(з невеликим проміжком) густо: srebro гѣ(с)то ча(с)то (I пол. XVII ст. *Сем.* 61); dense, часто густо (1642 *ЛС* 158);

(з великою концентрацією) густо: Оусырїю: якъ сїрь гѣсто чиню (1627 *ЛБ* 141); Гди пара вы(и)детъ з горъ в повѣтра, тогди тѣю парѣ разбиетъ вѣтеръ а(ж)ся оучинитъ густо (серед. XVII ст. *Луц.* 542);

(з багатими узорами) густо: Є(д)на хѣстка туре(ц)кая... вышытая... густо (Львів, 1637 *Інв. Усп.* 69).

3. (з часто повторюваними пострілами) густо: на верхъ оное церкви зъ гостми... ушолъ и тамъ ся зъ ними зачинилъ; до которого знову мощно, густо и долго стреляючи... муръ церковный кулями съ пулгакѡвъ постреляли (Луцьк, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 167); а панъ голѣбъ з братомъ своимъ и(з) слѣгами своими... ѡскочивши вколо пана хлѣбовьско(г) почали на него сечи стреляти гѣсто стре(л)бою (Київ, 1632 *ЛНБ* 5, II 4060, 3); стрилбу гусъто выпускътивъши, напродъ окна шкляные в светлицахъ повыбивали (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 132); **часто и (а) густо див. ЧАСТО.**

ГУСТОЛИСТЬ *ч.* (рослина родини черсакових) головачка або свербїжниця: руспосомп, густоли(с)тѣ трава (1642 *ЛС* 340).

ГУСТОСТЬ *ж.* Густота, густїсть, щїльність; частота, частїсть: Частость: Гдстость (1627 *ЛБ* 156); densatio, часто(ст), густо(ст) (1642 *ЛС* 158); была такава великость а гдстость стрѣль, и жъ тежъ все повѣтрїе напблнено стрѣлами (серед. XVII ст. *Хрон.* 422).

ГУСТЫЙ, ГУСТИЙ, ГУСТОЙ *прикм. 1.* (який складається з великої кількості близько розміщених однорідних предметів) густий: панове ихъ мл(с)ть между промежку и(х) положили ѿ(т) кургана прос-те оу густую липу (Київ, 1510 *Арх.Р.* фотокоп. 28); гуща, лѣсъ густой (II пол. XVI ст. *ЛА* 194); чашъ, гѣща, лѣсъ гѣстѣй (1596 *ЛЗ* 88); выими прѣсимвъ вси, зъ дѣши, зъ ср(д)ца трѣбѣ... Же са зъ блѣдѣ помысловъ якъ зъ пѣщи гѣстое, Выблѣкати не мѣжемъ (Вильна, 1620 *Лям.К.* 4); List zeleny, Ozdebleny Krasnym switem, Hustym listem, To dom moy (1625 *П. про Кул.* 22); Чашъ: Гѣща, гѣствина лѣсна(а), або гѣсты(и) лѣсъ (1627 *ЛБ* 157); плѣчючи вѣжѣали подъ тѣнь глыбѣкой долины, межи чѣстыи и гѣстыи дерева тамъ се крѣли (серед. XVII ст. *Хрон.* 9).

2. (який часто повторюється) частий: они частыми и густыми прозбами своими,... упросивши помененого пана Ивана Терлецкого, абы пререченому отцу владыце Луцкому служилъ (Луцьк, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 274); ѿ я(к) тѣсны(и)... живо(т) ѿ(т)цѣве стѣи на пѣщи вели... яко гѣстѣи и горѣчѣе млтвы бѣ ѿфѣрвали (Київ, 1623 *Мог.Кн.* 22);

(про *пострѣли*) частий: которые то... помочники, зо всимъ съ тымъ людомъ,... наехавши..., зъ великимъ окрыкомъ и зъ густымъ стрелянемъ..., на домъ спокойное мешкане мое..., впадши оступили домъ, гдемъ перемешкивалъ (Луцьк, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 158); густую стрелбу на мене пустили (Житомир, 1611 *АрхЮЗР* 3/I, 161); неяки(с) ры(ж)ко(в)ски(и)... тя(л) в головѣ шко(д)ливе Пана хлебо(в)ского которы се хоте(л) боронити... але кгвалтъ... велики(и) стре(л)ба гѣстая не допѣстила (Київ, 1632 *ЛНБ* 5, II 4060, 3);

(про *сльози*) рясный: братѣа... его... до манастыра ѿ(т)провадивъши, братѣи ѿ(т)дѣли; чоѣ са ѿ(н) зборонѣлъ, и слезѣми гѣстѣими чѣсто заливалъса (серед. XVII ст. *Кас.* 53 зв.).

3. (з великим вмістом чого-небудь, великої концентрації) густий, малопроникний: девасилово кореніе... выгони(т) из нѣтри гѣстѣю вре(ди)те(л)нѣю мокрость (XVI ст. *Травн.* 187 зв.); По се(м) по(д)неслъ мѣйсѣй рѣкы свои на нѣо, і дчинили(с) тѣмнѣности такіи гоустые, и(ж) са и(х) мѣгль дѣтѣкнѣти (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 19); пѣсмо стѣе

свѣ(д)читъ, ижъ вѣды такъ гоустые были и страшныи, же тѣлко нѣе з ковчѣго(м) бы(л) вѣлны(и) ѿ(т) погѣбели (поч. XVII ст. *Проп.р.* 192); Четвѣртаа стихѣа землѣа; та естъ тѣжка, стѣдена, тмы и чѣрнѣности гѣстѣи, по естество спѣлѣнена (Почаїв, 1618 *Зерц.* 13 зв.); Якъ нѣакаа мглистаа мѣцъ находить, и злѣгка на кштѣлтъ гѣстѣого повѣтра ѿтѣнѣеть свѣчѣ, котѣраа оустѣвне горѣла и свѣтила: такъ на тамѣтѣю свѣтлѣсть покрывка нападаеть (Вильна, 1627 *Дух.б.* 75); Бгѣ... прѣтивныи рѣчи прѣтивными справѣеть и рѣдитъ, яко Гды мѣре пѣско(м) ѿгороди(л)... на водѣ Гды зѣмлю повѣсилъ, на слѣбомъ и ростѣкѣаюче(м)са тѣжкомѣ и гѣстомѣ вѣздити роспорадѣлъ (Київ, 1632 *МКСВ* 273);

(твердий, щільний) густий: perdens(us), гу(с)ти(й) (1642 *ЛС* 306); solid(us), цѣли(й), гу(с)ти(й), тве(р)ди(й) (Там же, 374).

ГУСТЬСКИЙ *прикм.* Гостинний. ◊ **хыжа гостьская** *див.* **ХЫЖА.**

ГУСТѢЙ *присл. в. ст.* Частіше. ◊ **частѣй и густѣй** *див.* **ЧАСТѢЙ.**

ГУСЧА *див.* **ГУЩА.**

ГУСЫ *див.* **ГУСИ.**

ГУСЬ *ж.* Гуска, гусак: Цена птахамъ домовымъ. Гѣсъ три гроши, каплунъ ше(ст) гроше(и) (1566 *ВЛС* 99 зв.); (сѣ) каждой волоки оселой... по гуси одной вѣ рокъ (Бердичѣв, 1611 *АрхЮЗР* 6/I, 373); у Ониска — овса полмацы,... гусь одну (Луцьк, 1619 *АрхЮЗР* 6/I, 407); anser, гу(с) (1642 *ЛС* 84).

Див. ще **ГУСИ.**

ГУСЯ, ГУСА *с.* Гуся, гусеня: за каждѣю яловицѣ ѿни пови(н)ни да(т) в ко(ж)ды(и) го(д) на де(н) пе(т)ра // светого... а в осень за да(н)ю медовою по гѣсяти (Черногород, 1578 *ПВКРДА* III, 58-59); податку дають... по два каплуны, по гусяти (Володимир, 1590 *АрхЮЗР* 6/I, 205); Гѣса Pullus Anseris (*Уж.* 1645, 26).

ГУСЯТЫЙ *прикм.* Гусячий: Kula...iak husia-toie iauce (1522 *АрхЮЗР* 7/I, 155).

ГУСА *див.* **ГУСЯ.**

ГУСАТКО *с.* Гусятко, гусенятко: але яко пасѣтшѣкъ на(д) гѣса(т)ками поставленый вѣдачи

хитрого ліса... докбѣла хто силнѣйшій на // ратоунокъ не припаде(т), и бнѣ ѡ(т)гонаеѣт (Острог, 1598 *Отп.КО* 2 зв.-3).

ГУТА ж. (*стп.* huta, *нім.* Hutte) (*заклад, де виготовляють скло або виплавляють метал*) гута. *Образно:* В Гдѣтѣ Вѣлкановой ей [смерти] рблено сокіры, И стрѣлы гартовано ѡстрыѣ без' мѣры (Київ, 1622 *Сак.В.* 50).

ГУТНИКЪ ч. (*робітник у гуті*) гутник: гд(т)нико(м) до полано(и) пре(з) зво(н)ника 8... гт. (Львів, 1633 *ЛСБ* 1054, 5);

(у склянній гуті) гутник, скляр: vitriari(us), скляръ, гу(т)никъ (1642 *ЛС* 415).

ГУТОРНИЙ *прикм.* у знач. *ім.* *Діал.* гуторний "жартівливий, веселий". *Вл. н.:* Игна(т) Гѣто(р)ны(и) (1649 *РЗВ* 403).

ГУТОРЪ ч. *Діал.* гутір "розмова, бесіда". *Вл. н.:* Костюкъ Гѣторъ (1649 *РЗВ* 443).

ГУФА ж. Те саме, що **гуфъ** у 1 знач.: Вѣйско пакі коли вѣже распялі іса побрааі (!) ѡдежу его и розделілі на чотырі ча(с)ти, кождой гуфе часть (Володимир, 1571 *ВИАС* II, 95).

ГУФЕЦЪ, УФЕЦЪ ч. (*стп.* hufiec, *стч.* houfiec) Те саме, що **гуфъ** у 1 знач.: року теперешнего деведесять шостого, месеца Февраля сегонаадцать дня, который [Наливайко], маючи почоть людей немалы, збойцовъ и лупезцовъ съ передникомъ гуфцемъ, подъ сто чоловѣка... // ...сталь господоу у дому Дубровского (Луцьк, 1596 *АрхЮЗР* 3/1, 95-96); Пльчище: Оббозкъ, гдѣецъ (1627 *ЛБ* 87); Самъ показалесь дѣлность твою гдысь... скбчил' на оуфци неприѣтелскіе (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 6); *Образно:* третѣа брама стои(т) ѣкобы на полоудню... тоу(т) чтыры гоуфци станови(т) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 284).

ГУФЪ, ГУХВЪ, ГУӨЪ ч. (*стп.* huf, uf, *стч.* houf, *свн.* huf) 1. Вѣйсковий загін: ме(с)ца свои маю(т) для ѡ(з)добы ко(ж)ды(и) с по(ч)ту своего и гуфѣ ѡного ѡсади(ти) шля(х)тичо(м) зна(ч)нымъ и цве(т)не приѡбранымъ (1566 *ВЛС* 33); панъ владыка Луцкий... // ...наслалъ... все войско свое и съ тоу всею стрелбою, розшиховавши его на гуфы, водле военное sprawy и поступку, на тое имене мое Жабче (Луцьк, 1586 *АрхЮЗР* 1/1, 224-225); Кбнѣници

сътвориша чѣты три, кбнѣны жо(л)нѣре на три гѣфы ро(з)шиховали(с) (1596 *ЛЗ* 87); Того-же часу Витовтъ, князь литовскій, стершись съ татары и килконадцать гуховъ татарских уворвавши, поймалъ и привель ихъ у Литву (поч. XVII ст. *КЛ* 74); и так'... я(к) бнѣны нѣколи великій богатыръ Троѣнскій Екторъ, где наболшій неприѣтелскій былъ гѣфъ з' двбма Братбма, скбчивши, разиль неприѣтеле (Київ, 1623 *МИКСВ* 73); Плькъ: Оббозъ, вѣйско, гѣфъ (1627 *ЛБ* 87); А коли оузрѣла црѣа стоѣчого на маестате вбдлѣгъ ѡбычаю, а княжата и гѣѡы ѡколо него, и вѣсь людь земли веселѣчїесе... роздѣрла шѣты свои и рекла (серед. XVII ст. *Хрон.* 332).

2. Гурт, громада, юрба: такъ же и двоѣкїй прих(о)д... в первы(и) притерпѣлъ распатїе..., а в дрѣгїй прїйдеѣт гѣфы ѡггл(с)кими хвалїмый (Вільна, 1596 *З.Каз.* 1 зв.); хота быхмо гоуфами провадили дїши ближни(х) до пекла, жадномѣ са не годить абы в чомъ намъ мѣлъ противити (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 189 зв.); Слы(ш) гѣфе шалѣны(и), котбры(и) нѣ маешъ срдца (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 207); Тым'са лѣкавы(х) дѣховъ гѣфы прогонаюѣт (Св'ѣ, 1611 *На г. Ог. К.* 2); Внѣ(т) же са гоуфъ Аггльскїй ктомуу приготбви(л) (Львів, 1616 *Бер.В.* 72); Штбжъ ѡ бсмогов грѣха... ѡчищен'юса тб естъ Пыхи, мбвити бѣдѣ, котброе почѣлъ в' правдѣ..., а докончїлъ... покбрд протївко нѣй вывышѣючи, бѣзъ котброи дїавола, и егѡ подббны(и) емѣ гѣфъ зопсовѣти рѣчь естъ нембжнаа (Київ, 1627 *Тр.* 555).

ГУХВЪ *див.* **ГУФЪ**.

ГУЧАТИ *дієсл. недок.* 1. Гудїти, густити, гомонїти: мол'влю, гомоню, гѣчѣ (1596 *ЛЗ* 57); Звѣцаю, або звацаю: Брѣмю, дзвиню, звоню, бразчѣ, гѣчѣ (1627 *ЛБ* 42); Молвлю... колѣблїюса ѣмо(м), гомоню, замѣчю, гѣчѣ, кричѣ, засмѣчю, и засмѣчюса (Там же, 65).

2. Шумїти: Гѣчатъ свѣта сего мбра попѣдлївыи, бїючі волнѣми в бѣрегы кривїи (Львів, 1591 *Просф.* 68); instrepo, звяцаю, шумлю, гучу, зубами скрегочу (1642 *ЛС* 240);

(*про грїм*) гримїти, гуркотїти: писитересъ. великїи рыбы балѣны. тбты на главѣ маю(т) ѣкобы два коми(н)ки, котбрыми вбдоу оузгбрд вымѣтѣю(т)

бы гром'. а пероу(н) гоучи(т) (Львів, поч. XVII ст. Крон. 26 зв.).

3. Ревіти: Гѣчѣ воо (Уж. 1645, 67 зв.).

ГУЩА, ГУСЧА, ГУШЧА, ГУЩА ж. 1. (зарослі) гущавина: чашь гуща, лѣсь густой (II пол. XVI ст. ЛА 194); чашь, гѣща, лѣсь гѣстый (1596 ЛЗ 88); Чашь: Гѣща, гѣствина лѣснаа, або гѣсты(и) лѣсь (1627 ЛБ 157).

2. ч. Вл. н.: Ко(р)нѣ(и) Гѣшча (1649 РЗВ 4); Гришгко Гѣ(с)ча (Там же, 10 зв.).

Див. ще **ГУЩЬ**.

ГУЩАВИНА, ГУЩАВИНА ж. (зарослі) гущавина: Частина: Гѣствина, гѣщавина (1627 ЛБ 157); Huszczawina: gęstwina (Жовква, 1641 Dict. 59).

Див. ще **ГУСТВИНА, ГУСТИНЯ, ГУЩАКЪ**.

ГУЩАКЪ ч. Те саме, що **гущавина**: А остатокъ передъ дворомъ старымъ дадено пану Набялкови край гущака, против Гирки (Володимир, 1606 АрхЮЗР 6/I, 317).

Див. ще **ГУСТВИНА, ГУСТИНЯ**.

ГУЩЕРИ мн. (струнно-щипковий музичний інструмент) ліра: chelys, гущери, гу(с)ли, желвъ (1642 ЛС 120).

ГУЩЬ ж. Те саме, що **гуща** у 1 знач.: condensitas, густина, гущъ (1642 ЛС 136).

ГУЩА див. **ГУЩА**.

ГУЩАВИНА див. **ГУЩАВИНА**.

ГУӨЪ див. **ГУФЪ**.

ГЪЛЯЖЕНЪСЕ с., юр. (розбір судової справи) розгляд: кгда на тот терминъ сознаваочый з тоєю жъ шляхътою для гъляженъсе тоє справедливости пришол, теды и тотъ терминъ до дня четъвертого одкладал и такъ тоє справедливости,... не учинил (Луцьк, 1649 АрхЮЗР 3/IV, 51).

ГЪРЕЧИХА див. **ГРЕЧИХА**.

ГЪРОМАДА див. **ГРОМАДА**.

ГЫБАТИСА див. **ГИБАТИСА**.

ГЫНДЕЛЬ див. **ГАНДЕЛЬ**.

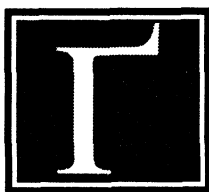
ГЫНУТИ див. **ГИНУТИ**.

ГЫРТАНЬ див. **ГОРТАНЬ**.

ГЪЛЬ ч. Назва птаха: Гъль птіца. Erithaeus. Rube[s]ula (1650 ЛК 442).

ГЪРЕТИЦТВО див. **ГЕРЕТИЦСТВО**.

ГЪРЪ ч. (мад. hír) відомість: такый хоче, що бы // держа(въ) (у рукоп. держали. — Прим вид.) душу свою у тѣлѣ и у гѣру, а оно тогды погубить еи у муку вѣчную (XVI ст. НС 33-34).

Г. П'ята літера алфавіту на означення приголосного звука "г", передавалася також диграфом кг, рідше літерами g, γ. Числового значення не мала: гды емоу да(ст) што доброго (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 215); ω(т) бодача фѣги (Там же, 223); Ω согласныхъ: Согласнаа пісмена сѣт Б В Г Г Д Ж... (Єв'є, 1619 *См.Грам.* 4); Правила орѳографіи... // ...Четвертое... ни Г, в'мѣсто Г, ни в'против': яко, одигітріа, а не одигітріа. гора а не гора и проч. (Там же, 8-9).

ГАБАТИ *див.* ГАБАТИ.

ГАЗДА, КАЗДА *ч.* (уг. *gazda*) **1.** (одружена особа *стосовно своєї дружини*) чоловік, муж, *діал.* газда: Коли Гафичъ лиша(л)ся на сестру, на Полю Петенкову, Поля Пете(н)кова, сѣтра (!) Гафичова, и(з) своимъ газдом из Ігнатомъ Бублеомъ продала лозокъ тот на Нетечи гафичувъ минѣ попови Николѣ за золотыи (Бенедиківці, 1603 *НЗУжг.* XIV, 223).

2. Хазяїн, господар, *діал.* газда: усе, что чинишъ, выдѣ душѣ роби, як Господеви... каздѣ служи, якъ Христови (XVI ст. *НС* 98); якъ ся розъболить слуга, а казда (*виправлено* газда. — *Прим. вид.*) его ненавидить, тай не (с)помагаєть нѣчимъ (Там же).

3. Переховувач, приховувач: не помагай злодѣюмъ и разбойникумъ и не будь имъ казда (*виправлено* газда. — *Прим. вид.*) (XVI ст. *НС* 19).

ГАЗДУВСТВО, КАЗДУВСТВО *с.* Господарство, хазяйство, *діал.* газдівство: "Господи, помилуй", серце наше не знаєть того, а гадковъ инѣше гадать о каздувствѣ (*виправлено* газдувствѣ. — *Прим. вид.*), або ближнему своему што зле учинити (XVI ст. *НС* 212).

ГАЗОФИЛАКІЯ *див.* ГАЗОФИЛАКІЯ.

ГАЙДА, КГАЙДА *ч.* *Діал.* "рід пастушої сопілки". Вл. н.: Ма(р)ко Кгайда (1649 *РЗВ* 141).

ГАКЪ *див.* ГАКЪ.

ГАЛАТЫ *мн.* Те саме, що галаты у 2 знач.: Паве(л) те(ж) в' ліста(х) до галато(в) славоу кр(с)та стго на(д) вшелакіє свѣта того рѣчи... прекладає(т) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 301 зв.).

ГАЛБИНЪ, КГАЛБИНЪ *ч.* (*стп.* galban, *лат.* dalbanum, *гр.* γαλβανή, *гебр.* shelb'nah) *бот.* сирійська гума: А еше мови(т) папу(ж)ка ми винєнь кга(л)бино(в) добры(х) 500 за волы бо мови(т) я хочу збудовати вла(с)но и(з) свои(х) бука(т) (!) правдивы(х) (Ясси, 1627 *ЛСБ* 499, 6 зв.).

ГАЛІГАНЪ, КГАЛКГАНЪ *ч.* (*бот.* *Alpinia galanga*) (*лікарська рослина*) калган: От фунта кгалкгану грошъ одинъ (Вільна, 1563 *ПККДА* II, дод. 556).

ГАЛЯРА, КГАЛЯРА *ж.* (*стп.* galera, *ім.* galera) галера: двѣ тисячи кгаля(р) альбо ѳкрѣтовъ га(р)маты во(д)ной на моры кгре(ц)ко(м) (згинѣло) (1582 *Кр.Стр.* 51 зв.).

ГАЛАНЦѢКЪ *ч.* (*стп.* galancik) *ірон., зневажл.* франтик, галантик: Ω стбе болото... ты тепе(р)... оучишъ жебы слѣпніє свѣта того роскѳшникове и галанцѣкы свою слабо(ст) и прожно(ст) познавали (поч. XVII ст. *Проп.р.* 194).

ГАМАИНЪ, КГАМАИНЪ *ч.* (*лат.* gemma, *стп.* gataj) гатунок оксамиту: Данило ми(л)ковичъ... ме(л)... ѳксамиту кгамаину штука а... ѳреховъ волоски(х) за копѣ а (Берестя, 1583 *Мит.кн.* 57).

ГАМРАЦКИЙ, КГАМРАЦКИЙ *прикм.* (*стп.* gamracki) кокетливий: Хотѣчи особліво(го) млодѣнца грѣхомъ заразить... шѣты ω(т)менѣла, не поч-

тйвѣмъ лердганіемъ и смѣшки и жарты и слѣвы кгамрацкими склоняючи егѡ ср(д)це к собѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 64).

ГАНГРЕНА ж. (*смп., стч.* gangrena, *цсл.* гангрена, *лат.* gangrena, *гр.* γαγγραινα) гангрена: Фагедены бовѣмъ и гангрены хоробы та(к) за(з)вѣаны, же Пёршаа тѣло члвчѣе згрызѣетъ, а Дрѡгаа оумръщвлѣетъ (Київ, 1631 *Син.Тр.* 816).

ГАНДЖА, КГАНДЖА, КГАНЪДЖА ж. Гандж, *діал.* ганджа. Вл. н., ч.: Бо(г)да(н) Кга(н)джа (1649 *РЗВ* 25); Стецько Кганъджа (Там же, 350).

ГАНЕБНЫЙ *див.* ГАНЕБНЫЙ.

ГАНОКЪ, КГАНОКЪ, ГАНОКЪ ч. (*смп.* ganek, *свн.* Gang) 1. Ганок, передсінок: Пере(д) сѣньми кганокъ (1552 *ОЛЗ* 158 зв.); шли есмо зъ кганкѡ до сѣней ([Петрків], 1565 *AS* VI, 261); Пре(д)дверіе: Ганокъ або сѣни (1627 *ЛБ* 92).

2. Балкон, галерея: а ganok u stołbu, u w sereдынie оноје wezy swetlyciu sprawił, powedajut, kniaz Pronski, za penezі krolewskyi (Вінниця, 1545 *АрхЮЗР* 6/1, 19); На ве(р)хѡ тыхъ и(з)бѣ преречоныхъ... кганокъ естъ (1552 *ОКр.З.* 149); тогды са ве(р)нули до ерусалима... а коли о(у)вошли зошли на кганокъ где мешкали петръ и яко(в) иѡа(н) (II пол. XVI ст. *КА* 3); мнѡгие слуги и помочники менованыхъ панѡвъ ротмистровъ,... олтарь злупили, на ганку, ку обхожено сакраменту Христова, кѣлихи, миски, ложки,... побрали (Луцьк, 1590 *АрхЮЗР* 1/1, 279); Яковъ сты(и) з ганкѡ црковного бы(л) зтрѣчѡны(и) (Височани, 1635 *УС* №62, 18); а пото(м) и люде мнѣ(и) два(ж)ные приходячы га(н)ками на самые образы лѣзѡтъ и тамъ сѣдалища собѣ дѣю(т) (Львѣв, 1638 *ЛСБ* 1043, 50 зв.); Пото(м) всѣ... братія да (!) совѣту общегѡ ведлѡгъ звычайю вступили з избы бра(т)ско(и) на ганокъ (Львѣв, 1641 *ЛСБ* 1043, 54 зв.);

(*мн.*) галерея: А коли та(м) тѣды чѣсто ходылъ, встѡповѣлъ до ней хлѣба ѣсти, котѡраа намѡвила мѡджа своегѡ, же емѡ дла оупокѡю оучинилъ кганки высѡкїи, и поставилъ емѡ в нїхъ лѡже, и стѡлъ и кресло, и свѣчникъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 321).

3. Дашок над воротами: А то дей меновите, на первый: дворъ Коиленъскїи. острогомъ огорожанъ, ворота и кганокъ кгонтами побиты (Володимир, 1590 *АрхЮЗР* 6/1, 204); Ворота уездные съ форт-

кою, надъ ними кганокъ кгонтами побитый (Лѡкачі, 1593 *АрхЮЗР* 1/1, 369).

ГАНОЧОКЪ, КГАНОЧОКЪ ч. Балкончик: ста(и)ня ворота изъ защѣпкою в не(и) драби(н) чотыре и жолобы чотыри над вороты стае(н)ными кганочо(к) бе(з) дворе(и) (Забороль, 1566 *ПВКРДА* III-2, 4); теслю(м) що робїли сходы и ганочо(к)... дале(м) fr. 3 и 15 (Львѣв, 1635 *ЛСБ* 1054, 17 зв.).

ГАНЪТВАСЪ, ГАНЪТЪВАСЪ ч. (*свн.* Hand-fass) начиння для миття рук: ганътвасы два зо(л) є (Львѣв, 1607 *ЛСБ* 1044, 3); во(з)номѡ дале(м)... за сто(л) новы(и) и иные выда(т)ки до домѡ свашенического и до ганътваса до цинового... fr. 9 и 19 (Львѣв, 1633 *ЛСБ* 1054, 3 зв.).

ГАРЛО, КГАРЛО с. (*смп.* garlo) шкурка тварини з підгорля: и (ш)то было при не(м) то є(ст)... шапку облочи(с)тую Кга(р)ло(м) облужоную... готовы(х) Пнѣзе(и) в кишени золоты(х) два(д)ца(т) в способъ лупу взели (Овруч, 1643 *ЛНБ* 5, II 4064, 164 зв.).

ГАРНЕЦЪ, КГАРНЕЦЪ ч. (*смп.* garniec) 1. (*міра ємності; посудина на цю міру*) гарнецъ, гарецъ: тамже на тотъ же часъ мешанку места луцкого, Войтеховую Абтекарку, которая пахоля его милости пана подкоморого луцкого зъ дому зъ виномъ выпровожала, въ того пахоляти вино отнявъши зъ кгарцемъ, самую зшарпали (Луцьк, 1596 *АрхЮЗР* 3/1, 112); якъ дорого шацѣещъ гарне(ц) того вина (к. XVI ст. *Розм.* 2); масла фасокъ две и особно кгарцовъ два (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 49).

2. Вл. н.: Ми(с)ко кга(р)нецъ (1649 *РЗВ* 131 зв.).

ГАРНЪЦОВЫЙ, КГАРНЪЦОВЫЙ, ГАРЦОВЫЙ, КГАРЦОВЫЙ *прикм.* Мірою завбільшки з гарнецъ: кна(з) ку(р)пски(и) // побра(л) тоє(ст) меновите... ко(н)ве(и) великихъ... чотыри ме(н)шихъ шесть ко(н)ви(и) кга(р)цовыхъ ше(ст) по(л)кга(р)цовыхъ шесть (Володимир, 1578 *ЖКК* I, 133-134); князь ку(р)пски(и) при себе загамова(л)... // Нали(в)ка до ѡмыва(н)я рѡкъ изъ ме(д)ницею... ме(н)шихъ шесть ко(н)ве(и) кга(р)нѣцовыхъ ше(ст) (1578 *ЖКК* I, 158-160).

ГАСТРАРІА ж. (*гр.* γαστρίς + ἀργία, *лат.* gastritis) обжерливість, ненажерливість, черевугодництво: Во(и)нѡ проти(в)ко ѡ(с)ми(м) (!)

злбста(м) шписати змѣслиле(м). Тое(ст)... гас-
страргіа; которааа выкладае(т) обжѣрство (серед.
XVII ст. *Кас.* 61).

ГАТУНОКЪ, КГАТУНОКЪ, ГАТУНОКЪ ч. (стп. *gatupek*) (*різновид за місцем виробництва, за матеріалом, якістю*) гадунок: Олексе(и) Олеш-
кови(ч) по(з)нанъски(и) ме(л)... ножо(в) ѳго(р)-
ски(х) кгатунку ꙗ̄ ѳ фасе еще в то(и) же фасе
ножо(в) бора(ц)кихъ то е(ст) по(л)ѳго(р)ски(х)
бе(з) заково(к) ѱ̄ (Берестя, 1583 *Мит.кн.* 30); ин-
шого гатѣнкѣ што продамъ за мнѣйшую цѣнѣ
лечъ за мнѣйшые гроши не завше е(ст) пожитечно
кѣповати ничего ест пожитечнѣй яко кѣпити што
дѣброго (к. XVI ст. *Розм.* 28); а перель урянскихъ ве-
ликихъ копъ осмѣнадцет было, а при томъ аппараты,
такъ од тоежъ зошлое панее судиное,... наданые,
яко и през менованыхъ самыхъ законъниковъ вели-
кимъ коштомъ и накладомъ справленые, розныхъ
кгатунковъ: блаватныхъ, аксамитныхъ, адамашъ-
ковыхъ, атласовыхъ, табиновыхъ и инъшыхъ подлей-
шихъ (Луцьк, 1641 *АрхЮЗР* 1/VI, 764).

ГБУРЪ ч. (стп. *gbur, свн. gebur, нвн. Вауег*) влас-
никъ нерухомості, господар: Сѣлникъ: гѣбръ, хлопъ,
або комѣрникъ (1627 *ЛБ* 113).

ГВАЛТИТИ, КГВАЛТИТИ, КГВАЛЪТИТИ, ГВАЛТИТИ дієсл. недок. (стп. *gwałcié*) 1. (що) (*про закони, права, певні правила тощо*) порушувати, ламати: дла свобѣдного житіа закѣны кгва(л)та(т) из граніць и(м) замѣрѣнны(х) оутѣкаю(т) (Вільна, 1596 *З.Каз.* 21); Еи Мил. ...важиласе... панъну Катерину... // ... мимо права посполитые о томъ постановленые и уфаленые, во всемъ ихъ зневажаючи и кгвалътечи, за пана Миколая Млечъка Хоружого Оршанъского... в станъ малъженъскій отдати (Володимир, 1615 *ИКА* дод. 111-112); Подорѣжныи всѣ вѣбець... звѣкли дла пѣтного трѣда пѣсты кгвалтити (Київ, бл. 1619 *О обр.* 175);

(*спокий*) порушувати: року теперешнего... кгвалтечи покой посполитый и церковный... насалъ кгвалтовне на церковь нашу... со двадцать особъ людей съ повгаками (Володимир, 1601 *АЮЗР* II, 11).

2. (що) (*про церкву, віру, сумління і т. п.*) чинити насильство (над чим): Ино геретикомъ, за конъее-

дѣрацыєю, церкви кгвалтити (и сквернити) вольно, а митрополитови зъ владыками боронити ихъ и до единости свѣтое прыступити, не вольно (Вільна, 1599 *Ант.* 857); тойже нынѣ гнѣвъ божий постиг рѣси за тое, якъ тогды жидовѣ, и выдал ихъ тымъ же ляхомъ в неволю, що и землю ихъ посѣли и ихъ за неволники мают, же и вѣру ихъ в нихъ кгвалтат (поч. XVII ст. *Вол.В.* 82); такымъ своимъ незбѣж-
нымъ постоупкомъ, значне сѣмнѣнѣ свое гвалтатъ (Київ, 1625 *Кон.Каз.* 28); Насилствѣю: Гвалтѣ чиню, гвалто(м) або сѣлою панѣю, гвалчѣ (1627 *ЛБ* 70); зъ ѳ(т)цѣвского, мѣвитъ, Набожѣнства переходѣти на иншеє, албо гвалтити жадѣнь Ксѣбнже нехай не допѣщаетъ (Київ, 1632 *МИКСВ* 269).

3. (кого) Гвалтувати, безчестити: позваные... // ...през тые жъ люде... // ...бѣлы головы кгвалтили (Варшава, 1641 *ЧИОНЛ* XIV-3, 157-159).

Див. ще ГВАЛТОВАТИ.

ГВАЛТОВАНЬЕ, КГВАЛТОВАНЬЕ, КГВАЛТОВАНЕ с. (стп. *gwałtowanie*) Гвалтування, безчещення: ѳ кгва(л)тованье дѣ(в)ки и невѣсты: ...естли бы хто дѣ(в)ку або ѳчтивую невесту... ѳси(л)ство(м) зкгва(л)ти(л),... таковы(и) мае(т) быти кара(н) го(р)ломъ (1566 *ВЛС* 89 зв.); уткнулъ есми чотыри позвы кгородские... одинъ позовъ до шкрутынѣи стороны кгвалтованя дѣвки Палажки (Володимир, 1594 *АрхЮЗР* 1/1, 400).

Пор. ГВАЛТОВАТИ.

ГВАЛТОВАТИ, КГВАЛТОВАТИ, ГВАЛТОВАТИ дієсл. недок. (стп. *gwałtować*) 1. (що) (*норми моралі*) порушувати, ламати: дворъское злое житіє всѣ границы прирѣжена и цноты кгва(л)-тѣе(т) (п. 1596 *Виш.Кн.* 233 зв.).

2. (кого, що) Чинити насильство (над ким, над чим): И дла чога ма такъ, снѣ божий, гвалтѣешъ И вазневѣ моихъ из собою приймѣешъ... А мене Ада вѣчними оузами звазаль (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 30); вѣру... послѣ сам о себѣ костел латынский гвалтовал и ницовал (1608-1609 *Виш.Зач.* 223).

3. (кого) Гвалтувати, безчестити: к тому дей року..., самъ особою своею из своими помочники, потрикротъ нашедши на домъ мѣщанина // володимерского Ганка... жону дей его Огапю, покил-
кокротъ беручи в домъ свой, кгвалтовал (Луцьк, 1566

СИМКЦА 60-61); сами промежкѣ собою кгва(л)ты чина(т) находечи ѿде(н) до дрѣгого де(в)ки кгва(л)тѣю(т) (1582 ЖКК II, 155).

Див. ще ГВАЛТИТИ.

ГВАЛТОВНЕ, КГВАЛТОВНЕ, КГВАЛТОВЪНЕ, КГВАЛЪТОВНЕ, КГВАЛЪТОВЪНЕ, ГВАЛТОВНЕ, ГВАЛТОВНЪ КВАЛТОВНЕ *присл. (стп. gwałtownie) 1. (шляхом насильства)* насильно, силомиць, силою; по-розбійницьки, гвалтом: Кназ... мовиль..., ижъ онъ того имениа кгвалтовне в него не ѿтнимал (Краків, 1538 AS IV, 153); а те(ж)... па(н) су(д)я мене само(г) зби(в)ши и книги кгва(л)то(в)не з ру(к) мои(х) в мене вы(р)ва(л) (Володимир, 1567 ЦДІАК 28, 1, 2, 7); наеха(в)ши де(и) еси мо(ц)ю кгва(л)томъ... на вла(ст)ны(и) де(и) кгру(нт) и(х) // врочишемъ резано(в)щину... з споко(и)ного де(р)жанья де(и) еси выби(л) кгва(л)товне (Київ, 1580 ЛНБ 5, II 4044, 68-68 зв.); па(н) ...Стрыбы(л)... наехавши... на вла(ст)ны(и) кгру(нт) мо(и)... бобровые гоны мои вла(ст)ные кгвалтовне погонилъ (Житомир, 1584 АЖМУ 156); Котѣры(и) [Болобанъ] на то ничѣго не (д)бѣючи... бра(т)ству црковному... бо(л)шиє крѣвды и шкѣды... кгва(л)тѣвне почини(л) (Берестя, 1594 ЛСБ 269); Пръшаа [причина]: жебы розѣмне справедливѣ, а не гвалтѣвне або вше(х)моцнѣсти своєи сілою шатана зголдѣва(л) и звѣтажи(л) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 297 зв.); Т. Томѣтелно, кгвалтѣвне, по Тирѣнскѣ (Львів, 1642 *Жел.П.* 8); А то и(х) Монастырѣ Густинскій Иноко(в) велице побо(ж)ных напа(д)ши своѣ(л)ные, Коста Ка(р)пенко и Ка(р)пъ Лихий зъ купюю немалою, зпустошили... Речи и спраты церконные кгвалтовне поша(р)пали (Чигирин, 1648 ЦДІАК 1407, 61, 1, 1); поты(м), не дотрима(в)ши и(м) слова и присягу свою ѿпустивъши,... у оныхъ конѣ ква(л)то(в)не поѿ(т)бира(л) (Житомир, 1650 ДМВН 193).

2. (*за ступенем вѣяв, интенсивности*) дуже сильно: а за тымъ дей непорядкомъ, мѣсто часто кгвалтовне выгоривает (Луцьк, 1566 СИМКЦА 60); Теды... явно есть, иж... костел... (той заповѣди и наукѣ, от господа нашего Иисуса Христа реченной) так гвалтовне сопротивляется (1608-1609 *Виш. Зач.* 226); Яро(ст) подо(б)на згрѣбю запаленомѣ,

котѣрое прѣ(д)ко и гвалтѣвне загори(т)са, а ри(х)ло ѿгасае(т) (1627 ЛБ 161); комъпрынъципалове... кгвалтѣтовъне зъ крыко(м), и тумѣлътѣмъ рекшы то, же мы... сами // тѣю цѣ(р)ковъ ѿдомъкнемо (Київ, 1633 ЦДІА Лен. 823, 1, 626, 37 зв.-38).

3. Навально, рвучко: А ілію пр(о)рка стѣпѣвши с повѣтра вю(з) огнѣстѣй гва(л)тѣвне похвати(л). та(к) и(ж) товѣри(ш) его елисеѣ, ѿбы(р)ва(л) плѣщъ хватѣючи(с) его (XVI ст. УС №29519, 72);

(*швидко*) раптово: Потѣмъ са бѣтва стѣла ѿ(т) всхѣдѣ слнца, а трѣвала ажъ до заходѣ, а наостѣтокъ пѣрсовѣ пѣчали оупадѣть гвалтѣвнѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 422 зв.).

4. Нагально, конче, конечно, необходимо, обов'язково: кто мѣдрости навѣкнѣти хоче(т), треба емѣ Гва(л)товне з мѣдро(ст)ю прѣ(д)вѣчною... едно(ст) и товѣри(ст)во мѣти (Луцьк, [1624] ПВКРДА II-1, 92); Нѣжднѣ: Потрѣбнѣ, гвалтѣвне (1627 ЛБ 78).

Див. ще ГВАЛТОВНО, ГВАЛТОМЪ.

ГВАЛТОВНИЙ *див. ГВАЛТОВНЫЙ.*

ГВАЛТОВНИКЪ, КГВАЛТОВНИКЪ, КГВАЛТОВЪНИКЪ, КГВАЛЪТОВЪНИКЪ, ГВАЛТОВНИКЪ *ч. (стп. gwałtownik) 1. (той, хто чинить насильство з метою грабежу, вбивства чи іншого злочину)* злочинець, насильник, розбійник: Тежъ естли бы хто... на цви(н)тару в школе або въ капла(н)не(м) попо(в)ско(м) дому кого заби(л) або рани(л) то(г)ды... яко выше(и) ѿ кгва(л)то(в)ника(х) написа(н)но (1566 ВЛС 88); которого я права и справе(д)ливо(с)ти... с тыми мо(р)дерами ма(л)жо(н)ка моего а кгва(л)то(в)никами своими // ...тое вше право своѣ... довожу... дя(д)ку своѣму... Ми(х)а(и)лу Ми(ш)це ва(р)ко(в)скому (Варковичі, 1572 ЛНБ 5, III 4071, 32 зв.-33); Видилисмы... две дырѣ великие выламаныє, котѣрыми дерями кгвалтовницы въ манастырѣ шли (Луцьк, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 161); е(с)мо змежи ты(х) мѣжобо(и)цо(в) кгва(л)то(в)нико(в) на ѿно(м) горячо(м) ѿчи(н)кѣ и мѣжобо(и)стве некотѣры(х) дво(х)... по(и)мали (Житомир, 1605 ЦДІАК II, 1, 4, 12); Нехай ѿтворить ѿступникъ очи а спѣзритъ въ Платину, ѿбачить тамъ многихъ папѣжѣвъ... и подкупѣвъ, и наѣзниковъ, и кгвалтовниковъ (Київ, 1621 *Кол. Пал.* 924); Нѣж(д)ници: Насилѣвници, гвалтѣвници

(1627 ЛБ 78); помененый Федоръ Липка... // ... до Луцька, до дому своего, не поеднокротъ меда, рыбы ... запроважалъ и, кому хотелъ, даровалъ, а другие продавалъ, презъ што в вины, в праву посполитомъ на кгвалтовники, лупежце и наезде домовъ шляхецких описаные, попалъ (Луцьк, 1649 АрхЮЗР 3/IV, 72-73).

2. (той, хто порушує загальноприйняті правові і морально-етичні норми) порушник: а естлибы еще вслышалося яко ты заборонаешъ доброго, а та(к) напре(д) бѣде(ш) гва(л)товникъ, ѡ(т)лѣчению и клатва(м) симъ в наше(м) объявле(н)номъ писаню, а пото(м) и гва(л)то(в)никъ бѣдешъ ѡ(т)лѣчениямъ, и и(н)шого тажкого црковного карана (Константинополь, 1587 ЛСБ 83); за тое ли мають быти за кгвалтовники правъ и волностей хрестиянскихъ почитани? (Вильна, 1599 Ант. 955); подданные и мѣщане наши Васильевскіе... того то Исака Долмацкого, яко кгвалтовника церкви Божое и взрушителя покою Посполитого, поймали и тамъ же въ той церкви замкнули (Володимир, 1601 АЮЗР II, 11); А прѣто не слѣхаймо зводителювъ члѣковъ, кгвалтовникѡ(в) постѣ с(т). (Київ, бл. 1619 О обр. 152); его... за скѣзѣ и гвалтовника Зѣкона, пре(д) нарѣдомъ ѡсвѣдчилъ и оудалъ (Київ, 1637 УЕ Кал. 507).

ГВАЛТОВНО, КГВАЛТОВНО присл. Насильно, гвалтовно: мещане Луцкіе, ... кгвалтовно втручаючи ся в справы духовные, ... пришедши мощно, кгвалтом, до церкви заложена светого архангела Михаила... // ... все з олтаря и с церкви Божое побѣрали (Луцьк, 1602 АрхЮЗР 1/VI, 331-332).

Див. ще **ГВАЛТОВНЕ, ГВАЛТОМЪ**.

ГВАЛТОВНОСТЬ ж. (стп. gwałtowność) 1. Насильство: та(к) те(ж) жаденъ мѣ(ч), жаднаа гвалтовно(ст) и моука на гѣлѣ тоєи панны котѡраа правдивый є(ст) до(м) бжій, гды ѡ(т)ходила з свѣта того не была слышана (поч. XVII ст. Проп.р. 276).

2. Сила, мѣць, потужність, бурхливість: въ францу(з)ской земли єсть рѣка роданъ, котѡрой такаа єсть мѡць и гвалтовность: же леманъ озеро перехѡдачи нѣкды з его водами... не мѣщаєтса (поч. XVII ст. Проп.р. 174); Зѣлность: Протаже(н)є, можно(ст), гвалтовность, попѣдливость, силность, потѣжность (1627 ЛБ 39).

ГВАЛТОВНЫЙ, КГВАЛТОВНЫЙ, КГВАЛТОВЪНЫЙ, КГВАЛЪТОВНЫЙ, КГВАЛЪТОВЪНЫЙ, ГВАЛТОВНЫЙ прикм. (стп. gwałtowny) 1. (який здійснений без чиеісь згоди, силою, насильно) насильный, насильницький: естлибы под ѡнымъ роком Громницѣ слѣжба господарскаа, земьскаа зашла, або кгвалтовное вторгненье неприательское под замки вкраиные, ... тогда кождый з нас таковой, маємъ ѡ томъ... пана воеводѣ Виленского ведомымъ вчинити (Берестя, 1558 AS VII, 35); Ѡ кгвалтовное выби(т)є з споко(и)ного де(р)жа(н)я (1566 ВЛС 58 зв.); Прото прика(з)уємъ вамъ штобы есте... пере(д) судо(м) наши(м)... сами стали и (в) томъ се з нимъ ѡчевисто то єсть яко ѡ ква(л)товное выбитѣє з споко(и)ного де(р)жанъя з кгру(н)ту єго золочо(в)ского яко на року завито(м) росправили (Луцьк, 1581 ЛНБ 5, II 4044, 109 зв.); поводеве позваного на ро(ч)ки... вѣницкіе... позывали, ѡ ква(л)товное ѡ(д)нятѣє тро(х) пасекъ (Люблін, 1600 ЛНБ 5, II 4049, 146); Томітелство: Кгвалтовное панова(н)є, Тиранство, Томленіє, мордова(н)є (1627 ЛБ 133); Панъ Юре(и) Макаровичъ таки(м)же способо(м) Кгва(л)товны(м) Кони Протестѣючи(х)... заграби(л) (Київ, 1633 ЛНБ 5, II 4060, 27 зв.); Ѡ(д) которыхъ видечи таковыє ква(л)товныє // замы(с)лы... ѡ(д) всего про(ч) ухоти(т) (!) мусе(л) (Житомир, 1649 ДМВН 180-181); **квалтовнымъ обычаемъ** — насильно, силомиць, силою, по-розбійницьки, гвалтомъ: Жаловал намъ князь Кѡзма... ѡ томъ, штож деи люди твои... имена его Мокреца квалтовнымъ обычаемъ посегают и пашѣт (Неполоничі, 1543 AS IV, 365).

2. (за ступенем вияву, интензивністю) сильный, великий, бурхливый, навальный: А кгда кгвалтовна вода на греблю при(и)детъ тогда мещане пови(н)ни боронити и направити греблю (Володимир, 1552 ОВол.З. 195); I много быдла розъмаитого на тотъ день ѡ(т) зимна вѣтрѣ, i кгвалтовного снегѣ поздыхало (Острог, 1587 См.Кл. 17 зв.); але если злѡсти перевѣшша(т), до кеке(л)ного переважимоса ѡгнѣ, ижъ не то(л)каа была ли(ч)ба цнѡтъ, абы могла спрѡстати протѣвко ква(л)товной ѡной тѣжкости (Острог, 1607 Лѣк. 93); прышелъ еси... ѡ(т)че... яко по веліки(х) вѣтра(х) и бѣряхъ гвал-

тѡвны(х) вдѣчнаа и вѣтишна тишина (Манява, 1619 *Прив.Феод.* 287 зв.); Зѣлны: Гвалтовный, мѡцный, сѡрѡвы(и), бѡрзо попѡ(д)лѣвы(и), дѡжѣ(и) (1627 *ЛБ* 39); Нѡа та(к) мѡви(т): Якобы безтелѣсный гѣло(м) былъ нѣсѣный по водахъ... и межи такъ гвалтовными волнами потѡпными, на(д) стрѡстми гѣла свѡгѡ... звѣтазствѡ одѣржалъ (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 3); знѡгла вѣтръ кгвалтовный припѡлъ з пѣстыни и затрѡслъ чѡтырма оуглама домѡ (серед. XVII ст. *Хрон.* 56).

3. Нагальний, пильний, конечний, невідкладний: О старосты и о лесничіе, ... мають панове рада вѣт себе и отъ всихъ становъ всказати, просечи, ... абы подѣ часъ такъ кгвалтовное потребности сами особами своими ку послузе... ехали (Берестечко, 1566 *РИБ XXX*, 401); За обсыла(н)емъ цѣхи до брѡтства, припали справы пи(л)ные кгва(л)товные братские в не(д)лю (Львѣв, 1599 *ЛСБ* 1043, 1 зв.); А такъ бѡдѡчы мы пи(л)но потребни пнѣзе(и) на власные пи(л)ные а праве кгва(л)товные потребности нѣшы продали есмо... до(м) нѣшъ (Київ, 1616 *ЦДІАК* 221, 1, 62, 1); Але гды любѣ небы(т)ности, ... любѣ ѡ(т)хоже(н)я причина яка гва(л)товная бѡдетъ, тѡю дида(с)калѡ ѡ(т)крыти... повине(н) (Луцьк, [1624] *ПВКРДА* I-1, 88); Нѡждный: Налѣглы(и), гвалтовны(и) (1627 *ЛБ* 78); Инаѣи грѣшы(л) бы смертѣлне, водѡю не осѣною бе(з) жа(д)нои по(т)рѣбы кгва(л)то(в)ное кр(с)тачи (Львѣв, 1645 *О тайн.* 15).

4. Негідний, безсоромний, непристойний: Панямъ учтивымъ, паненкамъ цнотливымъ и Богу посвяченымъ дѣвамъ зелживость гвалтовную, безъ встиду и боязни... чинили! (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 776).

ГВАЛТОВНѢЙ *прикм. в. ст. (стп. gwałtowniej)* пильнѣший, нагальнѣший, необхѡднѣший, невідкладнѣший: Нѡжднѣйшій: Потщѡтелны(и), пилнѣ(и) потребнѣйшій(и), гвалтовнѣ(и) (1627 *ЛБ* 78).

ГВАЛТОВНѢЙШИЙ *прикм. в. ст. 1. (за ступенем вияву)* сильнѣший, навальнѣший: Гра(д) ѡ(н) егѣпе(т)ски(и), на(д) котѡры(и) жа(д)ного не было гва(л)товнѣйшого все в егѣптѣ попсѡвалъ, бы(д)ло позабѡл, и збѡже все вѣтолкъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 244 зв.).

2. Потрѣбнѣший, необхѡднѣший: але далѣко вѣрте ми гвалтовнѣйшаа е(ст) покѡта. ѡна бѡвѣ(м) чини(т) то же дѣшъ живоуть в то(м) мизерно(м) гѣлѣ не мѣшѡючиса з рѡскошами и соуетѡю свѣта того (поч. XVII ст. *Проп.р.* 174).

ГВАЛТОМЪ, КГВАЛТОМЪ, КГВАЛЪТОМЪ, ГВАЛТОМЪ, КВАЛТОМЪ *присл. 1. (без чиеїсь згоди)* силою, силомиць, насильно, гвалтом: Присылал к нам пан Петрѡшко... жалѡючи на намѣстника Володимирского... штож дей ѡн в дѡбровѡ его... встѡпает са и наславши деи мѡцно и гвалтом, тѡю дѡбровѡ его покѡсил (Кракѣв, 1512 *AS* III, 99); а еще... кнѣгня... писала листы до сына своего а(н)дрѣя мо(н)товта штобы еѣ по(д)ехавши выкра(л) а(л)бо яки(м) ко(л)векъ ѡбычае(м) або кгва(л)то(м) могъ взяти (Володимир, 1578 *ЖКК* I, 98); Хто бы колвекъ тебе примуша(л) кгвалтомъ одну милю иди з нимъ еще дрѡгое две (Хорѡшѣв, 1581 *С.Нег.* 6 зв.); бѡдѡчи дѣди(ч), владыче(с)твѡючи на(с)... пѡстошили, котори(и) не де(р)жи(т) жа(д)наа граница, анѣ зако(н) божи(и), анѣ жа(д)ные права... е(д)но пре(з) всѣ стѣны лѣзѣт гва(л)то(м) (Львѣв, 1596 *ЛСБ* 267); просѣлемъ ѣхъ, и примѡусиле(м) кгвалтомъ хѡтѣса и не годѣло, абы ѣмене(м) бѡа своѣго рѡтоуно(к) якѣй могли оучинѣти на(м) (Дермань, 1603 *Охт.* 10); нарушене правъ дѣетѣся и кгвалтом до вѣры примушають (Львѣв, 1605-1606 *Перест.* 36); Насиловѡнъ: Нагабѡнъ гвалто(м) (1627 *ЛБ* 71); Бѣгъ правосѡднѣй, нѣкѡго не тѡгне(т) гвалто(м), анѣ до пѣкла: анѣ до Нѡа (Чернѣгѣв, 1646 *Перло* 6 зв.); Не бѡдѣшъ клѡлъ потвѡры на блѣжнаго твоѣгѡ, ани егѡ кгвалтомъ стѣснешъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 122 зв.); **кгвалтомъ взяти** — згвалтувати: его милость..., маючи при себе немало слугъ..., на госпѡду ѣхъ кгвалтовне нашѣдши, тую швачку, дѣвку учтивую, кгвалтомъ взелъ (Володимир, 1594 *АрхЮЗР* 1/1, 406);

(*застосовуючи силу*) силою: такъ и замокъ, барзо великий, мѡцный, видѣлъ есми, же кгвалтомъ его мусѣли отъмыкать и обухомъ битъ (Луцьк, 1591 *АрхЮЗР* 1/1, 316);

по-розбѣйницѣки, по-злѡдѣйскому: abactus гва(л)то(м) бѣдло ѡкра(с)ти (I пол. XVII ст. *Сем.* 3).

2. Сильно, дуже: проходачи воды зѣмлю, графлають на мѣста скалистїи тѣснїи, и тамъ вода тїснѣчиса кгвѣльтомъ загрѣваѣтса: и схѣдїт горѣчаа, и прирѣженїи теплицѣ творитъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 13).

3. Навально, рвучко: своєю бурною хмарою, дождевидным пролитием мечтателнаго мниманья, нападающаго квалтом не на правѣрно основаный ум; который колїсь стоекнигивѣдомостю остережет, того всего не постраждет (1608-1609 *Виш.Зач.* 204).

4. Мимоволї, мимохїт: таа грѣдо(ст), котора(а) о(т) преиспо(л)ненїа ср(д)чнго вытискаетса в̄ широко неч(ст)ые оуста кгва(л)то(м) и языкоя(д)ны(м) гласо(м) оуранаѣ(т) слышащи(х) (1599 *Виш.Кн.* 214 зв.).

ГВАЛТЪ, КГВАЛТЪ, КГВАЛТЬ, КГВАЛТЬГЪ, ГВАЛТЬ, КВАЛТЬ ч. (*стп.* gwałt, *свн.* gewalt)

1. (*заподїяннїя крївди, нанесеннїя шкоди кому-небудь у результатї злочинного вторгненнїя*) насильство, розбїйницький напад: нижли только, онъ маѣтъ судити в̄ // месте Володимерскомъ: кгвалты, шляхетскую рану, всилство (*sic!* — *Прим. вид.*), похвальную пожогу (Краків, 1503 *АрхїОЗР* 5/1, 30-31); а мы тыхъ всїхъ шкодъ огледавши, колько скажоныхъ граней и копцов, и тежъ што єсмо иншихъ кгвалтовъ и боевъ и грабежовъ, которые стали (са) подданымъ княза Васильа..., всего того огледали, и реїстръ пописали (Ковель, 1537 *AS IV*, 112); ѿ томже ѿповѣдили, иж который дей люди на первом квалтѣ побитыи и раннии, тымже вижом нашим ѿбводили (Кременецъ, 1542 *AS IV*, 315); земля наша лечъ оны... вделали намъ шкодъ ѿ збожїи ѿ кгва(л)те(х) (1546 *ОГ* 49); хто бы на чи(и) до(м) або на господу кгва(л)то(м) наеха(л) або нашо(л) а то(т) господарь... кгва(л)товника самого або помо(ч)никовъ его бороначи дому своего заби(л), тогды скоро по ѿно(м) *кгва(л)те* маѣтъ сѣседо(м) ѿколичнымъ ѿбволати и ѿповѣдати (1566 *ВЛС* 89); Прото прика(з)ую вамъ, абы есте... ѿ тые кгвалты бои и ѿ шкоды его мл(с)ти... ѿсправе(д)ливили (Кременецъ, 1567 *ЛНБ* 5, III 4071, 20 зв.); То(т) же вря(д)никъ повель мене до кгру(н)ту пана своего име(н)я Ко(р)чева, где ся ста(л) то(т) кгва(лт) и поране(н)е и побра(н)е ты(х) по(д)данныхъ

(Житомир, 1584 *АЖМУ* 87); приказю тебе абы еси... кгва(л)тѣ пожоги и шкодъ тамъ поделанныхъ ...огледалъ (Брацлав, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 5); Томѣ кгвалтъ и грознаа збрѣа, не мѣжетъ нѣгды зопсовѣати покѣа (Львїв, 1591 *Просф.* 68); Вѣмѣсто за(с) сѣдѣ и правды, несправедливо(ст), лѣ(ж), кривда ...лѣ(ст) и кгва(л)тъ анѣтихристо(в) владѣе(т) (до 1596 *Виш.Кн.* 261 зв.); Тое(ж) в правїла(х) по всѣ(х) собѣра(х) варовано, абы жа(д)ного не при-тагали (Вїльна, 1596 *З.Каз.* 34 зв.); в тыхъ пѣнствахъ и крѣле(в)ствахъ, где кгвалто(м) огнемъ мечѣмъ, а не наоукою и дѣбрыми ѿбычаими вѣрѣ кгрѣнговѣати хотатъ, великое ро(з)ланье крѣве и зничѣнѣа з̄ внѣтрной войны дѣютса (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 31 зв.); Староста посажа(л) Пре(д)меща(н) а мѣща(н) на рѣтѣшь позыва(л), повѣдаючи же(с)те гва(л)тъ ѣчинили на манастыри (Львїв, 1615 *ЛСБ* 1047, 4 зв.); Насиловѣнже: гвалтъ, тїранство (1627 *ЛБ* 70); Бжїа зась пре-м(д)рость єсть намъ Кр(с)тъ, гдѣжъ не пре(з) мѣсь, ани пре(з) гвалтъ, але вѣдлѣгъ Пребж(с)твенной Тр(о)цы пре(д)вѣчной рѣды (Київ, 1632 *МІКСВ* 274); И(ж) пре(з) кгвалтъ є(ст) ѿ(т)яяти(и) (!) до(м) на та(р)навце ѿ(д) мнихо(в) домѣнѣкано(в) (Львїв, 1634 *ЛСБ* 1043, 39 зв.); **кгвалтъ кгвалтови стосовати** — насильно, по-розбїйницьки вриватися: То пакъ... помененый отецъ владыка... с̄ прїятелми... право могло быти третьей години... умыслѣне кгвалтъ кгвалтови стосуючи, на ту жь церковъ нашедши... взявъ антїмїсь з̄ олтаря (Володимир, 1601 *АЮЗР* II, 11); **кгвалтъ платити (заплатити), платити кгвалтъ** — давати (дати) вѣдшкодування, вѣдшкодувати заподїяну шкоду: естѣлибы ѿни томѣ противни были,... тогды мели тыи пенези совито платити грош на грош, а предса квалты, которые бы мели вчинити и наклад, таке предса платити (Луцьк, 1536 *AS IV*, 60); Тежъ вставуемъ хто бы на чїе име(н)е... са(м) кгва(л)томъ наеха(л) або на-сла(л) и тамъ раны грабежи... кгва(л)то(в)не починилъ, таковы(и) стороне ѿбраже(н)но(и)... кгва(л)тъ раны плати(ти) а грабежи з̄ нава(з)кою поворочати... а хотя бы и не рани(л) ани би(л) то(л)ко наехалъ а граби(л), также кгва(л)тъ маѣтъ заплатити (1566 *ВЛС* 36); коли бы хто... колеса

боронѣ зрѣба(л) сошники взя(л) таковы(и) має(т) плати(ти) кгва(л)тъ (Там же, 82 зв.); **черезъ квалтъ** — гвалтом, насильно, по-розбійницьки: за пристойнѣйшю тѣ рѣчь почитали, нѣжъ кгда бы его albo по домѣхъ... чужи(х) шкати..., albo чере(з) мо(ц) и квалтъ до себѣ втагати и до о(т)правованья з собою намѣвъ примѣшати были мѣли (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 86 зв.);

блюзнѣрство, святотатство: А и(ж) дѣеть са о(т) ни(х) кгвалтъ закону божему и ѡближена властителству моему епископскому. Прото(ж)мы... мещанъ лво(в)ски(х)... о(т) цркви свѣои о(т)лучаемъ (Лѣвѣ, 1588 *ЛСБ* 92).

2. (*результат злочину чи порушення якихось законів, прав тощо*) шкода, збитки: просил ѡ нас вижа на огледане шкод своих тых, кгвалтов его (1541 *AS IV*, 278); я присегаю па(н)у бгу... справе(д)ливе со(з)навати то на што будѣ посла(н) кгва(л)ты бои раны огледа(в)ши (1566 *ВЛС* 14 зв.); проси(л) его мл(ст) мене... ѡ прида(н)е во(з)ного на огледа(н)е того кгва(л)тѣ наиздѣ и слу(г) свои(х) позабаваны(х) и поранены(х) (Володимир, 1572 *ЖКК I*, 56); За великим о то воланемъ на короля и указованем гвалту отпраовати их казано (Лѣвѣ, 1605-1606 *Перест.* 35).

3. Згвалтування, збезчещення: естли бы хто де(в)ку або учтивую невесту... ѡси(л)ство(м) зкгва(л)ти(л), а... люде бы прибе(г)ли... а она бы пере(д) ними знаки кгва(л)ту оказала... тогды таковы(и) має(т) быти кара(н) го(р)ломъ (1566 *ВЛС* 89 зв.); Сынѣве Іакововы... гвалтѣ сестры своѣѣ на(д) княжате(м) сикѣмски(м)... мстачиса, великѣю поражкѣ в Сикѣмчика(х) оучинили (Киѣв, 1637 *УС Кал.* 257); црѣ филиппъ рекль ѣи: комѣса Алимпіадо подѣдала, згрѣшилась и не згрѣшила, абовѣмъ кгвалтъ есь о(т) бѣга принѣла (серед. XVII ст. *Хрон.* 397); **кгвалтъ учинити (починити), учинити кгвалтъ** — згвалтувати, погвалтувати (кого): а жону его Аннушку один с тыхъ службеников порвалъ ее еежъ платомъ за шию и умѣкнул у лесок и тамъ дей сромотный кгвалт по своей воли еи учинил и, зкгвалтовавши дей ее, всю облупил (Луцьк, 1575 *АрхЮЗР* 8/VI, 425); то все отъ мала до велика побрали, кгвалты белымъ голо-

вамъ статечнымъ починили, жону Васка Винника на ѣме Марушу... зкгвалтовали (Житомир, 1618 *АрхЮЗР* 3/I, 251); не паметаючи на станъ духовный епископский, учинивъ ей кгвалтъ и мордерство еи паненству, яко учтивой девце (Володимир, 1594 *АрхЮЗР* 1/I, 396).

4. Шум, галас, крик, гвалт: неяки(с) ры(ж)ко(в)ски(и)... тя(л) в головѣ шко(д)ливѣ Пана хлебо(в)ского которы се хоте(л) боронити... але кгва(л)тъ тѣмѣлтъ велики(и) стре(л)ба гѣстая не допѣстила (Киѣв, 1632 *ЛНБ* 5, II 4060, 3).

5. (*гостра необхідність, крайня потреба*) конечность: Нѣжда [ѣсть]: Потрѣба, мѣсь, насилѣе, гвалтъ, примѣшенѣе (1627 *ЛБ* 78); А если бы нѣжда и кгвалтъ вытагалъ, мѣжетъ и непосвещѣною водою ѡкрестити кого сѣенникъ (Лѣвѣ, 1642 *Жел. О тайн.* 4 зв.).

6. (*про силу руху*) навальность, гвалтовность: Стремленіе: Гвалтъ, навально(ст), пѣндъ, натѣртьѣ, потка(н)ѣ (1627 *ЛБ* 122).

7. (*сигнал*) сполох, тревога: войтъ мѣсткий з райцами и вѣсьмъ посполствомъ, в звонѣ до побуженя *кгвалту* ударивши, нашли моцью, кгвалтомъ, на часть места его милости бискупа Киевского, у Киеве (Житомир, 1611 *АрхЮЗР* 1/IV, 398); прише(д)ши в вече(р) на мѣстечко... ѡдарили были, лечъ козаци неподалекѣ были... ѡслышали звоновъ велики(х) кгвалтъ, ве(р)нулися (серед. XVII ст. *ЛЛ* 169); **гвалту волати див. ВОЛАТИ; дзвонити на кгвалтъ, на кгвалтъ звонити див. ДЗВОНИТИ; закликати кгвалту див. ЗАКЛИКАТИ.**

8. У знач. *виг.* Гвалт: Гвалтъ, гвалтъ, панови! Врата ломать, И водою якоюсь ѡстрою насъ кропать (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 30).

9. Вл. н.: Дмитро Кгва(л)тъ (1649 *РЗВ* 183 зв.).

ГВАРДИЯ, КВАРДИЯ КВАРДИЯ ж. (*ит. guardia*) (*велика кількість*) група: па(н) Павел Монвид Дорогостайский..., з немалою кгардиєю слуг своих власных там же до Любча приехал (Луцьк, 1604 *АрхЮЗР* 8/III, 495);

(*військова частина*) гвардія: а его милост пан Тишкевичъ, розделивъши войско свое, одних в справе при пехоте своей оставилъ, а сам з квар-

диею на конехъ въехалъ въ брону и през увес манастыр аж до реффектара, то есть трапезы (Луцьк, 1627 *АрхЮЗР* 1/VI, 588).

ГВИНТОВАНЫЙ, КГВИНТОВАНЫЙ, КГВЪНЪТОВАНЫЙ 1. *Дієприкм. у знач. прикм.* Гвинтовий. ◊ **ручница кгвинтованая** див. **РУШНИЦА**.

2. *У знач. ім.* Вл.н.: Грыцько Кгвѣнътованы(и) (1649 *РЗВ* 123 зв.).

ГВОЗДИКОЛЮБЕЦЪ, КГВОЗДИКОЛЮБЕЦЪ ч., *ірон. (любитель їжі, приправленої гвоздикою)* гвоздиколюбець: еще еси пе(р)цолубецъ, шафранолубецъ, и(м)беролубецъ // кгво(з)диколубецъ, к'минолубецъ, цѣкролубецъ, и дрѣги(х) брѣденъ гор'ко и сла(д)колубецъ (п. 1596 *Виш.Кн.* 249-249 зв.).

ГВОЗДЬ див. **ГВОЗДЬ**.

ГВОЛИ (КГВОЛИ) див. **КВОЛИ**.

ГВЪНЪТОВАНЫЙ див. **ГВИНТОВАНЫЙ**.

ГДАНЩАНЕ, КГДАНЩАНЕ *мн.* Мешканці Гданська: видячи кгданщане, ижъ не оборонитись, доброволне поддались — въ кголдъ стародавний знову поступили (поч. XVII ст. *КЛ* 76).

ГДЕЖЬ¹ див. **ГДЕЖЬ¹**.

ГДЕЖЬ² див. **ГДЕЖЬ²**.

ГДИ див. **ГДЫ¹**.

ГДИЖЪ див. **ГДЫЖЪ¹**.

ГДЫ¹, КГДЫ *присл. (стп. kdy, gdy, стч. kdy) (часу)* 1. (*уживається у питальних реченнях*) коли: кгда теды возмѣ(д) тебе грѣши (к. XVI ст. *Розм.* 32).

2. (*неозначений*) (*в будь-який час*) коли, колинебудь: Ктожъ кгда едною тылко мовою посторонныхъ наций приязни доступилъ? (к. XVI ст. *Розм.* 3).

ГДЫ², ГДИ, КГДЫ, ГДИ, ГДЫ, КДЫ, КЪДЫ *спол. (стп. kdy, gdy, стч. kdy) (з'єднує частини складнопірядного речення)* 1. (*приєднує пірядну частину часу до головної*) (*у препозиції, інтерпозиції та постпозиції із співвідносним словом або без нього у головній частині*) а) (*уживається для окреслення одночасності дії*) коли, в той час як: Кгда хрестіане триоум'фѣю(т) оутѣшajúтсѣ выхвалajú(т) Га воскр(с)шаго из мертвы(х), ишли сщѣнници вси со кр(с)ты ѿ(т) зám'ковои цркви до храмѣ воскр(с)ніа

хѣа (1509-1633 *Остр.л.* 131 зв.); кгда его в тоє имєньє Скиндиrowo... было ѣвезано, тогды тоє имєньє Скиндиr держал (Краків, 1538 *AS* IV, 154); та(м) же напе(р)ве(и) кгда де(и) есмо приехали до че(р)нчъгоро(д)ка... застали есмо ворота за(м)кнєньє (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 8); кгда есмо є(з)дили до сєнь, тєды є(с)мо поткали сына Горайнова зъ сєно(м) на поли (Житомир, 1583 *АЖМУ* 47); кгда-мъ дей хотєль до него дойти и его огледати, тогды дей ме пани не пустила (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 384); тákже гды вѣты настѣповáли, тѣоужъ потравѣ трѣпеи головы презентовáли (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 941); гды ѿ сихъ [мѣкахъ] помышлájо, тогда ми вса внѣтрѣннаá стрáхомъ трєпѣщєть (Чернігів, 1646 *Перло* 155); б) (*уживається для окреслення попередньої дії у пірядній частині речення*) коли, після того як: кгда вжо жоны моеє... в животе не стало... дал и даровал есмо сына моего... всим Степанем (Острог, 1522 *AS* III, 237); А кгда тежъ стары(и) замокъ... згорєль пригодною самъ собою люди розышли са по за(м)комъ ѿколичъньымъ (1552 *ОЖЗ* 120); гды мя привели до с(т)рѣтина, ѿ(т)щъ вл(д)ка вергъ ся на мене рѣкою и ко(с)туро(м) свои(м) в лице мало мя не проколо(л) (Гологори, XVI ст. *ЛНБ* 4, 1136, 35, 1 зв.); кгда до змордована ѿбы(и)дѣть цалы(и) рынокъ весело и ѿхотне до насъ вернѣтсѣ (к. XVI ст. *Розм.* 56); Чого кгда ся довѣдалъ Кирил, сам до патріархи... ехалъ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 29); гды... оучєникѣвє, и всѣ знаємыѣ... розбѣглисѣ были, тѣѣ тогды... приготовали олѣйки, и пришли до грѣбѣ помáзати тѣло (Київ, 1637. *УЄ Кал.* 229); гды южъ наймѣлшого Снá свѣгѣ ѿузрѣла мртѣва... тогда ѿнá ридáтєлнїи словєса... плачлївє мовила (Чернігів, 1646 *Перло* 92 зв.); Бо гды стоачи аңтифѣоны три ѿ(т)спѣвáют(т), пото(м) на зє(м)ли або ни(з)ки(х) лáвочка(х) сєдáчи... є(д)нѣго спѣвáючого слѣхajú(т) (серед. XVII ст. *Кас.* 30 зв.); в) (*уживається для окреслення послїдовности дії*) коли, як тїльки: Та(к) все бє(з)пє(ч)но было я(к) пє(р)ше, а кгда ся до мѣста приближати почала зара(з) єи вє(н)кгровє со (в)сѣ(х) сторо(н) обѣскочили (1582 *Кр.Стр.* 68 зв.); Простє(р)ль ааронъ рѣкѣ на єзера и лѣоки, а к(д)ы та(к) в'чини(л), пов'стáли жабы бє(з) мѣры и закрїли

в'ши(ст)кѡ землю єгипетскѡю (Львѣв, поч. XVII ст. *Крон.* 18 зв.); гдѣ са рѡкѡ докончѣтъ, збѡвѡ са зачинаєтъ (Киѣв, 1625 *Коп.Ом.* 163); гдѣ хто прѣидеть до кляшторныхъ вѡротъ, тѣды заразы вѡротныхъ испытаеть, хто тамъ есть преде вѡроты? (бл. 1626 *Кир.Н.* 21);

(*приєднує пѣдрядну частину часу з вѣдѣнком допустовостѣ*) дарма що, хоч, хоча; незважаючи на те що, тодѣ як: А вы еще в костелѣхъ папѣжскихъ... службы вашѣ служите без всякого встыду, мѣшаючи святости божѣе с противными набоженствы чужими,... кгда старший архѣерей Іелий якъ Дагон, спадши // с престола, шѣю зломал, и Офный и Финн, законопреступники, єго синове, єдного дня побити (Львѣв, 1605-1606 *Перест.* 44-45); Влѣсне якъ котѡрыє в днѣ корабля лежѣтъ, здѣстьса имъ же в нѣмъ стоѣтъ кгда найпрѡудше бѣжѣтъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 2); А ижъ такѡво(г) дѣрѡ Бгѣ слѣдшне борѡнить, такѡвы(м) люде(м), котѡрыи здѣрави бѣли; а такѡвимъ дѣрѡмъ бо(з)жимъ го(р)дѣли, гдѣ имъ даръ давано (Чернѣгѣв, 1646 *Перло* 125).

2. (*приєднує пѣдрядну частину умови до головнѣ*) (*у препозицѣ, интерпозицѣ чи постпозицѣ із снѣвѣднѡсным словом або без ньѡго у головнѣй частинѣ реченнѣ*) якщо, коли: а вжо черес то пан ѡранский не маєт... тых шкод своих, кгда ємѡ заплатѣ са станет, на князи Василю поискивати (Берестѣя, 1512 *AS III*, 98); Кгда люди неприѣтельские приходѣтъ на волость... повинни тогды противъ нихъ ити зъ старостою... кажъды(и) хто кольвекъ конь маєт (1552 *ОВин.З.* 132 зв.); а кгда не (в)чина(т) ли(ч)бы, тѣды маютъ заплатити и тѣє две копѣ грше(и) (Житомир, 1583 *АЖМУ* 48); Кгда хто позывѣ(т) до грани(ц) тѣды такъ впо(з)вѣ назначѣ(т) ме(ст)це фу(н)дацыи юри(с)дыции (Новий Острѣв, 1614 *ЛНБ* 5, III 4054, 102); Звѣтѣ(з)ства и выигравѣннѣ бѣтвѣ на(д) непрѣтельными тогды тобѣ дѣстъ бгѣ, кг(д)ы ты бѣтвы и звѣтѣ(з)ства одѣржишь на(д) пожа(д)ливѡстными (Острог, 1614 *Тест.* 141); Зайсте оумираєтъ члѣкъ мѡдрѣ и ростѡро(п)нѣ... гдѣ свою мѣетность за живота распѡрѣждетъ (Киѣв, 1625 *Коп.Ом.* 169); гдѣ до(л)го на землѣ лежѣ(т)... ихъ и со(н) мѡрѣтъ (серед. XVII ст. *Кас.* 14 зв.);

(*приєднує пѣдрядну частину умови з вѣдѣнком часу*) якщо, коли: а кгда бѣдем то ѡкѡповати, я, або ближний мои, тогды яко тѣє пѣнази, так и наклад Єго Милѡсти маютъ заплатити (Луцьк, 1534 *AS III*, 473); А пото(м) кгда будетъ ѡ тоє забѣтѣ ѡбвинѣ(н), тогды... має(т) з жоно... присѣгою са ѡ(т)вѣ(с)ти (1566 *ВЛС* 89); южъ не хорѣешь кгда мѡвишь ѡ поцалѡванѣю (к. XVI ст. *Розм.* 45 зв.); Нѣва, гдѣ пожѣта бѣдетъ, зпѡрожнѣт'са; и лѡза виннаѣ гдѣ ѡбрѣзана бѣдет', знѣжит'са (Киѣв, 1625 *Сур.Сл.* 123); Лѣчь на(д) мѣрѡ гдѣ бѣрегъ вода прѣвы(ш)шаєтъ, Южъ в' томъ рѡкѡ жѣзности землѣ не пѣщѣетъ (Киѣв, 1632 *Євх.* 295); а гдѣ ты пѡйзришь наза(д) себѣ на жѣтѣе твое грѣхѡлюбнѡе... и зѣвстиди(ш)са (Чернѣгѣв, 1646 *Перло* 125);

(*приєднує пѣдрядну частину умови з вѣдѣнком причини*) (*у препозицѣ або постпозицѣ із снѣвѣднѡсным словом або без ньѡго у головнѣй частинѣ реченнѣ*) якщо, коли, раз, оскѣльки: тогдым мѣсил... до леса их ѡтвести, жебы са вжѣ таѣ работа не мешкала, // кгда вжѣ Пан Бог карност на мене пѣстил коло роботы Вашѣй Милѡсти (Степань, 1544 *AS IV*, 412-413); кгда // дѣй тѡт на сѣс час Владыки нет, тобѣ панѣ возный ѡ дворѣ дѣати ничѡго (Луцьк, 1570 *AS VII*, 371-372); кгда не маю(т) люди гроше(и) што(ж) ѡны(м) вчиню потреба ми чекати нимъ бѣдѣтъ мѣти (к. XVI ст. *Розм.* 33); а кг(д)ы законъ ѡсоуждаєшь, то не єсте(с) плѣнитель законѡ але сѣда (Висѡчани, 1635 *УЄ* №62, 57); кг(д)ы тѣє слѣшимо и вѣдимо ѡ(т) избѣвѣтѣла своѣго такою оутѣхоу перѣстѣ(н)мо(ж) слѡужѣти трапѣза(м) (1645 *УЄ* №32, 82 зв.).

3. (*приєднує пѣдрядну частину причини до головнѣ*) (*в препозицѣ або постпозицѣ із снѣвѣднѡсным словом або без ньѡго у головнѣй частинѣ*) бо, тому що, оскѣльки, через те що: И кгда такоѡе свѣдѣцтво ѡт нихъ вышло, корѡль... дал тѣи землѣ по... старым границѣм, якъ ѡни свѣтчили (Львѣв, 1537 *AS IV*, 85); Нинѣ Велзевулѣ Княжа, весь смутком єсть знѣтый: гдѣ му през Крѣст правѣ вѣ бровѣ сталъ Ісусъ распѣтый (Львѣв, 1630 *Траг.п.* 173);

(*приєднує пѣдрядну частину причини з вѣдѣнком часу до головнѣй частини*) оскѣльки, коли: и кгда грани в том дѣбѣ выказили Смѣдинцы, поддѣнны

мои Порыдѣбскіи копѣ на то собрали,... и звали Смѣдинцовѣ кѣ правѣ (Шайно, 1538 АС IV, 174); вѣломивѣши ся до изѣбы, мене самого шукали забити, а кгда мене ув ы(з)бе не знашли, падѣчирицу мою панѣну Раину збили, зранили и окрутне змо(р)довали (Житомир, 1583 АЖМУ 69); Але и овшемѣ признаваючы его за пастыра преднѣйшого церкви Божое, утекалсе до него вѣ кривдахѣ своихѣ, кгда былѣ зѣ столицы своее патриаршеское одѣ Феофила зверженѣ (Вильна, 1595 Ун.гр. 152); Кгда тѣ Пана своѣго щасливѣ витѣемѣ, Внѣтѣса дѣлей ваковѣтъ ю(ж) не сподѣваемѣ (Киѣв, 1633 Евфон. 309).

4. (приеднуѣ пѣдрядну з' ясувальну частину до головної) (у постпозиціѣ из спѣвѣдносим словом або без нього у головній частинѣ речення) коли, якщо, що, як: чѣмѣ сѣ барзо дивѣю, кгда не вѣмѣ што є(ст) за причѣна для того жѣ ѡ васѣ велце сѣ фрасѣю (к. XVI ст. Розм. 62); не та(к) бовѣмѣ злѣсти котѣры(х) сѣ допѣщѣемо, мѣгоу(т) его вѣзроушити на гнѣвѣ, якъ то к(д)ысѣ не хѣчемо полѣпшити напѣты(м) (Острог, 1607 Лѣк. 72);

у сполуч. з яко: нѣчѣгѡ на(д) то годнѣйшого кѣ ѡфѣрванѣю... не роздѣмѣлѣсмѡ якъ гды дѣховны(м) дѣхѣвногѡ оурачѣти стѣралѣсмѡсѣ вѣпомѣнко(м) (Киѣв, 1648 МІКСВ 348).

5. (приеднуѣ пѣдрядну означальну частину з вѣдтѣнком часу до головної частини) (у постпозиціѣ) коли, в який: а паклижбы на он час, кгда вжо таѣ половица мыта к рѣкам Их Милости взѣта бѣдет, ѡказали сѣ там... приходы, котѣрыѣ бы к той половицы // моеѣ мыта прислѣхали (Краків, 1539 АС IV, 230-231); Ѡтѣ млыновѣ и стѣпѣ добры(х) лѣ(т) кгда пашѣна роживала... прихѣживало то гды з млына выхованѣ хлѣбомѣ на мѣ ѡсо(б) (1552 ОЖЗ 124 зв.); якъ мѣлѣсьсѣ ѡ(т) ѡного часѣ кгда(м) тебе види(л) (к. XVI ст. Розм. 35); єще в то(т) ча(с), гды єсмо крѣщенѣа не принѣли бѣли, граничачи парафѣи называли (Острог, 1599 Кл. Остр. 225); Анѣ тежѣ в той час не былѣ в Рымѣ, кгда Павел святыѣ до Тимоѣеѣ вторыѣ лист писал (Лѣвѣв, 1605-1606 Перест. 53); бѣли знаки вѣ конста(н)тинополю по его смѣрти. кгда сѣ земля трѣсла, гра(д) великѣй пада(л) (Лѣвѣв, поч. XVII ст. Крон.

88); Але и вѣ той ча(с) є(ст) дѣбрый, гды гѣлодо(м) мѣбри(т) и гнилыи чло(н)ки ѡ(т)рѣзоуетѣ (Устрики, I пол. XVII ст. УЄ №29515, 35); И зайсте лѣпшаѣ єсть рѣчѣ, гдысѣ грѣшный наворочѣетѣ, анижли гды цнотливый вывышѣетѣсѣ и пышнитѣ (Киѣв, 1627 Тр. 11); Таковѣй зѣчыѣ бѣвалѣ... В сенѣторахѣ Рѣмского мѣста, гды Цѣсарѣвѣ ихѣ щасливѣ по выигранѣй битѣвѣ, з вѣкторѣею ворѣчѣлисѣ до Панства своѣго (Чернѣгѣв, 1646 Перло 63).

ГДЫБЫ¹, КГДЫБЫ, ГДИБЫ, ГДЫБЫ, КДЫБЫ спол. (стп. gduby) 1. (приеднуѣ пѣдрядну частину умѣви до головної) (у препозиціѣ, интерпозиціѣ та постпозиціѣ из спѣвѣдносим словом або без нього у головній частинѣ речення) якби, коли б, якщо б: такѣ тежѣ гдыбы сѣ мнѣ... придало вѣме(р)ти пѣ(р)в... (пошкодж. — Прим. ред.) ни(ж)ли ма(л)-жѣнѣкови моемѣ // теѣ Прѣречѣны(и) панѣ бабинѣски(и)... добра вси... бѣдетѣ дѣ(р)жать (Луцьк, 1519 ЦДІАЛ 201, 4, 181, 1-1 зв.); Всакии рѣчи цнотливых справѣ... часѣм сѣ памѣти бы сплындѣли...кдыбы вѣчностыю писма на пришлыи часы кѣ памѣти не были приведѣны (Вильна, 1522 АС III, 235); за колкобы коп грошей в котѣрого кѣпца, кдыбы через комѣрѣ Ѡстрозскѣю шол, товарѣ его было, то ѡт кождѣе копы... по (три) гроши (Краків, 1539 АС IV, 229); Кгда(бы) прибѣгѣ... полѣнанѣнѣ и привѣлѣ колько конѣ(и) вольно старѣсте... конѣ ѡ(д)ного взѣти (1552 ОКан.З. 24); Кгда бы ты(ж) хлѣпе(ц) во єдинѣ днѣ до шкѣлы ходилѣ, а дрѣги(и) дѣнѣ занѣдбавѣлѣ... тако(г) бо(л)ше не при(и)мати (Лѣвѣв, 1587 ЛСБ 87, 6 зв.); а гдыбы и на дрѣги(и) ро(к) котѣры(и) з на(с) не прибы(л) и присѣяги вчинити не хотѣ(л) таковы(и)... з столицы скине(н) быти маѣ(т) (Бѣрѣстя, 1590 ЛСБ 141); а к(д)ыбы ты(ж) бы(л) не ѡбна(л) то бы пѣ(в)не бы(л) не оувѣри(л) (к. XVI ст. УЄ №31, 55); Павел святыѣ... ѡ Петрѣ святомѣ жадноѣ змѣнѣки не чинит, котѣрого бы былѣ не утаил, кгда бы в Рымѣ былѣ (Лѣвѣв, 1605-1606 Перест. 52); гды бы сѣ котѣрѣй єпископѣ вѣ ненѣлѣжной собѣ парѣхѣи посвяченѣ... отпраѣватѣи поѣважилѣ, теѣдѣ посвяченѣ тоѣ не маѣетѣ быти мѣно за посвяченѣ (Киѣв, 1621 Кон.Пал. 685); менѣваный прѣтѣстансѣ просылѣ, абы тѣѣ его прѣтѣстѣѣѣѣ... кгда бы того

потреба была, и возного реляция до актъ приняты и записаны были, што отрималь (1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 532); А небо(з)чико(в)ское тело... юже бы было утоплено, кгда бы не урожоны(и) его м(л) па(н) фило(н) Шле(к)ши(ч) (Житомир, 1650 *ДМВН* 201).

2. (приеднуе підрядну з'ясувальну частину до головної) (з відтинком бажання) щоб, аби: Даль бы то Бг̄, гды бысмы чѣжихъ Криволюбговъ Понехавши, слѣхали свойхъ ѳеолѳогвѣ (Київ, 1632 *Свх.* 298); а то соу(т) тыи, которыи бѣра(т) проти(в)кѣ народѣ лю(д)скѣ(м), то естъ шата(н)... которыи нѣгды не спи(т) но ис пи(л)ностию шѣкае(т) г(ды) бы могль кого оуловити (Височани, 1635 *УС* №62, 125);

(з відтинком порівняння) ніби, наче, неначе, мов, немов, буцим: А въ томъ ся мѣла большая владза Петрова показати, также и головное одного его пастырство, кгда бы самъ тую справу отправилъ былъ, то естъ кгда бы самъ былъ обралъ,... и кгда бы самъ Матѳея апостолом учинилъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 456);

у сполуч. **нижъ кгда бы** (приеднуе підрядну частину способу дії до головної) ніж якщо б, ніж коли б: што(ж) йншого и(х) мл(с)та(м) пришлѣ оучинити, о(д)но самы(м) ю(ж) во има бѣе синѣдовыє справы ѳ(т)правовати // и за пристойнѣйшю то рѣчь почитали, нѣжъ кгда бы его албо по домѣхъ албо госпѣдахъ чюжи(х) шѣкати... и до ѳ(т)правованья з собѣю намѣвъ примѣшати были мѣли (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 85-85 зв.).

ГДЫБЫ², КГДЫБЫ, ГДЫБЫ част. (стп. gdyby) 1. (уживається для вираження порівняння) наче, неначе, мов, немов, ніби, буцим: змешкавши бовѣ(м) в'ѣно(м) ѳгни часъ немалый, та(к) з него вѣшли бѣ(з) жадное шкѣды власне яко кг(ды) бы то прѣ(д) сонѣ кто те(р)пѣль (Острог, 1607 *Лѣк.* 23).

2. (уживається для вираження сумніву) ніби, немов: Роздѣлю же не здорожне рекѣ, ижъ гдыбы вѣдлуг' постановѣна и остатней є(г) волѣ по смрти ѳного // принѣли бѣли (Київ, 1623 *МІКСВ* 82-83).

3. (уживається для вираження якого-небудь бажання) коли б, якби: кгда бы венць здалося им з лѣпшим пожитком посадити ихъ [боярь] на певном

чиншу (Локачі, 1591 *ПККДА* I-2, 164); О! гды бы и нынѣшніи панове Поляцы такъ чтили... св. столицу Константинопольскую отъ которой... крещеніемъ... просвѣтились (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 606).

ГДЫЖЫ¹, ГДИЖЪ, КГДЫЖ, КГДЫЖЪ, КГДЫЖЕ, КДЫЖЪ, КДЫЖЪ спол. (стп. gdyż) (з'єднуе частини складнопідрядного речення)

1. (приеднуе підрядну частину причини до головної) (у препозиції, інтерпозиції та постпозиції із співвідносним словом і без нього у головній частині речення) бо, тому що, оскільки, через те що: Ино мы томѣ зроздмевши, кгдаж он тых сѣл... не поискивает, а толко тых рѣчей... ищет, так єсмо межы ними знашли (Берестя, 1512 *АС* III, 98); Прото, кгдажъ имъ таковыи кривды и тяжкости отъ васъ ся дѣють... Мы на чоломѣбитѣ ихъ то вчинили (Краків, 1537 *РЕА* I, 222); А так мы... при томъ сѣде ихъ Гневоша... zostавили, кгдажъ Гневош там на тѣю землю на рокъ зложеный вьехал... и кѣ доводѣ близший был (Острог, 1538 *АС* IV, 140); А панъ Циминский поведиль, ижъ онѣ присегать неповиненъ, кгдажъ ему жаденъ се кгвалтъ не сталъ (Володимир, 1594 *АрхЮЗР* 1/I, 402); кгда(ж) и та(к) за ты(м) ро(с)то(р)гнене(м) въ це(р)кви во(с)то(ч)но(и) чере(з) некоторые ѳсобы сила се злого дее(т)... верѣ и(ж) того вм(л) сами для себе и прикладѣ добро(г) зъ себе по(с)тережете и до любѣве се наклоните (Володимир, 1595 *ЛСБ* 188, 1); загрѣй ми ложко кгдажъ барзо зле ся маю (к. XVI ст. *Розм.* 44 зв.); Гдыжъ иншаа тебе дорѣга бо(л)шаа чекаеть, еще не ча(с) тебѣ тоу(т) седѣти (поч. XVII ст. *Проп.р.* 182); пра(в)да ненависть родити звѣкла, гдыжъ правды ѳ(т)стѣпити ани могѣ, ани повиненъ єстемъ (Єв'є або Вильна, п. 1616 *Прич.отех.* 12); За дарѣ емѣ принѣти, вчинилъ то хентливе Кгда(ж) оубѣгій по(д)даныи чини(л) то зычливе (Київ, 1618 *Вѣзер.* 16); Алетъ кгдажемся я, въ жалю томъ зостала, Ахъ мнѣ матце, смутку ся дочекала (Львів, 1630 *Траг.п.* 165); На рочькахъ Сѣдовы(х) Кгро(д)скихъ Киевьски(х)... назавѣтрее того дня Кгдажъ в тотъ день Свято римьское Святого Якѣба Апо(с)тола закрочило... зачатыхъ Передъ нами... врдѣньниками сѣдовыми кгородьскими... Приточиласе Справа з рее(с)трѣ сѣдового (Київ, 1635 *ЛНБ* 5,

П 4060, 139); *озна(и)мує(м)... ме(ш)чаномъ максимовъски(м)... абы(с)те... на вшелякую пови(н)но(ст)... ѡ(т)цо(м) нико(л)ски(м) ѡ(д)давали кдыжъ они вла(с)не до ты(х) має(т)но(с)те(и) належа(т)* (Чигирин, 1650 *Гр.Хм.М.* 293, 1, 309);

(приєднує підрядну частину причини з відтинком часу до головної частини) (у препозиції) коли, раз, оскільки: А кгда(ж) вже конє(ч)ны(м) ро(к) на кгру(н)тъ то(т) выехати... ѡ во(л)торо(к) пришо(л) игуме(н)... с че(р)нцами... до мене... пришли и просили и(ж) де(и) мы... во(д)ле року пе(р)шого... на кгру(н)тъ гдє са на(м) кри(в)да дєє выехати были готовы (Київ, 1585 *ЦНБ ДА/П-216*, 1 зв.); Мовить емѡ Смерть: "Гдизъ еси, чловече, людемъ смерть задавалъ, а на себе са чого сподѣва(л) (XVI ст. *Сл. о см.* 334);

(приєднує підрядну частину причини з відтинком допустовості) тоді як, хоч: то(т) же ѡмоцованы(и) ...све(т)чилъса противко сѡдови ѡ то ижъ мимо ко(н)тровє(р)сыи є(г) декре(т) ѡчинили кгда(ж) ѡ моцы пе(р)во было треба кокгнищю ѡчинити (Київ, 1607 *ЛНБ 5*, II 4052, 30).

2. *(приєднує підрядну частину часу до головної) (у препозиції із співвідносним словом або без нього у головній частині речення)* коли: а кгда жъ тотъ рокъ припалъ, мы там на тую землю выехали (Київ, 1560 *АрхЮЗР 8/VI*, 167); А кгдаж есмо приехали до Михлина, тогды пан Угриновский показовалъ намъ меда, пива, горелку... гуси и кури набитых множество (Луцьк, 1563 *АрхЮЗР 8/III*, 55); Ино кгдажъ рокъ праву за ѡны(м) ма(н)дато(м) припалъ тогды чолъганьски(и) з жоною своєю то(л)ко сами передъ нами стали (Варшава, 1571 *ЛНБ 5*, II 4043, 80); гды(ж) ми се трафило бы(т) ѡ кнѡза его м(л) из ѡ(т)це(м) миха(и)ло(м)... за(с)талисмы єп(с)па Лво(в)ска(г) ѡ кр. є(г) м(л) (Острог, 1595 *ЛСБ 278*, 1); а к(д)ыжъ и(х) хс дроугій ра(з) нашо(л), теды прізва(л) и(х) мовачи до ни(х) идѣте за мною абовѣмъ оучиню ва(с) риби(т)вами такы(ми) и(ж) боудете ловити лю(д) бжій (к. XVI ст. *УЄ №31*, 103 зв.).

3. *(приєднує підрядну частину умови до головної) (у препозиції і постпозиції)* якщо, раз: ели(ж) та не доткне(т) оумысль албо соумлѣна твоє, а як(к)

же(с) еи ро(з)жаловати не маєшь, к(д)ыжъ вѣдаєшь, и(ж) то еи смѣртнаа хороба грѣхы неисщєте(н)ныи... и як(к) еи маєшь ратовати (к. XVI ст. *УЄ №31*, 188 зв.); гдыжъ вѣдаєте же дѡрого кѡплєны(и) єсть, пре(з) смѣрть... пре(з) моўкы тѡжкїє, вѣдайте и тоє же двоѡкы(и) може(т) быти покѡй на то(м) свѣтѣ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 162 зв.); що маю оучинити, к(д)ыжъ бє(з) оуфолькгова(н)ѡ // налегли на ма блєсти (Острог, 1607 *Лѣк.* 122-123); бѡдѡ его чекати аж на плацѣ, Аде, с тобою, А гдизъ ѡнъ челоувѣкъ, то ся я его не бою (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 27).

4. *(приєднує підрядну з'ясувальну частину з відтинком причини до головної частини) (у препозиції і постпозиції)* за те що, оскільки: кгдаж Ваша Милост ласкаве и вдячне пріймовати рачиш малые послѡги, тым хтившым рачиш ме Ваша Милост чинити до послуги своєй (Варшава, 1568 *AS VII*, 305); Хвала на высокостяхъ Богу, гдыжъ ся стало: Жєся неприѣтеля през Крєстѣ поконало (Львів, 1630 *Траг.п.* 174).

ГДЫЖЪ², КГДЫЖЪ, ГДЫЖЪ *част. (стп. gdyż) (підсилювальна)* адже, тож, отожд: кгда(ж) ми потреба вєлє иншы(х) рєчи(и) кѡповѡти (к. XVI ст. *Розм.* 52); кгда(ж) ничого не было што бы(м) мѣлъ до тебе писати (Там же, 61); к(д)ыжъ единѡго ты(л)ко пѡна на(д) всѣми маємо (Острог, 1614 *Тєст.* 144); Кгда(ж) бє(з) пѡмочи с(в)єтои члѣкъ нѣче(го) не мѡже (Топільниця, 1616 *ЛСБ 206*); Припровадиль, ерго-посвятить! Указалъ хлѣбъ, ерго - накормиль! Чисте! Зажъ бѡвѣмъ припровожене тоє можетъ ся розумѣти посвяченємъ?... Гдыжъ яко небо отъ земли єсть иншая матерія, такъ припровожене єсть иншая рєчъ отъ посвяченя (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 630); И ѡбѡ: ѡвшєки, а хотѡйже, ачъкѡлвєкъ, гдѣжъ, вєнцѣ, ѡтоли, авшѡкъ (1627 *ЛБ 52*).

ГДЫСЬ *див. ГДЫСЬ.*

ГДѢЖЪ *див. ГДЕЖЪ¹.*

ГЕГАНТЪ *див. ГИГАНТЪ.*

ГЕЗЪ *ч. Сверблячка від укусу гедзя: Скоктѡніє: Ласкотѡнє, гєзъ, тѣчка, в'єстєклїво(ст), скоктѡю, скокощѣ: лоскощѣ (1627 *ЛБ 115*).*

ГЕЛЕТКА, КГЕЛЕТКА *ж. (стп. gieleta, стч. gieleta, рум. găleată, лат. galleta) (невелика дерев'яна*

посудина для молока) дійничка, барильце, діал. гелетка: Ста(м)на, кгеле(т)ка збáнг (1596 ЛЗ 73).

ГЕНЕАЛОГОВАТИ, КГЕНЕАЛОКГОВАТИ дієсл. недок. (стп. gienealogizować, гр. γενεά-λογέω) виводити родовід: С котрýchъса, Цный Григорій Кгенеалокгоуєть: И ведлѡгъ ѡныхъ в' Слáвѣ са доброй найдоує(т) (Львів, 1615 Лям.Жел. 7).

ГЕОМЕТРІА див. **ГЕОМЕТРІА**.

ГЕРГЕЛЬ, КГЕРКГЕЛЬ ч., діал. гергель "привисько людини з довгою шиєю". Вл. н.: Ѡедоръ Кге(р)кге(л) (1649 РЗВ 387).

ГЕРЛИЦА, КГЕРЛИЦА ж. (стп. gierla, стч. gerlické, свн. Gerlachstuch) вид тканини: зотко ми-ха(и)ловичъ могилевецъ ме(л)... сукна кге(р)лицы поставо(в) чѣ (Берестя, 1583 Мит.кн. 22 зв.).

ГЕРМАКЪ див. **ЄРМЯКЪ**.

ГЕРМАЧОКЪ, КГЕРМАЧОКЪ ч. (про верхній одяг — блаженський, поношений) сирячок, сирячина: тые хлопы бѣтцким албо муравским кгермачком ся покрывають, а мы пред ся в гатласѣ, ядамашку и соболѣх шубах ходимо (1598 Виш.Кн. 105).

ГЕРМЕКЪ, КГЕРМЕКЪ ч. (стп. giermek, уг. guermek) джура, зброєносець: малжонок... приневоляя ее, ажебы... то перед урядом... сознала, грозячи... с тым же кгермком своим на одном местци замкнути а то приятелем ее и своим обявити, хоча-чи на нее водлугъ невинности ее злую славу положить (Луцьк, 1563 АрхЮЗР 8/III, 47); и гды ѡбáдва Нйль переходити мѣли, придалѡса же до великого поромѡ в'стѣпйли; до котѡрого тѣжъ два рѡтмистри...вошли, маючи... ѡколо себе жолнѣровъ гермковъ и пахблатъ... мно́го (Вільна, 1627 Дух.б. 3 зв.).

ГЕТЫ див. **ГЕТЫ**.

ГИГАНТОВЫЙ прикм. (гр. γίγαντος) гігантський, велетенський, величезний: всѣ бовѣ(м) старозакѡнныє ко(м)поутоу(и) видѣна, але немного зна(и)дешъ. ноє вправдѣ видѣль ковчѣгъ... данииль гигантовой великости моужа, а иншии иншіа (поч. XVII ст. Проп.р. 32).

ГИГАНТЬ див. **ГИГАНТЬ**.

ГИГАСЪ ч. (гр. γίγας) гігант, велет, велетень: ѡнъ бы(л) ѡ(т) ба выбранный... и такой высокости, же головою и шією // инший лю(д) якъ гига(с) переходи(л) (поч. XVII ст. Проп.р. 249-249 зв.).

ГИСАРЧИКЪ, КГИСАРЧИКЪ ч. Учень вививальника: Матвѣа, кгисарчика въ друкарни зедналисмо цетнар ляти лѣтер за злотыхъ ѕі (1614 АрхЮЗР 1/XI, 344).

ГИГАНТЬ див. **ГИГАНТЬ**.

ГЛАВИЗНА див. **ГЛАВИЗНА**.

ГЛАСКАТИ див. **ГЛАСКАТИ**.

ГЛЕВЪ, КГЛЕВЪ ч. (?): Ажъ пришо(л) за пого(д)ны(м) з заходѡ вѣтро(м) до жадѡ тѣ(с)но(с)ти моря дѡ(н)ского, которое пребывши а пове(р)нувши за кгле(в) кѡ всходѡ море(м) наши(м) са(р)ма(т)ски(м), которое те(ж) завѡ(т), пребыли ся до берего(в) жемои(т)ски(х) (1582 Кр.Стр. 81 зв.).

ГЛЕЙТЬ див. **ГЛЕЙТЬ**.

ГЛИНА див. **ГЛИНА**.

ГЛІНЕНЫЙ див. **ГЛИНЯНЫЙ**.

ГЛОВНЫЙ, КГЛОВНЫЙ прикм. (стп. główny) те саме, що **головный**: по(д) часо(м) небы(т)ности для кгло(в)ны(х) потребъ свои(х) его мл(с)ти кнѣзя воеводы местца того яковы(и) непорáдо(к) зла справа... была (XVI ст. ЦНБ II, 22641, 7); ризы 1 одамашки жолтое, на нихъ окладка злотоглавова кгловная (Локачі, 1593 АрхЮЗР 1/I, 366).

ГЛУПСТВО див. **ГЛУПСТВО**.

ГЛУПЫЙ див. **ГЛУПЫЙ**.

ГЛУХО див. **ГЛУХО**.

ГЛАНСЪ, КГЛАНСЪ ч. (стп. glanc, свн. glanz) перен. чистота, краса: Кнѣжа... цвѣтѡ и кглáнсѡ вѣры прáродите(л)нои своєи, чоужими п'стротѣнами не помáза(л) (Острог, 1598 Отп.КО 17 зв.).

ГМАХЪ, КГМАХЪ, ГМАХЪ, КМАХЪ ч. (стп. gmach, свн. gemach) 1. Кімната, приміщення: а на(д) вороты све(т)лица а на(д) светлицою кгма(х) пожиточны(и) кѡ стрельбе боронити всего места (1552 ООер.З. 96); И по кгмахохъ въ домѣхъ моихъ подстаростий Лвцкий самъ Желеха искаль (Петрків, 1564 AS VI, 253); Ключѡ ве(р)хнихъ кгмаховъ домѡ поповского ѡ Стефана хомича (Львів, 1608 ЛСБ 1043, 11 зв.); Архітріклінъ: Маршáло(к), албо староста на весѣлю, рáдца або преложѡны(и) на(д) потравами и напи(т)кѡ весѣла. Кнажá гмáхѡ ѡ тре(х) стѡлахъ (1627 ЛБ 181); И якъ дымъ в' гмáхѡ, тákъ грѣхъ з' спрѡсними мýслами своїми присѣди(т)

и в'мыкається в' помысли ср(д)ца (Вільна, 1627 *Дух.б.* 342).

2. Будинок, дім: Діоптра бовѣмъ з' Кгрѣц'кого, проникне(н)емъ, скро(з) прогладомъ ал'бо в'никомъ есть власт'нымъ, которого Ин'стрѣментъ: далѣко од'лѣглые кгмахи, пбла, леси... хѳтечы видѣть, люди заживають, и пре(з) шкло бкомъ въ оное начи(н)е в'гладають (Єв'е, 1612 *Діон.* 1 зв. нenum.); Вшѣдши дарій весполокъ з' Александрома, до одного к'гмахѳ оздобного гдѣ тамъ была справлена гбйнаа и роскошнаа вѣчера // сѣлъ з нимъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 420-420 зв.); *Образно:* Што ж за пожито(к), с тоѣ оутѣхи и пѳхоти телѣсное, ко(ли) а оутѣшителя дѳа стго витати во свое(м) кгм(а)хѳ ср(д)но(м) нѣко(ли) са не сподоблю (1599-1600 *Виш.Кн.* 211 зв.).

3. *Перен.* Дім, пристановище: Претѳжко(ст) горкои скорби до(м) бѣдно стрѣхлѣлы(и), Опѣсти твой мѳрны(и) гма(х) окрѣтне зболѣлы(и) (Львів, 1631 *Волк.* 12).

4. *Перен.* (у потойбичному світі) дім, житло, оселя: нашъ то хс... дѳавола сокрѣшивши,... заслѣжилъ тепѣрь абы бы(л) в' нб(с)ные гмахи принѳтый (поч. XVII ст. *Проп.р.* 203); Плачте, бо южъ далѣй вамъ не бѣдѣтъ слѣжити Мѣсйтъ до Горных' Кгмахов' з' земли ѳстѣпити (Луцьк, 1628 *Андр.Лям.* 7); Я чемѣсь бою ся, аби мнѣ не бѣло якихъ страховъ, Абисмо не оутрали пекельнихъ нашихъ гмаховъ (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 19); Рѳдѣйсѳа, же южъ Нѳо ѳ(т)верзтоѣ маѣшъ, же до нб(с)ных(ъ) гмахѳ(в)... дорѳгѳ знаѣшъ (Львів, 1631 *Волк.* 24 зв.).

5. Яскиня, печера: Закро(в): гмахъ. Таѣнье, або закрьтѣе, яскїна, яма в' котѳрой дїкїи звѣрѳта лѣгаю(т) (1627 *ЛБ* 41).

ГМИНЪ *див.* ГМЪНЪ.

ГМИНЪ *див.* ГМЪНЪ.

ГМЫРАТИ, КГМЫРАТИ, ГМЫРАТИ *дієсл. недок.* (стп. gmetas, свн. gemähren) мудрувати, вигадувати; виставляти: Тѳ Златооустаго слѳва. Видите ижъ не потреба з рѳзѳмами вылетѳти, але та(к) вѣрити яко напїсано, а вѣш'ше себе и на(д) писмѳ не кгмырати (Острог, 1598 *Ист.фл.син.* 43 зв.); И заправды великїй оупѳръ Латїнникѳвъ, и затме(н)е якѳесь. Же... вѣрити не хотѳ(т), але

шпїраю(т) и гмыраю(т) телѣсными и потемнѣными рѳзѳмами (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 95);

(в чому і без додатка) (*без потреби аналізувати*) ритися: глупо костел... учинил, иж над волю... таких людей святых, без личбы в себѣ имѣющаго, во вѣре гмырати и преницовати (1608-1609 *Виш. Зач.* 223); ѳцѣ Йосифъ реклъ: // (з афекто(м)) для того же ся мѣшаєте и кгмырете (!) в ненале(ж)ны(х) справахъ (Львів, 1634 *ЛСБ* 1043, 40-40 зв.).

ГМЪНА, КГМЪНА *ж.* Те саме, що гмѣнъ: прї котором погребѣ... от стороны поводовое пред кгмѣною людей, на том погребѣ будучих, отецъ и братїя помененого забойцы уволенные сталися (Дермань, 1639 *ВИАС* II, 262).

ГМЪНЪ, КГМИНЪ, КГМИНЪ, КГМИНЪ, КГМЪНЪ, ГМИНЪ *ч.* (стп. gmin, свн. gemeide) гурт: А она незбѳжнаа, карѣтоу... наѣхала на тѳтъ к'гми(н) людѣй (1509-1633 *Остр.л.* 131 зв.); гды ма свѣцкихъ люди(и) гмѣнъ ѳбстѣпїль, таке(м) ѳ(т) ни(х) стїснѣ(н) и примѣше(н)... // бы(л) (серед. XVII ст. *Кас.* 81-81 зв.); **кгминъ посполитый** — простолюддѳа: кгминъ посполитый незличоный ишовъ з ними (серед. XVII ст. *Хрон.* 90 зв.);

народ, люд: Свѣдо(ц)ство... тоѣ добре згажаѣ(т) ѳ иѳвкѳша, с трети(м) выводу(м) ѳ кгѳта(х) димитра по(с)ла мо(с)ко(в)ского в рымѣ, которы(и) такъже кгѳтовъ // ...и(з) заво(л)ски(х) та(т)а(р), та(к)же с' собрано(и) дрѳжины и кгмѣнѳ лото(в)ского... виводи(т) (1582 *Кр.Стр.* 48 зв.-49); их милость панове шляхта, на рѳчки тѣе зѣхалѣе, тоѣжъ релїи Греческое у весь гминъ, услышавши такову ю скаргу помененыхъ священниковъ..., противко... митрополиту вси явно свидчилися особами своими (Київ, 1610 *АЮЗР* II, 61); А снѳтъ и всеѳо свѣта кгминъ, волѳлъ мѳвачи: И гѳлосомъ бѳрзо жѳлоснымъ завѳдачи (Львів, 1616 *Бер.В.* 89); Цнѳты твои, ѳ ѳ(т)че, всемѳ свѣтѳ явны, А в' кгмѣне Правослѳвны(х) велїце похѳалны (Київ, 1618 *Вѣзер.* 16).

Див. ще ГМЪНА.

ГНАФАЛЪ *ч.* (лат. gnaphalus) назва птаха: gnaphalus, гнафалъ птица (1642 *ЛС* 210).

ГНОТЬ, КГНОТЬ *ч.* (стп. gnot, свн. knoten) (у свїчци) гнїт: За кгноты пре(д) воскресение(мъ)

хвѣмъ на рѣчные свѣчки такъ и на поставники г(рш) вѣ (Львѣв, 1607 ЛСБ 1044, 3 зв.); За кгноты до свѣчь дале(м) гро(ш) пѣ(л)девата (Львѣв, 1616 ЛСБ 1047, 6).

ГОДЛО, КГОДЛО с. (стп. godło) (умовний знак) гасло, пароль: а засадивши страж и другими девчаты, сама вышедши з избы своее, ... оставивши уже так в оном дому, в закрытїю певным, Рожковского, слугу и зрайцу уже на то приготова-ного, давши му до оное работы кгодло, до гумна на час малый, ркомо то для господарства, одешла (Луцьк, 1604 АрхЮЗР 8/III, 499).

ГОДЫ, КГОДЫ мн. (стп. gody) бал, бенкет: онъ та(к) повѣлъ а вера рожка ся ва(м) захотѣло не будете на ти(х) кгода(х) розсуди(т) на(с) хто(с) трети(и) (Львѣв, 1645 ЛСБ 1043, 73).

ГОЛДЪ, КГОЛДЪ ч. (стп. hold, стч. hold, свн. hold) васальна присяга на вѣрнѣсть. ◊ **въ кголдъ поступи**ти — скласти васальну присягу: видячи кгданщане, ижъ не оборонитись, доброволне поддались — въ кголдъ стародавный знову поступили (поч. XVII ст. КЛ 76).

ГОЛКЪ, КГОЛКЪ ч. (стп. zgiełk) галас, гамір: тотъ отецъ Никифоръ Азаръ Протасый, сей якобы первоседальникъ по патриарсе, пыталъ, што то за кголкъ (zgiełk) (1596 МИВР 70).

ГОНТАРЪ, КГОНТАРЪ, КГОНЪТАРЪ ч. Гонтар. Вл. н.: Макси(м) Кгонътаръ (1649 РЗВ 165); Феско Кго(н)таръ (Там же, 380).

ГОНТОВЫЙ, КГОНТОВЫЙ, КОНТОВЫЙ прикм. 1. (покрытий гонтами) гонтовой: двери... и з дилованя побите кгонтовое, вдераючи се до цментара, поламавши... одошли (Луцьк, 1634 АрхЮЗР 1/VI, 688).

2. (призначений для прибивання гонтів) гонтовой. ◊ **гонтовой (контовой) гвоздь (гвоздь)** див. **ГВОЗДЪ**; гвоздьє кгонтовое див. **ГВОЗДЕ**.

ГОНТЬ, КГОНТЬ, КГОНЪТЬ, ГОНТЬ, КОНЪТЬ ч. (стп. gont, стч. hont, свн. gant) (покривельный материал) гонт, гонта: Палаць г(с)дръски(и) в стене на по(д)клетехъ новозбѣдованъ // с протесѣа сосънового на гебѣль спѣсканого кго(н)ты побить (1552 ОВол.З. 194-194 зв.); за дерево выдато(к)... // ...за дуба... за коньты (Львѣв, 1592 ЛСБ

1040, 5 зв.-6); За два возо(в) кго(н)то(в) дале(м) золоты(х) шесть и гроше(и) пять (Львѣв, 1594-1595 ЛСБ 1041, 1 зв.); За го(н)ты гроши(и) ѿ (Львѣв, 1607-1645 РДВ 20); за го(н)ты 46 кѣпъ по г(р) 6 1/2 (Львѣв, 1636 ЛСБ 1054, 18 зв.); Дщїца: Таблиця, дѣщка, дѣщечка, гѣнтъ (1627 ЛБ 34); тартиць одъ будынъку zostалыхъ чотырдесят, опрочъ лать, кроковъ и кгонътовъ копъ петънадцать (Луцьк, АрхЮЗР 3/IV, 96).

ГОНЧАРЪ див. **ГОНЧАРЪ**.

ГОРИГОВАТИ див. **КОРЫГОВАТИ**.

ГОРЛИВОСТЬ див. **ГОРЛИВОСТЬ**.

ГОРОДНИЧИЙ див. **ГОРОДНИЧИЙ**.

ГОСПОДАРСКИЙ див. **ГОСПОДАРСКИЙ**.

ГОСПОДАРЪ див. **ГОСПОДАРЪ**.

ГОСПОДАРСТВО див. **ГОСПОДАРСТВО**.

ГОСТЬ див. **ГОСТЬ**.

ГОТЫ, ГОТОВЕ, ГОТОВЕ мн. (свн. gote) готи: в то вѣрѣма готове. имѣли валькѣ со греки (1489 Чет. 29 зв.); всюды на(и)дешъ ясьнѣ(и)шее на(д) со(н)це свѣдоцѣства и доводы прето што ко(л)ве(к) ти(м)брове, и кготове, славного чинили (1582 Кр. Стр. 46 зв.); неме(ц)ки(и) теолокгъ ѿписуючи, та(к) пише ѿ кгота(х), зовѣчи и(х) гетами, а кгеты (повѣдає(т)), то є(ст) прѣ(с)си старые (Там же, 47 зв.).

ГРА, КГРА ж. (стп. ięka "литка") (верхня часть руки) плече: якож одному з нихъ Иовѣфимови Скойтинови правую руку выбили, кость по кгру оттяли (Володимир, 1650 АрхЮЗР 3/IV, 465).

ГРАБАРЪ див. **ГРАБАРЪ**.

ГРАБОВАНЕ с. (стп. grabowanie) грабування: Такъ записы, ако и розъные sprawy, которые... не суть спецификованные, манифестующимъ при грабованю всеє(и) субъстанъцыє(и) ихъ презо татаровъ побраные (Житомир, 1649 ДМВН 190).

ГРАБРИНОВЫЙ, КГРАБРИНОВЫЙ прикм. (стп. grobrunowy) (який стосується грубрину — шовкової тканини) грубриновый: У Сухоносе(н)ка: жупано(в) два, ... ката(н)ка кграбринова, ... У Олешка ... жупано(в) два (ѿди(н) кграбриновы(и), други(и) лу(н)сции (!)) (Житомир, 1650 ДМВН 193).

ГРАБЯ, КГРАБЯ, ГРАБЯ ч. (стп. hrabia, grabia, стч. hrabę, свн. graf) (феодалный титул; особа, котра має право на цей титул) граф: Фило(н)

стрыбы(л) чашни(к) и... побо(р)ца воево(д)ства ки-
є(в)ского... досы(т) дчини(л) за побо(р) его к(р)
м(л) которы(и) є(ст) ѿфале(нь) на сє(и)ме... ва(р)-
ша(в)ско(м) в року тепе(р) идучо(м)... его м(л)
па(н) вавренецъ кграбя з має(т)носте(и) свои(х)
(Київ, 1613 ЛНБ 5, III 4054, 21); Георгій, грабя съ
Тенчина, Осолѣнскій... ознаймую тим листомъ
моимъ теперь и на потомніи часи (Київ, 1632
АИМЗМ 5, №1 (1)); маючи при себе... люде(и)
добри(х)... с которими езд(л) до места Ви(л)ска,
має(т)ности на то(т) ча(с) его м(л). пана Але(к)-
санѣдра Цекли(н)ского аренѣдовѣне(и), а де-
дичѣно(и) ясьнеѡ(с)вецоного... княжати его мѣсти
Владислава Домѣника на Острогу и Заславу, гра-
би на Тарьнове, конюшого коро(н)ного, лу(ц)кого
старости (Житомир, 1650 ДМВН 195).

ГРАВАМЕНЪ, КГРАВАМЕНЪ, КГРАВА-
МИНЪ ч. (лат. gravamen) утиск, обтяження: сто-
рона поводова свє(д)чиласє проти(в)ко на(с) ѡ
кграваменъ и ѡ шкоды свое (1636 ККПС 172); по-
водова сторона... о кгравами(н) и шкоды, за тымъ
походячие и наступуючие, проти(в)ко на(м), судо-
ви,... протєстовала, и(ж) ѡ то правомъ чинити не
занєхає(т) (Житомирщина, 1639 ККПС 210); Я,
комо(р)никъ, ѡному тоє апелѣции не допустиломъ, а
ѡнъ ѡ попа(р)те єє, ѡ кграваменъ и ѡ шкоды
свє(д)чилъся (Київ, 1643 ДМВН 249); ѡ попа(р)те тоє
апелѣции, такъже ѡ кграваменъ противъко себе
занєсеное, ку велико(и) акгравації и шкоде
протєсѣтанъта теперєшѣного,... записати и приня-
ти не хотєли (Володимир, 1643 ТУ 324).

ГРАВОВАТИ, КГРАВОВАТИ дієсл. недок.
(лат. gravo) обтяжувати, утискати: позванєе...,
декретомъ своимъ по розъныхъ инѣстанѣцияхъ
неправѣне фєрованымъ мимо слущѣные доку-
менъта... протєсѣтуючого, передъ поменєными
паны... вношоные, ѡдъ справы увольнивѣши, ани
кгравовали, ани апелѣции // презъ протєсѣтанъ-
та..., не позъволили (Володимир, 1643 ТУ 323-324).

ГРАМАТИКА див. **ГРАМАТИКА**.

ГРАММАТИКА див. **ГРАМАТИКА**.

ГРАММАТИКЪ див. **ГРАММАТИКЪ**.

ГРАММАТИЧЕСКИЙ див. **ГРАМАТИЧЕ-**
СКИЙ.

ГРАММАТИЧНЫЙ див. **ГРАМАТЫЧНЫЙ**.

ГРАММАТІКА див. **ГРАМАТИКА**.

ГРАММАТІЧНЫЙ див. **ГРАМАТЫЧНЫЙ**.

ГРАМАТЫКА див. **ГРАМАТИКА**.

ГРАНАТОВЫЙ див. **ГРАНАТОВЫЙ**.

ГРАНАТЪ¹, КГРАНАТЪ ч. (лат. granatum) (на-
підорожчинний камінь-самоцвіт) гранат: ты... взя-
лес... чарку сєбрную,... две стуєє сєбрные,
накшталт раков, золотом поволоканые и каменѣ-
ми кгранатами осаженые (Володимир, 1620 ЧИОНЛ
XIV-2, 92).

ГРАНАТЪ² див. **ГРАНАТЪ**.

ГРАНДУКЪ, КГРАНДУКЪ ч. (фр. grand duc)
(особа, котра володїє князїєвским титулом) князь:
Рудольфъ цѣсарь... султана Иахию послалъ до
кграндука, то єсть до кнежате Ѳролентийского
(1624 МИВР 164).

ГРАНИЦА див. **ГРАНИЦЯ**.

ГРАНИЧНЫЙ див. **ГРАНИЧНЫЙ**.

ГРАНЬ див. **ГРАНЬ**.

ГРАТИФИКАЦІЯ ж. (стп. gratyfikacja, лат. gra-
tificatio) нагорода: З тыхъ тєды мѣрь: и дла тогѡ,
же мы вдѣчностъ показѣючи за добродѣїства
Небѡжчика, Вм(ст) вѣ особѣ ѡного ѣкѡ крѣвнемѡ
гратификацію и гѡноръ оказуємъ, и тѡю кнїгѡ...
Правослѣвнѣю, Оучїтелскѣю,... // зѣ наѣєи Типо-
графїи Вм(ст) наѣшемѡ Мл(с)тивомѡ панѡ приписѣ-
ємъ и офѣрѣємъ (Київ, 1625 Кон.Анок. 3 зв.-4).

ГРАТКА ж. (перехрєщеня лїній) рєшїтка, діал.
кратка: Крєсѣть... з распятіє(м), и крєщенїє(м)...
ѡколо гратка з кгузиками на крє(с)тѣ дробными
(Львїв, 1637 Інв.Усп. 4 зв.).

ГРАТКОВАТЫЙ, КГРАТКОВАТЫЙ прикм.
Картатий, краткований, кратчастий: Єдѡабница
кгра(т)коватая бѣлобля(ш)ковая, на обра(з)...
на пра(з)ники покладає(т)ся (Львїв, 1642 Інв.
Усп. 68 зв.).

ГРАФЪ, КГРАФЪ ч. (великий хижий птах ряду
соколоподобних) гриф: То сѣтъ котѡрыхъ зѣ пѣаства
єсти не маєте: орла и кграфѡ, и орла морскѡгѡ
пєликѡна... и стрѣса, и совы (сєред. XVII ст. Хрон.
118 зв.).

ГРАФѢЯ див. **ГРАФИЯ**.

ГРАЦІЯ, КГРАЦІЯ ж. (стп. gracja, лат. gratia) (виля ласки) привілей: еслї жъ таковїй шматокъ оди(н) сѣкна чирвѣного, та(к) дѣбре бываѣтъ приплѣчова(н); што роздѣмѣмъ якїй тамъ зыскъ и пожито(к) приходитъ, где такїхъ шапокъ, где плащ(в), где боуль, где кграцїй (на полі: ласки. — Прим. ред.) якъ зовоутъ, где їнѣши(х) тѣмъ подѣбныхъ дѣхвнїю власть... знаменуоучихъ рѣчей, мнѣго естъ продажны(х) (Острог, 1598-1599 Апокр. 172).

ГРАЧЪ див. **ГРАЧЪ**.

ГРЕБЕТОВЫЙ див. **ХРЕБТОВЫЙ**.

ГРЕКЪ див. **ГРЕКЪ**.

ГРЕЧИ, КГРЕЧИ присл. (стп. grzeszy) вдало, відповідно: тые двѣ словѣ выложоные а выречоные далеко о(т) себѣ быти рѣзные, каждый грецкого языка свѣдомый признаѣтъ, ачѣ и в лати(н)ском языкѣ яко са то кгречи рымоуетъ, леда школьны(и) жакъ осѣдити можѣтъ (Острог, 1598-1599 Апокр. 117); Што бы то за кгречи, за трохи оутѣхи марной хвалы и помпы того свѣта, продавати вѣчнїю радость (Там же, 199 зв.).

ГРЕЧИНЪ див. **ГРЕЧИНЪ**.

ГРЕЧНЫЙ, КГРЕЧНЫЙ, КГРЕЧЪНЫЙ прикм. (стп. grzeszny) 1. Вдалий, досконалий, вишуканий: якъ се вамъ подобае(т) тоѣ вино? смакѣ(т) ли ва(м) добре аза не пенкне // фарбованое аза негодно до пита кгречное е(ст) и доброе (к. XVI ст. Розм. 42-42 зв.).

2. У знач. ім. Чемний, вѣчливий, діал. гречний. Вл. н.: Иванъ Кгречъный (1649 РЗВ 350).

ГРИШПАНОВЫЙ, КГРИШПАНОВЫЙ прикм. (стп. grzyszanowy) (кольору мїдної іржі, мїдянки) зелений: катанъка кармазыновая с петлицами кгришпановое масты — золотыхъ пятьдесятъ (Володимир, 1649 АрхЮЗР 3/IV, 67).

ГРІФЪ див. **ГРІФЪ**.

ГРМОТЪ ч. (стп. grzmot) гуркіт: И мѣцное кѣменьє ѡтоса скрѣшило, з' оужасно страшны(м) грмото(м) впѣлы розвалило (Львїв, 1631 Волк. 3).

ГРОБЪ див. **ГРОБЪ**.

ГРОГУЛЕЦЪ, КГРОКГУЛЕЦЪ ч. Діал. Крагулецъ "яструб". Вл. н.: Игна(т) Кгрокгѣлецъ (1649 РЗВ 364 зв.).

ГРОДОВЫЙ, КГРОДОВЫЙ прикм. (стп. grodowy) замковий: слугу его милости отца Пузины,... // ...в замку околном Луцком пред мостом кгродовым взявши, до каменици его милости пана старосты тутошнего Луцького,... привели (Луцьк, 1634 АрхЮЗР 1/VI, 688-689).

ГРОДСКИЙ, КГРОДСКИЙ КГРОДСКИЙ, КГРОДЪСКИЙ, ГРОДСКИЙ прикм. (стп. grodzki, grodzski) (який стосується городу — судово-адміністративного уряду) гродський, судовий: ѡ забороне(н)є чере(з) вря(д) кгродьски(и) во(з)ному ездити на вси справы а(ж) за листы врядовыми (1566 ВЛС 131); Миско Пшитанский, войский... замкѣ Веницкого, Петрѣ Микѣлинский, Роман Красноселский, суда кгродский... низко... чолом бьютъ (Вїнниця, 1569 АС VII, 324); к то(мѣ) положилъ позовѣ гро(д)ски(и) (Кременецъ, 1581 ЛНБ 5, II 4044, 88); даль єсми позовѣ кгро(д)ски(и)... пану Семену Щениевскому ѡчевисто в руки в жалобе пана... Ясликовско(г)[о]ѡ грабѣ(ж) (Житомир, 1584 АЖМУ 131); имѣние церковное Городокъ,... небощикъ Криштофъ Замойский... выкупилъ былъ... у пана Кандыбы, писаря гродскаго влодимерскаго (Володимир, 1609 АСД X, 232); Павелъ Реховскїй, писарь кгродскїй Кїевскїй (Кїїв, 1622 АЮЗР II, 74); се(с) выпи(с) по(д) пѣча(т)ю Кгро(д)скою чѣ(р)ниговскою естъ выданъ (Чернїгїв, 1637 ЛНБ 5, II 4061, 125 зв.); а по ѡбволанъю и пубъликованю тоѣ баници су(д) нинешњи(и) тую справѣ до сѣдѣ земьско(г) и врядѣ кгро(д)ского... ѡ(д)сылаѣ(т) (Люблїн, 1647 ЛНБ 5, II 4069, 123); передо мною,... реентомъ канцелярии кгродское володимерское,... през особ нижей менованыхъ сталым, пришедши, прихїляючис до оповеданя своего (1650 АрхЮЗР 3/IV, 530); акта гродские див. **АКТЪ**; книги кгродские див. **КНИГА**; право кгродское див. **ПРАВО**¹; роки гродские (кгродские) див. **РОКЪ**; рочки кгродские див. **РОЧКИ**; судъ кгродский (гродский) див. **СУДЪ**.

ГРОДЪ, КГРОДЪ, ГРОДЪ ч. (стп. gród) 1. Замок: панове хре(н)ницкие врадовне во(д)лугъ права ѡ(т)сылаю(т) тые кони до кгро(дѣ) ты(м) же в(р)адникомъ (Луцьк, 1602 ЛНБ 5, II 4050, 54).

2. (судова інстанція) гродський суд: А где бы еще и по(в)торе то(т)же за позва(н)емъ до кгродѣ а рамени и зви(р)жности ѿрядѣ нашего г(с)дрьского спротиви(л)ся, тогда ѿра(д) за(м)ковы(и)... на(м)... мае(т) ѿзна(и)мити (1566 ВЛС 57 зв.); кгда будемо по(з)ваны до кгроду за пе(р)шимъ позвоомъ року и по(з)ву не (з)биваючи маемося ѿсправедливити не беручи собе на помо(ч) // вшеляки(х) ѿборо(н) пра(в)ныхъ (Луцьк, 1569 ЛНБ 103, 26/Id, 1821, 17 зв.-18); ты(ж) хоче(т) протестова(ти) на гродѣхъ тые ма(м)ра(мы) которые не на то даль але на што и(н)шеє (Острог, 1595 ЛСБ 287, 1); которы(й) то а(р)сени(й) болоба(н) записа(л)ся самъ в гро(д) и въ земьстве на себе и на потомки свои по(д) тысячею гривень вѣчное мо(л)чаня и поко(и) манасты(р)цеви шпиталеви нашему дати (Львів, к. XVI ст. ЛНБ 4, 2, 31); су(д) головны(и) вырокъ кгродѣ ѿного ѿтве(р)жаючи выби(т)е кква(л)товное при(з)на(л) (Вінниця, 1605 ЛНБ 5, II 4051, 106); позваные... по(д) суже(н)емъ теперешни(х) рочковъ... мають болшю справѣ в кгроде ме(н)скомъ с пе(в)ны(ми) ѿсобами (Київ, 1607 ЛНБ 5, II 4052, 29); рокъ кѣ правѣ таки(и) яки(и) в ты(х) Позва(х) е(ст) описанъ в земьстве а в кгроде на де(н) трина(д)цаты(и) мѣа июня (Чернігів, 1641 ЛНБ 5, III 4063, 177 зв.); передо мною, Станиславомъ Каменскимъ, буркграбимъ кременецкимъ,... панъ Янъ-Казимеръ... // гроду тутошнего писарь... противко валечному Богданови Хмелеви,... протестовалъ се (Кременець, 1649 АрхЮЗР 3/IV, 137-138); Которого подаючи, таковое ѿповеданье протесе(т)уючи(с) чини(л), же... вча(с)не того те(с)таме(н)ту кгроду нине(ш)него подати не могъ (Житомир, 1650 ДМВН 217).

ГРОМАДА *див. ГРОМАДА.*

ГРОМАДСКИЙ *див. ГРОМАДСКИЙ.*

ГРОМЪ *див. ГРОМЪ.*

ГРОНО *див. ГРОНО.*

ГРОТОКЪ, КГРОТОКЪ *ч.* Невеликий спис: А староста взялъ на свою потребѣ... Кро(т)ковъ зѣ А порожнего железа шынъ двесте сорокъ и семь (1552 *ОЧерк.З.* 7 зв.); а кгда замок горелъ,... ручниц, аркабузовъ, рогатин, кротков (? — *Познач. вид.*) и инших многих а не зличонных речей военных, которых... там погорело, видели... зличити не могли (Володимир, 1571 АрхЮЗР 8/IV, 133).

ГРОТЪ, КГРОТЪ, ГРОТЪ *ч.* (*стп. grot, свн. grat*) Спис: скрыня билая старая... в не(и) ничо(г) не(т) сѣмы вое(н)ные юхты чи(р)воные; в ни(х) кгрото(в) дре(в)цовы(х) // семь (Забороль, 1566 ПВКРДА III-2, 6-7); а гаковници и ручници,... кнегиня ее милость Дмитрова Буремьская побрала шпись // зъ кгротомъ и пропоръ (Луцьк, 1572 АрхЮЗР 7/1, 239-240); Сѣлица: З грѣто(м) дѣрда... ошѣпъ, ошѣписко, кончѣрь (1627 ЛБ 125); Поя(с)... долги(й) давны(й), до ѿздобы гроту... заживае(т)ся (Львів, 1637 *Инв.Усп.* 68); Церковь Бѣжа,... Пре(з) (твѣеи стѣни) дойзрѣлые цѣнты. Остробѣдные крѣшитъ; Апостѣтовъ кгрѣты (Львів, 1642 *Бут.* 6); *Образно:* Ѡ прч(с)таа Пѣнно. дѣхъ въ мнѣ не стѣеть, Гартѣвный грѣтъ бѣлести ср(д)це преражае(т) (Львів, 1631 *Волк.* 14 зв.).

ГРОШИ *див. ГРОШИ.*

ГРУБИНЪ *див. ГРУБРИНЪ.*

ГРУБІАНЪ *див. ГРУБИАНЪ.*

ГРУБРИНЪ, КГРУБРИНЪ, КГРУБИНЪ *ч.*

(*стп. grubrin, свн. grobgrün*) груба шовкова тканина: Шуба соболья зъ бобромъ, кгрубриномъ чорнымъ крытая (1596 АЮЗР I, 264); взято... шубка куня съ бобромъ, кгрубиномъ чорнымъ крыта (Луцьк, 1596 АрхЮЗР 3/1, 82).

ГРУНДАЛЬ *ч.* (*стп. grundal, свн. grundel*) некваліфікований ремісник: Дебелохѣдѣжникъ: Грндаль, ремесникъ грѣбого ремесла (1627 ЛБ 29).

ГРУНТАРЪ, КГРУНТАРЪ, ГРУНТАРЪ *ч.*

Копальник, землекоп: далисмы є(и) за тѣю шкодѣ г(рш) вѣ... а грѣ(н)та(р) г(рш) к̄ (Львів, 1592 ЛСБ 1037, 71 зв.); в средѣ по зачатии стѣя Анѣны дано кгрѣнтаро(м) зо(л) ӣ и гроши(и) к̄в, що двѣ студни копали и це(м)ровали з кгрѣнтѣ водѣ выводячи (Львів, 1607 ЛСБ 1044, 4 зв.); гды а(н)дрѣй гру(н)таръ, выпратну(л) тра(н)си(т) зазво(н)ничны(и), то(г)ды решты, з горѣлкою, и на пиво дале(м) всего зло(т) 12 и 25 (Львів, 1633 ЛСБ 1052, 7).

ГРУНТИКЪ, КГРУНТИКЪ, КГРУНЪТИК *ч.* (*невелика земельна ділянка*) грунтець: Што(ж) за пожито(к) с тоє малое зе(м)лици и кгрѣ(н)тикѣ, ко(ли)... живота вѣ(ч)ного наслѣднико(м) и дѣдиче(м) быти не могѣ (1599-1600 *Виш.Кн.* 212); рачте ваша милость достатечне освободити церковцу Васи-

левскую и кгрунтикъ ее у Киевѣ..., бо негдѣ священнику мѣшкати (Київ, п. 1621 АСД I, 265); теды менованые их милости отецъ игумен из своим духовенствомъ,... казавшы быдла розмаитого... нагнати на кгрунтѣк досыт счуплый, попасли и по-травили и внивечъ... обернули (Луцьк, 1649 АрхЮЗР 3/IV, 357).

ГРУНТОВАТИ, КГРУНТОВАТИ *дієсл. недок.* (*стп. gruntować, свн. gründen*) 1. (що кому) Забезпечувати (що), закладати фундамент (під що), засновувати (що): ро(з)ширюючи страны сво(и) дстави(ч)ными во(и)нами поко(и) собѣ пото(м)-ко(м) свои(м) та(м) кгрѣ(н)тую(чи) ры(м)скую и ко(н)стя(н)тинопо(л)скую столицѣ до кгрѣ(н)ту зва(л)чили (1582 *Кр.Стр.* 94); Основая: Грѣнтѣю, фѣндаме(н)тѣ закладаю (1627 *ЛБ* 153).

2. *Перен.* (що) Зміцнювати, робити тривалим: в тыхъ пѣнствахъ и крѣле(в)ствахъ, где кгвѣлто(м) огнемъ мечѣмъ а не наукою и дѣбрыми обычаими вѣрѣ кгрѣнтѣвати хотѣтъ, великое ро(з)ланье крве и знищенѣа зъ внѣтрной войны дѣютса (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 31 зв.); патріарха того мѣли были обрати, котѣрый бы до постановѣнѣа влѣбского са стосоюючи папѣжови римскомѣ про(д)кованѣа признавати, а што болше оноє кгрѣнтѣвати былъ хотѣлъ (Там же, 106 зв.).

ГРУНТОВАТИСА, КГРУНТОВАТИСА *дієсл. недок.* (*стп. gruntować się*) (од чого) Базуватися (на чому), опиратися (на що): Абѣвѣмъ не ѡ(т) мѣсть и Столицѣ Ап(с)лскаа ве(л)мѣжность и влѣдза и звѣрхность кгрѣнтѣе(т)са, и бѣдѣетьса, але ѡ(т) оухвѣл и постановѣній прѣвы(х) вѣры и спо(л)-ѡбцовѣа Бо(з)ского, Ап(с)лскими и Ѡцѣвскими наѣками спорѣжена и естѣ и познавана бывѣетѣ (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 219).

ГРУНТОВНЕ, КГРУНТОВНЕ, КГРУНТОВНЕ, КГРУНТОВѢНЕ *присл. (стп. gruntownie)* 1. Міцно, твердо, непорушно: нам... непевно для того отъ пана Бога подана естѣ наука писма, абы имѣ законѣ святой и все побожной речи могли быти кгрунтовне и статечне задержани (Літовиж, 1582 *АрхЮЗР* 7/1, 32).

2. Докладно, грунтовно: потреба было певне и кгрунѣтовне тотѣ сынодѣ описати. Тутѣ тежѣ абы и

потомѣкове нашы... ведомость о томѣ мели (Вільна, 1597 *РИБ* XIX, 186); То все, што ся вышей (поменило, вкратѣце) написалося на передѣмову его, а тепѣрь вже кгрунѣтовѣне прыступуючы, до речи самое и до отказа на писмо его, кладу напервей слова его власныє (Вільна, 1599 *Ант.* 517).

3. Повнѣстю, цѣлком: тотѣ посагѣ... мнѣ выправою прийти мелѣ, менѣ и малжонка моего ѡт Ихъ Милости брати моеє кгрѣнтѣвне, а сполна дошол и за то досыт стало (Володимир, 1555 *AS* VI, 19); яко и зложе(н)е межѣ стѣны възглядомѣ рѣзности о рѣчахъ потѣчныхъ дочѣсныхъ кгрунѣтѣвне понѣвлена была (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 27).

4. Добре, як слѣд, досконало: тоє поле... жадны(м) плуго(м) ани косою ѡ(д) жадного передо мною нерѣшоно кгрѣ(н)товне выробиль, выправи(л), и пребраны(м) збоже(м) посѣя(л) (1582 *Кр.Стр.* 8); Госпо(д)ственнѣ: Пѣнски, с повѣжностью из мѣцѣ, истѣтне, власне, стѣле, мѣцно, не добѣте, грѣнтѣвне, с повѣгою и пѣнствомѣ (1627 *ЛБ* 27).

ГРУНТОВНЕЙ, КГРУНТОВНЕЙ, ГРУНТОВНЕЙ *присл. в. ст. (стп. gruntowniej)* (з бѣльшою силою закону) твердѣше, мѣцнѣше: И абы тымѣ кгрунтовней тоє зѣднѣченѣе утвержоно и послушеньство бискупови найвышѣшому оддано было, насѣ двохъ особѣ... //..., его королевская милость, для утверженѣа еднѣности..., послати рачиль (Володимир, 1594 *АрхЮЗР* 1/1, 427-428); хтѣбы штожѣ кольвекѣ кѣ кривди учиниль тогды умоцняючи тимѣ певнѣй и грѣнтѣвней волю сѣе постановленѣе мое, котѣрое абыся ничимѣ намней николи... не отменило (Почаїв, 1597 *ПВКРДА* IV-1, 52).

ГРУНТОВНЕЙШИЙ *див. ГРУНТОВНѢЙШИЙ.*

ГРУНТОВНЫЙ, КГРУНТОВНЫЙ, КГРУНТОВѢНЫЙ, ГРУНТОВНЫЙ *присл. (стп. gruntowny)* 1. Фундаментальный, твердый, мѣцный: если боудѣмъ петра роздѣмѣти за кѣмень кгру(н)тѣвный, такѣ же тежѣ боудѣтъ и иные ап(с)лы (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 98 зв.); кр(с)тѣ е(ст) во нѣщи стро(ж) пѣвнѣый, вѣ днѣ замѣкъ гроунѣтѣвный и вѣлѣ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 295); старая паки вѣра, хотя же естѣ шпетна, непозорна, але досытѣ нам на том вѣдѣти, коли естѣ статечна, грунтовна, неподвижна

и от Христа фундатора основана (1608-1609 *Виш.Зач.* 201); На томъ фундаментѣ, грунтовномъ и мощномъ ...будуется Церковь (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 383).

2. (який міцно встановився) твердый, непорушенный: Лое (!) тгды (!) кгрднѣтвное застановѣнье. и оу рймланъ тшеслѣвныхъ ннѣ лѣ(т) х̄ неω(т)мѣнно трвало, а(ж) до папѣжа лебѣна третего (1509-1633 *Остр.л.* 132); кгды до кгрунтовного и трвалого зъедночєня дорога се усталеть: ихъ милость до него, ... хентне приступять (Берестя, 1596 *АрхЮЗР* 1/1, 512); Для чѣго жъ митрополи(т) и его товѣрыши владыковѣ, о якойсь кгрднѣт(в)ной на томъ синѣдѣ оучинѣной згѣдѣ повѣдати смѣють (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 44); И всѣмъ в' бѣдѣхъ и припадкахъ бѣдѣчи(м), пѣвною оутѣчкою, грднѣтвною потѣхою, ... вспоможеніемъ, и выбавеніемъ ставаетъ сѣ (Київ, 1637 *УС Кал.* 761).

3. Важливый, вагомый, основной: Образъ, на котромъ выражены соуть ω(т)мѣны, А всѣмъ рѣча(м) кгрднѣтвны(м), не пѣвныє Стѣны. Вага, котраа и сѣмъ и тѣмъ, преважаетъ: И в' ω(т)мѣнѣ щѣста и нещѣста ставаетъ (Львѣв, 1615 *Лям.Жел.* 2 зв.); Где есть мѣстце Планѣтомъ, и звѣздамъ грднѣтвны(м), ω(т)кѣль свѣтлость прѣмене(м) спадаетъ кларѣвнымъ, Тамъ мысль тѣа Надка людскѣю занѣситъ (Київ, 1632 *Сѣх.* 297); для того Іерѣй нехѣй нелицно позвалѣеть причѣстїа дѣткомъ малымъ, бо... // бныє та(к) кгрднѣтвного покѣрмѣ еще не потребѣють (Львѣв, 1645 *О тайн.* 44-45).

4. Докладный, обгрунтований, конкретный: што все ширей, ... и достаточней своимъ способомъ кгрунтовнымъ тоє рѣчи положеный на многихъ а разныхъ листехъ господарскихъ..., описано (Берестечко, 1570 *АрхЮЗР* 8/VI, 271); А такъ я, ... зърозумевши зъ мовєня обудвухъ сторонѣ, не видѣчи кгрунтовного свѣдѣцтва на тыхъ бахурчиковѣ, абы мѣли на духовенство каменемъ и чимъколвекъ метать, всказалъ есми, абы на томъ... присягу учинили (Володимир, 1590 *АрхЮЗР* 1/1, 267); Послѣве што с ты(м) до митрополїта ходїли, с фѣрїєю тѣлко а зъ в'згѣрдою бѣ(з) вщѣлѣакого кгрунто(в)ного ω(т)-вѣтѣ, до насъ соуть ω(т)прѣвлєни (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 13 зв.).

5. Законный, справедливый: еслибы с ты(х)... особѣ спсоро(д)кѣ на(с) выбраны(х) на елекъцьєю... не еха(л) на томъ пѣвномъ мѣстѣ..., а хотѣ бы и та(м) ставши рѣчи посполито(и) слѣжити до кгру(н)то(в)ного постановѣ(н)я елекъцьи не хотѣль чекати таковы(и) повїне(н) бѣдѣ(т) (Берестечко, 1573 *ЖКК* I, 51); тая фу(н)дація юри(з)ди(к)ции не е(ст) уфу(н)дована на мѣ(ст)цу пѣ(в)но(м) и кгру(н)то(в)ны(м) (Житомирщина, 1639 *ККПС* 201).

6. Повный, цѣлковитый: тира(н) тѣрѣцкїй, хо(т) присѣглы(м) крвѣ хр(с)тіа(н)ское неприѣтеле(м) бѣдѣчи, на кгру(н)тѣвное вытрачѣньє ихъ нїкгды здѣбїтисѣ не мѣже(т) (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 159 зв.).

7. Природный, земный, сьогосвітній: далѣко большимъ чѣдомъ естѣ на(д) в'скрѣше(н)є тѣль мѣртвыхъ, в' чѣдооумны(х) гѣрѣ пересажа(н)ѣ з' мѣстѣцъ грднѣтвныхъ, чїначи з' во(л)ковѣ овѣчки, а з' дїкихъ пѣрдовѣ свѣйскїи барѣны (Вїльна, 1627 *Дух.б.* (Передм. I), 2 зв. нунум.).

ГРУНТОВНѢЙШИЙ, КГРУНТОВНѢЙШИЙ, КГРУНТОВНѢЙШИЙ, КГРУНТОВНЕЙШИЙ, КГРУНТОВНЕЙШИЙ, ГРУНТОВНЕЙШИЙ, ГРУНТОВНѢЙШИЙ *прикм. в. ст. 1. (який міцніше встановився) твердїший, міцнїший: А кѣ тому еще, для лепшого и кгрунтовнейшого утверженя сего тестаменту, припросиломъ до того людей добрыхъ вѣры годныхъ (Клевѣнѣ, 1571 *АрхЮЗР* 1/1, 39); Прѣто, нимъ за помѣчу Бжєю бѣдетъ грд(н)товнѣ(и)шѣя, и бога(т)шѣя фѣ(н)дація... На то(т) ча(с) илє ...сѣ можеть стати ки(л)ка способѣв имъ на выхова(н)є дказѣмъ (Луцьк. 1624 *ПВКРДА* I-1, 74).*

2. Головніший, вагомїший, важливїший: такъже тежъ и вѣ Рымскомъ костелѣ, што бы сѣ не найдѣвало и вѣ Грѣческой церкви, а звлаща кгрунѣтовнейшихъ рѣчахъ, чѣго теперъ, для предлужєнѣя, не хочу выличати (Вїльна, 1599 *Ант.* 691); Тѣтъ на нѣкоторыи кгрѣ(н)то(в)нѣйшїи Аркгѣмѣнты... ω(т)ка(з) оучїнимъ (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 61);

у знач. ім. с. р. кгрунтовнѣшее — щѣсь вагомїше, важливїше: не вѣнтплю тѣды же... ва(с) понѣхає(т). Зачи(м) па(н) богъ... кгрднѣт(в)нѣшее и лѣпшєє до вѣспокоєня нашѣго спорѣди(т) (Острог, 1604 *ЛСБ* 393).

3. Докладніший, обґрунтованіший: ω(д) того тежъ... сына иафетового наро(д) грече(с)ки(и) и они пошли, чого маємо кгрѣ(н)товнѣ(и)шое свѣдѣцтво в пророцтве даниелево(м) (1582 *Кр.Стр.* 30).

ГРУНТОВЫЙ, КГРУНТОВЫЙ, КГРУНТЬ-ТОВЫЙ, ГРУНТОВЫЙ *прикм.* 1. (який стосується власності на землю, пов'язаний із земельною площею) земельний: о кривду кгрунтовую, такъ же о кривды вшелякие подданыхъ своихъ, справедливости доходити повиненъ буду (Туричини, 1598 *АрхЮЗР* 6/1, 266); пово(д) с ты(м) по(з)во(м) свои(м)... хочечи се яко напру(д)ше(и), въ ро(з)ница(х) кгрунтьовы(х) з ве(л). вашою успокоити,... ты(м) по(з)вомъ... ве(л). вашу на полѣ позывае(т) (Шумськ, 1639 *ККПС* 221); хочечи се яко напру(д)ше(и) в ро(з)ница(х) кгру(н)товы(х) з ве(р). вѣшими успокоити... пово(д) нинѣ(ш)ни(и) ве(р) вѣшу ты(м) по(з)во(м) на рокъ, вышгъ означоны(и), позывае(т) и припозывае(т) (Горошки, 1642 *ДМВН* 223).

2. Наповнений землею: а(н)дрѣви гру(н)тарѣ... ω(т) вычищенье (!) всѣ(х) скринь гру(н)товы(х) дале(м) зло(т) 19 (Львів, 1631 *ЛСБ* 1052, 6).

3. У знач. *ім. с. р.* **грунтовоє** — грошова винагорода за земельні роботи: грѣ(н)тового дано и(м) гр(ш) і пре(д) зво(н)ницею закладали грѣ(н)ть по(д) гано(к) (Львів, 1592 *ЛСБ* 1037, 17); грѣ(н)тового гр(ш) є̄ (Там же, 72).

ГРУНТЬ, ГРУНТЬ, КГРУНТЬ, КГРУНТЬ, КГРУНТЬ, КГРУНТЬ, ГРУНТЬ, ГРУНТЬ, КРУНТЬ *ч. (стп. grunt, сѣн. grund)* 1. (верхній шар землі) земля, грунт: Кгрѣнт Свѣщенский велми подлый, песковатый и на збоже недрожайный (Сушично, 1569 *АС VII*, 330); **Ого(н)**... Пожрѣтъ зѣмлю и жита ей, попалитъ кгрѣнты гѣръ (Київ, бл. 1619 *О обр.* 140); юж ми то(т) кгрунть ѡбме(р)зъ (Львів, 1641 *ЛСБ* 1043, 57 зв.); где нѣкто... ме(ш)кати не мѡже; (бо та(м) ѡрати або щепити непл(д)но(ст) землѣ, а сѡлоно(ст) пѣщисто(г)о грѣнтѣ не допѣае(т) (серед. XVII ст. *Кас.* 85); *Образно:* тѣды тѣе соутъ чѣртове нѣакіе, которіеса..., на Спѣстѡшенихъ кгрунтьхъ мѣста въ осѡбахъ такіхъ показють (Львів, 1614 *Кн. о св.* 440);

(зораний шар землі) рілля, земля, грунт: моцно кгвальтомъ до ки(л)ка со(т) чоловека наславши

...кгрѣнтъ подоплати и сѣна побрати... казалъ (Люблін, 1615 *ЛНБ* 103, 60/1е, 254, 101);

(земляна поверхня) земля: цркви ѡспения прѣ(с)-тоє бѣоматрї в мѣсте лво(в)скомъ му(р) роспадалса наполю и чого бѣже вхова(и) абы... то(т) мѡръ на кгрѣ(нт) не па(л) (Новгородок, 1547 *ЛСБ* 13); Шафаро(в) ѡбрали дво(х) до ка(с)и це(р)ковной которая завше мае(т) быти на кгрѣнтѣ в жели(з)-ной скрынѣ з прыданя(м) братїй моло(д)шы(х) (Львів, 1644 *ЛСБ* 1043, 63).

2. (земельне володіння) наділ, ділянка, земля, грунт: Я... явно чиню... ижъ што есми выслужилъ... село, лежачое в повѣте Кіевскомъ... у полѣ, наверху Олшаницы, а на низъ зъ моимъ грунтомъ сугрань грунтъ Чуменовскій (Київ, 1507 *АрхЮЗР* 1/VI, 12); жаловалъ намъ служебникъ на(ш)... што(ж) де(и) по(д)даны(и) твое(и) мл(с)ти... границѣ имена его на пе(в)ныхъ врочищахъ то есть ω(т) бо(р)ку збуни(н)ского... и ѡ змеино(г)о борѣ перехода(чи) кгру(нт) земли его по(д) себе де(и) забирають (Берестя, 1552 *ЛНБ* 103, 397/ШБ, 819, 1); ѡтець Василей... арендовалъ мнѣ кгрѣнтъ, ѡной церкви здавна належный: пола, сѣножати и заросли (1577 *АС VI*, 81); тамже были и права тоєи цркви на кгрѣ(нт) манасты(р)ски(и) (Львів, 1579-1588 *ЛСБ* 1034, 2 зв.); Отъ тоєе пожежи копа, взявши зъ села моего Кобча следъ, одвела ажъ до границы на грунтъ ихъ Рожисцкїй (Луцьк, 1583 *Ив.* 272); кня(з) янушъ збара(з)ски(и)... посега(л) и забира(л) кгрунты пна моего (Вінниця, 1602 *ЛНБ* 5, II 4050, 61); храмъ... святий збудовали... на моємъ грунту солтыскімъ (Фольварк, 1606 *НЗУжг.* XIV, 225); постановиле(м)... Цр(к)о(в) и монасты(р) на кгрѣ(н)-тѣ моє(м) дѣди(ч)но(м)... заложити (Топольниця, 1616 *ЦДАЛ* 14, 1, 96, 644); ве(р) твоя с ты(х) власныхъ кгру(н)товъ ихъ ω(т) ты(х) салетрениковъ цы(н)шгъ на себе бра(л) (Київ, 1622 *ЦНБ II*, №23265, 1); Надро: Лѣваа албо праваа сторона пазѣхи, берегъ, лѣно. грѣнтъ землѣ тѡесть полѣ, кривый кѣтъ, залѡмистый кѣтъ на мѣри, албо на землї (1627 *ЛБ* 79); тѣды ѡнъ возны(и) с пови(н)ности врядѣ свое(г), в тѣе кгрѣнты и селисча... Пана Пенського пра(в)не ѡвязавши... и по(с)сесоремъ, вечистымъ заставившы самъ ω(д)ехалъ (Чернігів, 1637 *ЛНБ*

5, II 4061, 125 зв.); да(н) медовую побрано в ты(х) же вы(ш) речоныхъ по(д)данныхъ и пчолы по кгру(н)тахъ у бо(р)тяхъ повидирано (Житомир, 1650 *ДМВН* 209); **кгрунтъ заставный** — (*земля, віддана у заставу*) заставний грунт: кгру(нт) то(т) заста(в)ны(и) небо(ж)чикъ спа(с)... де(р)жалъ ча(с) немалы(и) (Кременець, 1580 *ЛНБ* 103, 16/Іс, 1898, 25); **кгрунтъ земляный** (*землений, земляный*) — (*земельні уїддя*) грунт: всаки(и) кгру(нт) земланы(и)... на три ча(ст)ы... ровно поделити (Луцьк, 1560 *ЦДІАК* 223, 1, 2, 1 зв.); маю(т)... по о(с)мина(д)це(ти) светко(в)... поставити на кгрѣнте землено(м) (1566 *ВЛС* 78); Ту теж на кгрунте земляном,... шляхта и суграничники визнавали (Свищів, 1553 *АрхЮЗР* 8/VI, 30); **кгрунтъ пенный** — грунт, за який судяться, правуються: мы до ни(х) листь нѣшъ писати веле(ли) приказуючи штобы они на то(т) рокъ на оны(и) кгру(нт) пе(н)ны(и) выеха(ли) суде(и) своихъ // выве(ли) и... з ними са росправили права (Красний став, 1558 *ЛНБ* 103, 16/Іс, 1898, 10-10 зв.); выслѣха(в)ши доводѣ подлѣ статутѣ мае(т) кгру(нт) пе(н)ны(и) грани(ц) сказа(т)и и копцы... ѣчини(ти) (1566 *ВЛС* 59 зв.).

3. (*земельна площа під будівництво*) ділянка, парцела: бра(т)ство... слуга(м) црковны(м)... вдова(м), и всяки(м) сирота(м) пристанище и поко(и) ...на то(м) кгрѣ(н)те... нача(ли) бѣдова(ти) (Львів, 1591 *ЛСБ* 154); которое то мѣстце замѣною отъ... Архимандрита... и всѣхъ въ той же Больницы найдующихся Старцовъ одержалисмо, давши имъ за то ровный кгрунтъ, будованье, садъ и огородъ (Київ, 1631 *ОЛ* 21); выдачы великое ѣтиснена на грѣ(н)тѣ казали мѣровати на(д) шѣколою для поставлена дрѣка(р)нѣ Абы дѣте(м)... было мѣсце для наѣки и ме(ш)кана дидаскалови (Львів, 1633 *ЛСБ* 1054, 5).

4. Фундамент, підмурівок: пре(д) зво(н)ницею закладали грѣ(н)тѣ по(д) гано(к) (Львів, 1592 *ЛСБ* 1037, 18); Основаніе, ѣмеліонъ: Фндаментъ, вина, начало, грѣнтъ, закладъ, заложѣ(н)е (1627 *ЛБ* 153); Проклѣтый мѣжь предъ г(с)демъ, котѣрый бы взбѣдиль, а збѣдоваль мѣсто Єрїхо(н), на перворѣдно(м) своемъ нехай заложитъ кгрѣнты его, а на остѣтномъ нехай поставитъ брамы его (серед. XVII ст.

Хрон. 163 зв.); до кгрунту, зъ кгрунту, на кгрунтѣ — уцент, доценту, дотла, повністю, до останку: ро(з)ширюючи страны сво(и) ѣ(с)тави(ч)ными во(и)нами... ры(м)скую и ко(н)стя(н)тинопо(л)скую столицѣ до кгрѣ(н)ту за(л)чили (1582 *Кр. Стр.* 94); якож менованое хлопство, прагнучы къ вере католицкое и оную з кгрунтѣ хотечы выкоренити, менованого пана Ясѣчурьского... замордовали и забили (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 332); Прысылал к намъ державца Свислоцкий,... жалѣючи о том, штож... ты... боръ его властный мощно, кгвалтом... вырѣбала и на кгрѣнт его сказала и выпѣстошила (Краків, 1543 *AS* IV, 327).

5. *Перен.* Підстава, основа, суть, фундамент: кгда на пѣвно(м) фѣдаментѣ, на мощно(м) кгрѣнтѣ писма стѣго доводѣ(х) і свѣде(ц)тва(х) стоимѣ, на песѣкъ змѣшлены(х) прикладовъ... не зѣстѣпоуемо (Острог, 1598 *Ист.фл.син.* 41); кгда ереси диявольские розмантые наставати почали, светые отцеве не мели досѣтъ на симѣболе апостольскомъ, хотя былъ кгрунтомъ всихъ символовъ, але инѣшие символы по немъ творили (Вільна, 1599 *Ант.* 761); Николаіи,... двѣ поданіе Все стѣго Дѣха на освѣчонныхъ Ап(с)лѣвъ, яко два кгрѣнты своѣи ѣеологїи заложїль (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 235); Вѣра вѣдлѣгъ наѣки пѣвѣла с(т): ѣстѣ грѣнтѣмъ рѣчїй тѣхъ, котѣрыхса сподѣваемо, доводѣмъ рѣчїй невидїмыхъ (Львів, 1646 *Зобр.* 2 зв.); жадали от нас Гѣдинове отцеве Монастира общежите(л)ного Густинского. Ижъ маючи от... Пановъ побожных... на хвалу имени его Стѣго надане за отпушенїе грѣхов свои(х) немало кгрунту для выхованъа мешкающихъ (Чигирин, 1648 *ЦДІАК* 203, 1, 4, 1).

6. Вл. н.: Гаврило Кгрѣнтъ (1649 *РЗВ* 163).

ГРУНЪТОВНЕЙШИЙ *див. ГРУНТОВНѢЙШИЙ.*

ГРЫФЪ *див. ГРИФЪ.*

ГРЫШПАНЪ, КГРЫШПАНЪ *ч. (стп. grynspan, свн. grüenspan) фарба мідянка, діал. гришпан: квѣтнои не(д)ли робячи бра(т)скии свѣчки на кгрышпанъ зо(л) по(л) г̄ (Львів, 1607 ЛСБ 1044, 5); На кгрышпа(н) до свѣчо(к) далемъ гро(ш) ӣ (Львів, 1618 ЛСБ 1047, 2 зв.).*

ГУБЕРНАТОРЪ *див.* ГУБЕРНАТОРЪ.

ГУДЖУЛЬ, КГУДЖУЛЬ *ч. Диал.* Гужуль "вид жука". Вл. н.: Корнило Кгудждль (1649 *РЗВ* 390); Демя(н) Кгдждль (Там же, 390 зв.).

ГУЗИКЪ, КГУЗИКЪ, КГУЗЪБКЪ, ГУЗИКЪ
ч. 1. Гудзик: Жупановъ влоскихъ три зъ кгузиками золотыми (Луцьк, 1563 *РЕА* II, 127); в то(и) же скрыне было... ждпанъ оксамитѣ рытого чи(р)воны(и) ...ко(л)неръ пе(р)ловы(и) моско(в)ски(и) до ждпана з кгѣзиками пе(р)ловыми (Володимир, 1572 *ЖКК* II, 25); шаты по(б)ра(л) с тлумко(м)... жупа(н)... каразыевы(и), зъ кгузиками (Житомир, 1582 *АЖМУ* 44); та(м) же... взялъ... жупа(н) зелены(и)... з два(д)це(т)ми кгузиковъ в нихъ сребра пу(л)гри(в)ны (Брацлав, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 23 зв.); Дали вробити фляшку срѣбрную на миро стое срѣбра це(р)ковного дробного такъ зъ кгѣзиковъ, якъ и(з) цятокъ и иншого дробязьку (Львѣв, 1607 *ЛСБ* 1044, 3); Панъ Юре(и) Макаровичъ... //... заграбилъ в то(м)же ска(р)бцѣ в скрыня(х)... юпа чо(р)ная... собольцами по(д)шитая з кгѣзиками золотыми рѣбинами сажоные (Киѣв, 1633 *ЛНБ* 5, II 4060, 25 зв.); кгузики туркусовые едwabные з зарабянъками — золотыхъ три (Володимир, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 67); протестуючому се попропадалс... жупанъ кармазиновый, з гузиками срибными (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 310).

2. Вл. н.: Ма(р)тинъ Кгузи(к) (1649 *РЗВ* 387).

Див. ще **ГУЗОКЪ, ГУЗЪ.**

ГУЗОВАТЫЙ, КГУЗОВАТЫЙ *прикм. (рельефний)* вузлуватий, гудзуватий: Гробница для запа(с)наго тѣла хва окрѣглая ве сро(д)ку штворы(с)тая, роботы кгѣзоватой, з рожы(ч)кою дрѣтоватою... и(з) сто(л)це(м)... гѣзова(т)ы(м) (Львѣв, 1637 *Инв.Усп.* 18).

ГУЗОКЪ, КГУЗОКЪ *ч.* Те саме, що **гузикъ** у 1 знач.: ку тому... курта моя каразѣвая блакитная, з кгузками и з шнурками, коштовала полтрети копы грошей (Володимир, 1602 *АрхЮЗР* 8/III, 493).

Див. ще **ГУЗЪ.**

ГУЗЪ, КГУЗЪ *ч. 1.* Гудзик: в то(и) же скрыне было... ждпанъ оксамитѣ рытого чи(р)воны(и) з кгузами серебряными по(з)лотистыми (Володимир, 1572 *ЖКК* II, 25); Панъ Юре(и) Макаровичъ

...заграбилъ... в то(м) же ска(р)бцѣ в скрыня(х)... фerezия чо(р)ная фале(н)дышевая кгѣзы з золотомъ хрибътами лисими по(д)шитая (Киѣв, 1633 *ЛНБ* 5, II 4060, 25 зв.); делъа пу(л)грана(т)ная, адама(ш)комъ по(д)шитая, срѣбрные гѣзы позлоцѣстие ъ нѣй (Львѣв, 1636 *ЛСБ* 1043, 47 зв.); жупанъ зеленый атласовый з кгузами сребрными позлоцистыми — золотых сто тридцет (Володимир, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 67).

2. Гуля, нарист, налив: а потомъ дей у него кгуз на персяхъ великий учинился (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 377); который кгуз потомъ барвѣрь пусчалом протяль (Там же, 381).

3. Оздоблювальна, оздобна гулька: Кре(с)тъ деревянные(и) срѣбро(м) бѣло шправны(и), по(д) кре(с)томъ га(л)ка з кгѣзами рытыми (Львѣв, 1637 *Инв.Усп.* 4).

4. Вл. н.: Иванъ кгузъ (1649 *РЗВ* 374).

Див. ще **ГУЗИКЪ, ГУЗОКЪ.**

ГУЗЪБКЪ *див.* **ГУЗИКЪ.**

ГУКЪ *див.* **ГУКЪ.**

ГУЛЫЙ, КГУЛЫЙ *прикм. у знач. ім. Диал.* Гулий, гулий "безрогий". Вл. н.: Иванъ Кгдлы(и) (1649 *РЗВ* 420).

ГУМЪ, КГУМЪ *ж. (свн. gumti) (речовина рослинного походження)* клей: А на годъ польтораста тетрадей папери на то, киновари, шрешъковъ, копырвасѣ и кгѣмю на черныло Єе Милость пани, за мое пенези кѣпдючи, емѣ давати маеть (1577 *AS* VI, 78).

ГУСЛА, КГУСЛА *мн. 1. (магічні дії, виконувані під час чарування)* чари, чаклунство: Тринадцатый Янъ папезъ привель цесара... абы ему присягъ — розказане его полнити... Што цѣсаръ учинити, нѣтъ вѣдома — для якихъ кгуслъ дѣмонскихъ мусяль и присягнулъ (1582 *Посл. до лат.* 1130); А тамъ, до Любча приехавъши,... розмаитыми чарамы и кгуслами дябелскими розмаитых чаровниц до себе потаемене зводит, и з ними skutечне порозуме не маючи, оного чаровала, зкгуслила (Луцьк, 1604 *АрхЮЗР* 8/III, 497).

2. (*для чарування*) магічна річ: Обвѣщеніе, оузоношеніе: Гѣсла що на шиі чаро(в)ници даю(т) носи(ти) (1627 *ЛБ* 148).

Д 1. Шоста літера алфавіту на означення приголосного звука "д".

2. Має числове значення: $\bar{д}$ — 4: село сѡхоревичи дымовъ $\bar{д}$ (1552 *ООвр.З.* 113 зв.); на пиво до фа(р)бы гр(ш) $\bar{д}$ рѡ(р)ми(ст)рово(и) челяди гр(ш) $\bar{в}$ (Львів, 1592 *ЛСБ* 1037, 3); о томъ читай въ $\bar{д}$ книгахъ Царствъ, гл. $\bar{ѡ}$ і (XVI ст. *НС* 213); Та(к)-же кого боли(т) селезе(н), а(л)бо оутроба възми $\bar{д}$. ло(ж)кы боуквиць варенои. а $\bar{д}$. ло(ж)ки вина... // ...и пій порануо (XVI ст. *ТУ* фотокоп. 7-7 зв.); На прю(д) мисю сы(н) старшѣи заплати(л) до(л)гѡ... бѣласови зло(т) $\bar{д}$. (Одрехова, 1607 *ЦДІАЛ* 37, 16, 11); а сторговале(м) кожѡдѡ ти-сачѡ по зо(л) $\bar{д}$. має(т) выдати я(к) много ѡкаже(т) потреба на церковнѡю потребѡ (Львів, 1633 *ЛСБ* 1054, 5).

ДА¹ спол. I. (зв'язує члени речення) **1.** (єднальний) і, та: мы, подлугъ листу..., дали есми тїи двѣ ниви... кѣ манастиру..., и границу есми положилъ... отъ дороги направо межею великою по конецъ Воздвиженской нивы, да в долину стежкою просто на взгорокъ Клиноватой нивы (Київ, 1507 *АрхЮЗР* 1/VI, 9); Послы всакіе по(д)нимають де(н) да ночь дають яловицы бараны... и наза(д) по томѡжъ чинать коли посо(л) идеть (1552 *ОЛЗ* 185 зв.); коли хто са(м) блѡди(т), да и(н)шы(х) за собою лѡди(т) Плохое хвѡлачи доброе гѡди(т) (Острог, 1587 *См.Кл.* 4 зв., на полях); мещане винѣни шесть десет копѣ грошій, — брал Коваленко Юско да Бондаренко (Чигирин, 1600 *ЧИОНЛ* VIII-3, 15); обвию Тѣло твоѡе престѡе яко Плащенїцею..., да помаждѡ та елѡѡмъ мл(с)ти..., и покрїю та... тве(р)-доу вѣроу (Чернігів, 1646 *Перло* 97 зв.).

2. (приєднувальний) і, та: а тотъ человекъ дани даєтъ пять ведрѣ меду кїевской мѣры да сорокѣ грошей (Овруч, 1509 *ЧИОНЛ* VIII-3, 8); попамѣ Свето-Спаскому и Пречискому да третему Петровскому (на поми)нанїе по двадцети копѣ грошей (Чигирин, 1600 *ЧИОНЛ* VIII-3, 14);

(у сполуч. да и) та й: Гдѣ то во Евангелии и апостольской науке начитал, яко да лжет на християнина, да и на жида и поганца? (1600-1601 *Виш.Кр. отв.* 165).

II. (зв'язує речення) **A.** (з'єднує частини складно-сурядного речення) **1.** (єднальний) і: а трафи(т) ти са пере(д) пано(м) стоати, тогда сїла вражїа не попѡщає(т) ти рѡвно ногами стоати, але по(д)-тыкає(т)са да переплѣтає(ш) ногами, то тѡю то сїю напере(д) поставляючи: и на патѡ за(с) выворочаючи (п. 1596 *Виш.Кн.* 235); ѡ чловеке мѣзерни(и), ѡ(т) тою(ж) пришо(л) конецъ живота твоего... да ю(ж) не можешѣ противъ мене нѣчого мовити смѣле (XVI ст. *Сл. о см.* 335); Дашѣ ми зась дїаволе кѡпце(м), лихой(м)це(м) мы(т)нико(м) и карчмаро(м) бѣти, да ты(м) лихой(м)-ство(м) і оупражненїє(м) розѡ(м) сво(и) погребѡ и ѡслѣплю (1599-1600 *Виш.Кн.* 210 зв.).

2. (приєднувальний) також, крім того: Вид же... прочитателю, для чего есть костел латинский щаслив. Для того, иж смиренную науку христову разорил, а поганскую ухватил. Да щасливый есть костел латинский и // для того, бо и конечному тому смиренномудрия образу и подобию, от показанному, противником... и збурителем показал (1608-1609 *Виш.Зач.* 227-228);

(у сполуч. да и) та й: тые вже по своємѣ почали тѣю катѣ(д)рѣ носити а(ж) по(д) нѣса, да и рѣскіе нарѣды наперѣ(д) блѣдами, глу(п)ствомъ... почтивши, и(з) жидѣми // зровнавши. то(ж) теперъ оукѣзѣють имѣ тѣю столицѣ а(к) хороша (Острог, 1587 См.Кл. 11-11 зв.).

3. (протиставний) але: Позваль поповѣ мандатомѣ на трибуналѣ, да самѣ и справѣ своихѣ не попираль... // ...прислаль тутѣ до Киева врядника своего, который хотѣль поповѣ судити (поч. XVII ст. КЛ 78-79).

Б. (з'єднує частини складнопідрядного речення) 1. (приєднує підрядну частину мети до головної) щоб, нехай: если же найдете его повѣжите и мнѣ да и а ехавши поклонюса емоу (1556-1561 ПС 24); И слалѣ послы избранны да оувѣдаѣт ѣвѣ в коѣй цркви оуставы кѣ бжїеи слаѣвѣ (Острог, 1587 См.В. 7 зв.); сего ра(ди) повелѣхо(м) сщенико(м) и мешѣано(м) изверѣчи из це(р)кве да не бѣде(т) на собла(з)нѣ и во притыканїе це(р)кви бжои (Велике Берестя, 1594 ЛСБ 262, 1); Тые [черевики или чоботы] дла того ино(к) носи(т), да тебе миранина ѡ(т) себе ѡ(т)женѣ(т) и мїре(н) бѣдетѣ (п. 1596 Виш.Кн. 234); Тые цвѣточки прошу вас от мене завдячне приметѣ и сами вонею дѣлною от них себе благоухайте..., да всѣ чувства ваши благодчестием пахнут (1608-1609 Виш.Зач. 203);

(у сполуч. яко да, якѣ да) нехай же: мы... дали есми сес лист..., панѣ бѣргѣмистрѣ и всим паном и чесником... на то, яко да естѣ им волно и свободно и всим кѣпцем прїити к намѣ (Сучава, 1523 Cost.DS 559); аще ли тебе не послушаѣ(т) поини сѣ собою еще е(ди)наго или два, яко да вѣ всте(х) двою свѣдителю или тре(х) стане(т) вса(к) глѣ (Перемишль, 1592 ЛСБ 399); Если бо црїе... попело(м) головы свои посыповали, // ...и пѣсто(м) вндтрннюю свою мрѣтвили и кѣсти свои сѣшили, каючїса пре(д) бгмѣ, я(к) да полѣча(т) мл(с)тѣ ѡ(т) него (п. 1596 Виш.Кн. 233-233 зв.).

2. (приєднує підрядну з'ясувальну частину до головної) щоб: по(д)даные бѣ(д)ные и своеѣ неволї рѣчного обхѣдѣ вдовлѣти не могѣтѣ..., обрѣкѣ собѣ дїмѣю(т), бо жчїса да и(м) хлѣба до прїшлого врѣжаю дотагнѣ(т) (1598 Виш.Кн. 272 зв.).

3. (приєднує підрядну частину причини до головної) бо: коли бы хто ѡ(т) ты(х) часовѣ ажѣ до ннѣ оныхѣ самотворны(х) намѣстниковѣ бжїи(х) та(к)же перо(м) оборѣчати... хотѣль. Показало бы са дївовѣ и страховѣ много, да не та(к) якѣ кгрецкїх зарѣзомѣ ѡ(т)тинано и пре(ч) ѡ(т) тѣла црковнаго ѡ(т)метано // але тамѣ все посполѣ и до ннѣ вритѣ, подобно остато(к) аж ѣ пеклѣ са доваритѣ (Острог, 1587 См.Кл. 7 зв.-8); дарѣи ми Гдї мѣи ннѣ оумилѣнїе слѣзѣ, да плачѣ са злыхѣ дѣлѣ мѣихѣ грѣхотворныхѣ (Чернїгів, 1646 Перло 97 зв.);

(у сполуч. якѣ да) бо, оскїльки: А коли вїди(ш) и(ж) болѣто мае(т) на черевїцѣ(х), и твои очи не звѣклы того смотрѣти неохѣ(н)до(з)ства, тогды бѣгаѣ(ш) ѡ(т) него, мрѣзачи ты(м) неѡ(з)добны(м) строе(м), чомѣ ѡ(н) и ра(д), я(к) да свобо(д)но бгѣ са млї(т) (п. 1596 Виш.Кн. 234 зв.).

ДА² част. 1. (формотворча) (утворює описовї форми наказового способу) хай, нехай (з формами 3 ос. одн. і мн. теп. часу): таковыи... да ест подобень їудѣ и проклѣтомѣ арїи и да имаѣт оучастїе сѣ ѡнѣми їудее, иже вѣзѣпиша на господа хрїста (Сучава, 1503 Cost. S. 261); ти(ж), кѣпце(м)... да е(ст) слобо(д)но и ѡтворено ходити и торговати..., по старомѣ законѣ (Кам'янець, 1510 Cost.DB 459); гнѣвайтесь и не сѣгрѣшаїте слнцѣ да не заходи(т) вѣ гнѣвѣ вѣше(м) (Львїв, 1585 УС №5, 28 зв., на полях); мою пустыню да не уничижаѣт, без которѣе и он сам... быти не может (Унїв, 1605 Виш. Домн. 192); не грѣхѣ, но сїла всемогѣщаа, да цр(с)твѣетѣ, вѣ дѣшахѣ нашихѣ вѣвѣки (Чернїгів, 1646 Перло 35); ѡни на каждое лѣто, да имаю(т) слѣжити, за наше сп(с)нїе, оу вечери параста(с), а за ѣтра летѣргїю (Сучава, 1514 Cost.DB 327); чего ся учити имѣют, чтобы дѣти ваши спасли... в первых, ключѣ..., грамматїку, да учат (1608-1609 Виш.Зач. 202); Все... Сщѣнници не имоуше женѣ... вѣ Мнїшескїи чїнѣ да идоутѣ (Львїв, 1614 Вил. соб. 12); Дїакони да бываюѣт едїнїа жены мѣжи (Київ, 1621 Кон.Пал. (Лв.) 32); при се(м) мирѣ благословенїя на єго... да пребываетѣ со всѣми вами (Путятинци, 1634 ЛСБ 522, 1 зв.);

(у сполуч. **како да, тако да... яко да**) нехай так і: тоты вышєписаннїи пать сель,... како да сѣтъ вышєписанномѣ монастирѣ,... съ всем доходом, не порѣшено (Сучава, 1503 *Cost.S.* 260); Тако да просвѣтитса свѣтъ вашъ предъ члѣки, яко да видать ваша дѣбраа дѣла (Київ, 1618 *Вѣзер.* 14);

(з формою 1 ос. мн. теп. часу): толко спасение живота вѣчнаго да наслѣдуем (1608-1609 *Виш.Зач.* 207);

(з формами 2 ос. мн. теп. часу): Тако да знаѣте, як(к) словє(н)скї(и) язы(к) пре(д) бг̄мъ ч(с)тнѣшїи є(ст) і ѡ(т) елли(н)скаго, и лати(н)скаго (п. 1596 *Виш.Кн.* 225); молю вас, — то есть, яко Русь проста, глупа и ненаказанна, — толко в вѣрѣ православной да ся находите (бл. 1610 *Виш.Посл. Льв.бр.* 233);

(з формами 3 ос. одн. і мн. майб. часу): да будеть причтенъ съ тыми, которые суть прокляты Святыми Отцы на святыхъ седми соборѣхъ (1508 *АСД IV*, 1); такожь да освѣти(т)са свѣ(т) вашъ пре(д) члѣки абы они видѣли ваши добрыи дѣла (1556-1561 *ПЄ* 31); А если кто хоше(т) старшїи быти да бѣде(т) всѣ(м) слуга по хвѣ ев(г)лию (Перемишль, 1592 *ЛСБ* 399); г̄у б̄у да бѣде(т) ч(ст)ь и хвала и м̄ли(м) мл(с)рдїа є(г) ст̄го да да(ст) потѣшенїе (Сучава, 1598 *ЛСБ* 323); Всякая душа властемъ преимуочимъ да повинуется (1603 *Пит.* 35); хотя быти болий, да будет мний, и первый да будет послѣдний всем слуга (1608-1609 *Виш.Зач.* 227); Тако да просвѣтит са свѣтъ вашъ предъ члѣки (Київ, 1618 *Вѣзер.* 14); да покоритъ Господь Богъ всякого врага (Галич, 1625 *Крыл.* дод. 86); при се(м) гдѣ міра да буде(т) з вами (Львів, 1642 *ЛСБ* 559, 1); да бѣдетъ видїмый сей міръ, н̄бо и земля (Чернігів, 1646 *Перло* 25 зв.); в сіцєвы(х) добродѣтеле(х) да будѣтъ и вченицы яко же вчитель и(х) (Львів, 1587 *ЛСБ* 87, 1 зв.); тьи безъ бл(с)венїя да будѣ(т) и ѡ(т) правовѣрны(х) да ѡ(т)луча(т)са (Стратин, 1588 *ЛСБ* 95); да ѡ(т)ворюются ва(м) н̄бнаа врата (к. XVI-поч. XVII ст. *ПДПИ* 182, 101);

(з формами 1 ос. мн. майб. часу): до ко(н)ца да достигне(м) и с̄връшенїа и ст̄го ѡсщєнїа є(г) (Сучава, 1598 *ЛСБ* 323); которого угождению крови и живота того да не пощадим (1615-1616 *Виш.Поз.мисл.* 246);

(з формою 2 ос. одн. наказового способу): Да не возми ниhto сїхъ словъ ложю, но вѣруй, истина бо есть все (поч. XVII ст. *КЛ* 83).

2. (модальна) (надає бажально-спонукального відтїнку) би: дла того обрслѣю головѣ нѡси(т), абы бы(л) розны(й) ѡ(т) ѡблѣпе(н)ца, и ѡбразо(м), и ѡде(ж)єю, и житїє(м)... ѡ(в) ѡ бг̄ѣ и животѣ вѣчно(м) са поучає(т); а Гологлѣве(ц), како да члѣчко(м) са приподобає(т) (п. 1596 *Виш.Кн.* 230 зв.).

3. (підсиловальна) же: Анафєма неха(и) да буде(т) и маранафа и (в) та(р)таре великому неха(и) да пребыває(т) (1600 *УИ* 1911/2, 14);

та: И были в том дѣбе грани, да выжжоны, што мой ѡтець был грани положил (Острог, 1506 *АС III*, 38); да коли бы хто ѡ(т) ты(х) часовъ ажъ до ннѣ оныхъ самотворны(х) намѣстниковъ бж̄їи(х) та(к)-же перо(м) оборочати, и по(д)мѣшовати хотѣль. Показало бы са дївовъ и страховъ много (Острог, 1587 *См.Кл.* 7 зв.); да ли не знає(ш) и(ж) тые ми(р)ски(х) оуча(т). да ли не знає(ш) и(ж) тые двора(н) оупреоумѣдрают (п. 1596 *Виш.Кн.* 245 зв.); да што абы певнѣй было рѣкою моею по(д)писалемъ са (к. XVI ст. *Розм.* 72); Da scosz nam czynity? Terpity, terpity (1612 *П. про наст.* 4).

ДААНІЄ, ДАЯНЬЄ, ДААНІЄ с. (цсл. даянїє)

1. Дарування, надання, пожалування: А кто сѣ покѣсит порѣшити [того] нашего даанїа и потвръженїа, таковїи да єст проклат ѡт господа и спаса нашего (Сучава, 1501 *ВД II*, 185); а по наше(м) живота, кто боуде(т) г(с)п(д)рє(м) нашеї земли, ѡт дѣтеї наши(х),... то(т) бы ємѣ не порѣши(л) нашего даанїа и по<твр>ж(д)єнїа (Бадевицї, 1503 *Cost.S.* 256); а по нашем животѣ кто боудет г<ос>п[о]д[а]рѣ ѡт дѣтїи наших // ...тот би им не порѣшил нашего дааня и потвръженя (Хушї, 1560 *ДВВ I*, 66-67).

2. (те, що хтось дає комусь) дар, дарунок; пожертвування: ст̄їи дх̄ъ розда(л) бо соуть даянья его ст̄ое мл(с)ти (1489 *Чет.* 212 зв.); Подавали, всако даанїє добрѣ, и всакой да(р) досконалый з высѡкости есть, сходачи ѡ(т) оца свѣто(м) тѣ есть снѡмъ (Острог, 1598 *Ист.фл.син.* 38 зв.); Любочѣстїе: свобода, обїліє,... изобїліє, съ изобїліє(м) даанїє, дарованїє (1627 *ЛБ* 61).

Див. ще **ДАВАНЄ, ДАНЄ, ДАЧКА.**

ДАБЫ¹, ДАБИ *спол. (зв'язує речення) (з'єднує частини складнопідрядного речення)* 1. (*приєднує підрядну частину мети до головної*) щоб: цр̄ь... повелѣ(л) никитоу свазати ремене(м) сырымъ дабы емоу не мочи ни двигноутиса (1489 *Чет.* 32 зв.); а што ѓчили того дн̄е // маю(т) ѓ вече(р) дѡма написа(ти), и до шкѡлы прине(с)ти поранѡ показати пре(д) даскало(м) свои(м), дабы всаки(и) пло(д) надки познава(л)са (Львѣв, 1587 *ЛСБ* 87, 4 зв.-5); Дабы прочіе члены тѣла и само тѣло и рука с четьрмя пальцы тою смертною хворостию не заражены были и в здоровью цѣло остави, пятаго старшего перста из руки, молвлю, имѣли за неволею, хворости ради его, отсѣщи от себѣ (1608-1609 *Виш. Зач.* 215); Сего ради теплѣ молилися,... с кожи живо совлѣкаеми, даби со(з)дателя своего не образили (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 276); Кгдижъ то власнии свои добра тому мѣстцу убогому отдаю, дабы того спокойне заживали (Київ, 1636 *АИМЗМ* 5-6, №1 (1)).

2. (*приєднує підрядну з'ясувальну частину до головної*) щоб: послалѣ трехъ приателей моихъ..., ѡпоминаючи ее, дабы присезе своей досить чинила (1577 *AS* VI, 72); Пото(м) же еси бра(т)ство ѡ(т) цр̄кве вы(г)на(л) еше(ж) всѣмъ сщ̄нико(м) своимъ позаповеда(л) дабы бра(т)ству дете(й) не кре(с)тити ни ме(р)твы(х) погребати (Супрасльський монастир, 1593 *ЛСБ* 233); То повелѣваетъ нынѣ... папѣжъ... дабы не звалса нѣкто на земли нѣ крол, нѣ цар (поч. XVII ст. *Вол.В.* 72); Павел перестерегал, навпоминал и учил, дабы в поганские науки... не впасти (1608-1609 *Виш.Зач.* 225).

3. (*приєднує підрядну означальну частину до головної*) щоб: не только с простых мирских людей, но и с твоего, рекомо духовного... езуицкаго живота ни одинаго не имѣеш, дабы который добровоние и запах,... от своего тѣла по смерти испустил и знак святости показал (1608-1609 *Виш.Зач.* 220).

4. (*приєднує підрядну частину способу дії до головної*) ніби, начеб: Якій евангеліст так тебе на́учил, дабы и от сына дух святы́й походил? (к. XVI ст. *Укр.п.* 78).

5. (*приєднує підрядну частину причини до головної*) щоб: фарбованых словес не прійми въ слухи,

дабы твой врази не мѣли утѣхи (к. XVI ст. *Укр.п.* 85).

ДАБЫ² *част. (модально-вольова) (надає наказово-спонукального відтінку)* щоб: А та(к) пишемо к тобѣ и заповѣдаемо, и дабы еси нѣ в че(мъ) нѣ ко единомѡ проти(в)ного што мови(л) во лвовѣ бѣдѡчмѡ бра(т)ствѡ... а та(к) напре(д) бѣде(ш) гва(л)товникъ (Львѣв, 1587 *ЛСБ* 89); Сего ради вѣдаючи вша мл̄(с)ть православны(й) хрестияне ѡ семь дабысте с тыми небл(с)веными не обцовали ядение(м) и питиемъ (Замостя, 1589 *ЛСБ* 113);

(*підсилювальна*) ж: а ты, Скарго, с латынским костелом не токмо дабы еси глупства духовнаго носити учил и наукѣ апостола Павла послѣдовал, но и еше сопротивно бореш, глумиш и до конца поругаеш (1608-1609 *Виш.Зач.* 221).

ДАВАНЄ, ДАВАНІЄ, ДАВАНЬЄ *с. 1.* Вручення, передавання: при которо(м) же ѡказыва(н)ю и дава(н)ю то(г)... листу... мнѣ ку чита(н)ю то(т) дворени(н)... г(с)дрски(и) пода(л) мнѣ двѣ копѣи (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 55).

2. (*мита, данини тощо*) сплата, сплачування: вольно купцомъ со всякими товары... // ...приѣздити и отѣздити... безъ даванья и плаченья мыта Луцкаго (Петрків, 1526 *РЕА* I, 140-141); На штожъ они и листъ отъ тое сторожи и роботы мостовое и з даванья десятины съ поль нашихъ вызволеный... перед нами покладали (Вільна, 1546 *АрхЮЗР* 8/V, 41); И били Намъ чоломъ, абыхмо... отъ плаченья мытъ... отъ всякихъ товаровъ и отъ воловъ... а жидовъ отъ даванья золотыхъ черленыхъ,... вольными вчинили (Вільна, 1564 *РЕА* II, 132).

3. Надання, пожалування: духовные Римские... во всѣ sprawy свѣтские всчєняють и послушенства тутъ тежъ и даванья чого зъ свѣцкое зверхности выламують (1603 *Пит.* 34); На тотъ часъ жаденъ ѡ(т) пре(д)стоащихъ, не вѣрветъ ѡ(т) мѡчєніа, а́нѣ отѣць, а́нѣ ма́ти... ни маѣтностей дава́на, ни бога́тства доста́тки (Львѣв, 1642 *Час.Слово* 266 зв.).

4. Пожертвування: хс... напминаеть к' даваню милостынѣ (1556-1561 *ПС* 164 зв.); Ѡтвираймо оуста на покорныи млт̄вы; прѡтагаймо // рѣки на даваніє ялмѡжны (поч. XVII ст. *Пчела* 47-47 зв.); кто даванье(м) пріймованье кѡпоуетъ, не з бѡж-

ністю бе(з)ббжність справоуе(т) (Острог, 1614 *Тест.* 163); незббжний поббжности надчаётъ са,... лакомый шодроблївости, богатый даванья (Київ, 1623 *МІКСВ* 76); жальди же(с) еше... // ...не(д)балый до прїймована по(д)лы(х) и взга(р)жоны(х). та(к) хтївый кд имѣню многи(х), а та(к) скдпы(й) кд даваню, та(к) стислы(й) кд затриманю, та(к) неопатрный в мовеню (Київ, 1623 *Мог.Кн.* 52).

5. (присвячення Богу) жертвоприношення: И в тїхъ чотырбхъ пбстѣхъ выполняється росказаніе Бжее, ѿ даваню перворо(д)ны(х) (Київ, бл. 1619 *О обр.* 156).

6. (ласки, Божої благодатї) зсилання, давання: Христось естъ церк[в]и светое... основаниемъ,... начальникъ до спасения и невидомое благодати даваня (Вільна, 1597 *РИБ* XIX, 248); Остається теды мбвити, же даваніе дхбвны(х) даровъ, з'езволеніемъ Щцовски(м) и Снбвски(м) сталоса на Стїхъ Ап(с)ловъ (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 243).

7. (лїкїв) давання: Врѣчба, врачеваніе: Лтьченъ, лѣкарствъ дава(н)е, а(л)бо бранье (1627 *ЛБ* 17).

8. (запроторення когось кудись) відправлення: однихъ везенемъ, даванемъ до замьковъ нашихъ, а иныхъ гултяевъ... на горъле карали (Варшава, 1596 *АрхЮЗР* 3/1, 131).

Див. ще **ДААНІЄ, ДАНЄ.**

Пор. **ДАВАТИ.**

ДАВАТИ, ДАВАТИ, ДАВАТЬ дієсл. недок.

1. (що кому) (передавати від однієї особи до іншої; передавати з рук у руки) давати: Я... адамашки жонѣ Михелевой не давала (Краків, 1518 *РЕА* I, 94); Ѡ ключи замковые Твоа Милост писалъ иж ротмистръ ихъ давалъ до рѣкъ твоих (Варшава, 1566 *AS* VII, 105); А ключъ до ка(ж)дого брата рядо(м) давати (Перемишль, 1600 *ПВКРДА* IV-1, 6); она ро(з)казаня жа(д)ного ѿ(д) его млсти ѿтца рѣтського... абы до ѿдъмыканя тоє це(р)кви кому ключа давати... не має(т) (Київ, 1633 *ЦДІА Лен.* 823, 1, 626, 37 зв.); ёсли коли одїнь дрѣгомѣ своего прѣва оустѣповаль, абы оустѣпованье было важно, зздваль члѣвкъ боть свой, и давалъ его бли(з)комѣ своемѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 196 зв.);

(що, що кому, кого чим) (передавати, відписувати комусь у власність майно) давати, обдаровувати

(кого чим): ино я съ своеї доброй воли дарю и даю и записую по своем животѣ тоє имѣнье сестренцѣ своемѣ (Луцьк, 1506 *AS* I, 132); А ѿсобливе знаючи до себе поцтвивоє захова(н)е... жоны мое(и)... даю дарю... вси речи мои рѣхомые... все ѿ(д) мала и до велика (Вінниця, 1567 *ЛНБ* 103, 17/Іс, 1943, 16); ты(м) име(н)емъ... сыномъ мои(м)... дарую и си(м) листо(м) даю и записую имъ... ничего на себе не вы(и)муючи (Київ, 1575 *ЦДІАЛ* 181, 2, 103, 2, 1); то все на... пна лаврина песочинського... ты(м) доброво(л)ны(м) записо(м) нїши(м) вливае(м) дае(м) дарѣе(м) записѣе(м) на ве(ч)но(ст) (Кременець, 1599 *ЛНБ* 5, II 4050, 34); мы... дае(м) и потврждае(м) слѣзѣ нашемѣ... три селове (Ясси, 1622 *МЭФ* фотокоп. 166); даю на поратунокъ усему мѣсту, млиновъ пять (Чернігів, 1650 *АИЗМ* 14);

(робити подарунки) давати, дарувати: вы зли есте а вѣмете добрыи дары давати снѣмъ ваши(м) (1556-1561 *ПС* 39 зв.); я..., стараючися и готовячися на веселе, такъ же и упоминки панне даючи и отсылаючи, не малый коштъ и утрату поднял (Луцьк, 1593 *АрхЮЗР* 8/III, 453); Якъ ёстъ рѣчь пожитѣчнаа оупомїнки дрѣгомѣ давати, собѣю дозналѣ (Київ, 1625 *Кіз.Ходк.* 1 нenum.); Звїтаз(с)тва, мбви(т), и почести набѣдетъ, кто даётъ оупомїнки (Там же, 2 нenum.); offero, приношу, даю (1642 *ЛС* 290);

(що на що) жертвувати: фундатор того манастирца, насъ о то просиль и коштъ вшелякий и накладъ на тую друкарню давати, яко милостникъ хвалы Божое, приобецал (Чорненський монастир, 1635 *ПККДА* I-1, 65);

(що, що кому, що у що) (надавати, виділяти комусь що-небудь у користування) давати, віддавати: И тежъ дей въ мѣшанъ нашихъ кони на поли и зброи отнимаешъ и слугамъ своимъ даешъ (Вільна, 1523 *АЮЗР* II, 132); А однакже палатнику росказалъ тыхъ речей ку потребе... церкви Божои завжды ему давать (Краків, 1540 *КМПП* I, дод. 2); ѿн... подвод давати не кажет (Вільна, 1543 *AS* IV, 372); мы не звы(к)ли никому... кгру(н)то(в) и земль давати (1566 *ВЛС* 1); во(и)тъ немировски(и) росказа(л) на(м) абы(х)мо того кгрѣ(н)ту ѣживали

куни(ц)кому не давали (Жорнища, 1590 ЛНБ 5, II 4047, 18 зв.); в чѣжую парафѣю... антимишовъ давати не мае(м) (Берестя, 1590 ЛСБ 141); Повине(н) ей Ива(н) давати на каждый рокъ Пола по(д) корецъ вѣвса (Одрехова, 1628 ЦДИАЛ 37, 2, 44); **давати взаимъ, взаемъ давати** — позичати: братье своѣй порбжне давалъ есь взаимъ (серед. XVII ст. Хрон. 58); если в'заемъ даеѣ тымъ в' которыхъ надѣтеса в'зати ш'то за доб'ро(т)[а] ваша е(ст), бо и грѣш'ници // такъ же грѣш'никомъ в'заемъ дають (1556-1561 ПС 236-236 зв.); **в наемъ давати** — орендувати, винаймати: пан Тимофеи волен ест... в томъ дворѣ спокоине мешкати... с кимъ хотечи зменяти, и кому хотечи заставити, в наемъ давати аренду. — *Прим. вид.*, продати (Київ, 1625 ППФ 148); **на лихву давати** — позичати комусь грошѣ на лихву (проценти): Естли бы попь... на лихвѣ давалъ... на таковаго мають быти свѣдъки (Львѣв, 1586 ЛСБ 71);

(що кому) (чин, титул, владу) надавати: цареве или кролеве... дикгнита(р)ства или преложе(н)ства, в по(д)вы(ш)шеню титѣлѣ даровны(м) Обычае(м), нико(му) да(р)мо не дають ани во(з)вышаю(т) (1598 Виш.Кн. 269); владыцтва не разъ Рымлянѣмъ давано, которые владыцтва потомъ, кому хотели, за контрактѣмъ пушчали (Вильна, 1599 Ант. 853); **има давати див. ИМЯ.**

2. (що, що кому) Платити, сплачувати, давати: мы и тыми разы имъ казали... воловщинѣ и подымщинѣ давати по давномѣ (Мельник, 1501 АС I, 146); хто бра(т)ствѣ всхочетъ принати мае(т) дати ѣ кѣпѣ ше(ст) грошѣи(и) а на да(л)шѣи часы мае(т) давати ѣ двѣ недѣли по по(л)грѣша (Львѣв, 1544 ЛСБ 10); Жидове... ку(п)ча(т) то(р)гѣю(т) лифы беру(т) а николи на во(ин)нѣ не е(з)дятъ и пода(т)ковъ на жо(л)неры ѣфалены(х) не даю(т) (1566 ВЛС 37); дрѣгые..., Которы(х) звано по(л)о(в)цами и... которые литвано(в) по до(в)ги(х) с ними трѣ(д)но(с)тя(х) зневолили, и примѣсили трыбѣ(т) давати (1582 Кр.Стр. 63 зв.); не для того ти бѣ да(л) мае(т)но(ст) члѣче жебы(с) ей са(м) оужива(л), але // жебы(с) емоу десатиною с того давалъ (к. XVI ст. УС №31, 90 зв.-90а); А которы бы бра(т) мешканя мѣль далекое ѣ(т) сего бра(т)ства

то(т) в рокъ мае(т) давати по грошѣи(и) двана(д)ця(т) до скрынки бра(т)скои (Львѣв, 1602 ЛСБ 369); Два рѣзы пощѣ в' тѣдню: десѣтинѣ даю з' всего штоколвек' маю (Київ, 1637 УС Кал. 1).

3. (що) (забезпечувати когось чим-небудь не-обхидним) постачати, доставляти: А што з Володавы мѣль Его Милост до Кгданска стравѣ дават, ино я на тѣю стравѣ далъ тринадцат полтий маса и сем (Володимир, 1545 АС IV, 421); Ло(и) и железо до млына того даеѣ млынарѣ (Володимир, 1552 ОВол.З. 196 зв.); ѣ(т) того часѣ ма(и)сте(р) по(с)танови(л) ло(к) по грѣш) г. нетеса(н) вшелякѣи каме(н) дава(т) зъ го(р) красе(в)ски(х) ѣо всяки(х) штѣка(х) (Львѣв, 1599 ЛСБ 1042, 2); сѣкнѣ они ни едѣиной не шѣю(т) лан'ными нѣтьми, то(л)ко конѣпльными, прето свои нѣти // кравци даваю(т) (Львѣв, поч. XVII ст. Крон. 94-94 зв.); ля(м)па... тѣю дала хрѣ(с)толюбиваа вдова... (до которой и еле(и) сво(и) ѣбецала давати) (Львѣв, 1641 Инв.Усп. 11);

(що, що кому) (їжу) давати, подавати: если ихъ зъ собою берѣтъ где ко(л)векъ на дорогѣ великѣю тогды ви(н)ни имъ стравѣ дава(ти) (Житомир, 1552 ОЖЗ 126); каж'дны члѣк напередъ доброе вино даеѣ и якъ са южъ попьютъ тог'ды гор'шее давае(т) (1556-1561 ПС 347 зв.); Такъ теж и ести мне давати заказывал (Володимир, 1567 АрхЮЗР 8/III, 136); я тебе з дому не выганялъ и стра[вы] и хлѣба тебе... дава(л) (Житомир, 1583 АЖМУ 65); казалес собѣ и слугамъ своимъ,... горѣлки давати (Луцьк, 1592 ВИАС I, 14); коли емъ бывъ голоденъ, давали есте ми исти, коли емъ бывъ жаденъ, давали есте ми пити (XVI ст. НС 163); але, якъ то(т) котѣрый чѣшѣ стѣденое воды даеѣтъ, пѣвнѣю за то маеѣтъ нагорѣдѣ (Острог, 1607 Лѣк. 34); Тѣрци пре(д) нашими, кгды на нѣхъ напирѣли: Снѣдана имъ, поспѣлѣ з' ѣбѣдомъ даючи, А на Вечѣрѣ на честь до Плютѣна шлючи (Київ, 1622 Сак.В. 46); мѣрне бысь чинѣлъ, Гдѣ бысь трѣпови // покармѣ давалъ (Львѣв, 1646 Жел.Сл. 4 зв.-5);

(ліки) давати, подавати: чо(р)нобы(л) оувари // оу водѣ и пити даваи и прикладаи до поупа (XVI ст. УТ фотокоп. 10 зв.-11); лѣкарѣ,... хорѣба(м) належѣчѣе лѣкарства даеѣтъ (Острог, 1614 Тест. 154); мѣжъ стѣй... собѣ лѣкарство давати Казалъ

(Київ, 1622 *Сак.В.* 43); горкіѣ грѣнки даєтъ, лѣкарѣ досвѣ(д)чѣный (Київ, 1637 *УС Кал.* 115);

(*причастя*) давати, подавати: на послѣ(д)ней вечерѣ хс свое тѣло и кровь оученико(м) даває(т) (1556-1561 *ПС* 109); не годѣтса по(д) двѣма ѡсобами сакраме(н)тоу давати Просты(м) люде(м), але по(д) едіною ѡсобою (XVI ст. *УС* №29519, 53 зв.); взялъ Иисусъ артусъ, то естъ хлѣбъ, // и даючи ученикомъ рекъ: приѣмѣте и ядѣте, се естъ тѣло мое, за васъ ломимое, на отпушеніе грѣховъ (1603 *Пит.* 46-47); ѡ котрыѣ ѡ(т) згинѣна людѣ збавлаѣете,... Тѣло хво збавѣнное ѣмъ даючи, И кровь ч(с)тнѣю грѣхѣмъ ѣхъ на очищеніе (Львѣв, 1614 *Кн. о св.* 29 нenum.); Сакраментовъ тыхъ простымъ людемъ не дають (бл. 1626 *Кир.Н.* 26); В рымской цѣркви звѣчай естъ непѣрвей тѣю тайнѣ дѣтемъ давати, ажъ почнѣтъ дѣброе ѡ(т) злого розе(з)навати, в седѣми наприклад лѣтехъ (Львѣв, 1645 *О тайн.* 32);

(*милостиню*) подавати, давати: а если же ни то(и) мзѣды не имаете ѡ(т) ѡца вашего которыи є(ст) на нбсехъ, егда бо даваєшь мл(с)тынню (1556-1561 *ПС* 35); 8 дни пра(з)нико(в) госпо(д)ски(х) велики(х) мѣли бы есте приносы чинити..., с чо(г)о бы... ѡбоги(м) давано которыи не имаю(т) ничего (Васлуй, 1561 *ЛСБ* 34); при тумъ ише давай убогому ялмужну и путныи бери до хыжѣ своеи (XVI ст. *НС* 17); даваймо мл(с)тынню слѣпы(м) хромы(м) недостатѣ(ч)ны(м) (к. XVI ст. *УС* №31, 66 зв.); Не завжды абѡвѣмъ пѡстити,... не завжды ялмѣжны давати (Київ, 1634 *МКСВ* 313); стараня жадного водлуг фундушу, такъ яко повиненъ, то ест убогим одежу давати и збоже для выживеня, оным не чинит и не дает (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 264).

4. (що, що кому) (*про Божу благодать*) дарувати, зсилати: Бг̄ гордымъ противитъ ся, а смиреннымъ даєтъ благодать (XVI ст. *НС* 5); та(к)же ты(ж) и дѣ(х) стѣй... дає(т) емѣ ла(с)кѣ // и моць (к. XVI ст. *УС* №31, 87 зв.-88); Хрыстосъ въ цѣркви Своей может ставити право, якое хочеть,... можетъ... давати (ласку и) спасение вечное (Володимир, [1598-1599] *Відп.ПО* 1095); Г̄ на(ш) Іс̄ Х̄с̄... самъ постановѣлъ, А штѡ давати и посы-

лати (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 244); Гды бы ти завше ла(с)ка рыхло была давана, а ве(д)лѣгъ волѣ прибыла, не было бы то чл̄кови добре знѡсно (Київ, 1623 *Мог.Кн.* 59 зв.); всѣ рѣчи на томъ свѣтѣ ѡ(т) Ба бывають даваные (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 918); такѡво(г) дѣрѣ; Бг̄ слѣшне боронитъ, такѡви(м) люде(м), которыи... дѣрѡмъ бо(з)кимъ го(р)дѣли. Гды имъ даръ давано (Чернігів, 1646 *Перло* 125); дає еи г(с)дѣ бг̄ покѣтѣ болѣзни и тѣжкое рожѣньє (серед. XVII ст. *Хрон.* 9 зв.);

(*фізичні чи духовні цінності, властивості, здібності*) давати, наділяти: Тоут ѡ(т)че владѣка присмотрѣса в тѡе зерцало згѡды сты(х) ап(с)лѣ... вѣдали до себе же маю(т) моць недоужныхъ оуздорвлѣти,... слѣпымъ вѣрѡкъ давати (Острог, 1598 *Отп.КО* 26 зв.); Бо и лекарство найкоштовнейшее одному (хорому) даєтъ здоровье, а другому,... смерть приноситъ (Володимир, 1598-1599 *Відп.ПО* 1101); не тѣло дѣшѣ рѣшаніе са и чѣлость даєтъ, але дѣша тѣлѣ (Київ, бл. 1619 *О обр.* 102); сл̄нце... вѣрѡкѣ свѣтлость пѣршее даєтъ ѡ(т) него вѣдѣно бываєтъ (Київ, 1631 *Син.Тр.* 814); Таа даєтъ Надка спѡсобъ досвѣдченѣа, Рѣжъ вѣдомость принѡситъ скрѣтого створе(н)а (Київ, 1632 *Свх.* 295).

5. (що, що кому з інфінітивом) (*уможливлувати роботу що-небудь*) давати змогу, дозволяти: ѡколичныи боаре... не дають земль своихъ князю Роговицкому пахати и сеножатеѣ косити (Краків, 1510 *AS* III, 72); егда начаша ровы копати для заложенія фундаменту, тогда бури, громи, блискавици вѣстали, не даючи дѣла начати (1580 *Спис.* 6); Ѡбывѣтели... просѣли... абы на то(м) собѡрѣ боудчи,... канѡно(в) бг̄носны(х) ѡ(т)цѣ ни в чо(м) не ѡ(т)стѡповаль, и никѡмѣ // зводѣтса не давалъ (Острог, 1598 *Ист.фл.син.* 36-36 зв.); Сами бѣете, ...и плакати не даєте! (Вільна, 1599 *Ант.* 861); Котѡромѣ самъ же Ап(с)лѣ Пѡвелъ роспрѡстѣрти са не даєтъ (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 64); не давай души своей прелщати неправдамъ ихъ! (Київ, 1621 *Кон.Пал.* 1086); хитрѣй дѣволъ; прелщѣєтъ дѣшѣ ихъ, а въ бѣдѣшѡмъ вѣцѣ; на радѡсть вѣчнѣю, не даєтъ имъ анѣ маѡло, посмотрѣти на ню (Чернігів, 1646 *Перло* 124).

6. (кого до кого, кого до чого, кого на кого, кого на що) (*віддавати кого-небудь кудись з певною метою*) давати, відправляти: а чоловік мають на лѣто съ // топоромъ давати на монастирскую роботу (Київ, 1507 *АрхЮЗР* 1/VI, 10-11); а мы вже сами промежкѣ себе своими парсѣнами маемъ свои дѣцкыи давати, на своихъ людей (Вільна, 1522 *AS* III, 231); таковому про молодо(ст) лѣтъ его не маеть быти поличо(н) за злоде(и)ство и не маеть быти до ката в рѣки и на мѣкѣ даванъ (1566 *ВЛС* 104 зв.); цѣсарь заказаль, абы жадень хр̄(с)тіанинъ не оучилса свѣцькой философїи, и красомѣвства ани сновъ на наукоу не даваль (XVI ст. *УС* №29519, 271 зв.); Аще ли Кнѣзь, или Боѣринъ, оу Сщѣнника Црѣков' отбѣметъ... намъ к' той цѣркви Сщѣнника дрѣгѣго не давати, поки са томоу справедливость стѣнетъ (Львѣв, 1614 *Вил.соб.* 15); не давай на вшетѣчность дочки твоѣй (серед XVII ст. *Хрон.* 123); пани Соколова... // ...одвозить ее до пана подкоморного Володымерского, даючи ее за служебницу (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 8/III, 619-620); **давати на поруку** див. **ПОРУКА**;

(що, що кому) передавати, віддавати, давати: мы речей вашихъ с obu сторонъ выслѣхали и не видело са намъ тоє справы, з вырокѣ нашего скончоное, до пановъ радъ нашихъ давати, и во всимъ есмо тотъ вырокъ нашъ,... при мощи зоставѣмъ (Краків, 1538 *AS* IV, 135); то(т) ли(ст)... мнѣ ѡказыва(л) и ку чита(н)ю дава(л) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 53); пусчу манастырскую и дерево з нее на будиньки згожое потаємне на розные месца давал и роспродаваль (Луцьк, 1635 *АрхЮЗР* 1/VI, 698); **давати на офѣру** див. **ОФѢРА**;

(що) вкладати, віддавати: Члвкѣ славы трѣдами дохѣдитъ, едно даеть, а дрѣгѣе берѣтъ: даеть праѣцѣ, а берѣтъ славу (Київ, 1637 *УС Кал.* 631).

7. (кого за кого) Віддавати, давати (заміж): князь Юрей Жеславский давал дочкѣ свою за пана Семена Олизаровича (Краків, 1537 *AS* IV, 78); Тежъ ѡста(в)уемъ... ижъ кнѣгнѣ панѣ(и)... шла(х)тяно(к) и всакого инога ста(н)у рожаю же(н)ского яко люде(и) во(л)ны(х)... кгва(л)томъ ни за кого не маемъ ихъ давати (1566 *ВЛС* 11 зв.); поимовѣли

собѣ дѣчки ихъ за жѣны, а за сыны и(х) свои давали (Острог, 1598 *Отн.КО* 7); **давати в бракъ** див. **БРАКЪ**²; **давати замужъ** див. **ЗАМУЖЪ**; **в малженство давати, малженство давати** див. **МАЛЖЕНСТВО**; **шлюбъ давати** див. **ШЛЮБЪ**.

8. (що, що кому, що на кого, що по кого, що на що) (*юридичний документ*) видавати, давати: мы стефанъ воевода... даемъ и дали // есми сес лист нашъ глеитовный... бѣргъмистрѣ (Сучава, 1523 *Cost.DS* 558-559); есмо по войтовѣю Лѣцкѣю и по ее дочокъ..., листы наши позовные давали (Краків, 1536 *AS* IV, 66); И для лепшого певности давамъ на то Господарю Королю, Его Милости сѣсъ мой листъ зъ моею печатью (1537 *PEA* I, 209); при пода(н)ю листу ива(н) краве(ц) копею с того листу па(н)у любачо(в)скому даваль (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 46); я... никомѣ ничого не ви(н)на и никоторы(х) ли(с)то(в) на себе не давала (Осмилевичі, 1576 *ЖКК* I, 75); а то(т) исты(и) ива(н) бра(т) // му(и) винѣ(н) ма при собѣ хова(ти) до смѣ(р)ти и ѡдѣва(ти)... на (ш)то ему запи(с) даю гроше(м) свои(м) (Одрехова, 1581 *ЦДІАЛ* 37, 1, 14 зв.-15); То пакъ дей, взявши раду отъ приятелей своихъ и хотечи мене зо всѣхъ сумъ моихъ позычныхъ рукоданныхъ одѣбити... // записы ниякие и мемраны подаваль и дае (Луцьк, 1594 *АрхЮЗР* 8/III, 462-463); на що мы ему даемо се(и) нашъ листъ с кни(г) цѣ(р)ковны(х) по(д) нашею печатю (Львѣв, 1596 *Юр.* 17); Отець патриархъ,... ему даеть листъ и чинить его на той наказанный соборъ ексархоу (Київ, 1621 *Кон.Пал.* 1060); на то даю сеи квитъ мои с подписомъ руки моеи (Житомир, 1649 *ДМВН* 191); **личьбу давати** див. **ЛѢЧБА**; **позовъ давати** див. **ПОЗОВЪ**.

9. (що кому) (*про часовий проміжок*) давати; визначати: прото зъ раменя моего урядового даю тебе рокъ на тые теперешние рочки (Володимир, 1591 *АрхЮЗР* 1/I, 304); жебысмы до каранья такъ сквапливыми быти не здалися, даемо часъ до упаметанясе по обвѣщенью отъ насъ ему учиненымъ дней шесть (Володимир, 1608 *АСД* VI, 120);

(що) (*час*) віддавати, тратити, витрачати: И мнѣ того жаль, ижъ еси той ча(с), которій для

хвали Б̄жой, что(би) дава(ль) з' свои(х) ска(р)-
бовъ, а то еси на т̄гле(с)нїе роскоши да(р)мо тра-
тиль (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 266).

10. (що) (*повідомляти, викладати щось для підкріплення своєї думки*) наводити, давати, подавати: Притомъ Лексіс б̄дѣтъ традванъ: Арг̄мента даваны: Діалектъ в' звиклой шкблной розмѡвъ Славенскій mezi т̄щателми по(д) каран̄емъ захобанъ (Єв'є, 1619 *См.Грам.* 3); теперь га(д)ка онаа ба(р)зо темнаа ю(ж) са солвѣтъ, котор̄ю іоан̄ь некды(с) в' апокалипси(и) дава(л) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 8); Правило давати б̄де(т) испораж̄ен̄е живота йноческог̄ω (Київ, 1625 *Кіз.Н.* 195); умоцованы(и) поводовое стороны... таковыє давалъ рацыє (Люблін, 1643 *ДМВН* 228); А поводове... на уфун̄доване юри(з)дик̄циє(и) звела, противко которо(и) юри(з)дик̄циє(и) позваная сторона жа(д)ное рацыє не дала и не даєтъ (Ісаїки, 1643 *ДМВН* 239); давати ведомо див. **В̄БДОМО**; давати в̄дати див. **В̄ДАТИ**; давати знати див. **ЗНАТИ**; давати на прикладъ див. **ПРИКЛАДЪ**; давати на узнание див. **УЗНАНИЕ**; давати прикладъ див. **ПРИКЛАДЪ**; давати причину див. **ПРИЧИНА**; давати св̄д̄цтво див. **СВ̄ДЕЦТВО**; давати справу див. **СПРАВА**.

11. (що, що кому, що чому) (*бути джерелом чогось, породжувати щось*) давати: телєсныє твои р̄дичи... дочасный живѡтъ д̄ѣте(м) дають (Острог, 1614 *Тест.* 136); З ω(т)ца самѡго яко з' к̄орена т̄би ω(т)расли б̄д̄дчи, єдина др̄гой б̄г̄тности не даєтъ (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 95); до того аз̄аж̄ не тые соу(т) в̄ды, котор̄їє д̄ѣла(м) оумр̄лы(м) живо(т) дають, цноты ω(т)новл̄аютъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 172 зв.); Р̄ѣки... водъ ωбф̄итость дають по вс̄ѣ в̄ѣки (Київ, 1632 *Євх.* 298); живѡтъ даєтъ трапеза (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 915);

(що) (*приносити плоди*) давати: Г̄ь б̄ь... єдиноу вс̄ѣ(м) постави(л) трапезоу землю абы давала вс̄ѣ(м) и(з) себе пожито(к) (к. XVI ст. *УЄ* №31, 196 зв.); с таковымъ са овоцомъ, земля показала: Яког̄о н̄ѣк̄гды пр̄д̄ ты(м), с' себе не давала (Львів, 1616 *Бер.В.* 81); ωвцы: в̄ол̄н̄д дають нам̄ь,... Дають и молоко (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 46); нехай зродить

земла з̄елїє з̄емное и дава̄ющее нас̄ѣн̄ье (серед. XVII ст. *Хрон.* 2 зв.);

(що) (*викликати, створювати*) давати: в̄рядники и все рыцѣрство рачили пана Семашка в том упоминат,... абы сам доброволне, не ждучи жадного дозволеня и не даючи о собе такового вниман̄ья,... панну Богдану... за князя Януша в малженство выдал (Луцьк, 1569 *АрхЮЗР* 8/III, 129); Самоиль Сенчило, будучи инокомъ, законѡви не досыть чинить,... тымъ способомъ згоршен̄е зъ себе даючи (Володимир, 1608 *АСД* VI, 116);

(що кому) виявляти: н̄ѣк(д)ы тако(и) славы и такой ч(с)ти не давано хо̄у (к. XVI ст. *УЄ* №31, 40 зв.).

12. (що кого) Просити: Ото, пане, к тоб̄ѣ с плачемъ вс̄ѣ впадаєм, Матку твою за нас руку м̄ѣти даєм? (1648 *Елег.* 153);

веліти, наказувати: Помененные особы... // ...А наветъ и велю суседомъ єє м(л): ωбыватело(м) тамош̄нимъ жадного рос̄ьказаня себе на то не маючи нех̄дти давалъ (Київ, 1643 *ЛНБ* 5, II 4064, 131-131 зв.); тот же урожонный инстингатор нашъ позваного презъ возного судового до права по три крогъ привольвать давал (Варшава, 1646 *ЧИОНЛ* XIV-3, 177).

13. (що) (*містити в собі, становити*) (*про міру*) мати: ов̄са копъ дв̄ѣсте шестдесят, копа давала пул̄ьтора чверти (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 117).

14. (що) Визначати, пропонувати: не продамъ за т̄ю цен̄ь котор̄ю даєшь (к. XVI ст. *Розм.* 27 зв.).

15. (кому що, чого) Робити, чинити: Про то мы, братя, выдлож̄ѣмъ усякую лихоту выд̄ сердець наших̄ь,... // ...говор̄ѣмъ по правд̄ѣ ико ближнимъ нашимъ, даючи имъ усего доброго, если хочеме пр̄яти отъ Бога в̄н̄окъ небесный (XVI ст. *НЄ* 220-221); даю вам то на знама и(ж) которого а поц̄л̄ю... тоты(и) є(ст) (поч. XVII ст. *УЄ* №256, 8); давати ганбу див. **ГАНЬБА**; отв̄ѣтъ давати див. **ОТВ̄ѣТЪ**; отпоръ давати див. **ОТПОРЪ**; пожегнане давати див. **ПОЖЕГНАНЕ**; порядокъ давати див. **ПОРЯДОКЪ**; ц̄ѣловане давати див. **Ц̄ѢЛОВАНЕ**.

♦ давати выводъ див. **ВЫВОДЪ**; давати в̄ѣру див. **В̄ѢРА**; давати (в̄ь) моцъ див. **МОЦЪ**; давати нагороду див. **НАГОРОДА**; давати

отплату див. **ОТПЛАТА**; **давати поруку** див. **ПОРУКА**; **пригану давати** див. **ПРИГАНА**; **давати ратунокъ** див. **РАТУНОКЪ**; **давати славу** див. **СЛАВА**; **давати слово** див. **СЛОВО**; **клятву давати** див. **КЛЯТВА**; **помочь давати** див. **ПОМОЧЬ**; **раду давати** див. **РАДА**; **руку (свою) давати** див. **РУКА**; **хвалу давати** див. **ХВАЛА**.

Див. ще. **ДАВЫВАТИ, ДАИВАТИ, ДАТИ, ДААТИ**.

ДАВЕНЄ с. Давлення, душення: потом виделихмы на шии знак душення и давения сине значне, яко венцем шию обложил (Луцьк, 1604 *АрхЮЗР* 8/III, 501).

Пор. **ДАВИТИ**.

ДАВИТИ дієсл. недок. 1. (кого, що) (задавати фізичного болу або умертвляти) давити, душиити: слоуга тьи... единого товарища своего который емоу былъ винень сто п̄незїи оухопиль и давилъ его (1556-1561 *ПС* 81 зв.); Захо(д)нїи ѿ(т)ци // шестъдесѣтъ епископовъ... в темнїцахъ замкнѣвши, розмайтые моуки задавали, однїхъ гблodomъ... морїли инши(х) огнѣмъ пеклїи, дрѣгїхъ дѣшїли, давилы (Острог, 1598 *Ист.фл.син.* 50 зв.-51); на томъ... сбн̄мищи... однїхъ доушено, дрѣгїхъ давлено, иншы(х) топлено (Острог, 1598 *Отп. КО* 20); той слоуга... нашо(л) единого которїи емоу бы(л) винє(н) р̄ грошїи. ѿ(н) его имивши поча(л) его давити (к. XVI ст. *УЄ* №31, 159).

2. *Перен.* (кого) Давити, гнїтити; пригнїчувати: х̄с бовѣ(м) в самарїю дш̄ любовїю знатый пришбл̄ маючи л̄сн̄ю лвицѣ то є(ст) самаританкѣ гр̄шн̄ю, в гр̄ха(х) он̄ю давить, и всѣ злости єи забиваетъ, и з̄ оустъ єи б̄рзо солѣдкый ме(д) то є(ст) похвалоу своеи славы выводит(т) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 182 зв.).

ДАВИТИСЯ дієсл. недок. Давитися, душиитися: offoso, as, нападаю, давлюся (1642 *ЛС* 290).

ДАВНЕЙ див. **ДАВНѢЙ**.

ДАВНЕЙШИЙ див. **ДАВНѢЙШИЙ**.

ДАВНЕЙШЫЙ див. **ДАВНѢЙШЫЙ**.

ДАВНИЙ див. **ДАВНЫЙ**.

ДАВНІЙ див. **ДАВНЬЙ**.

ДАВНО присл. 1. (значно ранїше, колїсь) давно: мы съемъ ва(л)ны(и) таковы(и) зложили на ко-

торо(м) ѿ з̄єночє(н)ю (виправлено із ѿд̄єночє(н)ю. — *Прим. ред.*) давно кня(з)ства... с кор̄ною ...справа была бы скончона (Люблїн, 1569 *Пр.ВЗ* 111 зв.); Читалемъ давно кнїги // ѿ дх̄ стомъ, н̄якогось чл̄ка (Острог, 1598 *Ист.фл.син.* 45-45 зв.); сами постите, та не постите такъ, якъ постили святїи давно, што было на высоту чути кликаня ихъ (XVI ст. *НЄ* 17); Если для того, жесмо реч давно утвержоную взновили и найвышому пастыру Христову послушенство отдали (Львїв, 1605-1606 *Перест.* 42); Свѣтлости веселая, ах, гдес ся подѣла? Плачу ревно, жемъ тебе давно южъ видѣла (I пол. XVII ст. *Рез.* 174); Дрѣвле: прє(д) часы, давно пере(д) ты(м) (1627 *ЛБ* 33); Давно olim (Уж. 1643, 49 зв.); Помененные особы... врядъ свое(г) з себе не (з)давѣши... // ...з малъжонькою своею... м̄ца мая шосто(г) дня з замьку Народицко(г) в речи до приятель еха(т) мовѣ дчинилъ а то ю(ж) давно зо вс̄имъ се тымъ што єе м(л): Панє(и) Потоцко(и) з має(т)ности єе набралъ былъ выпровади(л) (Київ, 1643 *ЛНБ* 5, II 4064, 131 зв.-132);

(деякий час тому) давно: И: штожъ ты южєсь сн̄далъ. Г: южъ давно (к. XVI ст. *Розм.* 6).

2. (у певний момент минулого, свого часу) давно, ранїше: сн̄ в него ѿдинъ єсть давно родилса (1489 *Чет.* 121); поколе я прїидоу а инши ю(ж) дав̄но в̄стоупилъ в̄ коупель (1556-1561 *ПС* 359 зв.); ино, милостивый господарю, радъ быхъ тамъ давно ѣхаль, нижли въ насъ того лѣта прошлого ажъ и до сихъ часовъ што и часть сполохи отъ Татаръ бывали (Київ, 1556-1568 *АЮЗР* I, 300); я тыми людьми на(с)ве(т)чы(л), што ту(т) давно сено побрано, а не тепе(р) (Житомир, 1583 *АЖМУ* 47); што мовите ѿ стоблївыхъ патриарсєхъ и вчїтєлєхъ, якъ неверные поганї на х̄а сна б̄жїя мовять, чѣмѣ не пришбл̄ давно спасти, А не наоста(т)кѣ вѣка (1600 *ЦНБ* 476 П/1736, 44); Я тебѣ радилъ, чтобы ти дав̄но в̄ ни(х) пересталъ ся кохати (Чорна, 1629 *Диал. о см.* 265);

зздалегїдъ, наперед: што ся дотычет именов Ровенских, а не самого Ровного, ижбы есте давно вжо там ехали и ѿком своим всего ѿсмотрели... и нам коло того справѣ дали (Вільна, 1541 *AS* IV,

279); для вышше спомнены(х) причинъ за волюю и... коштом и накладо(м) его мл(с)ти, яко пре(д) тымъ инше кнѣги, такъ и таа, впро(д) з рѣзны(х) а старыхъ зводоу давно на то зготованыхъ, такъ тежъ и з грѣцкихъ скороукгована и добре справлена (Острог, 1606 Мол. 3 зв.).

3. (протягом тривалого часу і досі) давно, здавна: дал... емѣ тоє имѣне... // з данми грошовыми и медовыми... и з мыты, естли бы давно бираны были (Краків, 1507 АS III, 39-40); дав'но бы в' пла(х)тѣ [або в раднѣ] а на попелѣ сѣдачи показаніє чинили (1556-1561 ПС 262); а пото(м)... кнзъ ку(р)пски(и) поведиль давно... они ма(т)кѣ свою моря(т) а вона... еше жива (Луцьк, 1577 ЖКК I, 82); Отожъ и вилялетъ... не можетъ тоє проѣси... хвалити: бо еє давно отступиль (Вильна, 1599 Ант. 767); чомъ давно подѣлена нучъ на чотыри стражѣ: до пувночи двѣ, а вытъ пувночи опятъ двѣ (XVI ст. НС 116); якожъ и оде(р)жали бы то, ѡ що давно бга проса(т) (Острог, 1607 Лѣк. 108); А я того давно ѡжидаль (I пол. XVII ст. Сл. о зб. 15); штукѣ ѡлова... да(в)но в склепѣ лежачю непотребно дале(м) зрѣба(ти) (Львѣв, 1622 ЛСБ 1049, 2 зв.); на тотъ часъ сто злотихъ далисмо в правдѣ милисмо давно тотъ замысль (Ясси, 1625 ЛСБ 468); Жадень... з' лѣнивыхъ нехайса не насмѣваѣтъ: поневажъ если са... в бѣгъ... пѣстат' з' тыми, котѡрыѣ южъ давно в'пере(д) бѣжатъ, поровнатиса // могѣтъ (Киѣв, 1637 УС Кал. 164-165); давно antiquitus vel pridem (Уж. 1645, 72); **якъ (яко) давно:** а) як раніше: Рахѣйжеса южъ набѡжный члѣче з' сѣмнѣнїем' своим', спѡбзри в негѡ якъ давно черезъ Исповѣдь стѣю было ѡчищанѡ (Киѣв, 1646 Мол.Тр. 907); б) як довго: тогѡ оузрѣвши Хс, и знаючи Яко давно хорѣтъ: рѣкъ ко немѣ; хѡчешъ ли здоровый быти (поч. XVII ст. Пчела 48); прето кажды(и) бра(т) пораховавши лѣта я(к) давно в малже(н)ствѣ за кожды(и) рокъ повине(н) дати по гр(ш) с̄ (Львѣв, 1633 ЛСБ 1043, 32 зв.); в) як давно: покажутъ и тые вси справы его, (кгдажъ лепшей всихъ тые о томъ ведають,) яко давно онъ патрыарховъ своихъ вырекъся! (Вильна, 1599 Ант. 707); якосъ тѣ давно пришла? (к. XVI ст. Розм. 25).

ДАВНОПРОШЛЫЙ *прикм.* Давноминулый: Та(ж) погре(б)ши и ѡплака(в)ши тогѡ трѣпа, и сѣбрѡв'шеса всѣ зрѣтели. ѡного видѣнїа бе(з)-образ'наго того гла(са) чѣдѣ(и)теса и помина(и)те Сго, яко в дѣя(х) нѣки(х), или дав'нопрѡш'лы(х) часѣ(х) (1599 Виш.Кн. 218).

ДАВНОСТЬ ж. 1. (тривалість у часі) давнина, давність: прото каме(н)ны(и) для того по(с)тавили и(ж) естли бы водою па(н) богъ свѣ(т) перве(и) збѣры(л), тогды бы сто(л)пѣ камен(н)ы(и) зоста(в),... а цегляны(и) бы на паме(т)кѣ, и на знакъ давности пото(м)ствѣ зоста(л) (1582 Кр.Стр. 19); Гѡдїлюса тобѣ згѡла сорѡматиса старожитныхъ ѡеолокѡ(в) и ѡцѡвѣ повѡги, и ѡ(т) ни(х) оучитиса прѡстои и неѡмыслной стѣжки, котѡрымъ не толко часѣ давность,... высвѣдчаѣтъ гѡдность вѣры, але и живѡтъ зрѡнанный Агглюмъ (Киѣв, 1619 Гр.Сл. 251); ѡный три(д)цат и осмъ лѣт' в той хорѡбѣ лежалъ, а ѡ сего давности жадноѣ взмѣнки нѣ машъ (Киѣв, 1637 УС Кал. 401); тые добра... вы(р)а(з)не су(т) ѡбьясненые, и дав'ностью летъ стве(р)жоные (Киѣвщина, 1639 ККПС 240); для давности, за давностью (часу) — через давнину, через задавнення: зара(з) повїненъ ѡ свѣжѡе са старати,... и котѡрое бы оуже мѡцъ свою оутратило для давности, помѡзвѡчи, грѣшы(л)бы смерте(л)не (Львѣв, 1645 О тайн. 34); дерѣвъ тежъ гѡдствина, гды прѣытєе до жрѡдла загїнѣло, а то за давностью часѣ, вѣ запамата(н)є мѣсце пѣстїла (Киѣв, 1631 Син.Тр. 813).

2. (давноминулі часи) давнина, минуле, давність: а такъ недочита(н)є(м) истори(и) светы(х), и(ч) ся на великие роздмы сади(ли) кѣ свое(и) га(н)бе давно(сти) поча(т)ко(в) народѣ своего сами(ж) собѣ дня(ли) (1582 Кр.Стр. 31); Яко антихристъ не дбаѣтъ на бога отцовъ своихъ, такъ геретикове на продки свое... не дбаючи ничого на старожитность, на давность,... на единость и згѡду вѣры всего хрестїянства не хотять, абы се хто огледалъ на сукцесїю порадныхъ пастырей (Вильна, 1565 Ун.зр. 164).

3. юр. (термін зберігання права на що-небудь) давність: ставъ... мають оправляти подлѣ давности (Краків, 1507 АЗР II, 11); хто ѡ землю са пра-

вѣсть, самъ не присагаетъ, нишли светки ихъ присагѣ делаютъ и вы бы ѿ томъ члонокъ межн ими ѡставили, подле давности обычаа (Петрків, 1527 *AS* III, 319); А кгды бы которы(и) доро(с)лы(и) бы(л) на слу(ж)бе ѡ чужихъ краинахъ... тому да(в)но(ст) не шкоди(т) (1566 *ВЛС* 69 зв.); не вымо(в)ляючисе... да(в)ностями фаталиями евазыями... вшеляки(х) диялици(й)... ексьце(п)ци(й) пра(в)ныхъ заживати с пото(м)ками... зрекаюсе (Крупець, 1643 *ЛНБ* 103, 21/Id, 2006, 19 зв.); давность земская — термін на право володіння певним земельним мастком: Кто бы ѿ име(н)е лежачое да(в)но(ст) земскую деса(т) ле(т) в мо(л)ча(н)ю бы(л) не позыва(л)... ѡста(в)уемъ и(ж) таковы(и) вечне мо(л)чати маеть (1566 *ВЛС* 57); а впрод без вшеляких деляций... от суду не отходячи... во всем теперешнему фундушови моему зъ сукцесорами своими досыт чинити повинни будут, жадною давностю земскою не считячисе (Луцьк, 1636 *АрхЮЗР* I/VI, 716).

4. (*прийдешня тривалість*) майбутне: цесари потомъ... мусили папежу, // яко Богу, услуговати, и правое стрымя коли папежъ на конь уседаеть держати, и въ давность то цесаромъ почитати (1582 *Посл. до лат.* 1130-1131).

ДАВНЫЙ, ДАВЪНЫЙ, ДАВЪНЫЙ, ДАВНИЙ, ДАВНІЙ *прикм.* 1. (*який існував у минулих часах*) давний, минулий: давного вѣка врѣмени житье было безъ числа лѣт) (1489 *Чет.* 367); А къ Берестью, въ заставу, мають ходити водлѣ давного обычаю (Краків, 1507 *АЗР* II, 11); они ѡво входы... ѡступаютьса... которые з да(в)ны(х) часо(в) и за пе(р)ши(х) старость ѡво впоко(и)но(м) де(р)жа(н)и были (Черкаси, 1544 *ЦНБ ДА/П-216*, 101); Съ сель польныхъ кривого... дана хоживало г̄ кади медѣ нижтѣли запѣстели ѡт давныхъ летъ (1552 *ОКЗ* 46 зв.); и тежъ князьские, панские, землянские и иные розного роду людей наданя, давные и теперешные... не ведати, где ся подевають и гинуть (Варшава, 1589 *АрхЮЗР* I/I, 247); Але я, видечи давный и посполитый звычай церькви Божое, маю мощнейшыя // доводы съ писма светого..., на которые ся (большей) огледаю (Вильна, 1599 *Ант.* 505-507); застали тамъ священника... у олтаря,

завтрено водле уставы и трибу давного отправого чого (Володимир, 1601 *АЮЗР* II, 11); дани медовые которые идуть з да(в)ны(х) часо(в) на манасты(р) межиго(р)ски(и) и(з) сель... двѣ кади меду при(с)ного мають зѡполна... даваны быти ведлу(г) старого звычайу (Вишгород, 1605 *ЛОИИ* 68, 1, 30, 1 зв.); Новинѣ оутѣшндю, зъ вѣкѡ(в) жада-ндю, Ѡ(т) Ба Тврца з давны(х) лѣтъ обещандю (Львів, 1631 *Волк.* 24); В першю сюю Н(д)лю Пѡста, Црковъ Хва оухвалила ѡбходити паматкѣ привѣрненогѡ Благоч(с)тїа... и назвала паматкѣ тѣю, недѣлю Правослāvїа... потверженїемъ давного сватобливого звычайу (Київ, 1637 *УС Кал.* 76); Мы реферуючисе во все(м) до Права давного Срокога напоминаем, Кто то(л)ко товаришо(м) наши(м) се менуе(т) изъ месча(н) жебы жа(д)ное пере(ш)коды ни ѡ(д) кого мана(с)ты(р) Густи(н)ский не поноси(л) (Чигирин, 1649 *ЦДІАК* 203, 1, 5, 1); хлопо(в) по(д)даныхъ протѣ(с)та(н)то(в) вла(с)ных, которы(х) было... пе(т)на(д)ца(т) ѡ(д) да(в)ны(х) часо(в) мешкаючихъ поро(з)ганяти... росказа(л) (Житомир, 1650 *ДМВН* 203).

2. (*який був, здійснювався певний час у минулому*) давний, колишний: тыи панове... маю(т) ѡсмотрити и ѡправити тотѣ ѡкатѣ земли, я(к) было при стары(х) и давны(х) кралевъ по(л)ски(х) (Кам'янець, 1510 *Cost. DB* 457); яко повиноватому приателю и(х) водле звыклыхъ давныхъ бу(н)товъ и зпоровъ своихъ противъ на(м) г(с)дру запомневъши и забачи(в)ши еси воли божее и зви(р)хности ншое г(с)дръское нарушаючы поко(и) и право посполитое надъ повинность свою шляхетскую // чого са николи ка(ж)дому чинити и допушати не годило (Варшава, 1571 *ЛНБ* 5, II 4043, 79-79 зв.); Генадій, давный Константинопольскій патріарха... до Римского бискупа такъ написаль: "мѣи старане, святобливість твоя, о всѣхъ твоихъ... бискупѣхъ, тобѣ подлеглыхъ" (1603 *Пит.* 40); Що оучиниль и оный монарха давний, василій мацедонъ цесарь кгрѣцкій славный (Острог, 1607 *Лѣк.* 183 зв.); Понева(ж) намъ кр(с)тъ животворачїй збавѣне показаль, пови(н)нисмы // всакое пїлное старанїе приложити абы ѡномѣ пре(з) котѡрый ѡ(т) давного оупа(д)кѣ естесмы збавлени, пристѡиндю оучтї-

вость выражали (Київ, бл. 1619 *О обр.* 74-75); 2 часо(в)ни(ки) на о(с)меріна(х) дрѣ(к) лво(в)ско(г) давно(г) продале(м) за з(лт) 2 и 20 (Львів, 1626 *ЛСБ* 1049, 6); Яснаа и явнаа реч' є(ст)... иж' Крѣсть пере(д) збавѣнноу на не(м) мѣкою... нѣчо́го йного не бѣлъ и не значил' єдно срѣое за вѣстѣпки злочинцо(в) каран'є, а звлаща початокъ своѣ звѣвши о(т) оны(х) давныхъ Рѣмскихъ Тирановъ (Київ, 1632 *МКСВ* 273); Єдѣнь з' давны(х) о(т)цо(в) стѣхъ, Читѣл'никѣ ошчѣнный, запытанный бѣдѣчи о(т) дчна свѣого: Як'бы кто налѣпшей оупростоваѣти могл' житїє свое на свѣтѣ? (Львів, 1646 *Жел.Сл.* 2); нѣчо́го не допѣстити в' свое(м) тѣлѣ пре(ш)лои молоды(х) лѣтъ бѣстрости, роспѣсты, хитрости, або нестатѣчности давньої (серед. XVII ст. *Кас.* 7);

(який існує вже багато часу) давній, старий: єсть у Подгородной подданыи панеи Семеновое Подгороденское, Васко Козакъ, давный товарищ мой (Житомир, 1590 *АрхЮЗР* 6/І, 214); Передо мною Остапомъ Безбородком бурмистром на тот час на местцу новом будучим, Михайломъ бурмистром, Пархо(мо)мъ и давными присежными, жаловав и оповедав Кузма, на Демидиху, иж овечка моя прилучила ся до овечок ее (Бориспіль, 1614 *АБМУ* 7).

3. (який походить з давнини) старосвітський, стародавній: Для милосердия Божого, прошу: чытайте писма светыхъ отецъ, чытайте кройники церьковные, чытайте синоды давные, - (обачите, же) ся правды дошупаете (Вільна, 1599 *Ант.* 947); о Сїринахъ тыхъ баснь єсть такаа, за поганьства еще Грецького давнаа (Львів, 1614 *Кн. о св.* 439); И єсть то свѣжій отступницкій новокалендарній (то єсть такъ давній, якъ єсть давній новій календаръ) вимисль, а на насъ потваръ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 713); Але са то опѣстило для то́го же в' жадномъ Грецькомъ, такъ же и в' давныхъ нашихъ рѣкопїсныхъ старыхъ, якѡ и в' тепѣрѣшнихъ Москѡвскихъ дрѣкованыхъ Слѣжебника(х), тьи слова не найдѣют'са (Київ, 1639 *МКСВ* 217).

4. (давно виготовлений, зроблений) давній, старий: Которое дело спижаное было давнее на замькѣ... дираво (1552 *ОВин.З.* 131 зв.); давнього

порохѣ... сола(н)ка на три пальцы непо(л)на (1552 *ОКан.З.* 20); Порохѣ гаковни(ч)ного... прислано д боче(ч)ки // а давного... полторы соля(н)ки (1552 *ОЧерк.З.* 6-6 зв.); верндле(м) зво(н)нику за гвоздѣ давные зло(т) 2 (Львів, 1631 *ЛСБ* 1052, 6); Поя(с)... долги(и) давны(и) до оздобы гроту и сто(л)ца по(д) образы заживае(т)ся (Львів, 1637 *Инв.Усп.* 68);
(про харчі) несвіжий: Очистите давный квась, будьте новый замѣсь, чомъ уже есте безъ кваса давного (XVI ст. *НЄ* 193).

5. (який існує з невизначеного часу) предковичний: Сеи нѣшнїи хвалебны(и) днѣ... та(к) мае(м) ро(з)умѣти... и(ж) єсть о(т)крїтїє таиньства бжїа ...кѣрое было скрїте потаєно пре(д) вѣки давны(ми) (Львів, 1585 *УЄ* №5, 508, на полях); О прѣ преслѣванный, на(д) всѣ вѣки давній. Молю бѡ(з)кое мл(с)рдїє твое, Прїими насъ странныхъ въ цр(с)тво свое (Чернігів, 1646 *Перло* 16 зв.).

6. У знач. ім. с. р. давное — давне, старе: мѣло са ко(г) // в томъ рѣди(л), на бѣдова(н)є и глосподара или пна ничего... не о(б)зираючи, все давное погамова(л), и бгнь дѣа сватого погаси(л) (Острог, 1587 *См.Кл.* 13-13 зв.).

◊ змя давная див. ЗМІЯ.

ДАВНѢЙ, ДАВНЕЙ присл. в. ст. Ранїше, давнїше: кро(и)ники... пишѣ(т),... ижъ литва в ти(х) мѣ(с)на(х), гдѣ нѣ сѣдя(т), давнѣ(и) нижъ ми поляки в по(л)щы (1582 *Кр.Стр.* 56); Которую протестацию и давней готов был протестующий ад акъта подати, леч будучы през тотъ час на услуже Речи - Посполитои..., прыйты до того не моглъ на тотъ час (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 538).

Пор. ДАВНО.

ДАВНѢЙШИЙ, ДАВНѢЙШІЙ, ДАВНѢЙШЫЙ, ДАВНЕЙШИЙ, ДАВНЕЙШЫЙ, ДАВНѢШИЙ прикм. в. ст. 1. (який створений ранїше) давнїший: Азажъ не давнейшыє церквы хрестиянъские, нижъ шопы ваши геретические, котрыхъ есте недавно за нашихъ вековъ наставляли, церквы Божые покгвалътившы и геретичествомъ помазавши (, чо́го предкове ваши ни слыхали)? (Вільна, 1599 *Ант.* 851); Напоминаю всѣхъ, абысте давнѣйшого "Номоканону" не читали, але той, который отъ патріархи Фотїа єсть утворенъ (Київ,

1621 *Коп.Пал.* 743); Воды ма́ло принѡсишь з' жрѡдель Геликѡнскихъ Вѡды онъ знакъ давнѣйшій, воды копы(т) кѡнски(х) (Київ, 1632 *Євх.* 304).

2. (який існує віддавна, раніше від когось, чогось) давніший, старіший: ротъмистръ ново тамъ при- тагнѣлъ сто драбовъ... Староста тежъ ѡказалъ дрѣги(и) почотъ драбо(в) же да(внеси)шихъ кото- рые тамъ... слѣжили (1552 *ОЧерк.З.* 16); а што ся дотыче решты,... теды и тое вытрутити им маем възглядом долъгу давнейшого (Локачі, 1591 *ПККДА* I-2, 162); Причына бовѣмъ того не възгарда ...давнѣшого споражѣна, але... дорогѡмъ часѡви фолгованіе (Київ, 1636 *МКСВ* 317).

Пор. ДАВНЫЙ.

ДАВЦА ч. (стп. dawca) давальник, добро- чинець: вѣсяки(х)... утѣ(х) ѡ(т) все(л)наго вся- ки(х) блгъ да(в)ци бга полѣчи(ти) жѣлаемо (Кам'янець, 1612 *ЛСБ* 436); в негѡдныхъ моліт- вахъ нашихъ всѣхъ добръ давцы и съвершителя просити не переставѣ(м) (Єв'є, 1616 *УЄ Єв.* 7 ну- нум.); Бѣ бовѣмъ бѡдѣчи добротлївый, и всакого добра давца (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 220); естлибы то такъ было, теды бы несправедливимъ былъ законъ давца, которій з' шатаномъ валчити члѣвкови приказалъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 269); Блгѡдатель: Добродѣй, или доброго давца (1627 *ЛБ* 8); Фѣбе давцо свѣтлости... Завитаі до Печѣрскихъ садѡвъ цноторѡдныхъ (Київ, 1632 *Євх.* 303); хвалать Гда Бга Творца свѣго, и доброго давца (Чернігів, 1646 *Перло* 12 зв.).

ДАВЫВАТИ дієсл. недок., множекр. (що) Пла- тити, сплачувати: Мы,... на я(р)ма(р)ки..., мыта во(л)нско(г)о ѡ(д) жа(д)ны(х) товаровъ николи никому не даывали (Луцьк, 1592 *ТУ* 226).

Див. ще **ДАВАТИ, ДАИВАТИ, ДАТИ.**

ДАЖЕ¹ спол. (зв'язує речення) (з'єднує части- ни складнопідрядного речення) (приєднує підрядну частину часу до головної) поки: Снѣ Бжїй блга- гословѣнный. На земли плѡтїю явле(н)ны(и)... В те(м)ной и смѣтной Вифлѣемской Пещѣрѣ. Дáже намъ до пресвѣтлогѡ Нба ѡ(т)вориши двѣрѣ (Чер- нігів, 1646 *Перло* 56 зв.); ю(ж) тѣи тѣла Бгъ премѣнитъ, въ слáвѣ Нб(с)ной свѣтлости, дáже с

тѣми вѣскр(с)нѣтъ, и стáнѣтъ на сѡдѣ Бжѣмъ, ѡ(т)давати прѣ свѣмѣ Таланти (Там же, 145 зв.).

ДАЖЕ², **ДАЖЪ** част. 1. (видільна) навѣть: егда начнеш дѣло подвига своего, постом, молит- вою,... стрежися, абы еси не прочитал ни едино писание еретическое, ани толковые, даже и православные книги до времени оставь (1608-1609 *Виш.Зач.* 209); Іѡа(н) стѣй былъ в' захвичѣню; в' дхѣ в' днѣ Недѣлній, ви(ш)ше всѣ(х) Хѡрѡвъ Агглскихъ, даже до непристѣногѡ (!) свѣта, пред' сáмый Маестáтъ бо(з)кїй, и тѣ емѣ Бгъ показá Таїны (Чернігів, 1646 *Перло* 131 зв.).

2. (підсилювальна) аж: ѡспенїа пресвѣтыа вл(д)ч- ца нашеа бѣа хра(м) ѡгнемъ погорѣвши, даже до ѡснованїа расыпаса (Львів, 1592 *ЛСБ* 198); А если хѡчете слышати и ѡ(т) на(с) бл(д)тїю хѡю мае(м) ся добрѣ да(ж) до ннѣ (Сучава, 1599 *ЛСБ* 336); проклени же тѣхъ всѣхъ пап римских от перваго собора даже до седмаго и от седмаго даже до сквалчення вѣры (1608-1609 *Виш.Зач.* 223);

(у сполуч. **даже и**) аж: сосѣди честнии лежали в зе(м)ли даже и до лѣ(т) первого хр(с)тянского црѣа (1489 *Чет.* 26); домъ сеи... ѡ(т) начáла даже и доннѣ, видимыхъ врѣгъ и невидимыхъ низлага(л) грѣдынѣ (Острог, 1581 *См.В.* 7 зв.); Чому ж черпаєте з горкого студенца, иже вас погубятъ даже и до конца (XVI ст. *Укр.п.* 85); состависа школа... мїлостынями всѣ(х) православныхъ хри(с)тианъ, якъ стáнѣ дхѡвного, такъ же ѡсобѣ... шляхе(т)- скихъ, и всего по(с)полїтого народѣ даже и до ѡбоги(х) вдовиць (Львів, 1587 *ЛСБ* 87, 1).

ДАЖЪ див. **ДАЖЕ**².

ДАИВАТИ, ДАЮВАТИ дієсл. недок., множекр.

1. (що) (у дар, як вияв ласки) дарувати, надавати: ѡходъ на самари почонъши ѡтъ ѡльхового плеса и вольчѣе воды // ажъ до верхѣ... староста... даиваль... комѣ хотячи (1552 *ОЧерк.З.* 10-10 зв.).

2. (що кому) (податок, данину, мито і т. ін.) платити, сплачувати: с того села дани грошовое и медовое и бобровъ и куницъ всего того — десат копъ грошей нам даивали (Вільна, 1506 *АЛРГ* 119); напервѣй вызволилъ его милость тое-то нашо мѣсто... ѡтъ пѣнязей тыхъ, которые за дякломъ врядникомъ // даивали въ каждый годъ (Краків,

1507 АЗР II, 10-11); дань с того кѣ збаражд даивали (1546 ОГ 87 зв.); де(р)живали мещане сторожовъ... даивали кажѣдомѣ с нихъ на тыдѣнь по вѣ гршѣ (1552 ОБЗ 144 зв.); черкашене... даивали старосте с каждое ватаги великое або малое... по л̄ рыбѣ (1552 ОЧерк.З. 10 зв.); пытали тые ме(ш)чанове, ку(п)ци и(л)во(в)ские, дла которое причины и(х) гамую(т), мыто не(з)вы(к)лоє, которо(го) пере(д) ты(м) николи не даювали,... брати хотя(т) (Володимир, 1582 ТУ 190).

3. (що) Виконувати повинності: паклиж они бѣдѣт тоє сторожи не стерегивали и подвод... бѣдут не даивали и ты бы и нѣынѣ им кривды не чинил и новины не вѣодил (Мельник, 1501 АS I, 146); По(д)-воды а стаеци даивали мещане радомѣ вси (1552 ОБЗ 145); порохо(в)счины на замо(к) ку ѡбороне не даювали (1582 ЖКК II, 154).

4. (що) (спеціально призначати для використання чогось комусь) виділяти: кн<а>зь Михайло и кн<а>зь Костантин посылывали их на тѣю сторожд и даивали под них кони свои (Мельник, 1501 АS I, 146).

Див. ще ДАВАТИ, ДАВЫВАТИ, ДАТИ.

ДАКТИЛОВЫЙ прикм. Фініковий: Фініксѣ: Финіковое дѣрево, и ягода е(г), а(б) дактіловое и ово(ц) е(г) (1627 ЛБ 239).

ДАКТИЛЬ ч. (гр. δάκτυλος, лат. dactylus) фінік: Ваіе: Прѣтѣе фініково, рѣзки Дактилѣ, або Палмѣвого дѣрева, зѣ квѣто(м) лоза, бѣгната, шѣ(т)ки (1627 ЛБ 189); phoenicobalan(us), финикови(й) пло(д), дакти(л) (1642 ЛС 315).

ДАКТО займ. (неозначений) хтось, хто-небудѣ: Братя, ажѣ дакто выдѣ васѣ заблудитѣ выдѣ правды, та кто его обернетѣ выдѣ заблуженія, нагай знаеть, ажѣ избавитѣ душу его отѣ смерти и покрываетѣ множество грѣхувѣ (XVI ст. НС 62); коли ти естѣ якая неволя, члѣвѣче, не гнѣвай ся на Бога,... не смотри дакому учинити зло, али моли ся Богу выдѣ усею сердца (Там же, 72).

ДАЛЕЙ, ДАЛИЙ, ДАЛѢЙ, ДАЛѢЄ, ДАЛЕ, ДАЛѢ присл. в. ст. 1. (на бѣльшій віддали або на бѣльшу відстань від чогось) далі: повел по старым же гранем... ѡт хвощанца... под лѣсь... и там далей горою посеред лѣса... в болото (Ковель, 1519 АS

III, 188); пакли б царь Перекопский в тот час на Волын и далей на Подлаше тагнѣти мел, тогды бы вжо вы готови там... кѣ ѡбороне напротив томѣ неприателю нашомѣ были (Краків, 1538 АS IV, 156); Пе(р)ваа [сторожа]... ѣ полторы мили ѡтѣ замѣкѣ дрѣгаа дале(и) (1552 ОБЗ 144 зв.); Вшелякая справа бра(т)ская не має(т) быти выношена дале(и) ѡ(т) порога домѣ бра(т)ского (Львѣв, 1586 ЛСБ 71); коня у поданого тамошнего взявши, вѣ дорогу далий до войска Лободина тягнучи,... приехали есмо до Коростятина (Луцьк, 1596 АрхЮЗР 3/1, 125); А сесе зє(м)ля, що є(м) и(з) лѣса вырубаль на го(р)бѣ при Левѣковы(х) двѣ нивы, третяя далей шырокая (Бенедиківци, 1603 НЗУжг. XIV, 222); обѣ вершини зойшедшися повинни битѣ... по оба боки, с пахатним и степним полем до скель и далѣе (Чигирин, 1615 ЧИОНЛ VIII-3, 16); ю(ж) собѣ ѡ(т)почнѣ ту и не по(и)дѣ далѣ (серед. XVII ст. ЛЛ 172); зѣбѣдоваль тѣжѣ тамѣ олтарѣ г(с)дѣ, и зываль йма егѡ, и танѣль авраѣмѣ идѣчи, и далей постѣпнѣючи кѣ // полѣдно (серед. XVII ст. Хрон. 21-21 зв.).

2. (тривалише за часом) довше, бѣльше: А так мы ведле ѡное змовы своєю до Шайна вѣ снѣдалнѣю годинѣ приехали и ждали есмо их в Шайне далей, нижли до нешпорное години (Ковель, 1539 АS IV, 182); тыи подданыи егѡ Карасинцы мѣли в нем пол своих в заставѣ ѡт ста лет и далей (Чернче Городок, 1543 АS IV, 355); дають сторожомѣ на го(д) по м̄ ко(п) гроше(и)... // ...коли ѡсень долѣга тогды дале(и) стерегѣтѣ а бо(л)шѣ тежѣ берѣтѣ (1552 ООвр.З. 102-102 зв.); здай ми личѣбоу изѣ шафарьства твоего бо ю(ж) далѣи не боудеши могль шафаровати (1552-1561 ПС 291); То естѣ, абы не преходилѣ часѣ замѣроный отѣ дня четырнадцатого луны до 21 дня луны тогожѣ мѣсяца первого, а не далѣй (Вильна, 1595 Ун.гр. 142); кды самоилѣ на(д) слоушно(ст) забавилса, ѡ(н) не хотачи трѣпѣти далей, и жалѡуючи же ча(с) войны оуплывѣаетѣ,... оура(д) ієрѣискій взавши на сѣбе ѡ(т)правиль ѡфѣроу (поч. XVI ст. Проп.р. 158); еднакѣ по выполненью того обѣту моего повинны чекать мѣсяцей дванадѣсятѣ не далей (Львѣв, 1631 ОЛ 17).

3. Потім, пізніше, згодом, надалі: того року далей поотомкнули: маєть имъ рокъ початися тую корчму варити отъ семое суботы прійдучое и держати мають тую корчму годъ весь сполна (Краків, 1507 *АЮЗР* II, 117); он на тот рок маєт справѣ мѣти з братом своим, ... и просячи нас, абыхмо того рокѣ далей емѣ помкнѣли (Краків, 1538 *AS* IV. 170); то пак пан Гапон восполк с паном Мойсеєм, не хотечи далей у болшие шкоды и в наклады приходити, тут же у права згодилися приятелским обычаем (1571 *АрхЮЗР* 8/VI, 116); Отожь намъ вже зъ ними не годитсе одного // дня Пасхи светити, хотя бы тежь въ недѣлю пасха ихъ прыпадала, ... але въ першую недѣлю по пасцѣ Жыдовской, то есть, по днехъ чотырнадцати луны въ першую недѣлю, а не далѣй (Вільна, 1595 *Ун.гр.* 141-142); ѿ то проси(м) и ва(с) с пи(л)но(с)тїю напоминає(м) яко є(с)те до то(г) часу пилно(ст) чинили жеби и далии в те(м) не ѱтавали (Сучава, 1599 *ЛСБ* 330); исцѣливъ тоту жону убогую, што истѣкала кровлю... и была искелтовала усе иманя свое лѣкарюмъ, али ище дале гурше юй было, не могли юй помочи нѣчого, али Исусъ исцѣливъ ей (XVI ст. *НС* 154); презъ посланника своего... позванный просилъ, жебы тотъ терминъ тыднемъ далей помкнень былъ (Володимир, 1608 *АСД* VI, 115); Дай намъ и далей, в' потѣхахъ са дочекати (Львів, 1616 *Бер.В.* 83); Прѣчїй: Позосталѣй, ... дрѣгїй, шѣ пото(м), иншїй, потѣмъ, далѣй (1627 *ЛБ* 102); Стало жито по Рождествѣ Христовѣ заразъ по два злотыхъ зъ накладомъ, а далей по копи (1636-1650 *ХЛ* 81); Бгъ котѣрый мене живїть ѿ(т) молѣдости моєй ажъ до сегѣ дна нехай блгословїть ты(м) дѣтамъ и далей (серед. XVII ст. *Хрон.* 75 зв.).

4. (продовжуючи розпочате) далі: слѣхай же далѣй члѣче и(ж) са засмоутили на(д) тобою // ѿныи народы которїи ишли за хмѣ (к. XVI ст. *УС* №31, 202-202 зв.); су(д)... бачечи то ижъ яко ся сѣды звыклы зачинати и до реестрѣ справы вписованы бывають, теде сторона поводова до реестрѣ тоє справы вперед) вписати... не занѣхала, наказа(л) стороне позвано(м) далє(и) поступовати (Люблін, 1600 *ЛНБ* 5, II 4049, 146); Далѣй въ той

росправѣ ѿ Игнатїи и Фотїи поступуючи, повѣдаю, ижъ мы обудву прїймуемо, обу за святыхъ... маемо (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 745); Далє(и) бо(л)ше не мовлю але на ѱстатокъ Положд... ту еде(н) прыдатокъ (1636 *Лям. о приг.* 7 зв.); Плакаль бы подобно и далѣй, але єдинъ ѿд' старцѣвъ гамовал' лзы егѣ (Київ, 1637 *УС Кал.* 3); Тепѣрь далє(и) в ѿпїсованю іншого цвїчѣна... постѣпимо (серед. XVII ст. *Кас.* 38); и далей — і так далі: Жикгимонтъ третїй, ... кроль Полскїй великїй князь Литовскїй, Рускїй, Прускїй, Мазовецкїй и далей (поч. XVII ст. *КЛ* 87); и прочаа и далей — те саме, що и далей: Ясне ѿсвецѣномѣ, и вел'мо(ж)номѣ, кнѣжти... Алекса(н)дрѣви ко(н)ста(н)тїновичѣви, ... кнѣжти ѿстро(з)комѣ, воевѣдичѣви Кїє(в)-скомѣ, и прѣчаа и далей (Острог, 1587 *См.Кл.* 1);

(у документи) далі, нижче: Далєй выписано в томже привилїю... што дал Єго Милость князю Семенѣ Юревичѣ дом жидовскїй в мѣсте Лѣцком (Краків, 1507 *AS* III, 40); што далє(и) напїсано не ра(ч) леновѣтиса прочитати и тамъ мѣжетса што до того(ж) нездорѣжное показати (Острог, 1587 *См.Кл.* 2 зв.); панъ воевода... // ...геретыцкїе и Арѣрянскїе сыноды и зъезды хвалить, и такъ далей въ тымъ листе своимъ пишеть (Вільна, 1599 *Ант.* 597-599).

5. (сильнїше за ступенем дїї або вяву) бїльше: тепе(р) і члѣвка и(з) сохами... на замѣкъ слѣдили, а далє(и) к замѣкѣ жадное роботы ани ѿправы не чинили (1552 *ОЖЗ* 128 зв.); Ино Михайло Мышка не бороначиса далей въ томъ некоторыми правными причинами, але самъ добровольне поведилъ..., же Валентый Желехъ, приехавши на Волянъ, стѣпилъ до мене въ домъ мой (Петрків, 1564 *AS* VI, 250); Коли ся уже покаешъ, не иди опять ко блудницямъ..., што бы ти не было гурше, нѣжъ перше, уже дале не согрѣшай (XVI ст. *НС* 8); Але о тыхъ рѣчахъ долга есть простирати мовы. Далей бы кресу заняло, нижели мы нынѣ кроткой въ мови назначили (Єгипет, 1602 *Дїал.* 50); ѿ што са ѿ(н) све(т)чи(л) и далє(и) ничо(г) не ко(н)трове(р)туючи про(ч) ѿ(т) сѣдѣ ѿ(т)шо(л) (Київ, 1607 *ЛНБ* 5, II 4052, 30); Всѣ рѣчи поданыи на(м) прє(з) закѣнъ и прє(з) Прѣрѣкїи и Єв(г)лїс-

ты, и знаємо и шандемо, на(д)то нѣчого далѣй не шѣкаючи (Київ, 1619. *Гр.сл.* 220); южъ на той часъ бѣ(з) фрасндкѣ зостанемъ, далѣй не боачиса жадного страхѣ (Львів, 1642 *Час.Слово* 271);

(за кількістю) більше: вишъ поменѣные при(н)ципали..., которы(х) было члѣка до сорока и дале(и) з ро(з)ны(м) оружемъ... до(м)... протестуючи(х) по(г)рабили (Житомир, 1650 *ДМВН* 204).

6. (у меншій спорідненості з кимсь) далі: особы не лѣчатса з собою то(л)ко в'згладо(м) пна, ω(т) которого похода(т), и для того не могѣт' ближей, албо далѣй ω(т) себе бы(т), то(л)ко як(к) далѣко а(л)бо бли(з)ко ω(т) пня сѣтъ (Львів, 1645 *О тайн.* 171).

◊ **имъ (чимъ) далей, тымъ барзѣй** — чим далі, тим більше (швидше): И такъ дяволъ сѣти свое, им далей, тым барзѣй в них ростягает (Львів, 1605-1606 *Перест.* 55); чимъ далѣй, тымъ барзѣй изнемогаю и до кончины приближаюся (Київ, 1622 *АЮЗР II*, 73); **имъ (чимъ) далей, тымъ болше (болшей, болшъ, болѣй)** — чим далі, тим більше: лечъ они,... до покуты ся не мѣли, але имъ далѣй, тымъ болше блоудовъ причиняли (Київ, 1621 *Кон. Пал.* 772); любовъ есть истѣчникъ або жро(д)ло огна, имъ далѣи вытѣкаючого, тымъ болшеи прагнѣње до бга чиначого (Острог, 1598 *Отт.КО* 31); письмо стое чи(м) далѣ(и) его читаешъ, ты(м) бо(л)шъ непребраный скѣрбъ собѣ в нѣбъ готѣшъ (Київ, 1623 *Мог.Кн.* 2 зв.); имъ далѣй, тымъ болѣй бнаа се бѣсовскаа прѣлестъ розширила (серед. XVII ст. *Хрон.* 20); **имъ (што) далей, тымъ горей (горшей)** — чим (що) далі, тим гирше: не бачу, жебы церковь Греческая... въ поступкахъ якихъ помножитися мела, але што далей, тымъ горей нищитъ (Рожанка, 1598 *Л.Пот.* 1021); за... злою дорогою которая и(м) дале(и) ты(м) горше(и) се псуе не могли(с)мо та(м) ѣ ва(с) быти (Рогатин, 1591 *ЛСБ* 158).

ДАЛЕКИЙ, ДАЛЕКІЙ, ДАЛЕКІЙ, ДАЛЕКЫЙ, ДАЛЕКЪ *прикм.* 1. (*розташований на великій віддалі від чогось*) далекий: меншій снѣ все забравши и пошоль в сторону далекоу и та(м) потратилъ все свое имѣніе (1556-1561 *ПС* 288 зв.); зъехалисе есмо зъ розмаитыхъ и далекихъ местъ

до тое воли,... и маетности свои попродавши индей, поприймowali есмо пляцы, на которыхъ // есмо побудовали (Житомир, 1586 *АрхЮЗР 7/1*, 253-254); А которы(и) бы бра(т) мешканье мель далекое ω(т) сего бра(т)ства тогды в рокъ по шести гроше(и) мае(т) давати (Львів, 1586 *ЛСБ* 71); а которы(и) бы бра(т) мешкание мѣль далекое ω(т) сего бра(т)ства, тогды в ро(к) по гро(ш) вѣ мае(т) давати до скры(н)ки бра(т)скои (Перемишль, 1592 *ЛСБ* 399); Найдешъ оу васъ штоднѣ ковала з мѣлотомъ, тѣсло з сокѣроу, и йнши(х) мастеровъ, з рѣзныхъ далѣкихъ мѣстъ з рѣзнымъ начинемъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* (Передм. I), 3 зв. нenum.); Кѣпѣцъ всю маѣтность свою в кѣплю в'кладѣт', и ω(т)ежджѣетъ в далѣкю стѣрѣнѣ (Київ, 1637 *УС Кал.* 138); Аще рано роспрострѣ крилѣ оума мѣгѣ, И полещѣ в далѣкии предѣли мѣра твѣгѣ (Чернігів, 1646 *Перло* 31); Тамъ коро(т)ко претрѣвѣвши... до далѣкой и чѣжей са переню(с)лѣ краины (серед. XVII ст. *Кас.* 53 зв.).

2. (*який має велику протяжність*) далекий: ω(т)шо(л) бо моужъ ω(т) жены оу далеки(и) поу(т) (1489 *Чет.* 168 зв.); пото(м) яко до ишпа(н)ски(х) берего(в) до краины галатии... далеки(м) зыкглованя(м) ди(в)не запровади(л) (1582 *Кр.Стр.* 75 зв.); тая дорога, такъ далекая, немало достатку потребовала и потребуетъ (Львів, 1595 *АрхЮЗР 1/1*, 461); Устани, ижъ чомъ далекий ти есть путь ходити (XVI ст. *НС* 16); Зпрацовалса... авгоустинъ стѣй бы(л),... оутрѣдилса з далѣкой и тяжкой дорѣгы, которѣю прина(л) жебы насъ... з собою в нѣбѣ запровадилъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 181 зв.); [овечка] блоукаючиса заблѣдила, и не бли(з)ко и не лацно, але на горы и бескіды, то есть в далѣкю нѣякю дорѣгоу,... заше(д)ши (Острог, 1607 *Лѣк.* 28); Дѣлгій: Далѣкій, дѣлгій (1627 *ЛБ* 31); Теды пленипотѣ(н)тѣ позваны(х), видечи далеки(и) зае(з)дѣ в кгрунѣты по(з)ваны(х), протѣ(с)тацию заносилъ (Житомирщина, 1639 *ККПС* 194); дорѣга... была далѣкаа, а подоро(ж)ны(и) и вбѣгыи,... пѣшъ ити моуѣсли (1645 *УС* №32, 274).

3. (*який відбудеться, настане згодом*) далекий, майбутній, пізніший: Прото чу(и)теса абысте по(д) декретъ тажѣки(и) не подпали на далеки(и) часъ

того не ω(т)клада(и)те (Берестя, 1590 ЛСБ 142); весѣла свое ω(т)кладаѣтъ на далѣкіи часы (Почаїв, 1618 Зерц. 53).

4. (про родинну спорідненість) дальній, далекий: некоторые кровные, близкие и далекие... ей жадного принагабана чинити... не мають (Липівка, 1581 АрхЮЗР 8/III, 328); тые пріятели мое... такъ же и иншіе повинные мое // такъ близкіе, яко и далекіе, и ни хто тоє церкви... пѣстошити николи не мають (Почаїв, 1597 ПВКРДА IV-1, 47-48); я са(м)... будѣ повинѣ(н)... є(г) м(л) п̄на александра хреницкого... ѣ ко(ж)дого... сѣдѣ... ω(т) вшеляки(х) ѡсобѣ // кривны(х) бли(з)ки(х) и далеки(х)... боронити (Луцьк, 1613 ЛНБ 5, III 4054, 1 зв.-2); я самъ... слѣги и и(н)шихъ... особѣ бли(з)кихъ и далеки(х) жа(д)но(г) встѣпѣ ани пере(ш)коды... въ ѣжива(н)ю тоє має(т)ности... пану Бо(г)дашевичови... чинити не має(м) (Крупець, 1643 ЛНБ 103, 21/Id, 2006, 19); вже от того часу сами себе отдаляемо, потомковъ наших и покровных наших, близкиихъ и далекиихъ (Корсунь, 1649 ЧИОНЛ VIII-3, 19);

у знач. ім. далекий родич: я вжо самъ и по мне дети мое и ни хто // з близкиихъ и далекиих моих еє, малжонки моеє,... с тых двох частей именов моих... рушити не мають (Красне, 1557 АрхЮЗР 8/III, 34-35); годится бовѣмъ и у далекиихъ доброе славы своей постерегати а уданямъ злымъ забѣгати (Київ, 1621 Кон.Пал. 624).

5. Перен. (від кого, від чого) (відмінний суттю, внутрішніми якостями і т. ін.) далекий, інший: Отожъ далекое то поровнанье бискупа Киевського до овыхъ, хиба бысте всихъ Рымлянъ за геретиковъ почитали, а не за правоверныхъ (Вільна, 1599 Ант. 865); тоє то єсть котѡрое на(с) далѣкими чинить ω(т) б̄га (Острог, 1607 Лѣк. 30); повѣдаю, ижъ тая его повѣсть отъ правды далекая (Вільна, 1609 АЮЗР II, 44); А тепе(р) сна(т) и готовности екзе(м)плира не машъ и мысли в̄м ω(т) тоє роботы далеки (Вишнівещь, 1614 ЛСБ 454, 1); Фарисей тѣды пѡстомъ тѣло свое оупокарѣючи и хѣдачи, же бѣлъ далѣкимъ ω(т) такѡвыхъ нечистѡтъ, хлѣбилъ са (Київ, 1637 УЄ Кал. 10);

у знач. ім с. р. далекое — (те, що віддалене в суті) далеке, -ого, відмінне, -ого: А не гѣометрицкими

землемѣрскими рѣсами ровнѡдѡбными и неровнѡдѡбными, и штокоблвекъ таковоѡго Николай впроважѣетъ ноѡво и чѡжѡго и далѣкого ω(т) благочестѣивои побѣжнои и православнои вѣры (Київ, 1619 Гр.Сл. 273).

Див. ще ДАЛЬНИЙ.

ДАЛЕКО присл. 1. (на велику відстань або на великій віддалі від чогось) далеко: И они повели градою к василье(в)скомѣ ѡзерѣ далеко в сѣножа(т) (Київ, 1508-1523 ПИ №5); тамъ же на(д) водою не єсть далеко ѡтъ берега (1552 ОКан.З. 18); вставъши пошоль къ ω(т)цоу своему и єще ѡнь далеко былъ оузрѣлъ є(г) ω(т)ць єго и розъмиловальса єго (1556-1561 ПЄ 289 зв.); река тира(с) а(л)бо нѣстръ и днѣстръ (все то ω(д)но) з рѣ(с)ки(х) ся го(р) починає(т), далеко ω(т) трации (1582 Кр.Стр. 32 зв.); ω(т)ше(л) ω(т) ни(х) та(к) далеко, якобы могль камене(м) веречи (XVI ст. УЄ Трост. 55); господа моа далеко зтондѣ єсть (к. XVI ст. Розм. 52); Єленѣ стрѣлою рѣненные на самω(м) оумирати мѣсцѣ зара(з) не звыкли але пре(з) пѡла оутѣкаючи... далѣко ω(т) мыслѣвцовъ оумирають (поч. XVII ст. Проп.р. 276 зв.); тѣт далеко за тые копцы на (з)мове стѣнѣ по(з)ваномѣ... пры(з)наѡво(т) (Луцьк, 1607 ЛНБ 5, II 4052, 19); котѡраа [дѣвчина] далѣко ω(д) него немѣль на мѣлю зѣдаваласа бѣти (Вільна, 1627 Дух. б. 5 зв.); тѣи зась котѡрыи названы сѣтъ блч(с)-тивыйи, далѣко подтѣкають (Київ, 1627 Тр. 58); хотяй же былъ єси далеко ω(т) мора, єднакъ же риби зъ него дивными способами ловилъ єси (Чорна, 1629 Діал. о см. 271); А тот гласъ слышанный былъ далеко, на триста миль (Вавилон, 1635-1636 АрхЮЗР I/VI, 711); ω(т)стѣпѣте ω(т) мене проклатѣи далеко (Чернігів, 1646 Перло 153 зв.); зимою сл(н)це бѣжитъ бокомъ низко, далеко ω(т) на(с) и тимъ маемо студено (серед. XVII ст. Луц. 539); собраное оуже до гѣмень збѡ(ж)є погорѣло, такъ далѣко, же те(ж) и вѣнницы и олівницы, и виноградъ попалѣль огѡнь (серед. XVII ст. Хрон. 185 зв.); Далѣко. Longē... Procul (1650 ЛК 442).

2. Значно, набагато, далеко: ѡте(ц) вашъ небесны(и) живи(т) ихъ, бо вы єсте далеко важне(и)шиє ни(ж) ѡные (Хорошів, 1581 Є.Нег. 6 зв.); мѣстрови великая потѣха кгда видитъ ѣчна

неподлѣ(и)шаго, што далеко болше в школа(х) и люде(х) хри(с)тіяньски(х) мѣти потреба (Львів, 1587 *ЛСБ* 87, 7 зв.); Если теды иншіе церемоніе въ костелѣ суть важны, далеко болшъ мша, которое слухати речъ есть збавенная (1603 *Пит.* 74); але далѣко прѣкрѣй цѣрковъ божіа знѣситъ тые згоршѣнья, котѣры тобѣ и найприкрѣйшіе и найшкодлившіе соуть (Дермань, 1605 *Мел.Л.* 30); тоу(т) фа(р)бы далѣко иншіи далѣко свѣтлѣйшіи (поч. XVII ст. *Проп.р.* 270); далѣко лѣпше есть для гѣдныхъ мѣловати и негѣдныхъ, аныжли для него(д)ныхъ, и гѣдныхъ опоущати (Острог, 1614 *Тест.* 182); далѣко... болшдо мѣкѣ заслѣдѣ(т), котѣрый Сна Бжго потопта(л) (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 228); Прагнѣ а далѣко бѣрзѣй розстѣтиса зъ тѣломъ... нѣжли тѣт на сѣмъ мѣрномъ свѣтѣ жити (Вильна, 1620 *См.Каз.* 24); Лѣтвѣ, мѣви(т), покажѣ, якъ далѣко мѣншее злое е(ст) бѣити нечѣоны(м) нѣжели оучѣоны(м) бѣдѣчи не дѣтиса навѣчити (Львів, 1646 *Ном.* 3); вдѣчнѣй далѣко бе(з)роздмныхъ слѣхаеть быдлѣтъ рыкѣна, нѣжъ чловека валѣючогоса бе(з) покѣты в спрѣбностяхъ грѣховныхъ, спѣвана (Київ, 1648 *МКСВ* 349);

дуже, надто, сильно: а по то(м) початкѣ писа(л) штоса емѣ подобало едножъ с пра(в)дою далѣко са мнимало (Острог, 1587 *См.Кл.* 4 зв.); кгды обѣчи(л) же календаръ пре(д)ковъ его стары(и) дороги правое далѣко злѣдди(л), слнце днювъ причинило (Там же, 13); не рѣгай жеса бѣднѣче пане, иноческомуу чинѣ... Бо далеко // хло(п) ѡ(т) шла(х)тича ро(з)но(ст) маеть (п. 1596 *Виш.Кн.* 257-257 зв.); та(м) ѡбѣе тѣе в несме(р)тѣлныє прѣтѣгнѣтса вѣки, и скоу(т)комъ навѣ(т) такъ далѣко ѡ(т) тепѣрѣшнихъ соуть рѣзни, яко не есть рѣчъ мо(ж)наа вымовити (Острог, 1607 *Лѣк.* 39); Філософскаа бовѣмъ надѣтость, ѡ(т) хвѣ покѣры, якъ йныи многѣи рѣчи, далѣко есть ѡ(т)дѣленаа (Київ, 1627 *Тр.* 554); тако(ж) и ноги заздѣмо в сапѣги... далѣко много змѣевъ ядовѣты(х) котѣрыи оухѣпѣють пѣтѣ ноги помѣсла нашего (Устрики, I пол. XVII ст. *УС* №29515, 265 зв.); Але нашѣ хр(с)тіане далѣко св(т) ѡ(т) цноты ты(х) мѣща(н), бо тыи всѣ... зышлиса..., и тѣшили смѣ(т)нѣю вдѣвѣ (Височани, 1635 *УС* №62, 102).

3. (через великий проміжок часу) далеко, неско-ро: што бымъ ѡ покою повѣдалъ мнимаю ижъ поко(и) далеко еше е(ст) (к. XVI ст. *Розм.* 23); А где бы пакъ еше до Москвы заехалъ, подобно бы и о святкахъ мовиль, же еше Великъ день далеко (Вильна, 1599 *Ант.* 775).

4. Зовсім, цілком: при то(м) пнѣ хмеле(в)ски(и) а(ч) ми далѣко всихъ рече(и) тыхъ которые ся..., ту(т) на свете дею(т) припомина(т) в̄м му(д)ромѣ непотреба (Ковель, 1574 *ЖКК* II, 280); Та(к)же те(ж) и всѣ свѣта дорѣчныє, што прѣвѣй з радостью, з дѣтками и с челѣдкою... обходили сполѣчне, теперъ мѣсѣтѣ далѣко ро(з)но (Острог, 1587 *См.Кл.* 15); а тые (теперешние Турко-Греки ваши) тягнутъ..., до инакѣшого веры, далеко розѣное отъ свѣтыхъ отецъ Греческихъ (Вильна, 1599 *Ант.* 971); таа невѣста была пога(н)ка и грѣшнѣца, а была далеко ѡ(т)далена ѡ(т) сполѣ(ч)ности добры(х) а выбра(н)ны(х)... людѣй (к. XVI ст. *УС* №31, 187); Дивнаа и незвычайнаа была Іоаннова проповѣдь, и взглядомъ иншихъ пророковъ проповѣда(н)а далеко ѡ(т)мѣ(н)наа (Київ, 1637 *УС* *Кал.* 277 зв.).

5. (менш споріднено) далеко: ѡсобы не лѣчатъса зъ собою то(л)ко в згладѣ(м) пна, ѡ(т) котѣрого похода(т), и для того не могѣтъ бѣйжей, албо дѣле(и) ѡ(т) себе бы(т), то(л)ко я(к) далѣко а(л)бо бли(з)ко ѡ(т) пня сѣтъ (Львів, 1645 *О тайн.* 171).

Див. ще ДАЛЕКЪІ,

ДАЛЕКОСТЬ ж. Відстань, далекість, далечинѣ: А ижъ се тутошня земля,... далеко отстрелила... отъ державъ и влостныхъ именовей..., пана Виленского, и про далекость не могла бы... ведомость о кривдахъ... малжонки и потомка моего,... въ часъ доходити, // прото я, забегаючи тому, аби въ часъ... вѣдомость... доходити могла, при его милости... злецилъ есми опеку брати (Луцьк, 1576 *АрхЮЗР* 1/1, 98-99); мы(ш)лю, абы и до ѡны(х) краи(н) котѣры(х) для далеко(с)ти грани(ц) збрѣя и стрѣлы литѣ(в)ские досегнути не могли, слава досе(г)нула и де(л)но(ст) такъ зацны(х) княжа(т) розголоси(ла) (1582 *Кр.Стр.* 15); еднѣково нѣбо высѣкостю и далѣкостю ѡ(т) землѣ ѡ(т)стѣбитъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 14); Пр(о)ркъ... Єлиссѣй тѣ в тѣлѣ бѣдѣчи, и далѣкостю мѣсѣца ѡ(т)лѣглый, вѣдалъ и слѣша(л)

Крбля Сирійского радѣ зрадливѣю... и перестереженный оушбѣт оной зрады (Київ, бл. 1619 *О обр.* 103);

(велика протяжність) далечинь, далеч; довгисть: они ѱ воженю тых привилевъ своихъ головныхъ черезъ далекостъ дороги и для небезпечности отъ людей неприятельскихъ... великѣю трѣдностъ приймають (Вильна, 1545 *AS IV*, 433); Яко(ж)... я такъ для далекости доро(ги) и старости ле(т) мои(х)... оное име(н)е..., пови(н)ному моему... на вечно(ст) продала (Житомир, 1584 *АЖМУ* 142); іона нѣм са... с краевъ своихъ вѣбралъ, и про далекость доро́ги нимъ до конста(н)тинѣопола прѣха(л). В томъ тѣды часѣ... исидоръ... ѱ(т) папы римского листо(м) прѣхалъ (Острог, 1598 *Ист. фл.син.* 34 зв.);

віддаленість: кгда... пана... Загоровьского... татарове... взяли, который... часовъ недавнихъ зъ сего света зышол, о чомъ ея милостъ ведати skutечне про далекостъ земли неприятельское не могла, ажъ недавно ведомостъ о смерти его взяла (Володимир, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 340); который то садъ презъ отлеглость далекостю месца отъ монастыра и мало пожитку чинячий... продадемъ (Дермань, 1638 *ВИАС* II, 260).

ДАЛЕКЪ¹ *присл.* Те саме, що далеко у 1 знач.: Ноу, Kożaczekiu, panesz moy, Dalekze maiesz domek swoy? (1625 *П. про Кул.* 22).

ДАЛЕКЪ² *див.* ДАЛЕКИЙ.

ДАЛЕКИЙ *див.* ДАЛЕКИЙ.

ДАЛЕЦЕ *див.* ДАЛЕЧЕ.

ДАЛЕЧАЙШИЙ, ДАЛЬЧАЙШИЙ *прикм.* в. ст. 1. (який має вельми велику протяжність) дуже далекий, далеченький: И зась Златоусты: "Кто в пустыни или в горахъ скитаяся бога ради альбо дальчайшая отхождения творит?" (1615-1616 *Виш.Поз.мисл.* 240).

2. (менше знаній) прихованіший: матеріа дво́лкаа естъ тоа тайны, далеча(и)шаа и ближа(и)шаа, далеча(и)шаа ес(т) вода прирѣжѣнаа (Львів, 1645 *О тайн.* 15); Вещъ далечайшаа тое тайны, естъ міро, котѣрое зъ оливы зъ бѣлсамомъ, и ѣнъшими аромѣтами во(н)ными змѣшѣное бивѣеть чѣнено (Там же, 28).

ДАЛЕЧЕ, ДАЛЕЦЕ *присл.* (*цсл.* далече)

1. Дуже, сильно; багато: а то ни на комъ далече не залежить, ѱдно на старосте тамошнемъ (Краків, 1539 *AS IV*, 223); Не дивуемся такъ далече онимъ, яко будучи слабымъ и нерозсуднымъ, до того и боязливимъ (1603 *Пит.* 95); И не такъ далече злѣсти и грѣхи, яко по грѣхѣ давньные и ѱпачные розоумѣна наші, ѱ наші(х) грѣхѣхъ насъ ѣлбо заводатъ ѣлбо трѣбжатъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 4); Розумѣй и вѣдай, ижъ не такъ далече церемоній на онъ часъ Россове перестерегали, якъ барзѣй самыхъ артикуловъ вѣры (Київ, 1621 *Кон.Пал.* 1027); в лесахъ, дубровахъ, запустахъ, шкодъ незмерныхъ починеныхъ такъ далече, же болшей, нижели до трыдцати тысячей возѣвъ... до будиньку дерева годового вывезено (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 63); оно(г)[о] по[и]ма(в)ши... немилосѣ(р)дѣне росказа(л) зби(т) и замо(р)дова(т) такъ далече, же та(м) же заразо(м) ѱ(д) такового... зби(т)я з ты(м) ся свято(м) пожекгна(л) (Житомир, 1650 *ДМВН* 199);

далеко: В покорньныхъ пастырехъ Христосъ пробываетъ, але горьделивыхъ далече минаетъ (XVI ст. *Укр.п.* 77-78).

2. (місця) (на велику відстань) далеко: Ты съ дѣволѣомъ брань твѣришь, и Дѣмоновъ далече ѱ(т) насъ прогѣнишь (Чернігів, 1646 *Перло* 41 зв.);

(на віддалі) далеко, задалеко: я(к) нѣо ѱ(т) земля (!) та(к) голаа голова ѱ(т) космато(и); мыслѣю, достои(н)ство(м)... пре(д) бѣгмъ дале(ч)е ѱ(т)стоить (п. 1596 *Виш.Кн.* 230 зв.).

ДАЛЕЧКО *присл.* Далеченько, *діал.* далічко: citerior далѣ(ч)ко (I пол. XVII ст. *Своб.* 22).

ДАЛИ *див.* ДАЛЕЙ.

ДАЛИБОГАТИСА *дієсл. недок.* Божитися, присягатися: Рочѣса: себе самѣго поприсага(н)емъ проклинаю, бѣгъмюса, дѣлибогаюса, присагаю, спираюса, вымовляюса, божѣса (1627 *ЛБ* 109).

ДАЛИБОГЪ *присл.* у знач. *вставного слова* Далѣбі, далѣбіг, дійсно, справді, без сумніву, неодмінно: A my to daliboh takowym ochotnym a ku służbie naszej pospiesznym choczem pamietowati łaskoіu, iako dobrym a wiernym słuham naszym (Краків, 1539 *ЗД* VI, 152); Я дей далиБогъ писати не вмѣю, листу есми ему своего не давалъ (Луцьк, 1563

АрхЮЗР 8/III, 54); я далибо(г) по(д) су(м)не(н)емъ мой(м) то повед(а)м) никому ничого не ви(н)на (Осмиловичі, 1576 ЖКК I, 75); маемо сами себе оучити, и справлати, а грѣх(о)в) наши(х) и гнѣвѣ бѣже теда далибѣ оубѣгнем(о) (к. XVI ст. УЄ №31, 107 зв.).

ДАЛИЙ див. ДАЛЕЙ.

ДАЛМАТСКИ, ДАЛМАЦКИ присл. Подалматски: Лѣкъ, далмацки: чосно(к) лѣснѣй, по(л): цебдла, чѣски. Лѣ(к) червлѣный (1627 ЛБ 59); Разлѣй: Долина. Чѣски оудѣль, далма(т)ски, лѣка (Там же, 105).

ДАЛМАТЬ ч. (житель Далматіи) далмат: Далѣѣ: Братъ срѣдца, або молѣчнѣй, або тлѣдстѣсть, сѣ(д): а(к)л): Дѣлматъ, Словакъ (1627 ЛБ 200).

ДАЛМАЦКИ див. ДАЛМАТСКИ.

ДАЛНИЙ прикм. 1. (про відстань) дальний, далекий, довгий: а што его королевская мл(ст) пише ѿ дороги да(л)ние ино мы пере(д) ты(м) не еждчали дале(и) е(д)но до володимера (1582 ЖКК II, 154).

2. (про час) віддалений, давній: Еслибы теж под яким часомъ близкимъ, або и далнимъ, час смертелный на него пришол,... потомки и близкие его..., тых имень моих,... держати и вживати будут волни, так яко и он самъ (Люблін, 1569 АрхЮЗР 8/VI, 243).

3. (про кровну спорідненість) дальний, далекий, малоспоріднений: я тежъ себе, жену и потомковъ моихъ и покровеннихъ, ближних и далних, вѣчно отдаляю (Чигирин, 1615 ЧИОНЛ VIII-3, 16).

Див. ще ДАЛЕКИЙ.

ДАЛШИЙ, ДАЛШІЙ, ДАЛШІЙ, ДАЛШЫЙ, ДАЛЪШИЙ, ДАЛЬШИЙ, ДАЛЬШЫЙ прикм. в. ст. 1. (у просторовому відношенні) (розташований на великій віддалі від чогось) дальший, віддаленіший: то е(ст) правѣда ижъ со(л)нечько которы(и) вышо(л) бы(л) с хотешева бы(л) на то(м) трохѣ дальшо(м) ме(ст)цу а(л)бо на иньшо(м) кѣте (1546 ОГ 38 зв.); дель... стрелано на замокъ с чотырехъ сторонѣ а нашкодливѣ(и) з дальшого шанцѣ зъ забо(ж)а (1552 ОБЗ 143); Три высоки перекопы межи нихъ але дальши(и) валъ на многи(х) местъцахъ попсованъ роскопанъ (1552 ОВін.3. 199).

2. (у часовому відношенні) (який настане, відбудеться згодом, пізніше) подальший, пізніший: хто бра(т)ствѣ всхочетъ принати мае(т) дати ѡдѣлше(ст) гроши(и) а на да(л)шій часы мае(т) давати ѡ двѣ недѣли по по(л)грѣша (Львів, 1544 ЛСБ 10); для достаточнейшого выведана в той справе ѡтложили есмо еє на час дальший ѡт ѡных местъ (Вільна, 1565 АС VI, 283); хто кого позове(т) ѡ заста(в)у кѣ бра(н)ю пенезе(и)... не станеть на роки первшиѣ тогды... сѣдъ не мае(т) ѡ(т)кладати на да(л)шиѣ роки (1566 ВЛС 17); обѡ(х) поменѣныхъ цѣсаровѣ тѣй же еп(с)пѣ о тѣе просилъ, абы были на дѣлшій часъ синоды поѡ(т)кладали (Острог, 1598-1599 Апокр. 144 зв.); Множає: Найващѣ, бѣлшей, дѣлшій, на дѣлшій часъ (1627 ЛБ 64); а другое на далшій часъ зойдется, бо болшую часть овечекъ и быдла Татарѣ побрала (Путивль, 1638 АЮЗР III, 11); су(д)... тую апелѣцию,... скасова(в)ши възглядомъ утяже(н)я... и и(н)шихъ причинъ,... // ...в те(р)ми(н) дальши(и),... вины кгрѣвѣми(с) сто гривѣ(н) по(л)ски(х)... присудилъ (Шумськ, 1639 ККПС 220-221); На моѣй за(с), вѣ дѣлшій... часы, оусѣрдной ѡхѣтѣ, и пѣл'номъ печалованно сходити не бѣдетъ, абы безъ прерѣвана зъ тоѣѣ Типографіѣ моѣѣ, една по дрѣгѣй, Книги поважнѣѣ,... выходили (Львів, 1645 Жел.Тр. 3 зв.);

довший, триваліший: сублевацѣя не маєт быти далшая, одно на шесть месяцев (Луцьк, 1599 АрхЮЗР 1/VI, 261); Вѣкъдѣ мѣ ѡ Смерти, дѣлшого закочила: А ѣхесъ зъ лѣбѣмъ прѣателемъ розлѣчила (Львів, 1615 Лям.Жел. 4); близко смѣрти бѣдоучи, а до лѣ(т) южъ ѣ приходачи, не маю далшого вѣкъдѣ надѣи (Томашів, 1618 ЗНТШ LXXIV, 148).

3. (про кровну спорідненість) дальший: Те(ж) ѡста(в)уемъ, и(ж) коли бы которая рожаемая або и да(л)шаа в родѣ нижли бра(т)я рожаемая... мели которое имѣ(н)е... неро(з)дѣ(л)ное, а пото(м)... себе... (по)делили,... тогды то(т)... дѣ(л) проме(ж)ку себе... не мають дѣ(р)жати (1566 ВЛС 83 зв.); за ко(т)рою сѣмою вырѣкаются вы(ш)мѣненіѣ голове(н)чѣта вѣкъдѣ сами с пото(м)кы своѣими блишими и да(л)шими... и вызволюю(т) имъ вши(т)кѣ ролю зѣпо(л)нѣю ѡ(д) межи до межи (Одрехова, 1610 ЦДІАЛ 37, 2, 16 зв.).

4. (який наступить після чогось) дальший, подальший, наступний: княз Роман перед нами... зо всімъ доводомъ пилность чинил, просачи и бьючи нам чоломъ, абыхмо вже без дальшого проволоки конечндо справедливость емъ в томъ чинили (Вільна, 1565 AS VI, 284); та(к) же бы намъ ѿ дѣлшихъ лѣкарствахъ на тѣ радити не было потреба (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 13 зв.); па(н) воевода теперь же пусти(л) теперешнему поводови тую мае(т)но(ст), не вдаючисе з ны(м) в дальшее право и тру(д)ности (Київщина, 1600 *ККПС* 134); А та(к) мы видячи таковое забороне(н)е ѿвяза(н)я... пна крако(в)ского, яко... права непослушного на да(л)шую екзекцую... и ку да(л)шо(мъ) посту(п)кѣ до трыбуналу любе(л)ского... ѿдослали е(с)мо (Вінниця, 1605 *ЛНБ* 5, II 4051, 111); И абыхми васъ ббльше южъ в мѡвѣ не бавили, И повѣсти ѿ дѣлшихъ рѣчахъ не правили (Львів, 1616 *Бер.В.* 79); Про то инстикгаторъ нашъ... позваного за дворомъ нашимъ до // далшого тое sprawy поступку... припозвалъ (Варшава, 1622 *ЧИОНЛ* XIV-3, 132-133); которая [пани]... челядника своего... до... отца архимандрыта посылала,... просечи, абы его милость отецъ архимандрытъ и капитула... там тых збож..., жати и доптати и кривдъ далшихъ подданымъ чинити занехали (Житомир, 1630 *АрхЮЗР* 1/VI, 619); сами себе зыскъ ѡтрымали кѣ велико(и) и да(л)шо(и) кри(в)де и шкоде его (Чернігів, 1636 *ЛНБ* 5, II 4061, 17 зв.); сѣ(д) нинешни(и) // ...поводово(и) [стороне] до прислѣханнясе того всего и до дальшого в то(и) справе постѣпкѣ правного... становитисе безъ припозвѣ складаеть и назъначаеть (Люблін, 1647 *ЛНБ* 5, II 4069, 148 зв.-149);

інший: Ажъ вкоротцѣ и дальшихъ отъ отступниковъ приведеныхъ свѣдоцтвѣ доткнуся, которы, яко вышше рекль, первое... взятое свѣдоцтво поваріовавши, невласне его, якъ ся въ... книгахъ найдуетъ, привели (Київ, 1621 *Кон.Пал.* 445); и такъ тую роботу зробивъши, домъ протестантъис зокрвавивъши, есче дальшие отповеди и похвалъки на здоровье протестантъис учинивши, заледво з тамътоль прочъ одступили (Луцьк, 1643 *КМІП* II, 268);

бильший: вжо не мають жадное моцы и важности дальшого мети, ани шкод князю Федорѣ... чинити на вечные часы (Краків, 1539 AS IV, 185); тот же его милост ксенъдзъ суфракганъ од... суди земьского Луцького, взявъшы и дальшого есче нагороды сподиваючысе, тое постановене межи собою скритое а таемное мили (Луцьк, 1648 *АрхЮЗР* 8/III, 605).

5. У знач. ім. с. р. дальшее — подібне, -ого, схоже, -ого: естли бы еще што потомъ далшого такового въ релее Греческой чиниль... того всего водле права противко его милости отцу митрополиту поперти (Київ, 1610 *АЮЗР* II, 61).

Пор. **ДАЛЕКИЙ**.

ДАЛЬЧАЙШИЙ див. **ДАЛЕЧАЙШИЙ**.

ДАЛЬШИЙ див. **ДАЛШИЙ**.

ДАЛЬШЫЙ див. **ДАЛШИЙ**.

ДАЛЪ див. **ДАЛЕЙ**.

ДАЛЪЕ див. **ДАЛЕЙ**.

ДАЛЪЙ див. **ДАЛЕЙ**.

ДАМАСКИНЪ ч. Збірник давніх християнських текстів: Дамаскинъ новый Кгрецкій; Соборникъ Кгрецкій; Номоканонъ (Густин, 1638 *АЮЗР* III, 21).

ДАМАСЦЕНИ мн. Жителі Дамаського царства: Симъ... има(л) ше(ст) снѡ(в)... // третій арѣмъ ѡ(т) которо(г) пошли сирійчици, дамасцени (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 8 зв.-9).

ДАМАСЦЕНЪ ч. Різновид тканини: мамъ тѣ доброе сѣкно доброе плѣтно // вшелѣкого рожаю едамашки добрый табинекъ дамасценъ. Аксами(т) (к. XVI ст. *Розм.* 25 зв.-26); Пана мой чого потребѣшъ хочеш ли аксамитѣ едомашки, дамасценѣ бархетѣ польедомашкѣ (Там же, 52 зв.).

ДАМНИФИКОВАТИ дієсл. недок. (лат. *damnare* "збиток, шкода" + *facere* "робити") (кого) завдавати збитків, шкодити (кому): а надъто, инъфестуючи дедицтво поводово и внивечъ обернути усилюючи... не толко водлугъ потреби, абы толко дамнификовали повода,... в дуброви... въежджаючи, дерева, на будынъки згожаго, березы, дубы... высекли, выпустошили и внивечъ обернули (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 470).

ДАНЄ, ДАНЪЄ, ДАНЬЄ, ДАНА с. 1. Вручення: По которомъ даню тое шкляници, заразомъ уста собе тою рукою,... утеръ (Володимир, 1596 *АрхЮЗР* 1/1, 487); не читаемо абы где и(н)де пре(з) даньє самомѣ пѣтрови ты(х) ключей зособна таа обѣтница выпо(л)нитисѣ мѣла (Острог, 1598- 1599 *Апокр.* 99); Такъ же и по даню чаши зъ крѣвю, ре(к)лъ приказѣючи, тѣе чинѣте на паматкѣ мою (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 215).

2. Дар, дарування: Туй можеме познати, чомъ одны багатѣють люде правдовъ,... изъ благословенія и изъ даня Божого, а другыи кривдовъ,... и ужами изъ даня чортового (XVI ст. *НЄ* 175); тѣ(т) хр(с)тіане мѣли чинѣмо доброе помы(с)мы еще живы, бо є(ст) то проти(в)но ба(р)зо дана тое томѣ богатомѣ же мѣсто ро(з)маиты(х) мѣзы(к)... в'здыханіє бе(з)престані (к. XVI ст. *УЄ* №31, 212); Оудовлѣніє: Оучыне(н)є, албо да(н)є достѣтокъ чого (1627 *ЛБ* 137);

пожертвування: Пишете... до мене ѿ ѿ(т)праву и ѿ причину до го(с)подара є(г) мл(с)ти стороны будованя цркви И даня гроше(и) (Ясси, 1606 *ЛСБ* 403).

3. Видача, виготовлення: дванадцать недель тебе покладаю, отъ поданья тебе того листу моего и данья зъ него копіи (Луцьк, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 118).

4. Виконання, здійснення: пристѣпоую до дан'а власное ѿ(т)повѣди на тое заданье его зъ стороны ѿ(т)правова(н)а синодѣ в' берестю не в' цркви але в' домѣ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 85).

5. Встановлення, визначення: кгда бымъ бы(л)...//... до которо(г) ко(л)векъ в'рядѣ... по(з)ваны(и)... заразы станѣти ѿ(т)ступѣючи ѿ(т) вла(ст)ного сѣдѣ... до которого бы(м) бы(л) притя(г)ненъ люб то презъ позо(в) любь пре(з) даньє рокѣ... и во (в)се(м) тому записови моему досы(т) чини(т) бѣдѣ повине(н) (Кам'яногірка, 1611 *ЛНБ* 5, III 4053, 31 зв.-32); пры то(м) афектовали жалуючыє, абы(м) для даня року ѿбвинуионы(м) того (ж) возно(г)[о] прыдалъ (Київ, 1643 *ДМВН* 267);

надання, узаконення: на що для лучшего свѣ-

дѣтва и вѣри даня даю сіє писаніє мое (Чигирин, 1630 (?) *ЧИОНЛ* VIII-3, 17).

♦ **даньє ассистенции** *див.* **АССИСТЕНЦИЯ**; **даньє горла** *див.* **ГОРЛО**; **данє знати** (знать) — повѣдомлення, сповѣщення: А потомъ, кгда по даню знати Иванови Дирбахови, приехалъ до Оздова до того Кузьки (Володимир, 1625 *АрхЮЗР* 6/1, 458); за подстереженемъ и данемъ мне знать через суседа моего... который, пришедши до мене в домъ, поведиль мне тыми словы (Овруч, 1629 *АрхЮЗР* 4/1, 80); **даньє помочи** — подання до-помоги: Другій привѣлей Римского епископа... почченій былъ тымъ, ижъ способнѣи быти могль до данья помочи укривдженимъ (Київ, 1621 *Кон. Пал.* 715); **данє причины** — подання, пояснення причины: подданный дей оден без даня причины моеє проч пошел (Володимир, 1580 *АрхЮЗР* 8/III, 313); та(к) збро(д)нѣ... незносныи чинили, люде(и) бе(з) даня причины забиваючи пре(д) воскресеніє(м) (серед. XVII ст. *ЛЛ* 168); **данє руки, руки данє** — присяга: тую [маетность] князь староста у ныхъ побрати казалъ надъ записъ, и постанове-не и данє руки своеє (Луцьк, 1570 *АрхЮЗР* 6/1, 71); пани Галишка... змовивши за него в стан светый малженский цорку свою панну Ядвикгу... и руки данемъ оную обручивши, часть веселя въ дому... на ден вышменованый... назначила (Володимир, 1616 *АрхЮЗР* 8/III, 535); **данє справы** — подання, роз'яснення справи: Обещал его поставити до даня справы о собѣ, але не приватне, только до кола енерального, где бы сенат и послове земьскіє всѣ того слухали (Львів, 1605-1606 *Перест.* 37).

Див. ще **ДААНІЄ, ДАВАНЄ.**

Пор. **ДАТИ.**

ДАНИНА ж. 1. Дарування, надання: на то и листы н<а>ши, первшую данинѣ нашу, перед нами вказывала (Вільна, 1503 *AS* I, 125); И я ей приказал, подлуг данины и листов господарских, тыи селища и дѣтем ее держати (Вінниця, 1508 *АрхЮЗР* 8/IV, 176); она безъ жадное близкости а къ тому безъ нашеє данины тое селищо держала (Львів, 1510 *АЮЗР* I, 44); князь Василей... повѣдил..., иж назвыш данины нашеє ничого под собою не держит (Краків, 1538 *AS* IV, 170); деръжить панъ... горъно-

ста(и)... данинѣ себе гдѣрьскѣю (1552 *ОЧорн.З.* 57); А хотя бы хто... за свои заслу(ги) // в то(и) речи по(с)полито(и) пришо(л) ку ѡсело(сти) з ла(с)ки и(з) данины нашое... тогды таковы(и) то(л)ко ѡселости ѡное ѡживати мае(т) (1566 *ВЛС* 3-3 зв.); В томъ Домѣ за знаменитыи свои заслѣги... ѡ(т) наяснѣйшы(х) крѣлевъ полскихъ... данины маюѣ, якъ привилѣа ѡ томъ свѣдча(т) и метрики Литовскѣи (Київ, 1623 *МІКСВ* 73); которые то законницы..., не маючи тежъ жадного на свиное данины респекты и лисъты... Петра Могилы... // тые добра од протестующогосе одобрали (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 304-305).

2. Податок, данина: И данинѣ на ратушѣ ѡ(т) попо(в), а пото(м) коляды ко(ж)дого ро(з)ства, И велико(г) дне давати (Львів, 1595 *ЛСБ* 277, 1); а нѣпослушенства (!) и данины жадное его мил. пану Попелеви не отдавали (Київ, 1634 *КМПИ* I, дод. 557).

3. Добродѣйство: дай мѣ Ісе Хѣ за тѣи материѣлныи цркви, в ѣной гѣрнегѡ Іер(с)ліма Цркви жити, а за дочасныи данины ѡныхъ вѣчныхъ дѣбръ в нѣбѣ достѣпѣти (Київ, 1624 *МІКСВ* 101).

Див. ще ДАНКА, ДАНЬ, ДАЧА, ДАЧКА.

ДАНКА ж. Данина: Danok nie dajut okrom w Rudce odin czolowiek na wroce sedit, i dajet na zamok w hod po ruikopiu hroszey (1545 *ПВКРДА* IV-2, 221); Не мнѣй, маючи вѣдомыи собѣ цнѣты дѣлногѡ в справахъ Рицѣрскихъ, Мѣжа... Брата моѣго... котѣромѣ самъ Вѣа Кн(ж) Мл(ст) знаменитыи в // томъ давати рѣчишь дѣнки и хвѣлы (Київ, 1623 *МІКСВ* 77-78).

Див. ще ДАНИНА, ДАНЬ, ДАЧА, ДАЧКА.

ДАНИКЪ, ДАНЬНИКЪ, ДАНЬНИКЪ ч. (*той, хто сплачуе данину*) данник: напервѣй кн(а)зю Андрѣю са достало половица г(орода) Камана... зъ люд(ми) з данники и з землею пашною (Кошир, 1502 *AS* I, 147); продали есмо... отцу митрополиту кѣвскому... наши властныи отчизныи и дѣдичныи люди даньники (Новгородок, 1518 *АЮЗР* I, 58); Которое имѣне небожчик мѣж Сѣй Милости... кѣпил в княза Василя Четвертенского... з данники... которые выпѣстил из Жеславла и ѡсадил был... князь Иван Юревич... на земли Белгородской

(Луцьк, 1520 *AS* III, 197); его милость... рачил то в третюю часть пану Загоровскому дати именье мое двѣрѣ Луков... в Копылехъ даньники и люди тяглые (Вильна, 1552 *АрхЮЗР* 8/VI, 25); tributari(us), да(н)никъ (1642 *ЛС* 402); Дѣнникъ. Censitus. Ve[c]tigalis homo. Tributarius (1650 *ЛК* 442).

ДАНИЙ, ДАНЬНИЙ *прикм.* (*який стосується данини*) данинный: дають со вѣсего села того старосте на го(д) полю(д)ного и да(н)ного медѣ зѣ веде(р) (1552 *ОВол.З.* 196 зв.); у том селѣ дымовъ 6, огороховъ 2, тамже липечного а меду данного (Локачѣ, 1593 *АрхЮЗР* 1/I, 370); ѡ(д) вѣсего про(ч) ухоти(т) (!) мусе(л), цале ховаючи здоро(в)е свое, зо(с)тави(в)ши ме(д) да(н)ны(и), и цынш, зелено (Житомир, 1649 *ДМВН* 181); люди данные *див.* **ЛЮДИ; чоловікѣ даньный *див.* ЧОЛОВѢКЪ.**

ДАНЬ *див.* **ДАНЬ.**

ДАНЬЕ *див.* **ДАНЕ.**

ДАНЬ, ДАНЬ ж. Данина, дань: а всеи дани прихѣдѣть сто грошей ширѣких (Кошир, 1502 *AS* I, 148); онѣ маеѣ тому Игнатью зъ доходѣвъ и зъ даней монастырскихъ четвертую часть ему давати (Кракѣв, 1525 *АЮЗР* I, 68); ѡ(н) мени(т) якобы(х) я ѡндю да(н) з ыме(н)а манасты(р)ско(г) побра(л) (Київ, 1544 *ЦНБ* ДА/П-216, №38); С того села хоживало дани по(л) кади медѣ (1552 *ОЖЗ* 129); ѣ тыхъ селехъ выше(и)писаныхъ... дворищѣ мѣ а дымовъ двесте и иѣ дани дають ме(дѣ) сто ведеръ (1552 *ОЛЗ* 192); годи(т) ли са намѣ цесареви дань давати або нѣтъ (1556-1561 *ЛС* 310); довжны есме у чести имати и послушными быти, и такожѣ усяку дань и заплату, котрую приходѣть сповиноват(и) имѣ (*в ориг.* сповиноватымѣ. — *Прим. вид.*) (XVI ст. *НС* 217); сам безгрѣшный Христос тѣм же божким промыслом своим на сей свѣтъ приходѣлъ и невольным ся сталѣ и дань цесару поганскому давалѣ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 49); Яко бы Цесарови не голдовати, Анѣ панству Рымскому данѣй давати (Львів, 1630 *Траг.п.* 163); pensio, nis, дан(ъ), заплата (1642 *ЛС* 305); Дѣнь. Cencus. Tributum. Pensio (1650 *ЛС* 442); **дань бобровая** — данина від бобрових угѣдѣ, сплачувана шкурками бобрѣв: дал...емѣ тоѣ имѣне...// з данни... бобровыми (Кракѣв, 1507 *AS* III, 39-40); **дань грошовая** — данина від

орних земель, яку сплачували грішми: въ ты(х) на(м) трѣ(х) имѣ(н)а(х) де(л) ста(л) на полы въ все(м) в людѣ(х) и в зѣмла(х) в дани... в грошевои (Житомир, 1502 *Арх.Р.* фотокоп. 5); А маеть он... держати... найпервей... село... Свинѣхи... и зъ даньми всакими грошовыми (Берестя, 1508 *AS* III, 56); **дань дякольная** — данина від орних земель збіжжям: я... кнѣгна ма(р)я... пу(с)тила есми... кнѣзю а(н)дрею... // о(с)миловичи село... з да(н)ю медовою и дяко(л)ною (Миленовичі, 1571 *ЖКК* I, 29-30); **дань житная** — данина від орних земель житом: И мы... за его... пилнѣю слѣжбѣ... тот двор... потвержаем сим... листом... емѣ... со всеми людьми... и з слѣжбами тых людей и з данми... житными (Берестя, 1511 *AS* III, 135); **дань куничная** — данина з угідь шкурками куніць: Маеть он... тые... села держати... з данми... кдичными (Львів, 1509 *AS* III, 70); **дань медовая (мѣдовая), медовая дань** — данина від угідь, яку сплачували медом: Село слобо(д)ка на десне... дани медовое семѣдсять ведерець (1552 *ОКЗ* 45); Маеть он... тые... села держати... з данми... мѣдовыми (Львів, 1509 *AS* III, 70); А записаль есми ихъ святому Миколи вѣчно и непорушно с тою медовою даню (Київ, 1508 *АрхЮЗР* 1/VI, 11); **дань овсаная** — данина від орних земель вѣсом: И мы... за его пилнѣю слѣжбѣ... тот двор потвержаем... з данми... овсаными (Берестя, 1511 *AS* III, 135); а княз Федор... и его потомкове на векъ векомъ держати и поживати мають,... весполкъ с церковию Рѣскою... и со всеми людьми тамошними и ихъ роботами,... з данми грошовыми и медовыми и овсаными (Краків, 1539 *AS* IV, 185); **дань пенежная (пѣняжная, пинезная)** — те саме, що **дань грошовая**: кды дѣти кѣ розд(м)ны(м) и dorosлы(м) летомъ при(и)дутъ шпекѣнове повинѣни будѣтъ оныє... (в)сякіє доходы... дани пене(ж)ныє... которые(ж)... зберу(т) и(м) о(т)дати (1566 *ВЛС* 67 зв.); да́ни пѣняжные да́ни по́та и трѣда о(т) ны(х) вы́тагаєте (1598 *Виш.Кн.* 273); сами з тыхъ маетьностей дани... пинезные и збожа // вшелякого...выбирають и на свой пожитокъ оборочають (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 441-442); **дань урочистая** — данина, приурочена до якогось свята: а на лето отъ пасекъ дани урочистое на го(д) з

домѣ по вѣ грш'... на замокъ старосте дають (1552 *ОВін.З.* 141).

Див. ще ДАНИНА, ДАНКА, ДАЧА, ДАЧКА.

ДАНЬЕ *див. ДАНЕ.*

ДАНЬНИКЪ *див. ДАННИКЪ.*

ДАНА *див. ДАНЕ.*

ДАРА *ж. (проскура, яку після богослужіння кусками роздають людям) антидор: У олтару: престоль и жертвеникъ, миска на дару чирвоная, банка глиненная зъ виномѣ (Луцьк, 1583 АрхЮЗР 1/1, 183).*

ДАРАГАНСКИЙ *див. ДРАГАНСКИЙ.*

ДАРАГАНЪ *див. ДРАГАНЪ.*

ДАРДА *ж. (стп. darda, dard, фр. dard, ит. dardo) (спис на дерев'яному держаку) дарда: спосовившы себе до предъ се взятого умыслу и учинку ихъ мещанъ и... также сепачовъ,... всѣхъ зъ оружемъ розмаитымъ вахтарскимъ, то естъ зъ шефелинами, зъ усписами, зъ дардами // зъ рогатинами... безъобронного чоловіка... збили (Володимир, 1598 АрхЮЗР 3/1, 142-143); ордженѣсецъ, дардонѣс: драбъ зъ воло(ч)нею, або зъ да(р)дою (1627 *ЛБ* 153); орджіе: Мѣчь, брѣнь, збрѣа, дѣрда (Там же); pilum да(р)да (I пол. XVII ст. Сем. 137); Дѣрда. Lancea (1650 *ЛК* 442).*

ДАРЕМНЕ *присл. 1. (безкористі; безвинагороди) даремно, даремне, дармо: не хотечи, абых-мо его милость кривного пана своего службы даремне опуститъ мели,... упросиламъ... пана моего, абы... тую третью часть, от мене его милости записаную, пана Петра Загоровскаго тымъ даровать рачиль (Вільна, 1552 АрхЮЗР 8/VI, 24); и не роздѣмъ прошѣ абы(м) я тратилъ гроши мои даремне (к. XVI ст. Розм. 62 зв.); Тѣне: Дарѣмне, дѣромъ (1627 *ЛБ* 167).*

2. (безрезультатно, марно) даремно, даремне: чймъ и позастѣлы(м) котѣрыє бы могли в выдава(н)ю книгъ... оуслѣговати, дорѣгѣ загорѣдили,... и оуста окроутне... завѣзали, же моуѣсат... абы са праца ихъ дарѣмне по свѣтѣ не блоукала, таковы(х) праць занехати (Острог, 1606 *Мол.* 3); Сѣтно: Мѣрно, дарѣмне, нѣкчѣмню (1627 *ЛБ* 125); Сна(т)ся... мѣлты дарѣ(м)не мовляю(т) Бо тѣла лю(д)ские покою в грѣбѣхъ не маю(т) (1636 *Лям. о пр.* 5 зв.).

3. (безпідставно, безпричинно) даремно, даремне, дарма: тогды, де(и), шафа(р)... кони з возы даремне переби(л) (Луцьк, 1565 *ТУ* 112); даремне гордйшьса и хвѣлишь; с твоєго цар(с)тва; и князтва, с твои силы, и красоты (Чернігів, 1646 *Перло* 126 зв.).

Див. ще ДАРЕМНО, ДАРМА, ДАРМО, ДАРОМЪ.

ДАРЕМНО присл. 1. Те саме, що даремне у 2 знач.: Не моли ся, тай не надѣй ся на Бога даремно (в рук. даремного. — Прим. вид.) (XVI ст. *НС* 18); якожь не меншую потѣху оттуль одержаламъ, же тмячы слова мои в листѣ першомъ..., даремно працювалесь (Слуцьк, 1616 *АрхЮЗР* 1/VII, 266).

2. Те саме, що даремне у 3 знач.: Не даремно, Плетенецькимъ... кр(с)ть... за гербъ є(ст) надано Бѣ стѣблѣвость оузнано В' томъ Домѣ (Київ, 1623 *МІКСВ* 79).

3. Безпідставно: Южь тамъ(ь) и смѣлый Пётръ са даремно лакѣе(т), Оучтла своєго (Львів, 1631 *Волк.* 7); Тогдѣ были правдѣвыи хр(с)тіїане, але ннѣ; даремно имѣ Хво носятъ (Чернігів, 1646 *Перло* 133 зв.).

Див. ще ДАРМА, ДАРМО, ДАРОМЪ.

ДАРЕМНОСТЬ ж. Даремність: Свѣта: Мѣрность, нѣкчѣмно(ст), порѣжность, даремность. Мета(ф): Пѣдлость, дешевость, спрѣдность (1627 *ЛБ* 124).

ДАРЕМНЫЙ, ДАРЕМЪНЫЙ прикм. 1. (безплатный) даровий, діал. даремний: богѣтыи... дорогѣи шѣты на себе справляю(т)... псо(м) мно́го мѣса а оубѣгомѣ не дасть... окрѣха хлѣба даремно // стрѣвѣ и похлѣ(б)це(м) дорогѣи шѣты (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* №29515, 202-202 зв.).

2. (безрезультатный, марный) даремний: Нехай ся выстерегають судѣи церьковные, абы въ небытности того, чья ся справа точытъ, декрету ниякого не чынили: бовемъ даремная будетъ (Вільна, 1599 *Ант.* 547); ра(ч) вѣм... имъ на вшеляко(и) помочи... готовымъ быти якобы... и(х)... трѣды... даремными не были (Львів, 1610 *ЛСБ* 364, 1);

безпідставний, облудний: О Корени зло(г), Лѣко(м)ства вѣтвіе. Скѣпость, незмилованіе,.... здрада,

ощѣка(н)е, даремнаа клѣтва, кривоприсаганіе, неспокойность (Львів, 1645 *О тайн.* 55); старши(и) его нѣчого росказати даремного, або бе(з) розсѣдкѣ не може (серед. XVII ст. *Кас.* 49 зв.);

нікчемний, мізерний: они сѣкню з вѣлосо(в) вѣбраныхъ оурблендѣю... порождною и даремндѣю оосѣдѣли; яко тѣю... з котѣрой члѣкъ при(и)ти може(т) до пыхи (серед. XVII ст. *Кас.* 4).

ДАРКІЙ прикм. (схильний обдаровувати) щедрий; если смиренны(и) тихій, мѣва(т) пондрый, сѣтрновѣтый, если весѣлы(и), мѣва(т) распѣтны(и), если до люде(и) даркѣй, а склѣбны(и) мѣва(т) похлѣбца (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 222).

ДАРМА присл. Те саме, що дармо у 1 знач.: коне(и) да(р)ма не ве(р)ну неха(и) ми даду(т) ше(ст) ма(и) овса (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 5).

Див. ще ДАРЕМНЕ, ДАРЕМНО, ДАРОМЪ.

ДАРМО, ДАРЪМО присл. 1. (безплатно) дарма, дармо: тые робѣть на дво(р) да(р)мо (1552 *ОВін.З.* 140); судѣ повине(н)... прокуратора дати... и да(р)мо казати ему мовити ѡ(т) вѣбогихъ ѡ(т) вѣдо(в) и сиро(т) (1566 *ВЛС* 35); Трѣ(н)кѣ дали(с)мо бабѣ що тера(з) поме(р)ла вѣбогая да(р)мо (Львів, 1607-1645 *РДВ* 30); жаде(н) бѣвѣ(м) бе(з) нагороды вѣ Васѣ мешкати не бѣде(т), яко(ж) и жаде(н) не є(ст) кто бы да(р)мо вѣчѣти мѣ(л) (Ясси, 1614 *ЛСБ* 451, 2); ты заповѣдалъ..., абы твою волю творѣли: не яко дармо; ѡбѣцѣлесь имъ зѣто живѣтъ вѣчны(и) (Чернігів, 1646 *Перло* 151 зв.);

(легко, просто) даром: Ото лѣвѣць половѣли ва(с) яко шпѣко(в) дармо, и оуморѣли вѣ потѣцѣ живѣ(т) мо(и), и вложили на мѣне кѣме(н) та(ж)кѣй жалю (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 228);

незаслужено: Ласка Божѣя єсть даръ..., от... Бога нам дармо данный, то єст без заслуг нашихъ (Вільна, 1600 *ЧИОНЛ* IV-3, 50).

2. (безрезультатно, марно) даремно, дарма: Дармо тѣй григорѣй сѣмый противъ томоужъ гѣнрикови дѣ цѣсарови, снѣ его вѣлсного... ро(з)-грѣшѣль, котѣрое емѣ са ро(з)грѣшенѣе не надало (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 173 зв.); кгды еє милость протѣстѣцѣю чынила, вѣсказаль до нее: же ся дармо протѣстуетъ (Вільна, 1599 *Ант.* 927); дармо кто має(т) шѣкѣти хѣ... в рѣскоша(х) и помѣпа(х)

свѣта того (1645 УЄ №32, 275); бѣдѣтъ виливати дармо кривавыи слезы, и нѣчѣго иногѣ не ѡзрѣтъ, тѣлко свои мѣки (Чернігів, 1646 *Перло* 156 зв.);

(без користі) даремно, дарма: Прето потреба... вшеї... Мл(с)ти мѣти... всегдашнее // и пѣлно баче(н)е... на нѣвый вѣкъ сво(и) в котѣромъ не толко часѣ якого до(л)гого, але и дна и годѣны едѣное не стравѣти дармо, а бе(з)потребне шкѣда (Острог, 1587 *См.Кл.* 1 зв.-2); И мнѣ того жалѣ, ижѣ еси той ча(с), которѣй для хвали Бжѣой, что(би) дава(лѣ) зѣ свои(х) ска(р)бовѣ. а то еси на тѣле(с)нѣе роскоши да(р)мо тратилѣ (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 266); **дармо хлѣбѣ ѣсти див. ХЛѢБЪ; хлѣбы дармо псувати див. ХЛѢБЪ;**

(з порожніми руками, без нічого) даремно, дарма: писали до насѣ ѡ споможене святои цркви, теды тымъ часомъ не на часѣ трафили. Еднакѣ же да(р)мо посланѣца вашего пѣстити смо не хотѣли. на тотъ часѣ сто злотыхъ далисмо (Ясси, 1625 *ЛСБ* 468).

3. (безпідставно, безпричинно) даремно, дарма: та(к)же е(с)те много те(р)пѣли да(р)мо (II пол. XVI ст. *КА* 410); не могли бы люде на неведомость нарекати. Але и такѣ дарѣмо нарекають, бо вси о томъ ведали (Вільна, 1599 *Ант.* 593); Але мѣтропѣлитѣ нѣ маючи што дати пѣянство(м) ѡкру(т)ны(м) зніщѣвшисе баченя всякое стрѣтивши, гневался на екзархѣ мовечѣ ижѣ мѣнѣ да(р)мо патриа(р)хѣ на мѣтрополию посветѣилѣ, ѣ мнѣ присѣгѣти казалѣ (1600 *ЦНБ* 476 П/1736, 45); а дхѣ стѣй не естѣ едина рѣчѣ якѣа зѣ створѣны(х) рѣчѣй, ѡ котѣрыхъ написано ѡно естѣ (што дармо до тогѣ розоумѣнѣа нахилѣють) всѣ презѣ нѣго са сталѣ (Дермань, 1605 *Мел.Л.* 25 зв.); Для чоґожѣ ти вязневѣ моихѣ потривоживѣ, Же имѣ еси повѣсть тую дармо розмноживѣ? (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 22); Тѣне: Надарѣмнѣ, порожне. Безѣма, тоежѣ: Бе(з) розсѣ(д)кѣ, дармѣ, всѣе, мѣрне (1627 *ЛБ* 134).

◊ **дармо на тимѣ** — (все одно, бѣйдуґе) дарма: Тѣшса зѣ того, ижѣ часѣ замѣроно(г) ти(мѣ) ри(х)лей доходишѣ, дармо на тимѣ, хотѣ(и) хто мало алѣбо много зѣбѣжитѣ, тѣлко жебы добѣглѣ, гдѣ повинѣнѣ (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 264).

Див. ще ДАРЕМНЕ, ДАРЕМНО, ДАРМА, ДАРОМЪ.

ДАРНЪ див. ДЕРНЪ.

ДАРОВАНЕ, ДАРОВАНИЕ, ДАРОВАНІЕ, ДАРОВАНЬЕ с. 1. (надання, передання у власність майна) дарування, дар: князь Иля..., оное дароване и записане ѡтца своего того замкѣ... нам обавил (Краків, 1531 *AS* III, 379); Борзобогатые... не за жаднымъ дарованьемъ тые именья ѡтѣ владыки Володымерьского дерѣжать, але арендою (1554 *РИБ* XXX, 267); таковое дароване и записанье малжонце своей оповедалѣ на вряде господарьскомъ Луцкомъ (Красне, 1557 *АрхЮЗР* 8/III, 35); тую суму... повинни будут в том же воеводстве Волынском оную внести на добра земские, с которых бы приходѣ тот же доходилѣ особомъ тымъ же, водле дарованя моего (Луцкѣ, 1638 *АрхЮЗР* 1/VI, 747);

(приношення дарѣв) дарування, обдаровування: Любочѣстїе... ѡхѣтное а гѣйное дарованье..., сѣ избѣилѣ(м) даанїе, дарованїе (1627 *ЛБ* 61); Побѣдѣтелное: Покорѣнїе, ... побѣдѣте(л)ное, дарованїе, вравїе, мз(д)овѣздаанїе (Там же, 83).

2. (про титул, сан) надання, присвоєння: Даси ми дѣволе бѣти. папѣже(м) ка(р)динало(м)... але што за пожитокѣ с тѣго дарованѣа, коли ѡ(т) тебе дѣвола... тѣе достое(н)ство прѣимѣ (1599-1600 *Виш.Кн.* 208 зв.); Гдѣ котѣры(и) з ва(с) еп(с)пство ѡ(т) вѣшнего званїа, дарованїа и ѡщенїа, и ѡ(т) всенарѣ(д)наго избранїа гласа восприа(л) (Там же, 280 зв.).

3. (про благословення і прощення Бога) дар, ласка: Имайте плудѣ вашѣ на святѣсть, чѣмѣ сесе естѣ верхѣ пожиткови вѣчному, чѣмѣ... дарованїе Божїе — пожитокѣ вѣчный дѣля Исуса Христа (XVI ст. *НЄ* 17); О велїа невдѣчность людеѣ непѣбожных, ижѣ неблагодарни дарованїй божїих (к. XVI ст. *Укр.п.* 71); не ѣнша сѣтъ ѡ(т)ча дарованїа, анѣ ѣнша Снѣовнѣа, анѣ // ѣ на Стѣго Дхѣа (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 59-60).

4. (талант, здѣбности) обдарування, дарування: Петр... розказует, да бы Павла послушали, признаючи ему болшей разум в дарованїи духовном премудрости, нежели он был (1600-1601 *Виш.*

Кр.отв. 180); роз'шиховаль іхъ... єдины над' другими вѣшше въ свѣтлостахъ рѣзныхъ: по мѣрѣ дарованія кождо іхъ (Почаїв, 1618 *Зери.* 3); Где по іныхъ вѣшшы(х) мѣдрѣхъ и толковницехъ, и малость мою в' роздмню тѣеи Книги слѣдѣ причѣтши, перенести и подати еи врѣчил' ми. Якожъ тымъ, якоє мѣ преподаное єст' ѿ(т) Дѣа Пр(с)тѣго дарованіе (Київ, 1623 *МКСВ* 69); роздмлем' и я ѿ собѣ, жем' не чѣждѣ талантѣ ѿ(т) Бѣа ми дарованого зосталъ: бѣдѣчи ѿ(т) дѣтинства моего при... дѣлѣ // Типографскомъ выхованый, и, по мѣрѣ дарованія Хѣа, в' немъ вышѣчѣбный (Львів, 1639 *Ап.* 3-3 зв. нenum.); вѣдлѣгъ щѣплости сѣлѣ мѣхъ, а по мѣрѣ дарованія Хѣа, ... пѣстїлем'са, ... на опатрѣніе и ревѣзїю пѣствѣ мѣеи злѣчѣбныхъ овецъ Хр(с)тѣвыхъ (Львів, 1645 *Жел.Тр.* 1 зв.);

здатність: Крѣщеніе єсть таємницею, котѣраа сѣлѣ мѣет' великѣю, и дарованіе многое, въ водѣ очищати грѣхи (Львів, 1645 *О тайн.* 12).

Див. ще ДАРОВИЗНА, ДАРОВИЗНИНА, ДАРОВИТСТВО.

Пор. ДАРОВАТИ.

ДАРОВАТИ, ДАРОВАТЬ, ДАРОВАТЬ *дієсл. недок. і док. 1.* (що, що кому, кого, кого чим, кого що) (*передавати (передати), відписувати (відписати) кому-небудь у власність майно*) дарувати, подарувати: я съ своеи доброи воли дарѣю и даю и записѣю по своем животѣ тоє имѣньє сѣстренцѣ своемѣ (Луцьк, 1506 *AS I*, 132); А которое внесене свое жона моя мене даровала, тоє внесене я ей заса отдал и дарѣю и записѣю, вѣчне ей самой и дѣтем еє (Острог, 1539 *AS IV*, 208); знаючи до себе поцтивое заховане... жоны мое(и)... даю дарѣю... вси речи мои рѣхомые (Вінниця, 1567 *ЛНБ* 103, 17/Іс, 1943, 16); пань Семашко... мя и до того примусял, абых з нею, жоною своею, знову шлюб бралъ... и лист даровный жебы дал жоне своей, даруючи еє осмасты копами грошей (Володимир, 1573 *АрхЮЗР* 8/ІІІ, 248); я ты(м) име(н)емъ... сыно(в) мои(х) дарую (Київ, 1575 *ЦДІАЛ* 181, 1, 103, 2, 1); которое то именьє помененое... ко(ж)дому во(л)но єсть ѿ(т)дати продати даровати записати (Берестя, 1593 *ЛНБ* 103, 14/Іс, 1833, 26); Чирѣ дарова(л) мя за Форашомъ пувъ нивы широкои (Бенедиківці, 1603

НЗУжг. XIV, 221); Лаза(р) зезна(л) на сватаню и(ж) ѿбѣця(л) зятѣи своему иванови полѣ ролѣ даровати в вѣнѣ вѣчными часы дѣвцѣ своеи Аннѣ (Одрехова, 1634 *ЦДІАЛ* 37, 2, 49 зв.); во(л)но южъ єсть и бѣде помененымъ ѿсобомъ ты(м) млыномъ яко южъ власнымъ шафовать ди(с)понова(т) дать даровать и продать (Житомир, 1647 *ЦДІАК* 11, 1, 12, 31 зв.);

(кого, кого чим, на що, чим, що кому) (*робити (зробити) подарунок*) дарувати, обдаровувати, подарувати, обдарувати (кого чим): еє мл(с)ть ѿ(т) пна дя(т)ка моего сто ко(п) гроше(и) готовы(х) ли(ч)бы лито(в)ское а сто ко(п) гроше(и) ѿ(т)пустила и даровала... на(с) дете(и) свои(х) (Ляхівці, 1548 *ЛНБ* 103, 19/Ід, 1961, 23 зв.); тогды они неха(и) до на(с) приедѣ(т) а мы и(м) добре заплати(м) и вѣша мл(с)ть з ними прие(д) и бѣде(м) вѣше(и) мл(с)ти милова(ти) и ѣ(с)ти держа(ти) и дарова(ти) чи(м) можемо (Ясси, 1565 *ЛСБ* 38); прѣ(с)таа марїа... оучини(в)ши ризоу и даровала емоу (к. XVI ст. *УЄ* №31, 38 зв.); Koliby ty to mohlá vczynity... Jabym tobi wilmi dyakował I ná czerleny czoboty dárował ([Раків], поч. XVII ст. *Траг.* 2 зв.); Алєксандеръ Великій, ѿбѣцалъ даровати Єдногѣ Філософа, ѿ што бы хтѣлѣ жадати (Київ, 1622 *Сак.В.* 44); поменены Федоръ Липка... // ...до дому своего, не поеднокротъ меды, рыбы, такъ збожа, яко и вышѣменованныи добытокъ, ... запроважалъ и, кому хотель, даровалъ, а другие продавалъ (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 1/IV, 72-73);

(що, що до чого, що кому, що чому, що на що) (*робити (зробити) добровільний внесок, жертвувати, пожертвувати*) дарувати, подарувати: допусти(ли) миряно(м) нѣки(м) до(м)ковъ стары(х) монасты(р)ски(х), в которы(х) за ровны(м) чинше(м) жили, для поправы монастыря..., ча(ст) нѣкую того и(х) прибудова(н)я з доброи воли своеи, ... мона(с)тырю тому даровати ѿбѣцали(с) (Львів, 1591 *ЛСБ* 154); лавренты(и)... кѣпилъ... до(м) ве(л)нове на передѣме(ст)ю гали(ц)комъ которы(и) на це(р)ковъ богоявленскѣю ѿ(т)да(л) даровалъ вѣчне (Острог, 1598 *ЦДІАЛ* 201, 4, 12, 47); Панове бра(т)ство даровали Гѣбино(и) Лѣкашево(и) на лѣка(р)ство дѣвчинѣ еи зо(л) с̄ (Львів, 1602 *ЛСБ*

1043, 6); **О**городы ц̄рк̄ви дарованыи (Луцьк, 1624 *ПВКРДА* I-1, 76); 12 тертиць о̄лховыхъ на лок(т) б кожда: за о̄д̄на(и)ца(т) платечи (бо о̄(д)ну дарова(л) хло(п̄)ь)... за вс̄̄ далемъ зло(т) 2 и 2 1/3 (Львiв, 1628 *ЛСБ* 1051, 5); При то(м) те(ж) даровала изб̄д̄... добре зпореже(н)н̄ю до мана(с)тера нашего (Львiв, 1633 *ЛСБ* 1043, 36 зв.); Я Гаврииль Ла(н)кгишь... дар̄ю... // ...дошпиталя... золоты(х) по(л)ски(х) чтыриста (Львiв, 1636 *ЛСБ* 1043, 47-47 зв.); Сию книг̄ п̄н̄ь Андреи Серяга из жоною своею Гафою даровал и даль... вызницкои церкви (Нижня Вижниця, 1647 *Паньк.* 24);

(кого, кого на що, кого чому, що кому) (*приносити* (*принести*) в жертву) жертвувати, пожертвувати: Вь кож̄домъ то давномъ рицерскомъ народе Мужа до бою золотой даровали свободе (поч. XVII ст. *КЛ* 91); чо̄го прос̄йти ма̄ешъ о̄(т)ца, п̄рше ан̄ѣжли(с) моли(л) о̄(т)ца, дар̄дешъ сна̄ о̄блоудне на̄ жарть змышлаешъ про(з)б̄д̄ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 139); я м̄джа не знаю... Ч̄(с)тост мого поняства (!) Б̄г̄д̄ оф̄ѣр̄ю И як клейнот дорогой на в̄ки дар̄ю (I пол. XVII ст. *Рез.* 179); До учителя своего... Котрый на послугу тую, себе даровавъ (Львiв, 1630 *Траг.л.* 175);

(що кому, чо̄го) пропонувати, запропонувати: А нын̄ѣ па̄пежи л̄ѣта продавають... Хто им болшей злата за то̄е дарует, такий под̄ан̄ья от оных пр̄ӣмует (к. XVI ст. *Укр.л.* 83); Што(ж) л̄ѣпшее тоб̄ѣ // на св̄ѣт̄ѣ хоче(т) даровати ино(к), яко бес̄ѣд̄ о то(м) кап̄т̄ѣр̄ѣ (п. 1596 *Виш.Кн.* 246 зв.-247); Кр̄ол̄':... м̄д̄ коновъ зе зл̄бта, вн̄ѣт̄ розказ̄ал̄ д̄ати, Абы воды др̄в̄г̄ий р̄азъ м̄ѣл̄ в чо̄мъ даровати (Київ, 1632 *Євх.* 304);

(що кому) (*до друку*) подавати, передавати: Котором̄ книжечк̄д̄ т̄ю о̄ф̄ѣр̄ю, И под̄ѣ именемъ всего войска в̄ др̄в̄к̄ дар̄ю (Київ, 1622 *Сак.В.* 39); **паматку даровати див. ПАМЯТКА**; **подяковане даровати див. ПОДЯКОВАНЕ**; **поклонъ даровати див. ПОКЛОНЪ**.

2. (кого чим, що кому) (*наділяти* (*наділити*) чим-небудь; *надавати* (*надати*) щось) дарувати (подарувати), дати (що кому): а и(ж) бы то̄е право вечистое чере(з) мене малжонце мое(и) дарованое и записаное на вс̄̄ пришлые пото(м)ные часы в...

зупо(л)но(и) моцы ненару(ш)не зоставало... зознало(м) его пере(д) ѣрадомъ зе(м)ски(м) (Берестя, 1593 *ЛНБ* 103, 14/Іс, 1833, 26 зв.); Владиславъ Якгейловичъ,... великими волностями церкви... даруетъ (Вильна, 1599 *Ант.* 965); Уроже̄на тво̄е̄го, о̄(т)че ц̄но(т) великихъ, Же(с) в̄ышо(л) з Фамил̄и про(д)ко(в) знамен̄иты(х). К̄отры(м) о̄ не дармо то̄тъ Клейно(т) даровано (Київ, 1618 *Възер.* 14); Р̄ос̄сія тебе на по̄мочъ о̄бр̄ала, Тоб̄ѣ то̄тъ П̄р(с)т̄б̄ль г̄одне даровала (Київ, 1633 *Евфон.* 308); Тотъ же протестанс̄ь, маючы в новой данине дарованое себе позволене збудованя рудни в Романовомъ Мосте, начине все, до рудни належачое, справиль былъ (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 405).

3. (що, що кому, що чому) (*зсилати*, *зіслати*) дарувати, подарувати: вы залецивши добро(ст) и мило(ст) божую в̄ь о̄бещаномъ здавна... ску(т)комъ свету дарованымъ... хота(ж) водлу(г) з̄ь о̄(т)цов врожоного познали и ѡверили люди быти нам̄ единымъ бога нав̄ы(ш)шого выданымъ на сме(рт) ганебную (Хорошiв, 1581 *Є.Нег.* 1 зв.); Т̄ѣм̄ будем готовы на славное в̄ьскресение благым..., да десную страну получим и благословеннаго гласа, дар̄ющаго живот в̄ѣчный, слышати ся сподобым (1588-1596 *Виш.Кн.* 141); Да дар̄де(т) ва(м) Б̄г̄ѣ стра(х) в̄ь се(р)ца ваши, любезнии о̄(т)ци и братия н̄ши (к. XVI-поч. XVII ст. *ПДПИ* 182, 108); Дароӯими то прочитати и оучинити, о̄ що бы ма(м) ю̄ж̄ не могли о̄бвинити (Острог, 1607 *Лѣк.* 2); Ты же х̄е б̄же на̄шь... дароӯи нам̄ а̄г̄глы твои д̄обр̄и (Почаiв, 1618 *Зерц.* 8 зв.); пр̄ощен̄іе и м̄лрд̄іе Б̄ж̄іе, и л̄аска д̄ши дарованыи, и т̄ѣл̄ѣ ѡд̄ѣл̄аютса (Київ, 1625 *Коп.Ом.* 158); розд̄м̄лем̄ и я о̄ соб̄ѣ, жем̄ не ч̄жд̄ѣ тал̄ант̄ѣ о̄(т) Б̄г̄а ми дарованого̄ зостал (Львiв, 1639 *Ап.* 3 нунум.); Новоизбр̄анный Б̄г̄омъ дарованный на(м) о̄(т)че и П̄астыр̄ѣ зд̄ан̄емъ на̄шимъ н̄ѣчбо̄го на(д) то годн̄ѣйшого̄ к̄ѣ о̄ф̄ѣр̄ован̄ю, ... не розд̄м̄лисм̄о (Київ, 1648 *МІКСВ* 348).

4. (що кому, чим кого) (*вибачати*, *прощати*; *вибачити*, *простити*) дарувати, подарувати (що кому): В̄ѣдаю же(м) з грани(ч) того л̄іст̄ѣ в̄ышол̄ѣ, а̄ле ма ты(м) дароӯи, бо(м) то не с х̄оти оучини(л),

але з жалю (Острог, 1607 *Лѣк.* 114); Бѣдете хотѣли вырозѣмѣти часо(м) якиє сѣ(т) и даровати и(м) бразы свое якиє бы ко(л)век(к) были (Острог, 1607 *ЛСБ* 410, 1); братия...чы(н)шъ за цалы(и) рокъ... оному про(с)тили и даровали (Львѣв, 1637 *ЛСБ* 1043, 49); **горломъ даровати** — помилувати: я, уходечи того срокгого караня а просечи... пана Каспора о змиловане, абы онъ,... змиловавшися надо мною, горломъ даровалъ (Луцьк, 1582 *АрхЮЗР* 8/III, 334).

ДАРОВАТИСЯ, ДАРОВАТИСА *дієсл. недок. і док.* 1. (що, що від кого) (*зсилатися, зіслатися*) даруватися, подаруватися: пойдѣхъ искати слѣда єв(г)льського, приводачого до познана явного, которы(м) таковыє спрѣвы живота вѣчного, тає(м)-нищи ѱ(т) ба порѣчены и ѱ(т)правованы быти са дарѣю(т) (1598 *Виш.Кн.* 269 зв.).

2. (чому) (*присвячувати себе чомусь*) жертвувати собою, офіруватися: Тѣм же всему сему писанию у церкви премышской остатися изволяю. И сам же, аще Христос изволит, оной дароватися прагну (1608-1609 *Виш.Зач.* 197).

3. (що кому, що чим) (*набуватися, здобуватися*) даватися: духа сила не в художествѣ внѣшняго наказаня... обрѣтається, но вѣрою смиреномудрия... дарується (1608-1609 *Виш.Зач.* 199); Маєте зайсте в' той малѣй кни(ж)цѣ ѱ томъ...: што не без трѣдѣ и розмышлѣна в' Блг(д)ти Г(с)дней даровалоса на(м) (Київ, 1625 *Кон.Ом.* 147).

ДАРОВАТЬ *див. ДАРОВАТИ.*

ДАРОВАТЬ *див. ДАРОВАТИ.*

ДАРОВИЗНА, ДАРОВИЗЪНА, ДАРОВЫЗНА

ж. 1. (*надання, передавання у власність маєтку*) дарування, даровизна: тѣю данинѣ... княз Роман... при той даровизне своей емѣ ѱтдалъ, якож и лист...даровный то в себе посветчаєтъ (Мельці, 1571 *AS* VII, 404); хто бы тую часть половицѣ кѣнева... ѱ(т) брата моего... яки(м) ко(л)векъ право(м) спа(д)-ко(м) продажою заставою даровизною и яко ко(л)векъ де(р)жа(л) мы вышѣковати або... до... врадѣ права притегати позывати... буде(м) пови(н)ны (Букойма, 1579 *ЛНБ* 5, II 4044, 52); А хто бы з дете(и) моихъ... тую даровизну мою в чо(м)

колвекъ нарушилъ..., таковы(и) кажды(и) має(т) и буде(т) повинє(н)... двесте копъ грше(и) заплатити (Житомир, 1584 *АЖМУ* 153); А тотъ Квитъ дарови(з)ны... мне Пре(з) Его м(л) Пана брата Сознаны(и) в нивчомъ преюдыковати не має(т) (Вінниця, 1623 *ЛНБ* 5, II 4058, 36 зв.); тамъже за ѱказанемъ презъ его мл(с)ти Пана Пенъского ѣ привилею ономъ даровизною конѣферованые право(м) ленънымъ вечистымъ... волокъ шестьдесять... // ...Панѣ Миколаю Пенъскомѣ до mocy и влады... подали (Чернігів, 1637 *ЛНБ* 5, II 4061, 125-125 зв.).

2. Подарунок, дар, даровизна: в... скрини... запечатованы стоятъ... листы... на Дубокъ, которые тылко сыномъ моимъ служатъ, яко даровизна особе моей (Володимир, 1609 *АрхЮЗР* 1/VI, 394); Дворъ мой власный на всемъ изъ плацомъ, которые отъ помененнаго Пана Малжонка моего, вѣчною даровизною маю во мѣстѣ Киевѣ лежачій (Київ, 1615 *ПВКРДА* II-1, 10); ѱ(т) пна Федора малера дарови(з)нѣ пана дѣди(н)ского... взелемъ... 100 (Львѣв, 1621 *ЛСБ* 1049, 1, 2); за по(л)шка(р)-ла(т)ную шату рыси(з)ною плохою по(д)шитую (: дарови(з)ну петра сага(й)дачного:)... взелемъ зло(т) 120 (Львѣв, 1623 *ЛСБ* 1049, 4 зв.).

Див. ще ДАРОВАНЄ, ДАРОВИЗНИНА, ДАРОВИТСТВО.

ДАРОВИЗНИНА *ж.* Те саме, що даровизна у 1 знач.: вшеякие ли(с)ты приви(л)я... за ве(р)ные слѣ(ж)бы наданє ѱсоба(м)... и ѱсо(б)ливе вси на(д)аня данины дарови(з)нины ве(ч)не до живо(т)я заставы записова(н)я сѣмъ пене(ж)ныхъ... теды вси таковыє лис(ти)... непоражоными... захова(ти) хоче(м) (Люблін, 1569 *Пр.ВЗ* 113 зв.).

Див. ще ДАРОВАНЄ, ДАРОВИТСТВО.

ДАРОВИТЕ *присл.* Щедро: Дѣкѣймо... Бгѣ, ижъ великѣю противъ намъ мѣлость свою, гѣйне ѱказѣлъ, и чѣнитъ зѣ нами, на(д) гѣдность нашѣ даровѣте, и крѣмъ жѣдныхъ нашихъ заслѣгъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 746).

ДАРОВИТСТВО *с.* Дар: Томѣ послушенство море ѣчинило и ѱ(т) словєсь его во(л)ны ѣкритило. Многи бо и чу(д)ны его даровитства, неизреченыи

нами величества (к. XVI-поч. XVII ст. ПДПИ 182, 66).

Див. ще ДАРОВАНЄ, ДАРОВИЗНА, ДАРОВИЗНИНА.

ДАРОВНИЙ *прикм.* 1. Щедрый: А члѣкѡве, хоть добры сѡтъ, єднак' невласне добры, але з' набѣта ѡ(т) Бг̄а дарѡвного (Київ, 1637 УЄ Кал. 704).

2. Подарований: А сеи ли(ст) другиы за зе(м)-лю залужную и за даро(в)ную (Бенедиківці, 1603 НЗУжг. XIV, 224); ѡ(д) прынесена кваты(р) даровны(х) 12... за гвѣ(з)да ла(т)ное и го(н)товое fr. 11 (Львів, 1633 ЛСБ 1054, 4).

◊ **даровный обычай** *див.* **ОБЫЧАЙ**; **листь даровный** *див.* **ЛИСТЬ**²; **право даровное** *див.* **ПРАВО**².

ДАРОВЫВАТИ *дієсл. недок., многокр.* (чим) (*виявляти щирю прихильність*) обдаровувати: она... будучи мне малжонкою, многими речми в потребах моих спомагала и даровывала... а к тому позычила ми сто золотых черленых (Луцьк, 1546 АрхЮЗР 8/III, 14).

ДАРОДАВЕЦЬ *ч.* Даритель (*про Бога*): А если ты дародавца познати не хочеш, тогда мы... тебѣ его открыти и показати мусим (1608-1609 Виш.Зач. 230).

ДАРОМЪ *присл.* Те сме, що даремне у 1 знач.: ne tylko newolno jest nikomu wchodow, a w trawy stebła nikto darom wziaty ne mozet,... аѣ у drowna i les wse za rokłonom (Вінниця, 1545 АрхЮЗР 6/I, 26); кравъцы робать воеводе даромъ што роскажуть (1552 ОКЗ 39); Даромъ роздаваѣ оурáды, а не за подáрки продаваѣ преложѣн'ства (Острог, 1614 Тест. 162); лѣкареве досконалые, кг(д)ы хоробы дѡл'гѣе лѣча(т), великихъ лѣка(р)ствъ заживаючи до здорѡва привѡда(т), и не зáвше вѣдлѡгъ звѣчаю дѡкто(р)ского ѡных лѣчатъ, але чáсомъ и дáромъ (Острог, 1607 Лѣк. 28); Тѣне: Дарѣмне, дáромъ (1627 ЛБ 167); Дáромъ... взалѣ есте, дáромъ и даваѣте (Київ, 1637 УЄ Кал. 632).

Див. ще ДАРЕМНО, ДАРМА, ДАРМО.

ДАРОНОСЕЦЬ *ч.* Той, кому щось подаровано, кого чимось наділено: Вѣмъ дѡволе..., тѡа твоа данина... // ...малы(и) ча(с) са в рѣка(х) попѣствѣ(т); а пото(м) з дáронѡсце(м) посполѡ зна-

гла погибает(т), и ищезает(т) (1599-1600 Виш.Кн. 208-208 зв.).

ДАРОПРІЄМНИКЪ *ч.* Той, кому присвячується твір: якъ самáа тѡа Книга высѡце зáцный дáръ є(ст), тѡк' подѡбне высѡце зáцного и пресвѣтло(г) даропріємника потребовáла (Київ, 1623 МКСВ 69).

ДАРОХИТРЪСТВО *с.* Лукаве, підступне обдарування: Да(ш) ми зась дѡволе ремѣсльнико(м) хитрым' // и сла(в)ны(м) бѣти,... грѡшки собѣ зберѡ..., домо(к) приѡздѡблю. Што(ж) за пожито(к) с того всего твѡего дарохитрѣства, ко(ли) а простоты ѣсвы навѣкнѡти не могѡ (1599-1600 Виш.Кн. 210 зв.-211).

ДАРСТВОВАТИ *дієсл. недок.* (*цсл.* дарствовати) дарувати: Подаемъ: Дарствѣемъ (1627 ЛБ 84).

ДАРУНОКЪ *ч.* Дар; дарунок: ласку королевскую ку собѣ зводили розмаитими дарунками (Львів, 1605-1606 Перест. 33); Дарунокъ от пана Тимофея Высоцкого братѣству лвовскому при церкви светого Николы (Луцьк, 1608 АрхЮЗР 1/Х, 131); И ты, прошѡ оусылне, бѡдѣ мѡ в' то подѡбный Принáти рачъ то(т) дарѡ(н)кѣ (Київ, 1618 Вѣзер. 16); А же патріархове дають упоминки и дарунки вмѣсто чиншу Турчинови, не есть то дивѣ (Київ, 1621 Кон.Пал. 926); Бг̄ъ даѣт' нам' дѡбрыѣ дарѡнки, и вшелáкими промѣсл'ными потѣхами насѣ ѡпáтрѡет' (Київ, 1637 УЄ Кал. 114).

ДАРУНОЧОКЪ *ч.* Даруночок: Имнологія... Пáнѡ Пáстырѡ, ѡпекѡнѡви и Добродѣеви свѡемѡ Пре(з) Дѣлáтели в' Типографїи в Дарѡночкѡ Нѣзко Принесѣнаа (Київ, 1630 Имнол. 1).

ДАРУЮЧІЙ *дієприкм.* Щедрый: Анна: Блг(д)ть, потѣха, áбо лáскаваа, мл(с)рднаа, мѣла(а), в'дáч-на(а), лютостѣваа, ѡ(т)почивáючаа, дарѡючаа (1627 ЛБ 177); Іѡáннѣ, є(в): Гвѣ послѡшли(в), ласкавыѣ, áбо дарѡючїѣ, áбо побѡжный, а(б) мл(с)рдный (Там же, 213).

ДАРЪ, ДАРЬ *ч.* 1. Дар; дарунок: дары знаменитые пѣназми и золотыми и сребромъ и шатами и коньми..., чога коли мнѣ потреба вказѡвала, тое все Єго Милость...// кѡ вспоможеню моемѡ давал (Луцьк, 1534 АС III, 471-472); я... ничога бо(л)шеи на томъ вѣраде не постерегаючи ѡдно справе(д)ли-

вости свѣтое и не даючися ни (в) чо(м) вводити яко приязню ани вазню, ани даро(м) та(к)же справы... пи(л)не до книгъ свои(х) судовыхъ пишущи та(к) ми пне бже помози (1566 ВЛС 59); повинные и близкие мои тую суму... малжонце моеи... оддати и заплатити, яко властного дару моего мають (Смордва, 1570 АрхЮЗР 8/III, 204); по(с)лане(ц) бра(т)ски(и) привѣзъ с киева да(р) петра сага(и)дачного таляро(в) мечиковы(х) 250 (Львѣв, 1622 ЛСБ 1049, 3); Имже прѣвила не повелевають, не давай причастїа, ни по дарѣ, ни по страхѣ, ни по любви (Львѣв, 1642 Жел.П. 4); *Образно*: Мѣсце тѣе мѣста єднѣмъ ѡ(т)стоитъ поприщемъ, примѣты и дара котораа земля дѣбраа мѣти мѣжетъ, всѣ въ собѣ маючее, здавна Б(д)цы посещеное (Киѣв, 1631 Син.Тр. 812); **въ даръ принести** — подарувати: мнѣ... прислѣшало В(ш) Кн(ж) Мл(ст) достѣйне почтѣти и в' даръ зацный зацное што принести (Киѣв, 1623 МИКСВ 75).

2. (надання кому-небудь у власність майна) дар: и вызволюеть ему продаино(м) и даро(м) вѣ(ч)ны(м) и вырѣка(т)са (!) зо (в)ши(т)кого из дѣтми своиѣми (Одрехова, 1519 ЗНТШ L, 4); тогда князь Ила по смерти его за шным даром и записом ѡтца своего,... шный замок... к рѣкам своим взял (Краків, 1531 AS III, 379); я на сес часть... ѣ повѣтъ Слонимский сознати того дарѣ своего до книг тамошних, врадových ехати не послѣю (Несухѣйже, 1571 AS VII, 389); Я ти(м)ко снѣ ва(с)ка роже(н)ку(в)... зезнава(м) и(ж) е(м) пу(с)ти(л) часть ѡчизьны своеѣ бра(т)ѡу своему иванови вѣ(ч)ны(м) даро(м) (Одрехова, 1581 ЦДИАЛ 37, 1, 14 зв.); **обычай дару див. ОБЫЧАЙ.**

3. Благодать; зїслання: Я... за зраженемъ дару Духа святого понял есми... в малженство... панну Олену (Здолбунѣв, 1551 АрхЮЗР 8/III, 25); Смирение наше ѡ(т) благодати и дара и области всесвѣтого и живоначальнаго дѣха даньныя (Львѣв, 1586 ЛСБ 71); на поганы да(р) дѣха свѣтого бы(л) выли(т) (II пол. XVI ст. КА 57); па(н) бовѣ(м) нашъ, милѣючи чоловѣка, ты(м) самы(м) на(д) ѣн'шїе дары рѣдзай нашъ почти(л) (Острог, 1607 Лѣк. 57); Заправды з' дѣброты свѣеи Бгъ... кождому створѣню..., оудѣли(л)... дары зацности и почести (Киѣв,

бл. 1619 Аз.В. 176); Ананій, ил(и) Гананїа. Ласка па(н)скаа або мл(с)рде па(н)ское, або дарѣ па(н)ски(и) (1627 ЛБ 176); малжѣнка дѣбраа за дарѣ знаменїтый ѡ(т) Ба почитана бываеть (Киѣв, 1646 Мог.Тр. 918); Побожнии зась дѣши тѣло возмутъ на себе, и да(ст) имъ г(с)дѣ бгъ се(д)мъ даро(в) на тѣли (серед. XVII ст. Луц. 547).

4. Пожертва, офїра: Поздрѣв'ши и ѡуздрѣл' котори то в'мѣтали дары свои богаты(и) люде до скарбѣницѣ црковнои (1556-1561 ЛС 313); Авель же пред богом простоту указав, и бог его дары на офѣри приняв (к. XVI ст. Укр.п. 84); Бгѣ и цареви себе покорѣмо, еще же и дары емѣ принесѣмо (к. XVI - поч. XVII ст. ПДПИ 182, 95); ѡ(т)дѣйже подавци своѣмѣ гѣднѣмъ дарѣ, почтѣ // бга который тебе почтѣл (Острог, 1614 Тест. 147-148); Анаѣома, кла(т)ва, прокла(т)ство, або офѣра, ѡване: або дарѣ, або Бѣ посвѣченаа рѣ(ч) (1627 ЛБ 176); почѣтки з' гѣмна твоѣго, и з' вїнницы ѡ(т)давати не занехивай: и дар' почѣтковый приносѣте Гви (Киѣв, 1637 УС Кал. 91); и понесе Аарѣнъ непраѣвѣсть тѣхъ рѣчи котори оферовали и посвѣтили снѣв Израїлевы во всїхъ дарѣхъ своихъ (серед. XVII ст. Хрон. 106);

причастя: а к'то бы колї к'лал'са ол'таремъ, ничого не е(ст) к'то бы к'лал'са дарѡ(м) котори е(ст) на немъ, винень е(ст) (1559-1561 ЛС 98 зв.); И приносячи въ тѣе два дни просфуру, то есть хлѣбъ, освящаютъ дарѣ (1603 Пут. 76); Антїѡронъ, выкладаетъса дарѣ, то есть Прѣсфоры ѣнои з' котори Агнецъ вїнатый ест (Киѣв, бл. 1619 Аз.В. 266); Дары ѡт хлѣба, на службу Божїю офѣрованнаго, не мають (бл. 1626 Кир.Н. 27); пришѣвъ Іѡсифъ в полддне а они готовали дары (серед. XVII ст. Хрон. 70); **божественный даръ, божественныя дары** — (причастя) дар, дари: и кто е(ст) тѣ прїгѣтовилса, прїймое(т) бѣж(с)твѣнный дарѣ ѡ(т) сщеника (к. XVI - поч. XVII ст. Кн. о лат. 122 зв.); в немъ бо са показали бѣж(с)твѣнна дары (Острог, 1581 С.В. 7 зв.).

5. Податок: а с тѣхъ же людей подати: ѡбѣстки идеть кузня (!) меду,... а бобровнику куница да корчага меду, а на господаря полюдье, а дару куница, а на слуги десять грошей (Киѣв, 1507 АрхЮЗР 1/VI, 10).

6. (*хист*) дар: А служи суть, котрыи вѣрують и дають слово на службу, то суть владыци, попове, дякуны, котрыи узали даръ душевный, одны май много, а другыи май мало, кождый противъ силы своеи (XVI ст. *НС* 138); твоему языку латынскому от диявола тот дар дарованъ есть (1608-1609 *Виш.Зач.* 220); А же учителя церковныи Петра... верховнымъ... пишутъ,... не ижъ бы большую владу и мощъ оному приписовали, але взглядомъ особливыхъ даровъ персональныхъ особы его власной (Київ, 1621 *Кон.Пал.* 411); я в' части моеи в' дарованномъ ми ω(т) Ба дарѣ Корректѣрства в' пресладчайше(м)... азъкѣ славенско(м) послѣжилемъ любовне офѣрѣю (Київ, 1623 *МІКСВ* 84); дарѣи и мнѣ недостѣйномѣ... даръ; ωбяснѣти ннѣ Тайны твоѣ (Чернігів, 1646 *Перло* 132);

перен. цілюща сила, властивість: той Истѣч-ни(к)... многіи... хоробы... оулѣчиль... неплоднѣсть тѣжъ розвазѣлъ дарѣ Истѣчника тогѣ, Гды Цѣсаръ Кѣонстантінъ Пѣрфироро(д)ный зъ Пѣрци ма(т)ки своѣи заматерѣлои народѣлсьа (Київ, 1631 *Син.Тр.* 815).

ДАСКАЛОВЪ *прикм.* Дидаскалѣв, учительѣв: И маѣ(т) емѣ на(и)первѣе то(и) рѣестрѣ прочитѣтсьа, абы вѣда(л) яковы(м) спѣсобо(м) будѣтъ сѣна его вѣчѣти и... дѣтинѣ кѣ надѣцѣ. и послуше(н)ствѣ даскаловомѣ приводачи (Львів, 1587 *ЛСБ* 87, 2).

ДАСКАЛЬ ч. (*гр.* διδάσκαλος) 1. Дидаскал, учитель: Я ива(нѣ) багатырецѣ крама(р) ω(т)даю сына своего Миха(и)ла, Стефанѣ даскалу рѣскому на надѣку слове(н)ского пи(с)ма (Львів, 1586 *ЛСБ* 91, 2); Даска(л) или вѣчѣте(л) сея шкѣлы маѣтъ быти блѣгоче(с)тивѣ, разѣме(н), смиренѣномудры(и) (Львів, 1587 *ЛСБ* 87, 1 зв.); стефанѣ даскалѣ злот д гр(ш) вѣ (Львів, 1592 *ЛСБ* 1037, 76 зв.); Игѣмень // повинѣ(н) бѣде(т) и братиѣ подобныхъ собѣ ховати... Кѣхара, Послѣвника, Даска́ла (Луцьк, 1624 *ПВКРДА* I-1, 60-61); нише(ст)вѣючи в вѣчилищѣ вѣшомѣ, за прѣ(д)статѣ(л)ства сто(и) памяти Стефана Зоузанѣа, Икима даскала и прочи(х). Яко(ж) вѣтешиле(м)сьа (Скит, 1633 *ЛСБ* 520, 1 зв.).

2. Учений: Но он убо многыи языки и поганскими даскалы Платоном, Аристотелем и // про-

чими,... да ся хвалит и возносит (1588-1596 *Виш.Кн.* 130-131); Сам бо преблагословенный даскал над даскалами, ректор над ректорами, господъ и бог наш... собою образъ показал (1608-1609 *Виш.Зач.* 228).

Див. ще **ДИДАСКАЛЬ**.

ДАСКАЛЬСТВОВАТИ *недок. перен.* Научати: Во единѣсти бо церковной основана есть любы догмат, вѣра ту царствует, надежда ту даскальствует (1600-1601 *Виш.Кр.отв.* 169).

ДАСТАМЕНТЬ *див.* **ТЕСТАМЕНТЬ**.

ДАТА¹ ж. (*стп.* data, *лат.* datum) (*календарний час*) дата: от даты того моего листу тую часть мою имени... в руки и в мощъ ей подаю (Луцьк, 1546 *АрхЮЗР* 8/III, 15); выпѣ вышол под датою рокѣ Божего Нарожена тисѣча пѣтьсотъ шестьдѣсѣть четвертого, месеца Ноабра двадцѣть // четвертого дня (Вильна, 1565 *AS VI*, 274-275); ка(ж)ды(и) таковы(и) хто бы на слу(ж)бе его королевско(и) мл(ст)и... воѣ(н)но(и) бы(л): в кѣ(ж)до(м) таково(м) вѣчинкѣ... до двана(д)ца(ти) неде(л) ω(т)казова(т) и справовѣть не винѣ(н): ωкро(м) хтобы по дате тѣс ко(н)стытѣцныи кому маѣтно(ст)... кѣва(л)товне ω(т)ня(л) (Брацлав, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 26); кнѣзю янушѣ ωстро(з)скому... присѣжоно, и ω(т) даты того декрету за неде(л) ше(ст) пустити наказано, з виною чоты(р)на(д)цѣти гривѣ(н) и по(д) шацѣнко(м) шко(д) в позве положоны(х) то ѣ(ст) чотыро(х) тисѣче(и) ко(п) гроше(и) лито(в)-ски(х) (Вінниця, 1605 *ЛНБ* 5, II 4051, 82); росказѣмо абы ве(р): твоя пере(д) сѣдомъ наши(м)... на то(т) ча(с) кѣдѣ справы воево(д)ства... на(и)перве(и) по дате то(г) позвѣ припадуть... са(м) ωбли(ч)не... ста(л) (Люблѣн, 1634 *ЛНБ* 103, 21/Id, 2010, 14); хто бы ѣноко(л)ве(к) по дате сего внѣверсалѣ ω(т) на(с) мѣщано(м) нѣжински(м) даного важи(л)се... прикрос(т) чини(т)и,... таковы(и)... на го(р)лѣ кара(н) бѣде(т) (Ірклѣїв, 1650 *ЛОИИ* 238, 2, 69/27, 1);

(*позначка на листѣ, документѣ і т. ін. про час, мѣсце його написання*) дата: позваная сторона... не пови(н)на ω(т)повѣдати на таковы(и) позо(в) которы(и) бы бы(л) скробаны(и)... а звѣща если бы са ωди(н) з другимъ не згожа(л) в дате... а(л)бо ижъ

бы в немъ не было даты написано (1566 ВЛС 18); А тые позвы не мазаные, не скробаные, в дате и во въсемъ зго(д)ливые (Житомир, 1583 АЖМУ 67); Противъ тому сторона поводовая указала листъ тогожъ кошталяна (!) каменецкого з датою последнею (Варшава, 1596 ЗНТШ XXXI-XXXII, 15); А што ѳилялетъ зменьку чынить о дате въ листехъ, съ которыми владыкове до Рыму ездили: ижъ власного местца даты, где ся што деяло, не описано, але только такими словы дата: "съ королевства Польского и зъ великого князства Литовского" (Вильна, 1599 Ант. 705); Дата ѳ пресловѳци(м) граде Премышли. Мѳца. Мая кс. дня. ро. Бо(ж). а. л. рѳка вла(с)на (Перемишль, 1600 ПВКРДА IV-1, 7); Дата з ровно(г) з на(и)ѳбо(г)шеи школы Вше(и) веле(б)но(с)ти (1636 Лям. о пр. 2 зв.).

ДАТА² ж. (лат. datum) (надання кому-небудь у власність) дар: Мы за службу его дали есмо ему... остров наш... А не мають и потомки наши сей даты наше нарушати (1503 АЮЗР I, 31); тотъ остров Трухоновъ и езь на рѳцѳ Черторыи и теперъ есмо имъ водлугъ первое даты поступили и дали (Киѳ, 1534 АЮЗР I, 84); панъ Немировичъ,... зоставилъ ихъ водлугъ первой даты при томъ островѳ и ѳзу вышеймененыхъ (Вильна, 1566 АЮЗР I, 155);

внесок, даток: Отдавали дату мѳсячную до скрынкѳ (1644 АрхЮЗР I/XI, 151);

витрата, збитки: на послушаніяхъ монастырскихъ въ повѳренныхъ собѳ грошахъ невѳрность показаль... вмѳсто обороченя ихъ на потребности и sprawy общи... дату и тяжаръ великій през то на монастырь... впровадилъ (Киѳ, 1626 ЧИОНЛ V-3, 216).

ДАТЕ с. Давання, подання: Ревѳка, же щодробливість вѳ дату одного напою Слезарѳ Послѳ Авраѳмовѳ оказала: заслѳжѳла, послѳбленою бѳти облюбѳницею великомѳ Ісаѳкѳ (Киѳ, 1625 Коп.Апок. 2 зв.).

Пор. **ДАТИ**.

ДАТЕЛЬ ч. (цсл. датель) давальник, давальецъ: Павелъ блаженный,...// въ послании своемъ пишеть: блаженѳе есть давати, нежели взымати... весела, або тиха дателя любитъ Богъ (1577 AS VI, 80-81).

ДАТИ, ДАТЬ дієсл. док. 1. (що кому) (передати від однієї особи до іншої, передати з рук в руки) дати: оупойвши сторѳжѳ, дали емѳ стрѳчки з рикавѳчками, и спѳстѳвса нѳми (1509-1633 Остр.л. 129); И што они осумують, приказуемъ тобѳ, ажбы твоя милость тую суму сполна Намъ заплатилъ Дахну въ руки оныи пенязи далъ (Кракѳв, 1537 РЕА I, 211); дали оу правою роукою трость морѳскоую (XVI ст. УЄ Трост. 66); келих казал ему в руки дати (Володимир, 1601 АрхЮЗР I/VI, 312); Слав(т)-ны(м) паномъ мещаномъ бра(т)ствѳ льво(в)ско(мѳ) се(и) листъ на(ш) до рѳкѳ вла(ст)ны(х) мае(т) бы(ти) да(н) (Сучава, 1605 ЛСБ 396, 2 зв.); Мнѳ дайте вѳ рѳки той щи(т), тѳю оборѳнѳ, Нехѳй пѳствѳю тѳю ѳ(т) всѳхъ бѳдѳ заслѳнѳ (Льѳвѳ, 1631 Волк. 22 зв.); Бгѳ... препѳсѳніе далъ імъ ризи кожаны, и облече ѳхъ (Киѳ, 1646 Мог.Тр. 939); Аж ѳ(т)далил ѳ(т) церкви вышнеи Вызнецкои иное на тое мѳсце та(м) положилъ лѳпшеє, а ино ѳеѳдорови Петровичѳ тоєи церкви сѳщенникови и настоятелеви до рѳкѳ далъ и дароваль (Нижня Вижняця, 1647 Паньк. 24); *Образно*: И дамъ тобѳ ключѳ пр(с)тва небеснаго (1556-1561 ПС 74); далъ намъ хс снѳ бжѳий кр(с)ть стѳий на ѳбороноу на того соупротивного нашего дѳвола (XVI ст. УЄ №31, 216); Бѳди вѳренѳ до смѳрти, и дамъ ти корѳнѳ живота (Киѳ, 1620-1621 МІКСВ 32);

вручити: он тот листъ наш ѳт нас принес и дал небожчикѳ кн<а>зю Семенѳ (Вильна, 1506 AS I, 133); дано ємоу книги ісаѳа пр(о)р(о)ка (1556-1561 ПС 223); сѳю дѳшеполѳз'ноюю книгоу ев(г)лѳе оучѳтел'ное... нарѳдомъ въ хѳ вѳроующи(м) далѳи (Льѳвѳ, 1585 УЄ №5, 2); не то(л)ко три кро(т) при-са(г) але и на то запись далъ (Острог, 1595 ЛСБ 287, 1); давши имъ листъ свой отѳвористый, съ печѳтью и съ подписомъ руки свое писанный (Луцьк, 1609 АрхЮЗР 6/I, 356); Рѳдѳйсѳ, же твой запи(с) ѳжъ є(ст) пошарпанный, котѳрый ѳ(т) тебе былъ дѳволдѳ даный (Льѳвѳ, 1631 Волк. 24 зв.); дамъ тобѳ таблицѳ каменныи и закѳнѳ и приказанье, котѳрое есмь написаль абы(с) ихъ наоучѳль (серед. XVII ст. Хрон. 101 зв.);

(що кому, за що) (передати, відписати комусь у власність майно) обдарувати (чим), дати (що): А

так, кгда вжо жоны моеє... в животе не стало,... бдѣчи есми в добром здорови и в полном розѣме своем... з особливое ласки моеє ѡтцовское дал и даровал есми сына моего... всим Степанем (Острог, 1522 *AS* III, 237); Дали есмо затю нашемѣ... имене матки нашей ѡтчизное, Перекали двор (Торговиця, 1527 *AS* III, 304); ѡ(т)че да(и) ми достоиноую часть имѣнїа (1556-1561 *ПС* 288 зв.); А та(к) я... не будѣчи до того примушена... тые имене(н)я... ма(л)жо(н)кови... дала и даровала (Войнигів, 1573 *ЛНБ* 103, 26/Id, 1822, 14); Такъ те(ж)... записала есми была гроши копь ше(ст)-деся(т) то(и) дочце свое(и) дала, даровала (Житомир, 1584 *АЖМУ* 151); Пу(д) залугъ его давъ Федуръ попувъ Бахорови Мигайлови оу 6 золоты(х) (Бенедиківці, 1603 *НЗУжг.* XIV, 222); Тые золоты(х) ӣ що з домѣ бра(т)ского взято... дано ихъ до ва(р)шавы на ре(ч) Посполитѣю (Львѣв, 1607 *ЛСБ* 1044, 5 зв.); Я Галшка Гѣлевичовна... даламъ, дароваламъ, записала и фѣндоваламъ и на вѣчные часы даромъ вѣчнымъ и неотозваннымъ даю, дарю, записю и фѣндю добра мои власные дѣдичные (Київ, 1615 *ПВКРДА* II-1, 10); Яцко мает ниву ему выискати, што продали на хлѣбъ, а Феско мает дати жита копы двѣ своего (Бориспіль, 1638 *АБМУ* 26);

(що кому) (надати, наділити у користування як дар за службу або підтвердження попередніх привілеїв) дати, віддати: мы Стефа(н) воевода... знаменито чини(м)... ѡже дали и потврьдили Есмы нашемѣ стѡмѣ монастирѣ ѡспенїю пр(с)тѣи бѣи... цигани (Бадевці, 1503 *МЭФ* фотокоп. 109); Ино коли тое селище на насъ спало и къ замку нашому привернено, мы зъ ласки нашеое, для его къ намъ вѣрное службы, тое селище Климятинъ ему дали, со всимъ съ тымъ, какъ ся... въ собѣ маеть (Львѣв, 1510 *АЮЗР* I, 44); И кгда таковое сведецтво ѡт них вышло, король... дал тыи земли по... старым границам, якъ они светчили (Львѣв, 1537 *AS* IV, 85); Тежъ прирекає(м) вси приви(л)я зе(м)ские старода(в)ные // и ново ѡ(т) на(с) даные во(л)ности... ты(м) статут(о)м̄ н̄шимъ заховати (1566 *ВЛС* 3 зв.-4); Але абы такїй, яковый нынѣ показываютъ привилей мѣлъ быти данный, не естъ речъ прав-

дивая (Київ, 1621 *Кон.Пал.* 324); А же инымъ та(к)же збожа не позволяю для того ты(м) дале(м) пре(д) ты(м) Чве(р)тина поля которая е(ст) на кгру(н)тѣ мѣ(с)тско(м) межи межами П. Феодора Ждана з одной, а з другои П.: Василиа Кобца (Холм, 1648 *Тест.Ст.* 471); *Образно:* Лѣчь хтѡ ми мѡже(т) истѡчникъ слѣзъ дати (Львѣв, 1631 *Волк.* 21 зв.); А коли войдѣте до земли которю я вамъ дамъ, и пожнѣте збѡжѣе, принесїте снопы колосѡвъ пѣрвотины жнїва вашегѡ до сщѣнника (серед. XVII ст. *Хрон.* 124 зв.);

(що кому) (зробити подарунок) дати, подарувати: Марїа магдалена... // домъ да(в)ши ѡбоги(м) шла на поуцѣ (Львѣв, поч. XVII ст. *Хрон.* 34 зв.-35); дав мне Євхим шапокъ две и ведро пива (Бориспіль, 1615 *АБМУ* 11); розказа(л) принести... скипетръ зъ зѡлота Аравыйского, и йнши многїи царскїи дары, и далъ Митрополїтѣ Неофїтѣ (Київ, 1623 *МІКСВ* 70); Вшоль теды Юсифъ до домѣ своегѡ и дали емѣ дары которїи мѣли въ рѣкахъ свойхъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 70);

(що на що) офїрувати, жертвувати: мы имъ да(ли) на тую цр̄ко(в)... тое ѡзеро... ись оусти(м) (Київ, 1508 *ЛОИИ* 68, 1, 5); зо всех именеї моихъ маеть дати сынъ мой... на церковь светое Пречистое... по дѣши моеї для памяти дати (Луцьк, 1545 *AS* IV, 418); а на шпиталь тоежъ це(р)кви межи ѡбо(з)ство маеть быти дано два(д)цать копь гроше(и) литовски(х) (Миленовичі, 1581 *ЖКК* I, 193); даль ей [кнїгу] до церкви Малехова под Львѣвомъ до храмоу Преподобнои Параскевии за иереа Георгїя (1621 *ПДПИ* 178, 106); Єпитрахе(л)... зъ нара(к)вицами такими(ж) вене(ц)кого злотоглаву на бѣло(м) поли дробные квѣтки. Тое дала ѡбогая прекупка (Львѣв, 1637 *Инв.Усп.* 62 зв.); Гды тѣды самѡго себе намъ в̄ Насвѣтшомъ Сакраментѣ дати рачиль, даль намъ речъ найбѡл̄шю (Львѣв, 1646 *Жел.Сл.* 4); братия позволили дати любачовскому бра(т)ству на попе(р)те sprawy це(р)ковной золо(т)к̄ (Львѣв, 1646 *ЛСБ* 1043, 75); дати себе — пожертвувати собою: чл̄вкомъ бывъ Христось и давъ себе на избавленїе за многихъ (XVI ст. *НС* 97);

(що кому) (повернути позичене або дати те, що вимагають) віддати: ѡстал есми еще винен Єго

Милости з ѡблики чотыриста золотых, без двадцати золотых, которыи я.. маю... дати ѡт сего дна за тыден (Володимир, 1535-1544 *AS* IV, 382); ѡ(н) его имивши почал(л) его давити, а мовити емѡ дай ми що(с) ми виненъ (к. XVI ст. *УС* №31, 159); ѡный теды товѡрышъ недорозѡмѡвѡючисѡ, и боачѡса, абы емоу того борѡначи, до бо(л)шого чого злѡго не привю(л), дѡлъ емоу абы са насыти(л) вѡлѡ своеѡ (Острог, 1607 *Лѣк.* 83);

(кому що) (*владу, силу, могутність*) дати (що), надѡлити (чим): листь свой моцованый... его милость даль ему моц тые озера зыскати и втратити (Киѡв, 1545 *АрхЮЗР* 1/VI, 40); повѡжь намъ котороу моцоу чинишь алѡбо кто то естъ кто тобѡ даль моцъ тоую (1556-1561 *ПС* 308 зв.); Послалисмы ѡ(т) бра(т)ства нашѡго... ста(р)шихъ бра(т)и(и) на(ш)и(х)... давши и(м) зѡпо(л)нѡю мо(ц) абы во всемъ церковномъ... неподвижно стоѡ(ти) (Льѡвѡ, 1596 *ЛСБ* 301, 1); Хтѡ тобѡ влѡдзѡ тѡю дѡлъ (Киѡв, 1619 *Гр.Сл.* 209); Тепѡрь тобѡ црѡю рѡждъ шѡкѡти члѡвка мѡдрѡго и довѡтпного, а даѡ емѡ прѡложѡнство над всею егѡпецкою землѡю (серед. XVII ст. *Хрон.* 66 зв.).

2. (що кому, що за що, на що) Заплатити, сплатити, дати: Ино што мѡлѡ намъ дати двѡстѡ золотыхъ на сѡе Запусты минулые, тую двѡстѡ золотыхъ вжо намъ заплатиль (Кракѡв, 1507 *АЮЗР* II, 115); а похочеть-ли который человекъ зостати на том селищи, тот маѡт Его Милости дати выхѡдѡ зъ дворища копѡ грошей (Острог, 1514 *AS* III, 113); в Дордала бортника — коня гнедого, дано за него двѡ копѡ грошей, и з возомъ взяли (Луцѡк, 1547 *АрхЮЗР* 1/VI, 48); взято... // двѡ скринки великихъ, третѡя маленькая, за котороу дано три золотыхъ чирвоныхъ (Луцѡк, 1563 *РЕА* II, 126-127); за ко(л)не(р) пе(р)ловы(и) моско(в)ски(и) до жѡпана... за которы(и) дано в мо(с)кве двана(д)ца(т) рѡбле(в) (Володимир, 1572 *ЖКК* II, 43); писарѡ за служѡное да(л) по(л)золото(го) (XVI ст. *ЦНБ* II 22644, 3); зновѡ с тых же пѡнѡзи(и) дали Стефанѡви ковалѡви зо(л)д̄ (Льѡвѡ, 1607 *ЛСБ* 1044, 3 зв.); стѡфа(н) хоми(ч)... зѡ всего да(л) рахѡно(к) (Льѡвѡ, 1608 *ЛСБ* 1046, 3 зв.); ѡ(т) ѡправы мѡней стары(х) ѡ(с)ми дали(с)мо зло(т) ѡ̄ (Льѡвѡ, 1612

ЛСБ 1047, 2); А тому хло(п)цевѡ нагородите вѡм(л) шко(л)ному прошу за працу да(и)те ему (Ясси, 1627 *ЛСБ* 499, 2); Если бы хто звѡлѡ паннѡ ещѡ не пошлюбленѡю, и спалъ з нею дасть ей вѡно (серед. XVII ст. *Хрон.* 99 зв.); взглядом фундацѡи их милостей отцов барнардынов... судѡная... луцкая... давши за кгрунты килка тисечей золотых, фундовала (Луцѡк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 426);

(кому що) (*за гроши*) продати: если бысь не час-то мой товаръ кѡпова(л) за мнѡй не дамъ на(д)ше(ст) золотыхъ (к. XVI ст. *Розм.* 51); ta ty zwirka toho Kury — dam ioho ne droho (Яворѡв, 1619 *Гав.* 18).

3. (кому що) (*ѡжу, напоѡ*) дати, подати (що), забезпечити (чим): такъ мя будешь оучити, а я дамъ тобѡ напои зъ вина складанаго (поч. XVI ст. *Песн.п.* 56); Рекла к нему жена ѡ̄и даи ми тои воды (1556-1561 *ПС* 354 зв.); мори(л) мя голодо(м) чѡтыри дни не да(л) ясти ни пити (Гологори, XVI ст. *ЛНБ* 4, 1136, 35, 1 зв.); дай голо(д)номѡ хлѡба (Чалгани, 1603 *УС* №78, 11); Oy bratiońkowe sľuchayte Ta szo mini isty daite (Яворѡв, 1619 *Гав.* 20); Даѡ намъ воды абыхъмо пѡли (серед. XVII ст. *Хрон.* 94 зв.); *Образно*: Дайте ему смоли напити ся и пекелного кваскѡ! (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 23); если... снѡ̄ твѡй проси(т) хлѡба в̄ которѡго члѡка, ци бы(л) же бы тѡкѡи, и(ж) бы снѡ̄ви свѡемоу кѡмень да(л) мѡсто хлѡба (1645 *УС* №32, 82);

(*причастѡ*) дати, подати: Таинъ Пресвятыхъ не даль и въ церковъ не впустилъ, для грѡху его мужебойства (Киѡв, 1621 *Коп.Пал.* 475); Никодимъ Силичъ и Епифанѡй того му не допустили, а ни спѡвѡдника, а ни таинъ Христовыхъ не казали дати (Киѡв, 1626 *ЧИОНЛ* V-3, 27); причѡстѡе даѡй живымъ, мѡртвомъ же не мѡзи дѡти (Льѡвѡ, 1642 *Жел.П.* 5 зв.);

(*милостиню*) дати, подати: Если хочешь быти досконалымъ, иди, прода(и) што маешь, а да(и) ѡбоги(м) (Хорошѡв, 1581 *С.Нег.* 46 зв.); Пѡсано бо. всѡкому просѡщему ѡ тебе да(и) (Льѡвѡ, 1587 *ЛСБ* 87, 3); Продайте имѡнѡе ваше и дайте милостыню (XVI ст. *НС* 55); Далѡ(м) нищимъ иванѡви ѡ̄ зло(т) (Льѡвѡ, 1607-1645 *РДВ* 26 зв.).

4. (що, що кому) (*про Бѡжу благодѡть*) подарувати, *диал.* зѡслати: Да(л) ты(ж) на(м) мнѡ(г) дѡброго

на се(м)ъ свѣтъ (Львів, 1585 УЄ №5, 12 зв., на полях); Сътвори́лъ бы(л) бѣ члѣка... дхъ да(л) за ласкѣ, а тѣло абы са не гбрѣди(л) (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 215); оцѣ нб(с)ный... є(д)нѣ землю да(л) намъ всѣ(м) (к. XVI ст. УЄ №31, 3 зв.); Ты за́ко́нь на горѣ синайстей да́ле(с) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 288); на не́пріятелѣ на́ши спа́ль гра́дъ вели́кій..., и гро́мы оуда́рили оубива́ючи ихъ... и бгѣ́ намъ да́ль звѣта(з)ство (Дермань, 1604 *Охт.* 11); Да́й намъ и да́лей в' потѣхахъ са дочекáти: Пѣснь ѿ втѣленю твою(м) з Агглы спѣва́ти (Львів, 1616 *Бер.В.* 83); Не дай же намъ въ смутку томъ по тобѣ трвати: И недолго лзами ся намъ обливати (Львів, 1630 *Траг.п.* 169); А та́а моу(д)рость прирѣжѣна́ ѿ(т) Бга́ есть да́на в' Нача́лѣ бытіа члѣвческаго (Чернігів, 1646 *Перло* 76 зв.); да́ль имъ г(с)дь бгѣ́ и нѣмочи и хорѣбы розмайти (серед. XVII ст. *Хрон.* 10);

(фізичні та духовні цінності, властивості, здібності) дати (що), наділити (чим): ѿ здорови Твоей Милости... и Богомъ данныхъ детей... ради быхмо слышали на каждый час (Острог, бл. 1533 *AS* III, 433); на(д) то да(л) еси ємѣ рѣзоу(м) та́ковый, дбскона́лый, якого жа(д)ное иноє ствѣреніє на свѣтъ не має(т) (к. XVI ст. УЄ №77, 79 зв.); И на(д)то... да́ль имъ Бгѣ́ // смѣслъ и мѣдрость во всѣй кнѣжной м(д)рости (Київ, бл. 1619 *О обр.* 173-174); Чѣста́а Панно..., Ты скрѣхъ Ср(д)цѣ моємѣ ра(ч) да́ти (Львів, 1631 *Волк.* 16 зв.); Бѣдѣ же Бже похваленъ в той моей пыльности, А дай мнѣ раздѣмъ на то з бозкой ѿпатрности (I пол. XVII ст. *Рез.* 179); Дай намъ свѣтъ Нб(с)нои Премоу(д)рости. Прогна́ти намъ грѣхѣвнїи темности (Чернігів, 1646 *Перло* 19); даръ Бжїи... да́но жити в' любвѣ и радѣсти (Там же, 165); дай Боже див. **БОГѢ**; да́ль бы богѣ́ див. **БОГѢ**; дасть Богѣ́ див. **БОГѢ**; дасть богѣ́ ко́нецъ див. **БОГѢ**; богѣ́ дай див. **БОГѢ**; богѣ́ нехай дасть див. **БОГѢ**.

5. (що, що кому з інфінітивом) (уможливити зробити що-небудь) дати змогу, дозволити: Ино мы на его прозбѣ то вчинили, допѣстили ємѣ тот замо́к выкѣпити и дали єсмо ємѣ в той... сѣме пенезей держати дотолє, поки ѿлиж сѣполно тѣю тисачѣ золотыхъ,... заплатимъ (Берестя, 1508 *AS* III, 56); А потомъ она, тотъ мой ада́шкокъ съ тое скрыни

своеє вынемши, и дала жонѣ́ моей своими руками сховати (Краків, 1518 *РЕА* I, 94); Панѣ́ Бенедыкѣ́ выпись написанный вказаль, который Хамья́ читать да́ль передѣ собою (Луцьк, 1566 *РЕА* II, 167); А то(т) то Иванѣ́ А(н)тоновичѣ́... не є(ст) возны(м)... кгды(ж) листѣ́ своего... на вряде тѣтошне(м) не ѿповеда(л) ани его до кни(г) вписа(ти) да́ль (Брацлав, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 26 зв.); а(ж) за до(л)гими намѣвами,... залѣдѣе намѣвити са да(л) (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 209); да́й намъ выдѣхнути (Острог, 1607 *Лѣк.* 78); пастухъ еи дочкамъ моимъ тое овечки поймати не дав (Бориспіль, 1614 *АБМУ* 7); дано пѣшкѣ́карѣ́ роби(т) на поро(х) рѣ(ч)ни(ч)ныи салетры а сѣ(р)ки сѣ(м)на(д)ца(т) фѣ(н)товѣ́ (Варшава, 1616 *ООЗ-2*, 1 зв.); потомъ и Патѣ́й пришо́ль, и, гды ввойшо́ль до каменѣи, теды отецъ архієпископѣ́ на привитаню не да́ль ему руки и анѣ́ всталѣ́ предѣ́ нимъ, ани сидѣ́ти ему да́ль (бл. 1626 *Кир.Н.* 12); Престанѣ́, пане, на нас больше ся гнѣвати, Не дай больше врагомъ з нас ся насмѣвати (1648 *Єлег.* 153); *Образно*: А шѣстїй Аггль вѣліє Чашѣ́ гнѣвѣ́ Бжегѣ́ на рѣкѣ́... Єфратѣ́ речѣ́нню, абы висхла рѣ́ка, и дала пре(и)тї́ вѣйскѣ́ вели́комѣ́ (Чернігів, 1646 *Перло* 141).

6. (кого) (віддати кого-небудь кудись з певною метою) відправити, дати: па(н) фєдо(р) сєнюта... ты(х) люде(и) до вєзє(н)я за(м)ковѣ́го да(в)ши са(м) на ро(к) зложѣ́ны(и) ку г(с)дру... поєха(л) (Кременець, 1563 *ЛНБ* 103, 26/Id, 1810, 21 зв.); ище мусимє терпѣ́ти, хотѣ́ Бгѣ́... мо́цєнь єсть дати насъ на смєртѣ́ вѣчну (XVI ст. *НЄ* 178); а дла на(с) грѣшны(х) мѣлоу́ючи члѣка нєнз(д)ного... и(ж) не хотѣ́(л) дати на моукоу вѣ(ч)ноюу... стоупи(л) на землю (к. XVI ст. УЄ №31, 36 зв.); Авраа́мъ сына своєго перворо(д)ногѣ́ дал' дла... оуподѣ́на́ бо(з)когѣ́ на ємѣртѣ́ (Чернігів, 1646 *Перло* 2);

перен. вділити, виділити, дати: так же маєт дати мѣстце во умыслѣ́ своєм (Вільна, 1600 *Катєх.* 9); сєрцє своє вамѣ́ дадутѣ́ (Вільна, 1597 *РИБ* XIX, 316); Бгѣ́... якѣ́бы прїстанѣ́... намѣ́ да́ль, абыс'мѣ́ з нѣ́ пѣдстѣ́вшисѣ́, тї́хѣ́... о́стáтокъ чáсѣ́ мѣшкан'а нашєгѣ́ перєшли (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 103); А єсли бы оуже ѿжило [дитѣ́ в животѣ́] было, то да(ст) дѣшѣ́: ѿко за ѿко (серед. XVII ст. *Хрон.* 98 зв.).

7. (кого за кого, кому) Віддати, дати (заміж): тоую то пре(д)реченню кралевнѣ сестрѣ кралѣ... вышере(ч)нною нашемѣ... воеводи маю(т) дати абы емѣ была жена (Люблін, 1506 *Cost.DB* 440); мы дочки своєю за тебе не дамо (Луцьк, 1563 *АрхЮЗР* 8/III, 53); жєны своєи сестрѣ за него да(л) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 271 зв.); Поляци рускіє панства поосѣдали, попрятєлившись з ними, и цорки своє за Русинов давши, через них своє обычає оздобные и науку укоренили (Львів, 1605-1606 *Перест.* 26); Мни(ш)ко воевода рѣскій дочкѣ за него даль (серед. XVII ст. *ЛЛ* 165); **дати в малженство див. МАЛЖЕНСТВО; шлюб дати див. ШЛЮБЪ.**

8. (що кому) (*про юридичний документ*) видати, дати: А на то єсмо дали им сєс нашѣ ли(ст) (Кошир, 1502 *AS I*, 149); и листѣ єсмо сєй наш сѣдовый князю Иванѣ дали, под нашими печатми (Острог, 1506 *AS III*, 38); даємь и дали єсми сє(с) ли(ст) на(ш) глейтовный... ѣси(м) кѣпце(м) з мѣста ливо(в)ского (Сучава, 1522 *ЦДИАЛ* 131, 335); мы ему ли(ст) нашѣ на то дали (Стрятин, 1565 *ЛСБ* 39, 1); Выслушавши того запису, выпишь..., подъ печатью своєю дать имъ казалъ (Луцьк, 1566 *РЕА II*, 167); Принєсєны листы до нас Єго Кролевский Милости, под справою короны (!) Польское, даны єст намъ на завтра дня Благовещєния Пречисты Богородица (!) (Вінниця, 1569 *AS VII*, 323); на то єсмо дали вы(и)шє(и)менованы(м) ѡсоба(м) сє(с) на(ш) ѣмоцованы(и) ли(ст) (Краків, 1595 *ЛНБ* 5, II 4048, 229); И на то єсмо дали промеж(к)ѣ себе сє(с) на(ш) ко(м)промиса(р)ски(и) ли(ст) по(д) печат(т)ми наши(ми) (Луцьк, 1606 *ЛНБ* 5, II 4049, 140 зв.); на што и сєшь нашѣ листѣ судовый обоимъ сторонамъ далисмо (Львів, 1633 *КМПМ II*, 19); па(н) петрѣ сѣлими(р)ски(и)... призна(л) ли(ст)... велє(б)ном в бозє ѡ(т)цѣ Стефанови... в рєчы ниже(и) инъсеръвовано(и) даны(и) (Житомир, 1650 *ПИ* №43); *Образно:* Дайте мѣ вѣрокѣ зѣ оустѣ свойхъ коралныхъ (Львів, 1642 *Бут.* 8); **дати позовѣ див. ПОЗОВЪ; дати право див. ПРАВО²; дати справу див. СПРАВА; личбу дати див. ЛѢЧБА.**

9. (кого) (*на посаду, певне становище*) призначити, назначити, наставити: князь... маєт емѣ на то дати слѣджебника вижом (Берєстя, 1512 *AS III*,

98); господарь Єго Милость рачиль мнє при той кѣпли моєй ѡставити и дельчихъ на то дати (Миркѣв, 1539 *AS IV*, 192); кгда бы хто не могучи самъ справоватиса в рєчы своє(и)... прокѣратора потребова(л), тогды судѣ повинє(н) ему з ѣра(д)у прокуратора дати (1566 *ВЛС* 35); поменєного Мєлєнтя Хрєбтовича... старшимъ надъ ними дати (Торунь, 1576 *АрхЮЗР* 1/I, 65); ходи зо мною заплачѣ тобѣ албо дамъ порѣчника (к. XVI ст. *Розм.* 33 зв.); кгда въ нихъ архимандрита не станєтѣ, тогды старцы того монастыра... маю(т) архимандритомъ чєловѣка на то годнаго обирати и насѣ за // нимъ жадати ижѣ быхмо имъ архимандрыта дали (Київ, 1624 *КМПМ I*, дод. 269-270); гє(т)ма(н) конє(ц)по(л)скій ходиль за козаками и гє(т)мана да(л) и(м) дорошє(н)ка (серед. XVII ст. *ЛЛ* 167); *Образно:* якъ мовить Павєль апостоль, жє самого толко владыку Христа даль Отецъ головою надъ всимъ тѣломъ еклєисии (Єгипет, 1602 *Диал.* 58); Абовѣ(м), оупрошѣ Ѡца,... и иного Потѣшитєла дасть вамъ (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 244); И дамъ вамъ Пѣстыра по Сєрдцѣ мѣмѣ (Луцьк, 1628 *Андр. Лям. тит.*).

10. (що) (*повідомити, викласти для підкріплення своєї думки*) навести, дати, подати: па(н) ки(р)дє(и) з небо(ж)чико(м)... кози(н)скимъ... межє себе были подєливьши по половицы всѣ имє(н)я дѣбровицкєи да(л)и потвє(р)жє(н)є того делѣ (Володимир, 1578 *ЖКК I*, 94); А умоцованы(и) поводовєе стороны, указуючи то, жє су(с)пє(н)са прє(з) по(з)ваны(х) до припа(т)нєнъя (!) справы с при(н)цыпа(л)ными по(з)ваны(ми) афєктованая ити не має(т), тоую даль рацью (Горошки, 1643 *ДМВН* 233); А поводовє... на уфунѣдованє юри(з)дикѣциє(и) звєла, противко которои юри(з)дикѣциє(и) позваная сторона жа(д)ное рации не дала и не даєтѣ (Ісаїки, 1643 *ДМВН* 239);

(що) з'ясувати, пояснити: Затым што теж пишєтє, што сѣ дотычєт имєней Ровєнских, а не самого Ровного, ижбы єстє давно вжо там єхали и ѡком своим всего ѡсмотрєли и пописали и нам коло того справѣ дали (Вільна, 1541 *AS IV*, 279); передъ нами станєшѣ и ѡ собѣ справу дашь конєчнє (Львів, 1592 *ЛСБ* 200); алє // вижѣ не мѣжєтє

ми ѿ не(и) пѣвндоу справѣ дати, бо е(с)те еѣ и не слыхали (1598 *Виш.Кн.* 304 зв.-305); казалисмо діаконови соборному... архимандрита Виленского по тры кротъ приволювати, который и самъ не сталъ и справы жадное о собѣ не далъ (Володимир, 1608 *АСД VI*, 115); мене не отцевско а ни братерско отступивши, всему народови рускому въ подзоръ подали, не допустили ми дати о собѣ предъ соборомъ справы (Дермань, 1628 *КММ I*, дод. 318); дати **вѣдомость див. ВѢДОМОСТЬ**; дати знати див. **ЗНАТИ**; дати причину див. **ПРИЧИНА**; вѣданье дати див. **ВѢДАНЕ**; вѣдомо дати див. **ВѢДОМО**.

11. (кого) (на навчанья) виддати, послати: те(ж) при(ш)лите до на(с) чотыри дияки млоде(н)ци добрыи а мы и(х) дамо на навчение пе(т)я грече(с)кого и сербьского (Сучава, 1558 *ЛСБ 24*); Ка(р)па далъ сына своего сте(ц)ка до школы рѣ(с)кое на наджу (Львѣв, 1586 *ЛСБ 91, 2*); И ты(м) братѣямъ маеть бы(ти) данъ реестръ..., в которы(и) мають даскали вписовати дѣти *данные* до науки (Львѣв, 1588 *ЛСБ 87*); тое крещение... потвердилъ и, побравшы оныхъ дѣтокъ, далъ ихъ учыти (Вильна, 1608 *Гарм.* 197); дати на **выхованье див. ВЫХОВАНЕ**.

12. (кого) (у чиеь розпорядженья) видати, дати: Кто ми тя дасть братца милого моего, ссучего перси матки мояя, абыхъ ты знашла на дворѣ а поцеловала тя (поч. XVI ст. *Песн.п.* 56); бы то не былъ злодѣй не дали быхмо его тобѣ (1556-1561 *ПЕ 427 зв.*); Дай ми чѣлка якового, которы(и) бы презъ нѣакіи лѣсныи, тернистыи и багнистыи шолъ мѣстца, гдебы и огонь выпадалъ и мечи тквѣли а ровы водъ полны шѣмѣли (Вильна, 1627 *Дух.б.* 26); Дай ми, о Пилате, преслѣдованого: И от безбожныхъ такъ замордованого (Львѣв, 1630 *Траг.п.* 169).

13. (що) (бути джерелом чогось) видати: Коли есь былъ царь оу ѣдлѣ, нардусъ мой далъ есть вонность свою (поч. XVI ст. *Песн.п.* 50); Если безвѣстный голосъ труба дасть, кто ино наготовить ся на гарць (XVI ст. *НС 165*);

(що) (принести плоди) видати, вродити: а инѣши пали на доброуи земли и дали пло(д) (1556-1561 *ПЕ 60 зв.*); *Образно*: Крѣлеве поганьскіе овоць з себе

дали: Презъ тоѣ, же Ба правдѣвого познали (Львѣв, 1616 *Бер.В.* 79).

14. (кого, що) Представити, зобразити: Кгды мѣнзства Запорѣзцовѣ Крѣлеве дознали, Тѣды за Гербъ такѣго имѣ Рьщера дали (1622 *ЧИОНЛ XV-3*, фотокоп. 170-171); Роксоланомъ зась Вѣждъ там же за Гѣрбъ дано (Львѣв, 1642 *На г.Лв.Час.* тит. зв.).

15. (що до чого) (до друку) дати, подати: котѣрыѣ [книги] южъ давно зготованые маю: и за разомъ ихъ до дрѣкѣ дамъ (Ев'е або Вильна, п. 1616 *Прич.отех.* 8 зв.).

16. (що) (про книгу) назвати, дати заголовок: Мѣглъ тежъ списате(л)... титѣлъ кнѣзѣ дати, такovy(и), яковый принѣты(и) естъ (Киѣв, 1628 *Лим.* 4 нenum.).

17. (кого) Ударити: впадши вси гурмомъ въ оную церковь и тому попу Якову давши... пястью за шю отъ олтаря его оторвали (Галич, 1584 *МСЛ I-1, 99*); если не бѣде(т) хотѣлъ, мае(т) еи выдрѣжати стѣшъ, то е(ст) дасть емѣ оу пыскъ черевико(м) (Львѣв, поч. XVI ст. *Крон.* 95); Пан владыка... за тым ему у губу дал и оного розкрывавил (Володимир, 1601 *АрхЮЗР I/VI, 312*); Тамъ же, без вшелякое увагы, на самый прод далъ ми в губу (Луцьк, 1636 *АрхЮЗР I/VI, 718*); дати **пироговъ березовыхъ** — побити рѣзками, висікти: *Damże iey teper proskur dubowuch I pirohow berezowuch* (Ракѣв, поч. XVII ст. *Траг.* фотокоп. 6 зв.); дати **поличокъ, поличокъ дати** — вдарити по щоці, дати ляпаса: Желихъ, тогнѣл се до того Анѣдрийка и кгды се торгнѣл, дал мѣ поличокъ (1564 *AS VI, 245*); еслибы тебе хто далъ поличокъ, настав ему и другий (Володимир, 1598-1599 *Відп.ПО 1057*); **хлосту дати** — побити, відшмагати когось, дати хлосту (хлости): На работѣ на панцизнѣ мають подданые ходити скоро ден, а которыйбы не шолъ, тогды его виною не карати, толко на пню хлостѣ емѣ дати мають (1567 *AS VII, 120*).

18. (чого) (що-небудь сипке) всипати, вмѣстити: Продадъ Его Милость мне жита сто лаштов, а в кождый лаштъ по двадцяти и по пети маць мери Ковельской водле обычаю, яко в мѣсте Ковелскомъ мерат, маеть дати (Вильна, 1555 *AS VII, 9*).

19. (що) (*битву*) розпочати; (що), вступити (у що): у Витаве врядникъ пана войского Сутѣский, зобравшись, далъ намъ битву, насъ поразилъ (Луцьк, 1593 *АрхЮЗР* 3/1, 61); Григорей Пашкевичъ, выпадши,... до оного всего войска своего,... крикнулъ, абы заразы, зо всихъ сторонъ мене огорнувши, битву мне дали (Житомир, 1611 *АрхЮЗР* 3/1, 160).

20. (що) (*про часовий проміжок*) визначити, дати: справуйте спасение ваше, поки светъ маете, то есть: покуль вамъ часть данный есть позыскати небесная (Рожанка, 1598 *Л.Пот.* 987); а намъ не далесь нѣ м(а)лѡгѡ часѡ покѡаатисѡ (Чернігів, 1646 *Перло* 151 зв.).

21. (у *безособовій дієслівній формі на -но, вживається при визначенні місця укладання документа*) дано: Стало са и дано во Львовѣ (Львів, 1509 *AS* III, 70); Сталосѡ и дано въ Краковѣ (Краків, 1512 *АрхЮЗР* 8/IV, 222); Дано в Ірклѣю (Іркліів, 1650 *ЛОИИ* 238, 2, 69/27, 1).

22. (що) Зробити, вчинити, здійснити, дати: є(го) мл(с)ть рачи(л) свое змилова(н)є вѡела(т)и и томѡ игѡменѡ потвѣрже(н)є дати (Київ, 1540 *ЦНБ ДА/П-216*, 125); а то(т) то былъ каиафа который жидомъ порадоу далъ (1556-1561 *ПЄ* 426); а заты(м) зара(з) давши вси(м) ѡ(с)та(т)нее благо(с)ловє(н)ство, ро(с)ста(л)ся з свѣтом (1582 *Кр. Стр.* 19 зв.); бо(г) и(м) мѣ(л) дати выбаве(н)є рукою его (II пол. XVI ст. *КА* 34); в̄м в то(м) мне допомагаючи се(р)де(ч)нѡ радѡ дали (Перемишль, 1592 *ЛСБ* 217); Геомѣтра в' Познѡню правдѡвомъ ѡ Бѡгѡ Южѡ бѡдѡчи, такѡ дасть пересторѡгѡ (Київ, 1632 *Євх.* 297); **лобзание дати див. ЛОБЗАНИЕ**; **отвѣтъ дати див. ОТВѢТЪ**; **отпоръ дати див. ОТПОРЪ**; **поцѣлованье дати див. ПОЦѢЛОВАНЬЄ**.

♦ дати вину див. **ВИНА**; дати вѣру див. **ВѢРА**; дати з руки див. **РУКА**; дати за поруку див. **ПОРУКА**; дати заплату див. **ЗАПЛАТА**; дати заставу див. **ЗАСТАВА**; дати мѣсце див. **МѢСЦЕ**; дати на рукоємство див. **РУКОЄМСТВО**; дати на сконченье див. **СКОНЧЕНЬЄ**; дати славу див. **СЛАВА**; дати слово див. **СЛОВО**; асекурацию дати див. **АСЕКУРАЦИЯ**; въ моцъ

дати див. **МОЦЪ**; горло дати див. **ГОРЛО**; за-руку дати див. **ЗАРУКА**; пригану дати див. **ПРИГАНА**; рахунокъ дати див. **РАХУНОКЪ**; руку дати див. **РУКА**; своимъ языкомъ дати див. **ЯЗЫКЪ**; увязанье дати див. **УВЯЗАНЬЄ**; хвалу дати див. **ХВАЛА**; честь дати див. **ЧЕСТЬ**.

Див. ще **ДАВАТИ, ДАВЫВАТИ, ДАИВАТИ, ДААТИ**.

ДАТИСЯ, ДАТИСА, ДАТИСЕ, ДАТИС дієсл. недок. 1. (що кому) (*дати у власність*) передатися: А ижъ на часть Василевскую и Федоровскую не было кгрунту въ селѣ на ихъ дворы дати, теды въ поля кгрунту писковатого далосѡ имъ такъ веле яко тотъ застѣнокъ въ себе маеть (Володимир, 1606 *АрхЮЗР* 6/1, 316); на третюю часть Федоровъскую остатокъ того болота,... далосѡ по стину волочную (Там же, 331);

віддатися, повернутися: за невѣрство ихъ царство небесное узято видѣ нихъ и дало ся поганумъ (XVI ст. *НЄ* 117); Выдойметъ ся царство небесное видѣ васъ и дасть ся языку, што чинить плудъ его (Там же, 129);

(кому) бути подарованим, подаруватися, *diал.* зіслатися: "Чомъ намъ ся родила дѣтина и сынъ далъ ся намъ, чѣя бированъ у него", якъ мовилъ Павелъ святыи (XVI ст. *НЄ* 47); ищѣме найперво царства Божого и правды его, а сесе усе дасть ся вамъ (Там же, 92); Огѡнь бѡвѣ(м) двоѡкѡю маеть моцъ, до ѡсвѣченѡ, што са дасть справедливы(м); и до палєна, што бѡдетъ дано грѣшнымъ (Київ, бл. 1619 *О обр.* 137); в̄подобиле(с)са Моисѣю, котрый прѣ(д) Елеазѡро(м) Иисоуса Навина по собѣ назначилъ и подѡлъ, же мѡ еще за живота слава Моисѣова приказана датисѡ (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 32);

(кому) вручитися, передатися: настоящее писанье нашего смиренѡ привилїи... дастьса братѣвѡ ктїтиромъ храма стѡго бѡговлєнїѡ (Львів, 1591 *ЛСБ* 157).

2. (на що) Бути назначеним: пр(о)ркъ реклъ дастьса... моужоу книга запечатлѣнна (1489 *Чет.* 158 зв.); то(т) папѣ(р) да(л)са... на пса(л)тыры (Львів, 1633 *ЛСБ* 1054, 2 зв.).

3. (тільки у 3 ос. одн.) (кому, за що) (віддати за гроші) заплатитися, датися: за жрваве(л) далося Пу(л)тора золотого (Львів, 1607-1645 РДВ 9); те(с)ли ся дало пу(в) зо(л) ѡ(т) трѣ(м)ны бабѣ (Там же, 9 зв.); пнѣ яне(мѣ) савелевичѣ... далоса fr. 80 (Львів, 1633 ЛСБ 1054, 3).

4. (перев. з інфінітивом) (уможливити зробити щось з собою) дозволити, датися: нашъ мл(с)тивыи сотворитель·волею своею да(л)са на распатие (1489 Чет. 175 зв.); тотъ хто кого ѡ(б)винить, мае(т) са дати зъ ѡ(б)винены(м) посадити (1566 ВЛС 110); сына его хотил-е(м)... по(и)мати, [ѡ](н), мнѣ не давшы се по(и)мати, втекъ, то(л)ко-(м) взя(л)... поеъ (Житомир, 1583 АЖМУ 47); ѡ(д)но (ж) кна(з) Ружи(н)ски(и) са(м) право розо(р)ва(л) и ѡ то(т) кгру(нт) не ко(н)чи(л), а ѡ то да(л)се бы(л) по(з)ва(т) до суду зе(м)ского (Київ, 1595 ККПС 75); всѣ слѣхаю(т) вда(ч)не аркгѣмѣ(н)тѡ(в), и всѣ дадѣ(т)са намѡвити (Вільна, 1596 З.Каз. 50 зв.); А такъ евгѣній папа, снадне давса намѡвити, повѡли(л) ономѣ окроу(т)никови... постановѣнье розорвѣти (Острог, 1598 Ист.фл.син. 50); Тѣды слѣшачи тоую наоукѣ хр(с)тїа(н)скїй члѣче и не дайса зводїти (XVI ст. УЄ №29519, 54); Обещую ти, что ся крестом христовым пан Юрко прелстити не даст (Унів, 1605 Виш.Домн. 192); И тотъ неогорненный, даль ся поймати: // И бы злочиньца, назад руки звязати (Львів, 1630 Траг.п. 161-162); Ежели настѡпи(т) на та покѣса яка не дай са перемѣнити зо пшеницѣ на полѡвѣ (Устрики, I пол. XVII ст. УЄ №29515, 438); Не даймоса претѡ... почѣткови дорѡги звѡдити (Київ, 1637 УЄ Кал. 608); Снѣ Бжїй блѣгослове(н)ный, На зе(м)ли плѡтїю явлѣнный, яко далесъ са Пеленѣми повїти, и ч(с)тои Пѣанны Млѣкомъ кормити (Чернігів, 1646 Перло 25 зв.); пришла до сторѡжи неприѣтельской, и даласе имъ поимѣти (серед. XVII ст. Хрон. 374); датиса видѣти (кому) — показатися, явитися (кому, перед ким): А на(д) таковѡю радѡсть нѣмашъ бѡлшеи радѡсти в' Цр(с)твѣ Нѡ(с)номъ, оузратъ Бѣга, їле тѡй самъ дастьса имъ видѣти (Чернігів, 1646 Перло 161); датиса слышати (з чим) — повѣдомити, проголосити (що), заявити (про що): Але на(д) всѣхъ самъ снѣ Бжїй дал'са знѣчне з' тїмъ слѣшати, же не

хѡчетъ мѣти, таковѡго за прїѣтѣла, котѡрый ср(д)це свое... в' калитѣ хѡвѣеть (Львів, 1645 Жел.Тр. 4 зв.); датиса чути (чим) — виявити свою присутність: гдѣса молїтва ко(н)чїть,... анѣ збыванїе(м) // флѣгмы чѣти жа(д)ного, анѣ ка(ш)лючого оучдѣшь, анѣ жебы кто зѣванїе(м) да(л)са чѣти побачи(ш) (серед. XVII ст. Кас. 16-16 зв.).

5. (на що, у що) Здатися, надїятися (на що): самъ емѣ в опеку и оборонѣ са даль (Краків, 1538 AS IV, 125); сам ся есми его мл., яко пану а отцу своему, у в опеку дал (1561 АрхЮЗР 8/VI, 97); дрѣзїи почѣли масо ѡно, выламали дверѣ, ѡ(т)налі ѡ(т) нее и поили, а кг(д)ы и(м) повїдѣла, ажъ дїта, брыдилиса,... абы са дѣли на лѣскоу неприѣтеле(м), нѣже(ли) сѣми са исти (Львів, поч. XVII ст. Крон. 84 зв.).

6. безос. (у сполуч. з інфінітивом) (виявитися можливим) вдатися: А то ѡ премѣненю календара, часов и лѣтъ пременити, що хот далоса ему до времени не часы и лѣта премѣнити, що богъ ѡставил..., едно то, що человекїи ѡставили: свѣта, пасхалѣ (поч. XVII ст. Вол.В. 76).

7. (ким) (бути введеним, запроваденим) ввестися, запровадитися: Егда же законъ дасться Моисеомъ, тогда отлучися Богу субота: праведному бо законъ не треба, но грѣшникомъ належитъ (1580 Спис. 21).

8. (з кого кому) (зробитися ким-небудь) статися (ким): И обще(м) на(д) ни(х) всѣхъ найдоуе(ш)са зацнѣйшїй: Абовѣмъ Вѡжа лѣдѡви с' тебе са дало, И такъ доброго са Пѣстыра оуказало (Львів, 1616 Бер.В. 76).

9. (кому) Віддати себе (комусь): що бы есъ нїякую журу не ималь за себе, али що бы есъ ся даль и привязаль за уважай Богу (XVI ст. НЄ 32).

10. (на що) (зайнятися чимось) вдатися (до чого): он..., прудко по принятю з нею стану светого малженского, водлугъ порядку костела... учиненого, оную взгордѣвши и покинувши, давшисе на вшелякие неряды и збытки, на здорове ее стоял (Володимир, 1602 АрхЮЗР 8/III, 486).

◊ датиса виненъ — визнати свою вину, признатися до вини: Вы пакъ вѣдаючи ѡ то(м) и пре(з) сїе паса(н)е (!) наше ему про(с)тите, в чо(м) ся ва(м)

да(л) винень (Берестя, 1591 ЛСБ 187); **датисе за слугу** — піти в слуги: Азаріе брате, прошѣ абысь послѣхалъ словѣ моихъ, быхъ тобѣ се далъ за слѣгу, не бѣдѣ досытъ годныи предъ обличностью твоєю (серед. XVII ст. Хрон. 388 зв.); **датися знати див. ЗНАТИ; датися (датис) у (въ) моць див. МОЦЬ.**

ДАТОКЪ ч. 1. Давання, дання: его мл(с)ть... каза(л) ми тоє мое срѣбро бє(з) ка(ж)дого да(т)кѣ пѣназеи выдати (Острог, 1511 ЛОИИ 124, 1, 4, 1); Дáтокъ datio (1645, Уж. 23 зв.).

2. Дар, дарунок: который датокъ князь Костентинов ѡсѣмовал есми тисачѣ коп грошей Литовское монѣты (Луцьк, 1534 АS III, 472); боудь сна(д)не пристоупны(м), дла того жєсь по(д) найвышшого зверхнѣстю. оутѣшъ смоутны(х), если не дáткомъ, пре(д)са слѣвомъ (Острог, 1614 Тест. 169).

3. Офіра, пожертвування: мы хоти(м) кѣ его мл(с)ти в то(м) да(т)кѣ на(ш)у причинѣ мѣти абы е(г) мл(с)ть рачи(л) свое змилова(н)є вдела(т)и и томѣ игѣменѣ потвѣрже(н)є дати (Київ, 1540 ЦНБ ДА/П-216, 37); вѣша мл(с)ть рачили то(г) свѣце(н)ника михаила и тыхъ дву(х) товаришо(в) его... да(т)ко(м) свимъ (!) запомочи (Новгородок, 1547 ЛСБ 13); поко(р)не проси(м)... абы вѣша мл(с)ть рачили и(х) ку мѣрова(н)ю то(и) цркви бо(ж)еи знову да(т)ко(м) свои(м) спомочи (Львів, 1547 ЛСБ 12); вшелáкi(и) дáто(к) дѣбры(и), и вшелáкi(и) да(р) досконáлы(и) з высѣкости похѣди(т) (Єв'є, 1616 УЄ Єв. 3 нenum.); в Стыхъ бовѣ(м) Бжихъ не йншее щтѣ слáвлено и хвалено бывáеть, тѣлько дáры того ѡ(т) котѣрого вшелáкiй дáто(к) дѣбрыи, и вшелáкiй да(р) досконáльный выходи(т) (Київ, бл. 1619 О обр. 100); Вы оубѣгии в' терпливости... в'дáчность з' ко(ж)дого дáткѣ мѣйте (Київ, 1637 УЄ Кал. 99).

4. (за працю) винагорода: ѡказалъ тежѣ староста... па(т)дєсать молю(д)цовъ приєждчихъ а тѣтошгннихъ... которые емѣ з даткѣ слѣждать (1552 ОЧерк.З. 17); тые Татарове, которые слѣжбѣ земскѣю, або з даткѣ панѣвъ своих слѣждать и на войне бывають, таковыє... ровный податокъ, яко и шляхетские подданные повинни дати (Вильна, 1566 АS VII, 89);

платня, заплата: староста вже паты(и) го(д) я(к) емѣ дато(к) свои(и) загамоваль (1552 ООвр.З. 99 зв.); Нижли теперѣ драби замкѣ стерегѣтъ и кличѣтъ за тотѣ датокѣ которы(и) сѣ скарбѣ г(с)дрѣского берѣтъ (1552 ОЧерк.З. 8 зв.); Стороны да(т)кѣ южемѣ да(л) що(м) мѣлъ дати, пошло мои(х) ки(л)ка со(т) зло(т) (Львів, 1618 ЛСБ 1043, 27).

5. Данина, податок: мы... дали е(с)мо е(и)... село... с щи(н)шами грошовыми и(з) да(т)ками всакими (Луцьк, 1569 ЛНБ 103, 26/1d, 1821, 17); вечны(м) право(м) записую... дво(р)... // ...зѣ... вшелякими датки и поплатки... и пови(н)ностями (Берестя, 1593 ЛНБ 103, 14/1с, 1833, 26-26 зв.).

6. Плата, оплата: дѣти всякого стану ѡбоги(х) за прости богѣ, а з богаты(х) за ро(в)нымъ даткомъ (Львів, 1587 ЛСБ 83); А котѣрий братѣ... не мѣгль бы такѣ ча(с)то до сжако(к) са // стáвити, Теды повѣне(н)... ведлѣ(г) реєстрѣ заде(р)жаны(м) дáто(к) в ро(к) разо(м) ѡ(т)ложити (бл. 1623 ПВКРДА I-1, 42-43); п(ни) семѣшовая ковалиха ква(р)та(л)но(г) да(т)ку бра(т)ско(го)... 4 (Львів, 1623 ЛСБ 1049, 4).

7. Підкуп, хабар: Остатниі вѣки, але ты спасайся и до папешской кúпы не злúчайся. I стрáхом и дáтком уловлѣн не бúди и добротѣ Христову во серци соблюди (к. XVI ст. Укр.п. 85).

8. Посаг, придане: за которою панною... датку взялъ есми досыт немало (1566 АрхЮЗР 8/III, 118).

ДАТЬ див. ДАТИ.

ДАФИНЪ ч. Лаврове дерево: сѣла по(д) еднѣмъ дѣревомъ Дафѣномъ названѣмъ, и повстáвши почала молѣтиса Г(с)дѣ Бгѣ (Київ, 1637 УЄ Кал. 756).

ДАФНІЯ ж. (гр. δάφνη) рослина родини лаврових: pelasgos, кушѣ дафніє (1642 ЛС 304).

ДАХОВКА, ДАХУВЪКА ж. Черепиця, dial. дахівка: чаба(н) з ма(р)цино(м) що в годину робили коло ва(п)на гро(ш) в... // на дахо(в)ки зада(л)ємѣ е̄ гро(ш) (Львів, 1591 ЛСБ 1036, 15-16); го(н)череви за дахѣ(вѣкѣ) fr. 19 (Львів, 1634 ЛСБ 1054, 10 зв.).

ДАХЪ, ДАХЪ ч. 1. (верхня частина будь-якої будівлі) дах, покрівля: тогды прищѣли к' немоу тьи чтыры... // и продрали стрѣхоу (дахъ) домови (1556-1561 ЛЄ 133-133 зв.); миха(л) мышка... дахи што ветрѣ поздира(л)... // ...побрати а в ку(х)ни...

попали(ти) каза(л) (XVI ст. ЦНБ II 22641, 7-7 зв.); Хто во гнилѡмъ похылѡмъ домѣ жить незвѡлѣтъ; ...гды... пань Якубъ Климашовски(и)... ѡ(т)мещанъ лу(ц)кихъ с коморъ... бра(л)... // ...Ба(р)баре зе (Л)вова, котора по(д) дахами в Па(р)хома стои(т), и тая ше(ст) гроше(и) (Луцьк, 1581 ТУ 186-187); Дахъ сыплет'са (Вильна, 1620 Лям.К. 17); а не могучи се дверми до церкви добыти, мары на дах подставивъши и там влижши, окно... выламали (Луцьк, 1621 АрхЮЗР 1/VI, 491); Здо: дахъ покритъе (1627 ЛБ 43); дво(м) теслюмъ за поправѣ даху на це(р)кви, и дрѣка(р)нѣ, и за гво(з)дѣ 30.14 (Львѣв, 1631 ЛСБ 1052, 6); дах на дылю поламаный и пошарпаный (Луцьк, 1634 АрхЮЗР 1/VI, 690); tectum, зда, кровъ, да(х) (1642 ЛС 394); По даха(х) на дома(х) що(с) писано (серед. XVII ст. ЛЛ 165);

навис, дашок: не паленое цегли свѡе жъ аї грома(д) або стырѣтъ по(д) дахомъ тамъже в цегельни (1552 ОКЗ 37); звонницы нет под дахом звонов два (Овруч, 1600 АрхЮЗР 1/VI, 288);

(опукле внутрішнє перекриття, що з'єднує стіни будівлі, храму, костьола) склепіння: менований дякъ... до менованого костела прышедшы, шукал, копал по всем костеле навет и под самым дахом костелным (Луцьк, 1649 АрхЮЗР 3/IV, 269);

перен. (про небо) склепіння: а з тоє матеріє вежѣ мы(с)лили бѣдова(ти) которое бы голова и да(х) неба досегнути мѣла (1582 Кр.Стр. 23 зв.).

2. Перен. Домівка, житло: Ано бы лѣпѣй гасити, коли у сусѣда горитъ аниж ли коли до твоего даху придетъ (Вильна, 1595 Ун.гр. 147); Кровъ: Домъ, ... дахъ, намѣт', обѣтелище, мешканачко (1627 ЛБ 56); мѡжемъ тымъ ничогѡ злѡгѡ не чинили есте бо вошли под' тѣнь дѣхѡ моегѡ (серед. XVII ст. Хрон. 31).

3. Вл. н.: дѣалоса в дому даха ла(н)твѡита (Львѣв, 1578 Юр. 3 зв.).

ДАЧА ж. Данина: с тоє пѣсто(в)щины хоживало к за(м)кѣ... на кие(в) дачи двѣ(и) кад(и) медѣ пре(с)но(г) (Київ, 1540 ЦНБ ДА/П-216, 125).

ДАЧКА ж. 1. Те саме, що дача: Тежъ вызволилъ его милость тоє-то мѣсто... зъ дачокъ и податей неслушныхъ (Краків, 1507 АЗР II, 10).

2. Пожертвування, подаяння: чини(л) рахѣно(к) стефа(н) хоми(ч) с приходо(в) црѣвны(х)

та(к) с пѣшки црѣвноѣ сто(л)пца та(к) те(ж) да(ч)ки вшелякиѣ которые приходили до црѣкви (Львѣв, 1608 ЛСБ 1046, 3 зв.).

Див. ще **ДААНІЄ, ДАВАНЄ, ДАНЄ.**

ДАШОКЪ ч. Дашок: тесли ѡ(д) да(ш)кѣ на(д) скле(н)ными две(р)ми fr. 3 и 6 (Львѣв, 1635 ЛСБ 1054, 17).

ДАЮВАТИ див. **ДАИВАТИ.**

ДАЯНІЄ див. **ДААНІЄ.**

ДААТИ дієсл. недок. (цсл. даати) давати: Нещаднѣ: Остро, нежалѣючи, съ ѡбѣліє(м). Нещадно даати: Любопочитатиса (1627 ЛБ 77).

Див. ще **ДАВАТИ, ДАТИ.**

ДАӨНИЄВЪ прикм. Лавровый: laure[t]u(m), даөниєвъ садъ (1642 ЛС 252).

ДАӨНОЛИСТВИЄ с. Лавровый вінок: laurea, даөноли(с)твие, вѣнецъ (1642 ЛС 252).

ДБАЛЕ присл. Дбайливо, старанно: Повінность учите(л)скѡю якъ чюле, якъ дбале оустне и Скриптами ѡ(т)правоваль (Вильна, 1620 См.Каз. 20); але всюды пѣшѡ ходи(л)... даючи прикладъ ты(м), котбрыѣ за Справы Бжѣї берѣт'са, абы бе(з) непотрѣбныхъ забавъ, дбале и спѣшно ихъ ѡ(т)правовали (Київ, 1637 УЄ Кал. 260);

уважно: але всюды пѣшѡ ходи(л): а ходилъ дбале, и спѣшно (Київ, 1637 УЄ Кал. 260).

ДБАЛОСТЬ ж. Дбайливість, старанність: Радѣніє: Чѣлость, дбальость, ѡ(т) сегѡ нерадѣніє (1627 ЛБ 104); излоученіє дшѣвны(х) и телѣсны(х) чоуиностїи або розоумѣ и дбалости (1645 УЄ №32, 187 зв.); **дбалость мети, мати дбалость** (о що, о кім) — дбати (про що), турбуватися (про кого, що), піклуватися (ким): А естли бы ѡ тотъ врядъ и ѡ зарѣку дбалости мети и двяза(н)я поступити не хотѣ(л), тогды вря(д) зе(м)ски(и) имѣ(т) ѡтослати то до вра(д)у замкового (1566 ВЛС 57 зв.); а потом, маючи дбалост о дочсе своеи и милуючи еи, дочку свою..., невестку мою, вчинил зо мною скутечное постановене (Луцьк, 1568 АрхЮЗР 8/III, 171).

ДБАЛЫЙ прикм. Дбайливий, старанный: ино ваша милость будучи въ повинности той, не рачишь въ таковыхъ великихъ и кѣвалтовныхъ кривдахъ дбалымъ и потужнымъ быти (Варшава, 1585 АЗР III, 289); Дбалые абы чюйнѣйшими еще бѣли, а лѣній-

вые дбальшими са находили (Львів, 1614 *Кн. о св.* 29 зв. нenum.); Пре(з)витера дбалога и чьлого в пови(н)ности своєю(и), и мл(с)ника науки, пови(н)ни де(р)жати (бл. 1623 *ПВКРДА* I-1, 52); Опáство: Достатéчность, пéвность, опáтрънаа, або дбалаа пýлность, нáйвы(ш)шее старáнье (1627 *ЛБ* 152); Ты(ж) рабе лънйвыи и загòбце овéць мои(х)... и чемь есь не бы(л) дбáлый з чьйными пасты(р)ми (Устрики, I пол. XVII ст. УЄ №29515, 222 зв.); Пáстырь овчáрни чьлый не опáлый, **О** повърéнномъ собъ стáдѣ зáвше дбáлый (Київ, 1632 *Свх.* 298).

ДБАЛЬШИЙ *прикм. в. ст.* Дбайливиший, старанниший: Дбáлые абы чоинфйшими еше б́ли, а лънйвые дбáльшими са находили (Львів, 1614 *Кн. о св.* 29 зв. нenum.); прóто ты(ж) х̄с при(т)чáми мбви(т), абы пýлнйшими а дбáлшыми не(д)бáлы(х), и лънйвы(х)... оучини(л) (1645 УЄ №32, 122).

Пор. ДБАЛЫЙ.

ДБАНЕ *с.* Турбота, опіка, піклування: А сáмъ ѿ ни(х), пýлноє мъль зъ любви старáне, **О** живнóсть, и спасéне, с кощто(м) своймъ дбáне (Луцьк, 1628 *Андр. Лям.* 7); Чýсто, Побóжне, на тóмъ пáдолѣ жиючи, Цérковю, непорóчне, свáте, керв́ючи, Сýлы, иле ставáло, ѿ ней мъль старáне **О** дъсахъ Повърóныхъ, горлйвое дбáне (Там же, 15).

Пор. ДБАТИ.

ДБАТИ, ДЪБАТИ, ДЪБАТИ *дiєсл. недок. 1.* (о що, о кого, о ким і без додатка) (*виявляти турботу*) дбати, клопотатися, турбуватися (про що, про кого): А сщ́енники ѿ достáтокъ мало дбали (1509-1633 *Остр.л.* 131); оучителю не дьбаеши ли иже погибаем (1556-1561 *ПС* 142); а пакли(ж) бы хто... в тоє имé(н)е... хотé(л) вступова(ти)... тогды мы пна богдана... в то(м) боронити и в права заступова(ти)... А пакли(ж) бы(х)мо ѿ то дба(ти) не хотели... тогды пови(н)ни будé(м)... вси шкоды... заплатити (П'ятигорщин, 1572 *ЛНБ* 103, 459/IIIс, 125); Чому если в. м. забегати и о томъ дьбати не будете, и сами в. м. ведаете, хто за то слово и ответъ воздати будетъ повинень? (Вильна, 1599 *Ант.* 583); я те(ж) ѿ тобѣ дбати и знати не хочу (XVI ст. УЄ №29519, 30); А **И**с рекль до него: Юдо, на што есь пришо(л), д'бай, чини смъле, ю(ж) тво(і) ча(с) е(ст) (XVI ст. УЄ *Трост.* 58); Не ижъ бы о церкви и о

дусахъ дбаль, але або богатство злота и сребра зобраль (1603 *Пит.* 101); Тогòжъ хотѣте и ѿ тоє са старáйте:... ѿ дѣти, пилно дбáйте (Львів, 1616 *Бер.В.* 88); А не дбáючого и не стараючого са Християнина ѿ Крówныхъ свои(х) збавéню, еше горшимъ чинитъ (Київ, бл. 1619 *Ообр.* 133); Не вѣрь то(му) абы пови(н)ни твои на той ча(с) ѿ тебе дбати имѣли, але бѣду(т) стара(н)ня имѣти ѿ твоѣ гроши (Чорна, 1629 *Диал. о см.* 268); Самбе им. ^н **С**л(с)пъ, що йншого // показветъ? тылко трѣдъ и прáцѣ Архьерѣовъ гды значитъ зъ высоты назирающаго, и оуставичне дбáючого ѿ цѣлости собѣ по(д)рѣчныхъ (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 3-3 зв.).

2. (о що, о кого, на що, на кого, чого і без додатка) Звертати увагу, зважати (на що); дбати (про що): на тот рок, не дбаючи // ѿ розказане нашо, сам там не выездил и сдѣй своих не вывел (Варшава, 1526 *AS* III, 288-289); и ты де(и) и ѿ зарука(х) г(с)дрьски(х) не(д)бае(ш) и в то(т) манасты(р) вступуе(ш)са (Новгородок, 1554 *ЛСБ* 18); ѿ(н) то(г) ничего не дбаючи... дани... з ни(х) моцне побра(л) (Київ, 1555-1568 *Гр.Мат.* 1 зв.); повѣжте званн(м) иже е(ст) обѣ(д) мои... але они не д'бали а розышлѣлиса (1556-1561 *ПС* 94); ѿ за(р)уки и ѿ впомина(н)е ничего не дбаю(чи)... воды спусти(ти) казати не хотела (Кременець, 1564 *ЛНБ* 103, 17/Іс, 1954, 39); Мацеви(ч), не (д)баючи... на то(т) листь... мене, де(и), до везе(н)я всади(л) (Житомир, 1582 *АЖМУ* 44); Гѣ не(д)бае(ш) на то, и(ж) сестра моа зоставила ма самѣю послѣговати (Львів, 1585 УЄ №5, 552, *на полях*); востóчные ѿ(т)цеве ѿ(т)повѣдили... // кгда́ маемо сáмоє жро(д)ло писмá, ѿ строуменѣ не дбáе(м) (Острог, 1598 *Ист.фл.син.* 40 зв.-41); на што ѿны(и) су(д) ничего не дбаючи... которое право во все(м) заживати позволяе(т) (Вінниця, 1600 *ЛНБ* 5, II 4049, 142); Котóрые бынамнѣи ѿ тбе не дбáютъ, Же мдрые по(д) лавѣ слáвѣ ихъ вкидають (Київ, 1618 *Вѣзер.* 15); А гды онъ пакъ волáль, в'пéредъ иддчѣи грозйли емѣ, абы оумóлкль... Аже на погрóзки не дбáль, и волати не перестáль (Київ, 1637 УЄ *Кал.* 719); а хто не д'балъ на слóво г(с)дне зостáвилъ слѣгѣ свои и стáтки на полю (серед. XVII ст. *Хрон.* 86 зв.); Панъ Сесътривтовъский, на то ничего не дбаючи на такъ великое

небеспеченъство... малъжонъку свою... умыслне в дому покинулъ (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 8/III, 617).

ДВА, ДВЕ, ДВИ, ДВѢ числ. 1. Два, дві: а хотаръ...монастирѣ... <н>а два бѣкы знаменани (Сучава, 1503 *Cost.S.* 260); тые имена наши зраховали и на две части разделили (Чорторийськ, 1547 *АрхЮЗР* 7/I, 20); Млыны одинъ по(д) местомъ... 8 того три кола... трети(и) в селе... две коле на мливо (1552 *ОВін.З.* 134); А то все его м(л) кнзѣ... две избе запалившы а пото(м)... всю ондоу ѡсадѣ ѡгне(м) спали(л) (Жорнища, 1590 *ЛНБ* 5, II 4046, 148); възми боуквицѣ ло(ж)коу, а двѣ ло(ж)кы припоу(т)ника, сто(л)ци з водою тѣплоу, и пѣи (XVI ст. *УТ* фотокоп. 7 зв.); жаденъ не можетъ двомъ паномъ служити (1603 *Пит.* 33); межи ваши(м) и наши(м) которые двѣ словѣ ве(с) свѣ(т) вадя(т), ро(з)ности мѣти не бѣдемо (Острог, 1607 *ЛСБ* 410, 1 зв.); васи(л) дода(л) федорови на свою ролю злоты(х) двѣстѣ бѣ(з) зло(т) двоу (Одрехова, 1618 *ЦДІАЛ* 37, 2, 19); Александрійскіи епископове здавна въ двоухъ діадимахъ и зъ двѣма епитрахилыи литоргисують (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1163); двѣ гра(м)матыцѣ лвовско(г) дрѣку гре(ц)ки(и) продано (Львів, 1629 *ЛСБ* 1049, 8); Тая се(с)сія за двѣ мае(т) ся роздѣити (Львів, 1635 *ЛСБ* 1043, 42 зв.); Лутше тебѣ з о(д)нимъ ѡкомъ, и з о(д)ною рѣкою внійти... до цр(с)тва мѡгѡ, а нѣжли зе (д)вѣма очѣма и рѣкама (Чернігів, 1646 *Перло* 155 зв.); па(н) Амѣбрози(и)... презе(н)това(л) ту(т),... коне два вороныхъ (Житомир, 1650 *ДМВН* 192);

два-три — два-три: да бѣде(т) прочитате(л) искѡсе(н) въ чтеніи... в мѣрѣ ро(в)но слово(м) по пѣти реченій изъѡбраженъны(х) да стѣпае(т) // стѣпае(т) (!) на запатых мало застановлае(т)са, а на тѡчка(х), прошедше двѣ три, или ко(л)ко може(т) вѣмѣстити точокъ, паче же где бы са реченіе ра(з)дѣнѣа ко(н)чѣло, та(м) дѣхві да о(т)почивае(т) (1599-1600 *Виш.Кн.* 201-201 зв.); **зо два** — (приблизно два) зо два: И гды было годинъ зо две въ ночь, видячи панъ Василей таковыи кгвалтъ и безправе, же ся вже о самого и о приятель его здорове съ пидностью старали (Луцьк, 1565 *АрхЮЗР* 1/I, 11); **вм...** просячи абы сте **вм** посла(н)цувъ свои(х) зо дво(х) ѡ(т) себе всего рыцерства вы-

правити... рачили (Стрятин, 1588 *ЛСБ* 101); **о дву конь** — двокінний, парокінний: а (в) погоню ѡдинъ дрѣгого выправѣть ѡ двѣ конь (1552 *ОВін.З.* 132 зв.); 13 во(з) пѣскѣ кож(д) во(з) ѡ (д)ву ко(н) (Львів, 1627 *ЛСБ* 1051, 3 зв.); **раз и два** — (по черзі) двічі: И выехавши нам весполѡк зъ Их Милостью, ѡбсылали есмо княза Коширского разъ и два абы кѣ правѣ из сѣдами своими на землю к намъ выехал (Милянѡвичі, 1530 *AS* III, 367); митрополи(т) ...до короля... и до всеи рады ра(з) и два листы своими ѡповидѣлъ (Львів, к. XVI ст. *ЛНБ* 4, 2, 31).

2. *У знач. ім.* двоє, два: А ижъ, часѣ жнива, на нихъ работа тажка естъ, по два зъ домѣ жати ходатъ (1557 *AS* VI, 83); яко да не будет един над всѣхъ и два вышше всѣхъ (1600-1601 *Виш.Кр.отв.* 177); всѣхъ жыдовъ... погубилъ, тылько два з оныхъ зоставилъ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 48).

Див. ще ДВАИ.

ДВАГУДОКЪ ч. (тварина віком у два роки) дворічний: Федуръ ему даровалъ быка двагу(д)ка (Бенедиківці, 1603 *НЗ Ужг.* XIV, 222).

ДВАДЕСЯТЬ, ДВАДЕСАТЬ, ДВАДЕСАТЬ, **ДВАДЕСЕТЪ** числ. (цсл. дѣвадесати) двадцять: Писан и дан оу Вилни лѣта Божего тисача патсот четвертого на дѣсат, месеца иуна двадесат вторый день (Вільна, 1514 *AS* III, 117); ѡ(т)силали до ва(с) дила работи того... храма четириста и двадесе(т) че(р)лени(х) (Сучава, 1599 *ЛСБ* 341, 1); тареловъ деревяныхъ двадесять и два (Пересопница, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 297); Сего ради Мы... митрополитъ Кіевскій... и съ ѣнѣми тоу боудѣщими ч(с)тными Сщѣнники Сѣбѡръ вчинѣхомъ...мѣсца Декѣмврія, Двадесат пѣтого (Львів, 1614 *Вил.соб.* 6); Рокѣ тисача шесть сѡтъ двѣдесатъ второю, Погребенъ в' Монастыри Брѣцтва Кіевско(г) (Київ, 1622 *Сак.В.* 48).

Див. ще ДВАДЦАТЬ, ДВУДЕСЯ.

ДВАДЦАТЕРО, ДВАДЦЕТЕРО числ., зб. (переважно про живих істот) двадцятѣро: взято в тыхъ подданныхъ его милости коней двадцатѣро и з везы и с хомутами (Луцьк, 1547 *АрхЮЗР* 1/VI, 48); въ гумне стогъ // жита..., гусей 15, куръ двадцатѣро (Клеванъ, 1571 *АрхЮЗР* 1/I, 34-35); маетьно(ст)... ты(х) по(д)даныхъ... пограбили напе(р)ве(и) // 8

ДВАКРОТНЫЙ, ДВОКРОТНЫЙ *прикм.*

Двократный, дворазовый: то есть ку прислуханю вывоженъа шькрутиниумъ и светковъ до тое справы отъ архимандриты Жидичиньскаго запозваныхъ // ку правдивому выданю сведецтва противко отцу Кирилу... о стъруте двакротное отца аръхимандърита (Луцьк, 1599 *АрхЮЗР* 1/VI, 253-254); На пѣщи Синъ Моисеи пѣсохо(м) вѣ камень двакро(т) оударилъ, што кр(с)тъ знаменовало: и двокрѣтное тое оударѣнїе было не вѣ е(д)но мѣсце, але впрѣки на крестъ (Київ, бл. 1619 *Обр.* 71); *bibreuis*, двокра(т)ны(й) (1642 *ЛС* 102).

ДВАКРОТЬ, ДВАКРОТЬ, ДВАКРОТ *присл.*

Двѣчі, два рази: Якожъ и листы нашими позовными двакротъ перед насъ тебе в той речи позывалъ (Краків, 1538 *AS* IV, 138); Татарове... мают злый ъмысль на панства наши, якожъ вже загоны двакротъ ъ волост Венецкю... приходили (Люблін, 1566 *AS* VII, 93); ихъ надки и писма, не разъ, не двакротъ, и не трѣкротъ, але частокротъ... выворочаетъ и потлѣмлатъ (Київ, 1627 *Тр.* 397); А тое слово Бжїе... названо Сномъ Бжїимъ... по двакротъ (Чернігів, 1646 *Перло* 12); хме(л)ни(ц)кїи ѡ(т) мѣста на два кро(т). сто тысячїи че(р)воны(х) злоты(х) дани ѡзявши... по(д) замостя по(т)ягнулъ (серед. XVII ст. *ЛЛ* 180); А знову зас самому его милости пану Кгавловському одповѣдають: "якосте двакротъ утекали, але третїй разъ юж не утечете..." (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 477).

ДВАНДЕСЯТЬ, ДВАНДЕСЯТЬ, ДВАНДЕСАТЬ, ДВАНДЕСАТЬ, ДВАНДЕСЕТЬ, ДВАНДЕСЕТЬ *числ.* (*цсл.* дѣва на десате) дванадцать: тогды июда єдинъ зъ межи дѣванадесато(х) пришо(л) исъ ни(м) наро(д) многы (1556-1561 *ЛС* 113 зв.); даль за оную золотыхъ и дванадесать грошей (1600 *ПДПИ* 178, 105); пишу сей мой те(с)тамѣ(н)тъ ...жонѣ мое(и) марїи и(з) мизини(м) сино(м) Иванце(м) и зо (в)сѣмъ го(с)пода(р)ски(м) посу(д)ко(м); пасѣку бѣдучую на чу(т)цѣ с пчелами: и дванадесѣ(т)ма бо(й)ра(ч)ками (Чигирин, 1600 *ПИ* №37); а иже тоу споминаетъ именѣ на вратѣхъ написаны // дванадесатихъ патріарховъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 68-68 зв.); Звїтажила злѣсти и преврѣтности еретическїи, гды прибрѣна бѣдѣчи... вѣ корѣнѣ зъ два-

надесати звѣздъ оуплѣтеню, то есть вѣ вѣрѣ дванадесатми артикдлами спорѣженю (Київ, 1625 *МКСВ* 129); по выполненю того ѡбѣту моего повинны чекать мѣсяцей дванадесать не далей (Львів, 1631 *ОЛ* 17); Адама перевозданна [я в пекло] спровадилъ // ...запровадилъ и Авраама, Исаака и Якова и всѣхъ дванадесють патріарховъ (I пол. XVII ст. *Сло зб.* 15-16); а ѡблюбѣница Хва, маѣтъ корѣнѣ на главѣ своѣи; ѡ(т) звѣздъ дванадесати(х) (Чернігів, 1646 *Перло* 164 зв.).

Див. ще **ДВАНДЕЦАТЬ, ДВУНАСТЕ.**

ДВАНДЕЦАТ *див.* **ДВАНДЕЦАТЬ.**

ДВАНДЕЦАТОРАКІЙ *прикм.* Дванадцятикратный: Тымъ всѣмъ фѣгѣрамъ лѣчыбы Двана(д)цаторакїи дѣхѣвнеса присмотрѣвши... Великю Таємницѣ вѣ тѣхъ Акаѣсте(х) зрѣтелно и оумно млтвенникъ // оувѣжнїй ѡбачити мѣже(т) (Київ, 1625 *МКСВ* 130-131).

ДВАНДЕЦАТСОТЬ, ДВАНДЕЦАТСОТЬ

числ. (*тысяча двѣсти*) дванадцать сотень: *maikut oni nam... w kazdyi hod... dawati do skarbu naszoho, po dwanadcat sot kop hroszey litowskoie monety* (1531 *ŽD* VI, 151); заграби(л) меновите цѣго(в) два ѡдинъ цѣгъ коне(и) тисавы(х) которыѣ коштовали золотыхъ двана(д)ца(т)со(т) (Київ, 1633 *ЛНБ* 5, II 4060, 27 зв.); [взято]... возниковъ цѣкговъ чотыри єди(н) цѣкгъ кѣплены(и) за золотыхъ польскихъ дванадѣца(т)сотъ (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 105 зв.).

ДВАНДЕЦАТЬ *див.* **ДВАНДЕЦАТЬ.**

ДВАНДЕЦАТЫЙ, ДВАНДЕЦАТЫЙ, ДВАНДЕЦАТЫЙ, ДВАНДЕЦАТЫЙ, ДВАНДЕЦАТЫЙ *числ.* Дванадцятый: в то(м) же року... мѣса декабра двана(и)цатого дна (Варшава, 1571 *ЛНБ* 5, II 4043, 79); писа(н) в новогоро(д)ку лѣ(т) бо(ж) наро(ж) тысяча пя(т) со(т) девѣ(т)десятого мѣца июня двана(д)цатого дня (Новгородок, 1590 *ЛСБ* 137); ѡ(з)доблены... камѣньє(м) дороги(м)... десаты(и) хрисопраси(с) ѡди(н)на(д)цѣты(и) гнаци(т) двана(д)цѣты(и) амат(ст) (XVI ст. *КАЗ* 659); заледво паней Корсаковой з дня помененого дванадѣцатого на день тринадцатый июля вѣ томъ дворе переночовать далисте (Київ, 1633 *КММ* I, дод. 543); Двана(т)цатаа звѣз-

да в Корбѣ значить высѣкѣи и дивныи дѣры бо(э)кѣи... в' цр(с)твѣ Нб(с)но(м) (Чернігів, 1646 *Перло* 165 зв.); на день дванадцатый мѣсяца сентебра, мевши на сеймикъ до мѣста Житомера зъехати (Кременець, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 437).

ДВАНАДЦАТЬ, ДВАНАДЦАТЬ, ДВАНАДЦАТ, ДВАНАДЪЦАТЬ, ДВАНАДЪЦАТЬ, ДВАНАТЦАТЬ, ДВАНАДЦЯТЬ, ДВАНАДЦАТЬ, ДВАНАДЦЕТЪ, ДВАНАДЦЕТЬ, ДВАНАДЪЦЕТЪ, ДВАНАЙЦАТЬ, ДВАНАЙЦЯТЬ, ДВАНАЙЦАТЬ, ДВАНАНЦЯТЬ, ДВЕНАДЦАТ числ. Дванадцять: у perwey seho im byty iesmo dla skazy ich wołowszyny naszu odpustily na dwanadcat let (Вильна, 1502 *ЗД* VI, 149); Ино всего того сума: двѣ тысячи копѣ и двѣсте копѣ и шестьдесятъ копѣ грошей, безъ дванадцати грошей (Краків, 1505 *РЕА* III, 69); они то слышачи ѡ(д) мене тоѣ созна(н)ѣ дали для памѣти двана(д)це(т) грошии (Львѣв, 1552 *ЛСБ* 17); Дванадцать кошулъ колѣнскихъ (Луцьк, 1563 *РЕА* II, 127); А то(т) вря(д) кого зъсоромоти(л) двана(д)цати рублями гроше(и) навезати мае(т) (1566 *ВЛС* 51 зв.); шабелъ пана моего сребромъ оправныхъ дванадцат (Володимир, 1567 *АрхЮЗР* 8/III, 149); а в друго(и) скринѣ... ра(н)тухо(в) коле(н)ски(х) двана(д)це(т) (Кременець, 1571 *ЛНБ* 103, 16/Іс, 1921, 6 зв.); порохѣ по(л)бочокъ за двана(д)цать копѣ гроше(и) (Брацлав, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 23 зв.); И би(р)шагу панѣ осудили со(в)габирови дванаиця(т) золотыхъ (Бенедиківці, 1603 *НЗУжг.* XIV, 222); третиною ролѣ макоухо(в)-скомѣ... бы(л) купи(л) в пото(м)коу(в) ивана ка(р)пика за соумоу зло(т) сто и за дванаиця(т) (Одрехова, 1608 *ЦДІАЛ* 37, 2, 11); дали за сию книгѣ. Золотыхъ польской личбы дванатцать (Бізанів, 1628 *ВИАС* I, 43); ѡбрѣчка золотая... кошътовала золотыхъ дванадъцать (Київ, 1633 *ЛНБ* 5, II 4060, 24 зв.); шабля кошътовала золотыхъ дванадъцетъ (Житомир, 1643 *ЦДІАК* 11, 1, 10, 92 зв.); дванадцать есть артикѣловъ вѣры православно-христїанской (Львѣв, 1646 *Зобр.* 3); в дрѣгой и(н)дии есть люде... на (д)вана(н)цять локоть зви(ш) (серед. XVII ст. *Луц.* 531); илїа нашѣлъ Іелисѣа... орѣчого дванадцатьма ярмъ волѣвъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 312 зв.).

Див. ще **ДВАНАДЕСЯТЬ, ДВУНАСТЕ.**

ДВАНАДЦЕТЫЙ див. **ДВАНАДЦАТЫЙ.**

ДВАНАДЦЕТЬ див. **ДВАНАДЦАТЬ.**

ДВАНАДЦЯТЬ див. **ДВАНАДЦАТЬ.**

ДВАНАДЦАТЬ див. **ДВАНАДЦАТЬ.**

ДВАНАДЬСЯТЬ див. **ДВАНАДЕСАТЬ.**

ДВАНАЙЦАТЫЙ див. **ДВАНАДЦАТЫЙ.**

ДВАНАЙЦАТЬ див. **ДВАНАДЦАТЬ.**

ДВАНАЙЦЯТЬ див. **ДВАНАДЦАТЬ.**

ДВАНАЙЦЯТЬ див. **ДВАНАДЦАТЬ.**

ДВАНАЙЦАТЬ див. **ДВАНАДЦАТЬ.**

ДВАНАТЦАТЫЙ див. **ДВАНАДЦАТЫЙ.**

ДВАНАТЦАТЬ див. **ДВАНАДЦАТЬ.**

ДВАСТА див. **ДВѢСТЪ.**

ДВАТЦАТЬ див. **ДВАДЦАТЬ.**

ДВАТЦЕТЬ див. **ДВАДЦАТЬ.**

ДВАТЦЯТЬ див. **ДВАДЦАТЬ.**

ДВАТЦЯТЫЙ див. **ДВАДЦАТЫЙ.**

ДВАЦАТЫЙ див. **ДВАДЦАТЫЙ.**

ДВАЦЯТЬ див. **ДВАДЦАТЬ.**

ДВАЦАТЬ див. **ДВАДЦАТЬ.**

ДВАЩИ присл. (цсл. дващи) двічі. ◊ по дващи —

двічі, два рази: поволили есмы абы соби посилали мѡлебници наши калоугери яже ѡбитають въ то(м) стѣи нашъ мѡнастырь ѡ(т) пѣтнои абы имъ ходили по рибѣ мажи по дващи на годѣнѣ, три(и) мажи оу весни три мажи оу ѡсенѣ (Сучава, 1522 *МЭФ* фотокоп. 12).

ДВЕНАДЦАТ див. **ДВАНАДЦАТЬ.**

ДВЕНАДЦАТЫЙ див. **ДВАНАДЦАТЫЙ.**

ДВЕРИ, ДВЕРИ, ДВЕРЪ, ДВЕРЫ мн. 1. (от-вѣр у стѣні для входу-выходу; стулка, що його за-криває) двері: ѡкна и двѣри завѣло и моро(з) лѣтыи бы(л) (1509-1633 *Остр.л.* 130); каме(н)а тесаного до двере(и) и до ѡконъ есть наготованого достатокъ (1552 *ОЛЗ* 158); наеха(в)ши... двери в домехъ еѣ выруб(а)вши ѡную до(ч)ку его... забилъ из лука (Варшава, 1571 *ЛНБ* 5, II 4043, 79 зв.); дѣло и(х) буде(т) рѣнѣ(и) до школы при(и)ти... в печи затопити, и ѣ двере(и) сѣдѣти, а которыи выходать и входѣ(т), ѡ всѣхъ вѣдати (Львѣв, 1587 *ЛСБ* 87); трамы стѣны ѡкна и двѣри за не(д)бѣлыми кгоспода(р)ми... покрѣвилѣса, и пона(д)гнѣвали (Острог, 1587 *См.Кл.* 13 зв.); панѣ братъ мой... тыломъ, черезъ двери сѣнные... тихо вымкнувъшѣся, на

верхъ церкви... ушолъ (Володимир, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 129); А мѣсце погребови, еслибымъ преста-
вился на Волюню, ино у Володиміры въ соборной
церкви передъ враты царскими мезы (!) амбономъ и
дверьми (Володимир, 1609 *АСД* X, 231); за чтыри
позвы писаныє що прибывали на двере(х) далемъ
копѣ (Львів, 1616 *ЛСБ* 1047, 8 зв.); А двѣри оурѣбилъ
з'бокѣ // и мешканьечко собѣ почѣнилъ в немъ
(серед. XVII ст. *Хрон.* 14 зв.-15); *Образно*: Заисте
стр(с)ть хва̄ слоушне ниль рѣка мѣжетса звати,
котѣраа якъ стрѣмень се(д)ма две(р)ми выхода-
чій... в мѣре цр̄квное се(д)ма о(т)нѣгами... тоє(ст)
седма сакраментами впадаєтъ (поч. XVII ст.
Проп.р. 177);

(*отвір у якусь приміщення*) вхід: привалили
каме(н) ко дверемъ гробовымъ (1556-1561 *ПС* 196);
привалил камѣнь великій на дверѣ гробови
(XVI ст. *НС* 54); ѡ(т)вали(л) каме(н) ѡ(т) дверѣй
грѣбоу его (к. XVI ст. *УЄ* №31, 43); приближаючися
ко дверемъ гробнымъ, отдаю... остатній уклонъ
мой (Київ, 1622 *АЮЗР* II, 73); вѣшедши станѣлъ во
дверехъ пещеры (серед. XVII ст. *Хрон.* 312 зв.); **двери
сѣверскіе** — двѣри в иконостасі обабѣ царскихъ
врат: а стѣни въ волтаръ входячіе и съ царскими
дверьми и сѣверскими вырѣзовати казалъ папѣжъ,
же бы власне церкви, але костелы были (бл. 1626
Кир.Н. 13); **царскіе двери** — царскі врата: двѣ
завѣсѣ до(л)ги(х) до двѣри(и) брѣнатного злотогла-
(в)у третая завѣса до ца(р)ски(х) двѣри(и) того(ж)
злотогла(в)у за(с) д̄ завѣсы по(д) ѡбразы злотогла-
ву того(ж) брѣнатно(г) (Львів, 1579 *ЛСБ* 1033);
Образно (про царство небесне): двѣри... нб(с)ныє
ѡтвѣратса, и задрыжѣтъ фѣндамѣнта землі (Ост-
рог, 1607 *Лѣк.* 51); всѣ тѣи... пере(д) котѣрыми
ѡ(т)ворѣлыса нб(с)ногѣ Рѣа двѣри, а они... на-
сла(ж)дѣютса (Вильна, 1620 *См.Каз.* 23 зв.); дрѣв-
нѣѣ ѡ(т)ци... стоѣли якѡбы пре(д) двѣрми
Небѣсногѣ дѡмѣ с' котѣрого ѡчекивали Гѣа (Київ,
1687 *УЄ Кал.* 3); и сынъ гнѣвѣ, станѣтса снѡмъ
ласки, и ѡтвѣратса емѣ двѣри до цр(с)гвѣа нб(с)ногѣ
(Київ, 1639 *МИКСВ* 215); Снѣ Бжѣи... на зе(м)ли
плѣтѣю явлѣнный... Да мнѣ до пресвѣтлогѣ Нбѣа
ѡтвѣришь двѣрѣ (Чернігів, 1646 *Перло* 25 зв.).

2. (*частина воріт*) ворітниця: нашѣли ѡсла
привязанѣе изъ двѣра оу дверехъ ѡныхъ на розпоутю

и ѡ(т)вазалѣ є (1556-1561 *ПС* 170 зв.); видѣлъ єсми в
дому пана... Щениєвско(г)о] в Щениєвѣ у воро(т)
дверей ку(л) три, з ручни(ц) стреляныє, а у фо(рт)це
водлѣ воро(т) у двѣри куля а(ж) навывлѣ(т) прошла
(Житомир, 1584 *АЖМУ* 98); Котѣрыє дей слуги
...кввалтомъ великимъ ворота двѣри двѣра Фа-
лимицкогѣ добывши, выбивши... мене человека //
спокойногѣ,... з луку пострѣлили (Володимир,
1592 *АрхЮЗР* 1/VI, 91-92); Врата: Ворота, брѣна,
двѣри (1627 *ЛБ* 17).

3. *Перен. (прямий доступ)* шлях, дорога (до
чѣго): Тѣє слова хр(с)тѣанина побо(ж)ногѣ в сер-
дѣчныє двѣри то(л)кнѣти могли бы (Острог, 1587
См.Кл. 5 зв., на полях); велеславныи вседе(р)жѣ-
те(л) и истиныи бѣѣ, ѡтворѣлъ двѣри мл(с)рдѣа
своѣго (Острог, 1598 *Отп.КО* 10); Рим его кров
прияв, завѣсив на дрѣвѣ, а Христос ѡтворил к собѣ
ему двѣри (к. XVI ст. *Укр.п.* 82); а на(д)то все замк-
нено и двѣри до покоути и полѣпшѣнья и до раю
входъ загорѣжено (Острог, 1607 *Лѣк.* 121); Але щѣ
за причѣна смѣлости моеи. Бѣзпѣчности двѣри до
ѡсѣбы твоеи ѡтворѣла мнѣ (Київ, 1618 *Вѣзер.* 16);
Тѣи знакъ и за прародѣтелей нѣшихъ и ннѣ двѣрѣ
затвѣрены ѡтвори(л) (Київ, бл. 1619 *О обр.* 77);
Многѣмъ абовѣмъ котѣрии Бгѣа шѣкали, ѡтвѣрены
были двѣри, и вѣдѣли скарбницѣ (Вильна, 1627
Дух.б. 260); Хс Црѣ, ты рачъ самъ къ мнѣ пристѣпѣ-
ти, Рачъ самъ ср(д)ца моего двѣрѣ ѡтворѣти (Львів,
1631 *Волк.* 8); крѣщеніє бѣвѣмъ єстъ двѣ(р)ми до
приня(т)а и(н)ши(х) таинъ (Львів, 1645 *О тайн.* 11);
Смыслы тѣды // сѣтъ оу чловека двѣрми до грѣха:
понева(ж) вѣдачі, слѣшачи, дотыкаючися, кошѣ-
ючи... в' та(к) многѣе впадаємо прѣтыканѣа, хтѣжъ
межи такъ многѣими страстами тогѣ тѣла... без-
пѣчнѣю и ненарѣшонѣю дорѣгѣ пожитѣа свѣгѣѣ
Прѣвѣдѣти мѣжетъ (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 910-911);

правильна, чесна дорога (до чѣго): заправѣды
повѣдаю вамъ кѣто не в'ходи(т) д'верьми в' загородѣю
ѡвѣчоую але иноуди входи(т) то є(с)тъ злодѣи и
разбѣйникъ але кѣто в'ходитъ двѣрми то єсть пас-
тырь ѡвѣчыи (1556-1561 *ПС* 389); А в' то(м) оди(н)
...мѣвилъ... чѣмоу сѣ важилъ дирѣю а не двѣрми
по стѣпнахъ порадкѣ цр̄квногѣ на такъ высѣкою
столицѣ станъ лѣзѣти (Острог, 1598 *Ист.фл.син.*

53); Дирою влѣзли, а не дверми, ведлугъ словъ Христовыхъ, не презъ возване, то есть не презъ свѣтлость живота чистаго и непокаленного, на тые епископѣ вступили (1603 *Пит.* 100); если съ хмѣ з'гожаютса [патріаръхове]... и если дверми по стѣпнахъ сщєнства гѣдне в'ходатъ до овчарнѣ, пастыръ есть (Почаїв, 1618 *Зерц.* 50 зв.); Єдинъ ра(з) теды в' приповѣсти, хто не входи(т), повѣда(и), двѣрми до двѣрѣ овчого, але индѣ вскѣкѣтъ, тотъ злѣдѣи есть и збѣица (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 198).

Див. ще ДВЕРЬ.

ДВЕРКИ *див. ДВЕРЦИ.*

ДВЕРНИКЪ *ч. (сторож біля воріт)* воротар, ворітник, *діал.* дверник: имена бо твоѧ многа и велика сѣт, по словесї, г(с)ни и стѣх' его: сїи же сѣт, свѣт' слѣпым',... свѣтилни(к) и око тѣлѣ црѣковномѣ, пѣтъ, двѣрни(к), ключа(р), дѣлате(л) (Львів, 1642 *Жел.П.* 6); ostiari(us), дверникъ (1642 *ЛС* 296); Двѣрникъ. Ianitor. Ostiarius (1650 *ЛК* 442).

ДВЕРНЫЙ *прикм. (який стосується дверей)* дверний: пришедши до школы жидовское, где никого на тотъ часъ въ школе не было, дверни зашипки посекаъ, покололъ, — до чоґо Долмать не знался (Володимир, 1578 *АрхЮЗР* 6/І, 107); Росказа(л) Бѣ абѣ Жидѣве двѣрнии порѣґи, и обои подвоѣ кровю баранковою помазали (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 209); А снѣпокъ и// озѣпѣ (на полях иссопѣ. — *Прим. ред.*) омочите во кровю, а покропите єю двѣрнии порѣґи и оба подвоѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 89 зв.-90).

ДВЕРЦИ, ДВЕРКИ *мн.* Дверци, дверцята: двери зъ сеней, одни на длицѣ, а дрѣґие дверки въ бокъ, въ садъ, къ церкви ходити (1577 *AS* VI, 77); видели есмо отца Гедиона Болобана... который, дверцами съ церкви выглянувши, самъ намъ ся оповедалъ и светчилъ (Луцьк, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 164); foricula(e), дверци (1642 *ЛС* 200).

ДВЕРЫ *див. ДВЕРИ.*

ДВЕРЬ *ж. 1. (отвір у стині для входу-виходу; стулка, що його закриває)* двери: Если бы рѣклъ небѣлникъ: мѣлѣю пана моего и жонѣ и дѣти не пойдѣ ѡ(т) неґѡ: Ставить его панъ пред' сѣдомъ бжѣимъ, и бѣде приставленъ до двѣри и подвоѣвъ, и прокѣле дхо еґѡ шиломъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 98); Дверь. Ianua. Fores. Osrium (1650 *ЛК* 442);

(отвір у якусь приміщення) вхід: аггль гнѣ изыше(д)ши с нѣсе, пристоупивши ѡ(т)валиль камень ѡ(т) двѣри гроба и сѣлъ на немъ (1556-1561 *ЛС* 122).

2. Перен. (прямий доступ) дорога: Блѣдникъ если кто есть, якъ а, смѣлымъ бѣдѣ Бззкою бовѣм' щодробливости всѣм отворѣтса двѣрь (Київ, 1627 *Тр.* 28).

Див. ще ДВЕРИ.

ДВЕРЬ *див. ДВЕРИ.*

ДВЕСТЕ *див. ДВѢСТЪ.*

ДВЕСТИ *див. ДВѢСТЪ.*

ДВИ *див. ДВА.*

ДВИГАНЄ, ДВИГАНЬЄ, ДВИГАНЯ *с. 1.* Підношування, піднімання; носіння: Потѣмъ насыпавши в' кошь два корци пѣскѣ и на рамена вложивши переходилъ всю пѣщѣ... тѣжъ по долгомъ двиган'и вшѣлъ до кѣльи страпѣнымъ тѣломъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* (Передм. III), 2); Носило: Дрѣ(к) до двигана (1627 *ЛБ* 78).

2. Зусилля: Чомъ я двиганюмъ добрымъ емъ ся двигавъ и побѣґъ емъ бѣґавъ, вѣру емъ усокотивъ (XVI ст. *НС* 88); Ноу(ж) за(с) што мови(т), абы томѣ хѣрому члѣкоу, люде ѡнѣи ани праца ни старана, и двигана и(х) ничѣґо не помѣґло (XVI ст. *УС* №29519, 19 зв.).

3. (про душевно важке, неприємне) витримування, терпіння: А што бо(л)шая же(с)мыся з ними на зѣбопо(л)ноє двига(н)є бремене хѣв в союзъ любве Бра(т)ския споили (Луцьк, 1624 *ПВКРДА* I-1, 74).

4. Перен. (стійке знесення великого морального напруження) витримування: Дла чоґо ихъ влѣдза єсть не гѣноръ и честь, але рѣчей праца и тажаръ бѣрзо великїи, и самы(м) правѣ рамена(м) Аггл(с)-кимъ до двигана тѣжкїи (Львів, 1645 *Жел.Тр.* 2 зв.).

Пор. ДВИГАТИ.

ДВИГАТИ *дієсл. недок. 1. (що, чоґо) (з великим зусиллям)* нести; двигати: не то(р)гноули бысмо са такоґо, котѣриї є(ст) на(д) сїлоу нашоу, тажарѣ двигати (Остроґ, 1599 *Кл.Остр.* 205); пе(р)шого дня хлопо(м) тро(м) що рѣмъ с це(р)кве сти(с)ковали гро(ш) вѣ. хлопу гро(ш) а що двигаль дерево (Львів, 1611 *ЛСБ* 1038, 3 зв.); смѣслъ члѣвчїи знаєтъ пѣвнѣю мѣрѣ тажарѣвъ на быдла вкладати, яко на велблѣода,

а́лбо на йншю́ я́кю скотѣнѣ, вѣдлѣгъ сѣль, я́къ ко́торое тажа́ръ я́кѣй двѣгати мо́жетъ (Вильна, 1627 *Дух.б.* 232); о́дымѣ з дѣха твоѣго и да́мъ имъ, абы двѣгали з тобою брѣма того людо́, а не ты самъ былъ о́бтажо(н) (серед. XVII ст. *Хрон.* 133 зв.); **двѣгати крестъ** *див.* **КРЕСТЪ**.

2. (що) Пѣднѣмати, пѣдносити: Чѣстаа Панна... // Залѣдво о́чи кѣ не́бѣ двѣгае́тъ, в' та́жко́й бо́лезни ратѣнкѣ жада́е́тъ (Львѣв, 1631 *Волк.* 16-16 зв.).

3. (чим) Рухати, приводити в рух (що): причи́на є́сть всѣ́х рѣчи́й, а́лбо сло́во, вѣдлѣгъ ко́трого свѣ́тъ са справоу́е́тъ... мо́ць двѣгаю́чаа со́бою, и всѣ́мъ о́бѣртаю́чаа (Львѣв, 1614 *Кн. о св.* 442); о́ко за все тѣло смѣтритъ, рѣка за все тѣло ро́битъ, а но́га, двѣгаю́чи всѣ́ чло́нки, и догажа́ючи дрѣ́гимъ ча́стамъ тѣла, хо́дитъ (Вильна, 1627 *Дух.б.* 21);

(що на кого) поси́лати, спря́мовувати: И са́мъ враго́(м) на́шимъ вѣдлѣгъ во́лѣ свѣе́и да вѣзда́е́тъ, и роспа́лєнни ихъ стрѣ́лы, лѣ́ка́вно на на(с) дви́жѣмыа оуга́си(т) (Киѣв, бл. 1619 *О обр.* 65).

4. *Перен.* (що) (*вѣдповѣда́льну спра́ву, ва́жкий о́бов'язок*) нести, тримати на своѣ́х плечах: Двѣгалъ рѣчи поспо́литое спра́вы знаменѣте (Острог, 1603 *Лям.Остр.* 18); а звла́ща ижъ ми́ не ма́ль всю цр́ковъ двѣгати потре́ба и спѣ́вати оусты́ па́нскими... на землі́ чоужѣ́й (Дермань, 1605 *Мел.Л.* 9 зв.); Але нашъ дѣ́жѣй Атласъ тажа́ръ до́сть не ма́лый Не́бо но́ситъ зѣ́мное, в' пра́цахъ неѣста́лыи о́ якъ слѣ́шине Преч(с)тныи о́(т)че в' та́кѣй сѣ́ль, Не́бо Цр́ковъ двѣга́е́шь в' небезпѣ́чной хвѣ́лѣ (Киѣв, 1632 *Єах.* 301);

морально, духовно пѣдтримувати (кого): Чи ва́сь Парки... О́бра́зилъ чимъ, надъ мѣ́рдъ пѣтьа и е́де́н'а, Торова́ль онъ зо всѣ́хъ ва́сь до́рбо́гѣ зба́вѣн'а. Клото в пѣ́ршихъ срѣ́гаа, чо́мѣ жъ са схилѣ́ла. Двѣгаю́чи дѣ́хъ є́го, чо́мѣсь оупѣ́стѣла (Вильна, 1620 *Лям.К.* 5).

Див. ще **ДВИГНУТИ**.

ДВИГАТИСЯ, ДВИГАТИСА *дѣсл. недок.*

1. (*перемѣщатися вгору*) пѣднѣматися: ко́торѣй по́ложи(л) гра́нѣцоу вѣ́чноую, мо́рю пѣ́со́къ, и не порѣ́шоню́, ко́торо(и) и во́лны мо(р)скѣ́а двѣгаю́чиса не мо́гоу(т) пере(и)ти (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 207).

2. (*пербувати в русі*) рухатися, порушатися: Чо́мъ я двѣганю́мъ до́рымъ е́мъ ся двѣгавъ и побѣ́гъ е́мъ бѣ́гавъ, вѣ́ру е́мъ усо́котивъ (XVI ст. *НЄ* 88); е́сли же и тѣ́лом дви́жется и хо́дит... не бо та вѣ́домая сме́рть, по Дави́ду, ко́торую на грѣ́шних прино́сит... но е́сть е́ще — ох! — над то́е вѣ́домое лю́тѣйшая она́я вѣ́чная, о ко́торой Христо́с рече (1600-1601 *Виш.Кр.отв.* 169);

(*вѣд зовнѣшних поштовахів*) трястися, здригатися: бо́удоу(т) изъды́хати члѣ́ци о́(т) стра́ха о́жидаю́щого ко́торыи ма́е́тъ прѣ́йти на вѣ́сю вѣ́селє́н'ноюю бо и си́лы // нѣ́снни двѣгати́са бо́удоу(т) (1556-1561 *ПЄ* 315 зв.-316); не то́лко... бѣ́голю́бѣвыа // ср(д)ца, о́(т) жа́лости и сто́гнанѣ́й па́даю́тса, а́лѣ стѣ́ны, ка́менѣ, са́мые е́ле́мєнта двѣ́ждѣтса (Острог, 1598 *Отн.КО* 15 зв.-16); Гди́ ся во́ди избѣ́рѣт по(д) зе(м)лю́ та́къ вели́кой мо́щи аж́ ся зе́мля двѣгати́ по́чнетъ (серед. XVII ст. *Луц.* 538).

3. *Перен.* (*перебувати в дії*) дѣяти, пра́цовати: ро́зѣ́мъ... сто́ати не хо́четъ, але са за́вжд(д)ы двѣ́жетъ, и до́броє чинити го́товъ є́сть (Киѣв, 1637 *УЄ Кал.* 421).

Див. ще **ДВИЗАТИСА**.

ДВИГНЕНЄ *с.* Розвиток, пѣднесення: потре́ба ва(м) во всю(м) та(к) са за́ховати, и́ле ре(ч) таа по ва(с) потре́бѣ(т), в' ро(з)мно́же(н)є́ и двѣ́гне(н)є́ нау́къ (Ясси, 1614 *ЛСБ* 451, 2);

сприя́ння утве́ржденню́ (чо́го), про́сування: о́(т)да́вано посе́(л)ства пре́(з)... романа́ Сте́лецького в спра́ве задво́(р)но(и) з ва(р)шавы о́повѣдѣ́(л) же при же́гнаню́ ксе́(н)дза по́дъка(н)ци́лого для прия́(з)ни го́рячо(и) двѣ́(г)нення́ спра́вы по(с)по́лито(и) рѣ́(с)ко(и) абы́ є́и ѣ́ кр̄ ате́(н)това́(л) (Львѣв, 1617 *ЛСБ* 1043, 26 зв.).

ДВИГНУТИ, ДВИГНУТИ *дѣсл. док. 1.* (кого, що) (*зрушити з місця*) пѣднѣяти, двѣ́гнути: але і́сь явѣ́и є́го за ру́ку и двѣ́гну́л є́го и встал (Володи́мир, 1571 *УЄ Вол.* 60); Двѣ́гнетъ І́с Крѣ́стны(и) сто(с), и хто(ж) помага́е́тъ; Хто в' та(к) зна́чно(м) тажа́рд І́са вспира́е́тъ (Львѣв, 1631 *Волк.* 13 зв.).

2. *Перен.* (*в моральному, духовному відношенні*) пѣднести, пѣднѣяти: О́ та́жко́сть, ко́траа си́лы выни́щѣе́шь, Са́мсѣ́на мы́слєннаго к' землі́ при́ника́е́шь. Двѣ́гнетъ І́с ма́хѣнѣ́ ко́трѣю́ зрѣ́били, мо́и

тажкїи грѣхи на ра́мо взложи́ли (Львѣв, 1631 *Волк.* 14); Потребѣеть а́быс' го ратова́ль; двѣгни Е́го, ве́длѣгъ пре́може́на (Киѣв, 1637 *УС Кал.* 519).

3. (без додатка) Наринути: У морѣ естѣ двѣ горѣ великіе, а в ти(х) горахъ сѣ(т) двери великіе, гди двигнетѣ вода горѣ зо (д)на тогди море оумали(т)-ся и перетриваетѣ седмѣ дни (серед. XVII ст. *Луц.* 538).

4. (кого) Зрушити, відірвати, відсунути: атѣли ни ме(ч)... не мѣже(т) ро(з)лѣчїти... атѣли не можеть ѡ(т)далити ѡ(т) законуу хвѣго, атѣли не мѣже(т) двѣгнѣти ѡ(т) основанїа ап(с)лѣ и пр(о)ркѣ (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 224).

5. (що на що) Спрямувати: ра(д)бы его дощеты погѣби(л), и всю бо(р)бою свою на тоє дви(г)нѣлѣ, да его ѡбме(р)зи(т), и во ѡгидѣ и ненави(ст) приведе(т) (п. 1596 *Виш.Кн.* 223 зв.).

6. (що) (розпочати якїсь дїї у відповідь на щось) підняти: Пришолѣ(м) до нѣкото́рой пѣстїнѣ, гди дрѣва ра(д)у оучинїли мѣвачи, прїйдѣте ходѣмо, и двѣгнѣмо воїноу на мо́ре, же бы оутекло пре(д) на́ми, иже бысмы собѣ оучинїли бо(л)шїе дѣбра́вы (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 207).

Див. ще **ДВИГАТИ**.

ДВИГНУТИСА дієсл. док. 1. Стрепенутися, зрушитися: тогды явитса кр(с)тѣ на нѣси и силы небесный двѣгнуотса (1489 *Чет.* 28); ово згѣла все створѣнье двѣгнїса, з' тажкѣи ѡ(т)мѣны тажко оужаснїса: Бовѣмъ котрѣе нѣгды не бывало, Дїво са ста́ло (Львѣв, 1631 *Волк.* 20 зв.).

2. Поворушитися: Црѣ... повелѣ(л) никитоу свазати ремене(м) сырымъ дабы емоу не мочи ни двѣгнуотса (1489 *Чет.* 32 зв.).

ДВИЖАНЬЕ с. Трѣмтїння, хвилювання: Злѣзь же теды Мелхиседекъ з' горы ѡаорской, з' страхомъ и движаньемъ великимъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 25 зв.); Што коли оуслышали княжата, силы ассїрійской, роздерли шаты свои, и незносны(и) стра(х) и движанье припало на нихъ, стрвожилисѣ ср(д)ца ихъ вельми (Там же, 376).

ДВИЖЕНИЕ, ДВИЖЕНІЕ с. Рух, стремлїння: Потом вже попѣстїлѣ в' движенїе і шѣствїе абы не-престанны(м) печенїемъ и шѣствїе(м) свої(м), ѡ(т)

кресѣ зась до того(ж) кресѣ, четѣрьми врѣмены ѡ(т) крдѣгъ рокѣ скончавали (Острог, 1588 *Сур.* 2); Завѣщевала никоѣго же имѣще стра́тнаго движенїа, но мѣртвїи, зѣмными сѣще оудеси (!?) (Киѣв, 1621 *Кон.Пал. (Лв.)* 30).

ДВИЖИМІЙ, ДВИЖИМІЙ, ДВИЖИМЪ прикм. Рухомий, мобільний: mobilis, движими(й) (1642 *ЛС* 271);

(про свята зі змінною датою, що припадають у різний час) рухомий: Потрѣба вѣдати, ижѣ в' це(р)-кви соу(т) пра(з)ники двоако, ѡ(т) стѣ(х) ѡ(т)це(в) постановлѣнии. Едны, котѣрыє зовоу(т)са Не-движимїи. А дрѣгїи, Движимїи (Острог, 1612 *Час. Туп.* 308).

◊ **языкъ движимъ имати див. ЯЗЫКЪ** 1.

ДВИЖУЧИЙСЯ дієприкм. у знач. прикм. Рухомий. Образно: Были тамъ... на той войнѣ подѣ Хотѣнемъ своимъ обозомъ козаки, живимъ и движучимся муромъ и баштами оборонными! (Киѣв, 1621 *Кон.Пал.* 1111).

ДВИЖУЩИЙ дієприкм. у знач. ім. с. р. **движущее** — (живі істоти) живе, -ого: а если бы(х)мо та(к) мѣли исхо(ди)ти и(з) свѣта того, яко и(н)шїи звѣр-рата котѣрїи прї поуща(х) мешкаю(т) и все движѣ-щее тог(д)ы бы(с)мо и(з) ни(м) мешкана мѣли и были бы(с)мо яко дїкыи звѣрїе (к. XVI ст. *УС* №31, 200 зв.).

ДВИЗАТИСА дієсл. недок. (цсл. двизатиса) рухатися: повелѣлѣ... оболоко(м) двизатиса (1489 *Чет.* 22 зв.).

Див. ще **ДВИГАТИСА**.

ДВИСТИ див. **ДВѢСТѢ**.

ДВИГНУТИ див. **ДВИГНУТИ**.

ДВОАКИЙ див. **ДВОЯКИЙ**.

ДВОАКО див. **ДВОЯКО**.

ДВОВѢРЕЦЪ ч. (той, хто дотримується одночасно двох релїгїй, вір) двовірець: Заровно ѡфѣрѣ иновѣ(р)цовѣ // и своєю правосла(в)ною. зровна(л)са з ѣнитамы двовѣ(р)цами, для Ба по-стерега(й)те вша м(л), абы са такоїи не на(и)дова-ли межы вами (Скит, 1633 *ЛСБ* 520, 2-2 зв.).

ДВОГЛАСНЫЙ прикм. (який поєднує два голосних звуки) дифтонгїчний: Дїфѣонгъ: Дво-гласный, двѣ писмѣ гласны(х) сѣвокѣп(л) (!),

с'ставляю(т) єдино писмо, я(к) оу ѿ и пр̄(ч) (1627 ЛБ 201).

ДВОЄ, ДВОИ числ., зб. 1. (з назвами живих істот) двоє: два сосца персѣи твоихъ яко двоє телятокъ ближнятокъ дикое козы (поч. XVI ст. *Песн.п.* 55); в'сакий младенець... абы даль жртвоу... двоє гор'личокъ ал'бо двоє // голубать (1556-1561 ПЄ 214-214 зв.); я де(и) заста(в)ши и(х) та(м)... то(л)ко двоє кла(ч) в ни(х) де(и) есми пограби(л) (Володимир, 1567 ЦДІАК 28, 1, 2, 19); Я оте(ц)... зезнава(м) и(ж) є(м) вза(л)... о(д) свата своє(г) ча(ст) небо(ж)кы дѣ(в)кы своєѣ... гусїи патеро свинїи двоє (Одрехова, 1576 ЦДІАЛ 37, 16, 6); панъ Филонъ Вороничъ... наехавши кгвалтовне, где ко-го засталъ на ниве билъ... Остапа Воробя... зъ двойма детками малыми (Житомир, 1605 АрхЮЗР 6/І, 305); та(м) же по(д)даню єго... а жонѣ преречоно(г) они(с)ка по(и)ма(в)ши з дво(и)ма дете(и) и зо (в)сею має(т)но(ст)ю єе то є(ст) з дво(и)ма волами (Житомир, 1609 ЦДІАК 11, 1, 5, 49); послове на той соборъ Римскїй двои были (Київ, 1621 *Кон.Пал.* 548); наперед мнѣ, жонѣ єго // зосталося... овец двоє, свиней двоє (Бориспіль, 1640 АБМУ 34-35);

(переважно з іменниками множинної форми) двоє: Пере(д) тоюжъ светлицюю сени... з оболонами склаными двои двери (1552 *Окр.З.* 149 зв.); сеней двоє; комора одна (Луцьк, 1573 АрхЮЗР 7/І, 239); напере(д) видѣли... двои нараквицѣ злоголавовыи (Львів, 1579-1588 ЛСБ 1034, 2 зв.); у Стецка... взято... кожухъ барани(и),... порто(к) — двоє (Житомир, 1584 АЖМУ 107); дверей церковныхъ двои на заветахъ (Локачі, 1593 АрхЮЗР 1/І, 368); Вы обѣдва пойдете посполдъ пре(з) двои врата; то єсть презъ смѣртъ телѣснѣю, и пре(з) сѣдъ Бжїї (Чернігів, 1646 *Перло* 119 зв.).

2. У знач. кількісного числ. Два, дві: ты на рокъ позваний за двоими листы позовными перед нами не сталъ (Краків, 1538 AS IV, 131); Євангелиє двоє простыхъ безъ жадное оправы (Київ, 1554 КМПМ І, дод. 10); Двоє убране влоское (Луцьк, 1563 РЕА ІІ, 127); двои кни(ж)ки четий (Львів, 1579-1588 ЛСБ 1034); дал є(м) двоє позвы земские... пану Ивану... Стрыбылю (Житомир, 1584 АЖМУ 88); Было на небеси знаменіє: двоє сонца, двоє місяца (поч.

XVII ст. *КЛ* 75); В той фѣрмѣ покладѣю двѣє Казана (Чернігів, 1646 *Перло* 159); зо двоє — (приблизно) зі дві: меду пресного коробочка маленькая, другая дежечка меду зо двоє пригоршцы (Луцьк, 1571 АрхЮЗР 8/VI, 350); на двоє — (на дві частини) надвоє: Зъ тыхъ двоухъ пререченихъ злостїй, то єсть зъ розорваня одного цесарства на двоє (Київ, 1621 *Кон.Пал.* 774); по двоє — (у кожному випадку два) по двоє: и рекль и(м) абы ничего не брали на дорогоу ни палицѣ... ани хлѣба ани по двоє одѣна мѣвайте (1556-1561 ПЄ 253); Па(н) Єри(и) голѣбъ слу(г) своихъ... ме(л) до петидесять а ко(ж)ды(и) з нихъ ме(л) по двоє стрѣ(л)бы (Київ, 1632 ЛНБ 5, ІІ 4060. 3).

3. У знач. прикм. Подвійний: не носѣте злата... ани мѣш'ка на поути ани двоєго одѣна ани обоуви (1556-1561 ПЄ 49); та(м) же на то(т) ча(с) взялъ... ру(ч)ницѣ губѣча(с)ты(х) двѣ... по(л)гаковъ те(ж) два... порохо(в)ни(ц) чотыри з ладѣ(н)ками дво(и)ми и порохо(м) (Брацлав, 1500 ЛНБ 5, ІІ 4047, 23 зв.).

ДВОЄВЕРХІЙ прикм. (про гори) (який має дві вершини) двоєвершинний: Двоєвѣрхїй Парнассє по(д)неси до Нѣба Има славыи(х) Могїло(в), вдѣчности потреба (Київ, 1632 *Євх.* 300).

ДВОЄДУШНЫЙ прикм. Лукавий, лицемірний, заст. двоєдушний: Молѣмо са ѿ(т) всего ср(д)ца Бгѣ братїє,... // ...тѣлѣво не вонтпливою вѣрою,... припадѣмо до нѣго: не двоєдѣшнымъ ср(д)цемъ, але щїрымъ и стѣлымъ к' немѣ пристѣпѣмо. Понѣважъ мѣжъ двоєдѣшний не єсть справный во всѣхъ дорогахъ своѣхъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 633).

ДВОЄЖЕНЕЦЬ див. **ДВОЖЕНЕЦЬ**.

ДВОЄЖЕНЬ див. **ДВОЖЕННЫЙ**.

ДВОЄНАДЕСЯТНИКЪ ч. (назва рослини) первоцвіт (?): dodecathos, двоєнадеся(т)никъ трава (1642 ЛС 170).

ДВОЄНАДЦЕТЕРО числ., зб. Дванадцятєро: яловицѣ петнадцать, купленые по пети золотыхъ, озимковъ петнадцать, подтилковъ двоєнадцетєро (Володимир, 1597 АрхЮЗР 1/VI, 138); у Занка... куръ двадцать пятеро, гусей двоєнадцатєро... радєнь дви (Луцьк, 1619 АрхЮЗР 6/І, 402).

ДВОЄСЛОВЕЦЬ ч. Титул святого Григорїя-дворечника: Григори(и) двоєслове(ц) соединѣния

ради з греки вставилъ се(д)мюю н(д)лю великого поста (поч. XVII ст. ЦНБ 476 П/1736, 50 зв.).

ДВОЭСЛОВНИЦА ж. Наклепница, дволичница: Нава́дница: Клевѣтница, двоеслѡвница, звѣдница, дѣдчица (1627 ЛБ 68).

ДВОСЧАСТЫЙ прикм. (який складається з двох частин) роздвоений: с тоє речки малым потоком на право, на пола къ сосни, держачи двоєчастое болото Цевле по правѣ, в мою сторонѣ (Ковель, 1540 АС IV, 237).

ДВОЖЕНЕЦЬ, ДВОЖЕНЕЦЬ, ДВОЕЖЕНЕЦЬ, ДВОЙЖЕНЕЦЬ, ДВУЖЕНЕЦЬ, ДВУХЖЕНЕЦЬ ч. (про священиків) (одружений удруге) двоєженець: Естли бы попъ... на лихвѣ давалъ, или дѣвце хватано(и) шлюбъ давалъ или двожене(ц) или блѣдникъ... да при(и)метъ сѣдъ по правиломъ светы(х) отець (Львів, 1586 ЛСБ 71); Двоженцы попы, водле постановеня патриархи его млсти, зоставуем (Берестя, 1591 ППФ 104); з розказанья патриархи вселѣнского двѣ(х)жѣнцы вывѡлано, ересѣ выклято (1600 ЦНБ 476 П/1736, 44 зв.); А теперъ вже до такового своволенства прышло, же и по поставленю попы женятся, а другіе не только двойженцами, але тройженцами суть (Вильна, 1608 Гарм. 212); Онисифоръ Дѣвочка на митрополію Кіевскую наступилъ, маючи благословеніе... отъ... патріархи Іереміи... Але гды той патріарха... довѣдавшися, ижъ... Онисифоръ двоженецъ есть, отъ престола... отдалилъ его (Київ, 1621 Коп.Пал. 1044); Теды той Патей... потаємнѣ утекъ до Риму зъ владыкою луцкимъ Терлецкимъ двуженцемъ, отдаючи послушенство папезовѣ римскому въ року зафчв (бл. 1626 Кир.Н. 10); Тая унѣа выволанцемъ церковнымъ,... и святокупцомъ, и двоженцомъ есть смачна и угодна (Там же, 14).

Див. ще **ДВУЖОНЬ**.

ДВОЖЕННЫЙ, ДВОЕЖЕНЬ прикм. (одружений двічі) двоєженець: bigam(us), двоже(н)ный, двобра(ч)ны(й) (1642 ЛС 102); bimaritus, двоже(н)ны(й) (Там же, 103); diga[mu]s двоєженъ (Там же, 164).

ДВОЖЕНСТВО с. Двоєженство: Свѣдки стали у очій: признали о двоженствѣ, о забитію Филиппа маляра, о мешканю в чужолозствѣ з братовою ро-

женою и о инших сквернодѣйствах (Львів, 1606-1606 Перест. 31); Вѣдали абовѣмъ тыи совы, же того свѣта знести не могли, якъ въ двоженствѣ, такъ и въ нерадной распустѣ порочниі (Київ, 1621 Коп.Пал. 1059).

ДВОЗУБНЫЙ, ДВОЗУБНИЙ прикм. Двозубий: bidentes, овцы двозубніі (1642 ЛС 102); bidentat мѣ(с)то храни(л)ное лове(ц) (!) двозубны(х) (Там же).

Див. ще **ДВОЗУБЫЙ**.

ДВОЗУБЫЙ прикм. Двозубий: pastinu(m), і, нива бра(н)ная, мотика двозубая (1642 ЛС 302).

Див. ще **ДВОЗУБНИЙ**.

ДВОИ див. **ДВОЄ**.

ДВОИМЕННЫЙ прикм. (який має два імені) двойменный: binomi(us), binominis, двоиме(н)ны(и) (1642 ЛС 103).

ДВОИСТОПЕРСОННЫЙ прикм. (який походить від Бога Отця і Сина) двоєдиний: Чи вѣдлугъ йстности з'єдначаєтъ Бо(з)скіи двѣ персоны, и едины(м) почѣтко(м) бныи чини(т) в' похоженю Дха... и если(ж) теды повѣди(т), же вѣдлѡгъ йстности стаєтъса тѡй двоистоперсонный похожена — Дха с(т) почѣто(к), якъ не вѣдле слова того, и самъ Дхъ яко единоистѡтный бѣдѣчи з' ними и нероздѣлный, себе выпѣсти(т) вѣсполь з' ними (Київ, 1619 Гр.Сл. 288).

ДВОИСТЫЙ, ДВОІСТІ прикм. 1. (який складається з двох однорідних або подібних частин, предметів) двоїстий, подвійний: Нарѣчница ме(н)шая... двои(с)тая, спо(д)няя нецо злоти(с)тая, а ве(р)хняя вся з сме(л)цо(м) бѣлы(м) (Львів, 1637 Інов.Усп. 5); duplex двоісті (I пол. XVII ст. Сем. 75); погребіте жъ мене со оцы мойми в' печерѣ двойстой котѡраа есть на полю... напротивко мамврѣи (серед. XVII ст. Хрон. 77); вси мѡжове валѣчныи втеклі в' ночи дорѡгою брамы, котѡраа есть межи двойстымъ мѡромъ и ѡгорѡдомъ цр(с)кимъ (Там же, 351).

2. *Перен. (про почуття)* роздвоений: Прето розказде(т) имъ, абы са вернѣли з войны додѡмѣ своѡго; бо нѣхто бѣдѣчи двоистого ср(д)ца, на войнѣ Г(с)дне(и) под'визѣтиса не мѡже (серед. XVII ст. Кас. 108).

ДВОИТИ дієсл. недок. Подвоювати: Двою, Dub-lico (Уж. 1645, 59 зв.).

ДВОИЧИ присл. Двічі, два рази: чому мя црю двоичи пытаешь (1489 Чет. 55 зв.).

Див. ще **ДВЫЧЬ**.

ДВОИСТИ див. **ДВОИСТЫЙ**.

ДВОЙГО числ., зб. (стп. dwojgo) двое: дають на то... по дво(и)гѣ хлеба по ковъшинѣ пшона а по в головажъни соли (1552 ОВін.З. 132); розказаль мне небожчикъ, абых бегъ о двойгу коней по балвѣра (Луцьк, 1583 АрхЮЗР 8/III, 381); если не былъ Бѣг, пать тисачіи людіи... кто накормилъ ѿ(т) пати хлѣбѿ(в) и двоига рыбѣ (Київ, 1625 Сур.Сл. 125 зв.); о што и вси на тотъ часъ люде стану шляхетского, немалое згромадене, у суду будучое... очевисте противко... пану Михалови Линевскому, поборци на тотъ часъ двойга подымного Волынского... сведчили се и протестовали (Луцьк, 1630 АрхЮЗР 6/І, 469); А такъ пово(д), заховавъши собѣ целое право ѿ... утоненъе двох неве(с)тѣ з дво(и)гомъ дете(и) ...на рочъки вышъ преречоные кгды запо(з)валь... по(з)ванымъ по(с)туповати наказа(л) (Люблін, 1633 ТУ 299);

два: Абѿвѣмъ мѣсѣли бы тѣи которыи то роздмѣю(т) и мѣдрю(т) едіно з' двоига твердити и признати (Київ, 1619 Гр.Сл. 239).

ДВОЙЖЕНЕЦЬ див. **ДВОЖЕНЕЦЬ**.

ДВОЙКА ж. (кількість із двох одиниць) двійка: И такъ бѣдетъ двійка нерѿвнаа, болшостю и мѣншостю рѿзначи, на(д) што зайсте штѣ незбожнѣйшого бѣти мѿжетъ (Київ, 1619 Гр.Сл. 290).

Див. ще **ДВОЙЦА**.

ДВОЙЦА ж. (цсл. двоица) те саме, що **двійка**: И такъ бѣдетъ Тр(о)ца, ю(ж) далѣй не Тр(о)ца, але двоица нерѿвнаа, единѣ впрѣвдѣ персѣнѣ маючи болшю и злѣжендю з' двѣхъ, а дрѣгдю прѣствю незлѣжендю и мѣншю (Київ, 1619 Гр.Сл. 289); я(с)но свѣтлыя дво(и)ца, во(и)во(д) мѿ(л)да(в)ски(х), памѣ(ть): іереме(и), сімона моги(л), ктиторе(и) цркви (Львів, 1631 ЛСБ 1051, 7 зв.).

ДВОЙЧАСТЫЙ прикм. (який складається з двох частин) двійчастий: Напрѣдъ дворъ, то есть: ворота уезные двойчастые, по сторонамъ — турмы

две, на верхъ вежа (Веледники, 1595 АрхЮЗР 6/І, 245).

Див. ще **ДВОЙЧАТЫЙ**.

ДВОЙЧАТЫЙ прикм. Те саме, що **двойчастый**: лихтарик мосяжовый двойчатый на шруби (Луцьк, 1621 АрхЮЗР 1/VI, 502).

ДВОКОРМЪНЫЙ прикм. Двокормний: dic-[g]otum, двокормный корабел(ъ) (1642 ЛС 164).

ДВОКРАТЫ присл. Двічі, два рази: коли хоче(ш) разоумѣти силоу книжноую то и двократы почитай словеса (1489 Чет. 284 зв.).

ДВОКРАТНЫЙ див. **ДВАКРАТНЫЙ**.

ДВОЛАКОТНЫЙ прикм. (який має довжину у два лікті) дволіктъвовий: bicubitalis, дволако(т)-ны(й) (1642 ЛС 102).

Див. ще **ДВОЛОКТЕВЫЙ**.

ДВОЛИЧЪНЫЙ див. **ДВУЛИЧНЫЙ**.

ДВОЛОКТЕВЫЙ прикм. (який дорівнює двом ліктям) дволіктъвовий: пнѣ крачѣвскомѣ далѣ(м) на посадзкъд зо(л) 10 по(д) ты(м)же те(р)мино(м) стасеви нагоре(ц)комѣ... далѣ(м) на трыты дво(л)к)тевые зо(л) 15 (Львів, 1633 ЛСБ 1054, 7 зв.).

Див. ще **ДВОЛАКОТНЫЙ**.

ДВОЛѢТНЫЙ див. **ДВУЛЕТНЫЙ**.

ДВОЛѢТНЫЙ див. **ДВУЛЕТНЫЙ**.

ДВОМОРСКИЙ прикм. Такий, в якому сходяться два моря: Иссѣпное мѣсто: Мѣстце двомѣрское, гдѣ са двѣ мѣра схѣда(т) (1489 Чет. 209).

ДВОМѢРИЛНЫЙ прикм. Двовимірний: bilibris, двомѣри(л)ны(й) (1642 ЛС 102).

ДВОНОГИЙ прикм. Двоногий: bipes двоноги(й) (1642 ЛС 103).

ДВОР див. **ДВОРЬ**.

ДВОРАНИНЪ див. **ДВОРЯНИНЪ**.

ДВОРЕНИНЪ див. **ДВОРЯНИНЪ**.

ДВОРЕЦКИЙ, ДВОРЕЦЪКИЙ прикм. 1. (який стосується житлового будинку, двірця, дворика) двірцевий: Горо(д)на... таа содрана. Горо(д)на дворецкаа... не покрыта (1552 ОКр.З. 146).

2. У знач. ім. Дворецкий. Вл. н.: Ива(н) ти(х)новичъ дворе(ц)ки(и)... са(м) доброво(л)не со(з)на(л) (Ковель, 1570 ЖКК І, 27); Проко(п) Дворе(ц)ки(и) (1649 РЗВ 316 зв.).

ДВОРЕЦЬ, ДВОРЕЦЬ, ДВОРЕЦ ч. 1. (*окре- мий житлово-господарський комплекс*) садиба, двір: Дворецъ гнидово. Дворецъ тотъ на ключъ лѣцьки(и) отъ замкѣ видети ѿдно чере(з) болонье. Бѣдова(н)е в немъ. Светлицы две по три сажъни и комора... по- гребы два а клетѣ(и) две (1552 *ОЛЗ* 177); записую ему... подворокъ Чернчицкий... зо всимъ на все з дворцомъ, с полми... и зо всимъ с тым, яко ся тот фолварок самъ в собѣ мает (Вильна, 1560 *АрхЮЗР* 8/VI, 77); дво(р)ника дво(р)ца манасты(р)ско(го) Андреа зранили и збили (Володимир, 1578 *ТУ* 171); отецъ владыка... // на властный кгрунтъ нашъ... кгвалтомъ наехавши, и такъ... почавши отъ частки Жабецкое, противъ дворца слуги своего... оный... кгрунтъ нашъ поораль (Луцьк, 1594 *АрхЮЗР* 1/1, 434-435); черезъ поля аж до долины копъцо(в) шесть... по лево(и) сторони пану Немиричу ку имен- нюю Ивъницькому, а по пѣраво(и) руцы князю Ружинскому ку дворъцу, Красносильце (Жито- мирщина, 1598 *ККПС* 101);

(*комплекс господарських будівель всередині дво- ра*) двір, дворище: Гумно и дворец. на дворци пе- карня, за пекарнею стайня рубленая, соломою пошитая, подле стайне овчарник гворостовой, соломою пошитый (Пересопница, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 298); видел фундитус двор, будыньки роз- ные на Дворцу, столоду, оборы, корчму, въ мает- ности его милости пана Коръчминьского (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 428);

(*господарство селянської сім'ї*) двір: Селб: Мѣшка(н)ѣ, хлѣпскій дворе(ц), а́бо пѣле, фѣлва- рокъ, лѣка, сѣножа́ть (1627 *ЛБ* 113);

(*окреме господарство як одиниця оподаткуван- ня*) двір: ѿ могилевско(и) волости два дворъцы ...тамъ ѿгоро(д)никовъ ї робать пашъню ѿго- ро(д)никами тыми а на(и)митами (1552 *ОКЗ* 45); А з двора моего Вышкава и з ыншихъ дворцовъ... пашню всю ѿзимѣю и вешнюю побрати и до двора звозити маеть (Луків, 1559 *AS* VI, 48); Што тежъ подданые повинни чыншовые кѣры давати, ино тых кѣр выбирати тепер не мают, поневаж коло них пилности не бѣдет, а в дворцѣ бѣдѣт здыхати, толко ждати, покол приездъ мой бѣдет (1567 *AS* VII, 119).

2. Житловий будинок, дворець, дворик: Ре-

(и)стръ списа(н)я двора заборо(л)ско(г)... ѿгороды два. ѿгоро(д) при дво(р)цѣ... дрѣги(и) ѿгоро(д) за гѣмно(м) (Забороль, 1566 *ПВКРДА* III-2, 9); пна своего... спали(л) с ты(х) причи(н) же(м) я емѣ дво(р) бѣдова(л) а ѿ(н) ми не запла(л)ти(л)... // ...на то(м) ме(ст)цѣ где дворе(ц) бы(л) то(л)ко до(м) виде(л) а клетки и и(н)шое бѣдова(н)ѣ погорело (Володимир, 1588 *ЖКК* I, 300-301); на дворци намъ оказано двери до коморы, до пивницы, до сырника полувано (Луцьк, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 161); Въ томъ сельци Городку: дворець на городищу збудо- ванный... накрите того дворца драницами, доброе (Володимир, 1626 *АрхЮЗР* 6/I, 464);

монастирський будинок: Доконана есть прѣшаа часть Наоуки читана презъ рокъ стѣго ев(г)лѣа. В дво(р)ци манастыри жеслав'ско(м). При цркви стѣа и живоначал'ныа тр(о)ца (1556-1561 *ПС* 3); сами то признавали, же на томъ островѣ дворець зда- на къ манастырю Пустынскому поставленъ (Виль- на, 1566 *АЮЗР* I, 155); Подали пану Лазору Ива- ницькому... имене наше влостное... с церковию и островом всим, на котором манастыр и церковь Честного Христа стоит, з дворцем манастырским (Сильце, 1580 *ПККДА* I-2, 152).

♦ **гостиный дворець** — заїжджий двір: Хотя- щому же кому къ житию ихъ приступити не скоро приемлютъ, но первѣй повелятъ ему жити въ гостинемъ дворцы, особно отъ нихъ, за враты сво- его пребывания (Супрасльський монастир, 1580 *Пис.пр.лют.* 179).

2. Вл. н.: Той Петръ зъ повѣту Бѣлзского, зъ села Дворецъ, над рѣкою Ратою (Київ, 1621 *Кол. Пал.* 1025).

ДВОРИСКО с. Те саме, що **дворище** у 1 знач.: мы дали есмо ему нашего продка двориско у селе нашомъ Мосчоной преречоное Осткевичовое ко- торое то преречоное дворисче... маютъ уживати... зо всимъ на всимъ такъ, яко ся въ собѣ и въ своихъ обыходахъ маеть (Ковель, 1542 *АрхЮЗР* 7/I, 76); подымное и податки вшелякие вытегаеть, также съ пустошалыхъ дворискъ и маетностей (Луцьк, 1630 *АрхЮЗР* 6/I, 469).

ДВОРИСЧЕ *див.* **ДВОРИЩЕ**.

ДВОРИШНЫЙ *див.* **ДВОРИЩНЫЙ**.

ДВОРИЩЕ, ДВОРЫЩЕ, ДВОРИСЧЕ, ДВОРИЩО с. 1. (житлово-господарський комплекс з земельними ділянками, будівлями і т. ін., переважно як одиниця оподаткування) двір, дворище: ім'яне на има Головин, а в том ім'яні чотыри дворища и дал Его Милость емѣ тоє ім'яне... зо всіми слѣгами пѣтными и людми таглыми тых чотырех дворищъ и з их землами пашными и бортьными и сеножатми, з боры и дѣбровами (Краків, 1507 AS III, 39); которое то... дворисче... мають уживати... зо всімъ на всімъ такъ, яко ся въ собѣ и въ своихъ обыходахъ маеть (Ковель, 1542 *АрхЮЗР* 7/І, 76); я... даю... тыи вси части свои во именах у Холпневе четвертая част двора зо всім, и ку тому... дворище Рецевич; на том дворищи седят слуги поселские, // прозываемые Рецевичиж (Луцьк, 1563 *АрхЮЗР* 8/VI, 47-48); Дрдгое дворищо Дроневиц на котором дымов чотырнацат (Сушично, 1569 AS VII, 328); в котор(и) сѣме пнзе(и)... заставили есмо его мл(с)ти люде свои на фо(л)ва(р)кѣ своемъ... з и(х) дворищы огороды платы чинъши роботами (Толпичин, 1576 *ЛНБ* 5, II 4043, 148); петрушко светець... власного дворища его огоро(д) пошралъ... а пасыно(к)... ивашко такъже его властного дворища огоро(д) загородивши репою засеялъ (Кунів, 1577 *ЛНБ* 5, II 4044, 25); подданные до того манастира, на кгрунте манастирскомъ мешкающие, то естъ: ...Юшко,... Бутъ, дворище пустое Никоновщина, Мартинъ тесля (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 1/І, 184); **дворище служебное** — дворище, мешканці якого несли військову службу або виконували інші феодалні повинності: славное памети Александръ... дал емѣ три дворища слѣжебных у Креманецкомъ повѣте (Краків, 1512 AS III, 95); село заборовльское де(р)жить оলেখно бо(р)зобогаты(и) дворищъ слѣжебныхъ ѳ... таглыхъ дворищъ вѣ (1552 *ОЛЗ* 192); **дворище церковное** — дворище, мешканці якого платили податки і виконували повинності на користь церкви: дворище це(р)ковное пѣсто (1552 *ОЛЗ* 168 зв.); **отъчизное дворище** — успадковане дворище: А хто кольвекъ при(и)детъ до места а въсхоче селитъца на зе(м)ли замъково(и)... ѳбвестъки на замо(к) дастъ вѣ г(рши) // кромъ ѳтъчи(з)ныхъ дворищъ (1552 *ОЖЗ* 124-124 зв.);

таглоє дворище — дворище, мешканці якого виконували повинності возами або тяглою худобою: село заборовльское де(р)жить оলেখно бо(р)зобогаты(и) дворищъ слѣжебныхъ ѳ... таглыхъ дворищъ вѣ (1552 *ОЛЗ* 192).

2. (комплекс господарських будівель всередині двора) двір, дворище: самъ избавитель на(ш) хс, мовить иже клатва бжѣа естъ на домо(х) злы(х) людѣй, а добры(х) лю(ди)й соу(т) бл(с)вныи не толко дома але и дворища, то є(ст) хлѣвы гоумна и вши(ст)ко що боудеть в не(м) мешкана бл(с)вно бддеть (к. XVI ст. УЄ №31, 119 зв.).

Див. ще **ДВОРИСКО**.

ДВОРИЩНЫЙ, ДВОРИЩНИЙ, ДВОРИЩЪНЫЙ, ДВОРИШНЫЙ прикм. (який стосується дворища) дворищний: пани дадинаа, маеть всихъ подданныхъ моихъ ѳходолскихъ... до того привести, абы кождый зъ нихъ, боаринъ и таглый дворищный... по копе ярины въ кождый годъ давати постѣпили (1577 AS VI, 79); заставили есмо...имене наше... з селом и всіми людми, в селе Честном Хресте мешкающими, дворищными, тяглыми и огородниками, зъ их польми пашными и сеножатми, огороды овощовыми, з сады... зъ их службами, роботами, повинностями, с чиншами грошовыми (Сільце, 1580 *ПККДА* I-2, 153); въ которомъ селцу Городку подданныхъ дворищныхъ, щоденныхъ тринадцатъ... — тые що день повини робити (Володимир, 1626 *АрхЮЗР* 6/І, 463); Касканое спалено и самыхъ однихъ постинано, а другихъ забрано... корчма ново збудована... спалена и знесеная, яко и иншихъ дворищныхъ, пульдворищныхъ... и иншихъ побрано (Кременецъ, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 221).

ДВОРИЩО див. **ДВОРИЩЕ**.

ДВОРНЕ присл. (стп. dwornie) з цікавістю: хвалы мѣвлю,... мл(с)ти а не пытѣна, абовѣ(м) не...пытѣти и шдкѣти, але вѣрити есте(с)мы наоучѣни, вѣрдючи ѳсвѣчаѣмосѣ, а не двѣрне и свѣболне шпераючи бывѣемъ кр(с)щѣни (поч. XVII ст. *Проп.р.* 125); Неха(и) же перестѣнд(т) телѣсныи и бы(д)лачѣи люде ѳ стѣнѣ стѣ(х) дво(р)не гадѣти, которѣе не ѳмѣю(т) едно свое вла(с)ное // весѣліе мѣловати (Київ, 1623 *Мог.Кн.* 29 зв.-30); Тогды мѣжеве они

дворне се вывѣдѹючи нашли данила моллагоса (серед. XVII ст. Хрон. 365 зв.).

ДВОРНИЙ *див. ДВОРНЫЙ.*

ДВОРНИКЪ, ДВОРЪНИКЪ, ДЪВОРНИКЪ

ч. 1. (*управитель маетки, монастыря*) управитель, економ: князь Миколай... съ поддаными своими... дворника и дворничку зъ двора выбили и челядь дворную прочъ розогнали (Луцьк, 1563 *АрхЮЗР* 6/1, 43); жадное дей челяди дворное, яко ключника, дворника и некоторого паробка, а ни жоны, а ни дѣвки не застали (Луцьк, 1570 *АрхЮЗР* 1/1, 19); Въ дворцахъ, направа, порадокъ,... около всѣго и господарство пожиточное маеть быти делано. Дворникомъ, дворничкамъ и наймытамъ наймѣ,... платити (1577 *AS* VI, 84); дворника дво(р)ца монасты(р)ско(го) Андреа зранили и збили (Володимир, 1578 *ТУ* 171); Писа(н)е... было... ѡ(т)дано, при которомъ и ѡстное мове(н)е злице(н)ное ѡ(т) в̄м̄ яко и пре(з) п̄на ѡрякого дво(р)ника стороны роботы црковной яко и ѡ ин(н)шихъ реча(х) слышали есмо (Устя, 1612 *ЛСБ* 437, 1); двор спалили, а дворъника звезавъши килька кротъ били, а на остаток и утопити хотели (Володимир, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 242).

2. (*придворний чин у Молдовському князівстві*) дворник: а на то есть вѣра... прѣвзлюбленнаго сына господства ми,... пана жѣржи дворника,... пана лѣка арбѣре, портарѣ соучавского (Сучава, 1503 *Cost.S.* 261); не пишу(т)ся вони имене(м) мужовы(м) бе(р)навская до(м)на ходило(м) до не(и) и не пуцоно едно пре(з) дво(р)ника — ѡ(т)повѣла же ди(и) я до того по(т)ребы ни маю (Ясси, 1627 *ЛСБ* 499, 2); **дворник глотний** — ополченський староста: а хотарь той с[ва]тѣи монастыри ѡт Сѣчевици и томѣ селѣ Сѣчевици да ест покѣда хотари (!) наши слѣдги вѣрнии пань Юрашко дворник глотний и пан Ворлоутескѣл великый ватаг сѣчавскы (1583 *ДВВ* I, 86); **великий дворникъ** — (*вищий придворний чин у Молдовському князівстві*) канцлер: а скоро еще зори завелися стало(м) пре(д) намето(м) бо ю(ж) ро(з)бирали бо мае(т) ѡбыча(и) ба(р)зо рано ѡставае(т) пришо(л) п(н) локгофе(т) и п(н) кге(н)кга ве(л)ки(и) дво(р)никъ зара(з) мя приволано едно и(х) три господа(р) его мосцѣ повиди(л) А то

даю на це(р)ко(в) пречи(с)то(и) б̄ца на(м) 1000 (Ясси, 1627 *ЛСБ* 499, 1).

3. Вл. н.: Ва(с)ко Дво(р)никъ (1649 *РЗВ* 209).

ДВОРНИЧКА *ж. (господиня фільварку, двору)*

економка: князь Миколай его милость Збаразкий... зъ многими людьми... дворника и дворничку зъ двора выбили и челядь дворную прочъ розогнали (Луцьк, 1563 *АрхЮЗР* 6/1, 43); Въ дворцахъ, направа, порадокъ, ѡпатрность около всѣго и господарство пожиточное маеть быти делано. Дворникомъ, дворничкамъ и наймытамъ наймѣ, наименшее речи не заводачи, платити (1577 *AS* VI, 84); Што еслибы такъ было, теды и дворничка Вилялетова маеть волный // голось на соборе (Вильна, 1599 *Ант.* 799-801); тогды... вышоль до насъ урядникъ... пань Войтехъ Карпиньский, ранѣный, и дворничка Каска (Луцьк, 1622 *АрхЮЗР* 6/1, 435).

ДВОРНИЙ *див. ДВОРНЫЙ.*

ДВОРНОСТЬ *ж. (стп. dworność) цікавсть:*

Ѡплазство: ѡхищрѣнїе, ѡпатрность, вшетѣчность, збѣтнаа або непотре(б)наа двѣрность, цакавость, [в' ѡхендѣзствѣ] пѣлность, бавлѣ(н)еса непотрѣбными рѣчами, хитлѣнство, плѣтки (1627 *ЛБ* 152); Незбо(ж)не // тогды чына(т), котѣрые дла зы(с)кѣ и пожыткѣ дочѣсного, алѣбо лѣски чыѣй ищѣчы, албо дла яко(и) двѣрности и оутѣхи, тотъ оурѣдъ бжый ѡ(т)правдють (Львѣв, 1645 *О тайн.* 85-86).

ДВОРНЫЙ, ДВОРНИЙ, ДВОРНИЙ, ДВОРЪНИЙ *прикм. 1. (який належить до двору, панського маетки)*

дворовой: и теж к тому придали есмо ей пола н<а>шого дворного гнидовского на двацат бочок (Вильна, 1503 *AS* I, 125); А продали есмо князю Андрею... половино Миркова... з дворомъ и с пашнею дворною (Камѣнь Каширський, 1539 *AS* IV, 227); Мещане и волощане... хоживали... на толокѣ ѡрати и жати на страве дворъно(и). Пашнѣна дворънаа земъли на (и)ма млынища... пахивано на дворъ... и млынъ дворъны(и) бываль ѣ мы(х)нищахъ (1552 *ОЧорн.З.* 55 зв.); то(л)ко ѡ(д)но повѣди(л) дворно(и) мае(т)ности бы(д)ла семеро... а збо(ж)я на гумнѣ(х) дворны(х) повѣди(л) при дворѣ два стоги жита (Буремль, 1560 *ЛНБ* 5, II 4043, 23 зв.); пови(н)ни тыежъ по(д)данные пово(р)ские тя(г)лые пашню всякѣю пови(н)ни жати што

дво(р)ными сохами взорати могѹть (Черногород, 1578 ПВКРДА III-2, 57); а в млыне нашем Селецком на потребу его дворную Чеснокрестскую без меры и черги пану Иваницкому... молоти всякую пашню (Сільце, 1580 ПККДА I-2, 156); а то естъ власны(и) кгрднтъ по тамѹто(и) стороне дороги золочо(в)ски(и) и ѡпшары дво(р)ные ѡ(т) ста ле(т) в ѡжива(н)ю его м(л) (Острів, 1614 ЛНБ 5, III 4054, 102 зв.); меновите взято... // ...стрелбы дворное гаковъницъ два(д)ца(т) (Київ, 1635 ЛНБ 5, II 4060, 105 зв.-106); помененый Федор Липка... в // селе Полонной мешкаючы,... быдла дворного, коровъ двадцать, телятъ двадцать, воловъ шестнадцать,... побралъ и за безценокъ попродавалъ (Луцьк, 1649 АрхЮЗР 3/IV, 72-73);

(який працює, служить у панському маєтку, дворі) дворовий, двірський: А так мы, // осумовавши вси шкоды его милости,... яко за кваллт, так и за бой службениковъ дворных и слуг путных..., всего суюмою сто коп грошей... присудили... есмо его милости (Луцьк, 1547 АрхЮЗР 1/VI, 48-49); ты... брата его... и челя(д) его дво(р)ную позби-ва(л) (Кременецъ, 1560 ЛНБ 5, II 4043, 21); пан Угриновский питалъ жонки дворное на ймя Люци о двоухъ дѣвкахъ их неволныхъ (Луцьк, 1563 АрхЮЗР 8/III, 54); Ключникъ дворный Савка Соловевич поведил, иж дей от скрын ключи при паней (Луцьк, 1571 АрхЮЗР 8/III, 350); я(к) по(д)даные гри(д)ковские такъ и сторожи дво(р)ные поведили иж ту(т) князя... нетъ ѡ милиновичахъ (1572 ЖКК I, 42); а я де(и) самъ и челя(д) моа дво(р)наа выдачы таки(и) стра(х)... повтекали де(и) есмо з домѡ до лѣса (Володимир, 1585 ЖКК I, 270); во(з)ны(и) енера(л)... а(н)дры(и) ме(д)ви(д)ски(и) ...со(з)на(н)е... ѡчини(л)... и(ж)... положи(л)е(м) позо(в) кгр(д)ски(и)... и (в) ворота дворѡ ѡ(т)кнущи челяди дво(р)но(и) ѡповеда(л) (Вінниця, 1622 ЛНБ 5, III 4057, 63); Я... во(з)ны(и) енера(л)... со(з)наваю... ижъ... челеди дво(р)но(и) тотъ позо(в) ѡказа(л) (Київ, 1646 ЦДІА Лен. 823, 1, 763, 14); я, возни(и) и енераль, тотъ ма(н)дать... челяди дво(р)ной и воитови... до вѣдомости привель (Житомир, 1649 ДМВН 191);

(який стосується садиби з житловими та господарськими будівлями) двірський: И просил мене тот врядникъ... о придане возного на огледане кгвалтовного выбитя ворот дворныхъ (Володимир, 1567 АрхЮЗР 8/III, 150); змя(н)ка г(с)дрская... тыми словы сознала и(ж)... продала есми... име(н)е свое... з двором мой(м) будованымъ и зо вси(м) будова(н)емъ дво(р)нымъ (Житомир, 1584 АЖМУ 145); тое... име(н)е мое всю ча(ст) села кнегинина дво(р) з бѡдованемъ дво(р)нымъ ѡборами ѡгородами ... // ...продаю (Луцьк, 1613 ЛНБ 5, III 4054, 1 зв.-2); а стырта толко одна жыта въ гумне дворном зоста-ла (Луцьк, 1649 АрхЮЗР 3/IV, 120); я, возни(и) и енераль, тотъ ма(н)дать въ [в]орота двор(н)ие во-т(к)нувши, онъ... войтови... до вѣдомости привель (Житомир, 1649 ДМВН 191).

2. (який належить до монаршого двору) придворный: А ве(д)же кнзе(и) пано(в) ма(р)шалко(в) и ины(х) всѣхъ вря(д)нико(в) земьски(х) и дво(р)ныхъ ве(д)ле старода(в)ного обычаю мае(м) листы нашими на таковы(и) ва(л)ны(и) съе(м) възывати (1566 ВЛС 2); Мы рады дикгнитаре княжата вря(д)ники земьские и дво(р)ные и все рыще(р)ство народѡ шлахе(т)ского ѡбыватели земли во(л)ны(и)ское... постановили (Берестечко, 1573 ЖКК I, 48); Стефа(н)... коро(л) по(л)ски(и)... ѡзна(и)мдемъ тымъ наши(м) листо(м)... кгда на(м) преложоно(и) че-ре(з) певны(х) пно(в) ра(д) и вря(д)нико(в) нашихъ дво(р)ны(х) и(ж)... семе(н) елови(ч) куневски(и) и жона его... половицѡ име(н)я кунева... продали (Вільна, 1579 ЛНБ 5, II 4044, 51); **дворный владыка див. ВЛАДЫКА**; **гетманство дворное див. ГЕТМАНСТВО**; **гетманъ дворный див. ГЕТМАНЪ**; **ключникъ дворный див. КЛЮЧНИКЪ**; **конюший дворный див. КОНЮШИЙ**; **маршалокъ дворный див. МАРШАЛОКЪ**; **подскарбий дворный див. ПОДСКАРБИЙ**; **подскарбина дворная див. ПОДСКАРБИНАЯ**;

(який стосується підлеглих королівських установ) королівський: А естли бы ѡ тотъ врядъ и ѡ зарѡку дбалости мети... не хоте(л), тогды вря(д) зе(м)ски(и) име(т) ѡтослати то до вря(д)у замкового або дворного (1566 ВЛС 57 зв.); о который за-кладъ... будучи я позванъ,... до якого колвекъ права

и суду земского и кгородского, або его королевской милости дворного, тогда за першимъ позвомя и на першомъ року... стати... маю (Володимир, 1580 *АрхЮЗР* 1/1, 134);

(про епископів, номінованих королівською владою) підлеглий: которы(и) мана(с)ты(р)...єсть по(д) мо(ц)ю... а(р)хиепископа митрополита киевского гали(ц)кого всея рѣси а не то(л)ко то(т) мана(с)ты(р) але и са(м) епископъ лвовски(и) єсть дво(р)ны(м) владыкою наши(м) (Новгородок, 1589 *ЛСБ* 123); И на то(и) монастырь то(р)гнулѣса, былъ арсени(и) Болббанъ вл̄дыка нашъ двѣрній лвовски(и), о(т)ступяючи присягы своѣи яко при поставле(н)ю своѣмъ присягалъ (Берестя, 1590 *ЛСБ* 143); в той церкви светого Василя при зебранью множества людей кгда завтрыдню тепер отправовал, послалем до него духовную особу дякона мого дворного с килку слуг, росказуючи ему, абы до мене пришол (Володимир, 1601 *АрхЮЗР* 1/VI, 309).

3. У знач. ім. (підданий, що живе і працює у панському дворі) дворовой: на // чотырохъ мѣстцахъ огонь заложивши, и фолварокъ запаливши, всю маетность... презъ огонь до кгрунту знесши, челеди четверо огнемъ спалили на смерть, дворныхъ двое (Житомир, 1618 *АрхЮЗР* 3/I, 250-251).

4. (який виявляє до всього цікавість, жадібний до всіляких новин) цікавий: жалѣи же(с) еще... // ...та(к) дво(р)ный кѣ слѣхъаню нови(н) а смотрѣна на чѣ(д)нїи рѣчи, а не(д)балый до прїймавана по(д)лы(х) и възга(р)жоны(х) (Київ, 1623 *Мог.Кн.* 52-53).

5. У знач. ім. Дворний. Вл. н.: Ва(с)ко Дво(р)ного бра(т) (1649 *РЗВ* 209).

ДВОРОВЫЙ *прикм.* (який належить до двору, садиби) двірський: мы продали есмо... до(м) ншѣ... зо вшелакимы бѣдованьемъ дворовымъ шгородомъ овощовымъ, з дерево(м) садовымъ (Київ, 1616 *ЦДІАК* 221, 1, 62, 1); **листь дворовой див. ЛИСТЬ**².

Див. ще ДВОРНЫЙ.

ДВОРОКЪ *ч.* (окремий житлово-господарський комплекс) садиба, двір: преречонный отец архимандрит с... подданными своими, на тое сельце и дворокъ там будущий, спокойное их мешкане... порядне

збудованный... наехавъши и там в том дворку мальжонку его... заставши з дворка... уступит казали... а в том часе тую маетностьку, осаду их, з дворкомъ, з будованемъ,... на себе объняли (Луцьк, 1523 *АрхЮЗР* 1/VI, 533); тридцатый и тридцать первый — дворокъ старый пана Набялковъ, огородъ до двохъ польланковъ и до пустого Сороковского, яко се поменило первей (Володимир, 1606 *АрхЮЗР* 6/I, 318); уступили... дровъ... по два возы въ каждый тыждень возити на опаль до дворка пана Ромерова (Луцьк, 1624 *АрхЮЗР* 6/I, 447); менованные попи,... не коньтентующисе взятемъ котъла и инъных речей барзо велю в дворе пана Кгавловъского... и тепер менованные попи... до его милости пана Кгавловъского под дворокъ и мешкане его подходечи,... на поединокъ... // ...самого его милость пана Кгавловъского вызываючи (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 475-476).

ДВОРОЧНЫЙ, ДВУРОЧНІ *прикм.* Дворічний: Вкѣротъце ре(к)ши, дѣломъ и словомъ Інокъ любопо(д)вижный: а в натѣрѣ // барзо слабый в здорѣвю барзо плѣхомъ, в сїлахъ всегѣ тѣла преречѣнымъ дворѣчнымъ вазѣнемъ барзо земдленыхъ (Вільна, 1620 *См.Каз.* 18 зв.-19); biennis двѣро(ч)ні (I пол. XVII ст. *Сем.* 37).

ДВОРСКИЙ, ДВОРСКІЙ *прикм.* 1. (який стосується двору, садиби) двірський, дворовой: видел фунъдитус двор, будыньки розные... презъ огонь знесенные..., хлопы зо вѣсего забраные, гумно дворское вымолоченое (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 428); **быдло дворское див. БЫДЛО.**

2. (характерний для високопанського, двірського способу буття) пишный, розкішний: цѣса(р) его... чти(л)... але он са за все варова(л) // дворски(х) забавъ (XVI ст. *УЄ* №29519, 274-274 зв.); вѣрѣ ми ими, еще бо(л)ши ѣ(т) дрѣги(х) потреба, зане дворъское злое житіє всѣ гранїцы прирѣжена и цноты кгва(л)тѣ(т) (п. 1596 *Виш.Кн.* 233 зв.); шѣтѣвнаа, радостѣвѣрнаа, рѣчы дво(р)скїи и жартовлївыи ((1627 *ЛБ* 158);

благопристойный: Граждѣнскїи: Тѣтъ котѣрый до справъ мѣстскихъ належи(т): и тѣжъ обычайный, двѣрскїй, рострѣпный (1627 *ЛБ* 28).

ДВОРЪ, ДВОРЬ, ДВУРЬ 1. (*комплексне велике господарство як одиниця оподаткування*) двір, маєток: подѣлили есмо кошерьскую вость (!) на полы ...к несѣхое(ж)скомѣ дворѣ село грабово... а къ кошерьскому двору село мѣзово... из млыно(м) (Кошир, 1502 *Арх.Р.* фотокоп. 18 а); держати... маєт он тот замокъ нашъ Володимир... и со всеми дворы нашими и фолварки и волостами найпервей дворъ нашъ Тѣрейскъ (Берестя, 1508 *АС III*, 56); Дали есмо затю нашемо... имене матки нашей отчизное, Перекали двор (Торговица, 1527 *АС III*, 304); С тыхъ вси(х) дворовъ выхоживало на дворъ гнидовьски(и) п̄ плѣговъ (1552 *ОЛЗ* 190 зв.); тые волы на тые церкви мают даны быти с тыхъ дворов, где тые церкви // Божи сутъ (Тороканів, 1555 *ЧИОНЛ V-3*, 157-158); Андрѣй Гирка служил год в дворѣ, мѣли ему дати ден жита а ден овса (1561 *АрхЮЗР 8/III*, 102); Дворъ и село Песочное зъ фолваркомъ. Тамъ дымовъ 52, огородовъ 5 (Локачі, 1593 *АрхЮЗР 1/I*, 370); Отець Стефаній... Панку розказати рачив, абы ми двор мой, зо всею маетностъю вернув (Бориспіль, 1614 *АБМУ 7*); записую... ма(л)жо(н)це мое(и)... дво(р) зо вѣсимъ будова-не(м) дво(р)ны(м) и гуме(н)нымъ (Тригорськ, 1649 *ДМВН* 213).

2. (*житловий будинок у великому комплексному господарстві, переважно з супутними будівлями*) садиба: во(з)ны(и) енера(л)... со(з)нае(т)... ижъ позо(в)... ъ ворота двора его... ѡткнѣло(м) (Житомир, 1522 *ЦДІАК 11*, 1, 2, 163 зв.); затымъ вышоль слѣдга кнзя... // ... з двора к намъ до воротъ и пове-дилъ и(ж)... тѣтъ кнзя нѣтъ (1572 *ЖКК I*, 41-42); возни(и)... созналъ, и(ж)... дало(м) позовъ... в дво-ре, у в ызбе на столе положилъ (Житомир, 1584 *АЖМУ 124*); має(т) ѡ(н)... ставы сыпа(т) млыны дворы будова(ти) люди ѡсажати (Дубно, 1589 *ЛНБ 103*, 18/Іс, 1956, 47); отецъ епископъ Луцкій... до двора своего владычного спокойне вшоль (Володимир, 1591 *АрхЮЗР 1/I*, 310); сына моего з жоною ...з двора и на улицу бѣючи выгнали (Бориспіль, 1614 *АБМУ 4*); до которого дому не мае мѣти... Иваниха... жадное потребности... тилко... Хведор мае оный двур... спокойне // уживати, яко свой власный (Бориспіль, 1637 *АБМУ 14-15*); двор запалили, в

которомъ избъ три, комор шесть, сеной (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР 3/IV*, 117);

(*обгороджена територія господарського призначення*) двір: хто не в'хѡдитъ двѣрми оу дво(р) ѡвча(р)ни, а пролѡзитъ ѡнды, тѣтъ ѣсть и разбѡйникъ (Острог, 1598 *Ист.фл.син.* 53); И иншіе, мовить, овцы маю, которые не суть отъ двора сего (1603 *Пит.* 36); Албо якъ са похвалатъ далей же зъ Хмь збирають навки его не захѡвѡючи; яко(ж) не поличоны бѣдѣтъ за злѡдѣи и розбѡйники, не Єв(г)лскою фѡртою до двѡрѣ ѡвѣць вхѡдачи (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 199); оуіе, ѡвча(р)ня, дво(р) ѡвчи(и) (1642 *ЛС* 296);

(*обгороджена ділянка землі біля будинку на присадибній території*) подвір'я, двір: пилятъ пакъ против' ни(х) вышоль на дворъ и рекль котороую жалобоу ведете противъ томоу члкови (1556-1561 *ПЄ* 427 зв.); слугу де(и) яна ме(ш)ко(в)ского... которы(и)... пере(д) ними втека(л) погони(в)ши на дворе в жидо(в)ки ри(в)ки... зби(л) зрани(л) (Володимир, 1567 *ЦДІАК 28*, 1, 2, 31); а тело мое гре(ш)ное сынове мой... мають поховати в добратине в це(р)кви ѡ дворе (Добрятин, 1576 *ЖКК II*, 283); в пивници бочокъ велики(х) ѡсмь полѣбчѡковъ де-сетъ барыль пять на дворе возовъ было с полѣкош-ками и робочи(х) шесть (II пол. XVI ст. *ЖКК II*, 131); а пото(м) слѣдгы жидовскїи клѡли ѡгнь сере(д) двора грѣтиса (XVI ст. *УЄ №29519*, 244); Пила(т)... росказа(л) жо(л)нѣре(м) Іса оувазати оу сто(л)па посре(д) двора (XVI ст. *УЄ Трост.* 67); взявши тѣло паньское ись светлицы и вынешъши на дворъ, на сани вложили (Володимир, 1601 *АрхЮЗР 8/III*, 482); ѡ вазѣню гнѣвлївого пана, и злѡгѡ и пїшного. В которогѡ на (д)ворѣ псѡвъ пекѣлнихъ мнѡгѡ (Чернігів, 1646 *Перло 20* зв.).

3. (*місце перебування або проживання високопоставленої особи*) двір; резиденція: чоґо жъ есте вышлы видѣти члѡка ли которыи бы былъ ѡболо-чень в' дорогое ѡдѣна ты(и) которыи в' дорогѡ(м) ѡдѣню и в рос'коши живоуть при дворѣ црсько(м) (1556-1561 *ПЄ* 242); тѣтъ стоить перед нами госпо-дарем, яко вазен пойманный на горячом, а такъ злосливом ѡчинькѡ. Гдеж и тело небожчиковское княза Арославово ѡнде до дворѣ и под ѡкню

палацѣ нашего было прывожоно (Вільна, 1565 AS VI, 276); кождый знати можеть, ижъ коштовнѣйшиє дворы и обѣды папежские, нижли цесарские (1580 *Спис.* 1130); Албовемъ любо кто кѣпецтвомъ са бавить любо при дворѣ се найдѣть... потрѣба бы было тлѣмача неякого принамне(и) которого ко(л)ве(к) з тыхъ языковъ (к. XVI ст. *Розм.* 2 зв.); Папежъ... церковь соборную каѳолическую у своем дворѣ у себе в Римѣ быти повѣдает (Львѣв, 1605-1606 *Перест.* 48); Припоманѣ... Брата..., а стрѣла в(м) м(л) котѣрый на Дворѣхъ чѣтырехъ Крѣблей Пѣлскихъ при Велможныхъ былъ и слѣдѣилъ (Киѣв, 1623 *МИКСВ* 84); а будетъ кому жаль, и ты пиши за тѣмъ до двора его милости самому пану хоружему корунному (Полтава, 1647 *АЮЗР* III, 98);

(*місце постійного проживання*) доми́вка, житло, оселя; а еслиж я палцемъ бѣжимъ выганяю бѣсы. юж бо постѣгло на васъ цѣрства бѣжѣ а колѣ крѣпкый и въоруженный // стережетъ двора своего (Володимир, 1571 *УЕ Вол.* 70-71); а щожъ не маѣтъ быти стѣмъ его оугѣдникомъ, ѡ(т)рады и радости дивной, з видѣнѣа лица бѣжего, и пресвѣтлыхъ аггловъ, въ нб(с)ныхъ дворѣхъ (Почаѣв, 1618 *Зери.* 46 зв.); радъ бы еси былъ, чтоби зъ нѣба самое злото падало въ твой дво(р) (Чорна, 1629 *Диал. о см.* 270); знаѣ же роскошникѣ тѣла, и любѣтелю мѣра сегѣ, котѣрый живѣшь въ тмѣ роскоши грѣхѣвнѣи... ѡто на дворѣ твой, иде косарѣ страшний, несподѣване, положи ти та, межи трѣпы смра(д)ныи (Чернѣгѣв, 1646 *Перло* 135 зв.); *Образно (про всесвіт):* тоу(т) са показѣоуе(т) и(ж) чѣлкъ котѣрыи въ дворѣ свѣта того якъ кроли(к) паноуе(т),... проказѣоу бѣрзо шпе(т)ною естъ прикрѣтый (поч. XVII ст. *Проп.р.* 231 зв.); Абовѣмъ Юно вѣ Емпѣрѣ злоѣистымъ, Южъ запалила прѣменемъ огнѣистымъ Лѣмпѣ нѣвѣю; Словѣнского Дворѣ Изъ Желиборѣ (Львѣв, 1642 *Бут.* 8 зв.);

(*царство небесне*) рай: до котѣрого [мѣста] прѣимѣеть дворѣне... з рѣзныхъ нарѣдовъ; начѣнъши ѡ(т) ѣвѣла правѣднаго... такѣвыхъ прѣимѣеть, и на дворѣ своемъ свѣтлымъ вѣнѣцемъ корѣноуетъ (Почаѣв, 1618 *Зери.* 71 зв.); И хтѣжъ Рѣкъ свойхъ вѣ Дворѣ не поднѣсѣтъ, Феболѣнныє! Хто такъ не голѣситъ Хр(с)те ты наша слава, ты корона (Киѣв,

1633 *Евфон.* 308); **дворѣ божѣи, дворѣ Христа бога** — храмъ Господнѣи: былъ той часть, гдѣ... тая збытная и выставная языка быстрѣсть, также и мѣстѣная штучность въ благословѣи анѣ вступу не мѣла въ дворы Божѣя (Киѣв, 1621 *Кон.Пал.* 323); вѣмѣсто за(с) ев(г)льское проповѣди... ннѣ пога(н)скѣе оучители, аристотѣли, платѣны, и дрѣгѣе... комѣдѣиники, в дворѣ(х) хѣ ба владѣю(т) (до 1596 *Виш.Кн.* 261 зв.).

4. (*володар, владика з приближенными особами*) двѣр: мы сами, господарѣ складаемъ вамъ рокъ... передъ нами стати ѡ сей прѣидѣчѣею сѣмой сѣботѣ, гдѣкольвѣкъ мы дворѣмъ нашимъ бѣдемъ мешкати (Кракѣв, 1533 AS III, 407); с чоѣго всеѣго якѣй зыскъ ри(м)скѣи бѣсѣдѣ, его дво(р) и канѣслѣрѣа ѡ(т)нѣси(т)... што за нѣвое бѣлово // до боуль приклѣданѣе што днѣ зѣлото ѡ(т) людеи завѣденыхъ лоупать (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 171 зв.-172); Дивныи и чудныи... дѣла Богъ справилъ прѣзъ Андрея, котѣрый... Константина царя зо всеѣмъ его царскимъ дворѣмъ и маѣстатѣмъ до Константинополя прѣпровадилъ (Киѣв, 1621 *Кон.Пал.* 968); Не погоржѣали тѣмъ азѣыкомъ славѣнски(м), и царскѣи и Кролѣвскѣи Дворѣ (Киѣв, 1623 *МИКСВ* 75);

(*придворнѣи особи, делегованѣи для вирѣшуваннѣа адмѣнѣстративнѣих чи судовѣих справ*) двѣр: До и(х) М(л) Пано(в) Сенаторѣ(в)... ѡ Помо(ч), И ѡ Причыны, абы Сѣдѣ на то(м) Сѣ(и)мѣ ся доѣбрати, а За дво(р)омъ Не Нищати Пи(л)но И(н)ста(н)щѣе чинити (Львѣв, 1609 *ЛСБ* 421, 3 зв.); во(л)но будѣ(т) е(и) м(л) пнѣ(и) крѣще(л)ни(ц)ко(и)... мене само(г)... на сѣ(и)мѣ за (д)воро(м)... по(з)вати (Вѣнницѣя, 1620 *ЛНБ* 5, III 4057, 30 зв.); Про то инстикгаторѣ нашѣ... позванѣго за дво(р)омъ нашимъ до далшого // тоѣ справы поступѣкы... прѣпозвалѣ (Варшава, 1622 *ЧИОНЛ* XIV-3, 132-133); кгдѣ пнѣове актѣровѣ складалѣса на выкѣпно процесѣ с пото(м)ками ка(м)пѣяновыми та(к)же и за дво(р)омъ ѡтослати то(т) процесѣ... далѣ(м) и я на тѣю справѣ... fr. 20 (Львѣв, 1636 *ЛСБ* 1054, 18).

ДВОРЫЩЕ *див.* ДВОРИЩЕ.

ДВОРЪ *див.* ДВОРЬ.

ДВОРЯНИНЪ, ДВОРЯНЫНЪ, ДВОРАНЫНЪ, ДВОРАНИНЪ, ДВОРЕНИНЪ ч.

1. (представник служилих людей монаршого чи магнатського двору, що одержували в умовне користування невелике земельне володіння) дворянин: а мѣли є(с)мо то(т) де(л) пере(д)... дми(т)ро(м) алѣкса(н)ровичо(м) старостою житоми(р)ски(м) а пере(д) дворянино(м) ѡсподара наше(г) велико(г)о корола алѣкса(н)дра (Житомир, 1502 *Арх.Р. фотокоп. 5*); Выдалъ имъ личбу, што давалъ въ тые два годы княземъ, паномъ, дворяномъ, земляномъ,... зъ розказаня листовъ короля, его милости (Краків, 1505 *РЕА III, 69*); Я Остафей..., дворянинъ господаря... великого короля Жикгмунта, визнаваю... штожъ я,... // ... селище на имя Соркланов... записую... на монастырь (Київ, 1510 *АрхЮЗР 1/VI, 14-15*); а че(р)касцы яко бояре та(к) мещане и козаки не маю(т) по(т) ты(м) берего(м) ѡ(т) быстрицы а(ж) до є(р)данѣ бобро(в) гонити... // ... а при то(м) были дворяне... па(н)... пєсла(к), а па(н) андре(и) (Черкаси, 1544 *ЦНБ ДА/П-216, 101-102*); ѡфалыє(м) абы дворяне наши которіє на двори нашо(м) кони пописаные маю(т) с по(ч)тами за п̄нзи служа(т) сами ѡсобами своими при на(с) г(с)дру зоставати звы(к)ли абы почты свои з имєне(и) до во(и)ска слали (1566 *ВЛС 33*); о чомъ она яко м̄ати ваша... женихѣ своємѣ кровию преч(с)тою васъ ѡ(т)кѣпи(в)шемѣ, яко с̄ны свои за слѣги и дворяны ѡ(т)дати з радостю... надѣялася (Острог, 1587 *См.Кл. 5 зв.*); пришл̄а ты(ж) и цѣсарѡва з великою по(м)пою, за(м)кнѣли дверѣ и не пѣста(т) ей, и всѣ(х) ей двора(н) (XVI ст. *УЄ №29519, 283*); За такю братьскю любовъ жестѣся до на(с) ѡдозвали чере(з) писа(н)є и дворянина своє(г) тимофѣя... велико вамъ за тоє дякує(т) (під Константиновом, 1648 *ЦДАДА 124, 3, 31*).

2. *Перен.* Благородна, шляхетна людина: єсли бы хорошю ѡбѣ(в) люби(л), єще бы помысло(м) в мйрѣ са знаходи(л), и то(и) с̄илы бы настѣпати на зм̄ю и на ско(р)п̄ію... не полѣчи(л) и в годности м(д)рованіа мирьского с тобою дворянино(м) в ѡдно(и) господѣ бы са зна(и)шо(л) (п. 1596 *Виш.Кн. 234 зв.*).

3. (той, хто обслуговує панський двір і живе при ньому) дворовий: ѡнъ... б̄рзо великю... срокѡ(ст) протівъ жидо(м)... показа(л), бо ихъ по великихъ

праца(х) пре(з) д̄нь, єще по(д) вѣчо(р) старши(м) дворяномъ свои(м) бичовати розказа(л) (поч. XVII ст. *Проп.р. 229 зв.*); а затымъ все доброе подасть... мѣжи по(д)данними покѡра и вѣрно(ст), мѣжи дворяны и слѣгами повблно(ст) и побѡжностъ (Київ, 1632 *МКСВ 269*).

ДВОРЯНСКИЙ *прикм.* (який стосується дворянина) дворянский: к тому теж некоторые листы так старых господарей панов наших, яко и его королевское милости, и тежъ от их милости панов рад врядовые, и дворянские, и вижовые, и тежъ выписы с книг канцлерийских (Володимир, 1571 *АрхЮЗР 8/IV, 131*).

ДВОРЯНИНЪ *див.* **ДВОРЯНИНЪ**.

ДВОЯКИЙ, ДВОЯКІЙ, ДВОАКИЙ, ДВОАКІЙ, ДВОАКИЙ *прикм. 1.* (який проявляється у двох видах) двоякий, подвійний: прото(ж) скѡро порозумѣ(л) х̄с... даю(чи) на(м) двоакіи прикла(д) ... абы(х)мо // и мы не протівилиса злоу, и не мѣли гнѣвоу ни на кого (Львів, 1585 *УЄ №5, 139 зв.*, на полях); Такъ Христосъ Господь,... всихъ Грековъ... възрушитъ... кгдыжъ такъ давно двоякимъ незмерне тяжкимъ еромомъ, душнымъ и телеснымъ, стиснены суть (Вільна, 1599 *Ант. 735*); имѣет же ч̄лкь оуслаждєніє, двоакое, а(л)бо сма(к) єдинъ д̄шев̄ный невидимый, тїлко самѡи д̄ши прісвоитый (Почаїв, 1618 *Зерц. 20 зв.*); Огѡнь бовѣ(м) двоакю маєть моцъ, до ѡсвѣчен̄а... и до палєна (Київ, бл. 1619 *О обр. 137*); Вещъ албо матеріа двоакка єсть тоа тайны, далєча(и)шаа и ближа(и)шаа (Львів, 1645 *О тайн. 15*); Н̄апредъ поклад̄аю к̄зана ѡ двоаккихъ добродѣства(х) бѡзкихъ, видимыхъ и невидимых(х), дочасни(х) и вѣчни(х) (Чернігів, 1646 *Перло 1 зв.*).

2. (протиставлений за певними особливостями, не один і той самий) різний: припоу(т)никъ є(ст) зеліє вельми добро... бо є(ст)... двоякии. малыи и великии. веліки(и) припоу(т)никъ тоую мо(ц) имаетъ в с̄бѣ з него добраа масть быває(т) на всѣ(х) раны // и бола(ч)ки (XVI ст. *УТ фотокоп. 1-1 зв.*); Ку тому вѣруєтъ двоякое Рожество Хрыстово: первое — изъ Отца безъ Матери предвѣчноє и неизглаголанное, второе зъ // Матери безъ отца подлѣтное (Вільна, 1603 *Гарм. 179-180*); ѡ ц̄ркви х̄вой, потрева (!) вѣдати

...хотѣи... ро(з)ки свои роспростерѣла ѡ(т) мѡра схѡднего, до мѡра зѡходнего... если и на двоѡкое мѣсто роздѣлена, але вѣроу и любѡвїю вѣчне звѡзана и сѡвокѡпленна (Почаїв, 1618 *Зерц.* 45); в' законѣ нашомѣ Лѡски ѡфѣры двоѡкїи знайдѡють са, Пѣршаа к'рѡвааа ѡфѣра... Дрѣгаа ѡфѣра без'крѡвнаа (Київ, 1639 *МКСВ* 217); двоѡкїи сѡтъ Іерѣи ѡдны вышшыи котѡрїи еп(с)копами назывѡютсяа, а дрѣгїи нїзшыи котѡрыи презвїтерами сѡтъ (Львїв, 1642 *Жел. О тайн.* 16); Тотѣ грѣхъ ест двоѡкїи, повседневный або легкїи и смер'тѣльный (Львїв, 1645 *О тайн.* 50); Хс Бгъ естѣ правдївый: и члѡвкъ досконѡлы, оу двоѡко(м) прирѡжѣноу а въ единой персонѣ Снѣ Бжїй (Чернїгїв, 1646 *Перло* 10 зв.).

3. (який має у собі суперечливі якості) подвійний: которого(с) послалѣл іс х(с)та, двоѡкое розоумѣна маєтѣ, и двоѡкїй ме(ч) намѣ подае(т): единѣ противѣ балвохва(л)ства гѡтѡвый ѡбнажѡнный, а дрѣгїй противѣ незбѡжного жидѡ(в)ского недѡвѣрства зготѡваный (поч. XVII ст. *Проп.р.* 138 зв.); з' ѡны(х) складаны(х) и фалшївы(х) [словѣ] в двоѡко(и) тѡвѡри ходѡчи(х) и наплѣнѣный естѣ свѣ(т) котѡрїи пере(д) тобою тебе хѡла(т), а з' задоу тебе продаю(т), и маю(т) тебе зѡвше за ѡшѡкѡного (Там же, 212 зв.).

4. (збільшений удвоє) подвійний, подвоєний: намесникѣ его м(л) свинюски(и)... перенемши мене, и по(д)води... на добровѡлно(и) дорозе... вытегали на мене мо(ц)ю кгвалтомѣ двоѡкое мыто (Володимир, 1592 *ТУ* 221); а ежели ты(и) братѣ ста(р)шы(и) не стави(л)ся на ча(с) и годинѣ ѡбвѣще(н)нѡю двоѡкѡю карѣ має(т) прынѡти (Львїв, 1644 *ЛСБ* 1043, 64); А дна шѡсто(го) збирѡли ѡбрѡкѣ двоѡкїй и на сѡбѡтѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 94).

ДВОЯКО, ДВОАКО, ДВОАКО присл.

1. Удвоє, подвійно: а если бы кто з межи ста(р)ши(х) братѡ(в) яки(м) ко(л)ве(к) ѡбычае(м) знашо(л)са выступны(м) за що молод(д)ши(х) карѣ(т) має(т) быти ста(р)ши(и) двоѡко и трѡяко кара(н) болшого томлениа достоинѣ ч(с)ти ради (Перемишль, 1592 *ЛСБ* 399); не вм(с) ли того ра(ди) и бискѡ(п)ства са докопѡли, ѡко да... слѡгъ ли(ч)бою двоѡко и трѡко не(ж)ли пѣр'во есте мѣли, ѡмножите (1598

Виш.Кн. 274); на з'громаже(н)е до неѣо людїй бгѡбойныхъ... котѡрымѣ то и дрѣкар'ню придѡлѣ, абы двоѡко и трѡяко пожитѡчными цркви и вѣрѣ стѡи были (Дермань, 1604 *Охт.* 12); А то дла того, жебы... мы Братїа црковная... еде(н) дрѣгомѣ помогаючи и зарѡвно працѡючи двоѡко на(д) иныхъ бо(л)ши(и) ѡвоцѣ в вин(н)ици Хѡво(и) ѡчинити... и дла того в едно(ст) любви и в ровно(ст) поваги встѡпилисмо (Луцьк, 1624 *ПВКРДА* I-1, 57-58); Прѣто тѣж' кто при цнѡтахъ Вѣрѣ... единѡю, Вѣрѣ пре(з) Ха з' Нба принесѣнѡю... по всемѣ свѣтѣ рознѣсенѡю... маєтѣ: двоѡко бѡлей слѡвленѣ... быти маєт' (Київ, 1625 *Кон.Апок.* 3); А ѡ то(м) котѡры(и) ...велїки(м) гѡлѡсо(м) мѡли(т)са, або що такѡго... з ѡстѣ свои(х) выпѣскае(т)... двоѡко грѣши(т): пѣрвое, стае(т)са молїтѣвѣ своѣи винѡве(н), же еи не(д)бѡле ѡфѣрѡетѣ г(с)дѣ бѣ; повтѡре, некро(м)ны(м) гѡлѡсѣ выпѣщенїе(м) (серед. XVII ст. *Кас.* 16 зв.); В такѡй терплївѡсти застаючи Іѡвѣ дождалса ѡжѣ емѣ бгъ не тѡлкѡ здѡровѣе привѡротїлѣ, але емѣ и мѡетность дѡлѣ, двоѡко бѡлшей нїжли пѣрвѣй (серед. XVII ст. *Хрон.* 58 зв.).

2. (у двох видах) двоѡко: ѡкѣ иншого мнѡго все двоѡко оу г(с)дѣ наше(м) іс хѣ замыкаѣтса, то естѣ, двоѡкое рѡжѣнїе едїно ѡ(т) бѡ пре(д) вѣкї, а дрѣгѡе ѡ(т) двѡа по(д) лѣто(м) (Вїльна, 1596 *З.Каз.* 1 зв.); А ап(с)лѣ абы значнѣи показа(л) оучїтеле(м) шкѡлны(м) спѡсѡбѣ подѡлѣ же заслѡуѣоу двоѡко дѣла(т): единѣ бѡвѣ(м) заслѡуѣ рѡжѡй назывѡють..., дрѣгїй засѣ ѡкѣ ѡ(т) прїтрафлѡючѡгѡса (поч. XVII ст. *Проп.р.* 230); Потрѣба вѣдати, ижѣ в' це(р)кви соу(т) пра(з)никы двоѡко, ѡ(т) стѣ(х) ѡ(т)це(в) постановлѣнены. Едны, котѡрые зѡвоу(т)са недвижїмїи, а дрѣгїи, Движїмїи (Острѡг, 1612 *Час.Туп.* 308);

по-рїзному, двоѡко: Прїе двоѡко могѣтѣ розѣмѣтїса... ѡвыи котѡрїи побѡжне живѣтѣ... Такѡвыи кроулеве... стѡнѣтѣ... пред' маїстѡто(м) бжїимѣ ...И засѡ ѡныи црїе зѣмныи здалѣка стѡнѣтѣ, стрѡхомѣ и ѡужѡсомѣ одержїми (Почаїв, 1618 *Зерц.* 71).

3. Двоєдушно, дволично, нещиро: т м(с)... двоѡко со мнѡю живѣшь, ѡсты цалуєшь, а лѣсть в сц(д)ри (!) кѣбѣшь (Корелїчї, 1593 *ЛСБ* 246, 1).

ДВОАКИЙ див. ДВОЯКИЙ.

ДВОАКІЙ *див. ДВОЯКИЙ.*

ДВОАКО *див. ДВОЯКО.*

ДВУГАРЦОВЫЙ, ДВУКГАРЦОВЫЙ *прикм.*

Який містить два гарці: кня(з) ку(р)пски(и) // побра(л)... ω(л)стро з фляшами а(н)кге(л)ское цыны в которо(м) было фля(ш) кга(р)цовыхъ шесть а (д)вѣкга(р)цовыхъ две... третее ω(л)стро а в ни(м) фля(ш) крѣглы(х) деве(т) (Володимир, 1578 ЖЖК I, 133-134).

ДВУДЕСТУ *числ. (стп. dwudziestu) двадцять:* Которы(и) та(к)же застави(л) ве двудесту злоты(х), своєю частю та(м)же на ро(в)ни ω(д) ко(н)ца до ко(н)ца (Одрехова, 1596 ЦДІАЛ 37, 6, 3 зв.).

Див. ще ДВАДЕСЯТЬ, ДВАДЦАТЬ.

ДВУЖЕНЕЦЬ *див. ДВОЖЕНЕЦЬ.*

ДВУЖОНЬ *ч. Двоеженець. Вл.н.: Я(с)ко Двѣжонь (1649 РЗВ 355 зв.).*

Див. ще ДВОЖЕНЕЦЬ.

ДВУЛЕТНЫЙ, ДВУЛЕТНИЙ, ДВУЛѢТНИЙ, ДВОЛѢТНЫЙ, ДВОЛѢТНИЙ *прикм.*

1. (який триває протягом двох років) дворічний: Прѣсвѣтлы(м) Триднѣвна Хва Вѣскрсѣнія Дне(м) с(т) Іω Зла(т) Ап̄(с) Бѣсѣ(д), дволѣтни(х) ω(т) В(с) Ве(л): на(м) врѣчѣны(х) працѣ съвершѣнны(и) конє(ц) и одпочинѣна възвѣши (Київ, 1623 МІКСВ 79).

2. (віком два роки) дворічний, дволітній: бычков двѣлѣтнихъ ѕ̄ (Володава, 1553 АS VI, 13); Свирепѣ третеле(т)ныхъ сорокъ а двѣле(т)ныхъ три(д)ца(т) и две (Володимир, 1578 ЖЖК I, 158); Іро(д) црѣ... всѣ(х) малѣнky(х) ωтрочѣто(к)... двоулѣтни(х) и моло(д)ши(х) каза(л) забѣати (поч. XVII ст. Проп.р. 48); bimul(us), bim(us), дволѣтны(й) (1642 ЛС 103).

ДВУЛЕТОКЪ *ч. (дворічна свійська тварина) дволіток:* а на ωборє... двуле(т)ко(в) жеребцо(в) ста(д)ны(х) два(д)це(т) (Кременець, 1571 ЛНБ 103, 15/Іс, 1921, 7); третяко(в) два(д)ца(т) три жеребцо(в) двѣле(т)ко(в) се(м)на(д)ца(т) (Володимир, 1578 ЖЖК I, 132); клячѣ матерокъ пятьдесять, жеребцовъ дулетковъ десять (1649 АрхЮЗР 3/IV, 166).

ДВУЛИЧНЫЙ, ДВОЛИЧЬНЫЙ *прикм. (про тканину) (однаковий з обох боків) двосторонній:* А куфтеръ дуличный, крестъ и гербъ золотомъ шить (Київ, 1554 КМПИ I, дод. 10); Где тые бояре

...мене,... в одном саянику бурнатном дуличном, белками подшитомъ,... до Девяткович... привезли (Володимир, 1567 АрхЮЗР 8/III, 136); петрахиль адамашковий зеленый старый, якобы дуличный (Луцьк, 1583 АрхЮЗР 1/I, 183); коли матъка наша мене заму(ж) давала то(г)ды за мъною дала... шѣбку бели(н)ную с китайкою дволичною (Київ, 1615 ЦНБ II 23261, 1 зв.).

ДВУЛѢТНИЙ *див. ДВУЛЕТНЫЙ.*

ДВУНАСТЕ *числ. (стп. dwunaste) дванадцять:* С тое зас, которая есть в скрини, около двунасту тисечей (Володимир, 1631 АрхЮЗР 1/VI, 626).

Див. ще ДВНАДЕСЯТЬ, ДВНАДЦАТЬ.

ДВУНЕДЕЛЪНЫЙ *прикм. Двотижневий:* то му всиму позваные найдалей до шести недел досыть учинять и на которомъ бы поводе перестали на томъ же двунедельномъ теръмине поставили и дали, наказаль (Володимир, 1650 АрхЮЗР 3/IV, 467).

ДВУРОЧНІЙ *див. ДВОРОЧНЫЙ.*

ДВУРЬ *див. ДВОРЬ.*

ДВУСОТНЫЙ *числ. Двохсотий: Двѣсѣтный (Уж. 1645, 85).*

ДВУХЖЕНЕЦЬ *див. ДВОЖЕНЕЦЬ.*

ДВЫЧЬ *присл. Двічі, два рази:* якъ ся силовавъ, што бы учинивъ другихъ пять талантъувъ... тотъ примножить двычѣ туюко якъ ему дано (XVI ст. НЄ 138).

Див. ще ДВОИЧИ.

ДВѢ *див. ДВА.*

ДВѢБИСТЕ *див. ДВѢСТѢ.*

ДВѢСТА, ДВАСТА *числ. Двѣсті:* Тое село прода(ли) нашему вѣрномѣ болѣринѣ,... ра(д)і дваста и пе(т)деса(т) вѣго(р)ски(х) жω(л)ти(х) (Ясси, 1610 МЭФ фотокоп. 106); прода(л) ролѣ своєи полѣлано(к) за золоты(х) двѣста братѣ своємѣ го(л)дышови грицови (Одрехова, 1629 ЦДІАЛ 37, 2, 44).

Див. ще ДВѢСТѢ.

ДВѢСТѢ, ДВѢСТЕ, ДВѢСТИ, ДВѢБИСТЕ, ДВЕСТЕ, ДВЕСѢТЕ, ДВЕСТИ, ДВИСТИ *числ. Двѣсті:* А маеть намъ давати вѣ каждый годъ напередѣ по двѣстѣ золотыхъ Вгорскихъ... на Запусты великіє (Краків, 1507 АЮЗР II, 115); маю наперед... королю... заплатити патсот коп грошей и господарю моемѣ, князю... ωстрозкомѣ двѣсте коп

грошей (Острог, 1516 АС III, 138); Ино мы свою половицу Прилѣпа... митрополиту Юсифу продали за двѣсти копъ грошей полугрошковъ Литовскоѣ монеты (Новгородок, 1518 АЮЗР I, 59); маєт заплатити... тым нашим єдначом двести коп грошей (Задиби, 1531 АС III, 393); В свирѣне жита бочокъ соланокъ двесте (1552 ОКЗ 36 зв.); которою сумою семнадцатма тисечъма и двемасты копами грошей литовскихъ кнегиня Кошерская,... яко властностю своею, шафовати, кому хочечы отписати волна ест (Луцьк, 1569 АрхЮЗР 8/VI, 229); дамъ двѣма свѣткомъ моимъ и будутъ пророковати через 1000 двѣстѣ и шестдесятъ днѣй (Вільна, 1595 Ун.гр. 157); была ли(ч)ба во(и)ска є(з)ны(х) двѣ(с)те кро(т) тисеча тисечи(и) (XVI ст. КАЗ 621); має(т)... ратѣ пе(р)шѣю дати зо(л) двѣсте (Львѣв, 1612 ЛСБ 1043, 14); жебы того не голосиль, двомасты чирвоныхъ золотыхъ поєдналь (Київ, 1621 Коп.Пал. 1062); шкоды чинили... шкла бенецкого и кришталового на золотыхъ двести (Володимир, 1649 АрхЮЗР 3/IV, 123); возовъ зо двесте се зобравъшы, березъ до килкусот,... до... Гошъчы одвезли (Луцьк, 1650 АрхЮЗР 3/IV, 434); взяли... конопляного поло(т)на аршино(в) двесте (Житомир, 1650 ДМВН 204).

ДЕ¹ присл. 1. (питальний) де: мелъника... замо(р)довано(г)[о] не ведати и де подели (Київ, 1643 ДМВН 266).

2. (обставина місця) де: И вирекль са зо вши(т)-ко(г) о(д)далуючи... вши(т)кы пото(м)кы и запи соу<ю>чи са боронити то(г) грица... гроше(м) свои(м). Єсли бы кто има(л) ємоу в ти(м) покоу(и) не дава(ти) де при то(м) бы(ли) приса(ж)нищи коу(з)ма ф<є>да(р)ко. яц(ь)ко го(л)ды(ш) (Одрехова, 1549 ЦДІАЛ 37, 16, 1); Принеси собѣ на розумъ, кто невиноватый де погыбъ (XVI ст. НС 67).

3. У функції сполуч. сл.: **а)** (приєднує підрядну частину місця до головної) (у постпозиції — із співвідносним словом і без нього) де: вѣдальєсь иже ж'ноу, де емь не росѣваль а збираю, г'де(и) емь не росыпаль (1556-1561 ПЄ 107); А ты(х) здра(и)цѣвъ...по(и)ма(в)ши... а де на(с) вслышите до на(с) ѡ(т)сыла(и)те (Корсунь, 1595 ЛНБ 5, II 4048, 113);

Хрестіане мои милыи! Туй дознаваме, де Христость мовить у евангеліи за пустъ (XVI ст. НС 13);

б) (приєднує підрядну означальну частину до головної) де: Я... зезнава(м) ты(м) записѡ(м) и(ж) є(м) прода(л) пе(т)рови... лан... которы(и) ла(н) ему вы(з)волюю и за то ѡбѣцую боронити є(г) // ѡ(д) вшєлакы(х) трудностіи де єсть то я(в)но праву ѡ(д)ре(х)вському (Одрехова, 1574 ЦДІАЛ 37, 1, 2 зв.-3); Чомъ были церкви и царства, де проповѣдали святыйи апостолы,... теперъ бируютъ языкъ поганнны (XVI ст. НС 13); минѣ дали Кудровцѣ свою ча(ст) нижеи путе в драчнику, де лемъ пу(д)-ливки были многіи (Бенедиківці, 1603 НЗУж. XIV, 224);

в) (приєднує підрядну з'ясувальну частину до головної) де: Присылалъ къ Намъ... староста Брацлавскій... жалуючи... о томъ, штожъ, дей, ты забороняєшь людемъ его милости... зъ... товары ѣздити...до Острога... и кажєшь де имъ ходити на Луцко (Петрків, 1526 РЕА I, 140); ниже лежы(т) пісано де пѣнєзѣ бере(т) ма(и)с(т)рѣ (Львѣв, 1592-1593 ЛСБ 1039, 1).

ДЕ² част. 1. (приєднувальна) теж, також, до того ж: до игумена никоторое потреби не мєва(л)... бо то(т) манасты(р)... по(д) бл(с)винє(м) и послуше(н)ство(м) нши(м) є(ст)... а не влады(ч)ни, и єще де ку велико(и) шкоде и знище(н)ю то(т) стѣ(и) манасты(р) приводи(ш) (Новгородок, 1554 ЛСБ 18); земенинъ земли Киевское, поймалъ былъ мене,... во имену своемъ... у вѣ оборо, зъ // жеребцемъ своимъ власнымъ,... и привелъ былъ мене сей де до враду замку господарского,... зъ лицемъ (Житомир, 1587 АрхЮЗР 6/I, 158-159).

2. (підсилювальна) сѣме, власне: Присылалъ къ Намъ... староста Брацлавскій... жалуючи... о томъ, штожъ, дей, ты забороняєшь людемъ его милости... зъ... товары ѣздити... до Острога и до Дубна... и кажєшь де имъ ходити на Луцко... для чоґожъ де еси дворянъ нашихъ и слугъ своихъ положилъ у Кремянцы (Петрків, 1526 РЕА I, 140).

ДЕБЕЛА ж. Природа, ество: ни(ч) не розоумѣю(т) ѡ дебєлѣ закаманѣлое сер(д)це и(х) (XVI ст. УЄ №29519, 76).

ДЕБЕЛИЙ див. **ДЕБЕЛЫЙ**.

ДЕБЕЛО *присл.* Грубо, дебело: аще бо і агльское е(с)ство тонко бе(з)телесно и неосазаемо есть; тог(д)ы противъ нашею грѣбости телесное тонко // і невеществоно, ане противъ бгѣ. Противъ бгѣ же и то дебело обрѣтае(т)са (Острог, 1588 Сур. 11-11 зв.).

ДЕБЕЛОСТЬ *ж.* (повнота) грубість, огрядність; товщина: дебелость, грѣбость (1596 ЛЗ 42); Дебелость. Crassitudo. Crassame(n)tum (1650 ЛК 442).

ДЕБЕЛСТВО *с.* Міцність, сила, дебелість: а́ле неха(и) то(л)ко ѡ(т) сеа жизни и(з)гнани бѣдете... тог(д)а бѣдете видѣти коронода(в)ца жи(з)ни се́а ...егда покрывало дшевное дебел(л)ство(м) пло(т)-ски(м) приваленое, на смр̄ти са ва(м) ѡ(т)крыеть (1598 Виш.Кн. 307 зв.).

ДЕБЕЛЫЙ, ДЕБЕЛИЙ *прикм.* Грубый, товстий; огрядний: лац'нѣ(и)ше есть въистин'ноу вельбоуду [оужишоу дебеломоу] скрозѣ иглиныи оуши пройти, нижли богатомоу в цр(с)тво бѣе внѣйти (1556-1561 ЛС 301 зв.); Debeliy. Grubiey (Жовква, 1641 Dict. 55); rud(us) груби(и) дебел(и) (1642 ЛС 357); Дебелый. Crassus, Spissus Rudis (1650 ЛК 442);

лінивий: Лѣнивого: Дебѣлого (1627 ЛБ 60).

ДЕБРИЕ *с., зб.* Яр, улоговина: взалъса конь его на воздухоу свергль его в дебрие (1489 Чет. 66 зв.).

ДЕБРЬ, ДЕБРЬ *ж.* Яр, *діал.* дѣбра, дѣбр: двѣдъ пр(о)ркѣ рекль. всака дѣбрь наполнитса и вси холми смѣратса (1489 Чет. 375); а ѡ(д) той слѣдѣ на мѣлкѣю дѣбрь на долинѣ до дѣбри названое сѣходолная тоу дѣбрею сѣходолною идѣчи за слн̄це(м) к полд(д)ню в долинѣ сѣходолъ (Унів, 1581 ЛСБ 61, 1); вса́каа дѣбрь бу(д)тъ наплѣнена и вса́ка гора и холмъ смири(т)са (XVI ст. УЕ Лімк. 5); Илія много ся тулялъ по горахъ и дѣбрехъ (Київ, 1621 Коп.Пал. 822); Знѣвоу ежели бѣдетъ пре(д) дѣмо(м) твои(м), падѣлъ всего́ безаконіа и недо-вѣрство; та́а дѣбрь и пропасть (Устрики, I пол. XVII ст. УЕ №29515, 430); Debr: dolina: leg (Жовква, 1641 Dict. 55); Дѣбрь. Conuallis (1650 ЛК 442).

Див. ще ДѢБРА.

ДЕБРЬ *мн.* (густий, непрохідний ліс) дѣбри, хащі: Лѣсы: Дѣбрь (1627 ЛБ 60).

ДѢБРА *ж.* Те саме, що дѣбрь: Низбрѣгъ: Стремнина, прикрій бѣрегъ, а́лбо скала́, дѣбра (1627 ЛБ

77); Стремнина́, низбрѣгъ, мѣстце прикрое, прикрій бѣрегъ а́лбо скала́, йли дѣбра, завѣсистое мѣстце (Там же, 122).

ДЕБЫ *спол.* (зв'язує речення) (приєднує підрядну частину умови до головної) (у препозиції — із співвідносним словом) коли(б), якщо(б): а де бы(х) емоу не оучини(л) на те(н) ча(с) таково(г) записоу теды соумоу таковою выше манованую препадно (!) половица на строноу а половица на оура(д) его м(с)ти пана старости(н) (Одрехова, 1573 ЦДІАЛ 37, 1, 2); сиду(р) сы(н) фѣдора за(н)ча(т)... // ...записуе(т)са гроше(м) свои(м) борони(ти) брато свою ѡ(д) вщелакы(х) пе(р)су(н) а дѣбы брата е(г) за якы(м) недү(з)тво(м) хотѣли ѡ(ч)зну (!) сво(ю) пу(с)ти (!) в ыншіѣ руки теды сиду(р) бли(ж)шіи буде суму ве(р)нути а при ѡчизнѣ зоста(ти) (Одрехова, 1586 ЦДІАЛ 37, 1, 25 зв.-26).

Див. ще ГДЕБЫ.

ДЕВА *див.* ДѢВА.

ДЕВАДДЕСЯТЬ *див.* ДЕВЯТДЕСЯТЬ.

ДЕВАДЕСАТЬ *див.* ДЕВЯТДЕСЯТЬ.

ДЕВАСИЛОВЪ *прикм.* Який стосується диво-силу: девасилово кореніе... выгони(т) и(з) нѣтри гѣстѣю вре(ди)те(л)нѣю мокрость (XVI ст. Травн. 187 зв.).

ДЕВАСТАЦИЯ *ж.* (*сmn.* dewastacja, *лат.* devastatio) руйнування, нищення: шкод на шест сот золотых учинили, зоставуючи мелиорацию себе о особах тумультов и девастации господы (Луцьк, 1634 АрхЮЗР 1/VI, 683); спра(в) жа(д)ныхъ не засталъ, ты(л)ко срокгая девастация и попустошене (Житомир, 1650 ДМВН 197).

ДЕВАСТОВАТИ *дієсл. недок.* (*сmn.* dewastować, *лат.* devasto) руйнувати, нищити, спустошувати: тотъ неприятель тоежъ воеводство Волынское, забияючи, мордуючи, лупы беручи, девастовалъ, и под самое мисто столечное воеводства Волынского Луцко прошол (Луцьк, 1650 АрхЮЗР 3/IV, 426); помененый панъ Еничъ... маетьности обывателей наездъжаючи пустошил огнемъ, розмаите гости-литер плюнѣдровал, девастовал и въ нивечъ обочал (Там же, 438).

ДЕВЕДЕСЯТЬ *див.* ДЕВЯТДЕСЯТЬ.

ДЕВЕНОСТО *див.* ДЕВЯНОСТО.

ДЕВЕРА, ДЕВЕРАЯ ж. (*жінка дівера*) діверка: Такъже, если бы што вдовѣ Дегтевой и деверой ее сѣножати... ставъ мой Свходолский залилъ, мають... тѣю шкодѣ ей пенезми моими заплатити (1577 AS VI, 83); Пани Марина Ивановна при мне возномъ и при тое стороне шляхте... девери своєї, поведила тыми словы (Володимир, 1580 *АрхЮЗР* 8/III, 310).

ДЕВЕРЬ, ДѢВЕРЬ ч. (*брат подружжя — чоловіка, жінки*) дівер: ведже хотя быс мя ваша милость, кнеже деверу, хотель гамовати, теды мя ваша милость вгамовати не можешъ, бо ми отец мой на то позволил (Луцьк, 1569 *АрхЮЗР* 8/III, 180); скоро по сме(р)ти замо(р)дованого... ма(л)жо(н)ка моего... будѣчи я зъ дитемъ своимъ сыномъ ма(л)жо(н)ка моего... выбита зо всихъ имене(и)... ѡ(т) девера своего... крыштофа лабу(н)ского... въ его мл(с)ти есми ажъ до си(х) часо(в) теперешнихъ мешъкала (Варковичі, 1572 *ЛНБ* 5, III 4041, 32); leuig дѣверъ, братъ женинъ (1642 *ЛС* 254).

ДЕВЕСТВЕНИКЪ ч. Те саме, що дѣвственникъ: онъ [ап(с)лъ иванъ] на землі... незлюбивъ дшею. чистый девственникъ. безъ зацепки дошоль горы (1489 *Чет.* 43).

ДЕВЕСТВЕННЫЙ *прикм.* Невинный, непорочный: ап(с)лъ иванъ... вшоль оу вышний ер(с)лимъ нескверными девственными чистого его ср(д)ца очима (1489 *Чет.* 43).

ДЕВЕТДЕСЕТЬ *див.* ДЕВЯТДЕСЯТЬ.

ДЕВЕТДЕСЯТЬ *див.* ДЕВЯТДЕСЯТЬ.

ДЕВЕТДЕСЯТЫЙ *див.* ДЕВЯТЬДЕСЯТЫЙ.

ДЕВЕТДЕСЯТЬ *див.* ДЕВЯТДЕСЯТЬ.

ДЕВЕТДЕСАТЬ *див.* ДЕВЯТДЕСЯТЬ.

ДЕВЕТДЕСАТЫЙ *див.* ДЕВЯТЬДЕСЯТЫЙ.

ДЕВЕТДЕСАТЬ *див.* ДЕВЯТДЕСЯТЬ.

ДЕВЕТЕРО *див.* ДЕВЯТЕРО.

ДЕВЕТЕРОНАДАТЕРО *числ., зб.* Дев'ятнадцатеро: стадо сверепъе деветерона(д)цатеро... его мл(ст)... сынѣ моемѣ... поѡ(т)дава(т)и мае(т) по животе мое(м) (Осмиловичі, 1576 *ЖКК* I, 76).

Див. ще ДЕВЯТЕРОНАДАТЬ.

ДЕВЕТНАДАТЬ *див.* ДЕВЯТНАДАТЬ.

ДЕВЕТНАДАТЫЙ *див.* ДЕВЯТНАДАТЫЙ.

ДЕВЕТНАДАТЬ *див.* ДЕВЯТНАДАТЬ.

ДЕВЕТНАДАТЬ *див.* ДЕВЯТНАДАТЬ.

ДЕВЕТОЛѢТНИЙ *прикм.* Дев'ятирічний, дев'ятилітній: п(н) нікифо(р) покієвичъ... ве(д)ле та(к) деветолѣ(т)ней его пре(д) п(н) романо(м) ѡбе(т)ницѣ... ѡ(т)даль злѡ(т) 100 (Львів, 1630 *ЛСБ* 1052, 1 зв.).

ДЕВЕТСОТЬ *див.* ДЕВЯТСОТЬ.

ДЕВЕТЬ *див.* ДЕВЯТЬ.

ДЕВЕТЬДЕСЯТЬ *див.* ДЕВЯТДЕСЯТЬ.

ДЕВЕТНАДЦАТЫЙ *див.* ДЕВЯТНАДЦАТЫЙ.

ДЕВЕТЬ *див.* ДЕВЯТЬ.

ДЕВЕТЬДЕСЯТЬ *див.* ДЕВЯТДЕСЯТЬ.

ДЕВЕТЬДЕСЯТЬ *див.* ДЕВЯТДЕСЯТЬ.

ДЕВИЦА *див.* ДѢВИЦА.

ДЕВИЦА *див.* ДѢВИЦА.

ДЕВИЧЕСКИЙ *див.* ДѢВИЧЕСКИЙ.

ДЕВИЧИЙ *див.* ДѢВИЧИЙ.

ДЕВИЧСТВО *див.* ДѢВИЦТВО.

ДЕВКА *див.* ДѢВКА.

ДЕВОНКА *див.* ДИВОНЬКА.

ДЕВОЧИЙ *див.* ДѢВОЧИЙ.

ДЕВОЧЬКА *див.* ДѢВОЧКА.

ДЕВСТВЕНИКЪ *див.* ДѢВСТВЕННИКЪ.

ДЕВСТВЕНИКЪ *див.* ДѢВСТВЕННИКЪ.

ДЕВСТВЕНЬНИКЪ *див.* ДѢВСТВЕННИКЪ.

ДЕВЧИНА *див.* ДѢВЧИНА.

ДЕВЪСТВО *див.* ДѢВСТВО.

ДЕВЯДЕСЯТЬ *див.* ДЕВЯТДЕСЯТЬ.

ДЕВЯНОСТО, ДЕВАНОВО, ДЕВЕНОВО

числ. Дев'яносто: ѡн... ми (мае(т)) толко девеносто коп грошей ѡтдати (Шулжинці, бл. 1533 AS III, 418); взалъ... медѣ... деваносто каде(и) (1552 *ОКан.З.* 28 зв.); гусей шестдесят, кур девяносто (Володимир, 1568 *АрхЮЗР* 8/III, 164); гречки копъ девяносто спалено (Житомир, 1584 *АЖМУ* 101).

Див. ще ДЕВЯТДЕСЯТЬ.

ДЕВЯТДЕСЯТЬ, ДЕВАТДЕСЯТЬ, ДЕВЯТЬДЕСЯТЬ, ДЕВАТДЕСАТЬ, ДЕВЯТЬДЕСЯТЬ, ДЕВАТЬДЕСАТЬ, ДЕВАДДЕСЯТ, ДЕВЯДЕСЯТ, ДЕВАДЕСАТЬ, ДЕВЕТДЕСЯТЬ, ДЕВЕТДЕСАТЬ, ДЕВЕТДЕСАТЬ, ДЕВЕТДЕСАТЬ, ДЕВЕТДЕСЯТЬ, ДЕВЕТДЕСЯТЬ, ДЕВЕДЕСЯТ, ДЕВЕТДЕСЕТ *числ.* Дев'яносто, *діал.* дев'ятыдесят:

Его Милость на тѣю деветдесат коп заплатил к̄ коп грошей (Турійськ, 1551 AS VI, 115); если боуде(т) в нѣкоторого чл̄ка сто ѡвецъ и заблоуди(т) едина ѡ(т) ни(х) чи не остави(т) ли дева(т)деса(т) и дева(т) на гора(х) и ше(д)ши ище(т) заблоужд̄шаго (1556-1561 ЛЄ 79 зв.); ѡт ѡгородников,... по грошей по два, сѡмоу чинит, коп девадесат и чтыри (Володимир, 1568 AS VII, 311); ѡ(т) роботы... таляро(в) стары(х) деве(т)десе(т) и ѡсмь... побралъ (Луцьк, 1577 ЛНБ 5, II 4044, 5); па(н) ѡте(ц) мои шкоду[ет]... в тои роботѣ бу(д)ни(ц)ко(и) ко(п) деве(т)десять шесть (Житомир, 1582 АЖМУ 42); Писанъ въ... Льове... тысяча пя(т)сотъ девятьдесять первого (Львѣв, 1591 ЛСБ 154); Личба... единъ два(д)цати два два(д)ца(т) три два(д)ца(т) три(д)цать, сорокъ... ѡсмьдеса(т) девя(т)деся(т), сто (к. XVI ст. Розм. 60 зв.); прода(л)... пасѣкоу за зло(т) деваддеса(т) (Одрехова, 1599 ЦДІАЛ 37, 16, 10); прода(л) пе(т)рови ма(ц)ковья(т) половиною ролѣ... за соумоу зло(т) девя(д)еся(т) мониты и ли(ч)бы по(л)скы(и) (Одрехова, 1603 ЦДІАЛ, 37, 1, 30); седмьдеса́тъ седмїцею, чтыриста́ и дѣвятьдеса́тъ есть (1627 ЛБ 113); в ко(ж)до(и) сты(р)те жита было копъ по деведеса(т) (Київ, 1635 ЛНБ 5, II 4060, 106 зв.); ч̄ деве(т)деса(т) (Уж. 1645, 85); Грицько и Матфий... в протестуючогосѣ овѣса, деветдесѣть копъ и пять забрали (Луцьк, 1649 АрхЮЗР 3/IV, 117).

Див. ще ДЕВЯНОСТО.

ДЕВЯТЕРНИКЪ *ч.* Дев'ясил, *діал.* дев'ятерник: enpearhyllon, девѣте(р)никъ трава (1642 ЛС 179).

ДЕВЯТЕРО, ДЕВАТЕРО, ДЕВЕТЕРО *числ., зб.* Дев'ятеро: поросат деватеро, а ѡвецъ двадцатеро (Володава, 1553 AS VI, 13); у Ивана Приступы ...куръ деветеро (Луцьк, 1619 АрхЮЗР 6/I, 407); па(н) Амъбрози(и) Во(и)цехо(в)[с]ки(и), презе(н)това(л) ту(т), на враде, коне(и) девѣтеро (Житомир, 1650 ДМВН 192).

Див. ще ДЕВАТЕРИ.

ДЕВЯТЕРОНАДЦАТЬ *числ., зб.* Дев'ятнадцатеро: в дворе свиней девѣтеронадцат, поросѣт десятеро (Луцьк, 1571 АрхЮЗР 8/VI, 352).

Див. ще ДЕВЕТЕРОНАДЦАТЕРО.

ДЕВЯТИНЫ, ДЕВАТИНЫ *мн. (поминки, вшанування пам'яті покійного на 9-й день по його смерті)* дев'ятини: Которое ихъ правило такъ ся въ собѣ маеть: "творѣте усопшимъ третины во псалмѣхъ и молитвахъ для воскресшаго изъ мертвыхъ тридневно, и девѣтины на памятку тутъ будучихъ и отшедшихъ, и сорочины ведлугъ старого закону" (1603 Пвт. 59); Девадины εννοαта по грѣцкомѣ назвѣнны ѡ(т)правдем̄, тѣбестъ, девѣтого дне по смѣрти чїей памѣть емоу з̄ млтвами,... чїнимъ (Київ, 1625 Коп.Ом. 158); Дева́тины за́сь, же ва́сь на то́тъ часъ гинетъ кштѣлтъ чл̄вка, захѡвано бѣдѣчи са́мо едно ср(д)це. сорочїны за́сь, же и самое ср(д)це на то́тъ часъ погибѣетъ (Київ, 1627 Тр. 41).

ДЕВЯТИЦА *ж.* Дев'ятка: enneas, девѣтица (1642 ЛС 179).

Див. ще ДЕВЯТКА.

ДЕВЯТКА *ж.* Дев'ятка. Вл. н., ч.: Ва(с)ко Дева(т)ка (1649 РЗВ 341).

Див. ще ДЕВЯТИЦА.

ДЕВЯТНАДЦАТЫЙ, ДЕВАТНАДЦАТЫЙ, ДЕВЕТНАДЦАТЫЙ, ДЕВЕТЪНАДЪЦАТЫЙ *числ.* Дев'ятнадцатий: в рокѣ прошло(м) тисеча ше(ст)со(т) третемъ м(с)ца се(н)тебра деве(т)на(д)цатого дня по(з)ваны(и) повода с пе(в)ны(х) кгру(н)то(в) имени его... выби(л) (Вінниця, 1605 ЛНБ 5, II 4051, 106); пятнадцатый резыкъ — Бондарови;... осмнадцатый — Боридубчеви; девѣнадцатый — Зѣнкови и Литвину (Володимир, 1606 АрхЮЗР 6/I, 320); подписалися их милости панове... року тисеча шест сот девѣнадцатого (Четвертня, 1619 АрхЮЗР 1/VI, 478); Дева́тнадцѣтый (Уж. 1645, 84 зв.); Писанъ в мона(с)тире Триго(р)скимъ року тисеча шестъсотъ сорокъ ѡ(с)мого, мѣа декабра девѣтънадъцатого дня (Тригорськ, 1648 ДМВН 219).

Див. ще ДЕВЯТЫНАДЦАТЬ.

ДЕВЯТНАДЦАТЬ, ДЕВАТНАДЦАТЬ, ДЕВАТНАДЪЦАТЬ, ДЕВЯТНАЙЦЯТЬ, ДЕВЯТНАЙЦЕТЬ, ДЕВЯТНАЦЯТЬ, ДЕВЕТНАДЦАТЬ, ДЕВЕТНАДЦАТЬ, ДЕВЕТНЯТЦАТЬ *числ.* Дев'ятнадцѣть: тѣю сѣмѣ... то есть девѣтнадцѣт тисѣч золотых... вѣна и привѣнкѣ // записѣю... на третей

части всих имѣней моих ѡтчизных и дѣдизных (Краків, 1539 *AS IV*, 177-178); Тыхъ всихъ дева(т)-надыцать дымовъ взалъ (1552 *ОЛЗ* 189); Каплѣнов деватнацат, а кѡр десат (Володава, 1553 *AS VI*, 13); Панцерей деветнацать (Київ, 1554 *КМПМ I*, дод. 13); за девя(т)наця(т) дилко(в) да(л) по грошѣ (Львів, 1594-1595 *ЛСБ* 1041, 9); Тесли да(л) емь девя(т)на(и)ця(т) гро(ш) (Там же); вапна неро(з)-правленого цебриковъ девя(т)на(и)це(т) и копѣ ла(т)... повинѣ(н) тоѣ все кгрѣ(н)тѣ наше(м)у завше ѡ(т)да(т) (Львів, 1616 *ЛСБ* 1043, 24 зв.); пнѣ во(и)-ски(и)... усыпа(л) ко(п)цо(в) деве(т)ня(т)ца(т) (Київщина, 1638 *ККПС* 190); ѡ̄и дева(т)на(д)ца(т) (*Уж.* 1645, 84 зв.).

ДЕВЯТОРИЧНИЙ *прикм.* Дев'ятиричний: поенarius, девятири(ч)ни(й) (1642 *ЛС* 282).

ДЕВЯТСОТНИЙ, ДЕВАТСОТНИЙ *числ.* Дев'ятисотий: ле(ч) дх̄ антіхристо(в), единѡго з дѡхо(в)ны(х)... ѡколо рѡкѣ х(с)ва, дева(т)со(т)ного на то звѣлъ, же... захо(д)ниі всѣ // п̄ан̄ства ѡ(т) століцѣ цѣсарской ко(н)ста(н)тїнопѡлской ѡторв̄аль (Вільна, 1596 *З.Каз.* 34 зв.-35); Господь Богъ ...далъ нам вѣру православную... ѡколо року от Рожства Христова девятсотного (Вільна, 1600 *Катех.* 71); Дева(т)сѡтний (*Уж.* 1645, 85).

ДЕВЯТСОТЬ, ДЕВЯТЬСОТЬ, ДЕВАТСОТЬ, ДЕВАТЬСОТЬ, ДЕВЕТСОТЬ, ДЕВЕТЬСОТЬ *числ.* Дев'ятсот: Куль... девятьсотъ сорокъ и шесть (1552 *ОЧерк.З.* 6); Ста(л)ся здпо(л)ны(и) рахѡно(к) с сѡмы тоѣе которю были приве(з)ли ѡ(т) цр̄я димитрия московского то є(ст) девя(т) со(т) пя(т)деся(т) зо(л) по(л)ски(х) (Львів, 1608 *ЛСБ* 1046, 3 зв.); гото(в) был(ѡ) ѡ(т)... князя Адама Нариму(н)товича... суму п̄незе(и) деветьсотъ золоты(х) по(л)ски(х)... // ѡ(т)бирати (Житомир, 1609 *ДМВН* 157-158); noningenti, деве(т)сотъ (1642 *ЛС* 282); ц̄ Дева(т)ь сотъ (*Уж.* 1645, 85); Адамъ чело-вѣкъ первый жившій всѣ(х) лѣтъ дева(т)ь сотъ и тридесать и оумеръ (серед. XVII ст. *Хрон.* 12 зв.).

ДЕВЯТЬ *див.* **ДЕВЯТЬ.**

ДЕВЯТЬДЕСЯТЫЙ, ДЕВЯТЬДЕСЯТЫЙ, ДЕВАТДЕСАТЫЙ, ДЕВЕТДЕСЯТЫЙ, ДЕВЕТЬДЕСЯТЫЙ, ДЕВЕТЬДЕСАТЫЙ *числ.* Дев'яностий, *діал.* дев'ятдесятий: въ року тисеча

пятьсотъ деветьдесятомъ (Луцьк, 1587 *АрхЮЗР* 6/І, 162); Писанъ у Затурцахъ, року... тисеча пять-сотъ деветьдесятого (Затуриц, 1590 *ИКА*, дод. 94); писа(н) ѡ браславли рокѣ... тисеча пя(т)со(т) деве(т)десятого (Брацлав, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 25 зв.); которое постанове(н)є рчинили... еп(с)пи... ѡ бе(л)зе в рокѣ теперешне(м) тысяча пя(т) со(т) дева(т)десато(м) (Берестя, 1590 *ЛСБ* 141); Року деветьдесятого, оповеданье его милости на пана Яцка Марковского (Володимир, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 150); ревидовал есми книги житомирские, почавши от року деветдесятого аж до року деветдесят сегого, шукаючи справ (Житомир, 1606 *ЧИОНЛ* VIII-3, 18); Деве(т)десатыи (*Уж.* 1645, 84 зв.).

ДЕВЯТЫЙ, ДЕВАТЫЙ *числ.* 1. Дев'ятий: Сталоса и дано во лвовѣ, лѣта Божего тысяча пат-сѡт деватого (Львів, 1509 *AS III*, 70); ѡ(т) шестои пакъ години т̄ма была по всеи зем̄ли аж до дева-тои (1556-1561 *ПС* 120); писа(н) въ ва(р)шавѣ... року... пя(т)сотъ ѡсmdесять девятого (Варшава, 1589 *ЛНБ* 5, II 4046, 93); сѡжоны бы(ти) маю(т) в року теперешне(м) деве(т)десято(м) м(с)ца ѡктебра девятого дн̄я (Брацлав, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 25 зв.); не замыкаю(т) брамы пере(д) девятюю годїною (к. XVI ст. *Розм.* 38); достѣпилъ того, же мѡ са Агг̄ль ѡ годинѣ девѣтои в̄ домѣ его оказалъ (Київ, 1625 *Коп.Апок.* 2 зв.); ѡсмая кляча ворона, девятая кляча зворона гнѣдая (Житомир, 1650 *ДМВН* 192).

2. *Узнач. вставн. сл.* **девѣтоѣ** — дев'яте, по-дев'яте: Девѣтоѣ. маемо, з вѣри пожиток при сконаню, поручаемо духа в руки Божии (Вільна, 1600 *Катех.* 77); осмоѣ, иж Петръ святой... седмь лѣт еваггелисовалъ в Понте...; девѣтоѣ, иж и з власных же листовъ его явне той же Евсевій... пишет; десятоѣ, иж Ириней... третьим епископом Его быти личит (Львів, 1605-1606 *Перест.* 54).

ДЕВЯТЫЙНАДЦАТЬ, ДЕВЯТЫЙНАДЦАТЬ, ДЕВЯТИЙНАДЦАТ, ДЕВЯТЫЙНАДЪЦАТЬ, ДЕВАТЫЙНАДЦАТЬ *числ.* Дев'ятнадцатий: писанъ... месеца июля девятюнацат день (Бородчичі, 1553 *АрхЮЗР* 8/VI, 20); Тогды судьи... статуть положили и у востатнемъ роздѣли артикуль девятыйнацать вказали (Луцьк, 1566 *РЕА* II, 166); ѡники(и) бо(г)данови(ч)... пора(н)у ѡеврала

девятогона(д)ца(т) прише(д)ши на господѣ мою... мене само(г) ша(р)па(л) (Володимир, 1567 ЦДІАК 28, 1, 2, 42); пан Семен Хомекъ... месеца мая девятигонадцать дня... ку веселю был приехал (Володимир, 1577 *АрхЮЗР* 8/III, 300); м(с)ца ма(р)ца девятигона(д)ца(т) дня (Київщина, 1600 *ККПС* 154); девятинадцать, назадъ цофъновъшисе за дорогу, на другую сторону — Миско Редчичъ,... хату маеть при огороди до половици пулланка своего (Володимир, 1606 *АрхЮЗР* 6/I, 317).

Див. ще ДЕВЯТНАДЦАТЫЙ.

ДЕВЯТЬ, ДЕВЯТЬ, ДЕВАТЬ, ДЕВАТЬ, ДЕВЕТЬ, ДЕВЕТЬ *числ.* Дев'ять: онъ ми виписаль девять архимандритовъ Печерского манастира (Київ, 1508 *АрхЮЗР* 1/VI, 13); в шатах и в клейнотах, в перлах, тогом ошачовал деват тисач золотых (Краків, 1539 *AS* IV, 177); Огородники дають девать и(х) по польсема гроша а два по по(л)четве(р)та гроша (1552 *ОВол.З.* 196); Село Слобо(д)ка на десне...дани медовое... пя(т)деса(т) и девать ведерець (1552 *ОКЗ* 46); у чересѣ было... деветь золотыхъ че(р)воныхъ (Житомир, 1583 *АЖМУ* 59); звонница посередъ манастира,... на которой звонъ деветь (Локачі, 1593 *АрхЮЗР* 1/I, 368); усыпано копцовъ девать (Почаїв, 1597 *ПВКРДА* IV-1, 45); девать хоровъ аггловъ Бг̄ маеть, о(т) которихъ на небѣ хвалѣ приймаеть (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 15); котелокъ сребръны(и) в котормъ гривень девя(т) Кажъдая гривна по золотыхъ два(д)цать три (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 104 зв.); Дѣвать естъ хорѡ(в) аггл̄скихъ (Львів, 1646 *Зобр.* 6 зв.); поломень выходилъ // надъ пѣчемъ на сброкъ и дѣвать локѡтъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 360 зв.-361).

ДЕВЯТЬДЕСЯТЫЙ *див. ДЕВЯТЬДЕСЯТЫЙ.*

ДЕВЯТЬДЕСЯТЬ *див. ДЕВЯТДЕСЯТЬ.*

ДЕВЯТЬСОТЬ *див. ДЕВЯТСОТЬ.*

ДЕВАДЕСАТЬ *див. ДЕВЯТДЕСЯТЬ.*

ДЕВАНОСТО *див. ДЕВЯНОСТО.*

ДЕВАТДЕСЯТЬ *див. ДЕВЯТДЕСЯТЬ.*

ДЕВАТДЕСАТЬ *див. ДЕВЯТДЕСЯТЬ.*

ДЕВАТДЕСАТЫЙ *див. ДЕВЯТЬДЕСЯТЫЙ.*

ДЕВАТДЕСАТЬ *див. ДЕВЯТДЕСЯТЬ.*

ДЕВАТЕРИ, ДЕВАТЕРЫ *числ., зб.* Те саме, що девятеро: А ѡ величествѣ той бытности бѡ(з)ко(и)

такъ роздѣй якѡ все створѣна видѣмое и невидѣмое; всѣ деватеры Нб(с)а, и нашъ видѣмый сей мѣръ (Чернігів, 1646 *Перло* 12); Всѣ деватери Нбса, и земля не мѡгѣтъ вѣмѣстѣти, Анѣ аггловѣ твои намъ ѡ немъ възвѣстѣти (Там же, 69).

ДЕВАТЕРО *див. ДЕВЯТЕРО.*

ДЕВАТЕРОВИДНЫЙ, ДЕВАТЕРОВИДНИЙ

прикм. (про небеса) який вказує на існування дев'ятьох розрядів: Радѣтеса... Рѡдове аггл̄скіи. Вы... дѣвнимъ свѣтомъ; Нб(с)нои премоу(д)рости на-по(л)нѣны. А на три герархіи раздѣлены в Деватерови(д)нихъ нбсахъ, поставленны. И на дѣвать Чыновъ Бг̄омъ споражѣны (Чернігів, 1646 *Перло* 39 зв.); А вы яснѡзрѣтелнимъ оумомъ вашимъ Деватерови(д)ниі Нбса пролетѣли, И до самѡгѡ непристѡпногѡ свѣта dospѣли (Там же, 51 зв.); ѡгладѣй дѣвныи Палѣци ѡ(т)ца мое(г): деватерови(д)ныи Нб(с)а, в котѡрыхъ живѣтъ девать Хѡрѡвъ или чыновъ аггл̄скихъ рѡдовъ (Там же, 161).

ДЕВАТЕРЫ *див. ДЕВАТЕРИ.*

ДЕВАТИНЫ *див. ДЕВЯТИНЫ.*

ДЕВАТНАДЦАТЬ *див. ДЕВЯТНАДЦАТЬ.*

ДЕВАТНАДЦАТЫЙ *див. ДЕВЯТНАДЦАТЫЙ.*

ДЕВАТНАДЦАТЬ *див. ДЕВЯТНАДЦАТЬ.*

ДЕВАТСОТНЫЙ *див. ДЕВЯТСОТНЫЙ.*

ДЕВАТСОТЬ *див. ДЕВЯТСОТЬ.*

ДЕВАТЬ *див. ДЕВЯТЬ.*

ДЕВАТЫЙ *див. ДЕВЯТЫЙ.*

ДЕВАТЫЙНАДЦАТЬ *див. ДЕВЯТЫЙНАДЦАТЬ.*

ДЕВАТЬ *див. ДЕВЯТЬ.*

ДЕВАТЬДЕСАТЬ *див. ДЕВЯТДЕСЯТЬ.*

ДЕВАТЬСОТЬ *див. ДЕВЯТСОТЬ.*

ДЕГОТЬ, ДЮГОТЬ ч. 1. Дюготь: не соборныи "Соборники"... подобны суть — непорядного господаря спѣжарнямъ, котормъ въ ныхъ не толко ховаеть, што бы ѣль и пиль, але и смолу и деготь, и отъ яду што и трутизны (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 657); дюгтю бочокъ два(д)цать чотыри (Київ, 1633 *ЛНБ* 5, II 4060, 28 зв.).

2. Вл. н.: слуга небожъчиковский Федоръ Дюготь (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 384).

ДЕГРАДАЦІЯ *див. ДЕГРАДАЦІЯ.*

ДЕГТАРЧИКЪ ч. Дьогтярчик. Вл. н.: Григо(р) дегта(р)чи(к) (1649 *РЗВ* 175).

ДЕГТЕРЬ див. **ДЕГТЯРЬ**.

ДЕГТЯРЬ, ДЕГТАРЬ, ДЕГТЕРЬ, ДЮГТЯРЬ ч. Дьогтяр. Вл. н.: выдали... Ивана Дегтера зъ жоною... Ивана Котелника зъ жоною зъ детми (Житомир, 1586 *АрхЮЗР* 6/1, 153); ъ а(н)дрея дегтяра жита копь два(д)ца(т)... ъ ва(с)ка попка жита ярого копь пя(т)на(д)ца(т) (Вінниця, 1603 *ЛНБ* 5, II 4050, 103 зв.); ъ а(н)дрея де(г)тара... нежатога збо(ж)я я(ч)меню... // ...забравши то все на пожито(к) сво(и) обе(р)нути веле(л) еси (Вінниця, 1605 *ЛНБ* 5, II 4051, 55 зв.-56); По(т)кали є(с)мо по(д)дано(г)[о] п̄на Миха(и)лова Микиту Де(г)-тяра (Черниця, 1609 *ДМВН* 149); а (з)с по(д)даны(х) ко(р)ни(н)ски(х)... паве(л). де(г)тя(р) моке(и) ...ива(н) полдля(х). бо(г)да(н) коза(к) (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 11); тые... слдги... кгва(л)товъне пограбили... // ...ъ миха(и)ла де(г)тяра... ячъмена два(д)ца(т) копь (Вінниця, 1640 *ЛНБ* 5, III 4063, 34-34 зв.); Иванъ Дьогтя(р) (1649 *РЗВ* 184).

ДЕГРАДАЦИЯ, ДЕКГРАДАЦИЯ, ДЕГРАДАЦИЯ ж. (стп. degradacja, лат. degradacio) позбавлення когось прерогатив його попереднього стану; позбавлення сану: тот // поп Василевский Мартин, юж по декградациен своей, колим его..., яко кгвалтовника закону Божого... с поповства зложил... смял... у мешанина одного дитя хрыстит (Володимир, 1601 *АрхЮЗР* 1/VI, 310-311); И претожъ ся такъ хижо оба тыи порочныи герстове удѣяли, поки бы ихъ была отъ патріархи духовная дисциплина и деградация не зашла (1621 *Коп. Пал.* 1064).

Див. ще **ДЕГРАДОВАНЄ**.

ДЕГРАДОВАНЄ, ДЕКГРАДОВАНЄ с. Те саме, що **деградация**: тот // поп Василевский Мартин, юж по декградациен своей, колим его... яко кгвалтовника закону Божого... с поповства зложил... горде и своволне... смял... у мешанина одного дитя хрыстит а тим се упорне хлюбиц, же того декградованя за ничого себе не мает (Володимир, 1601 *АрхЮЗР* 1/VI, 310-311).

Пор. **ДЕГРАДОВАТИ**.

ДЕГРАДОВАТИ, ДЕКГРАДОВАТИ дієсл. недок. і док. Позбавляти (позбавити) когось прерогатив його попереднього стану; позбавляти (позбавити) сану: Который то Мина чернецъ, за неряд пополненный у монастыру Кулемчицъкомъ, од... владыки Холмского, з поповства декградованный и службы Божое никгды не одправовал (Володимир, 1624 *АрхЮЗР* 1/VI, 538); а если бы цркви не вслѣха(л) нехай ти бддетъ якѡ поганинь и мѣтникъ, маеть црковь тѡю повѣгѣ не тѣлько прѡстыхъ // людеѣи и Кліриковъ, але еп(с)копѡ(в) и архіеп(с)кѡпѡвъ наиблшихъ... ведлѡгъ вѣстѡпѣкѡвъ ихъ карати и деградовати (Львів, 1646 *Зобр.* 34 зв.-35).

ДЕДАСКАЛЬ див. **ДИДАСКАЛЬ**.

ДЕДЕКОВАТИ див. **ДЕДИКОВАТИ**.

ДЕДЕЧЬНЫЙ див. **ДЪДИЧНЫЙ**.

ДЕДИЗНА див. **ДЪДИЗНА**.

ДЕДИЗНЫЙ див. **ДЪДИЗНЫЙ**.

ДЕДИКАЦІА ж. (стп. dedykacja, лат. dedicatio) (на початку літературного твору), присвята, дедикація: Дедикація. Дѡбре хтѡсь рѣклъ, же дѡры оу Панѡвъ еднѡють Ласкѡ людемъ, вѣ котрыхъса не малъ всѣ кохѡють (Київ, 1633 *Евфон.* 309).

ДЕДИКОВАТИ, ДЕДИКОВАТИ, ДЕДЕКОВАТИ дієсл. недок. (стп. dedykować, лат. dedicare) (що) (призначати, адресувати комусь що-небудь) присвячувати, дарувати: Придає(т) ѡ ней же плѡутѡрхъ же до такѡй не встыдливѡсти пришла ижъ в божниці а̀пполиново(и) слоу(п) венѣры вшете(ч)ной зѣ злота щѣрого вѡлити і юй дедиковати не встыдалѡса (поч. XVII ст. *Проп.р.* 291 зв.); ѡ(т)... пѡстыра своѣѡ Ки(р) Архімандрѣта малѡсть моѡ принѡла бл(с)вѣнїє, тѡю В(ш) Кнажѡцкѡй мл(с)ти стѡю Книгѡ дедиковати и офѣровати (Київ, 1623 *МКСВ* 69); того Макаріѡ стѡго кни(ж)-ку, теперъ свѣжо зѣ гре(ц)кого на простый рѡдскій языкъ переложеную и зѣ дрѡкѡ пе(р)шій разъ выданѡю дедикѡеть и офѣрѡеть (Вільна, 1627 *Дух.б.* (Передм. I), 6); тѣи Вѣршѣ... вм(ст) добродѣви своѣмѡ... дедикѡю, офѣрѡю, и приношѡ (Львів, 1631 *Волк.* 2 зв.); быдло, з власного стараня... отцовъ законниковъ способное, списывал, владзу и зверхность якуюс себе над тѣм монастырем, Богу дедикованым,... хотечи распостирати (Луцьк, 1635

АрхЮЗР 1/VI, 698); тою Книгѣ Триѡдїонъ,...
нашомѣ Мл(ст): Панд дедикѡю (Київ, 1640 *Тр.Ч.*
5 зв. нenum.); А на днѣ оурочистый,... при щаслі-
вомѣ в Цркви... Львѡвской, першого Акта рочно
ѡ(т)правовано: Самомѣ(ж)... Ѡ(т)цѣ епископѣ при
оунижѡномѣ поклѡнѣ, ѡ(т)данный и дедикованный
(Львѣв, 1642 *Бут.* 1).

ДЕДИСТНЫЙ див. ДѢДИСТНЫЙ.

ДЕДИЦТВО див. ДѢДИЦТВО.

ДЕДИЦТВО див. ДѢДИЦТВО.

ДЕДИЧЕСТВО див. ДѢДИЧЕСТВО.

ДЕДИЧКА див. ДѢДИЧКА.

ДЕДИЧНЕ див. ДѢДИЧНЕ.

ДЕДИЧНО див. ДѢДИЧНО.

ДЕДИЧНОСТЬ див. ДѢДИЧНОСТЬ.

ДЕДИЧНЫЙ див. ДѢДИЧНЫЙ.

ДЕДИЧСТВО див. ДѢДИЧСТВО.

ДЕДИЧЬ див. ДѢДИЧЬ.

ДЕДИЧЬНЫЙ див. ДѢДИЧЬНЫЙ.

ДЕДИЧЬ див. ДѢДИЧЬ.

ДЕДКО див. ДЯДКО.

ДЕДУКОВАТИ дієсл. недок. і док. (стп. de-
dukować, lat. deducere) (висловлювати (висловити)
вихідне міркування, положення) розмірковувати
(розміркувати); підтверджувати (підтвердити): Не
можеть ніхто іньши(и) задавати Акції то(л)ко
поводова Сторона Которо(й) тоє Комплетитъ, того
доходити и виндиковати, што дедѡковавъши,
просила абы судъ, належнѡю Акцію ѡзнавъши
позвано(и) Скутечнѣ ѡ(д)поведати наказаль (Ки-
їв, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 141 зв.); сторона поводова
...на пуль миле доброе и тепе(р) Лещинъ уживае(т)
кгру(н)то(в) за тою могилою, що дедукуючи про-
бовала, же то єе вла(с)ные ланы до замьку и места,
Лещина належа(т) (Житомирщина, 1639 *ККПС*
194); То, теды дедуковавъши, при тыхъ докумен-
тахъ листовны(х)... бралъсе до вьшелякое проба-
ции, же тотъ валъ Пробиты(и)... естъ власною... пя-
тою, трохъ кгрунътовъ (Київщина, 1639 *ККПС* 274).

ДЕДЪ див. ДѢДЪ.

ДЕДЫЧНЫЙ див. ДѢДИЧНЫЙ.

ДЕЕПИСЬ див. ДѢЕПИСЬ.

ДЕЕТИСА див. ДѢЯТИСЯ.

ДЕЖА див. ДѢЖА.

ДЕЖЕЧКА див. ДѢЖЕЧКА.

ДЕЖКА див. ДѢЖКА.

ДЕЗОЛЯЦИЯ, ДЕЗОЛЯЦЫЯ ж. (стп. dezola-
cja, lat. desolatio) руйнування, нищення: Але
немнейшая и стуль патеть значная ихъ милость па-
новъ Подорецкихъ нехуть и дезоляция, зо всею
огороде такъ коло огородовъ, яко тежъ и фолварку
будучое, яко то тынъ дубовый, забрать и до Зару-
банецъ запроводитъ казали (Житомир, 1646
АрхЮЗР 6/1, 540); ксендзъ Анѡтоний Янишевский
...противько... инъшимъ всимъ принципаломѣ
рады, помочы // на такъ великую дезоляцью кось-
телов католицкихъ и кляшторовъ... оферовалсе
правнѣ чынити не занехати (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР*
3/IV, 156-157); видел фунѡдитус двор, будынъки
розные на Дворцу,... презъ огонъ зънесеные..., о
штом, кгдым инквировал и презъ кого бы таковая
дезоляция сталася пытал (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР*
3/IV, 428).

ДЕЙ, ДѢЙ част. (модальна) 1. (ѡживається при
переказуванні чужого мовлення) (у знач. вставн. сл.)
мов, мовляв, буцїмто, нїбито: рекоучи дьяволъ ко-
ли дей имете є(г) ясти бѣдете дей ка(к) бози (1489
Чет. 23); жаловали нам на тебѣ, штож дей ты им
великии кривды чиниш и новины ѡводиш (Мель-
ник, 1501 *AS* I, 146); кн<а>зь дей Семен подлуг лис-
тѡ нашего и ѡвазане емѡ в тоє дал (Вільна, 1506 *AS*
I, 133); того дей имъ тепере ничего не выдають
(Краків, 1511 *АЮЗР* II, 126); жаловал перед нами
земанин... на княза... штож которыи дѣй села...
выслѡжил был єсми на ѡтцы Єго Милости Єго
Милост... // ...в мене ѡтнал (Берестя, 1512 *AS* III,
97-98); а за ша(п)кою де(и) было деса(т) гро-
ше(и) лито(в)ски(х) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28,
1, 2, 25); жалова(л)... служе(б)ни(к)... на во(и)та... ѡ
то(м), и(ж), де(и), во(л)ь украден єе мл(с)ти у
Билано(в)ца(х) (Житомир, 1582 *АЖМУ* 38);
шляхе(т)ны(и) фєдо(р)... протестова(л)се... на...
кнзя януша збаразкого, ижъ де(и) во(д)ле поступ-
ко(в) пра(в)ны(х)... повине(н) бы(л) па(н) воевода
...вси кгру(н)ты... спо(л)на подати (Брацлав, 1595
ЛНБ 5, II 4043, 36); тогожъ дня... грозечы намъ,
же дей "вась подле росказаня и науки єго милос-
ти отца митрополита имать и вязать буду поты,

поки... Бога за него просить будете" (Київ, 1610 АЮЗР II, 61); Але де(и) неха(и) маю(т) досы(т) на записе (Львів, 1612 ЦДІАЛ 201, 4, 12, 8 зв.); Иванъ Трохимшишин... жаловал... на Евхима слесара о збите и зранене, иж дей мене побив (Бориспіль, 1615 АБМУ 11).

2. У знач. ім. Вл. н.: Ю(р)ко Де(и) (1649 РЗВ 400).

ДЕЙСТВЕННЫЙ див. ДЪЙСТВЕННЫЙ.

ДЕЙСТВО див. ДЪЙСТВО.

ДЕЙСТВОВАТИ див. ДЪЙСТВОВАТИ.

ДЕЙСУСЪ, ДЪЕСУСЪ, ДИСУСЪ, ДЪСУСЪ

ч. (гр. θεῖος) (ікона з зображенням Ісуса Христа посередині, Богородиці та Іоанна Предтечі з боків) дейсус: Дейсусъ, сосудъ церковный: келехъ, ложка, звезда и воздуха (Луцьк, 1572 АрхЮЗР 7/1, 239); зоставуемы... У церкви: образъ Дейсусъ, то есть увесь уцале, лихтаровъ предъ образами 5 (Локачі, 1593 АрхЮЗР 1/1, 367); Теды братія всмотрили абы... за тые грошѣ якие значные лѣхтарѣ сръбрные на престоль справити, а що бы на(д)то было, ты(и) дѣсу(с) и образы для ш(з)добы шправити (Львів, 1633 ЛСБ 1043, 36); даль бгѣ доко(н)чыти ди(с)усъ... которы(и)... стати має(т) в це(р)кви (Львів, 1638 ЛСБ 1043, 50 зв.).

ДЕЙЦА див. ДЪЙЦА.

ДЕКА ж. (стп. deka, нім. Decke) попона, покривало: Иванъ филиповичъ... ме(л)... // ...поесовъ е(д)вабны(х) до шабе(л)... шксамиту рещефету шту(к) в... золота нитеного фу(нт)... декъ влосаны(х) і... сѣкна вте(р)фину поставо(в) в (Берестя, 1583 Мит.кн. 24-24 зв.).

ДЕКАБРЪ, ДЕКАБРЪ, ДЕКЕМБРЪ ч. (цсл. декабрь, гр. δεκέμβριος, лат. december) грудень: Въ Краковѣ, Декабря 24 день, индиктъ осмый (Краків, 1505 РЕА III, 69); Писан в Вилни,... месеца декабра первого дня, индикта четвертогонадцать (Вільна, 1540 AS IV, 267); Писа(н) у веницы... м(с)ца декабра четве(р)того дня (Вінниця, 1584 ЛНБ 5, II 4045, 75); Дáта во лвóвѣ... м(с)ца де(к) к̄ рóкѣ ах̄г (Львів, 1603 ЛСБ 384); М(с)ца Декѣмбра, а̄ дня (Київ, 1631 Тр.Л. 10 нунум.); Писанъ въ Полтавѣ,... мѣсяца декабра въ 11 день (Полтава, 1647 АЮЗР III, 98); Рокѣ тисеча ше(ст) со(т) пя(т)десятого

м(с)ца Декабра два(д)ца(т) осьмого дня (Житомир, 1650 ПВКРДА II-3, 73).

Див. ще **ДЕКАВРІЙ**.

ДЕКАВРІЙ, ДЕКАВРІЙ, ДЕКАМВРІЙ, ДЕКЕВРИЙ, ДЕКЕВРИЙ, ДЕКЕМВРІЙ, ДЕКЕМЪВРИЙ ч. (цсл. декаврїи, гр. δεκέμβριος, лат. december) те саме, що декабрь: Декáмврїа в̄ кнáзь алекáндерь... в красномъ оумерь. а похованъ оу острозѣ (1509-1633 Остр.л. 128); В томъ м(с)цы іс̄ х̄с̄ народылса намъ. нехто иныи то(т) избáвилъ д̄ши наши самъ. декаврїа к̄е̄ дна (Острог, 1581 Римша, Хрон. 33); М(с)ца декеврия дня і... фѣдоуръ сн̄ь ти(м)жоу(в)... прода(л) ролѣ своєи поллано(к) за золоты(х) двѣста, братѣ своємѣ го(л)дышови грицови (Одрехова, 1629 ЦДІАЛ 37, 2, 44); з ѡстытя декаврїа к̄з̄ дня ах̄лв (Устя, 1632 ЛСБ 515); декеврыа 1 дна... постановиле(м)... паперѣ за кожѣдѣю бе(л)лю по зо(л) 37 (Львів, 1634 ЛСБ 1054, 4); Декѣмврїй. December (1650 ЛК 442).

ДЕКАНАТЪ ч. (стп. dekanat, лат. decanatus) (певна кількість парафій, підпорядкована одному церковному уряднику, декану) іст. деканат: такъ же ...важлиистисе секъту якуюсь новую,... в местечкахъ своихъ названыхъ, Киселине и Береску, в деканате Володимерскомъ лежачихъ, проводити (Володимир, 1640 АрхЮЗР 1/VI, 759); позване... важылисе секту якуюсь новую,... декретами... забороненую,... на заразу верныхъ Божыхъ и на вкоренене такъ блюзнерское профессии въ местечкахъ своихъ... въ деканате Володимирскомъ лежачихъ, проводити (Люблін, 1644 АрхЮЗР 1/VI, 789).

ДЕКАНЪ, ДЗЕКАНЪ ч. (стп. dziekan, лат. decanus) (священник, який відправляє у своїй парафії та керує певною кількістю інших парафій, що становлять деканат) старший священник, декан: служебни(к) спра(в)цы за(м)ку биску(п)ства лу(ц)кого... станислава дмо(в)ско(г) декана лу(ц)кого плєбана камене(ц)ко(г) ю(р)кге(л)т̄ьника корола его мл(сти)... шповеда(л) (Володимир, 1567 ЦДІАК 28, 1, 2, 62); Пере(д) сѣд̄ь... трибуна(л)ски(и)... ся приточила справа... межі... Панєю Теренѣциєю жабокрицького... А велебнымъ в богѣ... ксенѣздомъ

еримъ // яномъ древиньски(м) дзеканомъ ольщъ-
кимъ (Люблін, 1647 *ЛНБ* 5, II 4069, 118-118 зв.).

ДЕКЕВРІЙ *див. ДЕКАВРІЙ.*

ДЕКЕВРЬЙ *див. ДЕКАВРІЙ.*

ДЕКЕМВРІЙ *див. ДЕКАВРІЙ.*

ДЕКЕМЪВРЬЙ *див. ДЕКАВРІЙ.*

ДЕКЛАРАЦИЯ, ДЕКЛЯРАЦИЯ, ДЕКЛЯРАЦИЯ, ДЕКЛЯРАЦИЯ *ж. (смп. deklaracja, lat. declaratio)* 1. Показання, свідчення, заява: Бо где-бысь ихъ былъ цалькомъ въ книги свое вписалъ, не потреба бы на нихъ деклярацыи (никому) чынить: зъ самыхъ бы ся то показало, ижъ... правдиве... писано (Вільна, 1599 *Ант.* 571); братия небожчика мужа моего... респонсу и деклярации не учинили, окромъ обетници (Володимир, 1622 *АрхЮЗР* 8/III, 582); тымъ нашимъ квитомъ доброво(л)нымъ и таковою очеви(с)тою деклярацією и пры(з)нанемъ вы(с)ве(т)чаемо... же вже ничо(г)... межы нами на обоє стороны... не до(с)гае(т) (Вінниця, 1623 *ЛНБ* 5, II 4058, 27); таковую свою де(к)лярацию учинилъ же по та(м)то(и) стороне И(в)ници ре(ч)ки кгрунътъ естъ Ло(в)ко(в)ски(и) (Житомирщина, 1639 *ККПС* 216).

2. Постанова, ухвала, резолюція: Ино и на тоє все естъ отказъ и деклярація слушная (Вільна, 1608 *Гарм.* 172); за которымъ ознайменемъ мы, добре актъ ихъ вырозумевши, децизию або декларацию нашу декретомъ нашим... учинимо (Варшава, 1613 *ЧИОНЛ* XIV-3, 113); Теды я, по(д)комори(и), наказую, абы по(д)лугъ де(к)лярации своеє тоє стены своеє пильноваль (Київщина, 1639 *ККПС* 258); панъ во(и)ски(и)... по(д)лугъ записовъ по(с)сесы(и) и деклярацыи, ве(д)лугъ давного... уживанья своего перестерегаючи кгру(н)ту, а чужо(г)[о] не пра(г)нучи,... пи(л)нуе(т) (Горошки, 1643 *ДМВН* 233); А на тотъ часъ помененый манифестансь,... до дальшое деклярацыи ихъ мил. пановъ обывателей..., афектоваль (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 93);

умова: мы тежъ вышъменованнаго пляцу, огороду... Архимандриту... уступе(мъ), съ тоєю еднакъ деклярацією, же всѣ добра и пожитки до тоєй Больницы Троицкой... зоставати маю(т) (Київ, 1631 *ОЛ* 30).

ДЕКЛАРОВАТИ, ДЕКЛЯРОВАТИ, ДЕКЛАРОВАТИ, ДЕКЪЛЯРОВАТИ *дієсл. недок. і док.*

(*смп. deklarować, lat. declarare*) (що, кому що, о що і без додатка) декларувати, заявляти (заявити) (про що), оповіщати (оповістити) (що): всѣ sprawy воево(д)ства во(л)ны(н)ского і браславского во(д)лугъ статѣту, которы(м) ся тыє воево(д)ства судя(т), не выкладаючи: ани словне деклярѣючи суди(т) маю(т) (Брацлав, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 27); а пово(д) деклярова(л) то же... не мае(т) се то(т) екзе(м)птъ стяга(т) на то(т) ча(с) коли ѿ(н) є(ст) дома але на то(т) ча(с) коли вже выеде на послѣдѣ речи посполитое (Вінниця, 1601 *ЛНБ* 5, II 4050, 4 зв.); А пово(д)е декляровали же за такими рацыями... апелляцыя быти не може(т) проти(в) правѣ... и декретѣ зе(м)ско(г) (Луцьк, 1607 *ЛНБ* 5, II 4052, 16 зв.); а кгда ся п̄нове бра(тя) ѿ ѿстато(к) ѿпомина(ли) ѿ па(н)ка... теды па(н)ко повиди(л) и декларова(л) п̄но(м) брацтву же я ни маю чи(м) ѿста(т)ка доплати(т) (Львів, 1616 *ЛСБ* 1049, 26); Провѣщеваю: Ознаймю, декларѣю, довождѣ, ѿголбшю, тверждѣ (1627 *ЛБ* 101); право посполитое я(с)не декларуе(т), и ро(с)казуе(т), абы те(р)ми(н) грани(ч)ны(и) пре(з) позовѣ, чты(р)ма неделями пере(д) каде(н)циею, его былъ, ѿ(з)начоны(и) и вынесены(и) (Вільшанка, 1639 *ККПС* 227); ѿ которое спроти(в)ленє и(н)те(р)цизе попа(д)нене закладѣ и шко(д)... деклярова(л) (Житомир, 1643 *ЦДІАК* 11, 1, 10, 126 зв.); о штосе и повѣторе тот же слуга именовъ вышъ речонъхъ пановъ своихъ соленно се протестоваль, декларуючи... // ...о такъ явѣно кривѣду и шъко(д)у свою в суде належъномъ (Житомир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 493-494).

ДЕКЛАРОВАТИСЕ, ДЕКЛЯРОВАТИСЕ, ДЕКЛЕРОВАТИСЕ, ДЕКЛЯРОВАТИСА, ДЕ-КЛАРОВАТИСА *дієсл. недок. (смп. deklarować się)*

1. (кому в чому, кому з чим та з інфінітивом) Заявити (про що); зобов'язуватися: Однакъ съ тымъ се вашой королевской милости декляруютъ, ижъ кгда, дасть Богъ, вшистка церковь ориентальна, а особливе патриархове, до того се згодне прихилать (Берестя, 1596 *АрхЮЗР* 1/1, 512); Игумен Кирилъский,... на таковое рекуироване пановъ мещан Киевскихъ, тыхъ карчемъ и кануновъ же теперъ зажи-

вают и впрод заживать будут, декляровалсе и тых броваров..., знести не хотел и не знес (Житомир, 1618 *АрхЮЗР* 1/VI, 467); и кгды чернци... пришли до избы, вперод оним розмовиль, которые вси згодне не одступити своего електа его милости пана воеводича деклеровалисе (Луцьк, 1627 *АрхЮЗР* 1/VI, 588); декляроваемъсе, же дня завтрешнего арештъ будетъ приняты(и) (Горошки, 1642 *ДМВН* 221); по добрахъ дедичных... воеводиное виленское... важили се стацие незвычайные себе... разказати (зъ тымъ се тылько декляруючи, же... то все заплають) (Кременець, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 437).

2. (з чим і без додатка) Доказувати, переконувати (чим): явне са декляроуе, же то оучиниль з доброты апостолской дла освѣтченъа мл(с)ти болшей (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 42); С тим са такъ коро(т)це напередъ декларовавши до самой речи пристѣпоуемо (Там же, 205 зв.); ли(ст) пно(в) раде(ц) каменецки(х)..., на до(л)гъ золоты(х) пе(т)со(т)... помененому пну Якубу и сыну его, яко се тые то ѡсобы на вря(д)е с ты(м) декляровали, же то(т) власны(и) [листь] ѡ(т) того Мошка,... даны(и), виде(л) авте(н)тыце (Володимир, 1600 *ТУ* 233).

ДЕКЛАМОВАТИ *дієсл. недок. (стп. deklamować, лат. declamare)* (що) декламувати: За Коладуу и Щодрый днь, Книжечкоу тоую, Празника зацного на паматкѣ стоую. Котраа то прѣзъ дѣткъ есть декламсвана (Львів, 1616 *Бер.В.* 66).

ДЕКЛАРОВАТИ *див. ДЕКЛЯРОВАТИ.*

ДЕКЛАРОВАТИСА *див. ДЕКЛАРОВАТИСЕ.*

ДЕКОЛВЕКЪ *присл. (стп. gdziekolwiek)* де-небудь, будь-де: а если бы бра(т) мо(и) хотѣ(л) мое хотеніе иначе(и) ѡбе(р)нѣти, а воли мое(и) досы(т) не ѡчинити того до(л)гу бгу... ѡ(т)дати не хотѣ(л), тогды я всякого врядѣ прошу деко(л)ве(к) присе(т)са тое писана мое абы справе(д)ливо(ст) ѡчинена (Львів, 1594 *ЛСБ* 265).

ДЕКОЛИ *присл.* Деколи, іноді: жона самарянина... деколи давала по одно ягня на жертву за грѣхы свои (XVI ст. *НС* 63); Іовъ,... праведенъ у вѣрѣ бывъ и вѣривъ у Бога,... указовавъ ся деколи изъ благословеніемъ у дѣлохъ добрыхъ, али у тѣлѣ носивъ грѣхъ вытъ утѣцовъ своих (Там же, 69).

ДЕКРЕТАЛНЕ *присл.* Заявлено декретом: на тыхъ потреба полагаати, яко на зданьяхъ доуматкоѡс, то есть декреталне реченныхъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 349).

ДЕКРЕТАЛНЬИЙ *прикм. (який виражає суть Христових заповітів)* заповітний: Такъ же... хто енокѡлвекъ... Баранка... кровію найдоро(ж)шею порѡговъ оустъ... не помажетъ, живота не будетъ мѣти подлугъ // Хвого декреталного слѡва (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 227-228).

ДЕКРЕТАЛЫ *мн. (стп. dekretały, лат. decretales)* (зібрання папських постанов, ухвал) папський статут: Припоминаю емоу лебна першого папѣжа ѡвые вѣроки, котѡры са в'его листехъ найдоують и до декреталовъ по чѣсти соуть в'писаны (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 74 зв.); в декретале(х) папески(х) ѡбяснаючи тыхъ сло(в) оуживае(т) (Там же, 126).

ДЕКРЕТОВАТИ *дієсл. недок. і док. (стп. dekretować, від лат. decretum)* (що, кого, кого чим) ухвалювати (ухвалити) вирок, присуд (кому); засуджувати (засудити) (кого, що): а если бы котори(и) бра(т) за знамение(м) бра(т)ски(м), до бра(т)ства при(и)ти не хотѣль, то коне(ч)не декретованъ быти мае(т) ведлѡгъ... статѣѣ братского (Львів, 1599 *ЛСБ* 1043, 1); распустно живущую вдову апостол Павел... "яко жива умерла", — тѣм судом декретовал (1600-1601 *Виш.Кр.отв.* 168); А ижъ то есть речъ омыльная — свѣдокъ певный Гонорій папежъ, который суженъ былъ на шестомъ соборѣ вселенскомъ, и декретованъ, и выклять (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 645); На такое то безчиніе рядъ церкви руское пришлоъ, же епископовъ и писма ихъ не епископове, але священницы экзаменуютъ тые оныхъ и декретуютъ (Дермань, 1628 *КМІМ* I, дод. 319);

(установлювати (установити) що-небудь декретом) декретувати, узаконювати (узаконити): Пошупай только себѣ, Скарго,... не вси ли плоды тые гнилые... в тебѣ гнѣздо имѣют! Божие во всехъ обелжил и потупил, а себѣ сколь тѣлом выславил, над правдою лжи // сидѣти и владѣти усудил и декретовал (1608-1609 *Виш.Зач.* 225-226); Другую речъ на вѣчность декретовалъ, ижъ выразне, skutечно и повшехне... апелляцію до Рима оттялъ и за-

боронилъ (Київ, 1621 *Кон.Пал.* 592); Мы, су(д) тоє апелѣяци, и(ж) ту(т) не декретуемо, але ре(ч) ѡсужоную, є(к)зеквуемо, не допустилисмо (Житомирщина, 1639 *ККПС* 202).

ДЕКРЕТОВАТИСА *дієсл. недок.* Підпадати під вирок, присуд; засуджуватися: Бѣда грѣ(ш)-никомъ: гды справѣдливый по правѣи стоѣтъ, а ѡні вѣ смѣткахъ... // ...гды справѣдливый выхвалѣю(т)са, а они декретѣютса (Львів, 1642 *Час.Слово* 271 зв.-272).

ДЕКРЕТЪ *ч. (лат. decretum) 1. (постанова верховной власти, що має силу закону)* декрет: Мы... // ...подлуг первших листовъ и декретов его королевское милости, на то намъ даних держати и вживати будемъ, яко властности своеє местское (Володимир, 1570 *АрхЮЗР* 8/VI, 294-295); Аж по сеймѣ указалсе декрет сеймовый, якобы по той розмовѣ статися мѣлъ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 49); **Ѡ** чо(м) то(т) декре(т)... и увесь поступокъ тоє sprawy правны(и) шире(и) в себе маєтъ (Ісаїки, 1643, *ДМВН* 225); Прето росказуємъ... абисте ихъ сами,... тых здрайцовъ поймали и до нас не ѡ(т)силаючи, сурове карали ведлуг и(х) заслуги и Декрету ѡ(т) нас вѣ воиску выданого (Чигирин, 1648 *ЦДІАК* 1407, 61, 1, 1);

указ: а потомъ его королевская милост и декретом своим королевским имъ ку месту присудити рачилъ (Володимир, 1569 *АрхЮЗР* 8/VI, 250); С ты(х) причи(н)... // ѡтве(р)жає(м), и ѡ(т) таковое жалобы патрикиє(в)... волнымъ чини(м) ты(м) декрето(м) нѣши(м) (Городно, 1585 *ЛНБ* 5, II 4046, 92 зв.-93); я тую справу... сымъ декретомъ мои(м)... суспендую (Сокільча, 1638 *ККПС* 178); И дѣрево абовѣмъ фиговое,... срѣгомъ вытѣтъ дѣкретови по(д)легло, абы надарѣмне и землѣ не запорожнѣло (Львів, 1645 *Жел.Тр.* 2 зв.); А коли вышолъ декретъ забивано мѣдрєцы (серед. XVII ст. *Хрон.* 358); **на декретѣ станути** — бути на розгляді: справа тая наша на декретѣ его к.м. до сейму станула (Львів, 1608 *АрхЮЗР* 1/XII, 528).

2. (*ухвала гродського, земського, підкоморського, трибунальського та інших судів*) вирок: та(к)же и на сѣде(х) ѡста(т)него сто(п)на права которы(х) колвекъ воєво(д)ствы ме(ти) мели жа(д)ны(х) не

вы(и)муючи... я(к) з декрето(в) и и(н)шихъ пу(н)кто(в) пра(в)ныхъ... справе(д)ливости не ѡближаючи (Люблін, 1569 *Пр.ВЗ* 116); А суд..., не ко(н)чачи тоє sprawy, для розмышле(н)я ѡ(т)ложи(л) до дня третего на декре(т) (Житомир, 1584 *АЖМУ* 95); котори(и) декре(т) лѣкашъ приня(л), и подяковаль, а воскъ має(т) ѡ(т)дати в пришлѣю уха(ж)кѣ (Львів, 1601 *ЛСБ* 1043, 4 зв.); Та(к) де(к)ре(т) вышо(л) зс (!) права ѡдреховского томѣ то миха(и)лови ижъ має стати пе(р)шѣю па(т)нищѣ по свато(м) Бартоломѣи (Одрехова, 1607 *ЦДІАЛ* 37, 16, 12); Яцко Мулярченко ис своим шурином... погодилися межи собою с права, наказаного декретом правным (Бориспіль, 1638 *АБМУ* 26); суд, ему тоє апѣлѣяци допустивъши,... и декретом теперешнымъ зложилъ и заховаль (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 423); **декретъ купный** — розмежувальний акт: У того декрету купного печатей притесненыхъ осмнадцать безъ подпису рукъ (Овруч, 1623 *АрхЮЗР* 4/I, 87);

перен. (висновок, думка) розум: Пытаю тебе, виляете: если, водлугъ розъсудку твоего паръшывого, митрополить... не могъ синоду отправовати, и называешъ то ѡрашъкою,... — осудисежь самъ своимъ декретомъ (Вильна, 1599 *Ант.* 805).

3. (*рішення собору, патріарха, папи*) канонічна ухвала, догмат: Того рѣди и мы нѣ съ всѣмъ соборо(м) наші(м) ведле дѣкретѣ вселѣнського патриархи, таковѣю єрєсь ѡ(т) цркви наші(х) изганѣемъ и клатвѣ предає(м) (Львів, 1590 *Гр.Роз.* 1); протожъ мы польначи декрета вселенського патриарха пастыря нашего зверхне(и)шого и ведлугъ ѡписаного запрещения и клятвы на противниковъ в братски(х) привилияхъ ѡписаное васъ в неблгословение бжїє и в клатву вкладаємъ (Берестя, 1590 *ЛСБ* 142); И на(с) в томъ писание(м) свои(м) до его к(р) м(с) подѣратова(ти) якъ вѣрны(и) ревнитель по закону г(с)да нашего... просячи абы его к(р) м(с) декрета патріа(р)шїє и судѣ(в) дѣховны(х) в моци захова(л) (Львів, 1593 *ЛСБ* 225); На которомъ соборѣ, по вымазаню зъ символу вѣры того придатку, такий декретъ єсть ѡферованъ (Київ, 1621 *Кон. Пал.* 733); Горкотиранскій южь намъ не пандѣтъ Дѣкретъ гды вѣ стѣи Софїи Про(д)кѣтъ, Петрь... Могила Велмо(ж)ны(и) (Київ, 1633 *Евфон.* 308).

4. Анафема, прокляття: пре(ч) ω(т)сѣжены су(т) таковыє ла(с)ки б̄жое на котры(х) то за таковы(и) и(х) ѡпорь, хотѣли(с)мы были и стра(ш)ны(м) ѡло(м) вылѣчена а(л)бо прокла(т)ства, декре(т) ѡчини(в)ши и(х) звазати (Ясси, 1614 ЛСБ 451, 1 зв.); А еслибы ся хто отступникомъ сталъ, теды подѣ декретъ страшный анаѡемы мусить таковой подпадати (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 391).

5. (вирок Божого суду; передришення Божої волі) декрет: и ѡчини(л) декретъ чере(з) прав(т)ца и патріа(р)ха нашого авраама межи таковыми с̄нами мовачи (Острог, 1587 *См.Кл.* 12); то(т) же огнь которій справе(д)ливіє пройде(т), грѣшны(х) // по декретѣ страшно(м)... загорне(т) и на вѣки вѣчній моучити боудеть (1598 *Розм.пан.* 35-35 зв.); Велик есть бог, судія грозный всему свѣту, пред которым станут папы того вѣку которые смѣють Христова декрета велце зневажати (к. XVI ст. *Укр.п.* 76); Пристѡпѣте Игѡменове, а внимайте собѣ, же и вы помрете, вѣдлѡгъ декретѡ оного (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 36); Нинѣ Велзевулъ ланцухами есть скрепованъ: И на декретъ суду страшного, наготованъ (Львів, 1630 *Траг.п.* 177); жалость падѣ на грѣшников(в) гдѣ ѡны(и) страшный дѣкретъ вйде(т) (Чернігів, 1646 *Перло* 153).

6. Заповіт: Пан староста, оный декрет духовный ствердивши и доход свой с попами побравши,... не ведати для которое причины декрету ему не выдали (Житомир, 1606 *АрхЮЗР* 8/III, 523); **декретъ духовный** — духівниця: пан владыка Володимерский, будучи фаворъ кнежати Чорторыскому, декретъ свой духовный ку кривде цорки моеє выдал (Володимир, 1619 *АрхЮЗР* 8/III, 564).

ДЕЛАНИЕ див. ДѢЛАНЕ.

ДЕЛАНЫЙ див.прикм. у знач. прикм. Вилущений, лущений: Черезъ тую братю нашу послали есмо в.м., государю нашому,... // ...бочку осетрины, двести ореховъ деланыхъ, а шесть золотыхъ черленыхъ (Київ, 1557 *КМПМ* I, дод. 23-24).

ДЕЛАТЕЛЬ див. ДѢЛАТЕЛЬ.

ДЕЛАТИ див. ДѢЛАТИ.

ДЕЛАТИСЯ див. ДѢЛАТИСЯ.

ДЕЛВА ж.(цсл. делва) бочка, діжка, барило, діал. дельва: дѣл'ва, фаска, бо(ч)ка (1596 *ЛЗ* 43);

Delwa: Baryła (Жовква, 1641 *Dict.* 55); tina, a(e), де(л)-ва (1642 *ЛС* 398); Дѣлва. Dolium. Orca. Cupa (1650 *ЛК* 442).

ДЕЛЕВАНЫЙ див.прикм. у знач. прикм. (виготовлений з дилин — грубих дощок) діал. дильований: На другой стороне хлѣвецъ делеванный, соломою пошитый, для свиний (Пересопница, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 298).

ДЕЛЕВАТИ див. ДЫЛОВАТИ.

ДЕЛЕНЕ див. ДѢЛЕНЕ.

ДЕЛЕГОВАНЫЙ, ДЕЛЕКГОВАНЫЙ див.прикм. Делегований, посланий: отецъ Шибинський..., такъ од его милости отца митрополиты Киевського, яко и иныхъ старшихъ, од него на то высажоных и делекгованыхъ, в Литвѣ презъ шест летъ затриманый былъ (Луцьк, 1632 *АрхЮЗР* 1/VI, 655).

ДЕЛЕЯ див. ДЕЛИЯ.

ДЕЛИБЕРАЦИЯ ж. (стп. deliberacja, лат. deliberatio) (термін, визначений для розгляду або обговорення якоїсь справи) розмірковування, розгляд; аналіз: Тамъ експедируючи делебериацию мою,... панъ Єремияшъ Тыша,... при(з)наль то, же тутъ у то(г)[о] валу Пробитого пяты тро(х) дѣдинь, конькуненъцию свою мають (Київщина, 1639 *ККПС* 275); Я, комо(р)никъ,... експедируючи делебериацию мою, прихилияючисе в томъ до права посполитого... ты(м) декретомъ мои(м) позволяю (Київ, 1643 *ДМВН* 248).

ДЕЛИБЕРОВАТИ, ДЕЛѢБЕРОВАТИ див.сл. недок. і док. (стп. deliberować, лат. deliberare) (в чому і без додатка) обмірковувати (обміркувати), обдумувати (обдумати), дебатувати (що): Сѣ(д) по(д)комо(р)ски(и) если має(т) тая апеляция бы(т) допѣшона а(л)бо не до дня за(в)трешне(г) делеберѣ (Луцьк, 1607 *ЛНБ* 5, II 4052, 17); А иж се ѡбоя сторона на префи(к)сыю, до которо(г)[о] бы часу тая дияция мела бы(с) по(з)волена, не згодила, теды(м)... для назначе(н)а префи(к)сиє(и) то(г)[о] те(р)мину, делеберовало(м) и тую справу ѡ(т)вола(т) росказале(м) (Горошки, 1643 *ДМВН* 230); Я ...в то(и) справе до дня завтрешнего по(д) тою жъ моцью делебероваломъ (Київ, 1643 *ДМВН* 247);

(що до кого) подати на розгляд, висунути для

обговорення: Прото проси(ли) вольности уря(д) делиберова(л) на декретъ до завтра (Київ, 1599 *ККПС* 116); Внесена те(ж) была про(з)ба бра(т)ства младе(н)скаго, до п̄новъ брати(и) strony ф̄д(н)дации оны(х), при ц̄ркви ст̄ого... онофрия, тое делъберовано до болшости брати(и) з обе(т)ницею ве(д)лугъ слушности (Львів, 1634 *ЛСБ* 1043, 38 зв.).

ДЕЛИКАТЬ, ДЕЛІКАТЬ, ДЕЛЪКАТЬ ч. (*сnp. delikat, лат. delikatus*) розпещена, розніжена людина: папежъ Римскій... будучи уведень отъ деликатовъ Влоскихъ..., сп̄ване зъ органами въ костелъ постановиль (1603 *Пит.* 81); А якъ животъ Смыслѡвъ живѡтъ Сарданапалева и Еп̄кдрова, росп̄стникове свѣта сегѡ,... Такъ живѡтъ сей Житѣйскій живѡтъ Делікатове и Волюптв̄аріи, кох̄анкове свѣта сегѡ, и роскошникове (Вільна, 1620 *См.Каз.* 12 зв.); Пренасыщѣнь: Роскошный, делъкатъ, м̄лый, вд̄ачный, кот̄орыйса на охендѡства, и р̄скошы в̄далъ (1627 *ЛБ* 95).

ДЕЛИТИ див. **ДЪЛИТИ.**

ДЕЛИТИСЕ див. **ДЪЛИТИСЯ.**

ДЕЛИТИСЯ див. **ДЪЛИТИСЯ.**

ДЕЛИТИСА див. **ДЪЛИТИСЯ.**

ДЕЛИЯ, ДЕЛИА, ДЕЛЪЯ, ДЕЛЪА, ДЕЛЪА, ДЕЛІА, ДЕЛЕЯ, ДЫЛЪЯ ж. (*сnp. delja, тур. telli*) 1. (*вид верхнього одягу, пошитого з дорогих тканин, часто підбитий хутром*) делия: Делиа алтабасоваа подшита к̄днми, соболи д̄ (1558 *AS* VI, 214); третья дылъя оксамитная (Луцьк, 1563 *РЕА* II, 127); небо(ж)чикъ келеме(т) да(л)... делъю фа(и)лю(н)дышѡ бу(р)натного лисы по(д)шитю з к̄гзами серебряными (Володимир, 1572 *ЖКК* II, 26); у... Кали(н)ско(г)[о] злуплено делию бу(р)на(т)ную (Житомир, 1584 *АЖМУ* 119); Что та по(л)зѡе(т) злотоглавоваа делъа, ко(ли) а(д) та с нею пожре(т) (п. 1596 *Виш.Кн.* 232 зв.); пограбили... жупанъ канавацовый, делея к̄гранатоваа (Володимир, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 136); вашъ вѡжъ х̄с... не кохалса в деліа(х), и ф̄резіахъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 265); А другого дей выростка,... плате, то есть: делею, курту, шапку и убране у форосте,... панъ Бондзинский... нашолъ (Луцьк, 1606 *АрхЮЗР* 6/1, 340); Вѣрхнаа сѡкна, делъа, одѣжа (1627 *ЛБ* 151); делъа пу(л) грана(т)ная, адама(ш)комъ... по(д)шитая

ср̄б̄рные г̄зы позлощѣстие ѡ ней... делъя фале(н)-дишовая бр̄на(т)ная (Львів, 1636 *ЛСБ* 1043, 47 зв.); У Русачька: ...делия фале(н)дышовая, бабака(ми) подшитая (Житомир, 1650 *ДМВН* 194).

2. ч. Вл. н.: Семень Делъя (1649 *РЗВ* 344 зв.).

ДЕЛІКАТЬ див. **ДЕЛИКАТЬ.**

ДЕЛНИЦА див. **ДЪЛНИЦА.**

ДЕЛНОСТЬ див. **ДЪЛНОСТЬ.**

ДЕЛНЫЙ див. **ДЪЛНЫЙ.**

ДЕЛО¹ див. **ДЪЛО**¹.

ДЕЛО² див. **ДЪЛО**².

ДЕЛОВЫЙ див. **ДЪЛОВЫЙ.**

ДЕЛФИНЪ ч. (*гр. δελφίς, лат. delphinus*) дельфин: такъ бовѡ(м) псалм̄иста мѡвить. възрадѣтса яко исполнѣ теши поу(т). а то наприкла(д) делфйна р̄бы онои мѡрской кот̄орый скачѣтъ в̄ водѣ барзѣй (якъ натоуралистове свѣ(д)ча(т)) кды болшаа непогѡда повстае(т) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 85 зв.); Бйте в̄ л̄югнѣ а нех̄ай л̄сы выскак̄ютъ, и мѡрскіи Делфйны при бр̄егѡ танц̄ютъ (Львів, 1631 *Волк.* 25 зв.); delphin, де(л)фи(н) рыба, свиня мо(р)ская (1642 *ЛС* 157).

ДЕЛФОВЕ мн. (*жителі Дельфів*) дельфйці: тесалони... хвали(ли) боц̄ана... // ...сйр̄іане... голууба,... де(л)фове волка (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 62 зв.-63).

ДЕЛЦЕ див. **ДЪЛЬЦЕ.**

ДЕЛЧИЙ див. **ДЪЛЧИЙ.**

ДЕЛЬ див. **ДЪЛЬ**¹.

ДЕЛЪНИЦА див. **ДЪЛЪНИЦА.**

ДЕЛЬНЫЙ див. **ДЪЛНЫЙ.**

ДЕЛЬЦЕ див. **ДЪЛЬЦЕ.**

ДЕЛЬЧИЙ див. **ДЪЛЧИЙ.**

ДЕЛЪА див. **ДЕЛИЯ.**

ДЕЛЪБЕРОВАТИ див. **ДЕЛИБЕРОВАТИ.**

ДЕЛЪКАТЬ див. **ДЕЛИКАТЬ.**

ДЕЛЪУРА див. **ДЕЛЮРА.**

ДЕЛЪЯ див. **ДЕЛИЯ.**

ДЕЛЪА див. **ДЕЛИЯ.**

ДЕЛЮРА, ДЕЛЪУРА ж. (*сnp. delura, deljura, тур. telli*) довгий верхній одяг: пограбили... шаблю, гамалию, зъ ладунъками, съ пороховницею и делюру брунатную, фалендышовую, зеленымъ киромъ подшитую, шапку, хустьку (Луцьк, 1609

АрхЮЗР 6/І, 357); зо(с)тави(ти) ѿмы(с)лили(м)... цо(р)це... ан(н)є... ложо(к) тѣзи(н) чотири гри(в)-ны жѡпа(н) чо(р)ны(и) аксами(т)ны(и) дѣлюра че(р)вона я(т)ласовая с пе(т)лицами пе(р)ловыми (Житомир, 1609 ЦДІАК 11, 1, 5, 6); ива(н)чу(к) за спасеніє свое ѡ(т)далъ дѣлѣѣрѣ зеленую з чты(р)ма гѣзиками среб(р)ными (Львѣв, 1624 ЛСБ 1049, 4 зв.).

ДЕЛЯТОРЪ, ДЕЛАТОРЪ ч. (стп. delator, лат. delator) (той, хто обвинувачує когось у чомусь) обвинувач: во(д)ле констытуции року ѡс്മьдѣся(т) девятого хто бы се мени(л) шла(х)тичо(м) не будучи и(м) ѡсѣлы(и) половица маѣ(т)ности до ска(р)бу корола... а половицу до делатора тратит а не ѡсѣлы(и) ѡ вежи по(л)року седѣти маѣть (Луцьк, 1595 ЛНБ 5, II 4048, 78); которых то речей по Саску позванные... не признавали... за чимъ на осмъ тисечей копъ грошей делятор тое справы положивши, позвалъ ку праву (Варшава, 1596 ЗНТШ XXXI-XXXII, 13); На рока(х) сѣдовы(х) зѣ(м)скихъ... Приточиласе справа... межи инѣстыкгаторомъ Сѣдовымъ и его деляторами (Київ, 1643 ЛНБ 5, II 4064, 125).

ДЕЛЯЦІЯ див. ДИЛЯЦІЯ.

ДЕЛАТОРЪ див. ДЕЛЯТОРЪ.

ДЕМЕНТАЦІЯ ж. (лат. dementatio) вигадка, безумство: Третій способы, которыми тую дискордію форитують суть тыи..., утиски розмаитыи, преслѣдоване, морды, потвары, позвы, мандаты, презыска, дементации пѣняжныи и пенования (Київ, 1621 Коп.Пал. 1114).

ДЕМОКРАЦІЯ ж. (стп. demokracja, гр. δημο-κρατία) (народне управління) демократія: Ари(с)-тократице (то єсть где найлѣпшиє в' цнѡтах' справдють) не бе(з) неакого демокрацій примешанья: то єсть где вси по(с)політе до становѣнья радѣ налѣжать) Самѣю црковъ оуправдютьчихъ, изъ тымъ Петрово первѣнство... евангелской надце... вѣлце протівное бытъ оуказью (Єв'є або Вільна, п. 1616 Прич.отех. 9).

ДЕМОНСТРАЦІЯ ж. (стп. demonstracyja, лат. demonstratio) вияв, показ, демонстрація: Наука тая вѣдомость през демонстрації по собѣ обѣцала (Київ, 1621 Коп.Пал. 919).

ДЕМОНЪ див. ДѢМОНЪ.

ДЕНГИ див. ДЕНЬГИ.

ДЕНЕГОВАТИ, ДЕНЕКГОВАТИ дієсл. док. (пол. denegować, лат. denegare) відмовитися: Которого учиньку оных протестаньсь урядовне презвозного... о учинене з тыхъ виновайцовъ справедливости афекътоваль, который не ведати для якео причины оное учинити денекговаль и не учинилъ (Луцьк, 1643 КМПП II, 268).

ДЕНКО с. Денце: чарокъ две сре(б)ны(х) де(н)-ка золотые по(л)торы гри(в)ны (Житомир, 1609 ЦДІАК 11, 1, 5, 6).

ДЕННИКЪ, ДЕНЪНИКЪ ч. Щоденник, dial. денник; календар: Папе(ж) ри(м)скій преве(р)нулъ календа(р), рекъше денъникъ (поч. XVII ст. ЦНБ 476 П/1736, 52 зв.); ephemēris, де(н)ни(к), дѣде(н)-ни(к), памя(т) (1642 ЛС 180).

ДЕННИЦА, ДЕНЪНИЦА ж. 1. (про планету Венера) ранкова зоря: днѣницію оутринєю, оубииствомъ разъзроушила злая жена (1489 Чет. 272); яко ѡномуу великомуу Іаковоу патріарше, гдѣ стальымъ оумысло(м) пре(з) цѣлѣю но(ч) з' аггло(м) бжи(м) запасы хѡди(л), и гдѣ а(ж) ден'ница надышла, ре(к) аггль, поусти ма (Острог, 1599 Кл. Остр. 206); Афродіта, л(т): Вѣнд(с). богѣна мѣлостей,... Таа(ж) де(н)ниці(а) гды пре(д) слнцѣ(м) иде(т), а за ни(м) Вечѣрницѣ зове(м) (1627 ЛБ 183); пре(д) свитана(м) показоуе(т)са ден'ница, свѣтлѣйшаа на(д) иньи звѣзды, слнцоу пр(д)тча (Устрики, I пол. XVII ст. УС №29515, 332); Matuta, де(н)ница, зоря ут(р)няя (1642 ЛС 264); єсть межи ними еди(н) планетъ сату(р)ну(с)... втори(и) венушь того зовѣтъ ден(н)ица (серед. XVII ст. Луц. 539);

перен. провісник радости, добра: бѣо ро(з)ліла са вода сле(з) мѡи(х) вышше головы моѣи, бѣо моѣ погрѣзло, поме(р)кло, и по(м)кнѣло са, и не отвѡри(т)са докѡла не всѣае(т) свѣ(т) правды, пре(д) ворѡты мѡими, докѡл(ѣ) де(н)ица не ѡзари(т) са в' ср(д)цѣ моѣ(м) (Острог, 1599 Кл.Остр. 228).

2. Свѣтлоносець: lucifer, свѣтлоносець, де(н)ица (1642 ЛС 258).

3. Старший ангел, свѣтлоносець (слуги Люцифера): Сатана, иж станом старейшинства и славою

чести почтен будучи, якоже денница, коли не хотѣл (в згодѣ смирення и едности) з другими небесными чиновачалниками равным быти, но, над всѣх вознесшися своего помысла думою, попрагнул богу..., ровняться (1608-1609 *Виш.Зач.* 216); Пыха настаршого аггела з ѿба скинѣла, и абы вмѣсто свѣтоносца або денницы, діаволомъ, то естъ превротникомъ былъ званъ, справила (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 3); **Одны аггловѣ чинъ десѣтый въ днь четвѣрты(и) ѡ(т)пѣли ѡ(т) бѣга**, надъ котѣрыми былъ головою денница, або свѣтоносень, котѣри са в' пыхъ под'нѣсши почаль ѡ собѣ гордо (серед. XVII ст. *Хрон.* 3 зв.).

ДЕННЫЙ, ДЕНЬНЫЙ *прикм.* Денный: замок пехотою и сторожою так денною, яко и ночьюю, опатритъ розказала (Луцьк, 1633 *АрхЮЗР* 1/VI, 674); денъными и ночьюими часми вежджанемъ перед тым здавна в дубровы и лѣсы Былицкые неконътенътуючисе,... подданые грабовицькые... на подданыхъ былицькихъ козаковъ... находячи... // и незносе грабили (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 469-470).

ДЕНУНЦІЯ *ж. (стп. denuncija, лат. denuntio)* *юр.* судовий розгляд: Ажъ потом... сынъ его, поехавши, на слово свое взялъ и зась его на завтрѣй день з собою до денунціе в той справѣ поставити обещаль (Львів, 1605-1606 *Перест.* 40); И такъ по отеханю пана воеводы кievьского зосталь Никифор для дальшого денунціе в той справе, которую они зволокли (Там же).

ДЕНЬ, ДЕНЬ *ч. 1. (частина доби, час від сходу до заходу сонця)* день: на которойже земли ждали есмо княза Коширского весь ден аж до ночи (Милянвичи, 1530 *AS* III, 367); из'мовиль з работники по пѣнезю на день (1556-1561 *ЛС* 85 зв.); А колі вьже днь былъ раду оучініли архіереи старшии... на іса (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 51); вкину(в)ши чотыри ко(т)вици с корабла просили абы де(н) наста(л) (II пол. XVI ст. *КА* 150); Чомъ дяка ему такъ была, не ивъ м̄ дну и м̄ ночей (XVI ст. *НС* 17); чога хочетъ еще не машъ дна можешъ еще двѣ години спати пре(д) днемъ (к. XVI ст. *Розм.* 46 зв.); идоложерцы поимали их, и, коли первого дня мучени были, претерпѣли и не предали благочестя (Унів,

1605 *Виш.Домн.* 194); одина(д)цатое годіны на день почѣли робіти, а за цѣлий днь принѣли запла-тѣ (Острог, 1607 *Лѣк.* 109); Хлопѣ(м) двомъ за день гро(ш) и. Хлопѣ(м) що камѣ(н) до Притвора важили далѣ(м) гро(ш) еі (Львів, 1616 *ЛСБ* 1047, 7); я са(м)... и пото(м)ки мое... на пе(р)ши(м) року... станути маемо... и(з) ме(ст)ца // не зступуючи пе(р)шо(г) того дня дрѣдого и третѣ(г) не чекаючи (Вінниця, 1620 *ЛНБ* 5, III 4057, 31-31 зв.); Если днь страві(ш) пожитѣчне. вecho(р) весѣлый ти прійде (Київ, 1623 *Мог.Кн.* 18 зв.); Дѣнь: Дѣнь, котѣрый естъ протівный нѣчи (1627 *ЛБ* 29); Дѣнь... южъ кѣ вѣчерѣ са сшила(л) (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 427); тые... насланцы... ледво есче было годинъ пултѣторы на дѣнь,... // ... ударивши въ бубонъ,... волатъ: "Бый, забый!" почали (Житомир, 1643 *АрхЮЗР* 6/1, 535-536); Во дни палѣнь былъ ѡ(т) слнца а вночи ѡ(т) зѣмна (серед. XVII ст. *Хрон.* 49); День. Dies (1650 *ЛК* 442); **день в (по) день, день выдѣ дне (дна)** — щодня, день у день: люди тые... повинни день в день на роботу ити (Луцьк, 1565 *АрхЮЗР* 8/VI, 151); ви(ди)те ли и(ж) не дѣбре ри(м)скіе ѡвца чина(т), што новина(ми) трѣтїзнь законѣ протівны(х) де(н) по де(н) пасѣчиса, // пастыре(м) свои(м) ѡ правдѣ ев(г)льско(и), мо(л)чать (1598 *Виш.Кн.* 284 зв.-285); не хоче его кельтовати, али день выдѣ дня журить ся, якъ бы его приспорилъ (*в ориг.* приспорлѣ. — *Прим. вид.*) (XVI ст. *НС* 95); **день за день, день отъ дне** — день за днем, на тривалий час: мы... не хочемо... покоуты прїнати, все ѡ(т)-кладаемо днь за днь албо на старость (к. XVI ст. *УЄ* №31, 113); не ѡ(т)клядай днь ѡ(т) дне, то(т) оумысль пере(д) себе вѣ(з)ми, и бойса тое смѣрти якъ злѣдѣа (Острог, 1607 *Лѣк.* 110); **до сего дна, до сихъ дновъ, по сей (сесь) день** — по цей день, досі: Тыи // бѣвѣмъ подали на(м) освѣченое вызнаніе вѣры, якъ мы до сего дна есче ховаемо з ласки Хвы (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 296-297); знѣл' ланцѣхъ... котѣрый зоставилъ по собѣ Великимъ Кназѣмъ потѣмкомъ свѣимъ, мнѣмаю же и до сихъ дновъ находит'са на століци (Київ, 1623 *МІКСВ* 70); И такъ для встыду почали мясо ѣсти и по сей день ядят (Львів, 1605-1606 *Перест.* 33); Гробъ той и по сесь день аляб'аст'ровый коштовный зрится (Київ,

1621 *Кон.Пал.* 1009); **въ утрешній день** — ранком, уранці: Востбчній ѿ(т)ци въ оутрешній д̄нь, зъ великою охотою на часъ и мѣстце назначбное до ц̄ркви на оумощенье оунѣи... зышлїса (Острог, 1598 *Ист.фл.син.* 50); **завтрешній день** — майбутне, завтрашній день: што завтрешній день принести маеть, не знаемо (Київ, 1637 *УС Кал.* 655); **посредь бѣлого дня** — вбілий (ясний) день: если отступниково не видять "посередь бѣлого дня слѣпують" (Київ, 1621 *Кон.Пал.* 683); **скоро день** — удосвіта: На работѣ на панцизнѣ маюг подданые ходити скоро ден (1567 *AS VII*, 120); Назавтрѣе, скоро день въ дорогу упрощаеть зъ собою и Богуринского (Київ, 1621 *Кон.Пал.* 1061).

♦ **добры день** — (*вітання при зустрічі*) добрий день!: Omnes dicunt: Dobry den Dobry den Oycze mikitá (Раків, поч. XVII ст. *Траг.* фотокоп. 4); **жычу щасливого (сего) дна, щасливый день** нехай дасть богъ — (*вітання-побажання*) нехай щастить; дай, Боже, щастя: Гермесь Жычѣ тобѣ щасливого дна яне. И: тобѣ тежъ взаемъ. гермесь щасливы(и) день неха(и) дасть богъ (к. XVI ст. *Розм.* 5 зв.); О: Жычѣ тобѣ щасливого сего дна и твоимъ товаришомъ М: и я тобѣ (Там же, 25); **день и ночь (нощѣ), и нучѣ и день, днемъ и ночью, ве (во) дни и в ночи (нощи), въ день и въ ночи, черезъ день и черезъ ночь** — (*цілу добу*) вдень і вночі: ѿ великое бѣ(з)годіе де(н) и но(ч) ехало(м), коли похроми(л) (Новгородок, 1592 *ЛСБ* 213); тая была вдовою... постомъ а млт'вами слоужила б̄гоу днь и нощ (1556-1561 *ПС* 215 зв.); того сутъ такыи люде, што гадають и нучѣ и день, якъ обогатѣти (XVI ст. *НС* 146); приказѣм вам, ажбы есте того часѣ, днем и ночью, яко на кгвалт прислѣшитъ к гетманѣ нашомѣ и к войскѣ великомѣ тагнѣли и поспешили са (Краків, 1538 *AS IV*, 156); прошѣ тебе абысь ми прислалъ два(д)ца(т) червоны(х)... абымъ єдномѣ запла(л)ти(л)... которы(и) ми барзо прикры(и) естъ ве дни и в ночи (к. XVI ст. *Розм.* 65); Христовы слуги смѣле ся назвѣли. Хотячи и болшей землю посѣдати, и во дни и в нощи мамону собрати (к. XVI ст. *Укр.п.* 84); Ап(с)ловѣ засъ в' д̄нь и в' ночи своими промен'ми, то е(ст), цнѣтами проснавають (Київ, 1625 *Злат.Н.* 127); Мацевич, мене, де(и), до везе(н)я

всади(л) и де(р)жа(л) чере(з) день и чере(з) но(ч) (Житомир, 1582 *АЖМУ* 44).

2. (*час, який дорівнює 24 годинам*) доба, день: "Ци", мовить, "дны дѣлите та мѣсяцѣ, та часы, та годы, тото смотрите (XVI ст. *НС* 36); я(к) са д̄ни мнѣжа(т), та(к) те(ж) зло(ст) бѣда са мнѣжи(т) (XVI ст. *УС* 29519, 27); Сѣпъ, Сѣмпъ. Орель, ястребѣ подобень, з' родзѣю бѣлшых' орловъ котѣрый мѣжетъ вѣтрвати бѣ(з) ѣдѣна м̄ днїй (1627 *ЛБ* 125); прѣдкїй бѣгъ сл̄нца ѿборочаеть в' коло н̄бо свое мѣстце за одинъ д̄нь (серед. XVII ст. *Хрон.* 368); **втрученый день** — додатковий день високосного року: Епакта: Наведѣнїе, а́бо втрѣченны дны (1627 *ЛБ* 204).

3. (*календарна дата, встановлена для чого-небудь*) день: П(и)сан ѿ Мелникѣ, ноаб(ра) д̄ ден (Мельник, 1501 *AS I*, 146); Стало са..., месеца ноабра шостого на десат дна, индикта третего на десать (Львів, 1509 *AS III*, 70); а если бы котораа сторона не пришла на то(т) де(н) и ча(с), тогды имае(т) тота сторона стратити ѿ(т) всього права (Кам'янець, 1510 *Cost.DB* 457); Я... визнаваю... што(ж) м(с)ца ноябра два(д)ца(т) первого дна в че(т)вергъ кнзь дми(т)ре(и)... е(з)ди(л) до двосело(к) (Буремль, 1560 *ЛНБ* 5, II 4043, 23); А где бы(м) я ты(х) п̄нзе(и)... на де(н) выше(и) поменены(и) не ѿ(т)да(л)... тогды вжо наза(в)трие того д̄ня тую два(д)ца(т) ко(п) гроше(и) литовски(х)... панѣ писарѣ... заплатити маю (Вінниця, 1584 *ЛНБ* 5, II 4045, 75); широкграфъ... писаны(и) десятого дна апрѣля, рокѣ семъдеся(т) пятого (к. XVI ст. *Розм.* 72); Року б̄жого 1603, мисяця октобрія 13 дня (Бенедиківці, 1603 *НЗУж.* XIV, 225); па(н) ива(н) быковски(и)... в семъ же рокѣ тисеча ше(ст)со(т) двана(д)цатомъ зъ дня два(д)цать ѿмого на де(н) два(д)ца(т) девяты(и) м(с)ца октебра... зъ сего света смертю зшо(л) (Київ, 1612 *ЦДІА Лен.* 823, 1, 341, 92 зв.); Писанъ..., року... 1647, мѣсяца декабры въ 11 день (Полтава, 1647 *АЮЗР* III, 98); Пѣршого м(с)ца дна четвѣртагшнадесать кѣ вѣчорѣ бѣдете єсти ѿпрѣсноки (серед. XVII ст. *Хрон.* 89 зв.); Рокѣ тисеча шес(т)сотъ пя(т)десятого м(с)ца Сеньтебра двана(д)цатого дня (Житомир, 1650 *ПВКРДА* II-3, 40);

(календарна дата, присвячена вшануванню якогось святого чи якій-небудь події) день, свято: И рок есмо собе положили перед сватымъ Николою зимним третий ден,... то ест на ден сватой мѣченицы Варвары (Берестя, 1544 AS IV, 407); с кожъдого дворища на де(н) свѣтого дмитрея дають ключъникѣ вси польво́сма десѣть гр(ш) (1552 ОЛЗ 185 зв.); А такъ его Королевскаа Милость тѣю справѣ... рачиль до..., Сѣботы, день сватое Катерины, ѡтложити (Петрків, 1564 AS VI, 253); в' днь стои лоуцѣ, гримѣло окрѣтне (Львѣв, поч. XVII ст. Крон. 58); ѡтданю тое серебицины рок певный, на ден свата Нароженѣ Панны Марии... назначон (Вѣльна, 1563 AS VII, 78); Мы им рок положили были день сватого Николы зимного (Варшава, 1526 AS III, 288); староста Лѣцкій... просил насъ, абыхмо дозволили емѣ ярмарѣк мѣти в ымѣньи его, в Полономъ, на день сватого Петра (Краків, 1511 AS III, 80); А такъ имъ дозволено сѣдей вывести на день Покровы Пречистое (Краків, 1527 AS III, 310); Я... взялъ... сѣмѣ... на полрока которои ѡ(т)дане припадае(т) в день рожества Христова (к. XVI ст. Розм. 69 зв.); И кгда есми... на ден свѣтого Юра до имена кнегини..., до Локач приехал, кнегиню... самѣю и сыновъ... въ замъкѣ Локацкомъ застал (Володимир, 1548 AS VI, 86); **день богоявления** — свято хрещенія Христа: здра(в)ствѣ(н)те... з вѣрбои в де(н) бѣгоявленія (Вѣрба, 1606 ЛСБ 407, 1); **день великий** — те саме, що **день великодный**: Сходѣтисѣ маю(т) хлопята до школы на годѣнѣ певнѣю, то есть днѣя великого на ѣ-ю годѣнѣ абы вси стали (Львѣв, 1587 ЛСБ 87, 3 зв.); **день великодный** — Великденъ: Пѣнъ лащѣ до Кѣва ше(д)ши лисѣнку мѣсте(ч)ко на самы(и) днь велико(д)ны(и) вши(ст)ко выстина(л) (серед. XVII ст. ЛЛ 168); **день воскресенія господня, день воскресенія Христова** — Великденъ: Которую то суму... пото(м)ки мои,... мають... ѡ(т)цо(м) зако(н)нико(м)... на день во(с)кресенія го(с)подня... в року бли(з)ко при(ш)лы(м)... бе(з) вшеляко(и) зволокѣ ѡ(д)дати (Тригорськ, 1645 ДМВН 218); Вѣршѣ На пресвѣтлый день воскресенія Христова (Львѣв, 1630 Траг.п. 173); **день патдесѣтный** — Зелѣні свѣята: Патдесѣтница: Днь патдесѣтный, Зелѣныи свѣатка (1627 ЛБ 104).

4. (мира часу) день: И мы... того всего три дни есмо ждали (Мизове, 1537 AS IV, 99); ви(н)ность местъскаа... волощане которые слывѣтъ слу(ж)бы поленицъкѣи ѡрѣтъ на лете де(н) ѡди(н) а жати тежѣ де(н) а косити полътрета днѣ (1552 ООвр.З. 101 зв.); Боаре... пови(н)ни... е(з)дити... ѣ ловы трикро(тъ) по ѡ(д)номѣ дню (1552 ОЧорн.З. 57); из'ловиль з работники по пѣнезю на день и послалъ и(х) до винограда своего (1556-1561 ЛЕ 85 зв.); ѣ Несвѣчѣ три дни были (Петрків, 1564 AS VI, 251); Иван Лавринович з братомъ дворище держит,... на кождый тыжденъ до двора три дни робити повинен (Луцьк, 1571 АрхЮЗР 8/VI, 352); с послушенъствомъ подѣданы(х)... тое(ст) днь ѡрати... днь косити и з инъшими повинъностями... де(р)жа(ти) маю(т) ве(ч)не (Пиянь, 1592 ЦДІАЛ 131, 615); в то(и) ямѣ мори(л) мя голодо(м) чѣтыри дни не да(л) ясти ни пити (Гологори, XVI ст. ЛНБ 4, 1136, 35, 1 зв.); коли устанешъ у заранѣ, дай славу Богу и сыну его,... што тя сокотивъ и тя годовавъ у тыхъ шѣсть днувъ (XVI ст. НС. 165); мѣсищѣ почекати ѡсемъ дни(и) (к. XVI ст. Розм. 32); Року 1571 въ лѣтѣ былъ такой морозъ три дни, же все збоже озимое и ярину побиль (поч. XVII ст. КЛ 76); Хлопѣ(м) двомя за день гро(ш) п̄ (Львѣв, 1616 ЛСБ 1046, 7); По котормъ збитю, третего дня животъ блаженно скончалъ (Київ, 1621 Кон.Пал. 610) Бѣгъ не есть фѣгѣрѣлный, але крѣглость свѣтѣ Припѣшетъ, личѣѣ днѣви, а ѡ(д)мѣнность лѣтѣ (Київ, 1632 Євх. 297); стѣниславѣ за 6 дни(и) фр 4:3 (Львѣв, 1634 ЛСБ 1054, 9); Повторѣ... в тѣдню два дни сѣредѣ и Пѣтокъ пѣстиль (Київ, 1646 Мог.Тр. 908); онъ самъ сѣдѣтъ, на мѣри сѣмъ днь (серед. XVII ст. Хрон. 7); **день понеделковый** — понеделок: день понеделковый въ каждомъ тыкгодню,... протестующий во млине на потребу свою оставиль (Луцьк, 1630 АрхЮЗР 6/I, 473); **день вторковый (второковый, овторковый)** — вѣвторок: Мехметъ султанъ Константинополь опановаль, року... 1453, мѣсяця мая 29, въ день вторковый (Київ, 1621 Кон.Пал. 1049); рано в день второковый... барзо зраненого... Ланского... горилкою упоили (Луцьк, 1621 АрхЮЗР 1/VI, 494); сюю... копу одложилисьмо на другой часть, на день овторковый (Овруч, 1629 АрхЮЗР 4/I,

84); **день четвертковый** — четвер: \bar{c} писите(л) нашъ в то(т) \bar{d} нь четвертковый на высоко(ст) встоупилъ \bar{n} б(с)ноюю (поч. XVII ст. *Проп.р.* 200); **день пятковый (пятничный), пятковый день** — п'ятница: дня пяткового месяца июня двадцатого панови суди... тую справу... оповедали (Вильна, 1554 *АрхЮЗР* 8/VI, 38); день пятничный отъ години до години в каждомъ тыдню для браня вымеровъ и пожитковъ вшелякихъ придалъ (Любче, 1622 *АрхЮЗР* 1/VI, 519); \bar{d} не(с) в пя(т)ковы(и) \bar{d} е(н)... по пречытаню закгаєня нача(л)ного и ф \bar{d} (н)даци(и) бра(т)ски(х)... была... \bar{d} мова (Львѣв, 1644 *ЛСБ* 1043, б1 зв.); **день субботный (суботный, сѣбботный, соботный)** — субота: б \bar{d} еніа... на \bar{d} нь сѣбо(т)ны(и) ω (т) свитана постановены соу(т) (серед. XVII *Кас.* 31); шесть... дній есть, въ которыхъ подобаетъ дѣлати и лѣнитися, а не въ день суботный (1603 *Пит.* 72); Протѣвкѣ Трѣтегѣ приказана въ котѣро(м) \bar{d} нь сѣбботный \bar{s} тити приказѣт'са... грѣша(т) (Киѣв, 1646 *Мог.Тр.* 907); а потомъ дня соботного... мене... до шлюбу примусилъ (Луцк, 1598 *АрхЮЗР* 8/III, 477); **день шаббатовый** — (*суботне свято в іудаїзмі*) шабаш: Не годит'са тобѣ лѣжка твоѣгѣ бра(т)и и носити въ день сватый шаббатовый (Киѣв, 1637 *УС Кал.* 243); **день недѣльный (недильный, неделный), недѣльный день** — недѣля: пѣрвшій день тѣдневый есть день Недѣльный (Киѣв, 1637 *УС Кал.* 211); в день светый недильный, спораньку,... // ...збожа топтали (Луцк, 1604 *АрхЮЗР* 1/VI, 349-350); в день неделный... хлопковъ одстрашывшы, все быдло и коне забрали (Луцк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 350); если который клиркъ находится въ недѣльный день або въ субботу постечися, окромъ толко одное суботы Великое, нехай скинень будетъ (1603 *Пит.* 70).

5. (*неокреслений проміжок часу*) дні (день), пора, час: што оучинимъ сестре нашей въ день, колижь то маеть быти намовлена алюбѣ смовлена? (поч. XVI ст. *Песн.п.* 57); прѣйдоу(т) на тебе \bar{d} нове. въ кѣторый ω стоупать тебе непрѣятель твои (1556-1561 *ПС* 307 зв.); А я естѣ(м) пови(н)ны(м) б \bar{g} омолце(м) в \bar{w} и(х) мл(с)те(и) во вся \bar{d} ни живота моего (Львѣв, 1585 *ЛСБ* 70, 1 зв.); я(к)са \bar{d} ни мнѣжа(т), та(к) те(ж), зло(ст) бѣда(с)а мнѣжи(т) (XVI ст. *УС* №29519, 27);

Являють бо вѣру воины в день брани и за то от царя бывають вѣнчани (к. XVI ст. *Укр.п.* 87); прѣиде(т) \bar{d} нь свѣтлости (Львѣв, поч. XVII ст. *Крон.* 75); звѣкли бовѣ(м) кролѣве в \bar{d} нь коронована... себе щодробливы(х) показовати (поч. XVII ст. *Проп.р.* 228); Калѣсть... ω (т)ня(л) ѣ каплано(в) жены то(и)же и рокъ ро(з)делѣвъ на чотѣри части, што зовуть сѣхѣе дни (поч. XVII ст. *ЦНБ* 476 П/1736, 50 зв.); Мѣхайль Корѣбѣтъ... прагнѣлъ и выгладалъ \bar{d} на тогѣ и щаста, абы тѣю собѣ интѣглованѣю мѣглъ былъ видѣти кнѣгѣ (Киѣв, 1623 *МИКСВ* 76); ω часѣ вдѣчный// ω лѣта \bar{s} тъи! Дни золотѣи (Киѣв, 1633 *Евфон.* 307); якѣ прише(д) \bar{d} нь гнѣвъ егѣ, гѣре намъ всѣхъ страхахъ и мѣкахъ та(ж)-кихъ нестерпимыхъ (Чернѣгѣв, 1646 *Перло* 142);

життя, вѣк, роки: ω боє са были постарѣли въ \bar{d} нѣхъ своихъ (1556-1561 *ПС* 205); ω (т) то(г) часѣ та(к)же е(с)ми на(м) гѣ бѣ продлѣжи(т) дни... старати(с) бѣде(м)... ва(ш)... м(с) пи(л)но(с)ти приложити (Лозна, 1599 *ЛСБ* 337, 1); Я зъ вами естемъ прѣ(з) всѣ дни ажъ до скопчѣн'а вѣка (Киѣв, 1625 *Злат.Н.* 128 зв.); запа(л)чѣво(ст) и за(д)ро(ст) \bar{d} не(н)шаю(т) дни (1627 *ЛБ* 161); Що еси проживь, то всѣ днѣ свои проклинаешъ (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 21);

(*період чийогось панування, правління*) часи: он далъ тоти села немецкомѣ монастирѣ при днѣхъ прѣдѣда нашего Александра воеводы (Ясси, 1508 *ДВВ* I, 2); За дній и вѣкѣ... Іѣсѣи Царѣ Іер(с)лімскогѣ... великій \bar{s} ценникъ Кнѣгѣ Зѣкона Г(с)негѣ, ... Сафанѣ Пѣсаревѣ далъ (Киѣв, 1623 *МИКСВ* 68).

6. (*одиниця виміру площі*) день: тотже боарин твой зо всіми тыми людьми, ... пашни потоптали, жита двадцат ден, пшеницы тридцат ден, ярицы патнадцат денъ (Вильна, 1546 *AS* IV, 474); Люди прихожіе земъли подъ ними на ω смъ днѣвъ (1552 *ОВол.З.* 197); сын мой не має жадное справы до того поля, которое я при собѣ... зоставую, то естѣ въ кождой рудѣ по два днѣ (Бориспѣль, 1637 *АБМУ* 13);

(*одиниця плати за роботу*) кѣлькѣсть виготовленого чи обробленого за робочий день: Андрѣй Гирка служил год в дворѣ, мѣли ему дати ден жита а ден овса (1561 *АрхЮЗР* 8/VI, 102); и пакъ е(м) наялъ 3 парубкы, та копали ко(р)чувя за три дны.

То пакъ навожува(л) є(м) гноємъ (Бенедиківці, 1603 *НЗУжг.* XIV, 222).

(одиниця виміру відстані, яку можна подолати за денний перехід) день: іудея ... ω(т) ієр(с)ліма чє-тыре дни... ходѣ (Львів, поч. XVII ст. *Хрон.* 5); Г(с)дь б̄гъ Єврѣйскій возвѣль насъ: пойдѣмо въ дорогѣ трѣхъ днѣй на пѣщѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 81 зв.).

♦ **день господень** — те саме, що **день судный**: Але роздѣй ω то(м)... и(ж) д̄нь той г̄нь прїиде(т) яко злѣдѣй невѣдомо в̄ который ча(с) и дла того(ж) ...боу(д)те в̄сегда гѣтови (Чалгани, 1603 *УЄ* №78, 7); **день опрѣсночный** — (у єврейському обряді *другий день після пасхи, який тривав сім днів*) опрїсноковий (опрїсночний) день: В пер̄выи же д̄нь опрѣсно(ч)ны(и) прис̄тоупили оученици ко ісоу и рек̄ли ємоу. г̄дѣ хочешъ з̄готовимо ти яє̄сти пас̄хоу (1556-1561 *ПЄ* 110 зв.); Коли кольвекъ дни опрѣсночные прыпадали, не искали хлѣба кислого, а коли минули дни опрѣсночные, тогды кислого хлѣба заживали (Вільна, 1608 *Гарм.* 205); **день памятный** — поминальний день: а свѣщенникъ... має(т) чытати поме(н)никъ бра(т)ски(и) въ дны памя(т)ныя и въ велики(и) по(ст) по в̄ставу ц̄рковному (Львів, 1602 *ЛСБ* 369); **день панскій** — те саме, що **день судный**: ѿто идѣтъ дѣнь панскій палаючій я(к) пѣчь, и поп̄али(т) ихъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 52); **день послѣдній, послѣдній день** — (*день страшного суду*) останній день: показ̄алъ имъ якъ хочетъ прїйти в̄ дѣнь послѣдній в̄ сл̄авѣ Бо(з)ства єго, и в̄ т̄лѣ чл̄чѣнства єго (Київ, 1625 *Сур.Сл.* 123); рекла ємоу мар̄ѳа в̄ѣдаю иже в̄станетъ при воск(с)ні(и) (!) въ послѣдній д̄нь (1556-1561 *ПЄ* 395 зв.); **день страшный, страшный день** — (*день після кінця світу, у який відбудеться суд Ісуса Христа над грішниками*) день страшного суду: И если са не оувѣр̄аетъ заражѣнный на с̄мнѣню, ω(т)дасть са имъ пом̄ста в̄ д̄нь страшный (Київ, 1625 *Сур.Сл.* 125); ва(с) б̄гъ пом̄луєтъ въ страшны(и) д̄нь с̄да вѣчнаго (Львів, 1587 *ЛСБ* 83); **день судный, судный день** — (*день страшного суду*) судный день: с̄ каждого сл̄ова поро(ж)него, котѣрое если мѣвити б̄дѣ(т) чл̄ци дадѣ(т) лї(ч)бѣ з̄ него в̄ д̄нь с̄дный (Вільна, 1596 *З.Каз.* 10 зв.); И зайсте плачь великій гр̄шникω(м) на с̄дномъ дни и в̄ Геєннѣ б̄де(т)

(Київ, 1625 *Кон.Каз.* 20); **день упокоєный** — поминальний день: в̄ д̄нь оупокоєный, прѣзбы и м̄л̄твы за нїхъ чїнимъ (Київ, 1627 *Тр.* 37); **ветхий деньми** — (*про Бога*) вічний: Тогѣсь ты б̄га добротлївогω, Невидїмогω. Ветхогω ден̄ми, якω ѿтроч̄атко м̄ладое (Чернігів, 1646 *Перло* 36 зв.); **задушный день** — заупокійний день: Задушный день. Solemnia funerum. Ferialia inferia(e) (1650 *ЛК* 449); **щодрый день** — переддень Нового року чи Водохрещ̄а: За Коладоу и Щодрый д̄нь, Книжечкоу тою, Празника зацного на паматкѣ стою, Котра̄а... дла оут̄хи на д̄нь тѣтъ, з̄ Дроуку выд̄ана (Львів, 1616 *Бер.В.* 66).

ДЕРЕВО с. 1. (*багаторічна рослина з твердим стовбуром і кроною*) дерево: А дядя нашъ... даль имъ вольность... у двухъ миляхъ отъ мѣста тамошнего Володимерского дерево на будовле и на дрова брати (Вільна, 1509 *АрхЮЗР* 5/1, 29); б̄р̄а была б̄р̄зо великаа иже все дѣрево по сада(х) поломила (1509-1633 *Остр.л.* 130); то все рокомъ певнымъ... зо вс̄ми платы, доходы... и млына, и деревъ овозовыхъ на себе держати (Володимир, 1572 *АрхЮЗР* 8/VI, 382); мещане и волощане немировские в дѣброве(х) и леса(х) дерево вшелякое р̄баю(т) (Жорнища, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 18 зв.); По то(и) все(и) границы,... копцы и (з)наки в дєрева(х) цылие єсмо находили в дєрев̄яхъ (Житомирщина, 1598 *ККПС* 100); боудѣтъ вѣдати в̄шїсткы дѣрева краювъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 301); ск̄арб̄... на вѣрхѣ т̄ла ѿкажет̄са, якъ дѣрева, мин̄вши зимѣ, за согр̄в̄ан̄ьемъ ихъ сїлѣ вн̄т̄рней, невидимою якоюсь справностю С̄лнца и вѣтровъ, звн̄т̄р̄ якъ од̄ѣньє лїста, цвѣты и овоцы выноситъ и выпд̄скаєтъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 56); Зл̄акъ: з̄леность на травѣ или на былінахъ, либо на лїстєхъ дєрєвъ (1627 *ЛБ* 43); Клап̄ышъ: Дерево микд̄аловое (Там же, 53); indu[v]ium, кора на дєрєвъ (1642 *ЛС* 234); а тии гусє(н)ници падають с̄ того дєрева во озєре (серед. XVII ст. *Луц.* 533); кони... бытъ (!) забраные ...при спус̄ьтошеню и рубаню дєрева рож̄а(и)но(г)[о] през̄ь подд̄аныхъ каменец̄кихъ (Житомир, 1650 *ДМВН* 214); У порївн.: Лечъ та̄а в̄ѣра... з̄ справъ и пост̄пковъ... якъ дѣрево з̄ овозѣ, позн̄авана быв̄ает (Єв'є, 1616 *УЄ Єв.* 4); *Образно*: З̄ь тыхъ двохъ преречєнихъ злостїй, то єсть, з̄ь розор-

ваня одного cesарства на двое... и зъ отщепенства заходной церкви отъ восточной... зъ тыхъ... двоухъ злыхъ деревъ выникли... нещасливыи горкіи овоцы (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 774-775);

дерево вѣдомости (доброто и злого, злого и доброто) — дерево пізнання (добра і зла): Гъ Бгъ... еще в рай погрозыль, такъ Адамови и Євзъ мовачи // в которы(и) часть бѣдете порывати из дерева вѣдомости доброто и злого, смертю помрете (Корещь, 1618 *З.Поуч.* 172-172 зв.); перѣшнее // приказаніе приналъ Адамъ не ѣсти зъ дѣрева вѣдомости злого и дбброго (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 65-66).

2. (*дерево з видовбаним місцем для бджіл*) бортъ, бортне дерево: Поводовая... доводила, диспозиция(ми) и уживанъемъ самымъ, та(к) по(л)..., туде(ж) сеножат(и) и бо(р)ти, в дѣрева(х)..., иже та(к) тые поля... борти... до Лещина..., належа(т) (Житомирщина, 1639 *ККПС* 211); **дерево бортное, бортное дерево** — бортъ: мѣжики Белотынскии... оцругъ Светого озера... дерево бортное рѣбают со бчолами (Полонне, бл. 1520 *AS* III, 203); Александръ, король его милость, далъ имъ вольность... дерево на будовле и на дрова брати, кромъ гаевъ, бортного дѣрева (Вильна, 1509 *АрхЮЗР* 5/1, 29).

3. (*будівельний дерев'яний матеріал*) деревина, дерево: дерево на бѣдоване с тоє пѣщи его рекою Горынею собѣ спѣсает и вѣезды кгвалтовне чинит (Краків, 1542 *AS* IV, 318); Дерево на млынъ тотъ повиненъ зготовати в лесе млынаръ а вози(т) дерево тоє замокъ (1552 *ОВол.З.* 196); дерево до Києва на будованье замьку Кіевьского спущчали з Свислочи — дѣрева 30 копъ, а драницъ 50 копъ и жебы тоє дерево такъ товсто, яко натовстей быть можетъ, а вдолжъ по чотыри сажни; драницы жебы тежъ товсты и широки были (1563 *РИБ XXX*, 643); дѣрева вывезеного, // зготованого, выправленого дубового на три церкви семьсотъ, по польпета сажня — каждое дерево по двадцати грошей литовскихъ (Луцьк, 1598 *АрхЮЗР* 1/VI, 226-227); яну(ш) остро(з)ки(и)... наславши... вря(д)ника своего... з слѣгами... дѣрева дѣбовъ ѿ ко(л)кона(д)цатъ тисече(и) которые зго(д)но на бѣдова(н)е и на бо(р)ти порѣбали (Вінниця, 1599 *ЛНБ* 5, II 4049, 122 зв.); в тотже часть... своеволи козацькое... березъ до кил-

кусот, дѣрева, на будынокъ способного, выпятивъшы, до помененого местечька Гошгчы одвезли (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 434); бѣдовалъ оный корабль на высококой горѣ зъ дѣревъ не гнѣючихъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 14 зв.).

4. (*дерева'яний матеріал для загальних потреб*) деревина: врандик Жеславский з вижо(м)... зарѣчил панѣ подскарбьемѣ перед вижом, жебы перед вижом, того дѣрева не брал с тоє пѣщи под зорѣкою на господара... полтори тисачи коп грошей (Кременець, 1542 *AS* IV, 315); немалдю часть дѣрева того понесла вода весною ло(н)скою (1552 *ОКан.З.* 19 зв.); Я, будучи епископомъ Луцкимъ а хотечи... церковь Божию..., приоздобити..., послаломъ дей былъ колкодесять подводъ з дѣревомъ (Володимир, 1591 *АрхЮЗР* 1/1, 300); Ажъ надъ сырымъ дѣревомъ што учинили, айно, надъ сухымъ што будетъ (XVI ст. *НЄ* 205); И проси(л) мене ѿ прида(н)е возного на огледа(н)е того кгва(л)товного порѣба(н)я... дѣрева потребно(г) (Вінниця, 1599 *ЛНБ* 5, II 4049, 122); Тоє дерево беромъ и дрова на пожитокъ собѣ оборочаемъ (Житомир, 1605 *ДМВН* 78); Тогдѣ роскажетъ Щенникъ, абы взалъ той, который маєтъ быти очіщенъ, двѣе пѣшатъ живыхъ... и дѣрева Кедрового (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 692); засътал он, возный, зъ шляхътою, парькану зъ дѣрева тертого част, што коло цменъгара, побрала..., а иньшые речи подданные... поховали (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 158).

5. (*дерева'яний матеріал як основа ремісницьких виробів*) дерево: ѿбра(з) велики(и) прѣображе(н)я исѣса хри(с)та по дѣревѣ сребро(м) ѿпра(в)лены(и) (Ковель, 1578 *ЖКК* I, 119); еди(н) кр(с)тъ з дѣрева чо(р)ного срѣбромъ ѿкованъ и позолоче(н) все важить из дѣрево(м) д̄ гривны (Львів, 1579 *ЛСБ* 1033); мы... не дѣрева или фарбъ натѣрѣ чтимо... Але одѣшевленомѣ Х̄ва чловеченства... образи в' Хр(с)тѣвомъ образѣ поклоняемося (Київ, бл. 1619 *О обр.* 23); яко бы прикладомъ Ікара, скрѣдила собѣ зъ дѣрева зрѣбленыхъ приправдючи... до подобного... оупадкѣ прѣйти мѣсѣлъ бымъ (Львів, 1639 *Ал.* 3 зв. нenum.); Самы тежъ носила оучинишъ з дѣрева негнѣючого и поволочешъ злотою для ноше(н)а стѣлѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 102 зв.).

6. Хрест: б̄ ω(т)цо(в) наши(х) збуди(л) іса ко- того вы забили повѣси(в)ши на дереви (II пол. XVI ст. КА 26); жида своєю превро(т)ностью тоую силлабоу, то, ω(т) дѣрева вымазали, и выскробали што головного было в' тб(м) пса(л)мѣ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 302 зв.); **дерево крестовое, дерево святое** — хрест: што за(с) найболшаа и што дивнѣйшаа, прбсты(м) и сромо(т)нымъ дѣрево(м) кр(с)твымъ вшйстокъ свѣтъ панованю своѣмоу по(д)бѣйлъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 302 зв.); ест... намъ... лекарством и потѣхою дерево святое, то ест крестъ Господний, на котором Христос, завѣшенный за нас, офѣроу стался (Вильна, 1600 *Катех.* 45); **животворящее дерево** — те саме, що **дерево крестовое**: А знѣвши з' своѣи шій Кр(с)тъ (г̄) ω(т) самого Живо(т)ворѣщаго дѣрева на котбромъ Роспѣтый бѣлъ Вл(д)ка Іс Хс: зналъ те(ж) з' себе и Корбнд Царскбю (Київ, 1623 *МКСВ* 70);

стоп, шибениця: розказаль... оучинѣвши оужа мѣданого по(д)нести и прибѣйти на верхд дѣрева (Вильна, 1627 *Дух.б.* 95); возме фараонъ горло твое и завѣситъ тебе на деревѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 65 зв.).

7. Палиця, посох: якω тѣды в' посрбдкѣ оного жрбдла Бж(ст)вѣнныи Моисѣй дѣрево вложѣлъ, и оусолодѣлъ его: такъ и Бѣ препроважѣющей насъ презъ мѣслное червбное море,... животѣдателнымъ дрѣвомъ... животворѣщаго Кр(с)та, ωсоложѣеть гбркостъ (Київ, 1627 *Тр.* 473); дѣрево або посохъ Мω(и)сеовъ, фѣгѣроу тбл'кω и тѣнемъ Креста Г(с)дна... бѣлъ (Київ, 1637 *УЕ Кал.* 117).

Див. ще ДРЕВО.

ДЕРЕВЦЕ с. 1. (*маленьке дерево*) деревце: А Моисѣй, Гѣтманомъ и навчѣтеле(м) и праводавцею Жидбвскомѣ народѣ поставле(н) ω(т) Ба, который позналъ... истотного Ба и твбрцѣ всѣ(х) чере(з) нбвое чѣдо котброе ωказѣлося // в' кдстѣ албо в' глоббвомъ деревци (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 272-273).

2. (*тонкі дрова*) полѣнце, трѣска: кды ωгбнь якѣй великѣй мает са запалѣти, трѣсочки напре(д) и лоучѣна и деревца малые поривѣють поломень ωгнѣстѣй, а поты(м) помѣлоу ω(н) приходи(т) кѣ бблши(м) дрива(м) або полѣна(м) и чѣни(т) ωгбнь великѣи (поч. XVII ст. *Проп.р.* 51).

3. Палиця, посох: презъ Пр(о)рка мѣлымъ деревце(м) желѣзо з' воды вытагнѣлъ (Київ, 1632 *МКСВ* 273).

ДЕРЕВЪЕ, ДЕРЕВЪЕ, ДЕРЕВЕ с., зб. (*дерево як рослина*) дѣрева: архима(н)дры(т) протасе(и) с тое нивы ошоло гѣмна дѣре(в)е порѣббавши извѣчнѣю целинѣ нико(л)скую пошра(л) (Київ, 1510 *Арх.Р.* фотокоп. 28); И повѣдили ижъ знаки нѣши з обѣ сторонѣ тѣми местцы по деревѣю идѣтъ ѣрѣбываны (1546 *ОГ* 11 зв.); повѣль нас дубровою, показывачи (!) знаки и деревѣе, в котрыхъ панѣ Загоровский мѣнил быти грани показонные от подданных пана Кгесинского (Свищѣв, 1553 *АрхЮЗР* 8/VI, 28); то(л)ко рубежи по дѣре(в)ю по ду(б)ю при бы(т)ности мое(и)... рубаны были часто (Житомирщина, 1595 *ККПС* 67); усѣхъ сумою копцовъ семьдесятъ... межѣ котрыми по деревѣю, дубѣю и берѣзѣю грани рубежи... положоны (Київ, 1600 *АрхЮЗР* 7/1, 263); В лѣстѣ бовѣ(м) до Римѣнѣ погѣнскбю строфѣючи бѣ(з)ббжность, котбраа якбвы штѣчне, невѣдимѣю Ба слѣвѣ, камѣню и дѣревоу и нѣмы(м) бѣдлатω(м) приписѣла (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 269); зѣмлю в нѣмъ оучинѣлъ высбкбю ωздббнѣю с пѣгорками... такъ же и деревѣемъ ро(з)сажбны(м) и бвочомъ превѣборнымъ насадѣлъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 5).

ДЕРЕВЪНЬИЙ *прикм.* Те саме, що **деревянный**: коновокъ деревѣнныхъ три взяли (Луцьк, 1586 *ТУ* 210).

ДЕРЕВЪНЯ ж. (*будѣвельный материал*) дерево, деревина: село и кгрмада Илинки... дѣрева такогжъ на чотыри тысячы и инѣшое деревѣни на пять тысячей возов кгвальтовѣне вырубали (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 118).

ДЕРЕВЯНИЙ *див. ДЕРЕВЯНИЙ.*

ДЕРЕВЯНКА ж. Дерев'янка. Вл.н., ч.: Микита Деревя(н)ка (1649 *РЗВ* 364); Пѣтро Деревя(н)ка (Там же, 386).

ДЕРЕВЯНИЙ, ДЕРЕВЯНИЙ, ДЕРЕВАНЬИЙ, ДЕРЕВЯННИЙ, ДЕРЕВАННИЙ, ДЕРЕВЕНЬИЙ *прикм.* (*выготовлений з дѣрева*) дерев'яний: Всѣхъ тѣхъ городе(н) деревенѣхъ два(д)ца(ть) (1552 *ОЛЗ* 164 зв.); приходиѣтъ ѣходники весною на ѣсетри и ставляють сети деревяныи (1552 *Очерк.З.* 12); у

Володимери, на я(р)ма(р)ку збо(р)но(м) с товаро(м) свои(м), з скрынями и и(н)ши(м) начи(н)ємъ деревены(м)... товары свои // ω(т)мыти(л) (Володимир, 1569 *ТУ* 134-135); два кр(с)ты деревянные малеваныи (Львів, 1579-1588 *ЛСБ* 1034, 1 зв.); все будоване деревянное... слабо и небезпечно (Житомир, 1585 *АрхЮЗР* 3/І, 17); люде... жебы са не кланали... бо(л)вано(м) золоты(м) и сребренымъ мѣдены(м) и камены(м) и деревены(м) (XVI ст. *КАЗ* 621); Пивница противко церкви, с дверми и с краткою деревяною, с пробоями и з защипками (Пересопница, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 298); На каждый день кажетъ каждому свой крестъ (имѣти)... не деревянный або срѣбрный (поч. XVII ст. *Вол.В.* 86); Исаия и Иеремія... мученичко зъ того свѣта зешлыи: оный // ... деревяною пилою перетертъ былъ, а овый въ яму болота... былъ укинень (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 835-836); Сосѣдъ древа(н): Начи(н)є дереваное (1627 *ЛБ* 119); Тамъ же единъ болванъ барзо великий, деревяній, поганский, упаль на землю... и розбился надвое (Вавилон, 1635-1636 *АрхЮЗР* 1/VI, 711); стѣна по(д) шкнами дрѣка(р)нѣ... деревяная (Львів, 1638 *ЛСБ* 1043, 50 зв.); нехай бѣде кровъ по всѣй земли египецкой, такъ в начиньахъ дереваныхъ, якъ и в каменныхъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 84 зв.).

♦ **деревеное мыго, мыго дереваное див. МЫТО.**

Див. ще ДЕРЕВЪНЪЙ.

ДЕРЕГОВАТИ *див. ДЕРОГОВАТИ.*

ДЕРЕГОВАТЬ *див. ДЕРОГОВАТИ.*

ДЕРЕЖКА *ж.* Ряденце, килимок: коц взорыстый фарбованный, полотномъ подшитый, новый, за золотыхъ десет; дережка пестрая за два золотыхъ; капелюшъ за золотыхъ чотири... отецъ Касиян и тот Панас кгвальтовъне забрали (Луцьк, 1637 *АрхЮЗР* 1/VI, 730).

ДЕРЕЗА *ж.* Дереза. *Вл. н., ч.:* Иванъ Дереза (1649 *РЗВ* 434).

ДЕРЕНЬ *див. ДЕРНЪ.*

ДЕРЕЧА *ж. Диал.* дереча "сорт кислих вишень". *Вл. н., ч.:* Пилипъ Дереча (1649 *РЗВ* 341).

ДЕРЖАВА, ДЕРЪЖАВА, ДРЪЖАВА, ДРЪЖАВА *ж.* 1. Масток, вотчина, володіння: люди корѣнные... де(р)жавы пана миклаша... вели

ω(т) бѣга до врочыща дыменицы (1546 *ОГ* 59); а потомъ, намысливъшися зась до домовъ своихъ, шли... до отъчизны своее, до державы его милости, до Межирича (Володимир, 1585 *АрхЮЗР* 6/І, 150); межи име(н)ємъ поводи(в)... а име(н)ємъ де(р)жавы вм(с) радомыле(м) Самъ ωчевисто... сталь напро(т)иво поводи(в) менованы(х) (Новий Острів, 1614 *ЛНБ* 5, III 4054, 102); Имѣніе: Мѣйно(ст), маѣтность, богѣтство, имѣнье, добра, Такъже: дрѣжава (1627 *ЛБ* 48); на которое весѣле во(з)ва(л) бы(л) люде(и) [Панъ Матеѣшъ] зацныхъ до де(р)жавы свое на то(т) ча(с), до села ωсовецъ (Київ, 1632 *ЛНБ* 5, II 4060, 2 зв.); возъны(и)... въ село... урядовъне инѣтромаитоваль и реалитеръ в дерѣжаву и съкутечную посесию подаль (Житомир, 1650 *ДМВН* 215).

2. (*країна, володіння*) держава: Йосафатъ царь,... заказавъ у всюй державѣ своєю, што бы постили и молилися Богу (XVI ст. *НС* 26); тоты люде дуръныи, Гадаряне, просили Христа, што бы пушовъ вонъ изъ державы ихъ (Там же, 153); А надто обачъ, же и православная вѣра обогачаетъ паства християнскіе. // Аза не широкіе суть мѣшканя Рускихъ краевъ? Аза мала дрѣжава и царство Московскихъ земель? (1603 *Лит.* 9-10); тогда некоторые пробаторы вѣры и благочестия нашего и латынского мниси... окружили... Венецкую державу (1608-1609 *Виш.Зач.* 221); не ма(ш) мѣсца и краины в державѣ..., в земля(х) и повѣта(х) православного Народѣ ро(с)сійского Где бы шко(д)ливого новозмышлено(є) ѣнѣтское По(д)стѣпное и погибе(л)ное ереси незбо(ж)ные Апостатове..., ω(т) це(р)кве Матъки своее ω(т)стѣпили (Київ, 1621 *ЛСБ* 483, 1); зычу, абы Господь Богъ... сохранилъ вашего найяснѣйшого королевского величества... здоровье, при щасливыхъ всегда вашихъ и державы вашей, короны Полскія сукцесахъ (Київ, 1622 *АрхЮЗР* II, 73);

державність: узявъ царство выдѣ жидувъ,... чомъ не имають своєї державы, али суть у гнѣву божумъ, чомъ не имають царя своего, не имають пророковъ (XVI ст. *НС* 129);

перен. місце, територія, сфера ділянки, де хто-небудь почуває себе повновладним господарем: Ты же, костеле латынскій,... дедичемъ вѣчнымъ (помпы,

славы, суетного могущества и видимое державы...) именуешься (1608-1609 *Виш.Зач.* 229); Яко дв(д)ъ мѡви(т): Ты обладає(ш) дрѣжѡвою морскою. и вльны его ты оукротиши (XVI ст. УЄ №29519, 94); яко пр(о)ркѣ двы(д) пише... мѡва(чи) же ты владає(ш) дрѣжѡвою морьскою, а боура въ(л)ны ты оукрочає(ш), и за(с) мѡви(т) же ста(л) дѣхъ боу(р)-ный, и по(д)несли са во(л)ни его (к. XVI ст. УЄ 31, 216).

3. (*право та можливість розпоряджатися, керувати ким-, чим-небудь*) влада, повноваження; сила, могутність: держава и моць бѣсовская погоублена є(ст) (1489 *Чет.* 171 зв.); Но точію самымъ мещаномъ лѡвскимъ... на томъ манастыри ихъ во всемъ власть и держѡва ѡ(т) рода в родъ... да будетъ (Берестя, 1590 *ЛСБ* 143); снѣтъ же великіє рѣчи о собѣ мѡвить и собѣ преложєнство нѣѡкое и власть оутворѣеть, презъ котѡрѡю и снѣ бжого звѣрхность и держѡвою понижає(т) (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 186 зв.); Кто вѣруеть у Иисусъ Христа, не будетъ погубленъ, али будетъ имати пожитокъ вѣчный, до котрого, милостивый Боже, умѣстити (насъ рачѣ) дѣля Христа, сына своего, емужъ слава и держава во вѣки вѣкомъ, аминь (XVI ст. *НЄ* 211); всѣ родове слѣджити ємоу боудѣтъ а дрѣжава его вѣ(ч)наа котраа ємоу нѣколи ѡ(т)-ната не боудеть а цр(с)тво его нѣколи не може(т) быти изрѣшено (к. XVI ст. УЄ №31, 78); неха(и) да буде(т) за(в)ше че(ст) и слава и де(р)жава во бе(з)конє(ч)ныя вѣки ами(н) (1600 *УИ* 1911/2, 14); то(и) бо є(ст) нашъ защы(т)никъ и застѡпни(к) крѣпо(к)... томѣ же слава и де(р)жава подобає(т) въ вѣки (Кричів, 1600 *ЛСБ* 352, 1); якѡ томѣ слава, чєсть, и держѡва, хвалєніє, и бл̄годарєніє, кѣпнѡ съ ѡ(т)цємъ, и Д̄хомъ егѡ ст̄ымъ (Чернігів, 1646 *Перло* 59 зв.);

перен. опора, підпора, підтримка: Кѡтва: Кѡтвица. Преноснѣ, держѡва, ѡтвержѣньє, в̄споможєньє, потѣше(н)є, ѡтѣчка (1627 *ЛБ* 55).

4. Панування, управлїння, зверхність: положєнъ бы(с) сии ап(с)ль... въ обитєли великиа лавры Де(р)мани при дрѣжавє велика(г) корола Жигимо(н)та (Дермань, 1538 *Перетц.* 108); просєчи Бога Створитєла за господаря, Єго Милость, и

доброе строитєлство державы господарства єго, и за народъ Христианский (1577 *AS VI*, 79); то все покрадено єсть съ церкви, за державы небожчика Ионы Красєньского (Луцьк, 1586 *АрхЮЗР* 1/1, 233); всєлє(н)скій собѡ(р) отѡ(з)ватисѡ, тотъ то єсть найвышшаа держава цр̄ковной власти (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 188 зв.); сажавка нова, всыпана за державы отца Семіона (Пересопниця, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 300); Могѣтство: Дрѣжѡва, цѣсарство (1627 *ЛБ* 164); громады зобратъ не допустиль... хотячи... абы презъ тое панъ протєстующого не доведѡлся о шкодахъ, которыє въ той маєтности панъ Ланєвский за державы своеє починиль (Луцьк, 1633 *АрхЮЗР* 6/1, 492); Ты всѣми Нб̄самы невомѣстимый Величєствомъ зѡвше бытнои бѡ(з)кои йсности свои, И всєйлноу Властїю дрѣжѡвы твои (Чернігів, 1646 *Перло* 30 зв.).

5. (*все живе; все навколишнє*) свїт: Не можетъ, мѡвить, душа, выдѣлѡвши сѡ выдѣ тѣла, у сѡй дрѣжавѣ будувшлати, чѡмъ душѣ правєднѡхъ у руцѣ Божуй (XVI ст. *НЄ* 103).

6. (*золота куля з хрестом наверху як емблема влади*) держава: Скіпетръ: Держѡва, йли лѣска царскаа, а(б) бѣрло, а(б) пѡлца(т) кроле(в) (1627 *ЛБ* 232).

ДЕРЖАВНЫЙ, ДЕРѢЖАВНЫЙ, ДРѢЖАВ-НЬИЙ *прикм.* 1. (*який перебуває у чийомусь володінні*) власний: петръ Собичъ... листы ѡдѣрочныє ѡ(д) сѡдѡ земьского... до маєтности на тотъ ча(с) де(р)жавьно(и)... на че(р)нековє... досєла... рокитъно(и)... ѡ(д)не(с)ль и положиль (Житомир, 1643 *ЦДІАК* 11, 1, 10, 56);

у *знач.* ім. власник, володар, правитєль: Держѡвный. Possessor. Dominator (1650 *ЛК* 443).

2. (*який має владу*) могутній, вельможный: павель ты(ж) рекль къ игємоноу // фистоу. дрѣжавный фистє (вельможный) каждыи чл̄къ которыи милоуетъ б̄га. дрѣжавоу (моць) на(д) стра(ст)ми бѡдетъ (!) мѣти (1556-1561 *ПЄ* 202-202 зв.); (вєл̄-можъны(и) дрѣжавъны(и) ѡєѡфїлє абы єси выдалъ правдоу тыхъ словъ тыхъ рѣчїи в' нихъ же єси наоучєнъ былъ (Там же, 202-204 зв.); Сію книгѣ п̄нъ Андреи Сєряга... дароваль... вызницкои цєркви... при дрѣжавном крали Гїѡргїи Ракоцимъ (Нижня Вижня, 1647 *Паньк.* 24);

у знач. ім. могутній: Х(с)ъ... дх(в)но ѡсвѣчива-
еть оу темности оума своего державныхъ и свѣ(т)
бо есть Х(с)ъ (1489 Чет. 217).

**ДЕРЖАВЦА, ДЕРЖАВЪЦА, ДЕРЪЖАВЪ-
ЦА, ДЕРЖАВЦЯ** ч. 1. (намісник королівського
замку або староства) державецъ: Я юреи михаи-
лови(ч) монто(в)товича воевода кие(в)ски(и) дер-
жа(в)ца черниго(в)ски(и) и любецки(и) (Київ, 1508
ПИ №4); При томъ были: маршалокъ дворный панъ
Григорей Станиславовичъ Остиковичъ, марша-
локъ, Слонимскій державца, панъ Янъ Литаворъ
Хребтовичъ (Львів, 1510 АЮЗР I, 44); При томъ былъ
кназь Ян, бискѣп Виленскій, ... // ... пан Юрьи... мар-
шалокъ земскій... державца Мерецкій... и иные па-
нове (Вильна, 1522 АS III, 240-241); Вельможнымъ
пномъ ихъ мл(с)ти, князю стефану корыбутовичу
збара(з)кому, воеводе троцькому, де(р)жавцы
жосленьскому (Кременецъ, 1584 ЛНБ 5, II 4045, 72);
отъ Адама Соколского, державцы Полтавского, ...
воеводѣ... Семену Микитичю (Полтава, 1647 АЮЗР
III, 98); тотъ же возный, зъ шляхтою вышъменова-
ною, будучи в месте Ровным, реквизиовал урядовне
справедливости з тих месчан у державцы их, его
милости пана Миколая Богдашевского, тое спра-
ведливости не учинили (Луцьк, 1650 АрхЮЗР 3/IV,
538).

2. Власник або орендар земельного маекту:
естлибы тот, хтобы... против того листѣ нашего —
бы са ѡспирал, тот маеть перво заплатити на замок
господарскій, на Креманец, томѣ державцы, хто
бѣдет... тот замок держати, сто коп грошей (Ост-
рог, 1514 АS III, 113); голѣбъ не хотѣ(л) на то ѡт-
повѣдати и(ж) не есть жадны(м) державцею домѣ
того преднаписаного (Кам'янець, 1577 ЛСБ 1201);
урононымъ ивану хрѣницькому подѣсу(д)ку ншему
земскому... сябромъ а де(р)жа(в)цомъ имѣнъя
буремъля (Луцьк, 1581 ЛНБ 5, II 4044, 109); ты, ...
пану Немиричу, яко вла(ст)ному ѡ(и)чичу и
споко(и)ному де(р)жа(в)цы имѣ(н)я и кгру(н)ту...
шкоду чини(ш) и кгру(нт) его забирае(ш) (Київ,
1591 ККПС 84); Писаль... до мене Федора Загоров-
ского, ... панъ Григорей Балабанъ, державца всѣхъ
добръ монастыра // Жидичинского, обтяжливе
жалуючи... на Василья Кравца (Володимир, 1596

АрхЮЗР 1/I, 485-486); Стажатель: Набѣвшій, аѣо
державца (1627 ЛБ 124); Урожоному пану Але-
ксандрови Кирдиевичови Дзюсе, арендарови албо
державци места Лисянки, если оселый — яко осело-
му, а если неоселый — яко неоселому (Житомир,
1632 ТУ 297); возны(и)... подѣданы(х) тамошъ-
нихъ до гъромады зволавъши и ѡ новымъ деръ-
жавъцы имъ ѡбвѣстивъши, подѣданъство и по-
сълушенъство ажебы звыча(и)ное пану своему пель-
нили, ѡбвѣститль (Житомир, 1650 ДМВН 215).

3. Володар, правитель, пан, господар: мѣро-
де(р)жець, де(р)жа(в)ца того свѣта (1596 ЛЗ 56);
санов(в) ты(х) которы(х) есте в римѣ наздобывали за
шматинѣ или вѣхоть бы есте не вмѣнили, але што(ж)
коли вмѣстити ми(р) и его любо(в), и де(р)жавца
ѡного ва(м) не попѣсти(т) (1598 Виш.Кн. 275 зв.);
братие, ... облецѣтеся в зуполную зброю Божую,
бысте мѣли стати..., против державцямъ, темности
вѣка сего, против духовнымъ злостямъ на небесѣхъ
(Вильна, 1600 Катех. 80); с преложе(н)ства котѣ-
ры(м) пануе(т), не на(д) людми, але на(д) прело-
жѣными де(р)жѣвцами свѣта того те(м)ностѣй, жѣ-
де(н) его стрѣтѣти не мѣже(т) (Острог, 1607 Лѣк.
104); тое видѣлъ юсифъ веръноу(л)са... и поча(л)
его просѣти... ѡ пилатѣ... дрѣжѣвце... прошоу...
даѣ ми тѣло іса... добродѣя моего (Устрики,
I пол. XVII ст. УС №29515, 98 зв.); онъ емѣ
ѡ(т)повѣда(л) подношѣ рѣки мои до г(с)да бѣга
высокого держѣвцы нѣба и земли (серед. XVII ст.
Хрон. 23 зв.).

ДЕРЖАВЧИНАЯ ж. (дружина державця) воло-
дарка: Присылали... до мене Кгрѣк(о)ра Еневича,
подписка кгрѣдского луцкого... державчиная
чернѣчьгородская пани Фронцишковая Хвали-
чевская... весполок зъ сыномъ своимъ... служебни-
ка своего Яна Ленского з листомъ его королевское
милости... по полску писанымъ (Луцьк, 1569
АрхЮЗР 8/VI, 246); Войтъ дей и з мешаны... хоте-
ли у звонъ ударити, абы того... розбойника
Круковского поймать. А пани дей Консиновская,
державничая Городецкая, прибегши, мешаномъ не
дала звонити (Житомир, 1613 АрхЮЗР 1/VI, 418).

**ДЕРЖАНЕ, ДЕРЪЖАНЕ, ДЕРЖАНЪЕ,
ДЕРЖАНЬЕ, ДЕРЪЖАНЬЕ, ДЕРЖАНИЕ,**

ДЕРЖАНА, ДЕРЪЖЕНЄ, ДЕРЖЕНЬЄ с.

1. Володіння, посідання: Я Павел Нардшович, секретар господарський взал есми въ слѣжебника княза Федорова... 8 Грина... серебщины з держана княза его, з Медина патнадцат копь грошей (1534 *AS* III, 471); па(н) фѣдо(р) гаврилови(ч) холуневъски(и) оповеда(л) и(ж)... имаючи то все в де(р)жанью своеѣм ѡ(т) бра(т)и... проси(л) мене абы(х) я ему... дозволи(л) тыи ча(ст)ки его в ы(и)ме(н)и... па(н)у грицку сенюти ку его потреби продати (Кременець, 1552 *ЛНБ* 103, 26 / *Id.* 1805, 1); хто бы кого выби(л) зъ споко(и)ного де(р)жа(н)я та(к) з ыменья яко ѡ(т)наѣемъ люде(и) кгру(н)то(в) то(г)ды ѡны(и) выбиты(и)... ѡ(т) выби(т)я, мае(т) припозвати того хто его выбиль (1566 *ВЛС* 58 зв.); записую... часть фолварку, которое пустует и лежит пляцем неподалеку Гнидавы, але што тепер в держаню и вживаню своем маю (Волкови, 1572 *АрхЮЗР* 8/VI, 385); су(д)... тоѣ име(н)е... Семашку в де(р)жа(н)ѣ присуди(л) (Житомир, 1584 *АЖМУ* 92); записую и(м)... на вси(х) ты(х) име(н)яхъ кгру(н)то(х) и пожи(т)ко(х), которы(х) я и по се(с) ча(с) в де(р)жанью свое(м) ме(л), сѣмѣ пнзе(и)... двана(д)ца(т) тисече(и) ко(п) гроше(и) лито(в)ски(х) (Пашева, 1592 *ЛНБ* 5, II 4047, 86 зв.); тоѣ именье помененое и(л)иныйцы... панѣ воеводе... яко властно(ст)... поступили, въ мощь в де(р)жанье его мл(с)ти подали (Винница, 1599 *ЛНБ* 5, II 4049, 139); мае(т)но(ст) свою... до реа(л)нои по(с)сѣсыи и споко(и)но(г)[о] де(р)жаня и уживаня... пану Мо(с)чени(ц)кому зо вси(м) по(с)тупила (Житомир, 1649 *ДМВН* 181);

право на володіння (чим): А пак король... за позванемъ княза Коширского допѣстил емѣ светки своими держана доводити (Львѣв, 1537 *AS* IV, 84); якожь такового звечного а давного держаня, ижь тые озера здавна на тые церкви Божи супокойне суть держаны, готовь есми довести доводомъ добрым, водлугъ... статуту прав земских (Киѣв, 1545 *АрхЮЗР* 1/VI, 41); на которо(и) полане капу(с)ти(н)ско(и) игуме(н) и че(р)нцы... доводечи держа(н)я своего показали передо мною выпи(с) с кни(г) кгро(д)ски(х) (б. Києва, 1585 *ЦНБ* ДА/П-216, 3); **войти в держанье** — стати власником, посѣсти

якесь майно, маеток: ино мы будѣчи того добре ведомы же име(н) жо(р)нища е(ст) властное деди(ц)ство пно(в) дѣби(ц)ки(х) которого яко ѡни зъстарода(в)на та(к) и по ни(х) па(н) по(д)коморы(и) вше(д)ши в де(р)жа(н)е... на то пну по(д)коморому дае(м) тот нашъ ли(ст) (Жорнища, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 18 зв.); **въ держане (держанье) взяти (взат)** (що) — привласнити (що), стати власником (чога): во всѣи тые именья... увезали и въ держане взяли (Луцьк, 1571 *АрхЮЗР* 8/VI, 322); князь Роман,... волен бѣдетъ тые замки и дворы и села... в мощь и в держанье... свое взат (Камѣнь, 1571 *AS* VII, 382); **въ держане (ку держанью) прийти** — те саме, що **войти в держанье**: А хто бы с чужозе(м)цовъ... важилися што с того ѡпросити взяти и в де(р)жа(н)ѣ при(и)ти а ѡпоменены(м) будѣчи того за разомъ не поступи(л), то(г)ды маетность его вся мае(т) быти взята до... ска(р)бу ншго великого кнзства лито(в)ского (1566 *ВЛС* 3); росказю, жебы... шпиталей нарѣшати не смѣли, и абы все то, кгда лѣтъ своихъ доростѣтъ кѣ держанью тыхъ именей моихъ... прийдѣтъ, черезъ нихъ на церкви и шпиталѣ... ѡтдавано было (1577 *AS* VI, 80); **быти въ держанью** *див.* **БЫТИ**.

2. Орендування, оренда: до лет сынов еѣ тыи земли верхуписаныи княз Костентин... по половине дал в держане до того часу, поки ся конечная справедливость станет отцу архимандриту... с княгинею Корецкою и з сынами еѣ (Луцьк, 1537 *АрхЮЗР* 1/VI, 23); з держаня имениа моего Радошина и приплодку з стада вѣно дѣвкамъ нашимъ давати маеть (Піддубци, 1565 *АрхЮЗР* 8/III, 103); Хазко Есманович сознал: иж мел в держаню своем село Подгайцы от пана Ивана Подоленина Красноселского за листомъ его у тридцати копах грошей личбы литовское (Луцьк, 1565 *АрхЮЗР* 8/III, 139); в то(м) па(н)стве... городо(в) дворо(в)... де(р)жане(м) врядовъ земъскихъ и дворныхъ... чѣжозе(м)цомъ и заграни(ч)нико(м)... давати не маемъ (1566 *ВЛС* 3); А што мне на держанье войтовское сеножати... панъ войтъ листомъ своимъ ѡбовезалса... дать и его на враде... кгородскомъ... зезнать (1577 *AS* VI, 82); А тѣю мае(т)но(с)ть... симъ

ли(с)томъ моимъ... в де(р)жане... за(с) подаю (Острог, 1607 ЛНБ 5, II 4052, 32).

3. Користування (чим), вживання (чого): которое держане и посесия,... отъ пана Черниковского, дворянина его королевское милости, епископии Володимерское... зуполне мене дошло (Володимир, 1580 АрхЮЗР 1/І, 131); Поссесіа: Держа(н)е, ѓжива(н)е (1627 ЛБ 228).

4. Влада, панування, правління: чаяли бо его пло(т)ного цр̄а... ажбы могль и(х) ѡ(т) держанья римьского свободити (1489 Чет. 166); Браславль за деръжанья того жь кн̄за Корецького (1552 ОБЗ 142); Венеца за де(р)жанья кн̄за богѣша Корецького (1552 ОВін.З. 129 зв.); Че(р)касы за де(р)жанья п̄на яна хрщоновича замокъ (1552 ОЧерк.З. 4); боярь и подданныхъ всѣхъ подъ послушеньство и держанье дей свое подбилъ (Луцьк, 1580 АрхЮЗР 1/І, 143); обещуемъ... того Переяславля... ни въ чомъ себѣ не привлащати, въ нихъ ся вступовати зъ моци держанья своего (Варшава, 1585 АрхЮЗР 7/ІІІ, 287); де(р)жава, мо(ж)ность де(р)жа(н)е, дѣжость (1596 ЛЗ 43); Прибудовал тыжъ отецъ Семионъ, игумень Пересопницкий, за держаня своего в монастыри келий шесть новых и свѣренъ великий (Пересопница, 1600 АрхЮЗР 1/VI, 298); е(с)ли бы за де(р)жа(н)я его мл̄(т)и п̄на Соколо(в)ско(г)[о] якая кры(в)да переказанимъ педиме(нт) ѡ(т) яки(х) ко(л)ве(к) ѡсо(б) в то(м) (!) мае(т)ности деяла, борони(т)... ку тому и са(м) з особы своее (Житомир, 1609 ДМВН 177).

5. Дотримання (чого): те(ж) такоую(ж) власне яко и генрикъ присагѣ в' мекгешоу поприсагѣ, межи иншими и тотъ выше припомненный о конфедаций держанью часы вѣчными (Острог, 1598-1599 Апокр. 23 зв.); якъ до держанья всѣхъ папескихъ оухваль, на остатокъ и до триденского синодѣ на которомъ жаденъ з грековъ ани рѣси не быть, насъ обовазати хотатъ и обоваздють (Там же, 44).

6. Існування; підтримування: кождомѣ братѣ, на держана Таковѣго брацтва роукѣ, дати мае(т), где и встѣпного до скринки брацкое зара(з) положить повиненъ бѣде(т) грошій шѣсть (бл. 1623 ПВКРДА I-1, 40).

Пор. ДЕРЖАТИ.

ДЕРЖАТИ, ДЕРЪЖАТИ, ДЕРЪЖАТИ, ДЕРЖАТЬ, ДЕРЪЖАТЬ, ДЕРЖАТИ, ДРЪЖАТИ, ДРЪЖАТИ дієсл. недок. 1. (що) (тримати в руках, не дати впасти) держати: ѡ(н) [каноникъ]... поведи(л) маю де(и) ли(ст) капиту(л)ны(и) и чо(л) передо мною в рука(х) свои(х) держачи (Володимир, 1567 ЦДІАК 28, 1, 2, 63); Одна, свечу держачи, свитила, а иншие стерегли, жебы хто не подбачил (Луцьк, 1583 АрхЮЗР 8/ІІІ, 369); до(л)го на(м) бѣ трпѣти рачитъ, абовѣмъ... хочѣтъ абы(х) мы са... з ѡными ст̄ыми... знашли, дръжачи въ роука(х) не то(л)ко ла(м)пады..., але и ѡлѣй (1589 Розм.пан. 2); Сиби(л)ла...//... ходи(ла) в' черно(м) ѡдѣнью... ѡ(б)ваза(в)ши в'лосы ѡколо голѡвы, рѡгъ в' рѡцѣ дръжачи (Львѣв, поч. XVII ст. Крон. 75-75 зв.); Рѣкою Держитъ квѣтокъ, дрѣгѡю Книгѣ, тамъже Кадѣло (Вільна, 1620 Лям.К. 27); в чо(м) сѣтъ подобными жезлѣ Моисѣѡвѣ, котрый гды в' рѡцѣ своѣй держалъ Моисей былъ жезломъ, скѡро засе покіндѣл ѡногоу на землю, алитъ сталъ змѣю (Київ, 1646 Мог.Тр. 945); Рѣклъ Іуда: што хочешъ же бымъ тобѣ даль в заставѣ: ѡ(т)повѣдала: перстень твой и манѣли и пѡсохъ, который въ рѡцѣ держишъ (серед. XVII ст. Хрон. 63).

2. (кого, за що) (взявшись за що-небудь, не відпускати) держати, тримати: бра(т) еє ичко за руки де(р)жа(л) чого са де(и) де(в)чина зла(к)нула (Володимир, 1567 ЦДІАК 28, 1, 2, 59); "А якомъ первой поведиль, же Ганънуска за ноги держала, а Каскою мене намовляла на то", — поведиль засѣ (Луцьк, 1604 АрхЮЗР 8/ІІІ, 504); а кг(д)ы его левъ хотѣ(л) пожерети, ѡпха(л) емоу рѣкѣ в' гортань, и дръжа(л) за азы(к) так' до(л)го а(ж) л'ва оумориль (Львѣв, поч. XVII ст. Крон. 61); Рыцерь оужа хѣбкою держачи рѣкою значить, же былъ напѡлненъ М(д)ростю стою (Київ, 1624 На г.Долм. 2); Пилно стережѣте, И в рѣкахъ своихъ ѡрѣжие мощно держѣте, А якъ до васъ придѣтъ, грозно ѡ(т)повѣдайте (I пол. XVII ст. Сл. о зб. 29); Есть на мѡри едина рѣба невелика... котѡраа такѡю мѡцъ в' собѣ мае, ижъ хочъ набѡлшій корабль... оухватѣвши держати бѣде поки хочѣтъ и не дасть емѣ з мѣста поступити (серед. XVII ст. Хрон. 6 зв.); зразѣ дрѣгий выходачий платѣ брата держалъ рѣкою (Там же, 396).

3. (що) (*служити опорю чогось*) держати: Яко оундаменътъ наперъвая естъ речъ, которая все будованье деръжитъ, такъ // Петръ светый наперъвшю естъ головою церкви Божее, на котормъ се вся спираеть (Вильна, 1597 *РИБ* XIX, 244-246); Камень, в' оуглѣ бѣдована положеный, зрѣбы двохъ стѣнъ деръжитъ (Київ, 1637 *УЕ Кал.* 491);

(*бути прикріпленім*) держатися, триматися: тая шкута естъ ба(р)зо старая... на не(и) пусти(ти) збо(ж)я небезпечно, бо ле(д)во в третє(м) врекгу те(р)тица гвоздо(м) де(р)жить, такъ згнила (Володимир, 1602 *ТУ* 234);

перен. (кого чим) допомагати, підтримувати: Постиль и Моисей пророкъ... м̄ дну, не иль нѣчого, али Б̄гъ державъ его муцювъ своевъ (XVI ст. *НЄ* 16).

4. (кого, що) (*затримуючи, не віддавати, залишати в себе*) держати, перетримувати: А естли бѣдѣтъ кони чѣжогородьцовы ино тотъ хто выгналь маеть старосте дати... по в̄ гроше(и) и деръжати ихъ ажъ чѣжогороде(ц) заплати(т) (1552 *ОЧерк.З.* 9); того коня полторы недѣли въ себѣ держаль, а пану старостѣ... не оповѣдовалъ (Луцьк, 1566 *РЕА* II, 168); твоя м(л)... обещал(л) вса яже еси пограбилъ в монастыри ве(р)нѣти што и до ннѣ не ве(р)таешъ, де(р)жишъ не пра(в)дѣючи (Берестя, 1593 *ЛСБ* 238, 1-1 зв.).

5. (кого) (*примушувати перебувати, знаходитися де-небудь проти волі*) держати, тримати: она тых часовъ... на ярмаркѣ Острозскомъ шести чоловіковъ... поймати и ъ везене осадити казала и тепери их ъ везеню держит (Краків, 1542 *AS* IV, 317); Постник боярина полонского Труша безвинне збил и в везеню держал (1561 *АрхЮЗР* 8/VI, 102); а так проше, абысь тамъ... рачиль... ехати и его... взати... и до... надки Его Королевское Милости ъ везеню держать (Луцьк, 1564 *AS* VI, 241); Мацеви(ч), не (д)баючи... на то(т) листь... мене, де(и), до везе(н)я всади(л) и де(р)жа(л) чере(з) день и чере(з) но(ч) (Житомир, 1582 *АЖМУ* 44); А вм(л)... рачи(т)се ображатъ... яко бы(х) я мель... дете(и) шко(л)ны(х) оковавши железы ъ везеню де(р)жати (Львів, 1593 *ЛСБ* 245, 1); Та(м) же то(го) жида в везе(н)ю за сто-

рожою ночь и до полудня де(р)жалъ (Володимир, 1608 *ТУ* 245); Гдыбы котѣрый зацный... члкъ держанъ бѣлъ в' вазе(н)ю, ѡ котѣрого вызволеню естъ надѣа, и ижъ маеть... нагородити тѣмъ, котѣрыи в' его потрѣбѣ литость на(д) нѣм' мѣли, и добродѣйствы свѣбими вспомога(л)и (Київ, 1625 *Коп.Ом.* 164); невѣлникѣвъ ѡ(т) вѣка держимыхъ Прѣвтець... с те(м)нѣици адовы свобѣдѣвъ (Чернігів, 1646 *Перло* 63 зв.); Слыш, пане, плач маток и дѣток невинных, Котрих тен бѣсурман держит в путах сильных (1648 *Слег.* 153).

6. (що) Держати, тримати, зберігати: нехай бы твой служебникъ ключи въ себе держаль (Вильна, 1523 *АЮЗР* II, 132); Ключъ ѡтъ порожд де(р)жалъ пѣшка(р) (1552 *ОЖЗ* 120); А скрынъка маеть быти справне у цехмистра, а ключъ по каждого брата рядомъ дръжати (Перемишль, 1563 *АрхЮЗР* 1/VI, 52); которою сѣмою де(р)жачи еи ъ себе прирѣби(л) бра(т)ствѣ за то(т) ча(с) зо(л) по(л) сто пя(т)деся(т) (Львів, 1608 *ЛСБ* 1046, 3 зв.); видель ве(л)це постерегано абы кнѣи ри(м)скои надѣвъ прѣтивные, ѡ(т) жадного з нашихъ, ани держаны ани читаны не были (Єв'е або Вильна, п. 1616 *Прич. отех.* 4 зв.); два брата ста(р)шѣе ключѣ ѡ(т) самой скрынъки оу себе держати маю(т) (бл. 1624 *ПВКРДА* I-1, 43); Пр(о)рок' Бжій Двѣдъ Киѣт' ал'ѣво скриню примѣра,... у себе держати боалса (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 914); слнцє... той пари не можетъ долго держати, рихло на долъ спадеть (серед. XVII ст. *Луц.* 543).

7. (що) (*про напрям руху*) дотримуватися, держати: ѡт того Шалчина можд къ лѣсѣ, держачи лѣс по праве къ Задыбом, а дѣбровѣ по левѣ к Ковлю (Ковель, 1538 *AS* IV, 168); ѡ(т) того ставища вели тою жъ речкою чо(р)ною деръжачи тешовъ ле(с) по лево(и) стороне (1546 *ОГ* 49 зв.); от тых Вертепищъ, держачи тыи Вертепища по праву от села Бородчичкого (Галичани, 1553 *АрхЮЗР* 8/VI, 14); И ѡ(т) тоє петы уза(в)ши,... едучи по право(и) руце, де(р)жечи ре(ч)ку Луковицу, привели на(д) ле(с) (Київщина, 1600 *ККПС* 159); границы тые скончивши, держачи ѡтъ месца до месца якося выжъ ограничило (Загайці, 1637 *ПВКРДА* IV-1, 71).

8. (кого) (*наймати для виконання певних обов'язків*) держати, тримати: онъ намъ подвязался съ тыхъ корчомъ сторожу въ поли отъ поганства татаръ завжды держати (Краків, 1510 *Любав.* дод. XXVII-XXVIII, №21); сторожѣ польнѣю часѣ летнего только дла пашьни де(р)жать мешчане ѡ(д)нѣ ѡ мили ѡтъ места на врочищи (1552 *ОВін.3.* 132 зв.); На поли сторожѣ деръжати повиньни складаючися те(ж) на то вси (1552 *ОЧерк.3.* 7 зв.); кгды... Тymoфеи, друкар... приехавъши по потребахъ своихъ до места Острога, ...теды... пан Бучаиский... помочникомъ своимъ оного... держати розказавъши (Луцьк, 1625 *ПФ* 146);

утримувати, забезпечувати: дяка месчане четвертенъские своимъ коштомъ держати мають, жебы диты ихъ учылъ (Луцьк, 1642 *КМПМ* II, 235); Мѡисе(и)... рѣклъ до г(с)да... Плачѣ(т) на мене, мѡвечи: дай намъ мѡсо абы есмо ѣли. Нѣ могѣ самъ держатъ всегѡ людѣ тогѡ, бо мнѣ тажкѣи есть (серед. XVII ст. *Хрон.* 133 зв.).

9. *Перен.* (кого і без додатка) (*про хворобу*) схоплювати, мучити; триматися: та кто пришовъ май перше, та ся купавъ, здоровъ // бывъ выдъ усякой неволѣ, што его держала (XVI ст. *НС* 57-58); коли ѡгневаа нemo(ч) дръжати боуде(т) възми бѣлои венеди(к)ты коре(н) или былинѣ я(ж) на(д)шеср(д)це (XVI ст. *УТ* фотокоп. 3); Та(к)же кого тра(с)ца дръжи(т), то оувари чо(р)нобы(л) тѣпло пии (Там же, 11).

10. (що і без додатка) (*володіти на правах власності чимсь, мати у власності щось*) держати: держал бы еси ихъ по томѣ, какъ было за кнѣзѣ Михайла... конечно (Мельник, 1501 *АС I*, 146); Кнѣзъ Андрѣй рек: не вѣмъ, которымъ обычаемъ держитъ кнѣзъ Федоръ тое подворье (Луцьк, 1503 *АС I*, 150); за его к намъ верную службу тое село Тулеговичи со вещи с тымъ ему дали, какъ на насъ держало (Вільна, 1506 *АЛРГ* 119); Маеть ѡн и его справедъливые наследки тые... села держати з людми и со всеми ихъ землами... и сеножатми (Львів, 1509 *АС III*, 70); маеть его милость тое имене держати, и вживати, и ку своему лепшому... обернути (Канів, 1564 *ЗНТШ* XI, 13); маю(т) ихъ м(л). тое имене мое Пулины держати и вживати,

ку своему лепшому пожи(т)ку ѡброчати (Житомир, 1584 *АЖМУ* 134); ѡв оно(и) скры(н)це... имеломъ... тестае(нт) небо(ж)чика... на имене(н)я гли(н)ско... которое я де(р)жу... ѡ(т) ко(л)ко де(с)ать летъ (Черкаси, 1589 *ЦНБ* II, 23258, 1); пре(д) которы(м) правомъ ѡпоминали са тѣ то мадаращеве ѡ вы(ш) мѣнованого миска которы(м) способомъ ѡ(т)чи(з)ну и(х) де(р)жы(т) (Одрехова, 1592 *ЦДІАЛ* 37, 6, 1 зв.); которое имѣнье ее милости отъ мене держитъ за листомъ моимъ головнымъ (Київ, 1592 *АСД I*, 186); а тые пріятеле мое которые бы тѣю маетьность мою по мнѣ держали и ихъ потомство... ништо тое церкви при ней монастыря пѣстоштити николи не мають (Почаїв, 1597 *ПВКРДА* IV-1, 47); хтожбы колвекъ тотъ подварокъ держав, жадной перешкоды чинити не маемъ (Бориспіль, 1614 *АБМУ* 5); которую маетьность... по(з)ваны(и) не ведати за якимъ правомъ... ѡпоръне и неправне ѡсягнувъши де(р)житъ (Люблін, 1630 *ЛНБ* 103, 21/d, 2010, 10 зв.); А та(к) мы... ѡны(х) Бѣликовичо(в) при... поменены(х)... пожи(т)ка(х) та(к) яко(т) ѡни с про(д)ко(в) свои(х) де(р)жатъ... листомъ наши(м) зоставде(м) (Острог, 1637 *ЦДІАК* 1471, 1, 1, 99 зв.); **держати къ своимъ рукамъ, к рукамъ своимъ держати, у рукахъ своихъ держати** див. **РУКА**; **держати на себе, на себе держати** — володіти особисто: сам онъ маеть тое имене наше Марковичи держати и вживати на // себе дотол часу, докол тотъ накладъ свой... выберетъ (Володимир, 1569 *АрхЮЗР* 8/III, 193-194); маеть панъ городничий тое имене мое... на себе держати (Луцьк, 1570 *АС VII*, 361); **держати под собою** — мати у власності, володіти (чим): жаловали намъ... земане Волинский..., штожъ кнагини... держала под собою близкость ихъ, имена, ѡ Волинской земли... безправне (Вільна, 1507 *АС III*, 44).

11. (що) Орендувати: тепере половинѣ того мыта...казали есмо кнѣзѣ(и)ни... Жеславской... держати подлугъ первое данины наше (Вільна, 1506 *АС I*, 134); маеть панъ Бонарь доброволно тое мыто держати и платъ весь съ него въ тотъ годъ на себѣ брати, бо вже Шамакъ и за тотъ годъ Намъ за тое мыто // заплатилъ (Краків, 1507 *РЕА I*, 69-70); маеть имъ рокъ початися тую корчму варити отъ

семое суботы прїйдучое и держати мають тую корчму годъ весь сполна (Краків, 1507 АЮЗР II, 117); они не за жаднымъ... дарованьемъ тые именья отъ владыки Володымерьского деръжать, але арендою (1554 РИБ XXX, 267); Присылал до мене... пан Петръ Загоровский... ѡповедаючи, иж... имене Годомичи, которое Его Милост... з ыншими именами держал и держати мел за ѡрандою и за квитомъ ѡт подскарбиной господарское... до Громниц,... не давши Его Милости того имени Годомич до року ведле квитѡ,... князь Матѡей... додержати не дал (Луцьк, 1559 АС VI, 49); Те(ж) ѡста(в)ѡемъ ижъ коли бы хто которую зе(м)лю де(р)жалъ... три годы, а спокоемъ сеяль або ѡра(л) а други(и) прише(д)ши на тое поле пожа(л)... таковы(и) мае(т) плати(ти) кгва(л)ть (1566 ВЛС 82 зв.); До плаченъа аренды не здастьса намъ никѡго примѡщати лёчъ такѡвыи добра котѡрыи бы за правомъ своимъ посесорове тепѡрешнїе держали до живота своѡго, а по смѡрти ихъ до цркви ворочати-са мають (Острог, 1598-1599 Апокр. 37); заха(р)ка з бѣлого(р)щы ѡ(д)далъ... чы(н)шу зо(л) вї просячы абы могъль и дале(и) тѡю(ж) сѣножа(т) аре(н)дою де(р)жати (Львїв, 1637 ЛСБ 1043, 48 зв.); в посесии держати див. ПОСЕСИЯ.

12. (що) (мати владу над чим-небудь, тимчасово управляти) керувати, правити (чим): державцы браславскому пану Павлу Ивановичу Сапезе и инымъ державцомъ браславскимъ, хто и потомъ будетъ отъ насъ Браславль держати (Краків, 1524 АЛРГ 196); па(н) стецко того ѡрадѡ на собѣ не хотѣ(л) де(р)жати и далъ ключѣ црко(в)ныи пану ма(р)кови (Львїв, 1579 ЛСБ 1033); панъ владыка... держаль тотъ манастыръ... одинадцать годъ (Луцьк, 1580 АрхЮЗР 1/1, 149); тотъ преречоный Переяславль... даемъ держати... сынови... княжати... Острозкаго (Варшава, 1585 АрхЮЗР 7/III, 287); влады(ч)ства те(ж) полоцкого не мыслиль держати, и не хочетъ (Острог, 1598-1599 Апокр. 19); Гды Ираклій Монарха Рїмское Панство держаль, Пѡрскїй Царъ Хѡзрой... Едного зъ Старѡсть Сървара именемъ зъ бързо многими тїсачами посылаѣтъ, жебы емѡ всю Вскѡдную стѡронѡ зѡголдѡвали и вѣ по(д)данство по(д)дали (Київ,

1627 Тр. 680); Потѡмъ Симѡнъ брать егѡ оурадъ тотъ держаль кї лѣтъ (серед. XVII ст. Хрон. 495).

13. (відбуватися протягом певного часу) тривати: И тако тое до(л)го дрѣжало а(ж) до грїгора з го мнїха, и чо(р)нокни(ж)ника (к. XVI - поч. XVII ст. Кн. о лат. 95 зв.); Лоунъный кроу(г), на ѡї лѣ(т), тѡй починаѣт(с)а ѡ(т) Генъвара, при не(м) те(ж) златѡе число, котѡрое ты(л)ко(ж) лѣ(т) дрѣжи(т), починаѣ(т)са (Острог, 1612 Час.Тул. 309 зв.).

14. (що) (виконувати) дотримувати, додержувати (що), дотримуватися, додержуватися (чого): маемъ имъ тое право Майтборское твердо держати, во всякихъ члонкахъ прислухаючихъ къ тому праву (Краків, 1507 АЗР II, 12); ѡпоустивъши заповѣ(д) бжїю. дрѣжите оуставы старъшихъ члѣкъ (1556-1561 ПЄ 152 зв.); а тую вгѡду постанове(н)е и е(д)на(н)е ншо во (в)сих ты(х) реча(х) чло(н)кохъ и а(р)тыкулехъ... маемъ... з обу сторо(н) твердо а неѡ(т)ме(н)но... де(р)жати (Ляхівци, 1559 ЛНБ 103, 19/Id, 1961, 25); тое вгѡды з вами держати не буду, бомъ ся вжо подалъ у воборону пану Василю Загоровскому (Володимир, 1570 АрхЮЗР 8/VI, 294); сие бѡгодгодное законъное бра(т)ство... обычая повинъни такъ деръжати... любовно и тихостию дрѣгъ дрѣга... себе творяще (Львїв, 1586 ЛСБ 71); если заказувъ не будутъ держати, я ихъ незаконъство буду сокотити (XVI ст. НЄ 154); А церковь Восходная яко приняла отъ святыхъ апостоловъ..., такъ держитъ и обходитъ... и не отмѣняетъ жадное традицией и розказаня такъ апостолского, яко и отцевъ святыхъ (1603 Пит. 43); Мѡвитъ, бѡвѣмъ, Держѣмо што Бо(з)скимъ зражѣниемъ на(м) зъ Бо(з)ского пїсма показано есть (Київ, 1619 Гр.Сл. 206); то все, што Хс Бгъ мѡвилъ... розказѡючи держати оухвалы и пора(д)ки Цркѡвныѣ, не тѡлѣкѡ на пїсмѣ але и слѡвне поданыѣ (Київ, 1637 УЄ Кал. 81); слово держати див. СЛОВО.

15. (що, чого) (бути відданим, вірним чомусь) триматися (чого), сповїдувати (що): тая светая единость — не новые речи... а ку тому (и) таковые, которые вамъ ничого не уняли, опрѡчъ сцызмы проклятое, которое ся ослепъ (упоръне) деръжыте

(Вільна, 1599 *Ант.* 559); заповѣдає(м) таковы(м) мощю бо(ж)ю... абы де(р)жали мо(ц)не единъ со дрѣги(м) братство спо(и)ное и любо(в) правѣдывю мѣти (Перемишль, 1600 *ПВКРДА IV-1, 3*); И показуєте потвержѣня папѣзского правила вашего, якъ есте упросилися держати вѣру греческаго православія до его ласки, доколя ся ему в чом противного що от вас у вѣрѣ грецкой не покажет (Львів, 1605-1606 *Перест.* 45); Грекове и Россове держать правую вѣру, и доводятъ правды ей зъ писма святого (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 904); Кгдымъ мы ласкою всесилного Бога... при церкве... восточное православіи святѣишихъ патріарховъ благословеніи и послушенствѣ, якосмы святыню приняли и неотмѣнне завше держали и при церкве восточной стояли такъ и // теперъ стоимо и мощно держимо (Київ, 1626 *КМПМ I*, дод. 280-281) **вѣру держати див. ВѢРА.**

16. (з ким, що) (*поділяючи погляди, виступати на захист або на боці кого-, чого-небудь*) підтримувати (кого): кто... хоче(т) доброво(л)не ѓ тоє бра(т)ствѣ встѣпити а то маю(т) та(к) мощно дрѣжати я(к) в то(м) листѣ є(ст) выписанѣ (Львів, 1544 *ЛСБ 10*); И копею властного рукописаня того Иосифа знашли у коморе его, што онъ умираючи писалъ, каючися того призволеня, и отступаючи засе отъ Латинъ, не держачи съ ними (1582 *Посл. до лат.* 1141); И прісла(л) писаніє свое ивано(м) попо(м) стряти(н)ски(м) да бы(х) ему прісяга(л) не де(р)жати бра(т)ства Лво(в)ско(г) но противити(с) проти(в) росказаня его (Гологори, XVI ст. *ЛНБ 4, 1136, 35, 1 зв.*); не де(р)жимо мы з еретиками зо ѡ(т)щепе(н)цы всакими, которые ѡ(т)стѣпили хри(с)товы во(с)то(ч)ные це(р)кви (Львів, 1599 *ЦДІА Лен.* 823, 3, 67, 6); хто братство де(р)жить повиненъ за тѣло(м) пойти по(д) виною фѣнѣтъ во(с)кѣд е(д)но естли в небытѣно(с)ти его и причиною по(д) свѣдо(ц)ство(м) (Перемишль, 1600 *ПВКРДА IV-1, 5*).

17. (що, чого) (*знаходиться в певному положенні, стані*) держати, тримати (що): ѡны(и) купе(ц) чере(з) ча(с) немалы(и) ста(в)... спуцоны(и) де(р)жа(в)ши для великости воды ста(в)у гулеве(ц)кого рыбъ ловити не могучи то(т) ста(в)

покину(л) (Кременець, 1564 *ЛНБ 103, 17/Іс, 1954, 39*); А водѣ те(ж) маеть та(к) де(р)жати якобы ве(р)хнего млына не затопи(л) (1566 *ВЛС 82*); ѡ(т)кынь боръзо ѡ(т) поупа, бо(р)зо породи(т) стережи щобы недо(л)го дрѣжати поупа щобы матицѣ не вытегну(л) (XVI ст. *УТ фотокоп.* 10 зв.); Мѡисей... роспростѣръ рѣки... И пѡки держа(л) рѣки роспростѣрши накрестъ, пѡты гнѣли Жидѡве вѡйско Амалѣково (Київ, бл. 1619 *О обр.* 71); да все бѣдетъ сѣто въ сѣтой цѣркви... Цѣрковъ держи чѣсто бѣ(з) прѣха и падчины (Львів, 1642 *Жел.П.* 3 зв.).

18. (кого) (*давати притулок, дозволяти проживати*) держати, тримати: князь Романъ просилъ мене ѡ то, абыхъ за тою причиною, ижъ брата его Желехъ... ранилъ, въ домѣ своемъ болшей Желеха не держаль и не ховаль (Петрків, 1564 *AS VI, 252*); Сте(ц)у...//... имає(т) ма(р)ка б(ра)та свое(г) при собѣ де(р)жа(ти) в дом(у) свои(м) до сме(р)ти є(г) (Одрехова, 1578 *ЦДІАЛ 37, 1, 27 зв.-28*);

(кого) (*мати за дружину*) держати, тримати: а що собѣ роздѣмете що то за жоны и дѣти и маєтности опоустити не тыи жоны котрїи прісагнуулисмо и(х) боу до смѣрти дрѣжати и мѡвати ихъ яко тѣла свои (к. XVI ст. *УС №31, 20*).

19. *Перен.* (о ким, о чім) Мати думку, думати (про кого): а ины(и) мовили не можетъ чѣлкь грѣшний таковы(х) чоу(д) чинїти и была росты(р)ка великаа межи нїми того дѣла, и почали слѣпомѣ мовити, ты ѡ не(м) я(к) дрѣжишь, ѡ(н) и(м) ѡ(т)повѣди(л). то є(ст) пр(о)ркъ (к. XVI ст. *УС №31, 73 зв.*); А которого [писана] копѣю посылаю ва(м) абы є(с)те зроздѣмили што ѡ то(и) справѣ и(х) де(р)жачи мо(в)лю и пишу (Львів, 1599 *ЦДІА Лен.* 823, 3, 67, 6 зв.); Не такъ годи(т)са держати ѡ Николаю, не такъ ѡ пренѣвышшой Сѣтой Тр(о)ци (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 251); Великомѣдрѣствѣю: естемъ вѣлие мѣдрый, велмѡжне ѡ собѣ держѣ, пышнїоса, ѡлбо высѡце ѡважѣю (1627 *ЛБ 14*); дакѣю тобѣ жесь сыновѣ мои(х) скромилъ жебы са не хлюбили, и високо ѡ собѣ для подвиговѣ своихъ не держали (Вільна, 1627 *Дух.б.* 16 зв.); а мы... его вѡлю и росказаніє перестѣпаемо, высѡкѡ ѡ собѣ держимѡ, пышнїимѡса (Київ, 1637 *УС Кал.* 114).

Див. ще ДЕРЖИВАТИ, ДЕРЖОВАТИ.

ДЕРЖАТИСЯ, ДЕРЪЖАТИСЯ, ДЕРЖАТИСА, ДЕРЖАТИСЕ, ДЕРЖАТИСЬ, ДРЪЖАТИСА, ДРЪЖАТИСЬ дієсл. недок.

1. (кого, за що і без додатка) (*охопившись за кого-, що-небудь, не відпускати його*) держатися, триматися: блоу(д)ница жена с вѣроу за ноги его держитса (1489 *Чет.* 118); иныи за дѣрево оухватѣвшиса и держалиса мѣцно (1509-1633 *Остр.л.* 129); дочку мою... которая, тежъ будучи от него бита и шарпана, до мене ся под шубку уфатила и руками, яко отца своего держалася (Луцьк, 1572 *АрхЮЗР* 8/III, 266); зве(р)ха дрѣвца онаго за которое держал'са: стѣкало з листа троха мѣдѣ (поч. XVII ст. *Пчела* 7 зв.); тамъ са снѣ держачи оца и жона мѣжа на глѣбѣокость всѣ падали (серед. XVII ст. *Хрон.* 15 зв.); *Образно:* люде прѣстые робѣтныи оустави(ч)не дрѣжачиса за рало тѣды не могу(т) ра(з)умѣти ѡ та(и)на(х) бж(с)твны(х) (1645 *УЄ* №32, 187).

2. (на чому, чим і без додатка) (*утримуватися на якій-небудь опорі*) держатися, триматися: Дело спижъное ѡковано само в ложи по старосвецъки(и) ѡдны(м) ѡбрѣчомъ держит'са в ложи (1552 *ОЛЗ* 159); якъ на фундаментѣ держитса иное каменье, и онъ ихъ в томъ зъедночѣню... держитъ, такъ и церковь, то естъ верные люде, на одной и то же вѣрѣ polegши, межи собою держатъ злучен'ся (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 379).

3. (*існувати*) держатися, триматися: панство Римское не естъ еще до конца знищено, зепсовано и спустошено: бо еще якожъ колвекъ держитсе (Вільна, 1695 *Ун.гр.* 151).

4. (чим) Бути розташованим, межувати: тая наша земля Мутишинская держит'ся своимъ знаменемъ судеревъ съ пана Яцьковою землею Лозкиною и съ Остролучаны, и куды тое знамя ее поведеть (Пінськ, 1517 *АЮЗР* I, 56).

5. (кого, кому) (*бути відданим, вірним кому-небудь*) держатися, триматися (кого): еди(н) ты(ж) слоуга не може(т) дво(м) г(с)пдаремъ слоужити любо единого полюби(т), а другого ненавидѣти боудеть, ал'бо единого дрѣжатиса боудеть а ѡ дроугомъ почне(т) не дѣбати (1556-1561 *ЛЄ* 292 зв.); Жаде(н) слоуга не може(т) двома паномъ служи-

ти... Або ѡдного держатиса буде(т), а дрѣгимъ пого(р)дитъ (Хорошів, 1581 *Є.Нег.* 6 зв.); чомъ не можеме слоужити двома панумъ, и Богу, и мамонѣ, али у сердци нашумъ дрѣжѣме ся живому Богу (Там же, 162); Пѣкѡль чловѣкъ Бѣга са держитъ, и пѣкѡл' при нѣмъ найдѣет'са, пѣты нѣчѣго з доро(ж)ного не брѣбитъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 23).

6. (чого) (*діяти відповідно до чого-небудь; згідно з чим-небудь*) дотримуватися, додержуватися: А потом их Милост сами ѡ еднане вѣстѣпили и на то люди свои то дали: князь ковельский съ своее стороны сем человекѡв, а княз Коширский также сем человекѡв... и на земли выслали и штобы ѡни знашли, того са на ѡбе стороне держати мели (Милянѡвичі, 1530 *AS* III, 368); Отожъ, и мы теперъ прыступчы до згоды зъ Рымляны тогожъ испѡвѣданія учителей Греческихъ моцно держимосе, яко на Флорентейскомъ сынодѣ визнали (Вільна, 1595 *Ун.гр.* 129); ннѣ це(р)кве во(с)то(ч)ныа держимоса (Львів, 1596 *ЛСБ* 301, 1 зв.); Али научайте ся, хрестіяне,... постити, али не лише на (в)идѣня, якъ держатъ ся много ихъ сеи години, лише на вѣдѣніе, а не вытъ правды постятъ (XVI ст. *НЄ* 35); лѣчъ же не мы, // але наші велѣбные дѣѡвныи тотъ ра(д), котѡрого са мы держимѡ и держати хѡчемо переворочають (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 68 зв.-69); И противъ таковыхъ мы, моцно держачиса вѣри правой, ведлугъ слова науки Збавителя нашего, братско ся ставимо (Єгипет, 1602 *Диал.* 53); Бѣгай от них, бѣгай, бо, то не Христова, але антихристова вѣра, котрой ся противници нашѣ держат (Львів, 1605-1606 *Перест.* 56); вы не лакомется на тую молодую вѣру, иже держитеса старые вѣры! (1608-1609 *Виш.Зач.* 201); стережѣтеса ѡ(т) сѣчѣніа невѣрныхъ, а держѣтеса Хѡ головы Црѣкве (Київ, бл. 1619 *О обр.* 181); Тогоса вси держите, не вѣстѣпите крѣкѣ До остѣт'него... дѣха (Вільна, 1620 *Лям.К.* 25); Добра ест реч при старом, и свиатом жолнѣрѣ Держатисиа Свиатѡѣ Отческоѣ Вѣрѣ (Венеція, 1641 *Анаф.* 20); нѣщось ѡ ѡдправѡваню, церемѡнѣалномъ не согласѣють, держачиса снатъ в' том' своих' старыхъ звычайѣв (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 4 зв.); **слѣда держатися** — іти слѣдом, наслідувати: свои(х) пови(н)ны(х) це(р)ковны(м)

сиро(т)ски(м) ѿбо(з)ски(м), и слѣда х(с)ва де(р)-жачи(х)са добро(м), ѿбогатѣли есте, титѣла и(м) ...починили есте (1598 *Виш.Кн.* 274 зв.); Сам Христос бог слѣда апостольскаго держащымса таково рече Евангелием (1600-1601 *Виш.Кр.омв.* 166).

7. (чого) Виконувати, сповняти, робити (що): съ оусим що (и)з вѣка вѣчного къ ты села (!) прислуухало и ихъ сѣ держало яко и въ привилиах данных оуписанно непорѣшено и неподвижно на вѣкы (Гирлов, 1519 *ДВВ* II, 2); ѿ томъ выдаючи абы се ко(ж)ды(и) пови(н)ности свои де(р)жа(в) и е(и) пи(л)нова(в) (Острог, 1599 *ЛОИИ* 238, 2, 69/18, 1); Видишь, же и тое слово, которое съ апостола привель — "а которіе суть въ тѣлѣ, Богу угодити не могутъ" — до малженства, ... не рымуется, але до чужоложниковъ..., и иныхъ смертельныхъ грѣховъ держачихся (1603 *Пит.* 87).

8. Допомогати, сприяти: Пособствѣю: Держѣса (1627 *ЛБ* 90).

9. *Перен.* Думати про себе, вважати (ким): Кто ся хвалить и держитъ ся май праведень выдѣ усѣхъ и мовить, ажъ его розумомъ и его муцю есть, што есть у него (XVI ст. *НЄ* 4); котрыи слѣпоту свою не познають, та видить ся имъ, ажъ они май гораздъ видять, нѣжъ другии, и ся держать, ажъ суть уважаеве слѣпымъ (Там же, 109).

10. (*здержувати себе від здійснення якихось намірів*) стримуватися: коли постиме и держѣмъ ся, дуже сокотѣмъ ся отъ злыхъ дѣлъ и выдѣ грѣха (XVI ст. *НЄ* 17).

11. (*тримати себе з кимсь яким-небудь чином*) поводитися: тай не держися твердый, али милостиый ико каждому (XVI ст. *НЄ* 18).

12. (чого) Домагатися, прагнути: Възыскѣю: Вынайдѣю, ... пожаданѣмъ рѣчи оупощѣнной держѣса, прагнѣ еи, оупоминѣюса, стѣзѣю, вытагаю (1627 *ЛБ* 20).

ДЕРЖАТЬ *див. ДЕРЖАТИ.*

ДЕРЖАЧАЯ *ж.* Власница; орендарка: Я Александра съ Чортгорыска Еловицкая, яко держачая добръ нижеименованныхъ, будучи пилна сумы пенезей на оплачене долговъ по малжонку моему, ... позосталыхъ; я Янушъ зъ Острога... ба-

чечи того пыльную потребу, згодне позволивши арендовать, ... вызнаваемъ тымъ нашимъ арендовнымъ листомъ (Камениця, 1607 *АрхЮЗР* 6/1, 341).

ДЕРЖАЧЫЙ *ч.* Власник; орендар: который же то жидъ, за росказанѣмъ его милости, приехавши до того имения моего заставного, и, зобравши всихъ людей Ворокомскихъ передъ себе, заразомъ, мимо мене держачого, ... зграбили ихъ (Володимир, 1592 *АрхЮЗР* 6/1, 217); А если бы по выдержанью аренды болшей засевку мелъ, нижли отъ мене взять, теды то волно будетъ му и каждому держачому тыми жъ поддаными моими зобрати (Туричини, 1598 *АрхЮЗР* 6/1, 268); почавши одъ тое дороги помененое, од горы, на которой новины помененого держачого, презъ него од килку летъ выкопаные, лежатъ, ажъ до гребелки Обаровское (Луцьк, 1614 *АрхЮЗР* 1/VI, 445); з которыхъ подданныхъ кнежа его милость панъ воевода краковский, ... и урожоный панъ Михал Лакгановский, держачий... за частокротною реквизициею протестантовъ учинити не хотили и не хочутъ (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 417).

ДЕРЖЕНЬЄ *див. ДЕРЖАНЄ.*

ДЕРЖИВАТИ *дієсл. недок. 1.* (що, що на кого і без додатка) Володіти на правах власності (чим), мати у власності (що): бачачи пыльную, вѣрную... службу намѣстника Вруцкого..., дали ему замокъ нашъ Вручий... со всимъ по тому какъ первыи вранники наши держивали до его живота (Краків, 1510 *Любав.*, дод. XVII-XVIII, №21); а надто хотечи его... ѿхотнейшимъ къ слѣдѣжбамъ нашимъ вчинити... тотъ... замокъ и местечко... со всакими... доходы..., окромъ мыта нашего... которое передъ тымъ з росказанья нашего, старосты на нас держивали и выбирали, ... дали... князю Федорѣ держати и вживати (Краків, 1531 *АС* III, 389); просил мене... Маир Мошѣвич, ... аже быхъ я уставу ему даль по тому, яко я держивалъ оранду отъ старосты кремянецкого мыта замковое (Кременецъ, 1569 *ПККДА* II, дод. 557).

2. (що, кого) (*для виконання певних обов'язків, служби*) держати, тримати: завжды тамъ на ѿномъ местѣ сторожѣ людей добрыхъ держивали, за которою сторожою себе и своихъ людей ѿни

безпечнии бывали (Вільна, 1546 AS IV, 456); на тыхъ чотыре(х) местъцахъ вѣрочистыхъ де(р)-живали мещане сторожовъ (1552 ОБЗ 144 зв.).

Див. ще ДЕРЖАТИ, ДЕРЖОВАТИ.

ДЕРЖОВАТИ *дієсл. недок.* Те саме, що **держивати** у 1 знач.: Тогды мы тымъ обычаемъ постановили: подданные его мають по старыне держати, як хто держоваль (Луцьк, 1528 *АрхЮЗР* 6/1, 10).

Див. ще ДЕРЖАТИ.

ДЕРЖИТЕЛЬ *ч.* Володар, пан; всевишній: Жидовѣ ясь вѣдали, же Бг̄ъ ест̄ всего свѣта держителемъ (Київ, 1637 *УС Кал.* 68); Тогди н̄бо и зе(м)ля зар(в)но буде(т) все, а не будетъ сл̄нца, ан̄ м̄сяца, ан̄ жа(д)наго свѣтила, кромѣ той свѣтло(с)ти, которая свѣтити маеть, ѿ(т) всего держителя б̄га (серед. XVII ст. *Луц.* 547).

ДЕРЖЪНС *див. ДЕРЖАНС.*

ДЕРЖАТИ *див. ДЕРЖАТИ.*

ДЕРЗАТИ, ДЕРЪЗАТИ, ДРЪЗАТИ *дієсл. недок. 1.* (*діяти сміливо, рішуче*) дерзати: а ісоушь бор'зо к ни(м) промовиль дерзайте я есмь не боитеса (1556-1561 *ПЄ* 67 зв.); а для того(ж) посылаю ва(с), дръзайте яко м̄цны и непоколѣбими (XVI ст. *УЄ* №29519, 83 зв.); Того дѣля дерзай, чл̄вче, утьци подь крыла Божіи (XVI ст. *НЄ* 31).

2. Наважуватися, насмілюватися: Єрославъ зиданіємъ цр̄ковны(м) кієвъ и черниговъ оукраси, Костантін же єдинъ соборн̄ю цр̄ковъ писаніємъ възвыси Болше о семъ недооум̄ю ниже дръзаю писати (Острог, 1581 *См.В.* 7 зв.); Видва ажъ кто за праведника умереть, а за виноватого кто дерзаеть умерти (XVI ст. *НЄ* 202); почто имене(м) хр(с)тіа(н)ски(м) себе гласити без'ст̄дн̄ѣ дер'заєтє. ег(д)а силы того имени не храните (до 1596 *Виш.Кн.* 261).

3. Вірити, сподіватися: васъ тылко просимъ въ предсявзяту стараня вашого о успокоєнии церковномъ тамъ найдуючися не уставайте, але въ надѣю ласки Христовы дерзайте (Корсунь, 1625 *КМПИ* I, дод. 275); в̄поваю: Дръзаю (1627 *ЛБ* 140); fido, вѣрую, де(р)заю (1642 *ЛС* 197).

ДЕРЗКІЙ, ДЕРЪЗКІЙ, ДРЪЗКІЙ, ДЕРЗОКЪ *прикм. 1.* Зухвалий: не годно намъ стите-

лемъ р̄жою быти деръзкимъ (1489 *Чет.* 107); а з'вл̄ща кгда противъ стар'шихъ вѣдомости оухв̄лахъ, и декретахъ дер'зкій дов'т̄п̄... не вѣдаю яков̄ю свер'бачкою на(д) пристойность тѣкав̄ѣй выбад̄ѣт̄ь (Дермань, 1605 *Мел.Л.* 8); напрасн̄ивъ: Оупорный, напрасникъ, збытне смѣлы(и), дръзкі(и), невстыдливый, наглый, пр̄дкі(и), пох̄дисты(и), зѣдлы(и) (1627 *ЛБ* 69); Дерзокъ и дерзостень. Animos(us). Audax. Confidus (1650 *ЛК* 443).

2. Відважний, сміливий: Петръ якъ в' иншихъ разѣхъ дерзокъ показьтєса, такъ и т̄т̄ь чинить (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 630).

Див. ще ДЕРЗНУТЫЙ, ДЕРЗЫЙ.

ДЕРЗКОСТЬ *ж.* Зухвалість: Дерзкость. Audacia. Impudentitia (1650 *ЛК* 443).

ДЕРЗНОВЕНИЕ, ДЕРЗНОВЕНІЄ, ДРЪЗНОВЕНІЄ *с.* (*цсл. дързновение*) 1. (*відступ від загальноприйнятих правил*) вільність; зухвальство, нестриманість: Тепе(р)... ст̄ости и(з)м̄н̄аєтє... // Якбежъ дръзновеніє до ба и до люде(и), гды с̄дм̄н̄е ва(м) не доп̄щає(т)... м̄ѣти х̄чете (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 225-226); Бо ся с того дерзновения все ереси в нас породили, и церковъ воздушные духи сплюндровали (Унів, 1605 *Виш.Домн.* 191); Ино так̄овыи дѣла по разсоужд̄енію да справоують Єп̄(с)кпи... по... Ап̄(с)ль... преданію, съ вс̄акимъ дръзновеніємъ непостыдн̄ымъ (Львів, 1614 *Виш.соб.* 20); Л̄атве с̄н̄ове Р̄в̄имовы... и полъ колѣна Манасіи на н̄пріятелей зв̄итажили, Гды м̄ѣли дерзновеніє на Гда без' тр̄дности ассирійчиковъ з' п̄рстю зм̄щ̄аль Єз̄екіа (Київ, 1625 *МІКСВ* 128).

2. См̄ливість, рішучість, впевненість; одержимість: На нов̄ю к̄д нем̄ см̄ѣлость, и дерзновение, на нов̄ю а невонплив̄ю надѣю се способлаєт̄ь (Вільна, 1620 *См.Каз.* 7); fidentia, де(р)зновение (1642 *ЛС* 197); Таа бов̄ѣмъ Бж(ст)веннаа Трапеза д̄ш̄ѣ нашей єст̄ сілою..., гды з' того свѣта воор̄женны тоєю без'кр̄вною ж̄ртвою ѿ(т)ид̄емо, з' велики(м) дерзновеніємъ до н̄б(с)нои вн̄иде(м)' пол̄аты, якъ бы золоты(м) нӣакимъ приозд̄обленни ор̄джіє(м) (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 915).

ДЕРЗНОВЕННЫЙ, ДРЪЗНОВЕНЬ *прикм.*

1. Сміливий, відважний: Авѣркій: Дръзновѣнъ (1627 ЛБ 171).

2. У знач. ім. с. р. **дерзновенное** — сміливість, відвага, рішучість: вша м(л) за де(р)зновенное про(с)тите и ми(р)но здра(в)ству(и)те Смѣрѣніи м(р)дѣріе бѣвши(и) митрополи(т) м(л)довлахииски роукою власною (Афон, 1614 ЛСБ 446, 1 зв.).

ДЕРЗНОВЕННЪ *присл.* Сміливо, відважно, рішуче: fide[n]ter, де(р)зновен(н)ѣ (1642 ЛС 197).

ДЕРЗНУВЫЙ *прикм.* (на кого) Який замахнувся, зазіхнув: штожь тѣ помыслить и речѣтъ нѣкогда дерзнѣвый на сватітеля и Пастыра такового; в' себе не възрѣвъ, нѣже поминѣа онаго Прп(д)наго, стѣхъ ѡ(т)шѣлникъ Піѡра (Київ, 1623 МКСВ 83).

ДЕРЗНУТИ, ДЕРЪЗНУТИ, ДЕРЗНУТЬ, ДРЪЗНУТИ *дієсл. док. 1.* (до кого, на кого, до чого і без додатка) Дерзнути, наважитися; посміти: стѣи ѡ(т)ци тѣлко ѡ(т) ѡца признали в визнаію вѣры, а ѡ(т) сѣа не смѣли над... тѣкстъ завѣтѣ нѡваго придавати, якъ тепѣрешнаѣ манихейскаѣ треклѣтаѣ ересь дерзнѣла придаіти и ѡ(т) сѣа (1509-1633 *Остр.л.* 132); Мы... заказѣмъ... собѣрне, абы... еп(с)кпѣ Льѡвски(и) и по нѣмъ бѣдѣчїе зрѣшѣти ни в чѣмъ всѣхъ рѣче(и) бра(т)ства... никако(ж) не дерзнѣли (Берестя, 1590 ЛСБ 144); Пото(м) же еси бра(т)ство ѡ(т) цркве вы(г)на(л)... и сѣнника... василия рода евре(и)ска которы дерзнѣ(л)... брѣтствѣ... по(с)лужити того еси бѣяза(в)ши ла(н)цухо(м) до воза своего за шию сромотне з мѣста выволо(к) (Супрасльський монастир, 1593 ЛСБ 233); деръзнуть або важыльсе еси былъ съ Пасевиномъ папы Римьского о некоихъ нужныхъ речахъ писанія светого... совитовати (Вільна, 1599 *Ант.* 579); глупо костел... учинил, иж... такихъ людей святыхъ, безъ личбы в себѣ имѣющаго, во вѣре гмырати и преницовати дерзнул (1608-1609 *Виш.Зач.* 223); Аще ли хто з' насъ Епіскоповъ всѣхощѣтъ дръзнуіти такового безъчїнника Сѣврѣшѣти оу Сшѣнѣство, тѣтъ самъ своего сѣна лишѣнъ боудѣтъ (Львів, 1614 *Вил.соб.* 8); до Бѣа засъ длѣ грѣхѣ дерзнѣти нѣлза: а Прч(с)таѣ Бѣа естѣ Мѣи челѡвѣколюбїѣа (Київ,

1625 МКСВ 130); А а за(с) шо: през' грѣхи Пѣана сѣ запрѣлемъ, Его ѡ(т)стѣпїти ѡ окаѣнный смѣлемъ. А еднѣкъ не хочѣ сѣ в' ср(д)це свое ткнѣти. До правдївои покѣты ѡхѣтне дерзнѣти (Львів, 1631 *Волк.* 7 зв.).

2. (що) Вчинити, скоїти: и а(з) ѣбо, многогрѣшны(и) мни(х) Іѡа(н). Перве(и) ва(с) навпо(ми)наю, да сѣ ко бѣ обратїте, и покаѣніе за де(р)знѣтое ва(ми) и дрѣгого злѣго жїтїѣ плѣды досто(и)ные показа(в)ши сотворѣте (1598 *Виш.Кн.* 291-291 зв.).

ДЕРЗНУТЫЙ *прикм.* Зухвалїй: обѣче о(н)... да бѣжи(т) к' грѣбѣ тогѡ прощѣніѣ просѣа, и ѣкоже на начѣло възнесѣса прише(д) всѣа смѣрїт'сѣа, дерзнѣтаѣа посѣждѣніѣ ѡ(т)вѣргъ, лѣчшаѣа вѣпїше(т)... по Писанїихъ оублѣженїѣа (Київ, 1623 МКСВ 83).

Див. ще ДЕРЗКІЙ, ДЕРЗЫЙ.

ДЕРЗНУТЬ *див. ДЕРЗНУТИ.*

ДЕРЗОКЪ *див. ДЕРЗКІЙ.*

ДЕРЗОСТНЕ *присл. 1.* Сміливо, відважно, рішуче: Дѣрзостне до Пілатѣа смѣтный пристѣпївшїи Іѡсїфъ, Іѡво тѣло испросївши. В' плащенищѣ... обвивѣетъ, В' темнѡзкї(м)... грѣбѣ покладѣет' (Львів, 1631 *Волк.* 19 зв.).

2. Зухвало: Ѡ незбѣжный члѡвѣче... Лѣчъ то(ж) и тепѣръ смѣш' дѣрзостне чинїти, Спасїтеля своего смѣш' злѣбстїи бїти (Львів, 1631 *Волк.* 22 зв.).

Див. ще ДЕРЗОСТНО.

ДЕРЗОСТНИКЪ *ч.* Зухвалець, грубіѣн: хтожь вы(з)воли(т) дерзостникѡ(в) ѡ(т) правдївои моуки, чимъ папѣжь римскїѣ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 191 зв.).

ДЕРЗОСТНО *присл.* Те саме, що **дерзостне** у 1 знач.: два тайныи ученици Христови, Іосїфъ и Никодимъ, служили ему, — занужъ были богатыи оба, пришли дерзостно ико Пілатови, не сокотили ни кваръ, ни соромъ, ни смерть, и не бояли сѣ жидувъ (XVI ст. *НС* 54).

ДЕРЗОСТНЪЙ *присл. в. ст.* Сміливіше: взгладомъ далши(х) владзою дѣховною наложены(х) на мене оуслѣг црковныхъ рекѣ дерзостнѣй (Вільна, 1620 *См.Каз.* 8).

Пор. ДЕРЗОСТНЕ.

ДЕРЗОСТЬ, ДЕРЗУСТЬ, ДРЪЗОСТЬ (*цсл.* дѣрзость) 1. Зухвалїсть, зухвальство, нахабнїсть;

непокоря: пришедши царь Андриянъ, обачивши вашу дерзость, васъ самыхъ жидовъ по торгу водити (и) бити казалъ (1580 *Спис.* б); мы зве(р)хности пасты(р)ства нашего за такую и(х) де(р)зость и бе(з)чиние вышеменены(х) особь... в бра(т)стве не бл(с)вяе(м) (Замостя, 1589 *ЛСБ* 113); Ино мы в таково(м) его впорѣ и непоко(р)ствѣ и де(р)зости видячы, ю(ж) по третье его в небл(с)вение и в кля(т)ву вкладае(м) (Львѣв, 1594 *ЛСБ* 250); а понѣже то(го) таи(н)ства вомѣстити не може(т), я(к)же таковы(и) вѣроу шафовати вѣжитиса смѣ(т). Явно є(ст) яко такаа дерзо(ст) бгопроти(в)на (1598 *Виш.Кн.* 27 зв.); Коли уздрѣли жидове попове дерзустъ (*в ориг. дердствъ. — Прим вид.*) слова Петрового, а знали, ажъ они суть люде простыи,... лише видѣли, ажъ изъ Исусомъ были (XVI ст. *НЄ* 89); Потомъ еще и болшого ся зла важиль Миколай... // Отожь, Миколаеви за его дерзость нагорода! (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 749-750).

2. Мужність, відвага, сміливість: рдцѣ его крѣглы златѣ наплѣнены дръзости (поч. XVII ст. *Проп.р.* 235 зв.); animositas, муже(ст)во, де(р)зость (1642 *ЛС* 84).

3. Любов: Любыи мои, дерзустъ имайме ико Богу, чомъ, што будеме просити, прийме выдъ него, если заказъ исповняеме (XVI ст. *НЄ* 201).

ДЕРЗЫЙ *прикм.* 1. Зухвалий, нахабний; самопевнений: якъ многихъ... похвалено, принато, и потвѣржено єсть, кто такъ безстѣжій и дѣрзый оберѣтѣса тотъ стый звѣчай наганити (Київ, 1625 *Коп.Ом.* 162); Самогѣднй: Дѣрзы(и), надѣты(и), презорѣвый, гѣрдостенъ, яростенъ, напраснѣвъ, оупѣрны(и) (1627 *ЛБ* 111).

2. Сміливий: дѣ(р)зы(и), смѣлы(и) (1596 *ЛЗ* 42).

Див. ще ДЕРЗКІЙ, ДЕРЗНУТЫЙ.

ДЕРКАЧЪ, ДЕРЬКАЧЪ *ч.* Деркач. Вл. н.: У Семена Деркача взято: воло(в) — чотыри (Житомир, 1584 *АЖМУ* 127); Тышкѣ дерькачъ (1649 *РЗВ* 127); Иванъ Де(р)качъ (Там же, 400).

ДЕРНИСТЫЙ *прикм.* Дернистый: са(е)спити[і], де(р)ни(с)ты(й) (1642 *ЛС* 108); Дернистый. Cespitus. Cespitus (1650 *ЛК* 443).

ДЕРНОВЫЙ *прикм.* Дереновий, кизиловий: Дерновый гроздъ. Cornum. Дерновый лѣсъ. Cornetum (1650 *ЛК* 442).

ДЕРНЬ¹, ДЕРНЬ, ДАРНЬ *ч.* Дѣрен: кгвалтовники умыслне чигаючи на здорове... пана моего, и хочечи оногѣ позбавити горла, засѣдши дорогу добровольную, учинивши собе хащъ изъ соломы и зъ дерну, в которомъ ся были покрыли, обаполь коло гребли,... пана моего пострелили (Луцьк, 1597 *АрхЮЗР* 1/III, 145); фѣндѣю... // ставъ... зъ вольнымъ бранемъ на тамтой стороне моеѣ земли и дарнѣ на поправѣ и посыпанье тоежь гребли ставѣ (Загайці, 1637 *ПВКРДА* IV-1, 65-66); са(е)спес, д(е)рнь (1642 *ЛС* 108).

ДЕРНЬ² *ч.* Дѣрен, кизил: Дѣрнь. Cornus (1650 *ЛК* 442).

ДЕРНЬ *див. ДЕРНЬ¹.*

ДЕРОГОВАТИ, ДЕРЕКГОВАТИ, ДЕРЕГОВАТИ, ДЕРЕКГОВАТЬ, ДЕРЫКГОВАТИ *дієсл. недок. (стп. derogować, лат. derogare)* (що чому; чо(г); в чо(м); ухилиятися повністю або частково від права: панъ Браславский,... ставши самъ очевидно, справу тую на в(г)оду розняль и рокъ собе добровольне утвориль, тутъ въ томъ же к(г)роде тутошнемъ, ни въ чо(м) не дерекгуючи декретови трибуналскому (Володимир, 1592 *АрхЮЗР* 1/I, 326); а пово(д) с права посполитого вказа(л) же и тые дрѣгие вчасники в позовѣ вложонье и знесенѣемъ позву ничого то(и) акѣции мое(и) проти(в) нему дерекговать не можетъ але позваны(и) панъ ада(м) чо(л)ганъски(и)... справоватѣсь повине(н) (Кременецъ, 1600 *ЛНБ* 103, 15/І с, 1860, 17 зв.); про то дерекгуючы тым ничого праву своему, на волное забиранье шынков покутных маючому, менованые панове мешчане Киевские так о знесенѣ тых карчемъ и шынковъ, яко и о шкоды свои вышѣй менованые... яко с права прыйде, чынить декларовали и оферовали (Житомир, 1618 *АрхЮЗР* 1/VI, 469); су(д), ве(д)-лугъ права посполито(г)[о],... для фунѣдации тоѣ юри(с)ди(к)ции ехаль, не дерекгуючи ничимъ обрано(м) пра(в)ны(м), собе до тоѣ справы належачимъ (Житомирщина, 1639 *ККПС* 194); я... комо(р)никъ граничъныи... не дерекгуючи ничого право(м) обороно(м) и доводо(м) правны(м)... юри(з)дикѣцию мою судовую ме(ст)цу... возному... публиковати росказало(м) (Ісаїки, 1643 *ДМВН*).

250); братия ро(з)не по я(р)марка(х) ро(з)иха-
лися, в юлию, авгѣстѣ, и септеврью... а(ж) на то(т)
ча(с) ся по(з)ѣждза(ли) прето не дероккѣючы (!)
в нѣвчо(м) право(м) братски(м) strony часѣ
ѡ(т)правованя елекцие(и), а видячы неря(д)... на
кгрѣнта(х)... // ...ѡхвалили... конечно дне(с)
елекция ѡ(т)правована (бѣла) (!) (Львѣв, 1644 ЛСБ
1043, 61-61 зв.); теды они обоє сторона... оную
[справу] до сейму... розняли и росписали и термин
принципаломъ своимъ на обеде стороны, обо-
ронамъ правнымъ ничого не дерекгуючы, завитый,...
зложили (Варшава, 1645 ЧИОНЛ XIV-3, 175).

ДЕРТИ *дієсл. недок.* 1. Дерти, роздирати:
Архіерей гнѣвається, шаты на собѣ дрет (Львѣв,
1605-1606 *Перест.* 47); ласего, ас, деру, раздираю,
ра(с)те(р)заю (1642 ЛС 248).

2. *Перен.* (що) Визискувати, забирати, дерти:
томѣ в рѣкѣ тѣщ, ѡво(му) тѣщ и се(му) тѣщ, а
писародрачѣ ю(ж) не бракъдють, и потро(и)ники з
грошами берѣтъ и дерѣ(т) (1598 *Виш.Кн.* 293);
Образно: что е(ст) нещадѣніе стада; то е(ст) по-
гребѣніе ѡма пасты(р)скаго в пожитка(х) доча(с)-
ны(х) которые во(л)нѣ овѣчѣю лѣпа(т) дерѣ(т),
молоко крѣвавогo и(х) пѣтѣ пью(т) (1598 *Виш.Кн.*
292).

♦ **пчолу дерти** — виймати мед з бортей: ту(т)
поведили врядники... ижѣ то(т) ѡстровѣ... е(ст)
ѡво вживанью пановѣ нашихъ... едно жѣ мощные
квa(л)томѣ пчолу намѣ деру(т) дерево бо(р)тное
казя(т) (1546 *ОГ* 39 зв.).

ДЕРТИСЯ *дієсл. недок., перен.* (сильно прагну-
ти зрѣвнятися в чомусь з ким-небудь) тягтися,
дертися: А вы, небожата, предся ослепѣ до нихъ
деретеса, зъ ними братаетеса, противѣ братьи
своей (родной) Рымлянѣ списуете! (Вільна, 1599
Ант. 975).

ДЕРЪЖАНЬЄ *див. ДЕРЖАНЄ.*

ДЕРЪЖАТЬ *див. ДЕРЖАТИ.*

ДЕРЪЖЕНЄ *див. ДЕРЖАНЄ.*

ДЕРЫКГОВАТИ *див. ДЕРОГОВАТИ.*

ДЕСЕТЕРАКО *присл.* У десяти видахъ: нашолѣ вѣ
нихъ десетерако (серед. XVII ст. *Хрон.* 357 зв.).

ДЕСЕТЕРО *див. ДЕСЯТЕРО.*

ДЕСЕТИНА *див. ДЕСЯТИНА.*

ДЕСЕТИННЫЙ *див. ДЕСАТИННЫЙ.*

ДЕСЕТКРОТЬ *див. ДЕСЯТКРОТЬ.*

ДЕСЕТЛѢТНІ *див. ДЕСЯТОЛѢТНЫЙ.*

ДЕСЕТЬ *див. ДЕСЯТЬ.*

ДЕСЕТЫНА *див. ДЕСЯТИНА.*

ДЕСЕТЬ *див. ДЕСЯТЬ.*

ДЕСНИЦА, ДЕСНИЦА, ДЕСНІЦА *ж.* Дес-
ница, правица: дво(х) а трехъ обрали и намѣстѣ-
никами // ап(с)скими и ѡчинили па(т) сообра(з)но
патерочю(в)ствено(и) десніцы бѣѡй правачи всю
по(д)нб(с)нѣю (Острог, 1587 *См.Кл.* 10 зв.-11); не
хочоу бовѣмѣ чекати, поки ѡго(н) злѣдѣи, и діаволи
оусрѣжившиса надо мною вы(р)вою(т) мнѣ гвѣл-
то(м) того што ми дала ла(с)каваа твoа десніца
(поч. XVII ст. *Проп.р.* 243 зв.); готѣючиса по(д)да-
ваймoсa за живота по(д) крѣпкѣю десніцѣ Бѣію
(Київ, 1625 *Коп.Кіз.* 21); мови(т) ты(ж) десница
твoа оудрѣжи(т) ма, праваа рѣка твoа задрѣжи(т)
ма. то е(ст) ратоуно(к) твой вѣ все(м) добры(м)
по(д)поможе(т) ма (Височани, 1635 УЄ №62, 48 зв.);
избави ма ѡ(т) вѣчнихъ бѣле(з)нѣи, а сподобѣ по(д)
мл(с)тивою десніцею твѣѡю стати (Чернігів, 1646
Перло 99 зв.).

ДЕСНО *присл.* (цсл. десно) справа, праворуч;
направо: дѣи бо неч(с)тїи... во естество зовѣмыхъ
хр(с)тіа(н) гнѣздатѣса... ѡ(т) ба ро(з)личными
ѣресьми десно і шѣе е(ст)ство ѡ(т)крaли, и вслѣдѣ
себе ѡ(т)волокли сѣтъ (до 1596 *Виш.Кн.* 263); На-
лѣво и дѣсно да не возвратимся, и Христу, госпoду,
вѣрне прилѣчимся (к. XVI ст. *Укр.л.* 79); Христос
бог, избавитель нашѣ, борячи высоко возносивый
помысл сыновъ Зеведеовыхъ, седалища десно и шуе
просящихъ... помысл таковый... осудил (1608-1609
Виш.Зач. 227).

ДЕСНОКРАТЕЦЬ *ч.* Відступник, правокра-
децъ. *Образно:* ннѣ латїна, зде(р)ши хвалѣ з ба,...
на папѣжа вѣкладаю(т), мѡвачи па(пеж)кое вѣры.
ры(м)ское вѣры. деснокра(т)ци діаво(л)скїе
ев(г)льское вѣры. нововыкреще(н)ное вѣры (п. 1596
Виш.Кн. 251).

ДЕСНОСТРАНЕЦЬ *ч.* (той, хто йде істинним,
праведним шляхом) праведник, достойник: Видиши
ли от лжи сочиненный чистецъ, како ся срамляетъ,
егда его истинна обличит и озарит... Но нехай ся он,

як змья вѣет и скачет, мы его паки обличати начнем и обийдем обители, шуестранником уготованные, ...не бо всѣм один кут или пристанище мучилища одно, но различно по чину, сану..., яко же и слава десностранцев (1588-1596 *Виш.Кн.* 145).

ДЕСНЫЙ *прикм.* 1. Правий: знаменаи столпѣ десною рѣкою (1489 *Чет.* 35); прострїи милостивдїю, Рѣкѣ твою дѣснѣю, всесїлнѣю (Чернігів, 1646 *Перло* 98 зв.); Десный. Dexter (1650 *ЛК* 443).

2. Праведный: бѣ спсі ма ѿ(т) жи(т)а се(г) сдѣт-но(г). и спо(д)оби ма десно(г) пре(д)стояніа (1489 *Чет.* 148); Тѣм будем готовы на славное въскресе-ние благым и очищенным житием, да десную страну получим, и благословеннаго гласа,... слышати ся сподобим (1588-1596 *Виш.Кн.* 141).

ДЕСПЕКТОВАТИ *дієсл. недок. (стп. despektować, лат. despectare)* (кого і без додатка) зневажати, кривдити, ображати: Досаждаю: Зневажаю, де(с)пе(к)тѣю, зпотвараю, кривждѣ, льждѣ, сромочѣ, злорѣчѣ (1627 *ЛБ* 32); Ѡ(т)цѣ досадитель: Деспектѣючїи ѿ(т)ца (Там же, 147); потом въпадши на звонницу, студентовъ деспектовали, били, секли, якож потовкли и поранили (Луцьк, 1634 *АрхЮЗР* 1/VI, 682); по(д) ча(с) е(с)че неуспокоєня бу(р)ды и сваволи коза(ц)кое... та(к) самого, яко и челя(д) его де(с)пе(к)това(т) почели (Житомир, 1649 *ДМВН* 180).

2. (на що) зважати (на що), брати до уваги (що), рахуватися (з чим): их милости, не погледаючи ничего на небезпеченства,... и на отволане ярмарков Киевскихъ взглядомъ тыхъ небезпеченствъ не деспектуючи, утворивши неякийсь мниманый ярмарокъ и тым утворенемъ згромадивши немало людей купецкихъ... до монастыра своего... там же им... позволили крамов, будок на роскладане товаров и продаване их (Житомир, 1618 *АрхЮЗР* 1/VI, 464).

ДЕСПЕКТЬ, ДЕСПЕКЪТЬ, ДЕСЪПЕКЪТЬ *ч. (стп. despekt, лат. despectus)* зневага, образа, ганьба, кривда: кгда уступить не хотела, оную слугомъ и на болший жал и деспектъ подданымъ на земли ростегнувши, кийми и дубьцами бити казали (Луцьк, 1523 *АрхЮЗР* 1/VI, 533); але естемъ съ того... сердечного жалю моего, который на домъ нашъ никгда таковой деспектъ не приходилъ,

мысли розорванное, ижъ и самъ не вемъ, што з собою чинити мамъ (Турійськ, 1564 *AS VI*, 244); Писаль и присыла(л) до вряду г(с)дрѣського... кня(з)... Ружи(н)ски(и) ѿбте(ж)ливе жалуючи и ѿповедаючи жа(л) и деспектъ сво(и), ѿ то(м) (Житомир, 1583 *АЖМУ* 55); презвїтеровъ нашихъ на дорѣгахъ споткѣвши розмайтыми дѣспекты карають (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 212 зв.); Ваша тогда милость, мудрый латинниче, на деспект и зелживость науцѣ святаго апостола Павла не толко бы есте от лживое мудрости и хитрости свѣтское стеречи имѣл, але еще так есте поганскими учителя, Аристотелем и другими, умотал (1608-1609 *Виш.Зач.* 207); тамъ же... при собе его маючи, розмантые деспекты оному выражали (Житомир, 1618 *АрхЮЗР* 3/I, 222); А дрѣгїи богатыи ѿдрѣвши, на(д) дрѣгїихъ вынобитиса, крївды и деспекты выражати, а наветь и ногами доптати починаеть (Вільна, 1627 *Дух.б.* 256); При которомъ збитью,... самого того протесътуючогосе и челяди,... штыку зекъ(р)вавивши и мьного инъшихъ деспектовъ навывража(в)ши, стамътоль ѿдошъли (Володимир, 1627 *ТУ* 279); скоро по казачьсчизне... розные... шкоды, одповеди, похвалки и деспекта чинятъ (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 475); **на деспектъ** — на злїсть, на зло: А естли бы... Мышка... хотѣль... што переводити, чинечи имъ якую зелживость мнѣ на деспектъ,... прошу, абы ваша милость,... не рачиль допускать... таковыхъ лотровствъ чинить (Київ, 1573-1579 *АСД I*, 153).

ДЕСПЕРАТЬ *ч. (стп. desperat, лат. desperatus)* зневѣрений, -ого; похнюплений, -ого: в то(г) ча(с) висѣкїи са оукѣже(т), жебы справе(д)лївы(м) и блгословены(м) радо(ст) и потѣхоу десперато(м) (на поляхъ потоуплены(м)). — *Прим. вид.*), и шатаном // стра(х) и хорѣбоу вмыслу вѣчне прине(с), анѣмъ кре(ст) бѣль смѣртю хвою посѣноный (поч. XVII ст. *Проп.р.* 301-301 зв.).

ДЕСПЕРАЦИЯ, ДЕСПЕРАЦІЯ *ж. (стп. desperacia, лат. desperatio)* розпач, зневѣра, відчай; сумнів: видѣ(х) наро(д) мнѣгъ: не жебысмо попоудливе роздѣмѣли, же мы пѣвне боуде(м) з личбы ихъ, але жебысмо подбно ѿбачивши мѣло(ст) избран-

ны(х) б̄жїихъ не впа́ли в̄ ѿ(т)чаа́нїе и деспера́цію вѣчно́й сла́вы не сподѣ́ваючы́са (поч. XVII ст. *Проп.р.* 238); то для того чинит̄, жебы тебе до деспера́ции привѣ́ль (Вільна, 1627 *Дух.б.* 101); В т̄ыхъ абовѣ́мь д̄ша правовѣ́рнаа, якъ голб̄бїца по(д)ча́сь потоп̄д,... // ...йжбы́ для законопрест̄плѣ́нїа в̄ деспера́цію не приходї́ла, а в̄ найбольшо́й за́сь ла́сцѣ Б̄жой пы́хї и вывыше́на вшелáкво выстерегáласа (Київ, 1631 *Тр.П.* 1-2 нenum.); пань Андрей Жабокри́цкий также с деспера́ции с тое звон̄ьниці скочил̄, в небезпечен̄стве здоро́ва зоставае́ть (Луцьк, 1634 *АрхЮЗР* 1/VI, 682).

ДЕСПЕРОВАТИ дієсл. недок. (стп. desperowac̄, лат. desperare) вдаватися у відчай (у розпач); побиватися: д̄ша розд̄мнаа впа(д)ши в̄ таковыи б̄д̄ы и оутиски не деспероуе́ть, и не тратит̄ оумысл̄ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 235).

ДЕСПОНОВАТИ дієсл. недок. (стп. dysponowac̄, лат. disponere) (чим) розпоряджатися: опека(л)се тыми добрами... // Дорогоста(и)ски(и)... Деспоноваль̄ ими, яко (ж) се то значи(т) з листу ручного п̄на Ивана Сол̄тана..., с печат̄ьми и подписами ру(к) (Київщина, 1600 *ККПС* 131-132).

ДЕСПОТЬ ч. (стп. despot, гр. δεσπότης) монарх, володар, правитель: ро(к) а̄ф̄ѣ̄г̄. Москва полб̄цко взала. Того́ же ро́кѣ деспот̄ ста(т) (1509-1633 *Остр.л.* 126 зв.); О, трешасливыи вы, которыхъ очи видѣ́ли того пресвѣ́тлого деспота, которыхи слов̄ь усть его слухали, которыхи у столу единого з̄ь онымъ седѣ́ли и поживали (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1139).

ДЕСТАМЕНТЬ див. **ТЕСТАМЕНТЬ**.

ДЕСТНЫЙ прикм. Те саме, що **дестовый**: для того д̄яак̄ добром̄ болш̄, абы... книги, якихъ церк̄вов̄ь пилне потребде́ть, з̄ь доброго звод̄д,... абы в̄ь кождый т̄ыйден̄ь по три тетра́ди дестныхъ справедливе, а не фалшиве написывал̄ (1577 *AS* VI, 78).

ДЕСТОВЫЙ прикм. Який мае відповідний формат, розмір: Библи́а др̄жкованаа. Пса(л)ты(р) дестоваа др̄жкованаа (Луцьк, бл. 1627 *ПВКРДА* I-1, 264).

Див. ще **ДЕСТНЫЙ**.

ДЕСТЬ ч. (рахункова одиниця писального паперу, рівна піваркушу) *десть*: Книги: евангелие учительное писаное на десту; апостоль писанный на десту еден̄ь; уставъ на десту писанный еден̄ь (Пересопниця, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 296); Меч духовный; книга избранная на десту з вопросами и отвитами (Луцьк, 1621 *АрхЮЗР* 1/VI, 503).

Див. ще **ДЕСТЬ**.

ДЕСТЬ ж. 1. Те саме, що *десть*: Книги тые побрано: Правила светыхъ отецъ на перкгамене, Псалтырь в̄ь десть (Луцьк, 1585 *АрхЮЗР* 1/I, 208); видел есми у него у той скрынце книг зо три або и болшей, одна у десть и у полдести и меншиє (Житомир, 1586 *АрхЮЗР* 1/VI, 78); триод цвѣтная друкованая; часослов писанный великий; патерик паргаменовый...; псалтыр писанный; псалтыр на десть друкованая (Луцьк, 1621 *АрхЮЗР* 1/VI, 503).

2. Міра паперу (24 аркуші): ручниковъ тринадцать, осмнадцать дестей папера, сукманъ музский и жупанъ сукна чорного люнского (Клевань, 1571 *АрхЮЗР* 1/I, 34).

ДЕСЯТ див. **ДЕСЯТЬ**.

ДЕСЯТЕРО, ДЕСАТЕРО, ДЕСЕТЕРО числ., зб. 1. (з назвами живих істот) десятеро: Телат десатеро. Овец тритцат (Яблонь, 1551 *AS* VI, 111); за росказаньемъ Вашей Милости взято свиней... дворныхъ... сто и десетеро (Луцьк, 1562 *AS* VI, 63); в дворе свиней девятеронадцат, поросят десятеро (Луцьк, 1571 *АрхЮЗР* 8/VI, 352); Былемъ... пры ихъ милостяхъ, беручи ихъ милостей кривду за свою власную; теперь и овъшемъ, кгда намъ такъ великаа прычина дана, совете и такъ десетеро, повин̄ьни есмо пры ихъ милости быть (Вільна, 1599 *Ант.* 643); Пань Юре(и) Макаровичъ... заграбилъ... // ...коровъ два(д)цать шесть з ози(м)-ками... и(н)дик(в) десетеро (Київ, 1633 *ЛНБ* 5, II 4060, 29-29 зв.).

2. (у знач. кількісного числ.) десять: маку коробочка; железа возового десетеро, млынового железа трое (Луцьк, 1571 *АрхЮЗР* 8/VI, 351); кнзь Воронецки(и)... взяли... кошул музскихъ поло(т)-на простого два(д)ца(т),... убра(н)я поло(т)-на простого, то(н)кого — десятеро (Житомир, 1584

АЖМУ 75); возми те́жъ въ рѣкѣ свою дѣсатеро хлѣба, и ошрѣсноковъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 304).

◊ **десятеро божего приказания див. ПРИКАЗАНИЕ.**

ДЕСЯТИНА, ДЕСАТИНА, ДЕСЕТИНА, ДЕСЕТЫНА ж. 1. (*десята часть чего-нибудь*) десяти́на: на выхование, въ каждый годъ священникѣ... маеть быти давано десетины кожѣе пашне моее, такъ съ пшеницы... и съ проса, и зъ горохѣ двѣ части, а дѣяконѣ третью часть (1577 *AS VI*, 79); Повинность тыхъ людей дворищныхъ: цынъшу въ рокъ по дванадцать грошей Литовскихъ;... по двое куръ на рокъ; по гуси одно зъ дому;... десетина отъ свиней, отъ овецъ и пчолъ; яловица одна (Луцкъ, 1589 *АрхЮЗР* 6/1, 202); ѿ(т) всѣ(х) маетностей и(х), боудетъ десатѣноу брати (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 216); Вѣдати те́жъ на́лежитъ, же десатѣна е(ст) сіа Стѣа и Велика(а) Четверодесѣтница всегѣ рѣкѣ (Киѣв, 1627 *Тр.* 149); Але и збѣжѣа ва́шего, и дохѣдовъ вѣнницѣ десатѣнѣ братъ ѿдетъ, абы да́ль... слѣжѣбникомъ своимъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 206).

2. (*данина, що становить десятю частину чогось*) десяти́на: люди твои, свини свои по ѿной пѣщи его пастват..., а за то десатѣны ѿт ѿныхъ свиней,... давати ему не хочуть (Краків, 1539 *AS IV*, 194); А которыи тыхъ поль пахати не будутъ, тыи десетины давати не повинни (Вільна, 1546 *АрхЮЗР* 8/V, 42); може(т)... дво(р) будова(ти) пашню паха(ти)... ко(р)чму ме(ти)... десатѣну брати то все его мл(с)ти во(л)но буде(т) (П'ятигорщин, 1572 *ЛНБ* 103, 459/IIIc, 124); маетность... нашѣ... продали... //...зо вшелякими пожытками... з десятинами... и з и(н)шыми вшелякими ихъ пови(н)ностями (Киѣв, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 132-132 зв.); мыта, подѣтковъ, десатѣнѣ не плататъ, але ѿные берѣтъ и собѣ привѣлащѣють,... пѣнезей оу подѣданыхъ свои(х) и на́дѣто вырѣвавши, вмѣсто скѣрѣбѣ рѣчи посполѣтое, несправедливе для себе оборѣчѣють (Львѣв, 1645 *О тайн.* 109); мае(т)но(ст) свою... з дворо(м) и по(д)даны(ми) тя(г)лы(ми)..., з работа(ми), даня(ми), чы(н)шами, десетѣна(ми) бѣо(л)ными и вшеляки(ми)... по(с)тупила (Житомир, 1649 *ДМВН* 181).

3. (*данина на користь церкви*) десяти́на: есми прида(л) к цркви бѣжеи великомѣ спѣсѣ десатѣнѣ (Володимир, 1508 *Арх.Р.* фотокоп. 41); зъ того на церковь светыхъ Якима и Анны, што въ замку Володимерскомъ, десатѣну даивали (Вільна, 1513 *АрхЮЗР* 1/VI, 19); То есть найпервей с церковю сватого Михайла и зо всимъ приданемъ тое церкви, што съ стародавна к той цркви придано десатѣн, земля, поль и гаевъ (Луцкъ, 1535 *AS IV*, 9); князь Костентин небожчик выроком своим всказалъ княгини Корецкой: до права ма каждого лѣта на церковь сватого Николы десетина давана быти (Луцкъ, 1537 *АрхЮЗР* 1/VI, 23); я(л)мѣжны оубогимъ даю, десатѣны не затримю: пощѣ два рѣзы вѣ ты(ж)ни (поч. XVII ст. *Пчела* 17 зв.).

4. Вл. н.: отецъ Иосифъ... имене свое церковное Десятѣну его милости пану Михаилу Козинскому... в держане... пустил, а так... у волторок был он в том имену его милости владыки володимерского в Десятѣне (1561 *АрхЮЗР* 8/VI, 112); видилемъ запусъ Охматковскый, названный Десятѣна, барзо вырубанный (Луцкъ, 1624 *АрхЮЗР* 6/1, 446).

ДЕСЯТКРОТЬ, ДЕСАТКРОТЬ, ДЕСАТЬКРОТЬ, ДЕСЕТКРОТЬ присл. (стп. desięćkroć) повторений десять разѣв, по десять разѣв: А цѣсарь Тѣрецкый... збираетъ люди, войско великое так много десеткротъ сто тисѣч (Вільна, 1547 *AS IV*, 528); Личба... тысяча, деся(т)тысячей стотисячей десяти(т)кро(т) стотисячей (к. XVI ст. *Розм.* 60 зв.); К томѣ вѣчеръ, и рѣно мѣи собѣ постановлѣныи млтвы... и при нихъ... взывѣи зъ скрѣхою вл(д)кѣ: и не ѿмножай, абѣса мѣсль не розсыпала, але по дѣса(т)кро(т), албо якъса притрафитъ: тое бовѣмъ е(ст) Стѣхъ подѣнѣ и Навка згѣла найпожитечнѣйшаа (Киѣв, 1625 *Кіз.Н.* 200); ѿ(т)мѣнилъ есь те́жъ по десѣть кротъ заплѣтѣ мою (серед. XVII ст. *Хрон.* 49).

ДЕСЯТНИКОВЪ прикм. (який стосується десятника) десятникѣв: власны(и) заседѣлы(и) з мае(т)но(сти) его... на (и)ме ѿси(п) дѣса(т)нико(в) шѣри(н) з жоною з детьми, с ко(н)ми, з бы(д)ло(м),... до име(н)я по(з)вано(г) до ме(ст)а Жо(р)нищѣ, збѣ(г) и та(м) ме(ш)каеть (Люблѣн, 1602 *ЛНБ* 5, II 4050, 59).

ДЕСЯТНИКЪ, ДЕСЯТЬНИКЪ, ДЕСАТНИКЪ, ДЕСАТЬНИКЪ ч. 1. (*наглядач, старший над десятьма дворами, робітниками*) десятник, десяцький: мышане г(с)дрьские... радомъ яко седать дома свои... ко(з)ма чоботарь... борисъ севьрѣковичъ десатъникъ (1552 *ОВін.З.* 135); мы до войтов, десатников, мещан и всих подданных наших... лист наш писати казали (Вільна, 1563 *AS VII*, 79); ку проше(н)ю... справе(д)ливости на служе(б)ника... ѡ кгва(л)товное де(и) нахоже(н)е до кома(г) мои(х) по(з)бива(н)е и розогна(н)е тесе(л) деса(т)нико(в) и ѡлисо(в)... // панъ капла жаловаль (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 68-69); Пашко жаловал на Матвея десятника, ижъ дей побивъ, до чого ся Матвей не знавъ (Бориспіль, 1614 *АБМУ* 4); а при томъ были деся(т)ники го(с)подаръники... кие(в)ские (Київ, 1615 *ЦНБ II*, 23261, 2); Мы(т)никъ и деся(т)ни(к) з боска Яцько дозорця панскыи... и вши(т)ко право было при томъ (Одрехова, 1630 *ЦДІАЛ* 37, 2, 45 зв.); Лесна десятника совсемъ спалили и самъ вымерлъ (Кременецъ, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 221).

2. (*командир, старший над десятьма воїнами*) десятник, десяцький: жалова(л) намъ игуме(н) свѣтго миха(и)ла золотове(р)хо(г)... на деса(т)ника роты кие(в)ское (Київ, 1544 *ЦНБ ДА/П-216*, №38, 1); жо(л)нерьские дома... стасе(в) домъ... ро(т)мистровъ домъ... десатника лавърина два дома (1552 *ОКЗ* 42 зв.); в котры(х) то во(и)ска(х) видимо же бывали И Сѣтъ Гетманы,... Сотники, Деся(т)ники (Львів, 1609 *ЛСБ* 421, 3); которые то принъципалове,... Полковъники, Сотъники, Десятьники, зобравъши до себе людей... свовольныхъ... которые... людей... по дорогахъ розбиваючи... коморы отъбиваючи,... быдъла, кони // беручи до домовъ своихъ отъпроважали (Житомир, 1618 *АрхЮЗР* 3/I, 239-240); А пото(м) Іюда постановилъ гетманы надъ людомъ рѣтмистры, и сбѣтники,... и десѣтники, и рѣшилса зъ обозомъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 480 зв.); мешъщане... обрали себе за пульковъника Листопада,... а другихъ мешъчанъ починивъши себе сотъниками, десятъниками, которых имена не специфікують се на тогъ часъ (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 191).

ДЕСЯТОКЪ, ДЕСАТОКЪ ч. 1. (*десять штук*) десяток, десять: пере(д) местомъ воевъ по(д) десятокъ... збияли и грабили (Володимир, 1531 *ЦДІА Лен.* 823, 1, 579, 122 зв.); Кры(шт)офъ тарасовичъ ѡ(р)менинъ зе (л)вова ме(л)... десатко(в) цвачковъ до бото(в) (Берестя, 1583 *Мит.кн.* 52 зв.); Та(к)же и его м(л) арцибискъпъ, коли просты(м) рогозіною бы(л), не знаю ели и два слѣговіны переховати на // слѣ(ж)бѣ свою мѡглъ. А ннѣ ли(ч)бѡю перебѣжи(т) и десатко(к) (1598 *Виш.Кн.* 274 зв.-275); стрел з сагайдака взяли два десятки (Бориспіль, 1615 *АБМУ* 9); а по ты(м) маеть // одъ нихъ о(д) деся(т)ка по злотеому на рокъ давати сиротѣ (Одрехова, 1615 *ЦДІАЛ* 37, 2, 26 зв.-27); а еслѣ бы // вѡнтъпилъ ѡ пѣвной лѣчбѣ, тогды во(н)тлѣве маеть мѡвити, жемъ сьгрѣшылъ, напрыкла(д): пѣ(н)ствомъ ѡколо деса(т)ка рѣзовъ (Львів, 1645 *О тайн.* 75-76); видел... у Хведка Гурынчика по рукахъ обохъ под лопатками,... разов синих, спухлых, кровю набеглых, десяток шаблями (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 358);

(*про невелику кількість чогось*) кѣлька: А подобно его десятокъ словъ были бы мудрейшие..., а нижъ тая твоя Быблия (Володимир, 1598-1599 *Відп.ПО* 1045).

2. (*військовий підрозділ з десяти чоловік*) десяток: ротъмистръ... ѡказаль ротѣ свою с которою ново тамъ приагндѣл сто драбовъ личачи з бѣ(б)ны... зъ зброями в десаткѣ ка(ж)домъ по два копи(и)ники (1552 *ОЧерк.З.* 15 зв.); Староста тежъ ѡказаль дрѣги(и) почотъ драбо(в)... которые... по(д) его моцью слѣжили шесть десатъ ихъ збро(и)не личачи в десаткѣ... по два копи(и)ники в зброахъ зъ ѡ(ш)чепы с ко(р)ды а по ѡсми стрельцовъ з рѣчницами з мечи (Там же, 16).

3. (*одиниця групування, обліку залежних, оподатковуваних осіб*) десяток: просиль въ насъ десяти чоловѣковъ, на имя Тетеровчанъ Кремяницкого десятка, абыхмо ему тые люди одному дали, а тыхъ людей десять служобъ... тые люди передъ тымъ къ томужъ двору Побоеву служивали (Краків, 1505 *АЗР I*, 365); Кгды соль идеть з низѣ хожиwало старосте перво з десятка по ковъшѣ соли..., а теперешни(и) староста ѡтъ каждого члѣвка

колько ихъ ѿ десяткѣ бѣдетъ беретъ соли по два безмены (1552 *ОЧерк.З.* 9); а зс по(д)даны(х) бело(ц)ки(х)...//... В дес(а)ткѣ кожане(н)ково(м) дя(д)ко дес(а)т(н)и(к) кожа(н) лы(с)ко. самѣ(и)ло ла(в)ри(ч) а(н)дрѣшко обы(и)де(и)ко. лѣкашъ коза(к) (*Житомир, 1609 ЦДИАК 11, 1, 5, 19-19 зв.*).

ДЕСЯТОЛѢТНЫЙ, ДЕСЕТЛѢТНІ *прикм.* Десятилѣтній, десятирѣчний: *bilustris*, десятилѣтны(и) (1642 *ЛС 103*); *десе(т)лѣтні* (I пол. XVII ст. *Сем. 38*).

ДЕСЯТОЧНЫЙ *прикм.* Який стосується десятка як одиниці обліку: староста ѿтъ каждого члѣвка сколько ихъ ѿ десяткѣ бѣдетъ беретъ соли по два безмены. А на(д) то еще беретъ... с каждого десятка соли по котлѣ десятичному и по ковшѣ (1552 *ОЧерк.З.* 9).

ДЕСЯТЬ *див. ДЕСЯТЬ.*

ДЕСЯТЫЙ, ДЕСЯТИЙ, ДЕСАТИЙ, ДЕСАТЫЙ *числ. 1.* Десятый: онъ бы(л) стареишина десатого по(л)жоу (1489 *Чет. 151*); ино два годы выйдуть тому року передъ Извѣствованьемъ Матки Божей прійдучое, нынѣшнего индикта десятого, за три недѣли (*Краків, 1507 РЕА I, 69*); Писан ѿ Володимери месеца сентебра десатый день (Володимир, 1513 *АС III, 105*); идеть ѿтъ млива мера десатаа (1552 *ОВін.З. 134*); мыта на воеводѣ такъ же десатаа рыба (1552 *ОКЗ 38 зв.*); Испісаль в римѣ второе ев(г)ліе По десати(х) лѣтѣ(х) хва възнесенія (1556-1561 *ПС 128 зв.*); Че(т)ве(р)тогона(д)ца(т) м(с)ца декабра... кролева(н)я ншого року десято(г) (*Городно, 1585 ЛНБ 5, II 4046, 93*); а коли одна [баила] не можетъ помочи намъ, а мы ся извѣдуеме до десятой, албо до дватцатой (XVI ст. *НС 155*); мо(и) милый сынѣ ѿтрымале(м) десятого дна маа листы твои (к. XVI ст. *Розм. 63 зв.*); по року тысячномъ чтыриста пядесят девятомъ албо десятомъ згоду з собою учинити мѣли (*Львѣв, 1605-1606 Перест. 25*); Деса(т)аа звѣзда значить дәръ бо(з)кїй (*Чернігів, 1646 Перло 165*); Не войде(т) рѣзанецъ до дѣмѣ бѣжего, ани мамзерь то є(ст) з блѣдницы оурожбный ажь до дес(а)т(а)го поколѣнья (серед. XVII ст. *Хрон. 156 зв.*).

2. У знач. *ім. с. р. десятое* — (*назва десятого пункту при переліку*) десяте: С тыхъ теды причинъ столица рымская неслушне собѣ привлащаетъ отъ святого Петра сукцессію, бо ся ту показало десятима способы... осмое, ижъ Петръ святой... во Антіохіи седмъ лѣтъ еваггелисоваль в Понте,... десятое, ижъ Иринею... Климента... третымъ епископом... быти личитъ (*Львѣв, 1605-1606 Перест. 54*).

ДЕСЯТЬ, ДЕСЯТЬ, ДЕСЯТ, ДЕСАТ, ДЕСАТЬ, ДЕСАТЬ, ДЕСЕТЬ, ДЕСАТЬ *числ.* Десять: а всеи дани прихо(д)ить сто грошей ширюкихъ а десатъ оузкихъ грошей (*Кошир, 1502 АС I, 148*); А какъ тая десять годъ видеть, и они мають службу служить и подачки вси Намъ... давати (*Краків, 1527 РЕА I, 149*); суму десеть тисечъ золотыхъ полскихъ... записую... сыну моему (*Сільце, 1531 АрхЮЗР 7/I, 30*); Кдль гаковъничныхъ... патьсотъ и десатъ (1552 *ОКан.З. 20*); Еще тамъ же десатъ слѣгъ которые на во(и)нѣ при воеводе є(з)дать (1552 *ОКЗ 46*); просили єсмо єго мл(с)ти...абы на(м) десяти купъ гроше(и)... позычи(л) (*Хорів, 1575 ЛНБ 103, 459/III, 108*); в тотъ де(и) часть з бѣды вziali... пи(л) великихъ десеть (1557 *ЖКК I, 87*); з дво(р)ца побра(ли)... ѡзимко(в) деся(т) (*Житомир, 1584 АЖМУ 101*); закупили єсмо две части име(н)а... за тисачу копъ гроше(и)... личачи по десати пнзе(и) в грошъ (*Дубно, 1589 ЛНБ 103, 18/Іс, 1956, 47*); А ци не десять ихъ ся очистило, а девять где (XVI ст. *НС 172*); Личба единъ, два, три чтыри... осмъ девать, дес(а)т) (к. XVI ст. *Розм. 60 зв.*); по(з)ваны(и) побра(л)... пу(л)гако(в) кресовы(х) пя(т)... а дес(а)т) губча(с)ты(х) (*Вінниця, 1610 ЛНБ 5, II 4052, 150*); За двѣ пса(л)тыри... дали(с)мо злоты(х) по(л)ски(х) три и гро(ш) дес(а)т) (*Львѣв, 1612 ЛСБ 1043, 2*); взято... Килимо(в) ...червъоны(х) шесть кѣплныхъ по золотыхъ десять (*Київ, 1635 ЛНБ 5, II 4060, 105*); ка(ж)дое ве(д)ро ко(ш)товало по десети золоты(х) (*Житомир, 1650 ДМВН 207*).

ДЕСАТЕРО *див. ДЕСЯТЕРО.*

ДЕСАТИЙ *див. ДЕСЯТЫЙ.*

ДЕСАТИНА *див. ДЕСЯТИНА.*

**СЛОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
XVI — ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII СТ.**

Випуск 7

Г - Д

Оригінал-макет виконано на комп'ютерній системі, придбаній за кошти INTAS, а також наданій Інститутові українознавства Українським науковим інститутом Гарвардського університету та Фондом кафедр українознавства

Затверджено до друку вченою радою Інституту українознавства ім.І.Крип'якевича НАН України

Підписано до друку з готових діапозитивів 6.09.2000. Формат 84x108/16
Папір друкарський. Офсетний друк. Умов. друк. арк. 26,46
Зам.

*Відгуки та побажання
просимо надсилати на адресу:
Відділ української мови -
Інституту українознавства ім.І.Крип'якевича
вул.Козельницька, 4
79026 Львів-26
УКРАЇНА*

Жовківська книжкова друкарня видавництва оо. Василян "МІСІОНЕР"
м. Жовква, вул. Василянська, 8